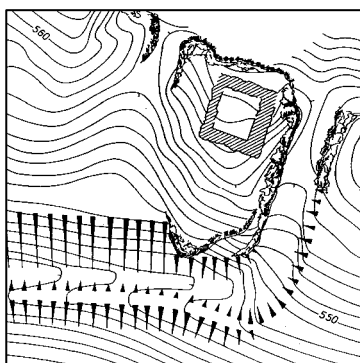
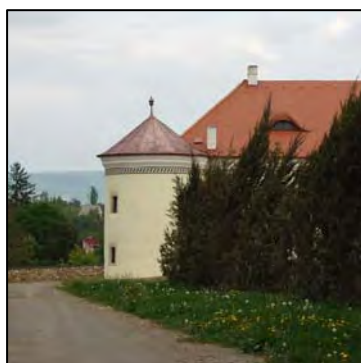
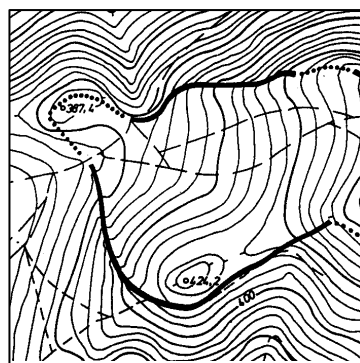
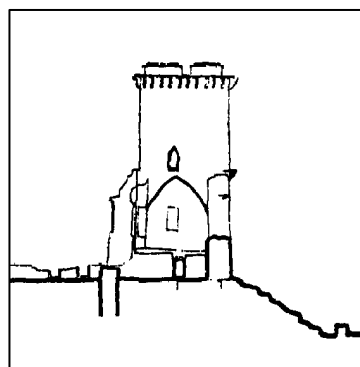

NOVÁKI GYULA – SÁRKÖZY SEBESTYÉN – FELD ISTVÁN

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE VÁRAI AZ ŐSKORTÓL A KURUC KORIG

MAGYARORSZÁG VÁRAINAK TOPOGRÁFIÁJA 1.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE RÉGÉSZETI EMLÉKEI 5.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai
az őskortól a kuruc korig

MAGYARORSZÁG VÁRAINAK TOPOGRÁFIÁJA 1.

Sorozatszerkesztő:
FELD ISTVÁN

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE RÉGÉSZETI EMLÉKEI 5.

Sorozatszerkesztő:
VERES LÁSZLÓ

NOVÁKI GYULA – SÁRKÖZY SEBESTYÉN – FELD ISTVÁN

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE VÁRAI AZ ŐSKORTÓL A KURUC KORIG

Szerkesztette

SÁRKÖZY SEBESTYÉN

2. javított kiadás

Castrum Bene Egyesület – Herman Ottó Múzeum

BUDAPEST – MISKOLC, 2009

Technikai szerkesztő:
KOLESZÁR KRISZTIÁN

Technikai munkatárs:
SZOLYÁK PÉTER

A kötet megjelenését támogatta:
A Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

és az Archeológia Kulturális Közalapítvány

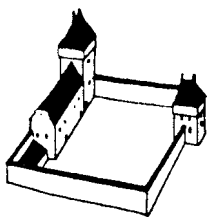
ISSN 1586–3522

ISBN–10: 963–06–1652–1

ISBN–13: 978–963–06–1652–2

© Nováki Gyula, 2007
© Sárközy Sebestyén, 2007
© Feld István, 2007

Nyomdai munkák: Garamond Kft., Eger
Felelős vezető: Veres Imre

Castrum Bene Egyesület

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	9
-----------	---

I. A terepen ma is meglévő őskori, középkori és kora-újkori erődítmények

1. Abaújvár – vár	15
2. Alsóvadász – Várdomb	16
3. Arló – Várhegy	17
4. Bánhorváti – Földvár	18
5. Bodrogkisfalud – Várhegy	19
6. Boldogkőváralja – Boldogkővár	20
7. Boldogkőváralja – Tó-hegy	23
8. Borsodivánka – Nagyhalom	24
9. Borsodnádassd – Vajdavár	24
10. Bükkábrány – Temető	25
11. Bükkaranyos – Földvár	26
12. Bükkzsérc – Füzérkő	27
13. Cserépfalu – Mész-tető	29
14. Cserépfalu – Ódorvár	30
15. Cserépváralja – Cserépvár	31
16. Dédestapolcsány – Dédes vára	32
17. Dédestapolcsány – Verebce-tető	34
18. Edelény-Borsod – Borsod vára	35
19. Edelény-Borsod – Derékegyháza	36
20. Edelény – Ludmilla-dűlő	38
21. Emőd – Nagyhalom	38
22. Encs-Fügöd – Várdomb	39
23. Erdőbénye – Várhegy	40
24. Felsődobsza – Várdomb	41
25. Felsővadász – kastély	42
26. Felsővadász – Várdomb	43
27. Felsőzsolca – Várdomb	45
28. Fony – Amadévár (Gönc)	46
29. Fony – Süllyedt-Bán-hegy	48
30. Füzér – Órhegy	49
31. Füzér – vár	50
32. Golop – Kiskastély	53
33. Hangony – Birinyivár	54
34. Hangony – Pogányvár	55
35. Hejce – r. k. templom erődfala	56
36. Hernádbüd – Várdomb	57
37. Imola – Bakbány vár	58
38. Irota – Várdomb-tető	59
39. Kazincbarcika – Várhegy	60
40. Kéked – kastély	61
41. Kelemér – Mohosvár	63
42. Kisgyőr – Alsó-Kecskevár	64
43. Kisgyőr – Halomvár	65
44. Kisgyőr – Hársasvár	66
45. Kisgyőr – Várhegy (Majorvár)	66
46. Kissikátor – Vár-hegyese	67
47. Komlóska – Pusztavár	68
48. Martonyi – Szúnyog-tető (Pogány-hegy)	70
49. Megyaszó – ref. templom erődítménye	71

50. Méra – Földvár	72
51. Meszes – Várhegy	72
52. Mezőcsát – Laposhalom	73
53. Miskolc – városerődítés	74
54. Miskolc-Bükkszentlászló – Nagysánc	75
55. Miskolc-Diósgyőr – vár	77
56. Miskolc-Tapolca – Leányvár	79
57. Miskolc-Tapolca – Várhegy	80
58. Mogyoróska – Regéc vára	81
59. Monok – Ingvár	82
60. Monok – Kiskastély	83
61. Ónod – vár	85
62. Pácin – kastély	86
63. Putnok – Kakasvár	88
64. Putnok – vár	89
65. Rakaca – gör. kat. templom erődfala	91
66. Révleányvár – Várdomb	92
67. Sajóalgóc – Várhegy	93
68. Sajóivánka – vár	94
69. Sajómercse – Várhegy	94
70. Sajónémeti – Várhegy	95
71. Sajószentpéter – Tömlőc-tető	96
72. Sajóvelezd – Vár-tető	97
73. Sály – Latorvár-tető	98
74. Sály – Örsúr vára	100
75. Sály – Léleklyuk-tető	101
76. Sály – Latorvár	102
77. Sárospatak – vár és városerődítés	102
78. Sárospatak-Héce – castellum	105
79. Sátoraljaújhely – Várhegy	106
80. Serényfalva – Zsidóvár	107
81. Szendrő – Alsó-, Felső- és Németvár	108
82. Szendrőlád – Vár-tető	110
83. Szerencs – ref. templom erődfala	111
84. Szerencs – vár	112
85. Szerencs – Taktaföldvár	114
86. Szikszó – ref. templom erődfala	115
87. Szirmabesenyő – Háború sánc	117
88. Szögliget – Óvár	118
89. Szögliget – Szádvár	118
90. Szuhogy – Csorbakő vára	120
91. Tállya – Mekecsvár	122
92. Tállya – Óvár	123
93. Tállya – Várhegy	124
94. Tard – Tatárdomb	125
95. Telkibánya – Cser-hegy	126
96. Telkibánya – Templomdomb	127
97. Tibolddaróc – Várhegy (Kácsi vár)	128
98. Tiszabábolna - Fehérlő-tanya – Földvár	129
99. Tiszakeszi – Szódadomb	130
100. Tiszalúc – Dankadomb	131
101. Tokaj – vár	132
102. Tolcsva – Várhegy	134
103. Uppony – Dedevár	135
104. Uppony – Földvár	136
105. Vadna – Vártető	137
106. Vatta – Testhalom	138

II. Elpusztult és nem azonosítható erődítmények

107. Alsózsolca – castellum	141
108. Arló – castellum	141
109. Boldogkőújfalu – Kincses-hegy	141
110. Borsodgeszt – castellum	142
111. Encs – Kastélydomb	142
112. Encs-Füged (Felsőfüged) – castellum	143
113. Felsőgagy – castellum	144
114. Gagybátor – castellum	145
115. Garadna – településerődítés	145
116. Gönc – településerődítés	145
117. Hangács – castellum	146
118. Hernádnémeti – településerődítés	146
119. Méra – Pető-hegy	147
120. Meszes – castellum	147
121. Mezőcsát – castellum	147
122. Mikóháza – castellum	148
123. Miskolc-Diósgyőr – városerődítés	148
124. Nagybarca – castellum	149
125. Novajdrány – Sárvár	149
126. Ózd – Vasvár-tető	150
127. Sajókaza – ref. templom erődítménye	151
128. Sajólád – kolostorerődítés	151
129. Sajóvamos – Várhely	152
130. Sárospatak – „Alsóvár”	153
131. Sárospatak – kolostorerődítés	153
132. Szalonna – erődítmény	154
133. Szerencs – Köves-tető (Árpád-tető)	154
134. Szikszó – városerődítés	155
135. Tállya – Pusztavár	156
136. Tállya – településerődítés	156
137. Tarcal – településerődítés	157
138. Tokaj – Abafi sánc	158
139. Tokaj – Óvár	159
140. Tokaj – településerődítés	159
141. Tomor – castellum	160
Irodalom	161
III. Felmérések, alaprajzok, fotók	189

BEVEZETÉS

A magyarországi várak kutatásával és a várakra vonatkozó – úgy a történeti, helytörténeti kutatások, mint a különböző jellegű helyszíni vizsgálatok során összegyűjtött – adatokkal már a 19. század első felétől kezdődően – párhuzamosan a hazai régészet és a műemlékvédelem kialakulásával – sokan foglalkoztak, eleinte amatőrök, majd a különböző tudományágak képviselői. Az eltelt másfél évszázad óta – köszönhetően többek között az okleveles anyag kiadásának és a várrégészet kialakulásának – folyamatosan növekedett és egyre terjedelmesebb méretűvé vált az erősségekre vonatkozó ismeretek mennyisége. Míg azonban Közép-Európa számos országában – így Ausztriában vagy Csehországban – már a 19. század vége óta terjedelmes topográfiai munkák sora vette számba a különböző korú erődtípusokat, addig Magyarországon ilyen közleményekről – néhány regionális jellegű kiadványtól eltekintve – nem beszélhetünk.

Természetesen a kapcsolódó tudományterületek két nagy vállalkozása – így először a műemléki topográfia Budapest egyes kerületeit, Nógrád, Pest, Heves majd Szabolcs-Szatmár megyéket bemutató, illetve a régészeti topográfia Veszprém, Pest, és részben Komárom-Esztergom valamint Békés megyéket feldolgozó eddigi kötetei – foglalkozott a várakkal és erősségekkel is, anélkül azonban, hogy ezek itteni tárgyalását kiemelt vagy különösebben fontos feladatnak tekintették s egyáltalában, hogy a teljességre törekvő igénye e téren megfogalmazódott volna.

Talán a feladat nagysága és a várakra vonatkozó adatok felkutatásának sokszor leküzdhetetlennek látszó nehézségei lehetnek az okai annak, hogy bár a Kárpát-medencében több ezer egykori erődített helyről van tudomásunk, eddig mégis viszonylag kis területről készült el ezek részletes topográfiai alapon történő közzététele. Érdekes módon az 1970-es években többen, részben egymástól függetlenül láttak hozzá ehhez a munkához, melynek később különösen jelentős indikátorai lettek Fügedi Erik ekkor napvilágot látott vártörténeti munkái. Csorba Csaba alföldi adattára¹ még csak tömör szöveges áttekintést adott egy, várakban nem kifejezetten gazdag vidékről, a vártopográfia műfajának hazai megalapítói, Nováki Gyula, Sándorfi György és Miklós Zsuzsa azonban már részletes dokumentációt is közzétettek a főként Pest megyében folytatott kutatásaikról.² Az előbbi kutatópáros ezt követően Nógrád megye kevésbé ismert középkori erősségeit is feldolgozta – e vidék vonatkozásában nem szabad elfelejtkeznünk Patay Pál, Gádor Judit és Simon Zoltán sajnós kéziratban maradt munkáiról sem³ – majd Nováki Gyula Dénes Józseffel és Baráz Csabával együtt Heves megye erősségeinek hasonló módszerű közzétételét is megkezdte.⁴ Végül 2005-ben napvilágot látott Nováki Gyula és Magyar Kálmán munkájaként egy teljes megye, Somogy feldolgozása is, ez azonban csak a középkori és a kora újkori erősségeket tárgyalja.⁵

Mivel részben mindezen munkálatoknak köszönhetően az 1980-as évektől kibontakozott a régészeti adatokra támaszkodó, történeti célkitűzési várkutatás új hulláma is – ennek szimbolikus mérföldköveként ma már kétségtelül az 1989. évi mátrafüredi vártörténeti konferencia jelölhető meg – az összegyűlt tapasztalatok alapján indokoltnak tűnt egy országos vártopográfiai sorozat megindítása. Hogy ennek során a feladatot felvállaló – nevét az említett konferencia helyszíne felett emelkedő várról kölcsönző – Castrum Bene Egyesület épp a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyét választotta az első kötet témájaként, elsősorban nem a Bükk vagy a Zempléni hegység várakban különösen gazdag mivoltából adódott. Ugyanis Nováki Gyula és Sándorfi György – említett kutatásaik mellett – már 1974-ben megkezdték a megye várainak topográfiai célú bejárását és modern felmérését, kezdetben még szorosan együttműködött velük Gádor Judit is. Ennek a munkának első eredménye a történeti Borsod vármegye területére eső erődtípusokat bemutató 1992. évi önálló kötet lett.⁶ Később – Sándorfi György korai halála után – e munkába Sárközy Sebestyén kapcsolódott be, s bár kezdetben

¹ CSORBA CS., 1972. 177–236.

² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY. – MIKLÓS ZS., 1979.; MIKLÓS ZS., 1982.

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1991–1992. 258–267, 52–58, 147–154., továbbá GAJZÁGÓ ALADÁR – PATAY PÁL: A nógrádi várak története. Balassagyarmat, 1961. (Kézirat a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum Adattárában); GÁDOR JUDIT: Középkori földvárak Nógrád megyében. Egyetemi szakdolgozat. Budapest, 1967. (ELTE BTK Régészettudományi Intézet Könyvtára); SIMON ZOLTÁN: A várak szerepének változása a középkori Nógrád megyében. Egyetemi szakdolgozat, Budapest, 1987. (ELTE BTK Történeti Könyvtár). A munkának csak az értékelő része látott napvilágot: SIMON Z., 1988. 103–131, az Adattár megtalálható a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum Könyvtárában.

⁴ DÉNES J. – NOVÁKI GY., 1995. 7–28.; NOVÁKI GY., 1997. 7–20.; NOVÁKI GY. – BARÁZ CS., 2000. 5–46., – de itt említendő meg a mátrai várakról (Dénes József), Fejér megye erősségeiről (Terei György) és a Baranyai dombság várairól (Tolnai Gergely) készített egyetemi szakdolgozat is.

⁵ MAGYAR K. – NOVÁKI GY., 2005.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. – Itt kell kiemelni Sándorfi György munkásságát, aki mint mérnök, eleinte a hagyományos teodolitos felmérést alkalmazta. Rövidesen azonban, látva a sok feladatot, egyszerű, gyors, de pontos felmérési módszert dolgozott ki, részben számítógéppel kombinálva. Sándorfi sok várat mért fel, majd halála után Nováki Gyula alkalmazta tovább ezt a módszert. Ennek köszönhető, hogy a megyében (és az ország más területein is), a mások által felmérteken felül oly nagy számban sikerült őskori és középkori várakat felmérni.

folytatni kívánták az eredeti koncepciót, a történeti megyék szerinti topográfiai közlést¹, a mai országhatárokon átnyúló kezdeményezés kudarcát követően a számos külön cikkben történő közzététel már csak a mai országterületre korlátozódott, de szinte felölelte annak egészét.²

Jelen összeállítás azonban nem csupán az 1992. évi borsodi várkötet – már évek óta sokak által szorgalmazott – „javított” kiadása kíván lenni s nem csupán az utóbb említett, különböző periodikumokban szétszórta, szétdarabolva megjelent újabb közlemények egységes újraközlésére és kiegészítésére vállalkozik – miközben bevallottan az azokban foglaltak képezik az alapját. A szerzők – a munka dandárját több évtizede végző Nováki Gyula, a szerkesztés soha sem hálás feladatát felvállaló Sárközy Sebestyén és az ismertebb kővárak és kastélyok tömör ismertetésére vállalkozó Feld István – a várkutatás legújabb eredményei alapján alapvetően egy *topográfiai teljességre* törekvő *adattár* összeállítását tekintették feladatuknak. Azaz nem vállalkoznak a terület várainak és erősségeinek átfogó igényű történeti, régészeti vagy építészeti értékelésére – az utóbbi évek kutatásai és az említett topográfiai munkák tapasztalatai alapján véleményük szerint ez még elsiert is lenne. Csak számos további régészeti feltárás és hasonló topográfiai áttekintések sorának elemzése után tekintheti ezt feladatának a jövőbeni kutatás – hiszen ma számos esetben még azt sem tudjuk, őskori vagy középkori – netán később „újrahasznosított” korábbi – erősséget találunk a terepen.

A jelen munka tehát egy *segédkönyv* kíván lenni a történeti kutatás bármelyik területén tevékenykedő szakember s természetesen az érdeklődő laikus és lokálpatrióta számára, fő célja, hogy *magáról az erősségről, azaz a terepen megjelenő történeti forrásról*, annak topográfiai helyzetéről, méretéről, jellegéről, ismert építményeiről és természetesen a kutatás eddigi eredményeiről szolgáltatson megbízható adatokat. Arra azonban tudatosan nem kíván vállalkozni, hogy *az írott forrásanyag teljes, netán levéltári jelzeteket is tartalmazó adattára* legyen a középkor és a korai újkor erődtítményei esetében. Ez messze meghaladná a szerzők kompetenciáját, így csak arra kíván szorítkozni, hogy a legfontosabb, lehetőség szerint hiteles történeti adatokat sorolja fel, hivatkozva az e tárgyban rendelkezésre álló további irodalomra. A jövőbeni recenziók által remélhetőleg kíméletlenül felsorolandó hibái így óhatatlanul a történeti kutatás jelen helyzetéből adódnak.

A kötetben mintegy 120, a terepen azonosított erősség – alapvetően az erődtítmények jellegéből és kutatottságukból következően – igen eltérő mélységű tárgyalása található. Ennek során azonban a szerzők igyekeztek az egyes szócikkek közel azonos felépítésre. Az objektum helyének meghatározása nem csupán szövegben történik, ezt elsősorban a mellékelt térképkivágások segítik elő, mely utóbbiak a várak terepen való azonosítását is szolgálják. Ezt általában a hosszabb-rövidebb leírás követi, mely az ismert várak esetében értelemeszerűen csak az alapelemek felsorolása, utalással a további irodalomra, míg az eddig nagyrészt ismeretlen, esetleg vitatott lokalizálású építményeknél sokszor a szöveg jelentős részét teszi ki. A kutatástörténetet minden vár esetében fontosnak tartották a szerzők, hisz ez teszi lehetővé a további irodalmi tájékozódást. A levéltári források említett mélységű tárgyalását – ha ilyenek egyáltalában rendelkezésre állnak – egy tömör értékelés követi, mely utóbbi alapvetően a kutatottság fokát tükrözi, de óhatatlanul tartalmazza az adott várról érkező szerző személyes álláspontját is, főleg akkor, ha az abban kifejtett vélemény eltér az eddig közzétett felfogástól. A régészeti kutatás tényét minden esetben szerepeltetik a szócikkek, de a most is folyó ásatások és az előkerült leletanyag bővebb értékelése már nem e munka feladata.

Természetesen külön fejezet foglalja össze a bizonytalan, illetve a nem azonosítható erősségekre vonatkozó adatokat, anélkül, hogy itt minden, az eddigi kutatás vagy épp a helyi hagyomány által várnak vélt jelenséggel foglalkozna. A kötet végén található dokumentációs anyag végül alapvetően minden ismert építmény alaprajzi felmérését tartalmazza. Ezek egységes megjelenítése a szerzők szándéka ellenére nem volt lehetséges. Főként a nagyobb méretű várak, ma is álló kastélyok esetében haladta meg lehetőségeiket a rendelkezésre álló kutatási felmérések árajzolója. Néhány vár esetében a dokumentálás legmodernebb formájával, a légifotókkal is találkozunk a kötet használója, ennek széleskörű alkalmazása azonban már egy későbbi második kiadás szerkesztőjének feladata lesz.

A fentiekben említett topográfiai teljesség természetesen csak mint ideális célkitűzés értelmezhető, hisz szinte biztos, hogy mire a kötet elhagyja a nyomdát, újabb erősségek kerülnek meghatározásra – ahogy erre a szerkesztés folyamán is volt példa. A szerzők ugyanakkor annak is tudatában vannak, hogy néhány, itt várként említett objektumról később kiderülhet, hogy erődtítmény tellről, netán sírhalomról van csupán szó, s ez vonatkozik az említett kronológiai kérdésekre is.

Szólni kell végül a várkutatásban ma különösen aktuális terminológia problémáiról. A kötet – illetve a sorozat – címében szereplő „vár” kifejezés ebből a szempontból talán a legkevésbé vitatható, hisz különösebb indoklást nem kíván, hogy ide tartozik minden olyan építmény, amely vélt vagy valós védelmi berendezéssel rendelkezik vagy rendelkezett s – mint ez a cím másik eleméből kiderül – nem fiatalabb a Rákóczi-szabadságharc időszakánál, függetlenül attól, hogy *castrum*, *fortalitium* vagy más megnevezéssel illették a

¹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 12–102.

² NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 329–348.; SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 143–178.; NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2001. 45–52.; NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 199–230.

kortársak vagy az utókor. Az újabb történeti kutatás megállapításainak köszönhetően ma már egyértelmű, hogy a középkor végén és a török hódoltság korában létezett, s általában a *castellum* néven szereplő nemesi lakóhelyek – kastélyok – valamilyen védőövvvel vagy legalábbis lőrészekkel is rendelkeztek, sőt, ezek megléte a gyakran csak *curia* vagy *domus* megnevezéssel illetett objektumoknál sem zárható ki. S bár a ma lőréses cinteremfallal övezett templomok jelentős részénél valószínűsíthető, hogy gyakran csak szimbolikus „megerődítésük” már a 18-19. századra esett, régészeti adatok hiányában ezek sem kerültek kizárásra a várak köréből, ahogy a már inkább erődnek nevezhető 16-17. századi nagyméretű erődítmények sem. A kötetben tehát a „vár” gyűjtőfogalomként jelenik meg, s a szerzők még kísérletet sem tesznek az egyes kategóriák szerinti osztályozásra.

Emiatt nem használják a kutatásban ugyan elterjedt, de máig közelebbről nem definiált s eléggé történelmietlennek tűnő „kisvár” fogalmát,¹ de az ugyancsak még nem eléggé behatóan elemzett „motte” azaz földhalomvár kifejezéssel is csak a kutatástörténet esetében élnek. Bonyolultabb ennél a „sánc” kifejezés használata, ahol még ennyire sem sikerült egy egységes megoldás kimunkálása. Számos kutató felvetette ugyan, hogy a várak árkaiknak *külső oldalán* emelkedő földfeltöltés – melynek anyaga legtöbbször az árok ásásából származik – tulajdonképpen nem is sánc, az ugyanis az árok *belső oldalán* kell, hogy emelkedjen, néha fa vagy épp kőszervezettel a magjában. A kőből-földből készült külső „földművek” korrekt megnevezése azonban még nem alakult ki, ahogy a „földsánc”, „kőszánc” vagy épp a „sáncárok” fogalom sem egyértelmű, ezért némelyik leírásban még találkozunk e problematikus megnevezésekkel az Olvasó. Ezzel szemben a *sáncvár* megnevezés alatt egyre inkább a csak fa-föld szerkezetű védővonallal övezett őskori vagy korábbi középkori, általában nagy kiterjedésű erősségeket érti a kutatás. Végül a *földvár* megnevezés vonatkozásában már konszenzus alakult ki arról, hogy ezzel – megfelelően a középkori írott források szóhasználatának - csak az *elpusztult erősségeket* lehet korrekt módon megnevezni, függetlenül azok „falainak” építőanyagától. Számos őskori és néhány fiatalabb erődítmény esetében azonban még ma is él ez a hagyományos, pontos tartalom nélküli megnevezés, s erről a kötet szerzői sem tudtak mindig lemondani.

Végül utalni kell arra, hogy a jelen kötettel induló vártopográfiai vállalkozásunk nem az egyetlen az országban. Hamarosan napvilágot lát az MTA Régészeti Intézete kiadványaként Tolna megye erősségeinek feldolgozása Miklós Zsuzsa tollából, s dolgozik Dénes József is a nyugati határszél megyéinek várkataszterén. Ezek jellege s természetesen felépítése bizonyára számos ponton eltér a Borsod-Abaúj-Zemplén megyét bemutató jelen kötettől, bár egymás tapasztalatait igyekeznek hasznosítani a szerzők. Nem konkurenciáról van tehát szó, hisz a kutatásnak csak hasznára lehet, ha minél több megye váradattára áll rendelkezésére. Egyesületünk azonban reméli, hogy ezek a munkák is beilleszkednek – legkésőbb második, harmadik kiadásukkal – az országos vártopográfia rendszerébe. Ez remélhető az említett somogyi kötet esetében is - természetesen az őskor és a római kor erődítményeivel kiegészítve. Ugyanakkor tervezzük saját sorozatunk folytatását is, hasznosítva jelen kötet tapasztalatait, a következő években Heves és Fejér megye vártopográfiáját kívánjuk közreadni.

Visegrád, 2007 tavasza

A Castrum Bene Egyesület Vezetősége

Megjegyzés a 2., javított kiadáshoz:

Jelen kötet megegyezik a 2007. évi 1. kiadás szövegével és képanyagával, csupán Tibolddaróc – Várhegy (Kácsai vár) (128–129. old.), Ózd – Vasvár tető (150–151. old.) és Tokaj (302. old.) esetében történt meg a hibák javítása, továbbá a fotókat tartalmazó oldalak színes változatban kerültek közzétételre. Az utóbbi évek régészeti kutatásainak eredményei (Dédes, Cserép, Regéc, Szádvár, Szendrő, Sátoraljaújhely és Tokaj várai esetében) már nem kerülhettek figyelembevételre. Lásd ezekre a „CASTRUM. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele” című folyóiratban megjelent beszámolókat.

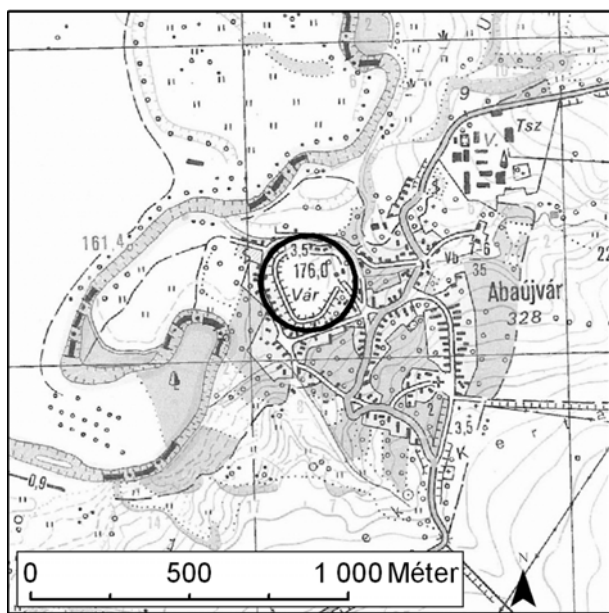
¹ Megyei példát említve, ha a példászerűen feltárt keleméri Mohosvár „kisvár”, akkor hol van az 1300 körüli időszak nemesi építkezéseinek „nagyvára”?

I.

**A terepen ma is meglévő őskori, középkori
és kora-újkori erődítmények**

1. ABAÚJVÁR – VÁR

A vár a Zempléni-hegység ÉNy-i végén, Abaújvár község Ny-i szélé felett, elkülönülő alacsony dombon fekszik. Alatta a Hernád folyik, félkörben pedig a messze É-ra elnyúló vizenyős árterület övezi. A vár alakja megközelítőleg kör alakú, több egyenes oldalrészsel (*1. kép*). Átmérője a sánc tetejétől számítva 245, illetve 235 m, területe 3,9 ha. A sánc 3–4,5 m belső magassággal legnagyobbbrészt ma is körbeveszi, a külső térszint fölé átlag 15 m-re emelkedik. Külső oldala, egy rövid szakaszt kivéve, a község házai által teljesen körbeépült és az udvarok végében legtöbb helyen erősen megrongálták. A sánc belső része azonban viszonylag épnek mondható. A vár egész belső területe mezőgazdasági művelés alatt áll, mindössze egy lakóépület és a hozzá tartozó gazdasági épületek foglalnak el egy kisebb részt a vár K-i szélén. Ugyanitt van a vár egyetlen bejárata is, K-ről, a hegyek irányából. Erről az oldalról egy már erősen feltöltődött mély árok is védte. Belső területe lapos, középtájon kissé kidomborodik.

Az abaújvári vár szinte valamennyi történeti, a területtel foglalkozó helytörténeti, műemléki és várakkal kapcsolatos irodalmi munkában megtalálható. Ezekben főleg a vár történeti adatait szerepeltetik, a vár kialakításáról, elhelyezkedéséről – néhány kivételtől eltekintve – alig tesznek említést. A leírásokban ugyanakkor több téves adat is található, ezért a régebbi irodalmi adatok áttekintésétől eltekintünk. A várról először Soós Elemér készített rajzokat, majd Pogrányi-Nagy Félix közölt egy hely-

színrajzot, de ezek csupán sematikus ábrázolásoknak tekinthetők.¹ 1974–1975-ben Gádor Judit és Nováki Gyula a vár sáncában végzett ásatást,² majd 1976–1981 között Gádor Judit a vár belső területén végzett feltárásokat. Az ásatók eredményeiket számos helyen közzétették. 1981 után a feltárások megszakadtak, a vár belső területén elhelyezkedő település további feltárására nem került sor.³ A vár új részletes, szintvonalas felmérését – a feltárásokhoz kapcsolódva – 1976-ban Sándorfi György készítette el (*1. ábra*).⁴

A vár kutatását és történeti adatait 1997-ben az Abaúj-Torna megyére vonatkozó vártopográfiai cikksorozat foglalta össze, legutóbb pedig 2001-ben a település önálló monográfiájában Wolf Mária közölt további új adatokat a várról.⁵

Az abaújvári vár építésére történeti adatot nem ismerünk. Kézai Simon (1358) szerint Aba Sámuel király (1041–1044) építtette, de eredete feltehetően korábbra, a 10–11. század fordulójára körüli évtizedekre, a magyar államalapítás idejére tehető. Kezdetben az újvári ispánság és esperesség székhelye lett. 1046-ban (Aba)Újváron találkozott össze az Oroszországból jövő András és Levente, akiket az elégedetlen főurak hívtak be a lázadó Vátával és társaival, majd innen indultak András koronázására Székesfehérvárra. 1106-ban Álmos herceg Lengyelországból sereget behozva elfoglalta, mire Kálmán király ostrom alá vette, de az ostrom megbékéléssel végződött. 1242. február 2-án azon várak közé sorolták, amelyeket a tatárok még nem tudtak elfoglalni.⁶ A tatárjárás után, 1251-ben IV. Béla még intézkedik a vár őrzéséről,⁷ az újonnan épült várak mellett azonban sokat veszített jelentőségéből.

1312-ben, a rozgonyi csata után Károly Róbert az ellene lázadó Aba nembeli Amadét megfosztotta birtokaitól, és ezt követően kapják a várat a Drugethek mint honorbirtokot, ahonnan 1317–1332 között kelteznek okleveleiket.⁸ 1330–1334 között Drugeth Vilmos udvarbírája egyben az itteni várnagy, ami a vár fennállására utal.⁹ 1353-ban említik utoljára a várnagyát, 1355-ben Drugeth Fülöp özvegye rendelkezett a birtok felett.¹⁰

Újvár falu később a Perényieké lett, akiknek 1399-ben és 1405-ben a király megengedi, hogy itt erősséget emeljenek. Az építkezésről nincs adatunk, de feltételezhetően nem éltek ezzel az engedéllyel, mivel 1406-ban a közeli nagyidai birtokukra vonatkozóan adtak be hasonló kérelmet. A nagyidai várat 1411–1414 között fel is építették és ezután Újvárt, faluként, már e vár tartozékai között találjuk,¹¹ várként többé nem említik.¹²

Az 1974–1975. évi sáncátvágás csak a sánc belső felére korlátozódhatott, de az eredmények a szerkezetre és az időrendre vonatkozóan kellő

támpontot jelentettek. A sánc végig egységesen ún. rekeszes (kazettás) szerkezetet mutatott, vagyis a sánc irányával párhuzamos, egymástól 2–3,5 m-re, és arra merőleges, egymástól 0,6–1,2 m-re fekvő gerendákat raktak váltakozva egymásra. A gerendák barnára korhadva, vagy szürke por alakban bontakoztak ki, összeillesztésüket nem sikerült megfigyelni. A gerendák közeit döngölt földdel töltötték ki. A sánc rekonstruálható gerendaszerkezete 23,3 m széles és 6,6 m magas lehetett, amelyet 14 szintre lehetett elkülöníteni, de egy-egy szintben 3–4, néha több gerenda volt egymás alatt. A felső négy szintben a gerendák valamivel ritkábban jelentkeztek, ami valószínűleg későbbi építési periódusra mutat. A ma ismert kézi munkanormák és optimális időjárás figyelembevételével, számítások szerint 100 embernek kb. 2 év és 3 hónap kellett a sánc felépítéséhez.

A sánc legfetején a mai felszín alatt 4,30 m szélességben, 0,5 m vastag fehér habarcsos faltörmelék mutatkozott, egy teljesen kiszedett kő várfal nyomaként, amely a várat körbevette, de a fal eredeti szélességét nem sikerült megállapítani.¹³

A sánc alatt őskori, késő bronzkori és császárkori cserepek tanúskodtak a hely korábbi lakottságáról. A sánc faszerkezete közötti földből 10–11. századi cserepek kerültek elő, a legfelső rétegekből pedig 12–13. századiak jelezték a későbbi sáncfelújítást. Utóbbi helyen ritka mezőgazdasági vaseszközök is voltak elásva (2 sarló, 1 ásópapucs és 1 szőlőmetsző kés). A vár belső területén több, 11. század közepe- és a 15. század eleje közötti településre utaló lelet került elő.

1976–1981 között a várbelső É-i részén egy templom és a körülötte elterülő temető feltárására került sor. A kőalapozású, kváderkövekből épült, félköríves szentélyzáródású románkori esperesi templom teljes hossza 15,41 m, hajójának hossza 11,25 m, belső szélessége 7,23 m volt. Építése a 11. század végére, egy későbbi átépítése pedig a 13. század második felére tehető. A templom körül

összesen 786 sír került feltárásra. A sírokból előkerült leletek a temető 11–14. századi használatára utalnak. A templomtól É-ra a legalsó sírok alatt egy, a temetkezés idejénél korábbi, a 11. század közepétől létesült település nyomai mutatkoztak. A sánc építését megelőző járószint a 10. század végénél korábbi nem lehet, a sánc építési ideje a 11. század elejére, első felére tehető, a felső része pedig a 12. századból származhat. A habarcsos kővérfal korára nincs adatunk, csak feltételezzük, hogy a 13. században emelték.

¹ Soós E., 1889–1928. I. 49–51.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 57–58.

² GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1976a. 38–45.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1976b. 425–427.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1980. 43–77.; NOVÁKI, GY. – SÁNDORFI, GY., 1981. 133–160.

³ GÁDOR J., 1977. 42.; GÁDOR J., 1978. 79.; GÁDOR J., 1979. 84., GÁDOR J., 1980a. 75–76.; GÁDOR J., 1980b. 443–454.

⁴ Sándorfi György felmérését közli: GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1976a. 39.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1976b. 426.; valamint GÁDOR J., 1980b. 444.

⁵ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 28–34.; WOLF M., é.n. 20–49.

⁶ GYÖRFFY GY., 1987. I. 61–62.

⁷ ÁUO. XI. 373.; RA. 946.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 62.

⁸ GYÖRFFY GY., 1987. I. 62.; WOLF M., é.n. 29.

⁹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 61–62.; FÜGEDI E., 1977. 16. 28. sz. jz.

¹⁰ WOLF M., é.n. 30, 51.

¹¹ CSÁNKI D., 1890. 198.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 482.; FÜGEDI E., 1977. 16. 28. sz. jz. – Wolf Mária felvetette, hogy esetleg a fa-föld szerkezetű sánc tetejére a 15. sz. elején épült a kőfal. Vö.: WOLF M., é.n. 30.

¹² A várra vonatkozóan szinte napjainkig felbukkanó 15–16. századi adatok tévesek, nem Abaújvárra, hanem a Sáros megyei Újvárra, más néven Hónig várra vonatkoznak, mint ahogy ezt már Tóth-Szabó Pál is megállapította, Vö.: TÓTH-SZABÓ P., 1903. 45. 5. sz. jz.

¹³ Soós Elemér 1908-ban a vár Ny-i oldalán még látta a kőfal maradványait. Vö.: Soós E., 1889–1928. I. 35.

2. ALSÓVADÁSZ – VÁRDOMB

Alsóvadász község központjától Ny-ra a falu széle feletti dombtető D-i, összekeskenyedő nyúlványán található a *Várdomb*. A domb D-i oldalába borospincéket vájtak, a község felé eső K-i oldalában pedig temető található.

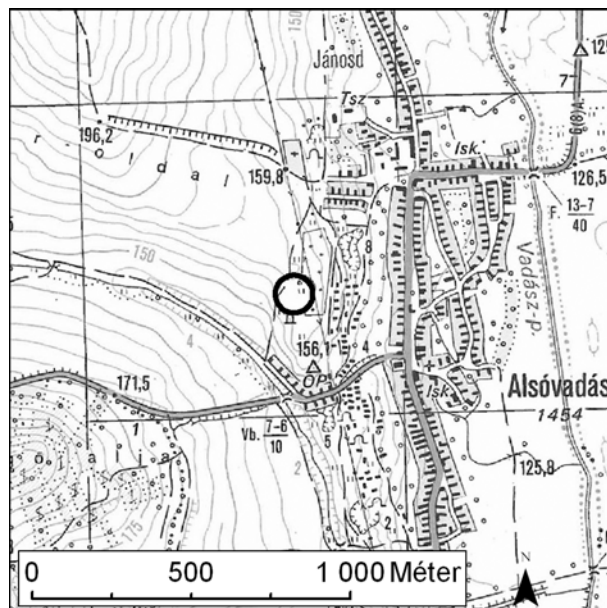
A Várdomb alakja szabályos kör, árokkal körülvéve. Profiljai elmosódottak, ezért pontos méreteket csak ásatással lehetne megállapítani. A kissé domború plató átmérője 40 m körüli, oldala egyenletesen lejt az árok felé. Az árok a dombnyúlvány észak-déli tengelyében a legépebb. A domb ÉNy-i folytatása irányában, valamint a

dombnyúlvány D-i vége felé az árok platóhoz mért jelenlegi mélysége 4–5 m, szélessége 50 m körüli. A domb Ny-i és K-i oldalán az árok mára már csak terasz alakjában látható.

Első említése 1906-ból származik, amikor Hampel József számolt be az alsóvadászi Várdombon Márton Lajos által végzett ásatásról, melynek eredményeként a Magyar Nemzeti Múzeumba 364 db őskori tárgy került be, de a feltárás részleteit nem ismerjük.¹ A Várdombot Kalicz Nándor 1968-ban már a hatvani kultúra erődített telephelyeként ismertette.² 1978-ban a

Várdombon egy lőter kialakításának földmunkái során cserepek kerültek elő, amikor a hegy oldalában egy kb. 10 x 20 m-es területen 1,5 m mélyen ástak be, és itt jól megfigyelhető volt a sáncárok erősítésrendszere. A kiszórt földből a hatvani kultúrába tartozó cserepek, csiszolt és faragott csonttárgyak, őrlőkötöredékek és egy hordozható tűzhely töredékei kerültek elő. A bolygatás során feltárult metszeten jól látható volt a többszöri pusztulási és települési rétegek sora.³

1979-ben Simán Katalin vezetésével hitelesítő-leletmentő ásátás keretében egy 5 x 5 m-es terület 3 m mélységig történő kutatására került sor, ahol annak legmélyebb pontján az érintetlen talajig jutottak el. Egymás alatt öt települési réteg bontakozott ki, mindegyikben egy-egy ház maradványait tárták fel. A legfelső az ottományi kultúrából származott, a következő három szintben pedig a hatvani kultúra késői szakaszába tartozó nagyméretű, többszöri sározással javított házak maradványait tárták fel. A negyedik szinten lévő ház padlóján gyékény lenyomata volt megfigyelhető. A legalsó ötödik réteg leletanyag nélküli csak néhány mm vastag volt.⁴ Az erősítőményre vonatkozó adatokat legutóbb 2001-ben foglalták össze, amikor felmérését is közzétették (2. ábra).⁵ A Várdombon végzett eddigi ásátások eredményei szerint a kora bronzkori hatvani, majd az ottományi kultúra népe telepedett itt meg. Mindkét kultúrára jellemző az erősítésnek a fentiekben felvázolt típusa a dombot körülvevő árok minden bizonnyal végigkísérte a telep életét. Az erősítés ettől pontosabb korszakba sorolása csak további kiterjedt ásátásoktól várható.

¹ HAMPEL J., 1906. 77.

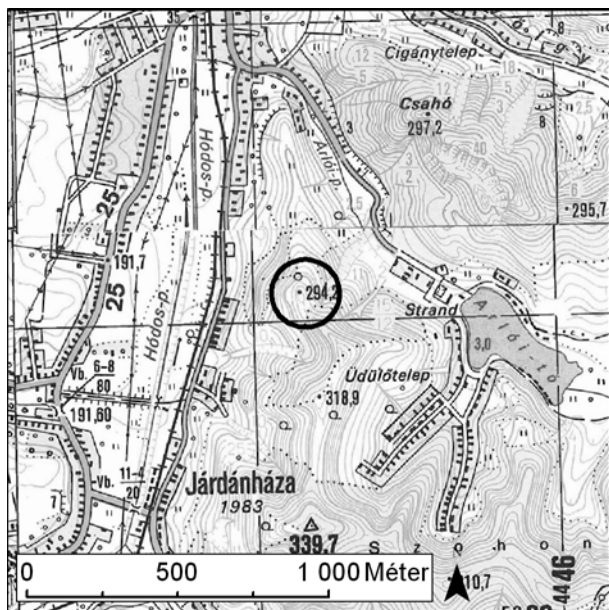
² KALICZ N., 1968. 116.

³ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1978–1979. 109–110.

⁴ HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1980. 88.; SIMÁN K., 1980. 3.; L. WOLF M. – SIMÁN K., 1982. 110.

⁵ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 143–145.

3. ARLÓ – VÁRHEGY

A Várhegyet Arló községtől D-re, az utolsó házak felett, egy keskeny hegyvonulatot lezáró kúpon találjuk, amelyet Ny-ról a Hódos-patak völgye, K-ról pedig a Szohony-völgy fog közre, 294,2 m tszf. magasságban. A hegy kis kúpja messziről látszik. Kis platóján mesterséges földmunka nyoma nem látható, de alatta északról egy kisebb, D-re a gerinc emelkedésének irányában egy nagyobb mesterséges bevágás halvány nyomai figyelhetők meg. A plató ovális alakú, átmérője 20, illetve 26 m, területe 0,04 ha. Figyelmet érdemelnek a vár északi oldala alatt lévő különös földmunka nyomok.¹

A várat Dobosy László ismertette elsőként. Mint írja, Pesty Frigyes gyűjtésében a vár ugyan nem szerepel, de a „Vártó” nevű kaszáló utalhat a vár léteire. Dobosy hivatkozik Csépanyi Árpád helytörténeti kézirat munkájára is, aki a várat Rátold-várának nevezi és szerinte már a honfoglalás előtt volt ott földvár, amit a törökök közeledésének

hírére megújítottak. Csépanyi szerint ezt a füleki bég 1583-ban elfoglalta és felégette. Az adtok forrását azonban – amint erre Dobosy is utalt – nem adta meg.² Az erődítményre vonatkozó adatokat – a középkoriak között említve – 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor szintvonalas felmérését is közzétették (3. ábra). Ekkor korára vonatkozóan csak azt állapították meg, hogy alakja alapján nem honfoglalás előtti, de mindenképpen korai eredetű lehet.³

A várra vonatkozó történeti adat nem ismert, területéről korhatározó lelet nem került elő. Nem zárható ki, hogy középkori eredetű.

Arlórol tudjuk, hogy már a 14. sz. elején két faluból állt. A Várhegy területe a később Nagyarlónak nevezett településrészen helyezkedett el, amely 1301 és 1588 között a Rátót nembeli Pásztói családé volt.⁴ A Rátold-vára elnevezés minden bizonnyal az itt birtokos Rátót nemzetségre utal.

4. BÁNHORVÁTI – FÖLDVÁR

A *Földvár* nevű domb Bánhorváti községtől DNy-ra, kb. 2 km-re, a Köves-mál-tetőtől DK-i irányban lejtő széles hegyháton található. Az egyenletes felszínből kiemelkedő kerek domb alapátmérője kb. 40 m. Magassága a lejtő felé mérve 4-5 m, de az ÉNy-i emelkedő felé alig éri el az 1-1,5 métert. Középe szabálytalan alakban bemélyed, újkori bolygatás nyomaként, a gödör felső átmérője 17 m körüli, legnagyobb mélysége 2 m. A bolygatáskor a dombot teljesen felásták, a középen kitermelt földet a szélére dobták, így a domb eredeti alakját és méreteit ma már nem lehet megállapítani. A dombot sem árok, sem sánc nem veszi körbe. ÉNy-i, tehát felső széle mellett azonban a hegyhát mindkét oldalon kis ívben bemélyül, ami esetleg egy árok nyomaként értelmezhető. Mivel már a 19. században is szántóföld vette körbe és az 1970-es években is parlagon hagyott szántóföld volt, lehetséges, hogy az árkot már a hosszú ideig tartó földműveléssel szántották be.

Legkorábbi említését egy 1860-ból származó térképről ismerjük, amely a Jardonka-szőlő nevű hegyháton szabálytalan ötszögű területként, szántóföldek között ábrázolja,¹ majd említi néhány évvel később is.² A Herman Ottó Múzeumban egy bronz karperecet őriznek a késő bronzkori pilinyi kultúrából, amelynek lelőhelyeként a Földvár szerepel, de előkerülési körülményeiről adatokkal nem rendelkezünk.³ Tudunk egy 1932. évi ásatásról, amit Lenkey Gyula végzett, de erről sem maradt fenn feljegyzés.⁴ A Földvár nevű dombbal Dobosy László is foglalkozott, aki részletesen leírta a környezetét és vázlatos felmérését is közölte; közelebbi kormeg-

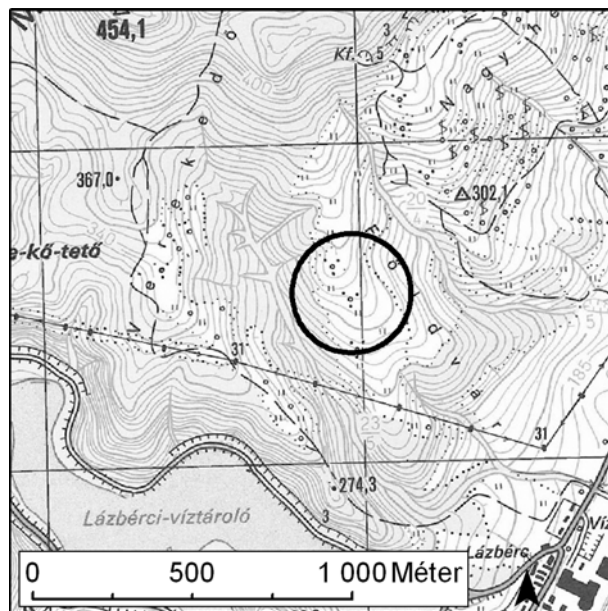
¹ A 0,5–1 m mély, hosszúkás gödrök profiljában 20–30 cm vastag gypevasérc rétegek húzódnak. Az ezekből vett minták vizsgálatát Szabó Zoltánnak köszönjük. Későbbi kutatás fogja eldönteni a gödrök eredetét, de felmerülhet egykori vasérc bányászat, vagy kerámia festéséhez szükséges anyag kitermelésének a lehetősége.

² DOBOSY L., 1975. 8–10. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 18. 7. – Hivatkozik Csépanyi Árpád: „Arló-Járdánháza népének élete és szokásai” című, 1956. évi kéziratos munkájára.

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 25, 112. – A felmérés a leírással összhangban a Várhegy magasságát 255,0 m tszf. magasságban adja meg, Dobosy László 340 m magasságot említ, azonban a hegycsúcs az M = 1 : 10.000-es térképen (EOV 87-124) jelölt magassága 294,2 m.

⁴ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 6.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 752–753.; NAGY K. – TÓTH P. – SERESNÉ SZEGŐFI A., 1984. 38.; ENGEL P., 2002. passim

határozást azonban nem adott és mint „Várdombot” ismertette, de megjegyezte, hogy körülötte sem árok, sem sánc nem látható.⁵

Legutóbb Nováki Gyula és Sándorfi György foglalta össze a lelőhelyre vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (4. ábra). Leírásukban utalnak ugyanakkor arra, hogy a domb mai alakjában nem látszik egyértelműen várnak, ezért felvetik annak a lehetőségét is, hogy őskori sírhalom volt. Terepbejárásuk idején a dombtól ÉNy-ra, az

enyhén emelkedő hegyháton, 30 méteren belül próbafúrásokat is végeztek, de csak vörösre égett paticsdarabokat találtak.⁶

Az eddigi kutatók a Földvár nevű dombot valójában csak neve alapján sorolták az erődítmények körébe, a domb korára és rendeltetésére csak egy teljes körű ásatás deríthetne fényt.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. U. 91. sz. térkép

² PESTY F., 1988. 53.

³ KEMENCZEI T., 1968. 21. XI. t. 7, 3. kép. – 1866-ban Ipolyi Arnold említ „arany ékszereket és bronzokat” Bánfalváról, közelebbi helymeghatározás nélkül. Mivel a Földvár az egykori Bánfalva határához tartozott, nem kizárt, hogy ezek is onnan származtak.

⁴ HOM Fotóleltárkönyv. 15–16. Erre az adatra Wolf Mária hívta fel a figyelmünket.

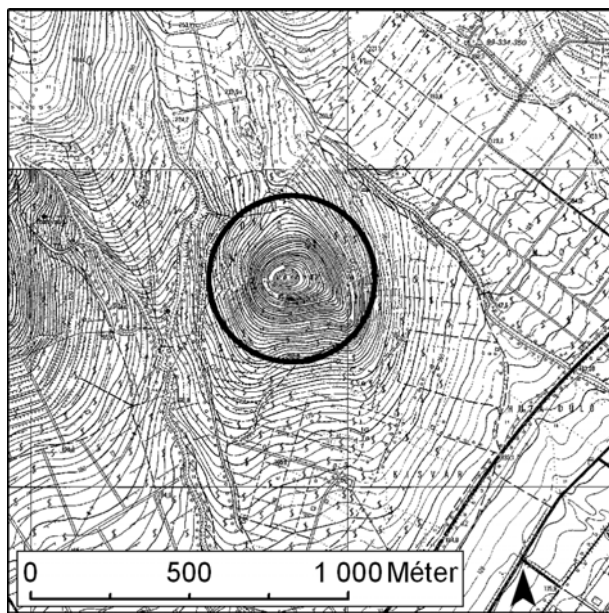
⁵ DOBOSY L., 1975. 10–12.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 10, 101.

5. BODROGKISFALUD – VÁRHEGY

A jelenleg Bodrogkisfalud területén elhelyezkedő Várhegy helyének megjelölésére számos téves adat látott napvilágot, mivel egyszer Szegihez,¹ máskor pedig Bodrogkeresztúrhoz tartozóként szerepelt a történeti irodalomban. A Szegihez való tartozás talán azzal volt magyarázható, hogy ez a legközelebbi település a Várhegyhez, azonban már a legkorábbi 1806-ból származó kéziratos térkép, majd a későbbi térképek is egyértelműen Kisfaludhoz tartozóként jelölték a Várhegyet.²

Bodrogkisfaludtól É-ra 2 km-re emelkedik az önálló kúp alakú 299 m tszfm. Várhegy. Körös-körül meredek oldalának aljában nagy kiterjedésű szőlő és gyümölcsös van, felső meredekebb részét bokros erdő fedi. A hegy felső része füves, több bokros résszel, de jól áttekinthető.

A vár a hegytető kis ovális platóját foglalja magába, ennek magasabb része a K-i szélén van. A platót körben jól meghatározható perem szegélyezi.

A platót alul két árok övezi, de ezek nem fedik teljesen egymást. A felső árok 4–5 méterrel alacsonyabb szinten veszi majdnem teljesen körbe a várat, csak a DK-i oldalon hiányzik kb. 40 m hosszan. Az alsó árok a plató alatt 9–11 méterrel alacsonyabb szinten futja körül a vár K-i felét. A Ny-i, lényegesen meredekebb oldalon nincs nyoma az alsó ároknak. A felső platón és az árokban néhány nagyobb gödör újkori bolygatásokra utal. A plató átmérője 33, illetve 20 m. A vár teljes átmérője – az alsó árkot is beleszámítva – kb. 80 m-re tehető.

A Várhegy helynévként először 1676-ból ismert, de ez akkor, mint Bodrogkeresztúrhoz tartozóként szerepelt. A későbbi összeírások ezután már folyamatosan Kisfaludhoz számítják. Minderre magyarázatul szolgálhat az 1607-ik évi bodrogkeresztúri törvénykönyvnek a középkori viszonyokra utaló bejegyzése, amely szerint Keresztúr, Kisfalud és Szegi közös határral rendelkezett.³

Magát az erődítményt elsőnek Fényes Elek említi, miszerint a Várhegy tetején *Szeghi vár* romjai láthatók, majd a Tokaj-hegylajai Album is utal a romokra és a Várhegyen lévő csekély várromról képet is közöl.⁴ 1897-ben Dongó Gyárfás Géza említi a várat Zemplén megye erősségei között.⁵ Az 1905. évi Zemplén megyei monográfiában azt írják róla, hogy a Bodrogkisfaludhoz tartozó Szegi pusztán a Várhegyen állt hajdan Szegi vára.⁶ Az ugyanebben az évben kiadott egyházmegyei emlékkönyvben is szerepel a vár, amelyet Rákóczi Ferenc, valamint a Zeghi család várának tartanak. 1906-ban Gerecse Péter várromként két helyen, Bodrog-Kisfaludnál és Szeginél is szerepeltette.⁷

1955-ben Angyal Béla arról tudósít, hogy a község határában a Várhegyen várszerű erődítmény állhatott, amely valószínűleg a törökkorban pusztult el. A vár romjai, faltöredékei szerinte a század elején még láthatók voltak, de ma már csak a hegy csúcsán lévő kötörmelék, egy kütszerű üreg s a csúcs körül körbefutó utak – valójában sánc és perem – mutatják, hogy ott valamikor vár állott. A hegy oldalában pedig egy régebbi kincskereső ásás ürege volt látható.⁸

1984-ben Kiss Gábor jórészt téves adatokat közölt a várról,⁹ és ettől nem mentesültek a legutóbb kiadott monográfiák sem, ahol elsődlegesen a korábbi irodalom alapján foglalták össze a várra vonatkozó adatokat.¹⁰ Később Németh Péter fejtette ki azt a nézetét, miszerint az 1322-ben említett Bodrogszeg nevű vár ide lokalizálható, véleményét azonban adatokkal nem támasztotta alá.¹¹ Az erődítmény első részletes leírására és az 1989. évi felmérésének közzétételére 2004-ben került sor (5. ábra).¹² A várra vonatkozóan okleveles adatot nem ismerünk. Az a területet, amelyen a Várhegy elhelyezkedik 1200 körül már az Aba nemzetségé, majd 1248-tól a nemzetség Keresztúri ágának birtokként tűnik fel.¹³ Bodrogkisfaludot először 1317-ben és 1319-ben az egri püspök és káptalan közötti tizedszedési perben említik először.¹⁴ A nemzetség Zemplénben birtokló két ága a Keresztúri és a Debrői ág késői birtokmegosztására 1352-ből van adatunk. Keresztúr később is a Keresztúri (Pozsár) család birtokát képezte, ugyanakkor már Karácsonyi János felfigyelt e nemzetség bemutatásakor arra, hogy annak tagjai a tatárjárás után számos várat építettek törzsbirtokaikon.¹⁵ Kisfalud és Szegi 1370-től 1404-ig a Debrői család tályai uradalmához tartozott, majd a későbbiekben is, 1549-ig a tályai uradalom tartozékát képezte.¹⁶

A leletek hiánya ellenére a vár minden bizonnyal középkori eredetű. Amennyiben ezt a jövőben közvetlen adatok is igazolják, az erődítmény létesítését az Aba nemzetség itt birtokos Keresztúri ágához köthetjük, akik itt építhették fel erősségüket talán még a 13. sz. folyamán.

¹ Szegi a 17. sz. végéig önálló település volt közvetlenül Kisfalud szomszédságában. A 18. sz. elejétől Kisfaludhoz tartozó pusztá volt (*Szegi pusztá és Szegi malom*), melyet 1904-ben Pusztaszegnek is neveztek. 1906-óta Bodrogszegi néven gyakorlatilag különálló volt, de hivatalosan csak 1914-től lett önálló község Szegi néven. 1950-ben a két községet (Szegi + Bodrogkisfalud) egyesítették Bodrogkisfalud néven, amely 1951-től hivatalosan Bodrogszegi lett. 1991-től a két immár ténylegesen összeépült település ismét különvált Bodrogkisfalud és Szegi néven. V.ö.: GYALAY M., 1989. 375. és TAKÁCS L. – KOVÁCS Zs., 2000. 26–30.

² B.-A.-Z. M. Lt. Zemplén Megye Levéltára. Sátoraljaújhely. U. 173, U. 175, U. 176, U. 177, U. 19. sz. térképek

³ BECSKE B., 1902. 338.; KREPLIN Á., 1930. 165.; SCHRAM F., 1973. 142–143.: Bodrogkeresztúron 1676-ból „Várhegy”, 1682-ből „Bodrogh Szegh”, 1704-ből pedig „Kisvár” és „Alsó Vár” helyneveket említenek.; TAKÁCS L. – KOVÁCS Zs., 2000. 26, 66.; — Bodrogkeresztúr mai területén Várhegyre vagy várra utaló helynév nem ismert. Vö.: ROMÁN J., 1977–1979. 6. 68–71.

⁴ FÉNYES E., 1851. II. 224.; SZABÓ J. – TÖRÖK I., 1867. 44–45.

⁵ DONGÓ GYÁRFÁS G., 1897. 226, 259.

⁶ VENDE A., 1905. 28.

⁷ Kassai EmK. II. 684.; GERECE P., 1906. 1049, 1059.

⁸ ANGYAL B., 1955. 52–53. Angyal Béla a várról egy mondát is leír, amelyet Tompa Mihály: Várhegy című versében dolgozott fel.

⁹ KISS G., 1984. 76–77.

¹⁰ TAKÁCS L. – KOVÁCS Zs., 2000. 30, 38.; LÉNÁRT J., 2001. 41.

¹¹ NÉMETH P., 2001. 22. – Az egyetlen alkalommal 1322-ben említett *Budrugzeg* nevű várat (AOkl. VI. 711. sz.) már Fügedi Erik azonosította a Sátoraljaújhelytől K-re, de már Szlovákiában lévő Bodrogszög (ma: Klín nad Bodrogom) nevű településsel (FÜGEDI E., 1977., 111.), majd Engel Pál is elfogadta az azonosítást (ENGEL P., 1988. 116.; ENGEL P., 1996. 283.).

¹² NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 200–203.

¹³ A terület 13–14. századi birtokviszonyaira lásd: NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 202–203.

¹⁴ AOkl. IV. 680.sz.; AOkl. V. 427.sz.

¹⁵ NAGY I., 1857–1868. VI. 222.; KARÁCSONYI J., 1995. 51–52., 62–63.; SZÜCS J., 1993. 46–49.; ENGEL P., 2001. passim. – A Keresztúri család kihalt, utolsó tagjának említése 1370-ből való.

¹⁶ ENGEL P., 2002. passim

6. BOLDOGKŐVÁRALJA – BOLDOGKŐVÁR

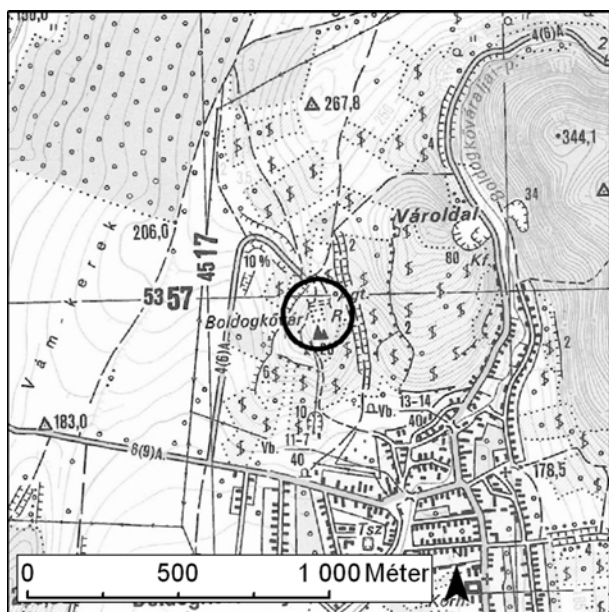
A Zempléni-hegység Ny-i vonulatának előterében, Boldogkőváralja település ÉNy-i szélén, magányosan emelkedő, 268 m tszf. magasságú, keskeny, É–D-i irányú andezittufa sziklagerincen állnak egyik legismertebb várunk ma is tekintélyes méretű, 1963–1968 között feltárt és helyreállított, majd 2002–2003-ban tovább kutattott és új kiegészítésekkel bővített romjai (2. kép).

A K-i oldalon igen meredek, míg Ny-on lépcsősen ereszkedő gerinc legmagasabb, mintegy 14×50 méteres ÉK-i részét egy nyújtott téglalap alaprajzú épületgyűttes foglalja el. Ez egy ma kétszintes, az É-i végén élbe futó, háromszög alaprajzú, de magasabb és ezért toronyként megjelenő, pártázatos lezárású bővítménnyel ellátott lakóépületből és az ahhoz DNy-on vastag fallal csatlakozó 10×10 méteres, négyzetes toronyból áll, az utóbbi kettő között négyzetes ciszternával. Ez utóbbi, D-i toronyból csak

az ÉNy-i sarok maradt ránk jelentős, többszintes magasságban. A lakóépület Ny-i falában a földszinten keskeny rés-, az emeleten nagyméretű csúcsíves ablakok, keleten és D-en többszörös átalakítás nyomait mutató, részben elfalazott ajtók és ablaknyílások. Belső falazatai már nagyrészt az itt működött turisztaszálló kialakítása kapcsán készültek, a betonfödém alatt és a külső K-i falon néhol boltozatmaradványok. A K-i sziklaperemen keskeny, a lakóépülethez hegyes szögben bekötő várfal húzódik.

A négyzetes torony D-i oldalához egy alacsonyabb szintű, 14×14 méteres udvarrész csatlakozik, keleten egy téglapilléres épület alacsonyabb falmaradványaival, a DK-i sarokban egy sziklába mélyített aknával, DNy-on az alsó udvarról felvezető, boltozott, lépcsős bejárat. Az udvar D-i fala azonos a vár DNy-i sarkát elfoglaló, már részben

a sziklagerinc alacsonyabb Ny-i lépcsőjén emelkedő, többszintes, földem- és nyílásrészei alapján többször átépített, ma ugyancsak toronyként megjelenő, szabálytalan négyzet alaprajzú épület külső falával. Alsó szintjén szárazmalom sziklába vágott maradványai. Ez utóbbi épület Ny-i fala – csorbázatos végződése szerint – egykor tovább folytatódhatott É-felé. Ma ennek helyén egy jóval alacsonyabb, D-en gyilokjárós-lőréses-pártázatos lezárású, É-on ablakokkal-lőrésekkel áttört, a felsővár háromszög alaprajzú épületrészehez ívesen befutó, többször átépített várfal határolja az első Ny-i sziklalépcsőt elfoglaló, alig 5–6 méter széles alsó várudvart vagy falszorost, benne félköríves alaprajzú, emeletes kaputoronnyal. Az udvar magasabb É-i részén további építmények csekély maradványai, alattuk sziklába vágott pincejáratok találhatók.

A várfalon kívül elterülő 10–15 méter széles második sziklalépcső É-i és Ny-i oldalán újabban a külső- vagy alsóvár több periódusú, sziklában vágott palánkerődítésének jelentős maradványai, továbbá gazdasági épületek részletei kerültek elő, míg a legmagasabb sziklagerinc D-i nyúlványát egy, az itt fennmaradt gerendafészkek alapján újabban visszaállított faszerkezetű elővédmű foglalja el.

Mint egyik leglátványosabb tájképi megjelenésű várunk, az erősség már a 18. században feltűnt az országleíró irodalomban, de a későbbi megye- és helytörténeti munkák is általában csak vázlatosan ismertették történetét.¹ Legfontosabb Árpád- és Anjou-kori, valamint késő középkori írott forrásait Csánki Dezső és Györffy György történeti földrajzai közölték.² Bár tárgyalják Gerő László várkönyvei is,³ a vár máig legátfogóbb igényű értékelését K. Végh Katalin végezte el 1966-ban napvilágot látott, alapos

tanulmányában, ahol az általa 1963–1964-ben folytatott, a helyreállítást megelőző – falkutatást ugyan nélkülöző – ásatások eredményeit is feldolgozta.⁴ Építéstörténeti megállapításait 1975-ben röviden ismét összefoglalta.⁵ Az erősségre vonatkozó középkori adatok megtalálhatóak Fügedi Erik és Engel Pál adattáiraiban,⁶ a fennmaradt kora újkori inventáriumok elemzésére s ennek alapján a vár 17. századi formájának rekonstrukciójára legutóbb Sós István vállalkozott.⁷ 2002–2003-ban Éder Katalin és Koppány András végeztek részleges feltárást az alsó- vagy külsővárban, eredményeiket – köztük az álló falakkal kapcsolatban tett megfigyeléseiket is – több jelentésben tették közzé.⁸ A várromokat 1952-ben mérte fel a Miskolci Tervező Intézet⁹, ez szolgált alapjául az azóta közzétett kutatási alaprajzoknak is (6. ábra).

A várral kapcsolatba hozott legkorábbi írott források¹⁰ szerint az erősség 1282-ig a Tomaj-nemzetség birtokában volt, majd királyi kézbe került. Nem tűnik azonban egyértelműnek az 1295 körül kelt oklevélben említett „castrum Boldua”¹¹ azonosítása várunkkal, különös tekintettel arra, hogy a Tomaj-nemzetség Abaúj megyei birtoklására más adatokkal nem rendelkezünk. Így nem zárható ki az sem, hogy Boldogkő építése az Aba-nemzetséghez, esetleg épp Amadé nádorhoz lenne köthető – 1300-ban mindenesetre az ő itteni várnagyáról értesülünk.¹² Bukása után 1317-ben az erősség királyi kézre került, felette 1342-ig tisztséggént a Drugeth-család egymást váltó tagjai rendelkeztek.¹³ 1388-ban Zsigmond király a hozzá tartozó falvakkal együtt Czudar Péternek zálogosította el. 1403-ban Perényi Péter a lázadóktól foglalta vissza a király részére. 1422 után előbb Lazarevics István, majd Brankovics György birtokolta. Mátyás uralkodása alatt előbb a Parlagiak, majd Kassa városa, végül 1528-ig a Szapolyaiak kezén volt.¹⁴ A mohácsi csata után számos alkalommal váltotta birtokosait, többször ostrommal foglalták el a Ferdinánd- illetve Szapolyai-párt hívei. Részletes birtoklástörténetét még nem tisztázta levéltári kutatás, legjelentősebb 16–17. századi tulajdonosai közül a Serényiek és a Palochayak említendők meg.¹⁵ Jelentősebb stratégiai szerepet nem játszott, azonban általában alatta gyülekeztek a vármegyei csapatok. 1671-ben Szelepcsényi György érsek kezébe került, akitől 1685-ben az esztergomi káptalan örökölte. Közben azonban a kurucok első sikertelen ostromai után Thököly Imre foglalta el és tartotta fennhatósága alatt. Ebből az időszakból (1671, 1682, 1685) több összeírás és leltár is fennmaradt a várról, s bár nem játszott katonai szerepet a Rákóczi-szabadságharcban, az eddigi szakirodalomban feltételezett lerombolása nem bizonyított.¹⁶ 1715-ben a lőcsei jezsuiták szerezték meg, s elsősorban a hozzátartozó uradalom raktáraként hasznosították. 1753-ban a Péchy-család vette meg, a bár ők a

faluban 1768-ban egy új kastélyt emeltettek, 1830 körül¹⁷ az ekkor már romos várban is építkeztek. A 19. század végétől öröklés révén a Zichy-családé, majd 1945 után állami tulajdonba került.¹⁸ A várban eddig végzett ásatások eredményei nem támasztják alá egyértelműen K.Végh Katalin megállapítását, miszerint a 13. század közelebről nem ismert időszakában emelt vár eredetileg csak a sziklagerinc D-i részén felépített, lakótoronyként értelmezett négyzetes toronyból állt volna.¹⁹ A sziklagerinc szint- és topográfiai viszonyai és az itt előkerült leletek²⁰ ugyanis nem zárják ki, hogy már a legkorábbi időszakban felépülhetett a téglalap alaprajzú lakóépület is. Ennek É-i, háromszög alaprajzú záródása – melynek első emeletén később a kápolna valószínűsíthető - eredetileg nem jelentkezett feltétlenül önálló toronyként. A 17. századi leltárak alapján ugyanis elképzelhető, hogy az egész épületegyüttes két emelettel rendelkezett.²¹ Ezen épületek egyidejűsége esetleg falkutatással lenne még igazolható – ez vonatkozik az összes, magasan álló épületrészek későbbi átalakításainak értelmezésére is – a 14. század első felének történeti viszonyai mindenestre nem valószínűsítenek egy nagyobb kiépítést, hiszen Boldogkő nem játszott különösebben jelentős szerepet a Drugethek kezén volt erősségek között. Ugyanakkor a vár további bővítésére, így a DK-i falak és a DNy-i épület emelése minden bizonnyal már a 15. században került sor. Elképzelhető, hogy az utóbbi vagy annak már hiányzó É-i része eredetileg kapuépítményként szolgált.²² Nem egyértelmű azonban az alsó várudvar ma álló építményeinek korhatározása, a félköríves kaputorony és a hozzácsatlakozó várfalak még a 16. században is épülhettek. Biztosan a 16-17. század folyamán került sor az alsó várudvar É-i, 1682-ben Csonka-bástyának nevezett É-i része beépítésére,²³ a négyzetes torony K-i boronavázis bővítménye és nem utolsósorban a Ny-i elővár kialakítására.²⁴ A vár katonai értékét jelzi, hogy a tűzfegyverek korára jellemző korszerű védőművek emeléséről nincs tudomásunk. A szárazmalom a 17. század végén létesülhetett, de számos építmény – a ciszterna, a tömlőcnek tartott sziklaakna, a Ny-i várudvar és a gerinc D-i nyúlványa gerendalyuk-sorainak vagy épp az egyes pincejáratoknak – pontosabb korhatározása nem lehetséges. Csak az újabb kutatás mutatott rá, hogy a Péchyek 19. századi „romantikus romkonzerválása” alapvetően átformálta a korábbi eredetű épületrészeket. Ebből az időből származnak a lakóépület és a külső kaputorony csúcsíves nyílásai, a sziklagerinc felső részére vezető boltozott lépcsős feljáró, az É-i háromszög alaprajzú épület mai D-i fala, a pártázatos-lőréses falkoronák és a további nyílások többsége is, a legtöbb esetben jellegzetes, bélyeges téglákból készített falazattal. Valószínű, hogy a Ny-i várfal egy jelentős szakasza is ekkor épült újjá.²⁵

Emellett jórészt ki is tisztították a vár belső területét, eltávolítva a sziklafelszínről a feltöltési és omladékrétegek jelentős részét, így érthető, hogy az eddigi ásatások nem eredményeztek jelentősebb leletanyagot.²⁶

¹ Részletes felsorolásuk: K.VÉGH K., 1966. 109.

² CSÁNKI D., 1890. 197.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 70.

³ GERŐ L., 1955. 193–194, 320–322. stb.; GERŐ L., 1968. 153–156. stb.

⁴ K.VÉGH K., 1966.

⁵ K.VÉGH K., 1975. – A további irodalomra ld.: TÓVÁRI J., 1983. 82–83.

⁶ FÜGEDI E., 1977. 111–112.; ENGEL P., 1996. 283–284.

⁷ SÓS I., 2002.

⁸ ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2004a. 166–167.; ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2004b. 182–183.; ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2005. 6.; ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2006. 93–100. – Az utóbbi két munkában tették közzé a várra vonatkozó legkorábbi ábrázolásokat, így Myskovszky Viktor 1882-ben készített rajzait –, továbbá a falazatokra vonatkozó megfigyelések: KOPPÁNY A., 2002. 19–23.

⁹ K.VÉGH K., 1966. 119. – az emeleti szint felmérés közölve: GERŐ L., 1955. 320.

¹⁰ Lásd erre: GYÖRFFY GY., 1987. I. 70.; FÜGEDI E., 1977. 111.; ENGEL P., 1996. 283.

¹¹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 70. (Dl. 93 981)

¹² GYÖRFFY GY., 1987. I. 70.

¹³ Bővebben: K.VÉGH K., 1966. 110–111.; továbbá: ENGEL P., 1996. 283.

¹⁴ Minderre részletesen: K.VÉGH K., 1966. 112.; ENGEL P., 1996. 283.; továbbá legutóbb: HORVÁTH R., 2001. 99–112.

¹⁵ K.VÉGH K., 1966. 112–113.

¹⁶ K.VÉGH K., 1966. 118. – Wesselényi Pál 1676-ban kelt levele csupán egy meg nem valósult szándékra utal, s a vár nem található meg a 18. század eleji várrombolások jegyzékében sem, ld.: OROSS A., 2005. 84–87.

¹⁷ ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2006. 97. – K.VÉGH K., 1966. 156., ezzel szemben 19. század utolsó negyedére helyezi az építkezést!

¹⁸ K.VÉGH K., 1966. 118–119.

¹⁹ K.VÉGH K., 1966. 144., továbbá: K.VÉGH K., 1975. 114–115. – A megállapítást némi kétkedéssel átvette: FÜGEDI E., 1977. 10.

²⁰ A korszak 13. századi illetve a 14. század első feléből származó kerámiaanyaga ma még nem választható el egymástól – Vö.: K.VÉGH K., 1966. 133. skk., de az általa felsorolt tipológiai párhuzamok is korábbiak, Vö.: 145–147.

²¹ SÓS I., 2002. 106–107.

²² ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2006. 98–99.

²³ Itt egy korábban e részen zajlott, fémfeldolgozással kapcsolatos tevékenység nyomai is előkerültek: K.VÉGH K., 1966. 126–132.; ZOLTAY E., 1966. 171–176.

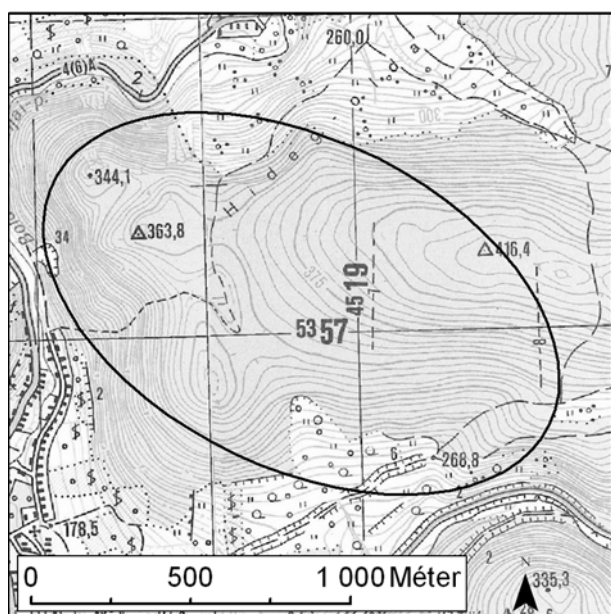
²⁴ A vár egy lehetséges 17. századi formájának rekonstrukciója: ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2005. 6.

²⁵ KOPPÁNY A., 2002. 19–23.; ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2006. 98.

²⁶ K.VÉGH K., 1966. 132–144.

7. BOLDOGKŐVÁRALJA – TÓ-HEGY

Boldogkőváralja község felett ÉK-re meredek oldalú fennsík terül el. A tőle K-re emelkedő Magoska (734 m) aljától nagyjából egyenletes síkban tart Ny-felé, vége kiszélesedik és három önálló csúcsra oszlik. ÉNy felé a legszélső a Tó-hegy (344 m), tőle DK-re közel 250 m-re a Leány-hegy (354 m), majd tovább D-re kb. 450 m-re következik a harmadik, az előzőknél sokkal laposabb és elnyúltabb alakú emelkedés (355 m), melynek külön elnevezését nem ismerjük. A fennsík Ny-i végében két tó van. Az egyik a Tó-hegy és a Leány-hegy között található, hossza 50-60 m. A másik tó a Leány-hegy és a harmadik (névtelen) emelkedés közötti mély részen van, a neve „Mozsár-rét”. Szintén kiszáradt, de területe ma is zsombékos. Egykori szélét érdekes módon egy erősen rongált, 1–1,5 m széles és néhol több mint 1 m magas, szárazon rakott kőfal veszi teljesen körbe. A kőfal által határolt ovális terület átmérője 120, illetve 70 m. Eredetéről semmit sem tudunk, de aligha származik az őskorból, inkább az egykori legeltetéssel függhet össze, feltehetően a szarvasmarhákat tartották vele távol a tó területétől.¹

Az őskori sáncot kőből emelték, vonala a helyszínen jól követhető. A Tó-hegy É-i és Ny-i oldala rendkívül meredek, helyenként sziklás, itt nincs nyoma sáncnak. D-i irányában tovább haladva a meredek, néhol sziklás hegyoldal tovább folytatódik. A sáncot első ízben a Leány-hegy DNy-i aljában figyelhetjük meg, alatta a hegyoldal hirtelen meredekké válik. A sánc D-DK-i irányban, enyhén ívben meggörbülve, 500 m hosszan követhető, majd

átkanyarodik a hegy D-i, az előzőknél jóval enyhébb lejtésű oldal felé. Ezen a szakaszon azonban a jelenlegi sűrű, tövises-bokros növényzet miatt csak néhány ponton lehetett megtalálni. A Magoska meredek lejtőjének aljáig volt követhető a sánc vonala, ezen túl azonban a sűrű bozót miatt többnyire járhatatlan.

Az eddig leírt terület hossza, a Czank-réten áthaladó É-D-i irányú erdőnyiladéig kb. 1600 m, szélessége kb. 700 m. A sánc eddig felderített hossza összesen kb. 1650 m, belső magassága néhol eléri az 1 métert, erősen szétomlott. Tisztán kőből áll, annyira, hogy több helyen a növényzet sem tudott rajta elterjedni, többnyire azonban sűrű, tűskés-bozótos erdő fedi. Az őskori telep K-i, a Magoska felé eső szélét egyelőre nem sikerült meghatározni.

A Tó-hegy őskori telepét Mihalik József írta le először 1893-ban. Leírása arra vall, hogy igen alaposan bejárta az akkor még jól áttekinthető területet, ahol sok őskori cserepet említ. Mihalik 1896-ban 12 napos ásatást végeztetett itt, amikor a Leány-hegyen az É-ra néző sziklák tövében 1 m vastag kultúrrejteget tárt fel. A leleteket részletesen leírta, hamu, cserép, kőeszközök kerültek elő. A Tó-hegyen és a Leány-hegyen átlag 20-30 cm vastag kultúrrejteget állapított meg, a telepet a neolitikuskorból származtatta.²

Neolitikusnak állapította meg a lelőhelyet 1929-ben Tompa Ferenc is, közelebbről a bukki-kultúra hagyatékát látta benne. A lelőhelyet ezért Tompa mint nyílt telepet említi, a sáncot azonban nem tartotta a neolitikumból származónak, ezért azzal itt nem is foglalkozott.³ Ezeket az adatokat találjuk a későbbi munkákban is.⁴ Legutóbb 1997-ben, majd 2002-ben foglalták össze az erődítményre vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (7. ábra).⁵

A neolitikumnál fiatalabb leletekről erről a lelőhelyről egyelőre nem tudunk. A sáncok azonban nem a neolitikumból származnak, a legvalószínűbb, hogy több más, hasonló sáncvárával együtt, ez is a késő bronzkorból, vagy kora vaskorból származik, de ezek bizonyítékai és leletei a későbbi kutatásoktól várható.

¹ Hasonló helyszínről számol be Mocsáry Antal Nógrád megyéből, Mátranovák leírásánál. Vö.: MOCSÁRY A., 1820–1826. I. 182–183.

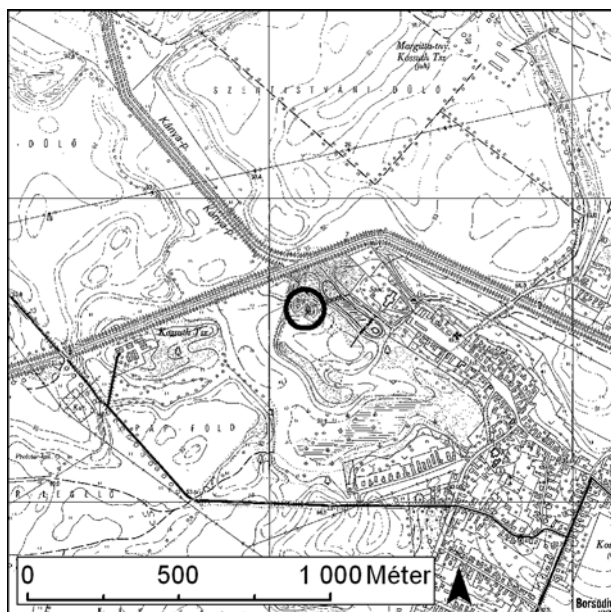
² MIHALIK J., 1897. 5–39.

³ TOMPA F., 1929. 13, 20–21.

⁴ KÖREK J. – PATAY P., 1958. 32.; KALICZ N. – MAKKAY J., 1977. 122.; DOBOSI V., 1981. 12.

⁵ SÁRKÓZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 34–40.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 7–8, 80.

8. BORSODIVÁNKA – NAGYHALOM

A Nagyhalom a település ÉNy-i szélén lévő egykori Orczy-kastély, ma szociális intézet, parkjának Ny-i oldalán található. Kettős domb két, közvetlenül egymás mellett lévő kúppal, azaz két mesterségesen emelt halomból áll, melyeket 1,5–2 méterrel alacsonyabb nyereg köt össze. A két domb együttes hossza, a dombtetőn mérve 52 m, szélességük 14–16 m. A két dombot 3–4 méterrel alacsonyabb szinten közös, 25–35 m széles árok veszi körbe, kivéve a Ny-i oldalt, ahol a domb lejtője a síkságig fut le, amely egykor vizenyős terület volt. A Ny-i domb É-i oldalának besuvadása talán feljárat volt a dombtetőre, alatta széles terasz húzódik. Az ÉK-i oldalon lőteret vágtak a domb oldalába, eltüntetve az árok ide eső részét. A K-i domb tetején kis négyzet alakban bolygatás nyoma látszik. Egy helybeli lakos adatközlése szerint a II. világháború alatt egy Próday-családtagot temettek ide a dombtetőbe, akit

később exhumáltak.

Fényes Elek 1851-ben említi, hogy báró Orczy István kastélya angol kertjének Ny-i szélén sáncokkal körülvett földvár látható.¹ 1864-ben Kálvária-domb néven említik, de a három kereszt addigra már elpusztult.² Klein Gáspár és Péchy-Horváth Rezső a borsodivánkai határban, közelebből meg nem határozott helyen, honfoglalás előtti, sáncokkal körülvett földvár nyomairól írnak,³ ez feltehetően azonos az itt ismertett Nagyhalommal. 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor 1988. évi felmérését is közzétették (8. ábra). Ebben a középkori várak csoportjába, Árpád-kori motte-típusú várként ismertették és létesítését a tatárjárás előtti időbe valószínűsítették.⁴

Az erődítmény kora – régészeti kutatások hiányában – jelenleg nem határozható meg. A terület legutóbbi bejárásakor a K-i dombba vágott lőter metszetfalából nagyszámú őskori cseréptöredéket lehetett gyűjteni. Ennek alapján valószínűsíteni lehet, hogy a kettős halom nem középkori, hanem őskori eredetű. Felmerült ugyanakkor annak a lehetősége is, hogy itt valójában egy sajátos, kettős őskori tell-szerű település állhatott, amely vagy eredetileg is egy vízzel körülvett szigetre települt, vagy azt később vették körbe árokkal.⁵

¹ FÉNYES E., 1851. II. 139.

² PESTY F., 1988. 159.

³ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 24.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 25, 113.

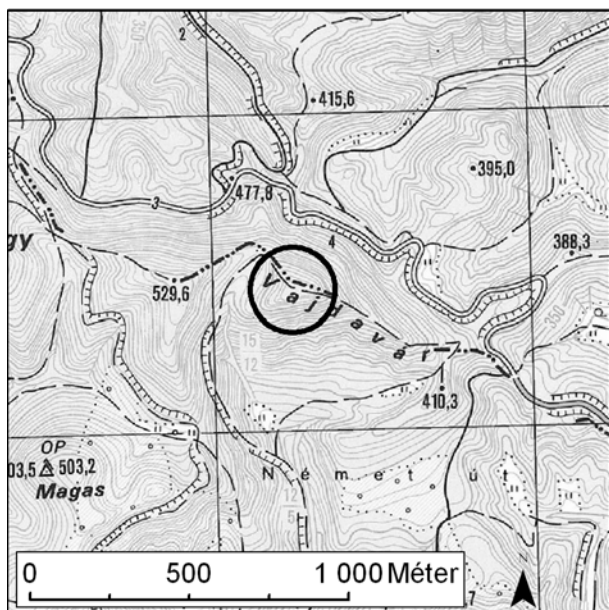
⁵ Baráz Csaba, Feld István és Sárközy Sebestyén 2006. szeptemberi terepbejárása

9. BORSODNÁDASD – VAJDAVÁR

A Vajdavár Borsodnásadtól Ny-DNy-ra 4,5 km-re, az azonos nevű, 529 m tszf. magasságú hegyen helyezkedik el. A hegy a fontosabb utaktól távol, a Heves–Borsodi dombságnak nevezett hegyvidék mélyén, Heves és Borsod–Abaúj–Zemplén megye határán található. Köröskörül meredek az oldala, csak az ÉNy-i oldalon, az Ökörhegyre átvezető

nyereg felől közelíthető meg viszonylag lankásabb emelkedővel.

A vár enyhén domborodó területe megközelítően háromszög alakú, alkalmazkodva a természetes domborzati körülményekhez. É, K és D felől igen meredek oldal övezi, ezeken az oldalakon nincs nyoma mesterséges erődítésnek. Az ÉNy-i, enyhébb

lejtésű oldal felől földsánc és előtte elmosódott, már csak terasz alakjában követhető árok védi. DNy-i sarkában egy rövid szakaszon az árok külső szélén csekély magasságú sánc húzódik. A belső nagy sánc magassága a belső terület felől kevesebb, mint 0,5 m, az árokból 3 m-re emelkedik ki. A nagyrészt betemetődött árok szélessége 10 m körüli. A sánc teljes hossza 85 m, a vár belső területének átmérője 115, illetve 65 m, területe 0,45 ha. Az erődítmény egész területét idős állományú erdő fedi. A hegy nevével első ízben, egy 1800-ban készült térképen találkozunk.¹ Pesty Frigyes helynév gyűjteményében,

1864-ben várként említik, ahol sáncok látszanak, egykor pedig vajdák laktak.² Bartalos Gyula 1899-ben, közelebbi adatok nélkül említi, Borovszky Samu viszont szláv várnak tartotta.³ Jóval később pedig mint kultikus rendeltetésű helyet említik.⁴ A hozzáfűzött mondákat egy újabb feldolgozásban találjuk meg, de ugyanitt megtudjuk, hogy (a monda szerint) nemcsak a tatár és török időkben szolgált menedékhely a környék lakóinak, de 1944 őszén is, amikor a front átvonulása idején a férfi lakosság itt húzódott meg.⁵ A várral 1975-ben Dobosy László foglalkozott,⁶ majd 1992-ben a rá vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (9. ábra). Korát bizonytalanul jelölték, az őskoriak között szerepeltették.⁷ A vár területén végzett eddigi terepbejárások alkalmával a felszínen leletek nem kerültek elő, ugyanakkor ásítás sem volt a várban, így az erődítmény létesítésének kora bizonytalan.

¹ B.-A.-Z M. Lt. T. 521/213. sz. térkép

² PESTY F., 1988. 37, 232. – Arló és Nádasd határában említve.

³ BARTALOS GY., 1899. 33.; BOROVSKY S., 1909. 7.

⁴ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 9.

⁵ NEMCSIK P., 1966. 313.

⁶ DOBOSY L., 1975. 12-15. – Dobosy a 8. képen az 1992. évi borsodi vártopográfiában közölt alaprajzról jelentősen eltérő alakú és jóval kisebb vár rajzát közli. Térképen történt azonosítás szerint tévedésből a Vajdavár és Szarvaskő (Ökörhegy) közötti 529 m magas, kúpos hegyet mérte fel, a Vajdavártól nyugatra kb. 300 méterre, amely már Heves megye területére esik. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 14. sz. 7.

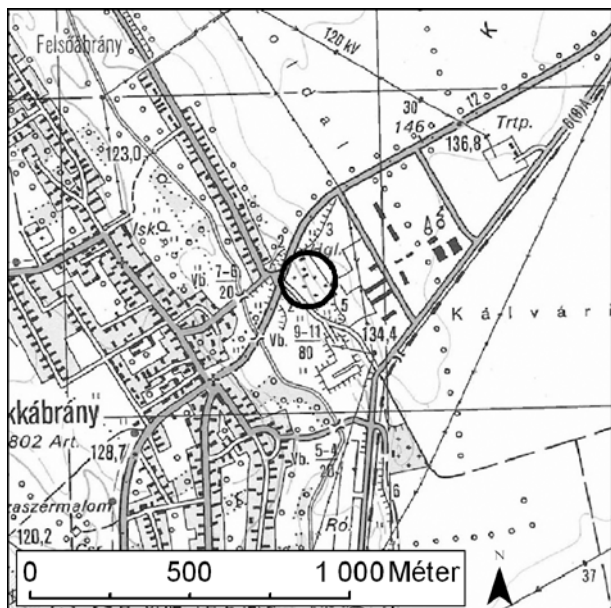
⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 10–11, 101.

10. BÜKKÁBRÁNY – TEMETŐ

A temető Bükkábrány község központjától K-re, 1 km-re, egy É-ÉNy-i irányba húzódó lapos dombháton fekszik, a völgy feletti magassága kb. 15 m. A vár területe temető, amelyet árok és élő-sövény kerítés vesz körül. Az árok ma látható egyenes vonala újkori, eredetileg bizonyára íves volt, ugyanúgy, mint a belső területet határoló perem. Az élő-sövény külső oldalán kívül ma már nem látható árok, ezt a területet teljesen elszántották. Az egykori árok elmosódott nyoma csak az élő-sövény belső oldala mellett maradt meg. A vár területe ovális alakú, hossza 90 m, szélessége kb. 64 m, területe 0,46 ha. ÉK-i oldala a vár többi részénél 1 méterrel magasabb. A vár széle az árokfenék felett 2 m-re magasodik. A Ny-i szélén mesterséges domb emelkedik, relatív magassága kb. 2 m. Ezen az oldalon van a temető bejárata és a ravatalozó, amelyet bemélyítettek a domb oldalába. Az eredeti állapotot tehát ezen az oldalon jelentősen

megváltoztatták. A domb tetején a kálvária három keresztje és egy kis harangtorony áll.

A halom mint temető és kálvária 1864-ben tűnik fel először.¹ Az egykori Alsóábránytól K-re lévő „földhányást” Lukács István említi először 1847-ben, megjegyezve, hogy abból hamvvedreket, cserepeket látott kihányatni.² Utána Kandra Kabos ír a halomról, amelyen 1853 óta kálvária áll, de mint temetőt már régóta használják.³ Később Leszih Andor több más földvárrel együtt említi.⁴ 1966-ban Kemenczei Tibor árokkal körülvett földvárnak határozta meg, melynek oldaláról a kora bronzkori hatvani kultúrába tartozó cserepeket gyűjtött.⁵ 1980-ban Sándorfi György a vár alakja, mérete és különböző történelmi körülmények alapján Árpád-kori motte-típusú várként ismertette, fenntartva, hogy az őskorban is erődített hely lehetett.⁶ Ugyanezt a megállapítást közölte 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia is, ahol felmérését is közzétették (10. ábra).⁷

A temető sírjain található nagyszámú őskori cserepek – amelyek Kemenczei Tibor meghatározása szerint a hatvani kultúrába tartoznak, – valamint a

középkori leletek és egy itteni erődítményre vonatkozó okleveles adatok hiánya azt valószínűsíti, hogy itt csak a bronzkorban volt település. További kutatásra, ásásra lenne szükség annak meghatározásához, hogy az árok egykorú-e, az őskori teleppel, illetve a terület közepén létesített markánsan kiemelkedő domb mikor létesült.

A terület legutóbbi bejárása azt a lehetőséget is felvetette, hogy itt elsősorban egy őskori tell-szerű település állhatott, amelyet árokkal is körbevettek, valamint a ma markánsan megjelenő középső domb inkább a kálvária 1853. évi létesítésével jöhetett létre.⁸ A további helyszíni kutatásokat azonban a jelenleg is működő temető nem teszi lehetővé.

¹ PESTY F., 1988. 23–24.

² LUKÁCS I., 1847. 88–89.

³ KANDRA K., 1876. 49.

⁴ LESZIH A., 1908. 97.

⁵ KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1968. 392.

⁶ SÁNDORFI GY., 1980. 28–30.

⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 25–26, 113.

⁸ Baráz Csaba, Feld István és Sárközy Sebestyén 2006. szeptemberi terepbejárása

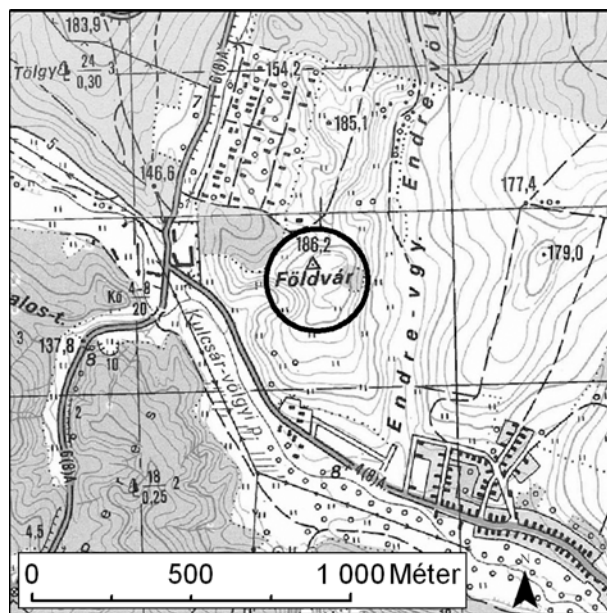
11. BÜKKARANYOS – FÖLDVÁR

A *Földvár* nevű domb Bükkaranyos községtől ÉNy-ra, 1,5 km-re, közvetlenül a Miskolc–Harsány közötti és a Bükkaranyosból kivezető országút találkozására felelt, attól K-re található. Itt egy meredek oldalú dombor kezdődik É-i irányba, melynek az elején találjuk a Földvárat. Csak É irányába függ össze egy keskeny, de mélyebben fekvő nyereg révén a domborral. Teteje sík, csak enyhén lejt DK irányba. Megközelítőleg kör alakú, a plató széle jól kivehető, egyedül a DK-i hajlatban válik bizonytalanná. A perem alatt árok fut körbe, mélysége a peremhez viszonyítva 2–5 m, mai felső szélessége 20–30 m között váltakozik. Az árok külső oldalát sánc (földfeltöltés) kíséri, magassága 0,5–2 m közötti, a DNy-i és ÉNy-i oldalon azonban egy-egy hosszú szakaszon hiányzik, ezeken a helyeken terasz alakjában látjuk az árkot. Az árkon belüli terület átmérője 135–150 m, területe 1,33 ha. A vár területét a közelmúltban fenyőerdővel ültették be, ezért a korábbi füves terület ma már nehezen tekinthető át.

A Földvár árkának első említését 1851-ből ismerjük, amikor még a középkori cseh várak közé sorolták.¹ Később több esetben meg-megemlítik, de részletesen nem foglalkoztak vele. 1896-ból ásásáról is tudunk, de közelebbi adatok nélkül.²

Korek József és Patay Pál 1958-ban egy neolitikus, a bükki kultúrába tartozó cserép lelőhelyeként említi.³ 1964-ben Kemenczei Tibor már árokkal körülvett kora vaskori földvárként ismertette

a lelőhelyet, melynek oldalában cserepek találhatók,⁴ majd a következő évben a védett régészeti területek közé sorolták.⁵

1965-ben Kemenczei Tibor leletmentő ásást végzett a földvár ÉNy-i szélén, ahol 16×24 m méretű szelvényt tárt fel. Az alsó rétegekben a bükki kultúra

jelentős telepmaradványai kerültek elő, két földbe mélyített ház, gödrök, paticsok, csiszolt kőbalta és kerámialeletek. A felső rétegek (a felszíntől 20-60 cm mélyen) pedig a késő bronzkorba sorolhatók, de utóbbi korszakból rétegződés, vagy ház alaprajza nem volt megfigyelhető. A feltárt leletanyag a telep szélére dobott hulladéknak bizonyult. Az ásatás folyamán a kerámialeletek között került elő egy 41 darabból álló bronz kincslelet (bükkaranyosi IV. számú) egy halomban (31 lándzsa, 8 tokos balta, 2 csákány) amely a pilinyi kultúra Bárca-csoportjába sorolható.⁶ Kemenczei a feltárt szelvény folytatásaként 26 m hosszú kutatóárokkal átvágta a sáncárkot is, amely a metszetrajz szerint eredetileg 2 méterrel mélyebb volt, de szélessége mindössze 3-4 métert ért el, alját pedig gömbölyűen képezték ki. Az árok betöltődésében késő bronzkori cserepek voltak.⁷

1967-ben Lossos Miklós és Ráksi Miklós készítették el a földvár felmérését. 1976-ban a földvár körül, az árkon kívül hétvégi házak építése közben került elő nagyobb mennyiségű bronzkori cserép, patics és őrlőkő.⁸ Az erődítés felmérését és a rá vonatkozó adatokat – mint a késő bronzkori Kyjatice-kultúra várát, – 1992-ben, majd 2002-ben tették közzé (11. ábra).⁹

A földvár erődítését – az előkerült leletek alapján – a késő bronzkori pilinyi kultúra idejébe helyezhetjük.

¹ FÉNYES E., 1851. I. 49.

² SZENDREI J., 1897. 185.

³ KOREK J. – PATAY P., 1958. 12.

⁴ KEMENCZEI T., 1965. 7.; K. VÉGH K. – KEMENCZEI T., 1965. 450.

⁵ HOM Régészeti Adattára. 1965. május 25. 021 – 2299/2. helyrajzi számmal.

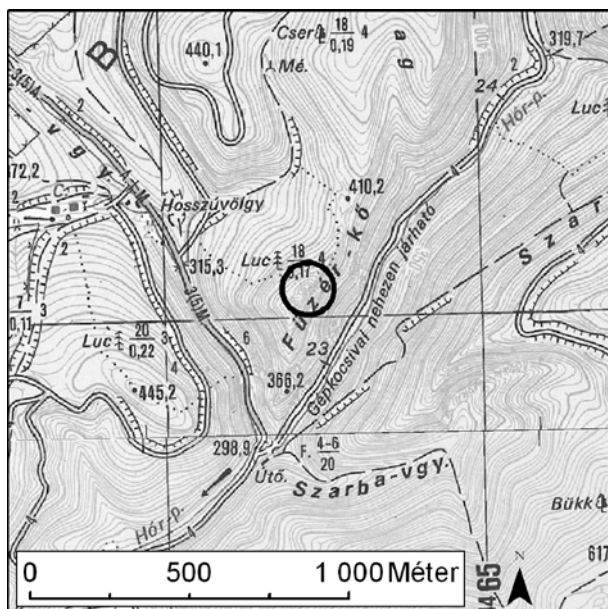
⁶ KEMENCZEI T., 1966a. 6–7.; KEMENCZEI T., 1966d. 49–53, 57–60.; KEMENCZEI T., 1970. 28–29.; KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1966. 403–404.; KEMENCZEI T., 1974. 49.; KEMENCZEI T., 1984. 97–98, 115. A neolitikus leletekkel kapcsolatban lásd: KALICZ N. – MAKAY J., 1977. 71, 123. – Bükkaranyosról (korábban Aranyos) a 19. század óta már négy bronz kincslelet került elő. Ezek közül az I. számú a pilinyi kultúrából származik, tehát azonos korú az 1965-ben, a Földvárban előkerült IV. számú leletegyüttessel, de a II. és III. számú már az ezt követő Kyjatice-kultúra hagyatéka. Az I, II. és III. számú leletegyüttes közelebbi lelőhelyét nem ismerjük Bükkaranyos határán belül, ezért bizonytalan, mennyiben hozhatók összefüggésbe a Földvárral (KEMENCZEI T., 1984. 115, 145.). Mozsolics Amália e leletek alapján aranyosi raktárlelet-horizontot különböztetett meg (MOZSOLICS A., 1985. 104–106.).

⁷ KEMENCZEI T., 1974. 49.; KEMENCZEI T., 1984. 97.

⁸ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M., 1977. 78.

⁹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 11–12, 102.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 12, 93.

12. BÜKKZSÉRC - FÜZÉRKŐ

Bükkzsérc és Cserépfalu között indul É-ÉNy felé a Bükk hegység közepe irányába a Hór völgy, amely a völgy elejétől kb. 6,5 km után kettéágazik. ÉK-i irányba a Hór-völgy folytatódik tovább, ÉNy felé pedig a Hosszú-völgy ágazik el. E két völgy fogja közre a rendkívül meredek, több helyen szakadékos oldalú 448,9 m tszf. magasságú Füzérkö sziklás

csúcsát. A vár nem a csúcson található (erre kevésbé is lett volna alkalmas), hanem attól kb. 150 méterre ÉK-re, a gerinc 449,0 m tszf. magasságú következő kiemelkedő részén.

A vár hosszúkas, lapos platójának ÉNy-i szélét határozott, 20–30 cm-re kiemelkedő perem jelzi. Középtájon a perem külső oldalán 3–4 m hosszan egy gyenge, habarcsba rakott, kb. 1 m magas kőfal külső síkja figyelhető meg. Ez a peremen futó egykori várfal alapozása, melynek vastagságát nem ismerjük. Úgy tűnik, a kissé kiemelkedő, fűvel benőtt perem a fal maradványait takarja. A plató ÉNy-i, hosszanti oldalán futó fal feltehetően bekanyarodik mindkét végén, de ezt csak ásatással lehetne tisztázni. A vár DK-i, hosszanti oldala rövid, erős lejtő után szakadéokban végződik, ezen az oldalon erődítésnek nincs nyoma a felszínen.

A várat É, Ny és DNy felől, 5–6 méterrel mélyebb szinten árok védte félkörívben, kis részben sziklába vágva. Ez azonban ma már csak terasz alakjában látható, mivel a felső falból leomló kövek feltöltötték. Csak a DNy-i végében van rövid szakaszon sánc az árok külső oldalán, amely egy sziklatömbben végződik. DNy felől természetes hegynyereg választja el a Füzérkö sziklás csúcsától, ÉK felé pedig a hegy keskeny, kissé lejtő gerince folytatódik. A vár platójának hossza 24 m. Szélessége nem állapítható meg pontosan, a felső sík rész kb. 6 m, ha a

szakadékgig lejtő részt is hozzászámítjuk, akkor kb. 15 m széles. Az árokkal (terasszal) körbefogott teljes terület hossza kb. 50, szélessége kb. 28 m.

A történeti irodalomban Györffy György tett említést először a várról, egy 1248. évi, átírásból ismert oklevél adatai alapján; a vár helyének kérdésén azonban ekkor nyitva hagyta, de megemlítette a *Füzér-kő* nevű helytől DNy-ra eső, közeli *Ódorvárat*, mintegy célozva arra, hogy talán ott volt a szóban forgó vár.¹

Az 1975-ben kiadott Vártúrák kalauza Györffy történeti adatait azzal egészítette ki, hogy a 450 tszf. magas Füzér-kő sziklán lévő kisméretű vár Diósgyőr elővára lehetett.² Fügedi Erik Györffyre hivatkozva Cserépvárral azonosította Füzérkő várát,³ ez azonban félreértésen alapul, mert Györffy Füzérkőt csak mint a Cserép nevű birtok határjárásában É-on feltűnő hegyet ismertette.

Az 1970-es évek útikalauzai már arról írtak, hogy a Füzér-kő (449 m) tetején középkori vár alapfalai vannak, melynek építésére a király az egri püspöknek 1248-ban adott engedélyt, majd a 14. században a Hór-völgyében futó utat őrizte, de további sorsa nem ismert.⁴

Az 1970-es évek végén a Borsod megye erődítményeivel foglalkozó tanulmányokban a szerzők – tévedésből – a Füzérkő hegyét azon helyek közé sorolták, ahol a terepbejárás nem igazolta a hely erődített voltát.⁵ Ennek nyomán 1983-ban már az is felmerült, hogy mivel Füzérkő messze esett a püspöki székhelytől, így helyette a püspök a felsőtárkányi Várhegyen építhette fel erősségét.⁶

A következő évben megjelent Kiss Gábor féle összefoglalás azonban részben Györffyre utalva, részben az útikalauzok adatai alapján ismét a vár alapfalairól tesz említést Füzérkő szikláján.⁷ 1986-ban Fügedi Erik módosította korábbi véleményét és Füzérkőt azon helyek közé sorolta ahol később sem épült vár.⁸ Ezt követően a történeti Borsod megye várainak topográfiájában Füzérkő vára, mint meg nem épült vár szerepelt, de itt is felvetődött az Ódorvárral való azonosságának lehetősége.⁹ A legutóbbi történeti összefoglalók a korábbi irodalomban szereplő említett felvetések valamelyikét fogadták el.¹⁰

A vár kutatásában a döntő fordulat a 2000. év tavaszán történt, amikor végre tisztázódott a vár léte. Ekkor vált ismertté az, hogy Tóth Sándor felsőtárkányi lakos a sziklacsúctól 150 méterre, a gerincen megtalálta a kis vár maradványait. Ezt közölte Nováki Gyulával, aki Baráz Csabával együtt – Tóth Sándor felfedező kalauzolása mellett – ugyanazon év május 16-án azonosította a valóban megépült várat. A maradványok felmérésére 2001. augusztus 4-én Nováki Gyula vezetésével, Jurecz László Miklós és Sárközy Sebestyén közreműködésével került sor (12. ábra).¹¹

A vár kormeghatározására egyetlen támpontunk – egyben a vár egyetlen okleveles említése is – IV. Béla király 1248. február 24-én kelt oklevele, amely eredetiben nem, csak I. Károly király 1326. február 18-án kelt átíratában maradt fenn. Ebben Füzérkő egy esetben a határ megjelölésére szolgál: "...a Füzérkő nevű helyig..." másik esetben pedig a következő szöveggel szerepel: "...Továbbá Lampert püspököt felhatalmazzuk, hogy egyháza nevében Füzérkőn vagy Kerekkőn, amelyek az egri egyház területén vannak, várat építsen..."¹²

A fent említett 1248. évi oklevél a püspöknek visszaadott Cserép (ma Cserépfalu) határának leírása kapcsán tesz először említést Füzérkőről, ahol a birtok határa haladt. Ezzel teljességgel összhangban van a jelenlegi határvonal is, mivel (Bükk-)Zsérc és Cserépfalu közigazgatási határa jelenleg is Füzérkő kettős csúcán halad keresztül.

A vár építésének és fennállásának közelebbi idejére nincs adatunk, de az bizonyára nem sokkal később felépülhetett. A kifejezetten Cserép birtokát érintő, megerősítést és új adományt tartalmazó 1326-ban átírt oklevélnek még további számos, egészen az újkorig terjedő átírása ismert, de ezekben sem találni utalást a Füzérkőn megépített várra.¹³

(Bükk-)Zsércről tudjuk, hogy már a 13. sz. elejétől az egri püspöké volt egészen 1457-ig amikortól a felsőtárkányi karthauzi szerzetesrend birtoka lesz.¹⁴ A vár építését így nagy valószínűséggel a szomszédos Cserép birtokát is uraló egri püspöknek tulajdoníthatjuk.

A vár jelentősége már csak kis mérete, és a főbb útvonalaktól távoli fekvése miatt is korlátozott lehetett, de alapvetően a püspök hatalmát szolgálhatta területe felett. Nem valószínű, hogy a vár feladata a Hór-völgyében futó út ellenőrzése lett volna, mivel ez a sziklacsúcon lévő várból eredményesen nem volt megvalósítható.

A vár területén az azonosításakor egy apró középkori cseréptöredéket és egy kis égett paticsdarabot sikerült a magas fűben fellelni. További adatokat csak régészeti ásatással lehetne megtudni.

¹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 767–768, 773. – Györffy térképmellékletén Füzérkőt Ódor vár helyén jelölte

² VK. I. (1975) 171. – A Vártúrák kalauza volt az első, amelyik (nem tudni, milyen forrás alapján) de elsőnek írt határozottan várról a Füzérkőn.

³ FÜGEDI E., 1977. 116–117.

⁴ HEVESI A., 1977. 336.; KRATOCHWILL T., 1979. 70.

⁵ GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 23, 29.; SÁNDORFI GY., 1980. 28. 57. sz. jz.

⁶ KOVÁCS B., 1983. 316.

⁷ KISS G., 1984. 83–84.

⁸ FÜGEDI E., 1986. 57.

⁹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 56.

¹⁰ KIS P., 1995. 290–291.; DRASKÓCZY I., 1996. 95, 102, 110.

¹¹ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2001. 45–49.

¹² IV. Béla 1248. évi oklevelének legújabb kiadása: KONDRONÉ LÁTKÓCZKI E., 1997. 13–15. – Az 1326. évi átírás: AOkI. X. 62. szám. – Az oklevélben szereplő Kerekkő nem azonosítható. Györffy Kerekkőt a később Szarvaskő néven ismert várral

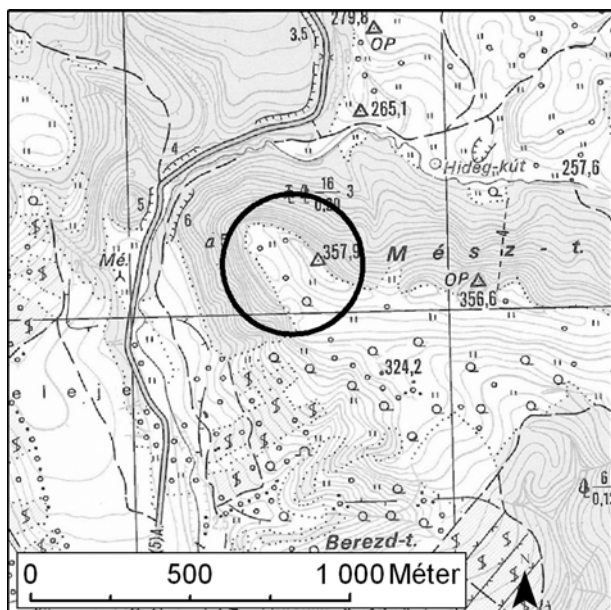
azonosította, mivel a szarvaskői várhegy párnalávaként alakult ki, így „kerek” alakja miatt kaphatta a nevét. Vö.: GYÖRFFY GY., 1987. III. 107.; Egy másik elképzelés szerint Kerekkö az Ódorvár hegyével lehetett azonos. Vö.: KIS P., 1995. 290.; Egy legújabb verzió szerint a Kerekkö és a Füzérkö ugyanazt a hegyet jelöli, mivel Füzérkö hegyének, amelyen a vár áll távolról kerekded

alakja van. – Megjegyzendő, hogy (Bükk-)Zsérc mellett DK-re, a Hór völgy bejáratának Ny-i oldalán ma a Kerek-hegyet találjuk.

¹³ Ezek részletes felsorolása: AOK. X. 62. szám alatt.

¹⁴ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 31.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 817.; ENGEL P., 2002. passim

13. CSERÉPFALU – MÉSZ-TETŐ

Cserépfalu községtől É-ÉK-re 1,5–2 km-re egy ÉNy-DK irányú hegyhát húzódik, a községből a Szár-völgybe vezető út felett. A viszonylag keskeny gerinc a hegyhát É-i szélén van, igen meredek oldal felett. D-i irányban azonban enyhén lejt az egész hegytető és csak a széle megy át meredekebb oldalba. A hegy ÉNy-i vége nem válik külön, de tagoltabb és csúcsosan végződik. A természet szinte magas „sáncsal” vette körbe a belső területet, ami védelmi szempontból előnyös volt. DK-i irányban a lankás hegyoldal folytatása felé nyitott volt a lakott terület, ezért itt valódi sáncot emeltek, amely a hegyoldalban majdnem egyenesen tart lefelé. A sánc fent a gerincen derékszögben meghajlik, majd 20 m után megszűnik. Magassága 1–1,5 m között váltakozik, árok nincs mellette, de külső oldala magasabb, mint a belső, tetején kövek is vannak.

Az egykori telep szélét az É-i oldalon, fent a gerincen a továbbiakban az éles, természetes hegyperem jelenti, amely közel 60 m hosszan vulkáni eredetű sziklasorból áll. Nem találni mesterséges sáncot a Ny-i és a DNy-i oldalon sem, ezeken a részeken az egykori telep széle nem követhető teljes bizonyossággal. Különösen bizonytalanná válik a középtájon kiemelkedő kis, természetes domb körül. A belső terület nagy szintkülönbségeket mutat. Ny-i

harmadában egy mély, természetes eredetű mélyedés húzódik végig. A telep hossza 400, legnagyobb szélessége a sánc mellett mérve 225 m, területe 5,86 ha.

A Mész-tetőt, mint őskori földvárat, Korek József ismerte fel és írta le elsőként. 1960-ban egy korábban, 1933-ban előkerült neolitikus sír helyét kereste. Rövid, mindössze egynapos próbaásatást végzett. Összesen öt kutatóárkot ásatott a sánc felső harmada mellett, egyet a sánctól Ny-ra 10 méterre, hármat a sánctól K-re 20, illetve 40 méterre, egy 10 m hosszú árokkal pedig a sánc külső, K-i oldalát vágta át. Telepjelenség nem bontakozott ki. A sánc mindkét oldalán kevés cserép került elő a felső rétegben, a sánc K-i oldalán kívül az egyik helyen 50 cm mélyen. A sáncátvágással az egyenes eredeti felszínre hordott, mesterséges töltés metszete jól látszott. A sánc külső alján kívül V alakú, keskeny árok bontakozott ki, külső nagy árok azonban nem volt. A sáncban is előkerültek cserepek, amelyek, a többi kutatóárból napfényre kerültekkel együtt, a kora vaskorból származnak.¹

Később az ásatás eredményei alapján Kemenczei Tibor ismertette röviden a leleteket, mint a Kyjatice-kultúra erődített telepéről származókat, megjegyezve, hogy Saád Andor is gyűjtött cserepeket a helyszínen.² Ezt követően a lelőhelyet még több helyen említik.³ 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (13. ábra).⁴

A rövid próbaásatás alapján a késő bronzkori Kyjatice-kultúra erődített telepének bizonyult, de úgy tűnik, a kora vaskort is megérte. A cserepek előkerülési helyei arra mutatnak, hogy a telep a sáncon kívüli lankás hegyoldalban is folytatódott. Az a körülmény pedig, hogy a sáncban is voltak cserepek, annak a jele, hogy az erődítés megépítésére nem a telep keletkezésekor, hanem a kultúra egy későbbi szakaszában került sor.

¹ Korek József ásatási naplója. Magyar Nemzeti Múzeum. Adattár. II. 1961/51.

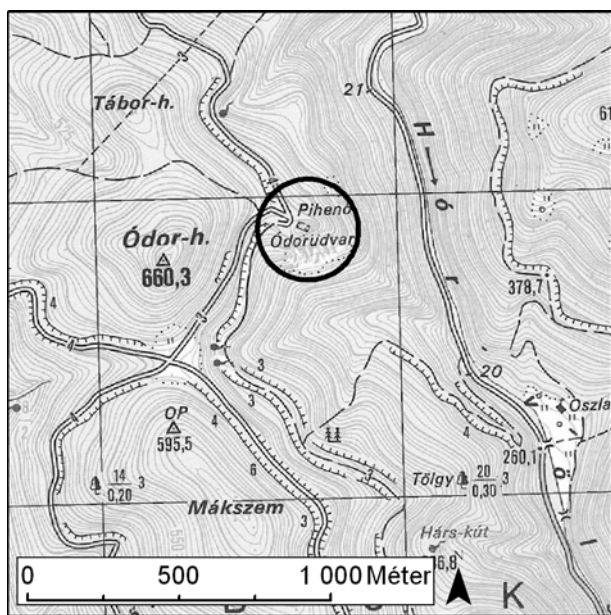
² KEMENCZEI T., 1970. 20. I. t. 14., III. t.; KEMENCZEI T., 1988. 93. 5. kép 7–12.

³ MIHÁLY P., 1978–1979. 61.; SZABÓ JÁNOS GY., 1983c. 292.; KEMENCZEI T., 1984. 129.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 12, 103. – A várra legújabbban: D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 11, 91.

14. CSERÉPFALU – ODORVÁR

A vár Cserépfalutól ÉNy-ra 3 km-re, Bükkzsértcől ÉK-re 1,5 km-re a Hór-patak völgyének nyugati oldalán emelkedő Odorhegyből a völgy fölé, DK-i irányban kiugró sziklagerincen található, amelynek tszf. magassága 550 m, relatív magassága pedig kb. 300 m. A kiugró sziklagerincet sziklába vágott árok választja el a hegytől, ezzel védve a keskeny gerincre épített kisméretű várat. A vár többi oldalát a rendkívül meredek hegyoldal védte, sánc, vagy más árok a vár körül nincs. A vár platóját egykor kőfal vette körbe, amelynek nagy része habarcsos törmelék, de hosszabb szakaszokon összefüggő fal alakjában ma is látható. Az árok felőli Ny-i vége a természetes sziklás terephez igazodva hegyesen végződik. K-i vége alatt különösen meredek és sziklás a hegyoldal. A vár hossza 31 m, szélessége 12 m.

Odorvár nevét legkorábban egy 1788-ból származó térképről ismerjük.¹ Az irodalomban Pesty Frigyes, és Kandra Kabos említi elsőnek, majd Gerecse Péter, aki Hunfalvy Jánosra és – tévesen – Csánki Dezsőre hivatkozik.² Borovszky Samu Odorvárat a megye szlávok tartott várainak sorában szerepelteti.³ Györffy György történeti földrajzában a Füzerkőre vonatkozó okleveles adatot Odorvárral hozta kapcsolatba.⁴ K. Végh Katalin és Kemenczei Tibor a vár falmaradványait középkorinak határozták meg, de a területén lévő sziklaodúban kora vaskori cserepeket is gyűjtöttek.⁵

1977-ben Mizser Lajos a vár nevének eredetét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a vár neve a német Oldarich személynévből ered,

egyidejűleg ő hívta fel a figyelmet a vár eddig ismert egyetlen okleveles említésére is, melyet 1980-ban Sugár István közölt.⁶ 1963-tól kezdődően a tiszaföldvári gimnázium földrajz szakos tanára Varga Lajos rendszeres nyári táborokat szervezett Odorvárhoz, melynek során a diákokkal a várat is részletesen vizsgálták. Eredményeiket később, 1994-ben önálló kötetben tette közzé.⁷ A várra vonatkozó adatokat a vár felmérésének közzétételével (14. ábra), 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amely feltételezte, hogy mivel a környéken az Árpád-korban szereplő Kerekkő hegy nem ismert, talán az odorvári szikla középkori neve lehetett Kerekkő.⁸

1248-ban IV. Béla oklevélben engedélyezte Lampert egri püspöknek, hogy a Füzerkő vagy Kerekkő nevű helyen várat építsen.⁹ Füzerkőn felépült a vár, ugyanakkor nem igazolható, bár nem is zárható ki Odorvár Kerekkővel való azonosítása, bár az oklevél csak egy vár építéséről rendelkezik.

Varga Lajos beszámolója szerint a vár területéről a 10–11. századtól egészen a 15. századig terjedő időből kerültek elő főleg kerámia leletek, a későbbi korszakok leletei azonban hiányoznak.¹⁰

Első, egyben egyetlen ismert okleveles említése szerint 1351-ben Erzsébet királyné megparancsolta Peskó (*Peskon*) odori (*de Olding*) alvárnagnak, hogy Cserépfalun, amely a hatvani konventhez és Bogácson, amely az egri káptalanhoz tartozik ne szedjen dézsmát és lakóit ne háborgassa.¹¹ A vár pusztulásának idejét nem ismerjük, huszita-kori felhasználását hiteles adatok nem támasztják alá.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. T. 37/2. sz. térkép

² PESTY F., 1988. 73.; KANDRA K., 1871. okt. 19.; GERECE P., 1906. 241. – Csánki nem említi a várat. Vö.: CSÁNKI D., 1890. 163.

³ BOROVSKY S., 1909. 7.

⁴ GYÖRFFY GY., 1987. I. 773. – Utólag kiderült, hogy ez téves volt. Lásd: Bükkzsérc – Füzerkő alatt.

⁵ K. VÉGH K., 1965a. 61.

⁶ MIZSER L., 1977a. 82–84.; SUGÁR I., 1980. 185. sz. – Röviden utal a várra: VK. I. (1975) 155.; KISS G., 1984. 84.

⁷ VARGA L., 1994. passim – A várat az 1248-ban említett Kerekkővel azonosította, lerombolását pedig 1473 körülre tette, de megállapításait adatokkal nem támasztotta alá (Vö.: im. 16, 25.)

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 26–27, 114.

⁹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 773.

¹⁰ VARGA L., 1994. 12–23. – A felszínen talált kerámialeletek kormeghatározása megítélésünk szerint további vizsgálatot igényel. A felszínen még több középkori nyílhegyet, vas szögeket, egy állatalakos rézgyűrűt és egy vulkáni kőzetből faragott, de kettétört perselykővet is találtak vésett jelekkel (Vö.: VARGA L., 1994. 25, 29, 31.)

¹¹ Df. 210707; MIZSER L., 1977a. 83.; SUGÁR I., 1980. 185. sz.

15. CSERÉPVÁRALJA – CSERÉPVÁR

Cserépvár romjait közvetlenül Cserépváralja község felett K-re, kb. 400 méterre, a kúp alakú 288 m tszf. magasságú Várhegyen találjuk, melynek relatív magassága a környező völgyekhez viszonyítva kb. 90 m. A hegy legmagasabb részét magába foglaló belsővár a ma is a felszínen látható épületmaradványok illetve a 2004-től folyó ásatások eddigi eredményei alapján mintegy 40×40 m-es kiterjedésű, nagyjából ovális alaprajzú és minden bizonnyal alapvetően egy kettős, egymással párhuzamos falgyűrű között elhelyezkedő falazott térsorból állt. Az utóbbi részletei elsősorban DNy-on figyelhetők meg, tőle K-re sziklába vágott pincéket lehetett meghatározni. A külső falhoz K-en egy kisebb kiugró védőmű csatlakozik. E vármagot alacsonyabb szinten egy részben már feltöltődött és ma már csak terasz alakjában mutatkozó árok veszi körül, külső oldalán alacsonyabb sánccal. Ez azonosítható a kora újkori forrásokban említett palánkkal, melynek jelentősebb méretű külső védőművei („földbástyái”) DK-en, É-on, továbbá a Ny-ról felvezető út mellett mutatkoztak.¹

A Várhegy délnyugati aljában, a vár bejáratától alig 20 méterre kezdődően 12 gabonásverem található egy sorban, a tufa kőzetbe bevágva. Valamennyi körte formájú, felső nyílásuk négyzet alakú. A vermek mélysége 4,50–9,50 m, legnagyobb átmérőjük 3,00–6,5 m között váltakozik. Az 1568. évi leltárban említik a vermeket, amelyekbe a várhoz tartozó tardi birtokról származó árpát töltöttek be. A vermekről és azok használatáról több adatunk nincs.²

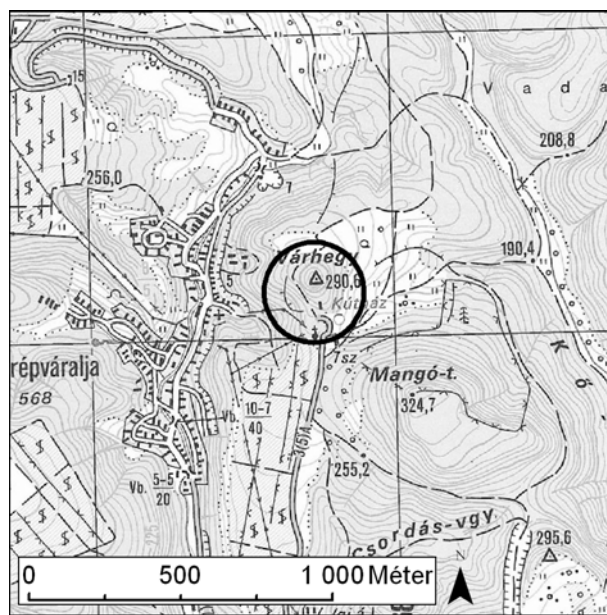
Két 18. századvégi térképen jelenik meg először a vár ábrázolása. Mindkettő feltünteti a vár felhagyása után alatta épült kastélyt is. Az 1788. évi csak nagy vonalakban,³ de a másik (közelebbi évszáma nem ismert) sokkal részletesebben tünteti fel a kör alakú vár középső választó falát, valamint a vár melletti gabonás-vermeket is.⁴ Az irodalomban elsőként 1796-ban Vályi András említi, Fényes Elek azonban már részletesen ír történetéről.⁵ 1864-ben a vár területén lévő két üres kazamatáról és egy nagy, terméskőbe vágott pincéről olvashatunk.⁶ Kandra Kabos 1871-ben, majd Szendrei János 1892-ben említi a szabályos alakú „ősvárat”, ahol utóbb középkori vár is épült.⁷ Csánki Dezső több okleveles adatot közölt a várról, az 1431–1489 közötti évekből.⁸ Gerecze Péter, majd Genthon István és Gerő László ismét csak említi, Borovszky Samu azonban három helyen is ír róla röviden, a vármegye történetébe beágyazva.⁹

1977-ben Fügedi Erik tévesen vonatkoztatja rá IV. Béla oklevelét, amelyben a király Füzérkőn vagy Kerekkőn ad vár építésére engedélyt az egri püspöknek; Engel Pál pedig 1408–1437 közötti okleveles adatokat közöl róla.¹⁰ Ugyanekkoról

kezdve Mizser Lajos több tanulmányban is részletesen foglalkozik a várral és környékével.¹¹ A Borsod megyei vártopográfia 1992-ben az ő adatai alapján foglalta össze a vár történetét, amikor felmérését is közzétették (15/a. ábra).¹²

2004-től Szörényi Gábor András vezetésével ásatások kezdődtek a várbán. A magasabban fekvő belső várbán több kutatóárokkal és nagyobb szelvénnel tisztázta a falak és az azokat feltehetően megelőző cölöpsorok rendszerét (15/b. ábra). Az eddig előkerült leletanyag legkorábbi darabjai még az Árpád-kor végéről származnak, de zömmel 15–16. századiak. A 17. századból a helyi kerámiaanyag mellett kevés török eredetű is volt.¹³

A vár építésének kezdete bizonytalan. Az említett, a 13. sz. végéről, illetve a 13–14. sz. fordulójára körüli időből származtatható kerámialeletek talán egy korai fa palánk építmény létének bizonyítékai, de ennek kialakításáról még semmi biztosat nem tudunk.¹⁴

Első okleveles említése 1408-ból való, amikor Bogács és Szomolya határjárásában a tanúk között Kozárdi Bertalan várnagy és Mihály alvárnagy, valamint két korábbi várnagy: Bogácsi Ferenc fia István és Recski Tamás szerepel.¹⁵ Engel szerint Cserép vára 1400 körül épült az elpusztult Szilvásvár (= Éleskő) helyett királyi várként. Engel ugyanakkor arra is utal, hogy az 1408-ban említett két korábbi várnagy Bebek Ferenc familiárisa, akiknek itteni várnagysága az 1402–1405 között rendkívüli esetnek tekinthető diósgyőri várnagy és a megyei ispáni tisztség megosztásával lehet összefüggésben.¹⁶

1427-től Borsod megyével együtt Borbála, majd 1438-tól Erzsébet királyné birtokában volt. Albert király 1439-ben élethossziglan Berzevici „Pohárnok” Istvánnak adta.¹⁷ 1458-ban viszont Mátyás király a várbirtokot a Rozgonyiaknak adományozza, akik 1459-ben megegyezve a Berzeviciekkal, megosztották a birtokon és a vár felének lehettek birtokosai. Berzevici István halálával (1462 után) végleg a Rozgonyiaké lett a teljes várbirtok.¹⁸

1523-ban Rozgonyi Katalin és Báthori András házassága révén a várbirtok is a Báthoriaké lett. A dicális összeírások szerint a 16. sz. közepétől kezdve a török többször is elfoglalta a várat, de megtartani nem tudta. 1568-ból fennmaradt a vár leltára. Ebből kiderül, hogy a palánkvár elsősorban élelmiszertárolásra szolgált, viszont feltűnően kevés fegyvert jegyeztek ekkor fel, és ami volt, az is régi elavult volt. Eger várának elestével (1596) egyidejűleg a várat a török foglalja el, eszmei birtokáért azonban többet is pereskedtek.¹⁹

1614-ben a vár felújításáról tudunk.²⁰ A töröktől 1687-ben foglalják vissza. Közvetlenül az ostrom után járt a várban Domonkos Jakab, aki jelentette: „a Palánka az ostrom idején a császári katonák által felégettett, csupán a belső rész maradt meg, ahol éppen meglehetősen mennyiségű gabonát, mézet és más élelmiszert találtak.” A visszafoglalás idején Homonnai Drugeth Zsigmond felesége Eszterházy Mária a vár birtokosa, aki nem sokkal később az egész váruradalmat eladta 10.000 forintért Orlik Máriának. Eger 1688. évi visszafoglalását követően Buttler János egri várparancsnok többször is sürgette Cserépvár újjáépítését. Némiképpen munkálatok történhettek, mert 1703-ban az Egert ostromló kurucok Telekessy István egri püspököt Cserépvárba zárták.²¹

A 18. század elején Orlik Károlyé, majd a francia eredetű L'Huillier család kezére került, akik a vár kőanyagából közvetlenül a Várhegy délkeleti aljában egy U alakú kastélyt építettek. Ezután a várral már

senki sem törődött. Megmaradt részeit rövid ideig raktárnak használták, majd lassan sűrű erdő nőtte be a romokat.²²

¹ A vár kutatás előtti állapotára: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 27–28. – A legújabb kutatások összefoglalása: SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2007. 116–119.

² NOVÁKI GY., 1986–1987. 20–29., 10–13. kép.

³ B.-A.-Z. M. Lt. T. 37-2. sz. térkép

⁴ MOL S 11 709: 8. sz. térkép

⁵ VÁLYI A., 1796–1799. I. 406.; FÉNYES E., 1851. I. 213–214.

⁶ PESTY F., 1988. 74.

⁷ KANDRA K., 1871. okt. 19.; SZENDREI J., 1892. 370.

⁸ CSÁNKI D., 1890. 163.

⁹ GERECE P., 1906. 241.; BOROVSKY S., 1909. 61, 91, 348.; GENTHON I., 1961. 2, 52.; GERŐ L., 1955. 202, 438.

¹⁰ FÜGEDI E., 1977. 116.; ENGEL P., 1977. 102.

¹¹ MIZSER L., 1977b. 380–382. (A vár 1568. évi leltárának szöveghű közlése); MIZSER L., 1979. 35–41.; MIZSER L., 2006. 523–528.

¹² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 27–28, 114. – A vár történetének újabb összefoglalásai: MIZSER L., 1998. 20–26.; MIHÁLYI P. – PETÉNYI L., 2000. 24–50.

¹³ SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2005a. 204.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2005b. 8–11.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 6–11.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006b. 98–101., SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2007. 117–119.

¹⁴ SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 9.

¹⁵ ENGEL P., 1996. I. 293.

¹⁶ Uo. I. 118, 293, 301–302.

¹⁷ Uo. I. 293. – Közben 1431-ben zálogként Rozgonyi Istvánhoz kerül. 1437-ben pedig Zsigmond király adományaként *Frankusso*-i Justh és szomszédvári *Czerneen*-i Henning szereznek rá zálogjogot, de nem váltják ki. Vö.: CSÁNKI D., 1890. 163.; ENGEL P. 1977. 102–103.

¹⁸ CSÁNKI D., 1890. 163.; 1459: DI. 15331, DI. 15343, DI. 15367 – A megegyezés birtokcserével zárult, amelyben említik a *Cherep* várában lévő kisebb pincét a felette lévő szobával és pitvarral együtt, amelyek Berzevici István és felesége Anna tulajdonában maradtak halálukig (1460: DI. 15473, DI. 15476, DI. 15477.).

¹⁹ MIZSER L., 1977b. 380–382.; MIZSER L., 1979. 37–38.

²⁰ FODOR P., 1979. 393–394.

²¹ MIZSER L., 1979. 38–39. – A vár török kori történetére lásd még: SUGÁR I., 1987. 41, 228–229.; SUGÁR I., 1992. 17–63.; és legújabban: HEGYI K., 2007. 1522–1523.; – Más adatok szerint a visszafoglalást követően az uradalom a romos Cserépvárral kamarai birtokká vált. Erre utal: U. et C. 6. 50. = MOL E 156 Fasc. 95. No. 38. (1697 körül); U. et C. 1. 94–95. = MOL E 156 Fasc. 3., No. 1. (1697); MOL E 156 Fasc. 152., No. 95. (1710 körül).

²² Uo.

16. DÉDESTAPOLCSÁNY – DÉDES VÁRA

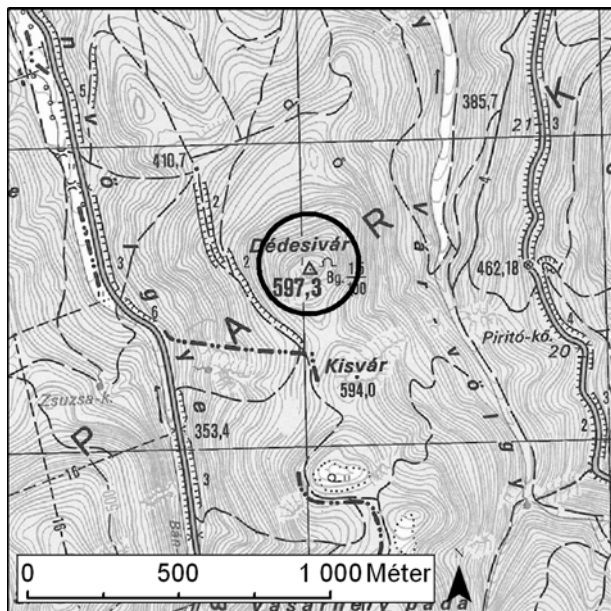
A várat Dédestapolcsánytól D-re, mintegy 4,5 km-re találjuk, részben a várhoz közelebb lévő Mályinka falu határában. A Bükk-fensíktől D-ről É felé ereszkedő hegyháton több sziklakúp van, melyek közül az utolsó legnagyobb, az 597 m tszf. magasságú kúpon állnak a vár romjai. A hegycsúcs rendkívül alkalmas volt várpépítésre, a körös-körül meredek oldal már önmagában is védelmet biztosított. A hegy egyben a nagy kiterjedésű késő bronzkori erődített telep (Verebce-tető, lásd ott!) É-i végét képezi. Relatív magassága D-i irányban, a Verebce-tetőn lévő nyereg felett 35–40 m, a többi oldalon azonban ennek a többszöröse. A jelenleg

sűrű bozóttal benőtt, nehezen áttekinthető rommező, pontos alaprajza csak ásatással tisztázható.

A kétrészes, keskeny vár felső része mintegy 27×45 m kiterjedésű területen helyezkedik el. A legmagasabb, ÉNy-i sarkán a falsíkból kissé kiugró, cca. 8×8 m-es, négyzetes torony csonkja áll, támpillérekkel, gerendafödém-nyomokkal és ablaknyílások maradványaival. Ugyanitt az ÉK-i övezőfal jelentős része, továbbá téglafalazatú ciszterna is található. Alatta, mintegy 5 m-el egy cca. 5×30 m-es alsóvár DK-i, rézsűs sarkának jelentős, kb. 4–5 m magas falai állnak.

A sziklakúp ÉK-i oldalán egy kissé kiugró rész

van, itt a legkevésbé meredek a hegyoldal. Itt lehetett a vár bejárata. Ezt egy, a hegytetőről ÉK-felé lefutó hosszú fallal védték, amely fal bár szinte teljesen elpusztult, de a nyoma a terepen elég jól kivehető. Vastagsága 2 m körüli, hossza kb. 85 m, alul sziklában végződik.

Istvánffy Miklós, 16. századi történétíró írja le részletesen Dédes várának 1567. évi ostromát és felrobbantását.¹ A történetet később sokan átvették tőle. Az „omladozott várat” Vályi Antal is említi.² Ipolyi Arnold írja, hogy a Várad Regestrum szerint Dédesen királyi bivaly vadászok laktak.³ Fodor Antal 1827-ből fennmaradt kéziratában ismerteti a várat, a Verebce-tető őskori sáncaival együtt, utóbbiakat összefüggésbe hozza a középkori dédesi várral és leírja az 1567. évi ostromot is Istvánffy alapján.⁴ Fényes Elek, Pesty Frigyes, Bartalos György, Gerece Péter, Genthon István csak említi, míg Soós Elemér és a Bükk útikalauza részletesen írnak a várról.⁵ Szendrei János 1902-ben egy falrészletet rajzolt le a helyszínen, de ez a rajz csak Soós Elemér másolatából ismert.⁶ Csánki Dezső, Györffy György, Fügedi Erik és Engel Pál a várra vonatkozó okleveles adatokat gyűjtötték össze.⁷ Borovszky Samu, Gerő László, a Vártúrák kalauza és Kiss Gábor műveiben a vár történetének rövidebb-hosszabb leírását és történetét találjuk.⁸ A várról helyszíni bejárás alapján 1975-ben Dobosy László adott leírást vázlatos felmérés kíséretében, és történetét is összefoglalta.⁹ Legutóbb a borsodi vártopográfia foglalta össze a várra vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (16. ábra).¹⁰

A dédesi várjobbágyok 1247-ben az őket védelmező Miskolc nembeli File zágrábi prépostnak, Tamás ispánnak és Imrének adják el „lapidis Dedus” = Dédes kő egyharmadát várépítés céljára. Kérdéses,

hogy az erősség ekkor felépült-e, mivel magát a várat, Dédeskő néven először 1254-ben említik, mint Ákos nembeli Ernye bán birtokát. Egy hamis oklevél szerint 1268-ban István ifjabb király Miskolci nembeli Panith bánnak adta tartozékaival együtt és adományát 1271-ben megerősítette. 1316-ban Ákos nembeli István fiai Csák Máté oldalára álltak, ezért a király 1319/1320-ban Dédest megostromoltatta és elfoglalta. Ettől kezdve királyi birtok, királyi várnagyai 1322-től ismertek. 1325-ben a király a várat át- vagy újjáépíttette.¹¹

1320 után Drugeth Fülöpé és Vilmosé volt tisztségül. A 14. sz. második felétől a diósgyőri uradalomhoz tartozott, 1427-től zálogban Borbála királynéé, aki 1431-ben Diósgyőr és Cserép várakkal együtt Dédest is zálogba adja Rozgonyi Istvánnak. Albert király 1438-ban örök adományul adja a Pálócziaknak, akik Mohácsig a vár urai.¹²

1537-ben János király Perényi Péter számára ad adománylevelet a várra és tartozékaira, amelyet akkor a Pálóczi rokonság révén Perényi már ténylegesen birtokolt. Perényi Gábor örökös nélkül halt meg, halála után a király a várat Erdőhegyi Boldizsárnak adományozta. 1567. április elején Bárius István a vár kapitánya, amikor Hasszán temesvári basa Dédes alatt nagy sereggel megjelent és megkezdte a vár ostromát. A védők tizenöt napon keresztül hősiesen védekeztek, de látható volt, hogy nem tarthatják már sokáig magukat. Bárius a vár közepén lévő torony alá hordatta az összes puskaport és egy hosszú kanócot vezetett oda, hogy legyen idő katonáinak az elvonulásra. Éjjel mindnyájan elhagyták a várat, amely a nagy örömmel bevonuló törökökre robbant. Ettől fogva Dédest mint „castrum dirutum”-ot (leromlott vár) emlegetik s nem is építik már újjá.¹³

¹ ISTVÁNFFY M., 1867. 564.

² VÁLYI A., 1769–1799. I. 471.

³ IPOLYI A., 1866. 11.

⁴ FODOR A., 1827. passim

⁵ FÉNYES E., 1851. I. 249–250.; PESTY F., 1988. 189. (Mályinka leírásában.); BARTALOS GY., 1899. 33.; GERECE P., 1906. 242.; GENTHON I., 1961. 66.; SOÓS E., 1889–1928. VI. 92.; ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. 214.

⁶ SOÓS E., 1889–1928. VI. 92.

⁷ CSÁNKI D., 1890. 164.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 769.; FÜGEDI E., 1977. 121–122.; ENGEL P., 1977. 105.; ENGEL P., 1996. 298.

⁸ BOROVSKY S., 1909. 40., 79., 93., 347.; GERŐ L., 1955. 299.; VK. I. (1975.) 159–160.; KISS G., 1984. 87–89.

⁹ DOBOSY L., 1975. 15–20.; DOBOSY L., 1993. 25. sz. 7.

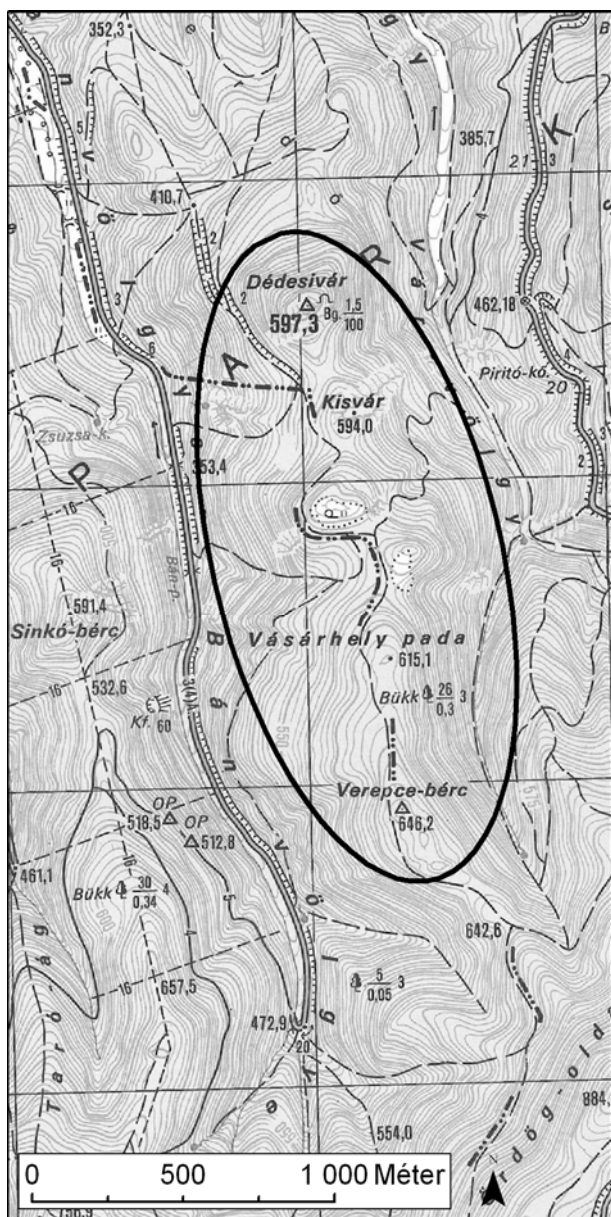
¹⁰ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 28–29. 115.

¹¹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 769–770.; KMTL. 164. – Várnagyait felsorolja: ENGEL P., 1977. 105.; ENGEL P., 1996. 298.

¹² CSÁNKI D., 1890. 164.; FÜGEDI E., 1977. 121–122.; ENGEL P., 1977. 105.; ENGEL P., 1996. 298.

¹³ BOROVSKY S., 1909. 93, 347–348.

17. DÉDESTAPOLCSÁNY – VEREBCE-TETŐ

A Verebce-tető Dédestapolcsány és Mályinka határvonalán, Mályinkától DNy-ra kb. 2,5 km-re emelkedik. A gerinc fő iránya É-D-i, oldala igen meredek, három nagy kiemelkedés tagolja. Az É-i hegykúpon (tszf. magassága 598 m) a középkori dédesi vár romjai találhatóak, a középső egy sziklás, meredek oldalú csúcs, az ún. Kisvár, majd tovább D-i irányban hosszan elnyúló, lapos hegyhát, a Verebce-bérc következik, melynek különálló előtagja a „Vásárhely-parlag” nevű emelkedés.

A középkori dédesi vár hegykúpjának Ny-i oldalát két sánc zárja le, egymástól 40–130 m-re, magasságuk 0,5–1,5 m. A hegy Ny-i, viszonylag lankásabb oldalán sok mesterséges terasz húzódik,

hosszuk több száz méter, de vannak rövidebbek is. A legalsó a meredekebbé váló hegyoldal felett jelenti a telep szélét, egyúttal a védelmi vonalat is. Ez a terasz a DNy-i oldalon közel 1,5 km hosszan már sánc alakjában követhető és felkanyarodik a D-i nyeregbe, a Verebce-lápara. Itt három rövid védelmi vonal védte a Verebce-tető D-i végét, két árok, közöttük pedig egy alacsony sánc.

A hegy K-i oldala sokkal meredekebb, itt határozott védelmi vonalat nem találunk. A „Vásárhely-parlag” vonalától kezdődően itt is vannak mesterséges teraszok egymás alatt, többnyire rövidebbek, mint a Ny-i oldalon lévők, a legalsó közel a völgyfenék felett húzódik. A középkori dédesi vár alatti K-i oldalon a teraszok elmosódtak, már nem lehet pontosan követni a vonalukat.

Az így körülhatárolt egykori telep hossza, az ÉNy-i külső sánctól a Verebce-lápa külső árkáig 2075 m, legnagyobb szélessége a Vásárhely-parlag vonalában mérhető, 860 m. Teljes területe kb. 123 ha. Nagy szintkülönbségek mutatkoznak az egyes belső részek között, ami eléri a 186 méter is.

A Verebce névvel első ízben egy 18. század végi térképen találkozunk, de itt „Verepcze lápa” alakjában. Ugyanezen szerepel a hegy két részének ma is használatos neve, a „Kisvár” és a „Vásárhely” is, déli végében pedig a hegynyereg helyén a már elfelejtett „Vas kapu” elnevezést olvashatjuk.¹ Utóbbi elnevezés az 1855. évi térképről már hiányzik.² Az ugyanitt lévő középkori Dédes várától jól elkülönülő hatalmas földvárat elsőként Fodor Antal ismerte fel, aki 1827-ből fennmaradt kéziratában említi. Eredetét azonban nem vezeti vissza az őskorba, hanem a dédesi vár nevezetes 1567. évi ostrommával hozza kapcsolatba.³

Lehetséges, hogy Bartalos Gyula is ismerte, mert 1899-ben a középkori dédesi várat úgy említi, mint amely „az ősi sziklavárnak egyik csúcsán épült.”⁴ Közvetlenül a középkori vár melletti barlangból 1941-ben Róth (Rozsnyai) M. gyűjtött egy őskori cserepet, amely a Nemzeti Múzeumba került, 1944-ben pedig ugyaninnen egy kis silex töredékét juttatta ugyanoda.⁵ 1968-ban Nováki Gyula járta be a nagy kiterjedésű földvárat, ennek alapján említi két évvel később Kemenczei Tibor, mint feltehetően a Kyjatice-kultúrába tartozó erődített lakótelepet.⁶ 1974-ben a középkori vár és az ún. Kisvár nevű sziklacsúcs közötti nyeregben Dobosy László gyűjtött néhány cserepet.⁷

Részletes leírását felmérésével 1988-ban Nováki Gyula tette közzé (17. ábra), majd 1992-ben és 2002-ben újra összefoglalják a Verebce-tető erődítményére vonatkozó adatokat.⁸

A felszínen sokfelé találni késő bronzkori cserepeket a Pilinyi, vagy az ezt követő Kyjatice kultúrából. Az erődítményt a legnagyobb valószínűséggel az utóbbi kultúra korában létesítették.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. T. 67. sz. térkép

² B.-A.-Z. M. Lt. U. 422. sz. térkép

³ FODOR A., 1827. passim

⁴ BARTALOS GY., 1899. 33.

⁵ MNM cserépleltár 37/1941. és őskori leltár 30.1944. – A leleteket a Kyjatice-kultúrába sorolva említik: KEMENCZEI T., 1970. 24.; KEMENCZEI T., 1984. 129.; HELLEBRANDT M., 1973. 598.

⁶ KEMENCZEI T., 1970. 28., KEMENCZEI T., 1984. 41.

⁷ DOBOSY L., 1975. 20.; HOM Régészeti Adattára. 74.32.1-3.

⁸ NOVÁKI GY., 1988. 81–90.; NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 12–13, 104.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 10, 88. – Legutóbbi összefoglalásában az erődítmény korát nagy valószínűséggel a késő bronzkori Kyjatice-kultúrába helyezik.

18. EDELÉNY – BORSOD VÁRA

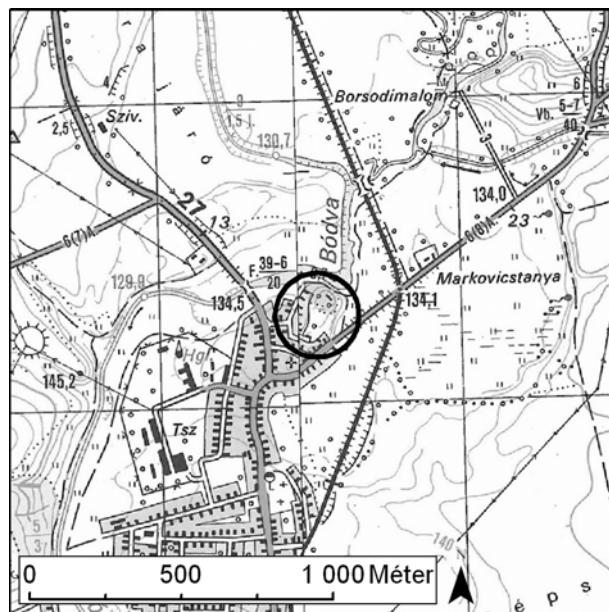
Egyik legismertebb ispánsági várunk a borsodi földvár (3. kép) Edelény város¹ É-i végében, egy természetes szikladombon helyezkedik el, amely kb. 15 m magasan emelkedik az É-i oldala alatt folyó Bódva fölé. A vár a teljes dombtetőre kiterjed, sáncának egy hosszabb maradványát a K-i és egy erősen rongált rövidebbet a Ny-i oldalon láthatunk, kb. 2/3 része azonban már eltűnt, csak a domb pereme jelzi az egykori vár szélét. A dombtetőre csak D felől lehet feljutni, többi oldala meredek és három oldalról nagy kiterjedésű mocsaras vidék vette körül.

A várral a 19. század második felétől többen is foglalkoztak. 1896-ban Bartalos Gyula végzett ásatást, de ennek eredményeit nem ismerjük.² 1926-ban Leszih Andor ásatott több kutatóárkot, Megay Géza és Nyíri Dániel részvétele mellett. Akkoriban Borsod falunak még 16 háza állt a várbán, ezek között jelölte ki az ásatási területeket. Leírásából tudjuk, hogy a sáncba is 4 m mélyen beleásott és gerendamaradványokat figyelt meg. A váron kívüli barokk református templom mellett pedig Árpád-kori sírokat tárt fel. Szórványosan S-végű hajkarikák is előkerültek. Erről az ásatásról sem maradt fenn dokumentáció.³ A vár területét a 18. századtól kezdve Borsod falu házainak egy része foglalta el, s csak 1986-ban vált szabaddá és kutathatóvá a vár.

A várat és környezetét 1973-ban és 1987–1988-ban Sándorfi György mérte fel (18/a. ábra). A vár hossza 205 m, szélessége 105 m, területe 1,7 ha.

1987–1999 között Wolf Mária vezetett ásatást a vár területén. Ennek során, 1988–1990 között, Nováki Gyula a sánc szerkezetét vizsgálta meg két helyen.⁴ Wolf Mária az ásatások részletes leírását, és azok kiértékelését számos résztanulmányban tette közzé (18/b, c. ábra).⁵

A vár É-i részén egy 10. századi telep földbe mélyített házai és kemencéi kerültek feltárra. Igazolni lehetett az építmények egykori, agyaggal tapasztott, gabonátárolásra szolgáló padlásait is. Felszín feletti boronaházakra utaló nyomok is előkerültek s ehhez a korai településhez tartozott az 5×5 m alapterületű ház is, melynek agyagba rakott kőalapozását találták meg a vár ÉK-i részén.

Ez az első település, amely a 10. században állt fenn, erődítve nem volt. A megfigyelések szerint az egész telep egyszerre, tűzvész által pusztult el. Maradványaira telepedett rá a 10. század végén – a 11. század elején az ispánsági vár, Borsod megye első központja. A dombtetőt elegyengették, és kb. 60 cm vastag fekete humuszos földdel töltötték fel, majd erre épült rá a ma is részben még látható magas sánc.

Az ásatás folyamán ezen sánc K-i és Ny-i szakaszát egy-egy széles kutatóárokcal vágták át. A gerendamaradványok, illetve azok lenyomatai alapján jól rekonstruálható volt a szerkezete: két sorban, gerendákból összerakott rekeszek sorakoztak, a közöket földdel töltötték fel. Így kaptak egy több méter magas falat, külső oldala függőleges, belső oldala feltehetően lépcsőzetes volt. A Ny-i sánc külső oldalán egy utólagos javítás is megállapítható volt. A sáncszerkezet alján mindkét kutatási helyen sűrű, viszonylag vékony fából álló réteg jelentkezett. Ez kezdetben egy korábbi sáncnak tűnt, de a későbbi ásatások a sánc más részeiben ezt a szerkezetet nem találták.

Az ispánsági várhoz tartozott az a 11. századi templom is, amelynek hiányos maradványai a várbelső ÉK-i részén kerültek elő. Egykorú írás nem említi, feltehetően ez volt a borsodi esperességi központ temploma. A templom alaprajzilag kissé szabálytalan téglalap, teljes hossza 18 m, belső hossza 16 m, belső szélessége 8 m, falvastagsága 80 cm. A közelében talált hatalmas kőlap valószínűleg az oltár volt. Körülötte nem volt temető.

A vár területén kívül D-re, egészen közel különálló kis dombon áll a 18. század végén épült református templom. A korai, Árpád-kori templom kis részletei a mai tornyának északi oldalán bukkantak elő. Körülötte Árpád-kori sírokat tártak fel, minden bizonnyal a ma álló barokk templom helyén volt a falu 11. század második felében már fennálló plébániatemploma.

A vár első említését Anonymus 1200 körül írt művéből ismerjük, aki szerint a honfoglaló Bunger fia, Bors vezér építtette a föld népével és róla is nevezték el, majd Árpád őt tette meg a vár ispánjává. Györffy György azonban ettől eltérően Bors ispánt Géza fejedelem, vagy Szent István idejére teszi, amikor a vár megyeszékhellyé vált. A vár kezdetben a borsodi esperesség központja is lehetett. 1219-1282 között gyakran szerepel az oklevelekben, többek között 1219-ben börtönöröket, ugyancsak 1219-ben, majd 1220-ban és 1263-ban a várnagyot említik. Pusztulásának idejét nem ismerjük, de a tatárjárás után elveszthette a jelentőségét. Utoljára 1334-ben

már csak mint „*Feldwar*” nevű sánccal találkozunk vele.⁶

1568-ban egy vizsgálati jegyzőkönyvben megemlítik, hogy [mintegy húsz évvel] korábban Balassa Zsigmond Bebek Ferenc borsodi castellumát ostromolta. A források adatai szerint a castellumot Bebek Ferenc 1544–1554 között építhette. A castellum ostromának idejéről nincs forrásunk, más forrásból azonban tudjuk, hogy Bebek Ferenc és a Balassa testvérek (Menyhért és Zsigmond) között 1545-ben volt fegyveres összetűzés, és ennek során a szendrői várat is ostromolták a Balassák. A falu egy török támadás következtében 1582-ben elpusztult, 1595-ben már ismét lakott volt, a castellumot azonban többet már nem említik. Az ásatás a Ny-i sánc melletti belső területen egy nagyobb ház alapozásának maradványait tárta fel, 16. századi leletekkel (köztük egy 1544. évi dénár is volt), melyet Wolf Mária a castellummal azonosított.⁷

¹ Borsod község 1950-től Edelény város része.

² LOSSONCZY I., 1902c.; BARTALOS GY., 1910. 90.

³ LESZIH A., 1927a. 85–87. – A vár részletes kutatástörténetét lásd: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 29–30.

⁴ NOVÁKI GY., 1993. 125–145.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 3–6.

⁵ WOLF M., 1992b. 393–442.; WOLF M., 1996. 242–254.; WOLF M., 1999. 315–328.; WOLF M., 2001a. 179–198.; WOLF M., 2001b. 127–152.; WOLF M., 2005. 131–139.

⁶ GYÖRFFY GY., 1987. I. 737, 761–763. – Benkő Loránd mutatta ki, hogy a 11. századtól sok helyen említett „földvár” (*Feldwar*, *Felduar*, *Fewlduar* stb.) helynevek mindig elpusztult várat jelentenek. Vö.: BENKŐ L., 1998a. 127–132.

⁷ WOLF M., 2006. 291–299.

19. EDELÉNY-BORSOD – DERÉKEGYHÁZA

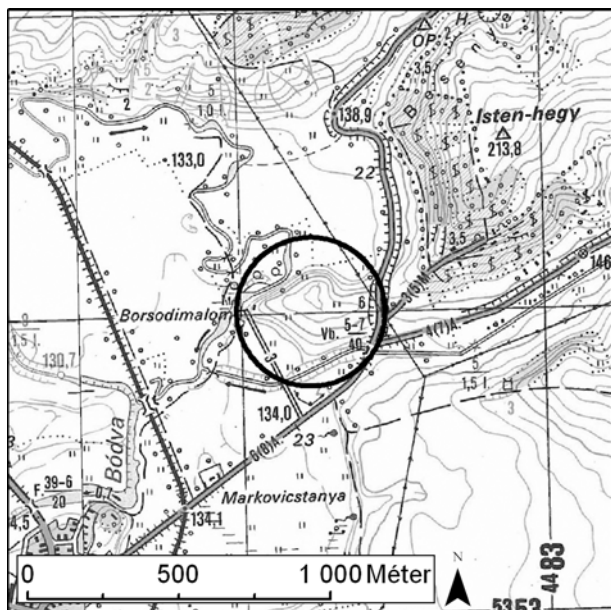
A Derékegyháza-dűlő dombja Edelény-Borsodtól ÉK-re, 1,5 km-re van. A Derék-hegy DNy-i nyúlványát képezi, melytől egy hegynyergen mesterségesen bevágott árok választja el, amelyen át Ládbesenyő felé vezet az országút. A dombot É és Ny felől zizenyős rét határolja, alját a Balajti-patak és a Malom-ág fogja közre. A domb alakja hosszúkas, felszíne domború. É felé kinyúló része a legmagasabb. É-i oldala meredek, a D-i enyhén lejt, Ny-i vége keskeny gerincben fut le. Az egész terület szántóföld, jelenleg parlag.

A feltételezhető erődítés egyetlen nyoma az említett mély bevágás az országútnál. Ennek eredeti alakját nem ismerjük, az út építésekor nyilván átalakították. Jelenlegi felső szélessége 20-30 m között váltakozik, mélysége 2 m körüli. Sáncnak nincs nyoma a felszínen, lehetséges, hogy azt már szétszántották.

Az É-i, meredek oldal felett mesterségesterasz húzódik végig, ez azonban a szántás következménye, mindenesetre ez a vonal fogható fel az egykori telep szélének. A településre alkalmas D-i, enyhe lejtőn semmi sem zárja le az egykori telep szélét,

feltehetően lenyúlt a domb aljáig. Erre mutat az az adat is, hogy Nyíri Dániel ásatása során a domb alján is találtak „tűzpadokat” és sok leletet. Az egykori telep hossza kb. 400, legnagyobb szélessége kb. 250 m, területe kb. 3,7 ha.

A domb az őskor és középkor különböző korszakaiban volt lakott. A lelőhelyet első ízben Kandra Kabos említi. 1866-ban a tagosításkor ez a domb Ragály Gy. birtokába került, ekkor mélyszántást végeztek. Az eke egy templom alapfalaiba akadt. A maradványokat feltehetően Butykay J. miskolci mérnök figyelte meg, akitől Kandra az értesüléseit szerzte. A templom hossza 28 m volt, egyik végén torony, másik végén, ÉK felé a szentély alapfala is kibontakozott. Két oldalán három-három „faltám” (támpillér) is kivehető volt. Az egész alapot kiásták (nyilván útban volt a szántásnál), még a templombelsőből is összeszedték a kő és habarcs törmeléket. Az alapozásban hosszú, faragott kövek is voltak. Kandra szerint ez lett volna a borsodi földvárhoz tartozó legkorábbi templom.¹ A templommaradvány helyét nem ismerjük.

1926-ban ásatást vezettek a dombon, melyet Leszih Andor ismertetett. Szükszavú leírásából csak annyit tudunk meg, hogy Nyíri Dániel vezetésével a domb alján hat, a dombtetőn pedig egy nagyobb terület feltárása közben egy „tűzpad” került elő, mindkét helyen sok őskori leletanyag kíséretében. Az ásatáson résztvett Megay Géza és néhány napig Leszih Andor is, aki különben ugyanekkor a borsodi földvárban végzett ásatást. A Derékegyházán előkerült leleteket részletesen felsorolta (őrlelkövek, orsógombok, agyagkanál, szűrőedény, agyagkúp és edények, cserepek) és képekben is bemutatta. Kormeghatározása ma is helytálló: a neolitikus bükki kultúra hagyatékai. Megemlíti azonban, hogy kevés bronzkori, kora vaskori és hullámvonallal díszített középkori edény is volt a leletanyagban, de ezekről semmi közelebbit nem közölt. A lelőhely fekvésével kapcsolatban kiemeli, hogy a dombnyúlványt mély bevágás (ma országút), a „Vaskapu” választja el a Derék-hegytől, amivel tulajdonképpen erősített jellegére utalt.² Nyíri Dániel³ és Szendrei János már határozottan mint földvárat említi.⁴

A következő ásatásra 1928-ban került sor, Tompa Ferenc vezetésével, amelyen az angol C. G. Clarke régész is résztvett. A cél neolitikus telepnyomok kutatása volt. Részleteket erről az ásatásról is alig tudunk. Nagy felületeket tártak fel az egykori telep K-i felén, az átvágás felé eső részen, de ház nyoma nem bontakozott ki. Egyetlen helyen sikerült egy 1,3 m átmérőjű gödört feltárni, ebben azonban a bronzkor II. periódusába tartozó cserepek voltak Tompa is megemlíti a bronzkort és vaskort, mint olyan korszakokat, amikor a bükki kultúra 50-80 cm vastag rétegét megbolygatták. E későbbi leletekről semmi közelebbit nem tudunk meg, a leletanyag bő ismertetése, leírásban és képekben egyaránt kizárólag a bükki kultúrára szorítkozik.⁵

1948-ban Megay Géza kezdett kisebb ásatásba, majd Csalog József, Korek József és Patay Pál vezetésével öt helyen egy-egy 5×10 méteres szelvényt tártak fel. A domb huzamosabb lakottságát tükröző telepjelenségek közül egy földbe mélyített kunyhó és 13 gödör említése mellett a leletanyagot bőven ismertették, de kizárólag a bükki kultúrából.⁶ 1955-ben Csalog József említi ezt az ásatást, de csak egy itt talált kis neolitikus agyag-idollal foglalkozik részletesen.⁷ 1958-ban Korek József és Patay Pál foglalták össze az addigi eredményeket és az 1948. évi ásatásuk leletanyagát ismertetik részletesen.⁸ 1970-ben K. Végh Katalin szörvány honfoglalás-kori leleteket ismertet erről a lelőhelyről, egy füles bronzgomb töredékét és öt darab üveggyöngyöt.⁹ Végül Kalicz Nándor és Makkay János értékelését emeljük ki az itt előkerült, a bükki kultúrába tartozó leletekkel kapcsolatban, amelyeket a bükki kultúra II. és III. fokozatába sorolnak be.¹⁰ A várra vonatkozó adatokat 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (19. ábra).¹¹

Derékegyháza dombja a neolitikus bükki kultúra egyik leggazdagabb leletanyagot szolgáltató telepének bizonyult, bár a telepjelenségekről alig tudunk meg valamit. Ugyanakkor azonban a bronzkor és a kora vaskor is jelen van, sőt a középkorra is következtethetünk a templommaradvány és a hullámvonallal díszített edények, valamint néhány honfoglalás-kori lelet alapján. Mivel minden kutató a bükki kultúrára összpontosította a figyelmét, a későbbi korszakok helyi jelentőségére semmi adatunk sincs. Ezért a telep erősítésének (átvágás) a korára csak feltételezéseink lehetnek. A bükki kultúra kivételével valamennyi korszak szóba kerülhet, legvalószínűbbnek a késő bronzkor és kora vaskor tűnik.

¹ KANDRA K., 1885b. 124–125.

² LESZIH A., 1927b. 87–94.

³ NYÍRI D., 1927b. 71.

⁴ SZENDREI J., 1927. 240.

⁵ TOMPA F., 1929. 21–22. több képes táblán. Említi még: TOMPA F., 1934–1935. 33.; A kora vaskori cserepeket később Kemenczei Tibor említi, kettőnek a képét is közli. Vö.: KEMENCZEI T., 1970. 27. V. t. 14, 15.

⁶ KOREK J. – PATAY P., 1958. 21–26. Az 1948. évi ásatási felületek helyét nem közlik a térképvázlaton, csak két próbagödört, feltehetően Megay Géza ásatásának a helyét, amelyek a telep K-i széléhez közel, a lejtős oldalba esnek.

⁷ CSALOG J., 1955. 26, 30–31, 43.

⁸ KOREK J. – PATAY P., 1958. 21–26.

⁹ K. VÉGH K., 1970. 79–80.

¹⁰ KALICZ N. – MAKKAY J., 1977. 127.

¹¹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 13–14, 105.

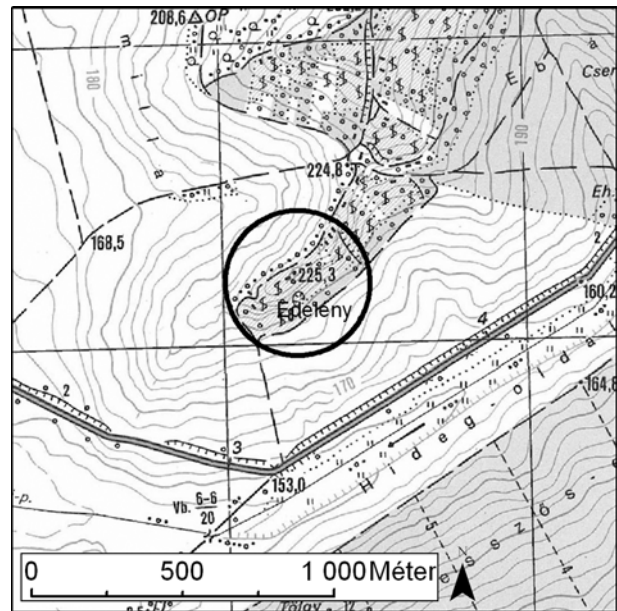
20. EDELÉNY – LUDMILLA-DŰLŐ

A Ludmilla-dűlő Edelény-Borsodtól K-re 3 km-re, a Damak felé vezető országúttól É-ra emelkedik. Az ÉK-DNy-i irányú dombhát DNy-i végén van a földvár, alakja ovális. Három oldalról meredek domboldal határolja, ÉK-felé azonban a dombhát egyenletesen folytatódik. Ebben az irányban elmosódott, de jól kivehető mesterséges árok zárja a vár területét. Ez az egyetlen biztos erődítési maradvány. Mivel az egész terület intenzív földművelés (szőlő, gyümölcsös) alatt áll, a vár egykori kiterjedése nem állapítható meg pontosan. ÉNy-i oldalán ugyan éles törés jelzi a peremet, de kérdéses, hogy az alatta folyó földművelés mennyiben játszott közre ennek kialakulásában. DNy-i végében, ahol az egykori telep végződhetett, egy nagy préház és mellette újkori rézsú változtatta meg az eredeti felszínt. DK-i oldala a szántás következtében egyenletesen, törés nélkül folytatódik a lejtőn. Az így nagyjából körülhatárolt terület hossza kb. 140, szélessége 80-90 m körüli, területe kb. 1,33 ha. A felszínen sok őskori cserép található.

A földvár első felismerője Leszih Andor volt, aki mint ellipszis alakú földvárat jegyezte fel.¹ Nyíry Dániel meg is jelöli a helyét: „a sápi hegy nyugati végén tisztán kivehető földvár”, és innen származó őskori leleteket sorol fel (kőbalták, csonteszközök, orsógombok, agyagkanál töredék, stb.), a cserepek díszítését pedig a hernádbüdi földváron előkerülőkhöz hasonlítja.² A Herman Ottó Múzeum munkatársainak 1973. évi terepbejárása után 1982-ben L. Wolf Mária és S. Koós Judit a helyszínen középső bronzkori cserepeket gyűjtött és az erődítés őskori eredetére következtettek.³ Ekkor vezették be a lelőhely nevét az irodalomba „Ludmilla-dűlő”-ként. A dűlő a 19. században kapta nevét gróf Forgách-Pongrácz Ludmilláról.⁴

1983-ban S. Koós Judit leletmentő ásatást végzett a földvárban. Nagy mennyiségű leletanyag került elő a középső bronzkori füzesabonyi kultúra időszakából (ép és törött edények, nagyméretű tároló edények,

hordozható tűzhely töredékei, égett gabona magvak, paticcsok).⁵ Legutóbb 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (20. ábra).⁶

Az erődítmény korát az eddigi terepbejárások és ásatások eredményei alapján a füzesabonyi kultúrába helyezhetjük.

¹ LESZIH A., 1908. 97. – Leszih Andor előbb mint "balajtsápi várca", majd „Finke-sáppusztai földvár” néven szerepelteti. Finke községet 1963-ban Edelényhez csatolták.

² NYÍRY D., 1927b. 71.

³ L. WOLF M. – SIMÁN K., 1982. 111.

⁴ PESTY F., 1988. 127.

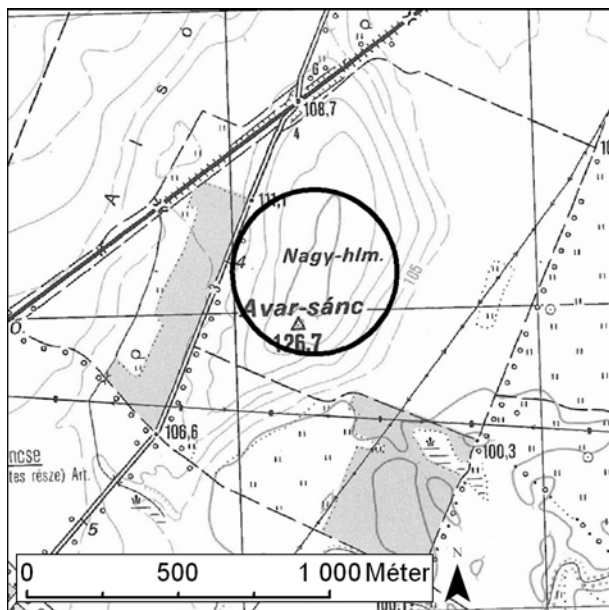
⁵ L. WOLF M. – SIMÁN K., 1983–1984. 77.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 14–15, 105.

21. EMŐD – NAGYHALOM

Emőd belterületétől DNy-i irányban 3 km-re, a Budapest–Miskolc közötti vasútvonal DK-i oldala felett kb. 300 m hosszú, lapos domb húzódik. Ennek DNy-i végén árokkal különül el a többi résszel azonos magasságú kis domb, az ún. *Nagyhalom*. Az egész terület szántóföld, ezért az árok már sokat veszített mélységéből, a halom pedig magasságából. Az árok majdnem teljesen körbeveszi a halmot, de a dombvonulat végén, a DK-i oldalon megszakad és itt a középső halom oldala egyenesen folytatódik a mere-

dek, természetes domboldalban. Az árok mai felső szélessége 40–50 m körüli, mélysége 1,5–2 m. A kis dombtetőnek ma már nincsen határozott pereme, felső részének átmérője 17–20 méterre becsülhető. Az árok külső szélén erősen leszántott, de még felismerhető töltés húzódik, amely különösen a dombhát folytatása felé szembeűnő. Ezt azonban nem sáncnak, hanem csak az árokból kitermelt földnek tekintjük.

1865-ben mint „Vérhalom” nevű „elsüllyedt” várat említik, ahol kincskeresők gyakran ásnak. 1863-ban egy kincskereső „társulat” 10 öl mélységig ásott le a halom közepébe.¹ Szendrei János is mint várat említi, közelebbi adatok nélkül.² A lelőhelyről a bükk-i kultúra tiszadobi típusú, felszínen gyűjtött cserepeit tartják

nyilván.³ A Nagyhalommal 1960-ban Kalicz Nándor foglalkozott,⁴ majd 1968-ban megjelent munkájában közölt róla részletesebb adatokat. Leírta környezetét és a felszínen található cserepek alapján megállapította, hogy a 300 m hosszú dombhát teljes egészére kiterjed a hatvani kultúra telepe, amelynek DNy-i végén egy kis területet széles árokkal körülvéve erődítettek meg.⁵

Legutóbb 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (21. ábra).⁶

Az előkerült leletek alapján valószínűsíthető, hogy az erődítmény korát a dombháton húzódó telep idejével megegyezően a kora bronzkori hatvani kultúrába helyezhetjük.

Czajlik Zoltán közelmúltban készített légi felvétele szerint az erődítmény árkát az intenzív szántóművelés betemette (4. kép).

¹ PESTY F., 1988. 108.

² SZENDREI J., 1883. 109.; SZENDREI J., 1886–1911. I. 315. – Említ Gelej határában is egy „Nagyhalmot”, azonban itt ilyenről nem tudunk, ezért valószínű, hogy az emódivel azonos.

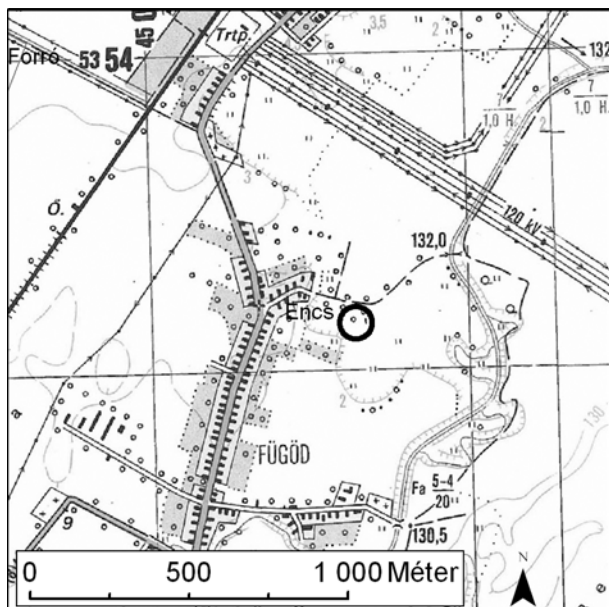
³ KOREK J. – PATAY P., 1958. 15.; KALICZ N. – MAKKAY J., 1977. 128.

⁴ KALICZ N., 1960c. 259.

⁵ KALICZ N., 1968. 118, 134.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 15, 106.

22. ENCS-FÜGÖD – VÁRDOMB

Az Encshez csatolt, de településszerkezetileg jelenleg is különálló Fügdő község É-i, egykori felsőfügdői részén, a település ÉK-i szélén elhelyezkedő sportpálya DK-i sarka mellett található a Várdomb. 1990-előtt a Várdombon még egy cigánytelep házai álltak, ma

üres, elhanyagolt parlag. A domb ÉK-i alja mocsaras, vizenyős területben végződik. DNy-felé 20–25 m széles sekély mélyedés választja el a falu felől kinyúló, a Várdombnál alig magasabb fennsíkától.

A Várdomb erősen bolygatott, az egész területet több beásás, lefaragás és hulladékhalom borítja, ezért a domb eredeti alakja ma már nem állapítható meg. Nagyjából kerek domb volt, felső platójának átmérője 15 m körüli, a domb aljának átmérője 25 m körüli lehetett. Mai relatív magassága 1,5–2 m. A területről származó régészeti lelet előkerüléséről nincs tudomásunk.

A Várdombtól DNy-ra húzódó – 2,0 m relatív magasságú – fennsíkon viszont sok őskori cserép található a felszínen, ami azt valószínűsíti, hogy a védett jellegű Várdomb melletti nyílt telep itt is megtalálható.

A történeti irodalomban a Várdombot elsőnek Szendrei János említi Felsőfügdő É-i szélén, ahonnan átfúrt cserépdarabok, örlőkő-töredékek, kova- és obszidiánszilánkok kerültek Csoma József régiséggyűjteményébe.¹ A Borovszky-féle megyemonográfiában a Várdombot mint „rétlapályából kiemelkedő pogányvárat” említik, ahol számos kőkorszakbeli maradványt találtak,² ezeket az adatokat később többen is átvették.³

1935-ben Molnár Endre ugyancsak gazdag leletekről számol be innen és utal ásatására, valamint a vár felmérésére is, mely szerint a fügödi vár részletes leírása és rekonstruált rajza a Hadtörténeti Múzeumban található.⁴ 1963-ban Györffy György is említést tesz a Várdombról, mint a Pesty Frigyes helynévgyűjteményében szereplő helynévről, amelyet a középkori Kelecsény falunál szereplő toronyhellyel hozott összefüggésbe.⁵ 1968-ban Kalicz Nándor – Szendrei és Csomára hivatkozva – a kora bronzkori hatvani kultúra földvárjai közé sorolta a fügödi Várdombot.⁶ Később – Györffy nyomán – mégis a középkori 13–14. századi várak között szerepel.⁷ 1985-ben Wolf Mária a középkori Kelecsény falu feltételezett területén végzett ásatásával valószínűsítette, hogy ez a település nem a Várdombon, hanem az egykori Kelecsény-pusztta területén, Fügödtől É-ra kb. 0,5 km-re, a Hernád régi ártere fölé magasodó kisebb dombon állhatott, de utalt a toronyhely kérdésére is.⁸ Legutóbb 2001-ben foglalták össze az erődítményre vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (22. ábra).⁹

Kelecsény falu Thekus és fiai, István, László és Dénes birtoka volt, melyet V. István elvett tőlük, de IV. László 1273-ban visszaadott. 1294-ben Thekus és fia, János, majd még ugyanebben az évben Thekus fia László itteni birtokrészeit egy toronyhellyel (*locum turris*) együtt átadták Tivadar fia Péternek.¹⁰

A Várdomb őskori települése egyértelműnek tekinthető, de számolnunk kell esetleg egy későbbi,

középkori felhasználásával is. Wolf Mária véleménye szerint a toronyhely két 1294-es említéséből nem derül ki világosan, hogy ott valóban állt-e torony, vagy csak építeni szándékoztak, vagy egyszerűen ez a hely látszott alkalmasnak torony építésére.¹¹ A környék ismeretében valóban az egykori Kelecsény falu helyétől D-re 0,5 km-re lévő felsőfügödi Várdomb jöhet leginkább számításba a torony helyéül, de csak ásatással tisztázható, hogy ez a lelőhely az őskoron kívül valóban egy középkori torony helyéül is szolgált-e.

¹ SZENDREI J., 1888c. 346.

² VENDE A., 1896. 297.; MIHALIK J., 1896. 468.

³ SOÓS E., 1889–1928. I. 22, 147.; GERECE P., 1906. 69.; CSOMA J., 1910. 41.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 53, 54. – Pogrányi Nagy Félix a Várdombot térképmelékletén tévesen lokalizálta, a megjelölt helyen a középkori Kelecsény falu feküdt, melytől D-re található a Várdomb. Vö.: WOLF M., 1989. 41–46.

⁴ MOLNÁR E., 1935. 125.

⁵ GYÖRFFY GY., 1987. I. 109. – Györffy a helyet úgy azonosította, hogy „Kelecsény faluhely, romok és Várdomb hn. uo. és Encs határában.” A valóságban csak egy Várdomb helynév van, és az nem Encs, hanem Fügöd területén található.

⁶ KALICZ N., 1968. 117.

⁷ SÁNDORFI GY., 1979. 249.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 25.

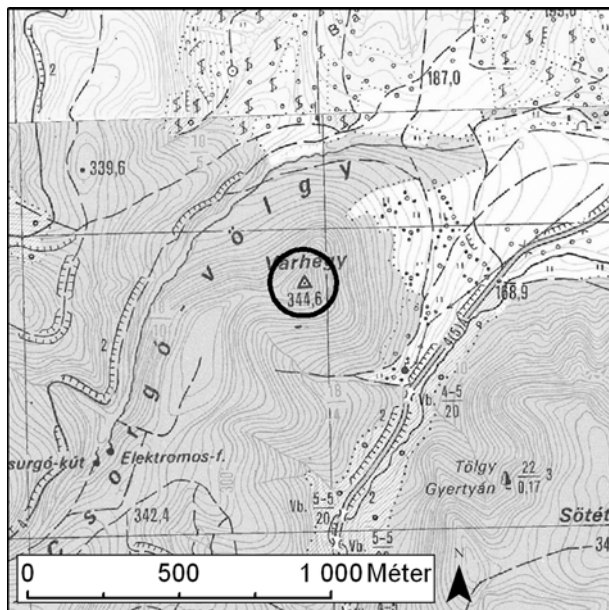
⁸ WOLF M., 1989. 5, 41–46.

⁹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 145–148.

¹⁰ GYÖRFFY GY., 1987. I. 109.

¹¹ WOLF M., 1989. 46.

23. ERDŐBÉNYE – VÁRHEGY

Erdőbényétől 2 km-re D-re emelkedik a 344,6 m tszf. magas Várhegy, amely a Nagy-Köves-hegytől ÉK-i

irányba tartó hegygerinc végét jelenti, külön kiemelkedő hosszúkas kúp alakjában. A Várhegyet Ny-ról a Csörgő-völgy, K-ről pedig Bényi-patak völgye határolja.

A vár szélét jól meghatározható természetes perem jelzi, amelyen mesterséges erődítésnek nincs nyoma a felszínen. Területe teljesen magába foglalja a hosszúkas hegytetőt, ÉNy-i oldala egyenes, többi oldala nagyjából félkörívben követhető.

A belső terület közepén egy nagy mélyedés található, ami minden bizonnyal kincskeresők tevékenységének nyomaként maradt fenn. É-i vége felé a vár területe erősen lejt. A vár belső területének hossza 58 m, legnagyobb szélessége pedig 24 m. Az ÉNy-i egyenes oldal felől található a legmeredekebb hegyoldal, itt erődítésnek nincs nyoma. A többi oldal enyhébb lejtésű, a perem alatt 4–6 méterrel alacsonyabb szinten sekély mesterséges árok övezi félkörben a várat. Az árok szélessége 3–4 m körüli. Az árok a K-i oldalon kb. 20 m hosszan eltűnik, majd a vár É-i hegyes vége alatt 14 m hosszan ismét nyomon követhető. A vár belső területe jól áttekinthető, füves tisztás, közepén egy nagyobb bokros résszel. Az árok

erősen bokros, a hegyoldalakat erdő fedi. A felszínen az eddigi terepbejárások során leletet nem találtak.

Helynévként a Várhegy már 1672-ből ismert, de a későbbi térképeken is megtalálható.¹ Először Fényes Elek tesz említést arról, hogy Erdőbénye határában a Várhegyen egy régi váromladék, és egy Magita nevű kisdud tó van.² Később Vende Aladár a Borovszky féle megyei monográfiában már csak annyit közöl róla, hogy a Várhegy nevű dűlön földsánc nyomai láthatók.³ Az erődítmény első részletes leírására és felmérésének közzétételére 2004-ben került sor (23. ábra).⁴

A várra vonatkozóan történeti adatot nem ismerünk. A leletek hiánya ellenére nem zárható ki az erősség középkori eredete. Ebben az esetben építése a területet a 13. sz. eleje óta már biztosan birtokló Aba nemzetséghez lenne köthető.⁵

¹ SCHRAM F., 1973. 144.; FÖLDI E., 1980. 46.

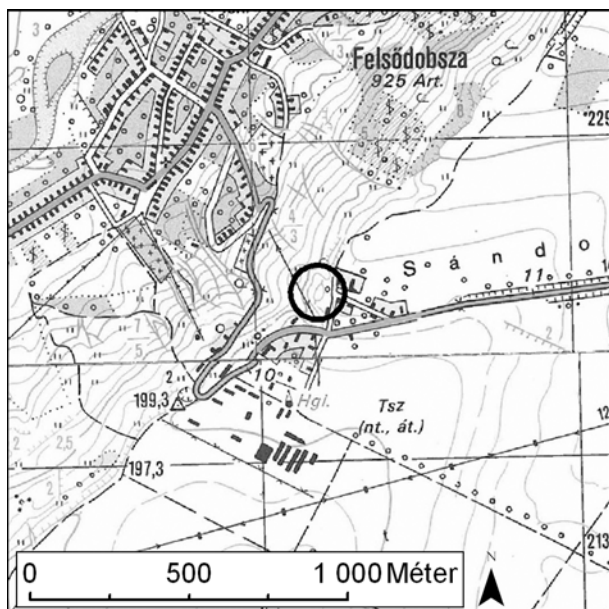
² FÉNYES E., 1851. I. 307.

³ VENDE A., 1905. 41.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 203, 204.

⁵ Erdőbénye korai történetére lásd: SZÜCS J., 1993. 29.

24. FELSŐDOBSZA – VÁRDOMB

A Felsődoboszártól DK-re húzódó meredek part felett széles fennsík terül el. Ennek szélén, a község szélső házai felett, az országúttól 150 m-re É irányában különálló és keskeny, hosszan elnyúló gerinc ugrik ki, a Várdomb. Területe erősen bolygatott, D-ről elhanyagolt, bokros-gazos terület csatlakozik hozzá. A lelőhely mai állapota nem teszi lehetővé a földvár eredeti kiterjedésének és alakjának megismerését.

A keskeny gerinc oldala köröskörül igen meredek, többnyire szakadékos. Az újkorban sokat lebányásztak belőle, K-i oldalába négy pincét vágtak bele. Ez a gerinc az egykori sáncvárnak ma már csak erősen megcsonkított maradványa. Jelenlegi hossza 40, szélessége 8 m, felszíne sima, füves. D-i végét a fennsíktól egykor árok választotta el, de ennek méreteit és alakját nem lehet már meghatározni, csak a Ny-i oldalra fut le egy kis része. Az árkon túl, a D-felől csatlakozó fennsíkon lehetett a folytatódó, nyílt telep, bár ennek konkrét jelei az erősen bokros területen nem láthatók. A „földvár-roncs” Ny-i oldala alatt

meredek part folytatódik tovább a csatlakozó fennsík szélén, jelezve a feltételezhető telep szélét. K-i és D-i irányban azonban semmilyen nyom nem utal arra, hogy ez a külső, nyílt telep meddig terjedt ki.

A legkorábbi ismert adatok szerint 1835 körül a „halmokban” több felsődoboszi lakos ásott.¹ 1857–1877 között Szilágyi Ferenc kutatott a lelőhelyen,² ennek során több más lelet mellett bronzkori növényi maradványok is előkerültek.³ A 19. század végén és a 20. század első felében több helyen egyaránt kőkori földvárként és gazdag bronzkori telepként szerepel.⁴ Később is sok helyen szerepelt, néhol csak említést tesznek róla.⁵

Csoma József már innen származó leleteket ismertet, de továbbra is kőkorinak határozza meg őket, akárcsak Pogrányi Nagy Félix.⁶ Modern régészeti kutatása Kalicz Nándornak, és Bóna Istvánnak köszönhető, akik a bronzkori hatvani és füzesabonyi kultúrába helyezték a lelőhely korát.⁷ A Várdomb területéről a későbbiekben is több alkalommal találtak és gyűjtöttek szórványos leleteket.⁸ Legutóbb 1997-ben foglalták össze az erődítményre vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (24. ábra).⁹

A földvár és a hozzá csatlakozó, egyelőre csak feltételezett nyílt telep korát Bóna István fent említett legújabb kormeghatározása alapján a középső bronzkori füzesabonyi kultúra jelentősebb erődített telepeinek sorába helyezhetjük.

¹ SZILÁGYI F., 1870. 61.

² SZILÁGYI F., 1869.; SZILÁGYI F., 1870. 62.; CSETNEKI JELENIK E., 1876. 280.; CZOBOR B., 1877. 165–167.; RÖMER F., 1878. 95.

³ P. HARTYÁNYI B. – NOVÁKI GY., 1975. 10–11.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 25.

⁴ VENDE A., 1896. 291.; MIHALIK J., 1896. 467.; KÖNYÖKI J., 1905. 279.; GERECE P., 1906. 69.; SOÓS E., 1889–1928. I. 22, 130.; SOÓS E. – POGRÁNYI-NAGY F., 1940. I. 50.

⁵ SZENDREI J., 1888c. 343–352.; CSOMA J., 1892. 6–10.; HAMPEL J., 1886–1896. II. 39.; DONGÓ GYÁRFÁS G., 1900b. 32.

⁶ CSOMA J., 1910. 39–40.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 52–54.

⁷ KALICZ N., 1968. 69, 117.; MOZSOLICS A., 1973. 134–135.; BÓNA I., 1975. 146.

⁸ HELLEBRANDT M., 1978–1979. 18.; GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1978–1979. 111.

⁹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 40–44.

25. FELSŐVADÁSZ – KASTÉLY

Felsővadászon a ma Rákóczi (volt Vay)-kastély néven ismert épület – a település Vadász-pataktól K-re lévő részének D-i szélén – a templomhoz közel, de tőle egy utcával elválasztott területen helyezkedik el. Jelenleg általános iskolaként használják. A domboldalon fekvő egyemeletes kastély egy középső téglalap alaprajzú, részben alapincézett kéttraktusos főtömbből és annak átellenes (ÉNy-i és DK-i sarkaihoz) egy-egy toronyszerűen kapcsolódó bővítményből áll. A főtömb Ny-i oldalának tengelyében pedig egy nyaktaggal csatlakozó négyzetes torony helyezkedik el, földszintjén az épület főbejáratával. Az épület kialakítása alaprajzilag hasonlóságot mutat Golop és Vaja 1590 körül épített várkastélyaival. Felsővadászon napjainkra már semmi nem utal arra, hogy épület egykor erődített volt.

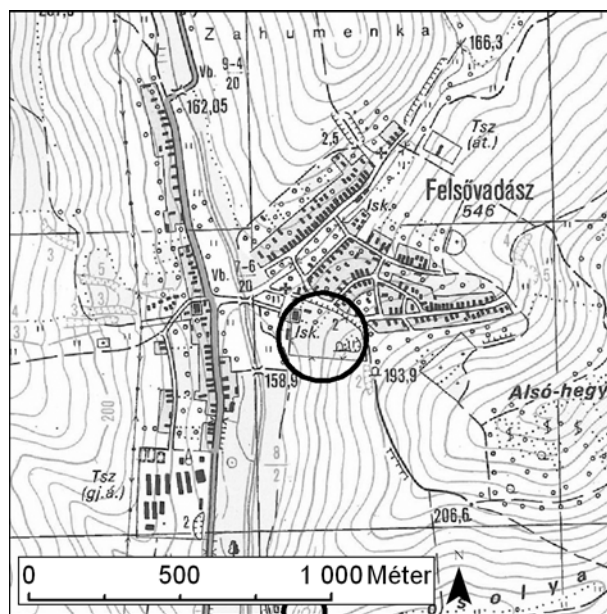
A történeti irodalomban a felsővadászi erődített kastély első alkalommal Forgách Ferenc históriájában bukkan fel, aki beszámol arról, hogy az erődítmenyt a törökök 1567-ben felgyújtották és elfoglalták.¹ Erről az ostromról, mint a kastélyra vonatkozó legismertebb eseményről a későbbi munkák is rendszerint beszámolnak.

1878-ban Vincze Gábor tette közzé a kastély 1631. évi inventáriumát, majd Soós Elemér foglalkozott részletesebben a várkastéllyal, aki egy 1633. évi leltár alapján írta le az épület egykori kialakítását. Eszerint a mai helyén, a dombhát ÉNy-i lejtőjén álló kastélyt ekkor vizesárok vette körül, és az épületet még ugyanabban az évben átépítették és nagyobb ablakokkal látták el. Építési idejét Soós a 16. század első felére tette.²

A századvég nagy összefoglaló monográfiáiban is több helyen szerepel az építmény, majd 1910-ben Puky Andor közölt róla további adatokat, aki az 1567-ben szereplő, török által megostromolt kastélyt – tévesen – az őskori földvár helyére „lokalizálta”. Említést tett egyben arról is, hogy a helyi hagyomány a mai kastély egyik helyiségét I. Rákóczi Zsigmond (1544-1608) erdélyi fejedelem születési helyének tartja. Puky szerint azonban a fejedelem inkább az „öles vastag falakkal egy emeletre két szögletoronnyal” kialakított, majd később többször átépített kastély építője lehetett.³ Az 1930-as évek megyei monográfiái alapvetően a korábbi adatokat ismételték meg kiemelve azt, hogy a Rákóczi család a török ostrom után új kastélyt épített, ami a jelenleg fennállóval azonos.⁴

A kastély a műemlékjegyzékekben is szerepel, így Gerecze Péternél, majd Genthon István topográfiai-

ban. Ez utóbbi szerint az 1850–1860 között teljesen átalakított kastély alapfalai a 16. századból származnak, és ugyanezt állapította meg róla később Joó Tibor is.⁵ 1970-ben H. Takács Marianna foglalkozott részletesen a kastéllyal, amikor a kiadott források elemzése alapján a kastély korára, építőjére és kialakítására vont le következtetéseket. Említi, hogy a kőkastély mellett már az 1631. évi és az 1641. évi összeírások is említenek egy fából épült kúriát, szintén a Rákócziak birtokában. Utal arra is, miszerint a mai kastély udvarán lévő régebbi kúria romjait – melynek ma már nincs nyoma – 1945-ben hordták szét.⁶ Az ismert írott adatok alapján 2001-ben Sárközy Sebestyén és Nováki Gyula foglalta össze a kastélyra vonatkozó adatokat.⁷

Legutóbb a mai fennálló kastélyépület felújításához kapcsolódva 2006–2007-ben Simon Zoltán végzett falkutatást az épületen (25. ábra). Kutatásai alapján hat különböző korú periódust állapított meg. A legkorábbi rész a középső főtömb előlő, Ny-i traktusa volt a DK-i sarok-toronyszerű résszel, amely 1521–1556 között épülhetett, és ehhez 1590 körül építették hozzá az átellenes (ÉNy-i) sarkon a másik saroktoronyt. A következő építési fázisban, amely 1628 előtt történhetett a középső főrészt K-felé egy újabb traktussal egészítették ki. A negyedik periódus, a 18. sz. elején csak kisebb átalakításokat jelentett, és a Ny-i oldal közepén nyaktaggal csatlakozó torony is

ekkor épült, amely a Meskó család birtoklásának kezdetéhez köthető. A jelenleg fennálló kastélyépület mai alakját 1870-ben nyerte, amikor Vay Tihámér romantikus stílusban átépítette. Az utolsó periódusban csak néhány modern válaszfal épült.⁸

Felsővadászt 1492-ben Perényi Imre királyi étekfogó mester 3000.- Ft kölcsön fejében örökjogon adja át Selyebbel együtt Hangácsi Mihály alnádornak. 1503-ban értesülünk arról a perről, amely királyi ítélettel zárult Hangácsi Mihály özvegye: [Rákóczi] Dorottya asszony és Bethlenfalvi Thurzó Péter között Felsővadász és más birtokok és birtokrészek miatt. Az ítélet tartalma nem ismert, de egy 1517. évi oklevél szerint [Rákóczi] Dorottya – aki később perbeli ellenfeléhez Bethlenfalvi Thurzó Péterhez ment feleségül – ekkor már ismét özvegyként, eladja a fenti két birtokot, – kivéve a felsővadászi nemesi telket (*curia nobilitaris*) – Rákóczi Zsigmondnak, Ferencnek, és Jánosnak valamint Velezdi Kövér Jánosnak 3000 Ft-ért, melyet még abban az évben a király is megerősít.⁹

1518-ban II. Lajos király mégis Perényi Imre nádornak adományozza Selyebet és Felsővadászt. Ugyancsak 1518-ban értesülünk arról a panaszcívről, miszerint Rákóczi Zsigmond és Ferenc más nemesekkel ugyanazon év május 1-e körül rátörtek Bethlenfalvi Thurzó Péter özvegye Dorottya felsővadászi kúriájára, ahonnan mintegy 8000 arany Ft értéket (birtokjogaira vonatkozó írásos dokumentumait, ezüstműjét és pénzét) vittek el. A támadáskor maga Dorottya asszony is elhalálozott, így a kúria a támadókra szállt. A Rákócziak és a Thurzók között a birtokok és a Felsővadászon álló kőház és nemesi telek ügyében keletkezett per 1519-ben békés megegyezőssel, birtokmegosztással zárult. 1521-ben a Perényiekkel is sikerült megegyezősre jutniuk a Rákócziaknak, mely szerint Perényi Ferenc püspök és Perényi Péter abaúji ispán átengedi Felsővadász birtokát az itteni udvarházzal beépített nemesi telekkel (*domus et curie nobilitaris*) Rákóczi Zsigmondnak, Ferencnek és sógoruknak, Velezdi Kövér Jánosnak.¹⁰

A Velezdiek 1527 utáni kihalásával Felsővadász a Rákócziak kizárólagos birtoka lett, ahonnan előnevüket is vették. Felsővadász 1711-ig a Rákócziaké, mint a 18 helységből álló uradalom központja,¹¹ amit ekkor a Rákócziaktól elkoboznak és 1713-ban királyi adomány útján a Meskó család tulajdonába került. A 19. század elején Meskó Jakabtól a Vay család vette meg, akik 1945-ig voltak tulajdonosai.¹²

A legkorábbi adat, amely Felsővadászon a

Rákócziak birtokában egy kőházat említ a nemesi telken, 1517-ből származik, amely talán még a Perényiekhez köthető. Az azonban csak kevéssé valószínű, hogy az említett épületet a mai kastély legrégebbi részével azonosítsuk.

1556-ban már a Rákócziak felsővadászi castellumát említik; Rákóczi Mihály ide hozta a Réghy Kelemen hangácsi castellumának kifosztásából származó zsákmányt. 1558-ban viszont Réghy Kelemen támadta meg a fosztotta ki a felsővadászi kastélyt.¹³ 1567-ben Hasszán temesvári pasa heves ostrommal elfoglalta és felgyújtotta Rákóczi György felsővadászi castellumát, amelynek védői közül csak két ember maradt életben.¹⁴

Az itt álló egykori erődített kastélyról az 1631 és 1704 közötti időből számos összeírást ismerünk, de ezek az összeírások nem ugyanarról az épületről szólnak. Valószínű, hogy a Rákócziaknak több kúriája is állt itt, de a 16. sz. végétől már csak a birtokszerző Zsigmond utódai birtokolnak Felsővadászon. A legkorábbi, 1631. évi összeírás Rákóczi Pál castellumának inventáriumát tartalmazza, amely – Simon Zoltán kutatásai szerint – lényegében a ma is álló épületet írja le. Az összeírás az épület körüli védelmi célú építményekről is beszámol, mint: „Egy emelcső kapu, két lánczával...”, „Az templom felül való bástyán.”¹⁵

¹ FORGÁCH F., 1977. 897.

² VINCZE G., 1878. 927–940.; SOÓS E., 1889–1928. I. 138–146.

³ ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 491.; CSOMA J., 1897. V., 476–480.; PUKY A., 1910. 267–268.

⁴ MOLNÁR E., 1935. 155–156.; KERTÉSZ J. – FÓRIS A. – FOLLAJTÁR E., 1939. 177–178.

⁵ GERECE P., 1906. 69, 1139.; GENTHON I. – SZENTIVÁNYI GY., 1939. 102.; GENTHON I., 1961. 96.; JOÓ T., 1978–1979. 32.; JOÓ T., 1992. 16–17.

⁶ H. TAKÁCS M., 1970. 28, 110, 186–187.

⁷ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 165–166.

⁸ Simon Zoltán szíves szóbeli tájékoztatása nyomán. – Legújabbban: SIMON Z., 2007c. 12–14.

⁹ 1492: DI. 72057; DI. 24587; DI. 24588; DI. 72060; 1503: DI. 25388; 1517: DI. 72170; 1524: DI. 72205

¹⁰ 1518: DI. 84107; DI. 89121; 1519: DI. 24372; DI. 72180; 1521: DI. 72195; DI. 89153

¹¹ CSOMA J., 1897. 471–172, 474, 476, 602.

¹² VENDE A., 1896. 299.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 514.; PUKY A., 1910. 268.; MOLNÁR E., 1935. 156.; JOÓ T., 1992. 16–17.

¹³ CSOMA J., 1897. 476–480.; MOLNÁR E., 1935. 155–156.

¹⁴ HOFFMANN A., 1896. 111.; VENDE A., 1896. 299.; MOLNÁR E., 1935. 155–156. Molnár szerint a törökök a kastélyt lerombolták.

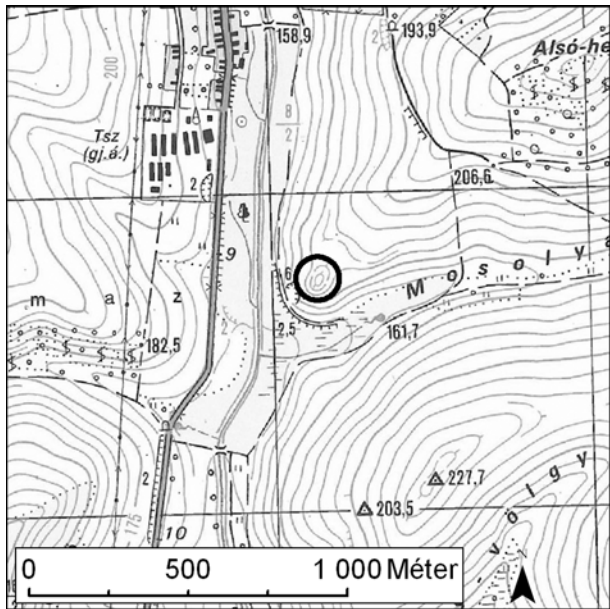
¹⁵ VINCZE G., 1878. 927–940.

26. FELSŐVADÁSZ – VÁRDOMB

A hely *Várdomb* elnevezése napjainkra már általánosnak tekinthető, de nemrég még a korábbi „Földvár”-ként történő megjelölésére is volt példa.¹ A Várdomb Felsővadász község templomától D-re

2,1 km-re, a Kupa felé vezető országúttól K-re 300 méterre található. Az ÉK-felé lassan emelkedő fennsík DNy-i sarkából nyúlik ki a kissé felmagasodó Várdomb. Egész környéke szántóföld, magát a Vár-

dombot jelenleg nem művelik, magas fű borítja, jól áttekinthető. DNy-i, már erősen lejtő végét nagy területen lebányászták, az őskori telep szélét ezzel megsemmisítették. A homokbányászatot jelenleg nem végzik.

A vár pontos körvonala jelenleg már nem mérhető, a korábbi intenzív földművelés jelentős mértékben elegyengette. Nagy vonalakban azonban még ma is felismerhető. A vár alakja hosszúkas, ovális, hossza 90-100 m, szélessége 50 m körüli lehetett. ÉK-i oldalán a folytatódó fennsík felől mesterséges árok védte. Ez ma már annyira betöltődött, hogy a vártetőhöz viszonyított mélysége alig 1 m körüli, elegyengetett szélességét pedig csak ásatással lehetne megállapítani.

A lelőhelyet először Szendrei (Wagner) János említette 1879-ben. Valószínűleg Csoma József révén értesülhetett erről az őskori telepről, mert néhány évvel később kétszer is a Csoma-gyűjteményből említi az innen származó őskori kőbaltát és edénytöredékeket.² A századforduló idején több helyen említik, mint őskori földvárat.³ Részletes leírást ad róla Soós Elemér, aki a helyszínen is járt és innen származó kőkorszaki és középkori leletek előkerülését említi.⁴ 1910-ben Csoma József „Földvár” néven ismerteti és az itt talált leletekről is beszámolt, ugyanakkor Puky Andor tévesen a felsővadászti 16. századi erődített castellumot helyezi a földvár területére.⁵

1929-ben Pogrányi-Nagy Félix neolitikumi földvárként említi, 1935-ben azonban már „teraszokat” és „egykori fal töveit” ismertetik, ezeket a téves adatokat később a Vártúrák kalauza is átvette.⁶ Ezzel szemben Kalicz Nándor már 1968-ban a hatvani kultúra lelőhelyeként számol be róla, 1977-ben pedig

arról kapunk hírt, hogy a kassai múzeum őriz néhány innen származó, a bükki kultúrába tartozó cserépet.⁷

1978-ban homokbányát nyitottak a Várdombon, ahol ekkor több cserép került elő. A bánya metszetfalában két gödör feltárását lehetett megfigyelni, a dombtetőn pedig kerámiatöredékek, patics, őrlőkő-töredék és állatsontok voltak. A terepbejárás alapján talált leletek az újkőkori bükki kultúrájába és a bronzkorba voltak sorolhatók.⁸

A folyamatos homokbányászásra tekintettel 1981-ben S. Koós Judit járta be ismét a területet, majd 1982-től 1984-ig három éven át folytatódó ásatást vezetett. A feltárások alapján megállapította, hogy a mélyművelés erősen megbolygatta az egykori települést. Jól elkülöníthető kultúrrejtegeket feltárni nem sikerült. A bükki kultúra klasszikus és késői fázisának, a rézkori bodrogkeresztúri és péceli kultúra, a bronzkori hatvani és füzesabonyi kultúra leletanyagának keveredését figyelhették meg. Ennek ellenére viszonylag nagy számú és gazdag leletanyag került elő, melyek között agyag-, kő- és csonteszközök, állatfigurák és különféle használati tárgyak voltak; továbbá kilenc csontvázast is sikerült feltárni, amelyből kettő rézkori, a többiek pedig bronzkoriak voltak.⁹ Az ásatások eredményeit az ásató 1986-ban összefoglaló jelentésben ismertette.¹⁰

Legutóbb 2001-ben foglalták össze az erődítményre vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (26. ábra).¹¹

S. Koós Judit ásatása magának az erődítésnek a vizsgálatára nem terjedt ki, ugyanakkor nem sikerült a különböző kultúrrejtegeket a bolygatás miatt elkülöníteni, így annak vizsgálata sem történhetett meg, hogy mely korszakban jött létre az erődítés. Más távolabbi területek ismerete alapján arra következtethetünk, hogy az árok, amely a telepet ÉK-felől védelmezte, minden bizonnyal az itt is rendkívül gazdag emléktárhelyet képviselt kora bronzkori hatvani és a középső bronzkori füzesabonyi kultúra időszakában készülhetett.

¹ CSOMA J., 1910. 48, 125.; FÖLDI E., 1980. 16, 47.

² SZENDREI J., 1879. 199.; SZENDREI J., 1883. 132.; SZENDREI J., 1888c. 347.

³ VENDE A., 1896. 299.; MIHALIK J., 1896. 468.; GERECZE P., 1906. 69.

⁴ SOÓS E., 1889–1928. I. 22, 137–146.

⁵ CSOMA J., 1910. 48, 125.; PUKY A., 1910. 267.

⁶ POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 54–55.; MOLNÁR E., 1935. 155–156.; VK. I. (1975.) 225–226.

⁷ KALICZ N., 1968. 116.; KALICZ N. – MAKAY J., 1977. 129. – A kassai múzeumban lévő leletek a 19. század végén, illetve a 19–20. századforduló idején kerülhettek elő.

⁸ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1978–1979. 111.

⁹ L. WOLF M. – SIMÁN K., 1982. 113.; S. KOÓS J., 1983. 14.; LOSITS F. – S. KOÓS J., 1984. 14–15.; L. WOLF M. – SIMÁN K., 1983–1984. 80.; S. KOÓS J., 1985. 12.; L. WOLF M. – SIMÁN K., 1985. 348.

¹⁰ S. KOÓS J., 1986. 18–20.

¹¹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 148–151.

27. FELSŐSZOLCA – VÁRDOMB

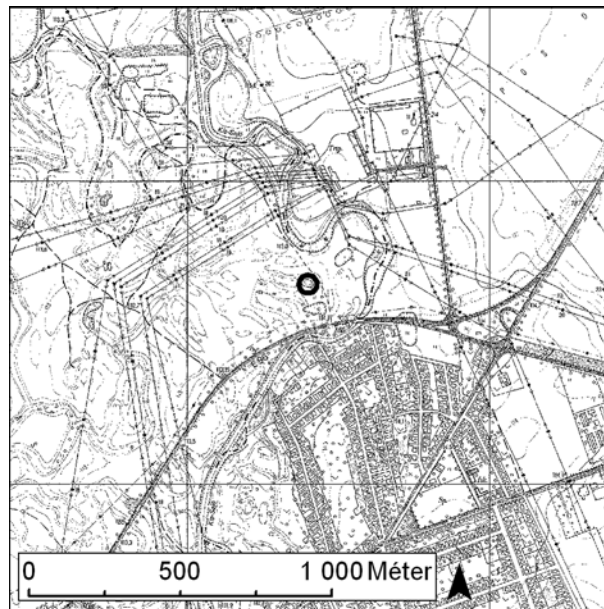
A Várdomb, amely jelenleg Miskolc területéhez tartozik¹, Felsőszolcától ÉNy-ra, a Miskolc – Szerencs, a Miskolc – Hidasnémeti, illetve az Arnót felé vezető többirányú útelágazástól Ny-ra mintegy 200 m-re, a mai 3. sz. főút É-i szélétől pedig kb. 100 m-re található. A szántóföldként használt terület a környezetéből csak kissé kiemelkedő dombként jelenik meg. A dombot a Sajó mellékága vette közre, ennek nyoma még ma is jól látható, annak ellenére, hogy a meder a 18. sz. óta már kiszáradt és szántóföldnek használják. A dombnak határozott pereme ma már nincs, a szántással teljesen eltűntették. A szabálytalan háromszög alakú domb területe kb. 0,5–0,7 ha. Déli végét egy nagy kiterjedésű anyaggyödörrel pusztították el.

A várra utaló helynév egy 18. század végéről és egy 1877-ből származó kéziratos térképen tűnik fel Felsőszolca mellett a Sajószögben, ahol a „Várdomb” nevű kerek területet jelölik.² Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjteményében, mint „...A régibb századokban emberi kezek által összehordott elővigyázási rendszabálynak megfelelő földhányásról vette nevét, mi körül a régibb vízcsatornák nyomai most is láthatók.”³ 1987-ben Nováki Gyula és Sándorfi György mérte fel és járta be a területet a Borsod megyei vártopográfiai munkák keretében. A Várdombon sok Árpád-kori, köztük hullámvonallal díszített cserepet találtak, de a magasra nőtt napraforgó miatt a felszínen várra utaló sáncnak, ároknak a nyomát nem tudták megfigyelni. A leletek, valamint a várra utaló helynévből arra következtettek, hogy itt Árpád-kori erődített település lehetett.⁴

1991-ben gázvezeték fektetésekor egy 90 cm széles és 150 cm mély árokkal vágták át a dombot. A leletmentést végző Révész László és Wolf Mária az árok falában három ház, több gödör és a dombot körülölelő árok nyomát figyelték meg, melyek őskoriak és kora Árpád-koriak voltak. 1992-től kezdődően tervszerű ásatás folyt a területen először Wolf Mária vezetésével 1993-ig, ezt követően Simonyi Erikával együtt, majd 1995-től 2001-ig a feltárást Simonyi Erika vezette. Az ásatás eredményeiről az ásatók több előzetes jelentésben,⁵ majd több feldolgozásban is beszámoltak.⁶

A kilenc éven át tartó ásatás eredményeként a legkorábbi nyomokat egy késő bronzkori temető 64 urnasírja, az ehhez tartozó település néhány gödre és egy műhely jelentik. Ezen kívül előkerült még két császárkori ház és több gödör is. A 10–11. században ismét betelepült a domb, ebből a korszakból hét, félig földbe mélyített lakóházat tártak fel, kemencékkel, tüzelőhelyekkel és a házakhoz tartozó tárlógödörrel, továbbá egy II. Béla kori pénz is

előkerült. A települést az előkerült gazdag leletanyag alapján a 9–10. század fordulójától a 12. századig használhatták.⁷

A 13. század második felében a mocsaras környezetből kimagasló domb legmagasabb, északkeleti nyúlványán nagyjából 35 x 50 m átmérővel szabálytalan négyszög alakú kisméretű várat alakítottak ki, melyet árokkal öveztek. A V keresztmetszetű árok 4–6 széles és 2–3 m mély volt. Az árok partján vagy kőfal, vagy kőalapokon nyugvó fapalánk állhatott. Az árokból kitermelt földdel a belső területen az eredeti dombot magasították, és rajta járószintet alakítottak ki. A halom tetejének közepén – a kövek alapján – egy téglalap alakú, kb. 5 x 10 m alapterületű, sarkainál szárazon rakott kőalapozású boronavázás faépületre (torony?) lehetett következtetni. A várat övező árok Ny-i külső oldalán egy leégett faépítmény, talán a várhoz tartozó kapuépítmény és híd maradványait találták meg. A vár belső területén a Ny-i széléhez közel egy kemence, a D-i saroknál az árok külső széle mellett pedig egy kerek kút került elő. Az előkerült leletanyag (edénytöredékek, vaskés, sarkantyú, nyílhegy, tűzcsiholó vas, patkó, szög, pénz) alapján a vár építését az ásatók a 12. illetve a 13. század közepe–második harmada időszakára helyezték, pusztulása pedig a 14. században, vagy a 15. század második felében következett be.⁸

Fontos körülmény ugyanakkor, hogy a középkori várat övező árok nincs összefüggésben egy 1990. évi légi fotón is jól látható, és a feltárást során is

megfigyelt, a domb egészét körbefogó, nagyméretű, háromszögletű árokkal. Az is bizonyosnak tekinthető, hogy a vár építése csak a település pusztulása után indult meg, mivel a 10–11. századi település házainak maradványai a várépítés során felhordott földréteg alatt is előkerültek. A háromszögletű erődítményrendszer kora ugyanakkor nem ismert, csak az valószínűsíthető, hogy a bronzkor után készült, mivel a bronzkori település egyik házát átvágja (27. ábra).⁹

A várra közvetlen írott forrással nem rendelkezünk. A Miskolc és Felsőzsolca közötti terület több középkori határjárás is tartalmazó oklevélben szerepel, így először 1281-ben, amikor a Miskolcot birtokló *Ponyth* bán fia László és Miklós egy miskolci földrészt elhatárolnak az Ákos nembeli Ernye bán fia István tulajonát képező Zsolca és Arnót felől. A megállapodás lényege, hogy a határ soha ne menjen át a Sajó keleti, bal partjára,¹⁰ majd ugyanezt erősíti meg Miskolc, 1325-ben történt határjárása is.¹¹ Egy 1320. évi oklevél elmondja, hogy Károly király Alsózsoltát és más birtokokat elvett Ernye fia István hűtlen fiaitól, mivel ők Csák Mátéval tartottak,¹² de feltehetően a királyra háramlott ezzel egyidejűleg Felsőzsolca is, mivel 1380-ban – Nagyzsolca néven – királyi birtokként, 1392-ben pedig mindkét Zsolca királynői birtokként tűnik fel és a diósgyőri uradalom részét képezte. 1396 és 1407 között pedig a Gerebenci (Zsolcai) család birtoka volt.¹³

Később ismét vitát képez a Miskolc és Felsőzsolca közötti határ, mivel 1399-ben Zsigmond király utasítja a nádort, hogy védje meg a miskolciakat mindazok – különösen a néhai Szemere [Gerebenci] Zemere] úr özvegyének a Nagy Zsolca [ma Felsőzsolca] faluban lakó familiárisai – ellen, akik nem ismerik el, hogy a két falu között a Sajó folyó a határ, melyet egyébként korábban az egri káptalan is rögzített oklevelében.¹⁴

A várral érintett terület hovatartozása megítélésünk szerint nem egyértelmű. Ugyanakkor azért van jelentősége e kérdésnek, mert így a vár létesítését birtokhoz és birtokoshoz lehetne kötni. A terület határvitái, mint ahogy erre elsőként Zsíros

Sándor mutatott rá, a Sajó mederváltásával vannak összefüggésben. A Sajó Miskolc és Zsolca között lévő területen, – amely egészen a 18. sz. közepéig nem járható, mocsaras terület volt – három nagyobb és több kisebb medret alakított ki.¹⁵ Az sem zárható ki, hogy a feltárók által nem kellőképpen megalapozottan „motte típusúnak” tartott vár létesítése a Várdombon valamilyen módon e határvitákkal is kapcsolatban lehetett.

Megítélésünk szerint Miskolc mindenkori birtokosának kevésbé lehetett érdekében, hogy egy több km széles mocsaras terület túlsó szélén egy erődítményt létesítsen, erre inkább Felsőzsolca birtokosának lehetett nagyobb szüksége, mivel a Várdomb területe elsődlegesen K-felől volt megközelíthető. Így nem zárható ki, hogy a vár létesítése az Ákos nemzetséghez köthető.

¹ Az újabb régészeti szakirodalom azonban Felsőzsolcánál említi, ezért így tárgyaljuk mi is. (Vö.: SIMONYI E., 2003. 111. 7. sz. jz.)

² B.-A.-Z. M. Lt. T. 121/1, és U. 449. sz. térkép

³ PESTY F., 1988. 213.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 37, 121.

⁵ WOLF M., 1992a. 126–128.; SIMONYI E., 2000. 9.; SIMONYI E., 2001. 221–247.; SIMONYI E., 2003. 109–133.;

⁶ WOLF M., 2002. 89–101.; WOLF M., 2004. 679–689.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 17–18. – Az előkerült főleg őskori leletek részletes vizsgálatával kapcsolatosan több publikáció is született, de ezek ismertetésétől jelen esetben eltekintünk.

⁷ SIMONYI E., 2003. 109–111, 112, 121.; WOLF M., 2004. 680–681. – Wolf Mária a települést Felsőzsolca kora Árpád-kori elődjének valószínűsítette. Vö.: WOLF M., 2002. 126, 128.

⁸ SIMONYI E., 2003. 124–125, 129.; WOLF M., 2004. 682. – A két kutató bizonyos régészeti jelenségeket más-más módon értelmezett. Amíg Simonyi Erika a vár fennállását a 13. sz. közepe–második harmadától a 15. sz. második feléig, addig Wolf Mária a 12. századtól a 14. századig határozta meg.

⁹ WOLF M., 2004. 682, 685.

¹⁰ GYÖRFFY GY., 1987. I. 789, 817.; ZSÍROS S., 1993. 26–29.; WOLF M., 2004. 683.

¹¹ AOkl. IX. 7. sz. – Az oklevél Felsőzsolca birtokosát nem említi.

¹² AOkl. V. 973. sz.

¹³ Dl. 6691; CSÁNKI D., 1890. 182.; ZsO. I. 2444.; ENGEL P., 2002. passim

¹⁴ TÓTH P., 1990a. 56., 63. sz. – Még 1609-ben is vita támad a határ miatt. Vö.: ZSÍROS S., 1993. 72–73.

¹⁵ ZSÍROS S., 1993. 26–29, 37–39. – A mederváltásokat Wolf Mária is említi, bár ő arra a következtetésre jutott, hogy a Várdomb mindig is Miskolchoz tartozott. Vö.: WOLF M., 2004. 683.

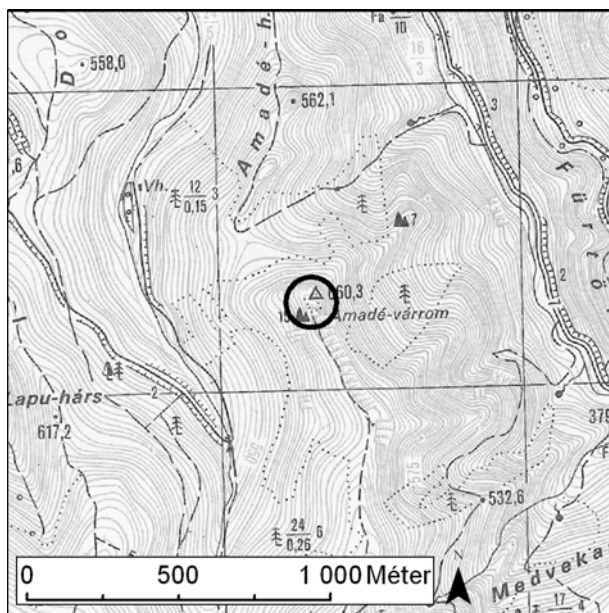
28. FONY – AMADÉVÁR (GÖNC)

Göncről DK-re 4 km-re, a Zempléni hegység vonulatai között található az Amadévár.¹ A Potácsház nevű tanyától D-i irányban húzódó Kispatak völgyének elején, a bal part felett Ny-ra a pálos kolostor romjai vannak. Innen tovább D-re, felfelé a kanyargó völgyben, légvonalban mérve kb. 2 km után érünk az Amadé-hegy lábához. A völgy jobb oldalán K-DK-i irányban lehet felkapaszkodni a várhoz az igen meredek hegyoldalon, közel 200 m

szintkülönbség legyőzésével.

A vár a Tégláskő nevű hegytető felől É-i irányba lejtő keskeny, sziklás gerinc É-i végében helyezkedik el 655,7 m tszf. magasságban. A gerinc legmagasabb része a K-i oldal függőleges sziklafala felett található, amely éles fordulattal az É-i oldal igen meredek hegyoldalába megy át. A gerinc Ny-i oldala meredek lejtő, de csak innen lehet feljutni a várba, ezért erről az oldalról és a gerinc D-i folytatása felől egy nagy és

mély sziklába vágott árok védte a várat, amely az egész vár területét befogta. A vár K-i oldalát a függőleges sziklafal, D-i és Ny-i oldalát a mély árok, É- felé pedig, – ha nem is függőleges – de igen meredek hegyoldal határolja. A területet jól áttekinthető ritkás, idős fákból álló erdő fedi.

A vár belső területe két részre oszlik. Az egyik a gerinc É-i végén van, erősen sziklás, meredek hegyoldalból áll, alul a nagy árokban végződik. Fálnak nincs nyoma a felszínen. Az É-i meredek oldal felett, egy nagy sziklatömb mellett, kis természetes vízszintes térség van, ezt nagyon gyenge, alig felismerhető kőszánc (fal ?) maradványa zárja le.

A vár másik része ettől D-re, a gerinc folytatásán van. A két részt 4 m széles, mindkét oldalán függőleges sziklahasadék választja el, azonban ennek természetes vagy mesterséges eredetét nem lehet eldönteni. E külső várrészt is ugyanaz a függőleges sziklafal határolja K-felől, de bekanyarodik Ny-ra és a gerinctől elválasztó mesterséges várárok belső oldalát képezi. Az árok a továbbiakban a Ny-i oldal nagy árkában folytatódik.

E külső várrész kisebb, mint a belső, közepén egy négyzetes alaprajzú épület, minden bizonnyal torony alapfala áll. Az egykori épület Ny-i részén a belső falsík három oldalon még kb. 1,5 m magas,² többi részén – így a külső oldalon is – töredékes. Az ép Ny-i belső falsík hossza 5,35 m. Hasonló lehetett a K-Ny-i irányú átmérője is, a torony belső mérete 5,35 × 5,35 m. A várban egyéb falnak nincs nyoma. A Ny-i oldal hosszú árkanak külső oldalán sánc is található, ez azonban eredetileg szárazon rakott kőfal volt, amely több helyen vízszintesen rakott, hosszú, természetes kőhasábokból áll. Ez a fal az avar alatt,

az árok oldalában néhol 1 m vastagságban is követhető.

A várra vonatkozó említések és utalások már a 18–19. századi országleíró munkákban megtalálhatók, egy részüknél már ekkor megjelenik az a szinte napjainkig fennálló téves elképzelés, amely a középkori Göncvár mellett külön szerepeltetik Amadé várát is mint önálló várat. A 19. sz. végén Csánki Dezső történelmi földrajzában, a Borovszky-féle megyei monográfiában és Csoma József megyei családtörténetében találunk részletesebb adatokat a vár történetére.³ Az 1900-as évek elejétől számos kiadvány ismerteti a várat, illetve közli egyes történeti adatait.⁴ A Gönc város monográfiáját összeállító Iványi Béla 1926-ban részletesen elemezte a vár történetét is, egyben a várra vonatkozó korábbi történeti irodalmat is összegyűjtötte.⁵

A vár szerepel az 1930-as évek megyei monográfiáiban, majd Györffy György történelmi földrajza foglalja össze a vár okleveles adatait az 1330-as évekig.⁶ Később Fügedi Erik, Engel Pál és Kristó Gyula munkáiban szerepel a vár.⁷ 1985-ben Feld István részletes önálló tanulmányban foglalkozott a várral, melynek vázlatos felmérését is közölte.⁸ Legutóbb az Abaúj-Torna megye várait bemutató cikksorozat foglalta össze a vár adatait, amikor 1992. évi új pontos felmérését is közzétették (28. ábra).⁹

Gönc birtokát IV. László uralkodása alatt az Abák kerítik hatalmukba és területén a nemzetség Amadé-ága 1271–1288 között építette fel a várat. Első említése 1288-ból való, amikor a király korábbi ostromára utal, ennek dátuma valószínűleg 1281, mert ekkor a királyi sereg Amadé testvére, Finta szalánci várát is ostrom alá vette.¹⁰ Valószínű, hogy a várépítés 1270 után indult meg, mert Füzér határárásában még nem említik, s az egri püspök és káptalan között a bortizedre vonatkozó megegyezés sem szól róla.¹¹ Ezt követően az országos méltóságokat viselő Amadé kezén találjuk, aki Göncön rendezte be udvartartását, és a feudális anarchia korában innen intézett országos ügyeket, és innen kormányozta az uralma alá tartozó vármegyéket. Vencel uralkodása idején az ifjú Károly Róbert egy ideig, – esetleg 1304–1306 között hosszabb ideig – Amadé nádornál Göncön tartózkodott. Amikor a Vencel hívéül szegődött szepesi szászok és kassai polgárok (minden bizonnyal 1304-ben) megostromolták Gönc várát, az ostromlókat visszaverték, és Vencel király zászlaját elvették. Amadé gönci várnagya, Apród István a cseh király zászlaját később eljuttatta az éppen akkor első felesége hazavezetése ügyében Oroszországban tartózkodó Károly Róbertnek.¹² Ugyanebben az időben (szintén 1304 körül) Lokietek Ulászló lengyel király is Amadénál talált menedéket, aki később katonai segítséget is ad neki trónja sikeres visszaszerzéséhez.¹³

Amadé székhelyével kapcsolatban Feld István mutatott rá arra, hogy Gönc települése és vára egyaránt tulajdonában volt, a források azonban nem bizonyítják azt az elterjedt nézetet, hogy maga a gönci vár lett volna a székhelye, kiskirályságának központja. Ugyanakkor a vár elhelyezkedése, mérete és formája sem volt alkalmas arra, hogy feudális székhely legyen.¹⁴

Károly király 1317-ben Drugeth Fülöppel megostromoltatta és elfoglalta a valószínűleg Petenye fia Péter regéci ispán által védett várat.¹⁵ Ettől kezdve az újbátori ispánságot viselő Drugeth család tagjai birtokolják honorbirtokként 1342-ig, Drugeth Vilmos nádor haláláig, akinek 1330-i végrendeletéből megtudjuk, hogy a várban őriztette darabonként felsorolt kincseit.¹⁶ 1371-ben I. Lajos király egy oklevele a közeli pálos kolostorral kapcsolatban említi a várat. 1384-ben is királyi vár, mert Mária királyné ekkor még gönci várnagyának címzett rendeletet ad ki, "*castellano suo de Gunch*".¹⁷ 1391-ben – mint királyi várat – adja Zsigmond Bebek Imrénék és Detrének adományul. A helység később is utódaiké, a várról azonban nincs többé adatunk.¹⁸

Pusztulásában, elhagyásában a várakkal szemben támasztott igények, talán a haditechnika fejlődése, az erődítmény karbantartásának költséges volta, és esetleg más okok is közrejátszottak. Fügedi Göncöt mentsvárnak tartja, mivel az utaktól távol, mély szűk völgyek közé szorított, igen nehezen megközelíthető magas hegyre épült, és a várból kilátásra csak a hegység közepe felé, illetve rendkívül korlátozott mértékben É-ra volt lehetőség.¹⁹

¹ A vár eredeti neve Gönc, az uradalom nevét őrizte meg. Maga a vár mindig is Fony határában feküdt. Újkori népi elnevezése, *Amadévár* vagy *Amadivár* egykori birtokosára utal.

² A torony falai az 1930-as években még kb. 3 m magasan álltak. Vö.: POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 13–27.; VK. I. (1975) 227.; Zempléni hgs. 1967. 124.

³ CSÁNKI D., 1890. 197, 198.; HOFFMANN A., 1896. 103–104.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 480.; CSOMA J., 1897. 24, 26, 29, 55–56, 560.

⁴ KÖNYÖKI J., 1905. 279.; GERECEZ P., 1906. 70.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.; SOÓS E. – POGRÁNYI-NAGY F., 1940. I. 84–92.; GENTHON I., 1951. 156.; GERŐ L., 1955. 438.; GENTHON I., 1961. 108.; GERŐ L., 1968. 301.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 26.; SÁNDORFI GY., 1979. 249.

⁵ IVÁNYI B., 1926. passim

⁶ MOLNÁR E., 1935. 169, 227.; KERTÉSZ J. – FÓRIS A. – FOLLAJTÁR E., 1939. 182.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 88–89.

⁷ FÜGEDI E., 1977. 138.; ENGEL P., 1977. 114.; KRISTÓ GY., 1978. 20–32.; ENGEL P., 1996. 320.

⁸ FELD I., 1985. 59–73.

⁹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 44–54.

¹⁰ HOFFMANN A., 1896. 103.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 480.; KARÁCSONYI J., 1995. 38.; KEMÉNY L., 1911. 28.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 15.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 89.; FÜGEDI E., 1977. 138.; FELD I. – CABELLO, J., 1980. 23.; FELD I., 1985. 66. – A fentiekkel ellentétben mások az ostromot 1288-ra, vagy kevéssel ez előttre teszik. Vö.: IVÁNYI B., 1926. 6.; KRISTÓ GY., 1978. 30.

¹¹ ÁUO. VIII. 258.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 88.; FÜGEDI E., 1977. 138. – Az a körülmény, hogy a várat az 1270. évi határvárás nem említi, még nem zárja ki meglétét. Erre vonatkozóan Vö.: FELD I. – CABELLO, J., 1980. 12, 13. 8. sz. jz.; FELD I., 1985. 65–66.

¹² GYÖRFFY GY., 1987. I. 89.; KRISTÓ GY., 1978. 17–18, 20, 32, 35, 41.; CSORBA Cs., 1980. 15.; FELD I. – CABELLO, J., 1980. 24.; FELD I., 1985. 66–67.

¹³ CSOMA J., 1897. 26.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 15.; Zempléni hgs. 1967. 176.; KRISTÓ GY., 1978. 35.; FELD I., 1985. 67.

¹⁴ FELD I., 1985. 67, 70.

¹⁵ ENGEL P., 1996. 320.

¹⁶ KEMÉNY L., 1911. 87.; IVÁNYI B., 1926. 6.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 17.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 89.; FELD I. – CABELLO, J., 1980. 25, 27–28.; FELD I., 1985. 69.; KMTL. 239.

¹⁷ CSÁNKI D., 1890. 197.; IVÁNYI B., 1926. 6.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 17.; FÜGEDI E., 1977. 138.

¹⁸ ZsO. I. 2296.; ENGEL P., 1977. 114.; ENGEL P., 1996. 320. – Engel valószínűsíti, hogy az adományozással egyidejűleg a király lerontatta. 1428-ban a vár neve már csak helymeghatározásra szolgál: "...*Gwnch (Gunch) váraljai Szűz Mária kolostor...*" Vö.: IVÁNYI B., 1926. 7.

¹⁹ FÜGEDI E., 1977. 138.; FELD I., 1985. 64–65, 65. 4. sz. jz., 71.

29. FONY – SÜLLYEDT-BÁN-HEGY

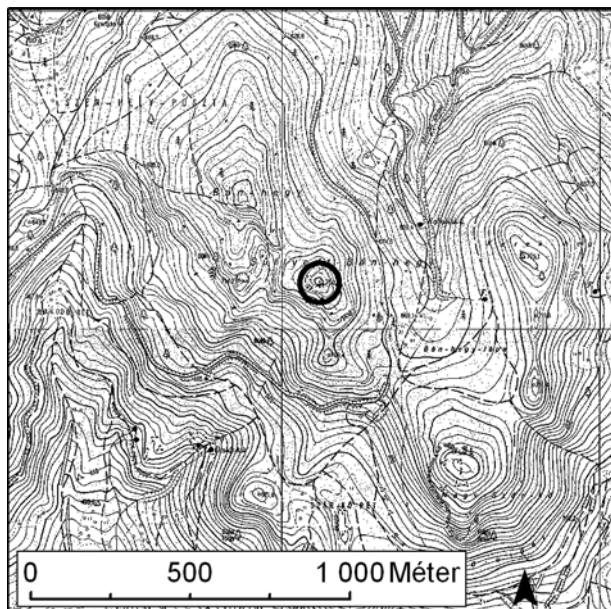
A *Sülyedt-Bán-hegy* Fony község központjától ÉK-re 4,6 km-re, Hejce templomától K-DK-re 3,9 km-re emelkedik, tszf. 750,1 m. Tőle ÉNy-ra 400 méterre emelkedik a Bánhegy, amelynek tszf. 757,1 m. A kettőt keskeny nyereg köti össze, kb. 720 m magasságban.

A hegy csúcsa enyhén domború platót képez, amelyet megközelítőleg téglalap alakban természetes sziklaletörés vesz majdnem teljesen körbe. A sziklafal függőleges, mélysége 5–8 m között váltakozik és csak egy-két helyen mászható meg, de ott is nehezen. E sziklafal a DK-i oldalon kb. 35 m hosszan

megszakad, itt a természetes eredetű terasz húzódik. A csúcsot csak erről az egyetlen oldalról lehet megközelíteni, ennek megfelelően itt egy kőszánc erősen szétomlott maradványait találjuk. A kőszánc belső magassága csak a még fennmaradt kövek magasságával egyenlő, egyébként az egész szánc a külső, meredek lejtőre omlott, ahol kb. 6 m szélességben találjuk a köveket.

A kőszánc a DNY-i végében a legépebb, ÉK-i vége fokozatosan eltűnik és a természetes sziklaletörésben folytatódik a védelmi vonal. A szánc DNY-i vége és a természetes sziklaletörés között kb. 5 m hosszan

nincs nyoma határozott sáncnak, csak néhány kő hever a felszínen. Valószínű, hogy ott volt az eredeti kapunyílás, de a sánchiány származhat az újkorból is, talán így biztosítottak könnyebb feljutást a tetőre. A kősánc és a természetes sziklaletörés által határolt terület 70 x 58 m nagyságú.

A kősánc alatt DK-i irányban a meredek hegyoldal folytatódik, majd 40 m után újabb, ugyancsak természetes eredetű terasz következik. A

terasz DNy-i végét az idáig lenyúló, természetes sziklaletörés zárja le, É-i vége azonban fokozatosan elmosódik, majd a hirtelen meredekké váló hegyoldal következik a sziklaletörés alatt. E teraszon nem látni mesterséges erődítésnek a nyomát a felszínen. Külső lejtőjét szélesen elterülő sziklagörgeteg borítja, amely áthúzódik a DNy-i oldal sziklaletörése alá is. A terasszal bezárt alsó terület átmérője lefelé mérve 40 m, hossza pedig a szintvonalakkal párhuzamosan mérve kb. 70 m.

Az erődítményre irodalmi adatot nem ismerünk. 1982-ben vált ismertté Kormos Sándor Hejcéről szóló kézíratos falumonográfiája, amelyben megemlíti, hogy a Bánhegyen sáncvár található, amely valószínűleg őskori eredetű. Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1993 augusztusának végén jártak be a hegyet és az ún. Süllyedt-Bánhegyen valóban megtalálták a fent leírt, sáncsal erősített őskori telepet, majd nem sokkal később felmérték (29. ábra).¹

A felső és az alsó területen egyaránt sok, jellegtelen őskori cserép található a felszínen. A sáncvár korára vonatkozóan a magas fekvésű földrajzi helyzete alapján leginkább a késő bronzkor jöhet számításba, de azok között a kis kiterjedésűek közé sorolható.²

¹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 151–152.

² D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 7, 79.

30. FÜZÉR – ÓRHEGY

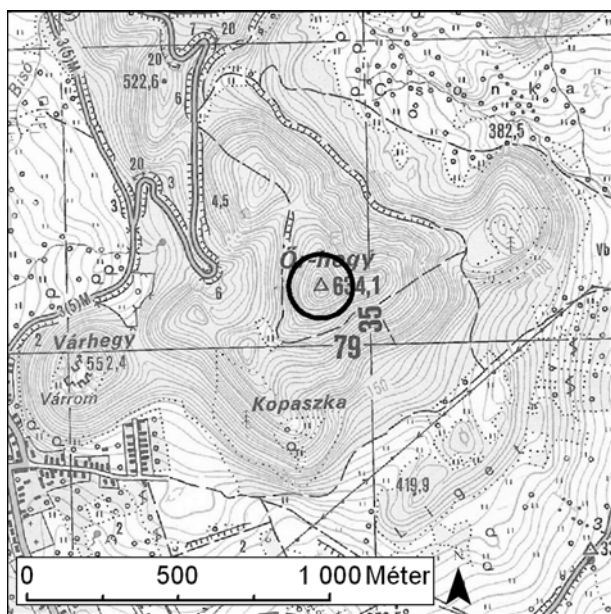
Füzértől ÉK-re, Füzér és Pusztafalu között emelkedik a 634 m tszf. magasságú Órhegy, amely a két települést elválasztó hegyvonulat D-i elemét képezi. Tetejéről szinte az egész Hegyköz áttekinthető, és K-felé is kitűnő kilátást biztosít a Bodrogtól É-ra elterülő dél-zempléni síkságra. A hegy minden oldalról igen meredek, a csúcs szinte csak ÉNy-felől, a szomszédos Szántó-hegy irányából kapcsolódó gerincen keresztül közelíthető meg. A füzéri Várhegytől viszonylag közel – légvonalban csupán mintegy 1000 m-re – esik, de a két hegy közé egy valamivel alacsonyabb, ugyancsak meredek oldalú hegy, a Kopaszka ékelődik be. A hegytetőt erdő és 1992. év nyaráig szinte járhatatlan bozót fedte. Ekkor a vár területén kiirtották az erdőt és a bozótot, de csak részben a sánc külső pereméig, és sok helyen még addig sem.

Az Órhegy csúcsát háromszög alakú plató foglalja el. A háromszög alak nagyjából K-Ny -i tengelyű, hossza 35 m, Ny-i vége (a háromszög talpa) 20 m. A plató tetején egykor egy fa háromszögelési pont

(kilátó) állt, ennek romjai egy mesterséges halom körül helyezkednek el. A platót, síkjától 7-8 méterrel lejjebb sekély árok övezi, külső szélén az árok aljához képest csak kissé kiemelkedő sáncsal. A sáncárok külső peremétől a hegyoldal meredeken esik lefelé. K-en a hegygerinc irányában az árok és a sánc elmosódott. A plató szintjétől 2 méterrel lejjebb karimaszerű perem húzódik a hegycsúcs körül. A plató területe 0,35 hektár, az erődítés teljes területe a sáncokkal együtt 1,5 hektár (30. ábra).

A várat Simon Zoltán 1992-ben egy helyi szájhagyomány alapján fedezte fel, majd felmérte és kisebb ásatást is végzett a várban. Az erdőirtás révén lehetővé vált kisebb szondázó ásatás itt két különböző helyre koncentrálódott. Az egyik vizsgált terület a plató tetejének középső szélesebb része volt, ahol nagyjából É-D tengellyel, 8 m hosszan 1 m széles árkot nyitottak és 40 cm mélységig jutottak el, ahol hatalmas szabálytalan sziklatömbök bukkantak elő. Rétegződésnek és építménynek nyoma nem volt, az előkerült kevés és jórészt jellegtelen

kerámiaanyagból három csoportot sikerült elkülöníteniük. Legkevesebb az őskori kerámia volt az újkőkorból, feltehetően a bükki kultúra hagyatékaként. A többi középkori, amelyek egy 13. sz. végi – 14. sz. eleji és egy 15. sz.-i csoportra oszthatók. A másik vizsgált terület az árok és a sánc ÉNy-i szakasza, ahol 7 m hosszan 1 m széles kutatóárkot nyitottak. Fa- vagy falszerkezetnek nem volt nyoma és leletanyag sem került elő, de az elért csekély mélység ellenére sikerült megállapítaniuk, hogy a sáncot az árokból kitermelt kövekből szárazon és igen szilárdan rakták.

A vár eredetével kapcsolatban Simon Zoltán rámutatott arra, hogy bár kézenfekvőnek tűnik a vár építését a középkorba helyezni, az előkerült őskori leletek miatt a sáncerődítés korábbi eredete sem zárható ki, de e kérdés eldöntése a további kutatásoktól függ. Az Órhegy erődítménye a leletanyag kora alapján párhuzamosan működött a füzeri kővárral. A középkori határjárások szerint

ugyanakkor az Órhegy a középkorban Füzer uradalmának határain belül feküdt, vagyis ugyanannak a birtokosnak a kezében. Simon Zoltán szerint mivel a csúcsról éppen olyan területeket lehet szemmel tartani, mely területek a füzeri várból nem láthatók, valamint az igen csekély leletanyag nem egyetlen kor hagyatéka és szilárd épületnek sem volt nyoma, az Órhegyen erődített megfigyelési pont lehetett. Az ide telepített állandó vagy időszakos figyelőszolgálattal elkerülhető volt az, hogy az ellenség a hegyek fedezékét kihasználva egészen a füzeri vár lábáig észrevétlenül eljuthasson.¹

Korábban az irodalomban sehol nem szerepelt az Órhegy várként. Az erősséget 2006-ban Feld István elemezte, mint tipikus elővárat,² majd legújabbán Zsoldos Attila vetette fel annak lehetőségét, hogy a füzeri Órhegy esetleg az írott forrásokban szereplő „...castrum Temethyn...” nevű várral lehet azonos.³ Amikor ugyanis V. István király 1270-ben Füzer várát és tartozékait Rosd nb. Mihály és Demeter ispánoknak adományozza, az adománylevelében elmondja, hogy Mihály ispán két várat „...castrum Fyzer et castrum Temethyn...” védelmezett meg számára. Zsoldos Attila szerint nem képzelhető el az, hogy az 1264. december közepe és 1265. tavasza között lezajlott háborúban Mihály ispán az Abaúj megyei Füzer és a tőle légvonalban is 260 km-re lévő Nyitra megyei Temetvény várakat egyszerre védte volna. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy az 1270-ben feltűnő „Temetvény” (*Temetyn*, *Temethyn*) nevű vár nem lehet azonos az először 1348-ban szereplő Nyitra megyei Temetvénnel, viszont lehet, hogy a Füzer melletti Órhegy erődítményével azonosítható.⁴ A várral kapcsolatban felmerülő kérdésekre csak további kutatások adhatnak választ.

¹ SIMON Z., 1992. 25-31.

² FELD I., 2006. 112-114.

³ ZSOLDOS A., 2007a. 21-26.; ZSOLDOS A., 2007b.

⁴ Uo. – Az adománylevél forráskiadásai: ÁUO. VIII. 255, 260. (175, 176. sz.); RA. 1907, 1908. sz. – *Temethyn* várát a forrást kiadó Szentpétery Imre azonosította a Nyitra megyei Temetvénnel

31. FÜZÉR – VÁR

A Zempléni-hegység K-i szélén, a Hegyköz medencéjét É-ről lezáró hegylánc előtt emelkedő, 552 m tszf. magas, vulkanikus eredetű, különálló sziklacsúcson található egy leglátványosabb középkori eredetű hegyi várunk – nagyrészt már feltárt és jelenleg helyreállítás-kiépítés alatt álló – jelentős romjai (5. kép).

Az egy magasabb ÉK-i és egy alacsonyabb DNy-i részre tagolódó – mintegy 70 m hosszú és 40 m széles - hegytetőt egy szabálytalan ovális alaprajzú –

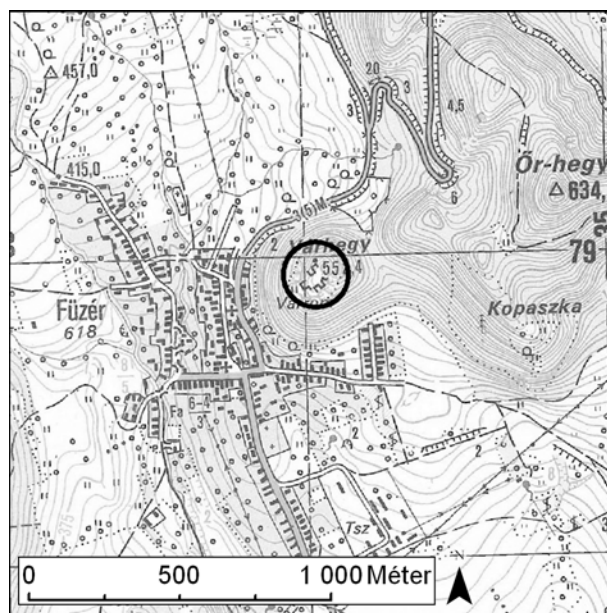
számos átépítést és külső köpenyezést mutató - várfal övezi, melynek már csak ÉNy-on áll egy kis szakasza eredeti magasságában. Hozzá kívülről két épület, DK-en a téglalap alaprajzú, jelenlegi formájában toronyként megjelenő 7×10 m külső méretű várkapolna, ÉK-en pedig az egykor többszintes, lőréses, ötszögű kapubástya csatlakozik. Az utóbbi mögött emelkedik a vár harmadik, jelentős magasságú épülete, a K-i falával már a várfal külső síkja elé lépő négyzetes, 7×8 méteres kaputorony. A

várfal belső oldalához hozzáépített épületekből D-n és ÉNy-on¹ csupán a legalsó, pince- illetve földszint részletei kerültek elő a feltárások során. A szabálytalan V-alaprajzú – lényegében két, egymáshoz csatlakozó, egytraktusos, 7-9 méter széles épületszárnyból álló – szabálytalan alaprajzú D-i lakóépület nyolc, különböző méretű, részben utólag beboltozott alsó terének ajtó- és ablaknyílásai is nagyrészt megmaradtak. A felettük volt emeletre eredetileg csak egy Ny-i, ablakos külső köpenyfalszakasz és néhány árnyékszékakna utalt. Az ÉNy-i – legutolsó formájában négy térre tagolódó – 7×30 méteres épületszárny egykori D-i tereit szolgálta ki a várfalhoz kívülről hozzáépített, ma is két szint magasságban álló, zárt ejtőcsatornás árnyékszék. Az É-felé következő helyiségekben előkerült négy falazott pillércsonk, illetve a kőből épített sütőkemence jelzi a terek egykori funkcióját (konyha és sütőház). A Ny-i oldal középső részét övező fal is azonosítható volt, míg ÉK-en csak egy favázás földfeltöltés húzódik a várfal előtt. A lakószárnyak előtti, mélyebb terepszinten négyzetes, sziklába vágott kút és egy kerek, kváderköves burkolatú ciszterna található.

A magas falakkal ránk maradt épületek vonatkozásában az emeletes kaputorony földemgerendáinak fészkei, kandallóinak maradványai, a késő gótikus kápolna csúcsíves, az egykori mérműveket már nélkülöző ablakai, alattuk az ülőfülkék részletei, a falpillérek baldachinos szoborfülkéi illetve az egykori, eredetileg kétszakaszos csillagboltozat indításai említendőek meg. A várhegy alacsonyabb DNy-i részén egy ágyúlőréses, sokszögű alsó védőmű, míg É-i oldalában – a kapubástyához felvezető, a terhek felvonására használt sziklapadkával kísért sziklalépcső indításánál – egy mintegy 90×15 méteres kiterjedésű, kőfallal övezett alsó- vagy elővár helyezkedett el. Az utóbbi építményei közül eddig külső kapujának részletei és egy gazdasági épület kerültek feltárára.

A várromok történetével a 19. század végétől kiterjedt irodalom foglalkozott,² melyből kiemelendő Pettkó Béla történeti összefoglalása 1911-ből³ és Kemény Lajos 1914-ben napvilágot látott újkori megyetörténete.⁴ Az 1930-as években a várban végzett konzerválási munkák kapcsán Lux Géza elsősorban a várkápolnáról tett közzé kisebb írásokat,⁵ s ezek alapján tárgyalta az erősséget várkonyveiben Gerő László.⁶ A történeti földrajzi összefoglalások közül jelentős Györffy György munkája,⁷ a korai időszak vonatkozásában főként erre támaszkodtak a későbbi feldolgozások, így Fügedi Erik 1977-ben megjelent vártörténeti alapmunkája is.⁸ A várban 1977-ben végzett részleges ásatásokról Juan Cabello és Feld István tett közzé jelentést.⁹ Emellett az utóbbi kutatók egy kismonográfiát¹⁰ is összeállítottak, itt az addig feltárt

adatok összegzése mellett számos 17. századi összeírást is közöltek és kísérletet tettek azok elemzésére. A feltárásokat 1992-től Simon Zoltán folytatta, aki egyúttal jelentős levéltári forrásfeltárással is vállalkozott.¹¹ Az 1998-ig terjedő időszak eredményeit 2000-ben megjelent disszertációjában dolgozta fel,¹² itt saját kutatásai mellett főként Engel Pál és Détsy Mihály¹³ munkáit hasznosíthatta. Elsősorban a vár 16–17. századi történetét vizsgálta, példát mutatva az írott és a tárgyi anyag – azaz elsősorban az inventáriumok illetve a feltárt építészeti részletek és a leletanyag, főként a gazdag kályhacsempe-anyag – összevetéséből adódó lehetőségekre, az erősség már elpusztult részeinek egy lehetséges rekonstrukciójára. Külön tanulmányban foglalkozott – Székér Györggyel együtt – a várkápolna építési idejének meghatározásával,¹⁴ majd 2005-ben összefoglalta az 1999–2004 közötti feltárások eredményeit.¹⁵ Végül 2006-ban átfogó, de tudományos apparátus nélküli áttekintést tett közzé a várról.¹⁶ Az erősségre vonatkozó – csak a 19. századtól ismert – képi források egy részét és az 1934–1936. évi munkák dokumentációját Juan Cabello és Feld István tették közzé,¹⁷ a romok első mérnöki felmérését 1977-ben Eöry Karácsony készítette,¹⁸ míg a jelenleg folyó munkák alapjául az Állami Múemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ felmérése szolgál (31/a, b. ábra).¹⁹

Füzer vára 1264-ben tűnik fel az írott forrásokban, amikor IV. Orbán pápa felszólítja IV. Béla fiát, István herceget, hogy az általa elfoglalt erősséget adja vissza testvérének, Anna halicsi hercegnőnek, aki azt apjától kapta.²⁰ A következő, 1270-ben kelt királyi adománylevélből azután

nemcsak azt tudjuk meg, hogy e felszólítás nem járt eredménnyel – s hogy IV. Béla csapatai eredménytelenül ostromolták a várat –, de arról is értesülünk, hogy az erősséget korábban egy bizonyos Kompolt nembeli Andronicustól vásárolta volna meg II. András király. Így az erősség építése nagy valószínűséggel az Aba-nemzetség egyik ágához lenne köthető, bár az sem zárható még ki, hogy a pataki erdőispánság bővítése kapcsán az uralkodó emeltette.²¹ 1270-ben egyébként Rosd nembeli Mihály kapta a várat a hozzátartozó falvakkal – immár V. Istvántól –, mivel korábban várnagyként sikeresen megvédelmezte az akkor még ifjabb király számára.²² Legkésőbb 1320-tól már ismét királyi vár, 1342-ig tisztségül a Drugethek fennhatósága alatt.²³ 1387-ben Zsigmond király zálogba adta Ilsvai Lestáknak, majd 1389-ben Perényi Miklós pohárnokmester és testvérei kapták tőle adományba. Ettől kezdve egészen 1567-ig a Perényiek ún. terebesi vagy nádori ága birtokolta, s csak 1483 körül tételezhető fel, hogy rövid időre elveszítették.²⁴

Perényi Péter 1522-ben értékes asztali edényeit tartotta a sziklavárban, majd 1527-ben a magyar királyi koronát őriztette itt. Fia, Gábor rendszeresen megfordult az erősségben.²⁵ Halála után, 1568-ban az ecsedi Báthoryak szerezték meg, majd a 17. század elején öröklés révén a Nádasdyak birtoka. 1614-től Pálé, 1633-tól fiáé, Ferencé – ebben az időszakban, 1620 és 1668 között számos összeírás készült az ekkor már csak uradalmi központként szolgáló, gyakran bérbe adott vagy elzálogosított várról – az utóbbtól a Wesselényi-összeesküvés kapcsán 1670-ben kobozta el a kincstár. 1676-ban arról értesülünk, hogy a királyi katonaság „elrontotta” a várat. Ez azonban semmiképp sem jelenthetett robbantást, valószínűleg csak felgyújtották a történeti szerepét már végképp elveszített erődítményt.²⁶

Az írott adatok mellett egy 1200 és 1246 között vert friesachi denárlelet is amellett szólhat, hogy a füzéri vár egyike legkorábbi, még a tatárjárás előtt emelt kővárainknak.²⁷ Az eddigi kutatások tanúsága szerint már az Árpád-korban megépült az egész hegytetőt magába foglaló ovális, néhol támpillérekkel erősített várfal, É-on egy egyszerű, keskeny – később elfalazott – kapunyílással, D-en pedig egy mintegy 18×7 méteres, L-alaprajzú, három térre tagolódó lakóépülettel, melyből csak az alsó szint átépített falai maradtak ránk.²⁸ További korai építmények – egykor szabadon álló kemencék maradványai – eddig csak a későbbi DNy-i lakószárny alatt kerültek elő. Már a Perényi-birtoklás idejére, valószínűleg a 15. század elejére lenne helyezhető a korai lakóépület ÉK-i irányú bővítése, azaz a kései inventáriumok nagytermeit (az öreg- illetve az ebédlopaltót) magába foglaló épületszárny megépítése.²⁹ Az eddig ismert falkutatási eredmények véleményünk szerint még nem támasztják alá teljesen azt a vélekedést, miszerint ekkor egy szokatlan, ÉK-en lesarkított alaprajzú kápolna csatlakozott volna ez utóbbi szárny

külső oldalához, illetve, hogy ennek gyökeres átalakításával jött volna létre 1500 körül a mai várkápolna.³⁰ Az utóbbi időszakra helyezik még a DNy-i lakószárny, s újabban a kaputorony és a hozzá csatlakozó gazdasági szárny első formájának kialakítását is.³¹ Az olasz rendszerű hadiépítészeti hatását mutató ötszögű kapubástya és az É-i – az írott forrásokban párkánynak nevezett – elővár emelése a Mohács utáni évtizedekben történhetett. Valamivel később, 1560 körül kerülhetett sor a DNy-i alsó védőmű és a kaputól D-re eső, lőréses várfalköpenyezés megépítésére. Ugyanekkor a lakóépületek többségét reneszánsz műrészletekkel építették át. A 17. század közepének építkezéseihez többek között a kapubástya átépítése, földszinti terének tömör elfalazása és az ÉK-i földfeltöltés emelése sorolható.³²

¹ A vár egyes részeinek égtáji meghatározása eltérő az eddigi publikációban, mi a legutóbbi közzétett alaprajzokon található észak-jelből indultunk ki.

² Áttekintése: SIMON Z., 2000. 17–18.

³ PETTKŐ B., 1911. passim

⁴ KEMÉNY L., 1914. passim

⁵ Minderről részletesen: FELD I. – CABELLO J., 1980. 92–102.; SIMON Z., 2000. 17.

⁶ Főként: GERŐ L., 1968. 151–153.; GERŐ L., 1975. 301–303.

⁷ GYÖRFFY GY., 1987. I. 82–83.

⁸ FÜGEDI E., 1977. 134. – ő azonban a korábbi irodalom számos tévedését is átvette, Vö.: SIMON Z. – SZEKÉR GY., 2001. 203–204.

⁹ CABELLO J., – FELD I., 1980. 214–225.; FELD I., 1981. 71–83.

¹⁰ FELD I. – CABELLO J., 1980. passim

¹¹ Lásd erre: SIMON Z., 1998. 27–40.

¹² SIMON Z., 2000.

¹³ Így főleg: ENGEL P., 1996. I. 314.; DÉTSHY M., 1989. passim

¹⁴ SIMON Z. – SZEKÉR GY., 2001. 203–228.: sajnos, szinte kivétel nélkül túlzottan lekicsinyített, lépték nélküli rajzokkal!

¹⁵ SIMON Z., 2005. 47–66. – A korábbi irodalom, így az 1999–2004 közötti feltárási jelentések felsorolásával.

¹⁶ SIMON Z., 2006. 1–61.

¹⁷ FELD I. – CABELLO J., 1980. 8–10, 36–37, 44–46, 97–98., továbbá: SIMON Z., 2006. 14. – a fennmaradt dokumentációs anyagból megállapítható, hogy ekkor a kápolnát és a kaputoronyt sikerült megmenteni az összedőléstől, igaz, az utóbbi külső megjelenését gyökeresen átfomálták.

¹⁸ Közölve: FELD I. – CABELLO J., 1980. 99.

¹⁹ SIMON Z., 2005. 49.

²⁰ GYÖRFFY GY., 1987. I. 82.

²¹ A kérdésről bővebben: GYÖRFFY GY., 1987. I. 44.; FELD I. – CABELLO J., 1980. 8–9.; SIMON Z., 2006. 7. – Azonban SIMON Z., 2000. 10. (és korábban FÜGEDI E., 1977. 134.) tévesen állítja, hogy az 1264. évi pápai oklevél említené az Aba-nemzetséghez sorolt Andronicust!

²² SIMON Z., 2000. 10. a Rosd-nembeliekre vonatkozó további adatokkal.

²³ ENGEL P., 1996. I. 314.

²⁴ SIMON Z., 2000. 11–12.

²⁵ SIMON Z., 2000. 12–13.

²⁶ Részletesen: SIMON Z., 2000. 13–16.

²⁷ SIMON Z., 2000. 10.

²⁸ SIMON Z., 2005. 55–56.; SIMON Z., 2006. 37–38, a hátsó borítón periodizációs alaprajzzal.

²⁹ SIMON Z., 2005. 57–59.

³⁰ SIMON Z. – SZEKÉR GY., 2001. passim – A kutatásban korábbi felmerült álláspontok ismertetésével.

³¹ SIMON Z., 2000. 28., 50–51., illetve SIMON Z., 2005. 51–53.

³² SIMON Z., 2000. 22–24., illetve SIMON Z., 2005. 50, 60–61, 63.; SIMON Z., 2006. 16.

32. GOLOP – KISKASTÉLY

A község K-i szélén, a Zempléni-hegység Ny-i lába előtt húzódó Szerencs-patak árterének peremén, a feltehetően középkori eredetű református templom és a tájképi parkkal övezett újabb kastély közvetlen közelében áll és vár műemléki helyreállítására az 1985 és 1995 között több alkalommal, ásatással és falkutatással vizsgált, egy 17,5×9 méteres, téglalap alaprajzú központi tömbből és annak két átellenes sarkához közel szimmetrikusan csatlakozó egy-egy toronyszerű bővítményből álló, háromszintes kis kastélyépület. Körülötte egykori park maradványai, sportpálya, játszótér.

A szintenként egy nagyobb D-i és egy kisebb É-i térből álló központi épületrész alsó, tulajdonképpen alagsori szintjét egyszerű dongaboltozatok fedik, hasonlóan a két kisebb, ugyancsak téglalap alaprajzú saroképítményhez. Az itt található nyílások számos átalakítás nyomait mutatják, a DK-i „torony” D-i külső bejáratának barokk kőkerete még ma is megvan. A saroképítmények É-i falaiban kisméretű, kívül-belül tölcéses lőrészek.

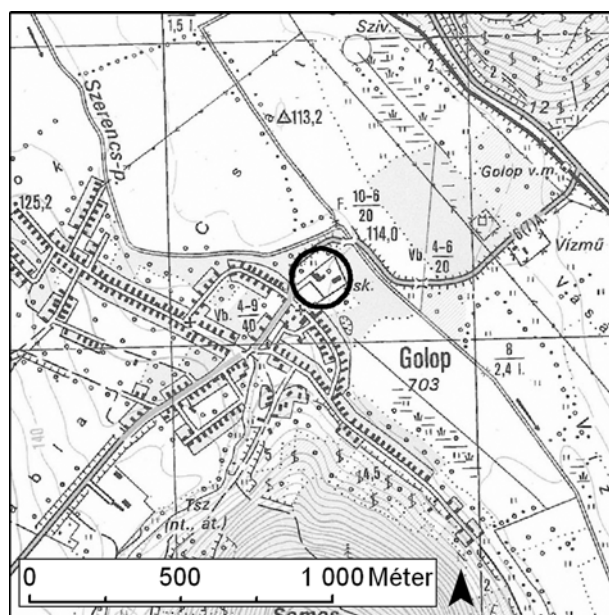
A második szinten a D-i nagyterem és a DNY-i saroképítmény belső tere – egymástól ugyan eltérő – fiókos dongaboltozattal rendelkezik. A két É-i tér ma síkmennyezetes, de az É-i saroképítmény a feltárt részletek tanúsága szerint egykor ugyancsak boltozott volt. Az utóbbi D-i falában – sarokkandalló és több, későbbi tüzelőberendezés maradványai mellett – a később elfalazott, félköríves kőkeretes bejáratú kapu jelentős részletei találhatók. Előtte – a főtömb és a saroképítmény bezárta szögben – egy több újkori építési periódusban kialakult, újabban elbontott, egykor nyitott, oszlopos bejáratú építmény állt, melyre lépcső vezetett fel. Innen lehetett bejutni az épület utóbbi időig használt, barokk kőkeretes külső ajtaján át a főtömb É-i terébe. Ennek ÉNy-i sarkát a lépcsőfeljáró, míg K-i, erősen átépített részét modern falak illetve elbontott korábbi téglalapépítmények csomakjai foglalják el. Ezen a szinten a főtömb D-i és Ny-i homlokzatán többször átalakított ablakok áthidalás-, könyöklő- és kávarészletei, míg az É-i és a K-i falakban elsősorban lőrészek találhatók.

A harmadik – modern betonfödémrel lefedett – szinten a főtömb É-i tere DK-i sarkában kettős kéménykürtő és egy sarokkandalló jelentős részletei, a D-i nagyterem felől kályha fűtőnyílása figyelhetők meg. Itt és főleg a D-i nagyteremben megmaradtak a korábbi fafödém – néhol betonnal eltömött – gerendafészkei. A lefaragott boltvállak tanúsága szerint fiókos dongaboltozattal csak a DK-i saroképítmény tere rendelkezett. Utóbbi É-i falában árnyékszékhajtó egyszerű kőkerete. Az erősen átalakított ablakok közül a D-i nagyterem esetében a kutatás idején még eredeti helyükön voltak a kőkeretek könyöklői, me-

lyek nagyobb méretre utaltak a saroképítmények és az É-i tér nyílásainál – utóbbiak közül egyetlen maradt meg közel ép állapotban, bár lefaragott profilal az ÉNy-i saroképítmény K-i falában.

A kastély belső ajtónyílásai többszörös átalakítás nyomait mutatják, a K-i oldalon egy itt állt keskeny épületraktus csatlakozása és az oda szolgáló átjárók számos részlete figyelhető meg. Vakolat már alig található az épületen, D-i homlokzata közepén utólagosan elhelyezett Vay-címer látható.

Az épülettel először H. Takács Mariann foglalkozott behatóbban a magyarországi reneszánsz kastélyokról 1970-ben megjelent disszertációjában.¹ Régészeti kutatás hiányában számos megállapítása tévesnek bizonyult, hasonlóan Ferenczy Károly tíz évvel később közzétett építéstörténeti eszmefuttatásaihoz.² A Juan Cabello, László Csaba, Simon Zoltán és Feld István által végzett helyszíni feltárások eredményeit – összevetve az addig feltárt írott forrásanyaggal – az utóbbi kutató tette közzé először 1998-ban,³ majd 2000-ben.⁴ E dolgozatok rajzi dokumentációját Székér György készítette (32. ábra).

Az írott források szerint az abaúji Felsőgolpon a 16. század vége előtt nem állt kőből épült nemesi lakóépület. Golopi Gáspár alispán itteni kúriájára egy 1592-ből származó közvetett adat utal.⁵ Lánya „apai házat” 1613-ban említi, majd 1616-ban már egyértelműen nemesi udvarházról értesülünk, mely a 17. században előbb az Ibrányi- majd a Vay-család birtokába került, 1678-ban az utóbbiak castellumaként említik.⁶ A Vayok birtokolták 1945-ig, ezt követően

a község különböző célokra használta. 1963-ban leégett, 1980 után Karvalics Antal vállalkozó elbontatta a K-i keskeny traktust, valamint a teljes fedélszéket és a harmadik szint földemét, továbbá nagyrészt eltávolította a belső vakolatrétegeket. A rendszerváltás után előbb önkormányzati, majd magántulajdonba került, a kutatási eredmények alapján készült el helyreállításának megvalósításra váró terve.⁷

Az épület szűkebb környékére kiterjedő ásatás nem bukkant korábbi építményekre, ahogy egy feltételezhető külső erődítés maradványai sem kerültek elő még a díszesebb homlokzataival egykor kifejezetten a falu felé forduló épület körül. Az ismert - nem túl jelentős - leletanyag és a reneszánsz műrészletek, továbbá a kastély alaprajzi és nyílásrendszere egyaránt egy, a 16. század utolsó évtizedeire helyezhető építkezést valószínűsítene. A kutatás megállapításai szerint ekkor jött létre az alagsor feletti szinten csak egyszerű élszedett, a felső szinten már reneszánsz tagozatokkal díszített, azonban korántsem szabályos elrendezésű ablakokkal megvilágított, de főleg K- és É-felé inkább csak lőrésekkel áttört, zárt homlokzatú, jellegzetes „Z-formájú” építmény, ÉNy-on még a várépítés hagyományait őrző bejáratával és viszonylag jól meghatározható belső tételrendezésével (kandallós előtér, nagyterem cserépkályhával, hálószoba

árnyékszékkel). Az épület egykori lezárása (pártázat, magas tetőzet?) nem ismert.

A 17. század folyamán több átalakítás érte, így a síkmennyezetek egy részét boltozat váltotta fel, ablakait számos esetben módosították, bejárata is áthelyezésre került. Reneszánsz részletei azonban túlnyomórészt a 18. század első felére tehető, Vay László nevéhez köthető nagy barokk átalakítás során semmisültek meg. Mai belső lépcsőfeljárója, belső ácsstokos nyílásainak többsége, K-i keskeny traktus emelése, számos jelentős újralfalazás s főleg a homlokzat jellegzetes sávós meszelt illetve kanálfröccsös vakolata, ablakainak vakolatkeretezése erre az időszakra tehető. Lehetséges, hogy mindezt az épületet ért jelentős pusztulás (leégés?) miatt volt szükség, még azt megelőzően, hogy a birtokos család felépítette a közelben új kastélyát.⁸

¹ H. TAKÁCS M., 1970. 92–93, 192.

² FERENCZY K., 1980. 172–185.

³ FELD I. – SZEKÉR GY., 1998. 235–248.

⁴ FELD I., 2000. 37–47.

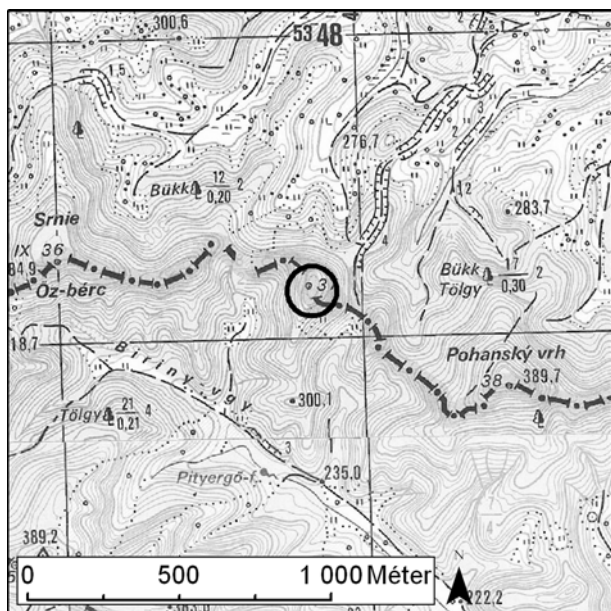
⁵ A kérdésről bővebben: FELD I. – SZEKÉR GY., 1998., 235.; FELD I., 2000. 44.

⁶ Lásd minderre: FELD I., 2000. 44.

⁷ FELD I. – SZEKÉR GY., 1998., 235–236.

⁸ Az építéstörténet részletes kifejtése: FELD I., 2000. 37–43, 45–47.

33. HANGONY – BIRINYIVÁR

Hangony községtől ÉNy-ra kb. 3,8 km-re közvetlenül az országhatáron húzódó hegygerincen találjuk a 364 m tszf. magasságú *Birinyivár* nevű hegyet. Ugyanezen a gerincen K-re 1,4 km-re helyezkedik el a Pogányvár nevű sáncvár is.

A vár az É-D-i irányú, hosszan elnyúló hegytetőt foglalja magába, körös-körül igen meredek hegyoldalakokkal. Területét jól felismerhető perem jelzi, platójának területe 70 × 25 m. A K-i oldalon különösen meredek a hegyoldal, ezért itt nincs nyoma mesterséges erődítésnek. A valamivel lankásabb Ny-i oldalt elmosódott terasz, feltehetően betemetődött árok védi, a felső plató alatt 5–6 méterrel alacsonyabb szinten. Mindkét vége bekanyarodik az É-i, illetve a D-i oldal alá, utóbbi helyen alacsony sánc is látszik. A várhegy É-i és D-i végéhez egy-egy meredek, de járható természetes gerinc vezet fel, és mindkét irányból egy-egy további, rövidebb sánc is védte a várat. Dobosy László 1970-ben a vár középső, legmagasabb részén mészhabarcsot és téglatörmelékot talált.¹ A vár területe füves, jól áttekinthető, a hegyoldalt erdő borítja.

A vár eredeti neve Berény volt, melyet először Soós Elemér kéziratosa munkája említ.² Az 1903. évi megyei monográfiában Vende Aladár, mint Harmachoz³ tartozó várhelyként utal „Birinyivárra,” amelyről azt közli, hogy a várnak már nincs nyoma és a helyén a 16. században pálos kolostor létesült.⁴ A monográfia adatát Gerecze is átveszi.⁵ Később Ila Bálint foglalkozik a várral és a várhegyre vonatkozó helynevekkel. Az általa összegyűjtött források szerint a várat először 1297-ben említik, ugyanakkor a várat

építő Hangonyi-nemzetség korai, a 10. század közepe-re tehető itteni megtelepedése alapján azt a következtetést vonja le, hogy a vár a 10. század második felében keletkezhetett, eredetileg azonban csak őrhely volt, amely a Rima-völgy felől nyújtott védelmet.⁶

Dobosy László a helyszíni bejárás alapján részletes leírást ad a várról, és a rá vonatkozó adatok összegyűjtésével annak vázlatos alaprajzát is közölte.⁷ Fügedi Erik Berény, mint mentsvár építését 1285 előttre helyezve, Hangonyi Péternek tulajdonította, míg Sándorfi György szintén a 13. század második felére valószínűsítette keletkezését. 1987-ben Györffy György Gömör megyét is tárgyaló történeti földrajza foglalta össze a vár adatait. A későbbi munkák már a korábban ismert adatok újraközlését tartalmazzák.⁸

1999-ben a gömöri várakat ismertető megyei vártopográfiai cikksorozat keretében került sor a vár első részletes leírásának és 1992. évi Nováki Gyula által készített felmérésének közzétételére (33. ábra).⁹

A várra vonatkozóan mindössze egyetlen hiteles korabeli okleveles adatot ismerünk. 1297-ből, amikor egy per során elmondják, hogy Hangonyi Péter fia Máté várát Berényt (*castrum Beren*) a második tatárjáráskor (1285-ben) a szomszédos birtokos, a

Rimaszécset is birtokló (Balogi) Ivánka fia Miklós ispán megrohanta és elfoglalta, és mindent elrabolva belőle 40 márka értékben, Pétert megölte és Mátét fogságban láncra verve sanyargatta. A perben Máté 140 nemest sorakoztatott fel tanúként maga mellett, akik eskü alatt vallottak a Balogiak hatalmaskodásáról és kártételéről.¹⁰ A vár feltehetően hamarosan felhagyásra került.

¹ DOBOSY L., 1975. 25.

² SOÓS E., 1889–1928. VIII. 112–118.; SOÓS E. – POGRÁNYI-NAGY F., 1940. II. 9.

³ Mivel a vár Harmac (ma Chrámec Sz.) és Felsőhangony közös határán állt, ami egyben a mai szlovák-magyar határ, ezért sokszor Harmachoz tartozóként is szerepelt.

⁴ VENDE A., 1903. 53. – A pálos kolostor nem itt, hanem a mai Barát-völgyben volt. Vö.: DOBOSY L., 1975. 23.; DOBOSY L., 1991. 30.

⁵ GERECZE P., 1906. 324.

⁶ ILA B., 1944–1976. I. 71–72. II. 284, 381. – Ila tévesen 1291. évet közölt.

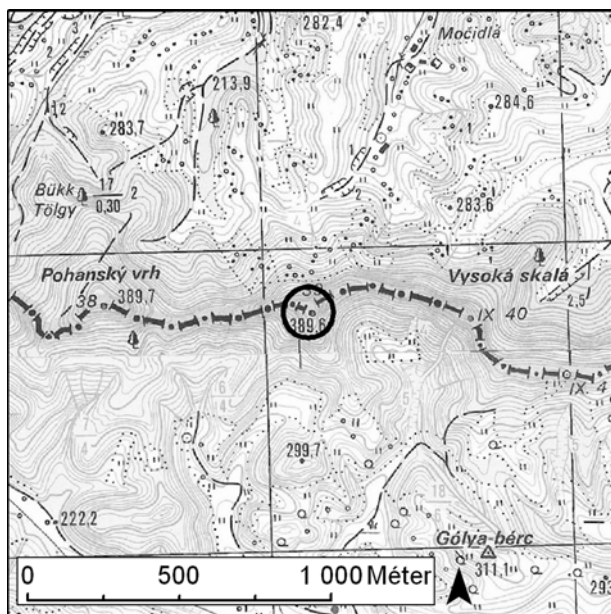
⁷ DOBOSY L., 1975. 23–25. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 20. 7.

⁸ FÜGEDI E., 1977. 108.; SÁNDORFI GY., 1979. 249.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 26.; GYÖRFFY GY., 1987. II. 471, 487.

⁹ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 330–332.

¹⁰ HOKI. 156–158. (150. sz.); DOBOSY L., 1975. 23.; FÜGEDI E., 1977. 108.; GYÖRFFY GY., 1987. II. 471, 487.

34. HANGONY – POGÁNYVÁR

Hangony községtől Ny-ÉNy-i irányban nagyjából egyenes vonalban emelkedik a Birinyi-völgy, majd fent az országhatár szögletében végződik. Vele párhuzamosan, a völgy É-i oldala felett húzódik a gerincen az országhatár. A völgyben a község szélétől számítva 2,3 km-t haladva É irányában felkapaszkodva a gerincre, közvetlenül az országhatár mentén

található a 390 m tszf. magasságú *Pogányvár* nevű hegy.

A K-Ny-i irányú gerinc É-i oldala rendkívül meredek, D-i és DNy-i oldala jóval enyhébb lejtésű. A sáncvár az utóbbi oldalon van, É-i szélét fent a gerinc jelenti. Észak felől a meredek oldal miatt nincs mesterséges erődítés. A másik, lankásabb oldalt azonban sánc védte, amely a gerinctől kiindulva mélyen lekaparodik a D-i oldalon és a másik végén ismét felfut a gerincre. A sánc viszonylag legépebb része a K-i, meredeken felfelé futó részen van, Ny-i végén pedig egy kis szakaszon ugyancsak jól látható. A sánc alatt hirtelen meredekebbé válik a D-i hegyoldal is. Egész környezetét erdő fedi. A helyszínről származó korhatározó leletről nem tudunk.

A Pogányvár¹ helynévként először 1347-ben egy oklevél határleírásában bukkan fel, majd a későbbi forrásokban és kéziratok térképeken is változatlan alakban megtalálható.² Ila Bálint a hegy nevében a magyarok előtt itt élő pogány népesség emlékét és a magyarság névadását látta.³ Várhelyként – mint Harmac határában lévő – elsőnek a Borovszky-féle megyei monográfia említette, amely a honfoglaláskor fennállt egykori várra utal, de nyoma már nem lelhető fel. Később ugyanezt említi róla Gerecze Péter is.⁴ Dobosy László is foglalkozik a Pogányvárral, utalva Korózs István 1936. évi kéziratok falumonográfiájára, aki szerint a sáncok helyét még látni lehet.

Dobosy, aki a Pogányvárbán elásott kincsek helyi szájhagyományát is említette, 1965-ben járt a helyszínen, de a sáncot nem sikerült felismernie.⁵ A későbbi munkák a már korábban ismert adatok újraközlését tartalmazzák.⁶

1999-ben a gömöri várakat ismertető megyei vártopográfiai cikksorozat keretében került sor a vár első részletes leírásának és az 1992. évi Nováki Gyula által készített felmérésének közzétételére (34. ábra). Ekkor az erődítést magas földrajzi fekvése és jellege alapján őskorinak, feltételelesen késő bronzkori eredetűnek határozták meg.⁷

Korhatározó lelet és további kutatások hiányában az erődítmény közelebbi kora jelenleg nem határozható meg.

¹ Szlovákul Pohansky hrad, de a térképek rossz helyen jelölik. Mivel a vár Harmac (ma Chrámec Sz.) és Felsőhangony közös határán állt, ami egyben a mai magyar–szlovák határ, ezért sokszor Harmachoz tartozóként is szerepelt.

² ILA B., 1944–1976. II. 286, 378, 381.; SERES P. – KOVÁTS D., 1977–1979. 7. 102. = B.-A.-Z. M. Lt. U. 30. sz. térkép

³ ILA B., 1940. 66, 66. 207. sz. jz.; ILA B., 1944–1976. II. 35, 378.

⁴ VENDE A., 1903. 53.; GERECZE P., 1906. 324.

⁵ DOBOSY L., 1975. 53.

⁶ GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 26.; DOBOSY L., 1993. 17. 7.

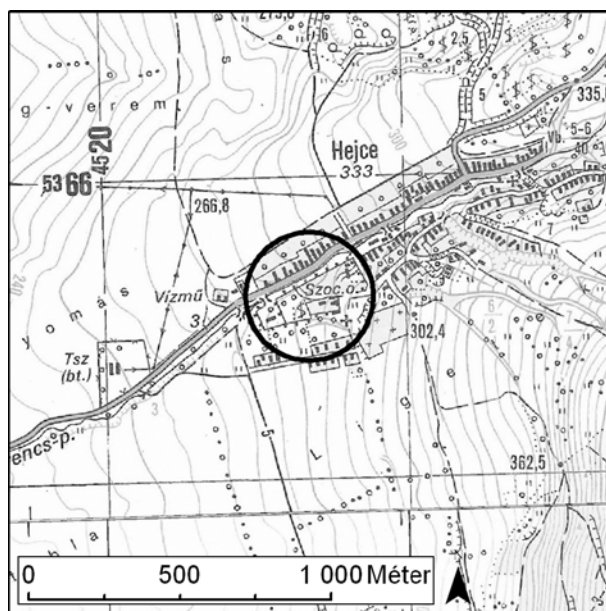
⁷ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 332–333.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 12, 94.

35. HEJCE – R.K. TEMPLOM ERŐDFALA

Hejce község D-i szélén áll a település római katolikus temploma, melyet viszonylag jó állapotú várfal vesz körbe (6. kép). A várfal csak a Ny-i oldalon, a toronnyal szemben hiányzik mintegy 34 m hosszan, ahol újkori kerítés és a vele egy időben kialakított jelenleg használatos kapu található. Az újkori, lábazaton álló oszlopos kerítés valószínűleg a korábbi várfal nyomvonalát követi. A ma álló várfal rövid egyenes szakaszokból áll és nyolcszor törik meg. Az É-i és a D-i oldalon egy-egy félkör alaprajzú védőmű ugrik ki a falsíkból. Eredetileg a K-i oldalon is volt egy félkör alaprajzú védőmű, mert ennek két külső falcsonkja ma is kiáll a külső falsíkból, és belső oldalán is megfigyelhető a kettős falelválás egy későbbi befalazás eredményeként. Valószínű, hogy a Ny-i oldalon is lehetett egy további védőmű, de ennek a felszínen ma nincs nyoma, mert az újkori kerítés építésével eltűntették.

A fal vegyes kőfalazású, kevés téglával. Kőanyaga helyben talált megmunkálatlan különböző vulkanikus kőzetekből származik, a sok lekopott felület első sorban a felszínről gyűjtött anyagra utal. A fal vastagsága kb. 1 m, megmaradt legnagyobb magassága – a belső terepszinthez képest – eléri az 5 métert. A fal teljes hosszában, – beleértve a kiugró védőműveket is – a fal mindkét oldalán egy nagyjából vízszintes kiegyenlítő hézag (munkahézag) figyelhető meg, amely a falat egy alsó és egy felső rétegre osztja. Ez a falazási technológia Gerő László szerint a középkori-koraújkori várfalaknál általánosan megfigyelhető.¹ A felső falrészben két szintben lőrések sorakoznak. Az alsó lőrések különböző, 2–5 m közötti távolságra vannak egymástól és valamennyit az alsó falrétet tetején helyezték el. A felső lőrésort az alsó lőrésortól mintegy 1–1,5 m-rel magasabban alakították ki. A két sor lőrésai nincsenek egy vonalban, többnyire két alsó közé esik egy-egy felső, de öt esetben két-három is. A két megmaradt védőmű falában csak öt-öt alsó

lőrés van. A lőrések kifelé szűkülnek, kiképzésükhöz síkban egyenes oldallal illeszkedő megmunkálatlan kővet használtak fel, lefedésük kőboltozattal, vagy áthidalóként funkcionáló nagy lapos kővel történt. Ez utóbbi elsősorban a felső lőrésekre jellemző. A lőrések nagyjából négyzetes alakúak, a fal belső síkjában kb. 60–70 cm-es oldalakkal, melyek a külső falsíkot kb. 10–15 cm-es oldalakra szűkülve, érik el.

A védőművek nyílásában, a hosszan futó várfal vonalában kétoldalt egy-egy gerendafészek látható, ami a lőrésekhez tartozó védőfolyosót tartó gerenda helye lehet. A várfal többi részén azonban gerendafészek nem találhatók, ezért a lőrések elérésének itt valószínűleg más módja volt. A védőművek nyílásának belső mérete 3,5 illetve 3,8 m, hosszúságuk egy-

ségesen 3,5 m, és ugyanezt a méretet mutatja a lebontott K-i védőmű befalazott belső nyílása is. A várfalal körülvett terület eredeti bejáratának helyét nem ismerjük. Jelenleg az É-i védőmű mellett figyelhető meg egy ép, kőkeretes befalazott kapu, melynek két oldalán egy-egy, a kapu előterére irányított alsó lőrés található.

A templom és a várfal közötti terület nagyjából sík, de a fal felé többnyire kissé emelkedik. A D-i belső oldalon néhány újkori sír található. A falon kívüli csatlakozó terepfelszín a K-i és részben a D-i oldalon 2–3 méterrel alacsonyabb, a többi oldalon egy síkban van a fal aljával. Várároknak nincs nyoma a felszínen.

Hejce templomának erődítettségéről először Soós Elemér kéziratos munkája tudósít, majd nem sokkal később a Borovszky-féle megyei monográfia is említi. Ez utóbbi szerint a Rákóczi-korban a település is erődített hely volt.² Később Gerecze Péter és Pogrányi-Nagy Félix is említi,³ majd 1935-ben Molnár Endre a lőréses falat huszita korinak tartja.⁴ Genthon István nyomán Gerő László is felsorolja a templomerődök között.⁵ A Zempléni-hegység turista-kalauza az erődfalat a templommal azonos korból a 15. sz.-ból származtatja, és megemlíti, hogy a fal lőrésai mellett megmaradtak toronyszerű, kerek bástyái is.⁶ 1970-ben egy helyi ismertetőben azt írják Hejcéről, hogy mint *oppidum* fallal körülvett, megerősített település volt, templomának erődfalát a tatárjárás utánról származtatják és utalnak arra is, hogy a fal négy rondellájából kettő épségben maradt fenn.⁷ A műemlékjegyzékek általában 15-16. századi eredetűnek tartják a templomot körülvéő erődfalat.⁸ 1987-ben Détshy Mihály közölt olyan korabeli okleveles adatot, amely a hejcei templom megerősítéséről tudósít.⁹

Legutóbb 1997-ben, majd 2001-ben foglalták össze az erődítményre vonatkozó adatokat, amikor

felmérését is közzétették (35. ábra).¹⁰

A település korai templomát először 1334-ben említik. A jelenlegi templom a 15. század közepén – második felében épült későgótikus stílusban. A 16. sz. közepétől 1698-ig a reformátusok használták, ez utóbbi időponttól ismét a katolikusoké. A templomot az 1770-es évek végén copf stílusban átépítették és toronnyal látták el. Háromboltszakaszos támpilléres hajóját, és ugyancsak háromszakaszos, keskeny, nyújtott, a nyolcszög három oldalával záruló keletelt szentélyét az eredeti gótikus hálóboltozat fedi.¹¹

A település templomának megerősítésére 1599-ből rendelkezünk korabeli írásos adattal: „*az zegeny falu mynthogy ez sok felelemben houá menny nem tuttak kenzerítették rea, hogj az templomot megh ereossítchek Annakokaer vgj megh ereossítotték Jo moggiaual mind keornoes keorniul jo magas palankal megh tapastottak Negj vagj eöth Bastia vagion rajta, Emelczeos kapwya, Immer mostan minden Marhayokat benne tartiak*”.¹² A korabeli leírás egyrészt palánkot, másrészt felvonóhidat kaput említ, amelyeknek ma már nincs nyoma. A jelenleg álló falszerkezet korára vonatkozóan sincs támpontunk, talán még a 17. század folyamán építették.¹³

¹ GERŐ L., 1968. 71.

² SOÓS E., 1889–1928. I. 216–217.; VENDE A., 1896. 286. – A település erődítettségére semmilyen hiteles adat sem utal.

³ GERECE P., 1906. 71.; HENSZLMANN I., 1886. 337.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.

⁴ MOLNÁR E., 1935. 172.

⁵ GERŐ L., 1955. 439.

⁶ Zempléni hgs. 1967. 182.; FRISNYÁK S., 1983. 395.

⁷ Hernád menti., 1970. 145.

⁸ GENTHON I. – SZENTIVÁNYI GY., 1939. 103.; GENTHON I., 1951. 156–157.

⁹ DÉTSHY M., 1987. 52–53.

¹⁰ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 54–60.; TOLNAI G., 2001. 61–64.

¹¹ GENTHON I., 1951. 156.; GENTHON I., 1961. 126.; SOÓS I., 1985. 484.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 91.; VÁRADY J., 1989. 117.

¹² DÉTSHY M., 1987. 53.

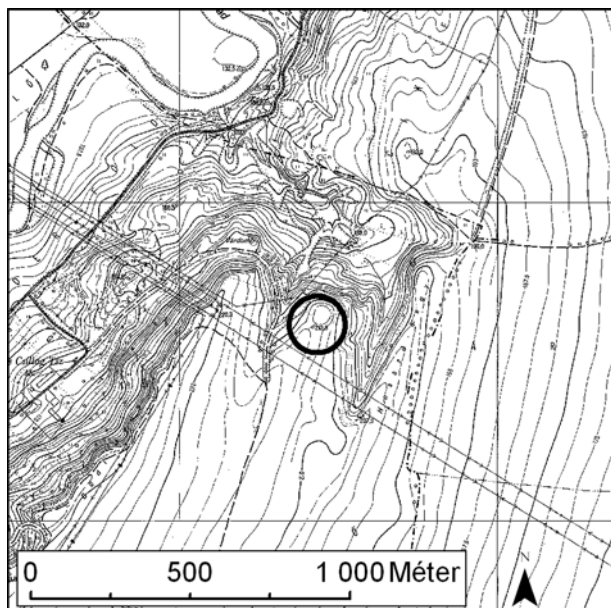
¹³ TOLNAI G., 2001. 61–62.

36. HERNÁDBÜD – VÁRDOMB

A lelőhely korábban Gibárt-Várdomb, Gibárt-Földvár és Hernádbüd-Gata néven is szerepelt. Hernádbüd község ÉK-i vége felett húzódik a Gata nevű széles dombhát. Ennek ÉK-i vége két ágra szakad, melyek közül a K-re eső, keskenyebb nyúlvány végén van a földvár, a községtől ÉK-re 1,2 km-re (7. kép). A térképeken a *Várdomb* felirat tévesen, a Hernád felé eső részen van jelölve, a valószínű lelőhelytől ÉNy-ra 400–500 m-re.

Az egész környék szántóföld, ennek következtében a földvárat nagymértékben szétszántották, ma már csak a körvonalait lehet meghatározni. A központi, kerek, lapos dombot a DNy-i oldalon egykor mély árok választotta el a dombvonulat folytatásától.

Az árok erősen beszántott nyoma nagyon gyengén ma is látható, de annak egykori szélességét és mélységét csak ásatással lehetne megállapítani. A központi domb többi oldalát elmosódott, de meghatározható perem jelzi, átmérője 55–60 m. E domb alatt a Ny-i, É-i és K-i oldalon széles terasz, betemetett egykori árok, fut körbe 5–6 méterrel alacsonyabb szinten, szélei alatt meredek oldallal. A terasz szélessége 25–40 m között váltakozik. Az ÉK-i sarokban egy kis lejtős része 25 m hosszan kinyúlik. A terasz azonban mai formájában nem kanyarodik be a DNy-i egykori árokba, egyenes vonalban folytatódik a dombhát szélén, ami már az újkori szántás következménye. A földvár terasszal behatárolt teljes területének átmérője kb. 130 m.

Először Rómer Flóris jegyezte fel 1867-ben mint árokkal körülvett őskori erődöt.¹ 1869-ben Szilágyi Ferenc, majd Csoma József említi.² Szendrei János 1888-ban pedig már cserepeket, agancskalapácsot és egyéb őskori leleteket ismertet Büdről,³ majd néhány évvel később említi a vár „pontos felvételét” (felmérését), amely az 1896. évi millenniumi kiállításra készült.⁴ Az ugyanebben az évben kiadott megyei monográfia azonban kőkori földvárnak tartja, amely alatt a völgyben viszont bronzkori telep nyomait említi.⁵

A 20. század elején többen is ismertetik a várat. Soós Elemér a vár fennsíkján szárazon rakott kőfalat említ, majd a vár Könyöki József és Gerecze Péter munkáiban is megtalálható. 1910-ben Csoma József már részletesebben ír a földvárról, megadja méreteit, de leleteit még kőkorinak tartva azzal egészíti ki megállapítását, hogy a bronzkorban is használták. A Várdomb oldalában két teraszt, a fennsík szélén pedig ő is kőszáncot említ.⁶

A „szárazon rakott kőfal” és a sok őskori lelet Pogrányi-Nagy Félixnél is szerepel,⁷ sőt Genthon

István később úgy említi – Gereczére hivatkozva – mint ahol egy kiásatlan várrom és egy őskori földvár is található.⁸ Kalicz Nándor azonban már pontos kormeghatározást közöl róla, és a kora bronzkori hatvani kultúra idejébe helyezi. Egyúttal felhívta a figyelmet erre a korra jellemző jelenségre, miszerint az erődített teleprészhez egy nagyobb nyílt telep is csatlakozik és a kettőt mély árok választotta el.⁹

A Vártúrák kalauza is bronzkori eredetűnek tartja a telepet, de feltételezi, hogy itt a honfoglalás után kővár állt, amire állítólag néhány okleveles adat is utal, de ezekre konkrétan nem hivatkozik.¹⁰ A földvár területén végzett későbbi terepbejárások is kizárólag bronzkori leleteket eredményeztek.¹¹ Legutóbb 2001-ben foglalták össze az erődítményre vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (36. ábra).¹²

A földvár és a hozzá csatlakozó nyílt telep korát Kalicz Nándor fent említett legújabb kormeghatározása alapján a kora bronzkori hatvani kultúra időszakába helyezhetjük. A lelőhelynek az irodalomban szerepeltetett középkori felhasználására semmilyen hiteles adat sincs.¹³

¹ Rómer Flóris jegyzőkönyvei. II. 75–102. Kézirat, KÖH Könyvtár.

² SZILÁGYI F., 1869. 146.; CSOMA J., 1885. 9.

³ SZENDREI J., 1888c. 346.

⁴ SZENDREI J., 1896. 442.; SZENDREI J., 1897. 185. – A felmérés hollétéről nem tudunk.

⁵ VENDE A., 1896. 291.; MIHALIK J., 1896. 467.

⁶ SOÓS E., 1889–1928. I. 22, 120.; KÖNYÖKI J., 1905. 279.; GERECE P., 1906. 71.; CSOMA J., 1910. 37, 125, 188.

⁷ POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 53, 56.

⁸ GENTHON I., 1961. 128.

⁹ KALICZ N., 1960a. 40.; KALICZ N., 1960c. 259.; KALICZ N., 1968. 117, 133. (Itt a földvár Gibárt község határába tartozóként szerepel.)

¹⁰ VK. I. (1975.) 232–233.

¹¹ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1978–1979. 111.; L. WOLF M. – SIMÁN K., 1983–1984. 81.; B. HELLEBRANDT M. – LOVÁSZ E., 1986–1987. 274.

¹² SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 153–155.

¹³ Soós Elemér, majd Pogrányi-Nagy Félix is megemlíti, hogy „a Várhegyen állt Káthay Mihálynak, Bocskai fejedelem titkáranak kastélya. Mikor Bocskai halála miatt méreggel való orgyilkossággal vádolták, a hajdúk felkoncolták és kastélyát széthányták.” Vö.: SOÓS E., 1889–1928. I. 120.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 56. (Források hivatkozása nélkül.)

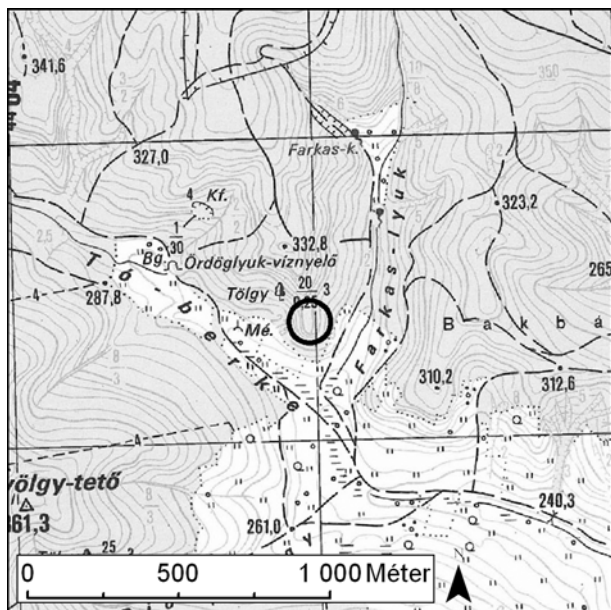
37. IMOLA – BAKBÁNY VÁR

Imola községtől Ny-ÉNy-ra húzódik a Tóberke nevű völgy. A község szélétől valamivel több, mint 2 km-re, a völgy É-i oldala fölé ugrik ki D-i irányba a *Bakbány vár* nevű hegynyúlvány, amelynek végén található a sáncvár. Tőle 500 m-re ÉNy-ra, a hegy lábánál van az Ördöglyuk nevű víznyelő.

A keskeny hegynyúlvány végén kissé szabálytalan kör alakú, nagyrészt már feltöltődött árok veszi körül a vár belső területét. Ennek szélét jól elváló perem jelzi, legmagasabb része a ÉK-i szélén van. Mérete 28

× 20 m, az árok szélessége 8-14 m között váltakozik. Az egész környéket, így a várat is erdő fedi. Korhatározó lelet a helyszínen nem került elő.

A hely nevére vonatkozóan a legkorábbi adatokat Ila Bálint tette közzé levéltári adatok alapján, így 1677-ben „*Bak banya alatt*”, 1773-ban „*Bakbanya alatt*” néven említik a környékét.¹ A múlt századi térképeken „*Bagbán alja*”, „*Bakbány*”, „*Bak rét*” névalakokat találjuk, míg a jelenleg hivatalosnak tekinthető földrajzinév-jegyzékben „*Bakbán*”-ként szerepel.²

Hogy az említett területen vár állhatott, arra először Jakucs László utal, amikor azt írja, hogy a Tóberke után egy markánsan kiemelkedő dombot látni, melyen – a helyi monda szerint – valaha Bákban vára állott.³ Jakucs konkrétan nem említi a várat, de nem sokkal később Nováki Gyula röviden leírja, azonban tévesen „Bánk bán vára” név alatt.⁴ A későbbi útikalauz is már ezen a néven veszi át az adatokat.⁵ 1979-ben Sándorfi György a vár keletkezését topográfiai alapon a tatárjárás előttre valószínűsíti.⁶ 1985-ben a helyi származású Lenkey Dénes a várról és Bánkról készített tanulmányt, melyhez történeti adato-

kat is felhasznált, de megállapításait semmivel nem támasztotta alá, így azok pusztá feltételezéseknek tekinthetők.⁷

1999-ben a gömöri várakat ismertető megyei vártopográfiai cikksorozat keretében került sor a vár első részletes lírásának és 1989. évi Sándorfi György és Nováki Gyula által készített felmérésének közzétételére (37. ábra).⁸

Korhatározó lelet és történeti adat hiánya ellenére a vár valószínűleg középkori eredetű. Imolával kapcsolatosan tudjuk, hogy először 1344-ben említik *Nouak alio nomine [Imo]la* néven, melyből következik, hogy Novák falu területén alakult ki. Novákot 1295-ben a [Kácsik nembeli] Bejeiek adják el az [Ajtony nembeli] Szuhai családnak. Később a rokon Imolai család birtokában találjuk a falut, a 15. századra pedig már további más családok is birtokosok itt.⁹

A vár eredetét kutatások hiányában sem közelebbi időszakhoz, sem konkrét birtokoshoz kötni jelenleg nem lehet.

¹ ILA B., 1944–1976. II. 422.

² ILA B., 1944–1976. II. 422.; SERES P. – KOVÁTS D., 1977–1979. 7. 132. = B.-A.-Z. m. Lt. U. 323. és U. 324. sz. térkép.; FÖLDI E., 1980. 51.

³ JAKUCS L., 1961. 290.

⁴ NOVÁKI GY., 1968. 22.

⁵ DÉNES GY., 1975. 71.

⁶ SÁNDORFI GY., 1979. 249.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 26.

⁷ LENKEY D., 1985. passim. – Gömör megyében Csoma és Gortva birtoka valóban Bánk báné volt 1240 előtt, de arra nincs adat, hogy Imola környékén is birtokos lett volna. Vö.: ILA B., 1944–1976. II. 420.; GYÖRFFY GY., 1987. II. 468, 492, 499.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 334–335.

⁹ ILA B., 1944–1976. II. 420.; GYÖRFFY GY., 1987. II. 530.

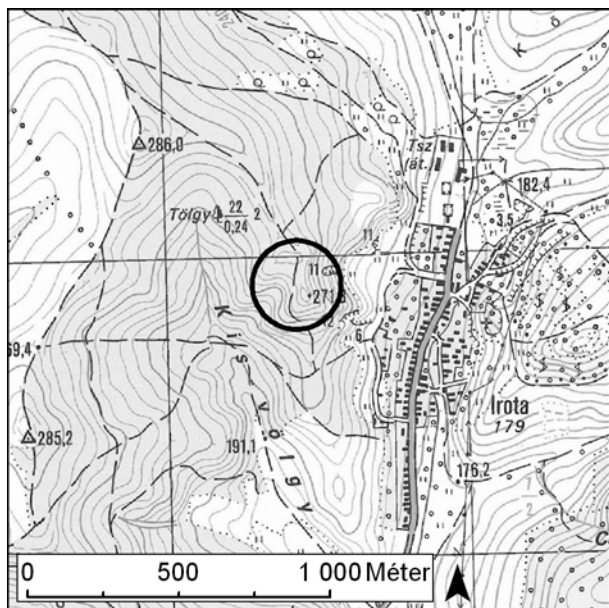
38. IROTA – VÁRDOMB-TETŐ

Irota község belterületének közepétől Ny-ra, a falu szélétől légvonalban kb. 500 m-re egy markánsan elkülönülő kis hegycsúcs, a 271,8 m tszf. magasságú Várdomb-tető található, amely az erdővel borított Nagy – Erdő nevű hegycsoport legkeletibb nyúlványát alkotja.

A hegynyúlványon egy ovális, nagyjából É–D-i tájolású, 60 × 40 m alapterületű, árokkal, és az árok külső oldalán sánccal erősített vár maradványai találhatók. A vár árka és sánca a vár északi, valamint Ny-i oldalán markánsan jelenik meg. A sánc legnagyobb magassága az árok aljához mérten kb. 2 m. A vár K-i oldalát a meredek domboldal alkotja, itt sánctól ezért már nem építettek. A vár középpontjától délre lévő gödrökben habarcsos törmelék látható.¹ A vár kiemelkedő középső részén belső helyiségek szabdaltsága sejtethető, valamint egy 2–3 m széles lapos perem (talán az egykori út helye) a K-i, meredek oldalban.

Az itt található erődítményre Pesty Frigyes helynévgyűjtésében találjuk az első utalást. A település jegyzője 1864-ben, majd 1865-ben egyaránt arról írt, hogy „...az úgy nevezett kopasz part emelkedett köves dombon...egy kis szerű várnak jelei most is láttatnak...”² A Herman Ottó Múzeum régészeti leltárkönyvében 1958-ból két darab Irotáról származó Árpád-kori kerámiatöredékre utaló bejegyzés található. A leletek Irota nyugati határában, a Nagy – Erdő területén kerültek elő, közelebből a Várdomb tetőről.³ 2002-ben – Pesty Frigyes adatai alapján – Pusztai Tamás járt a Várdombon, és rövid leírást adott az ovális alakú, árokkal és az árok külső oldalán sánccal erősített vár helyéről, ahol habarcsos törmeléket is talált.⁴

2006. novemberében Irota község rendezési tervéhez készítenő örökségvédelmi hatástanulmány kapcsán Szörényi Gábor András járta be a Várdombot és a várról további részletmegfigyeléseket tett. Értékelésében arra utalt, hogy a vár egy Árpád-kor végi középrangú nemesi család reprezentációs és

értékvó építménye lehetett, melyet más Borsod megyei kisméretű erődítményekkel állított párhuzamba. A vár építésének és fennállásának korát valószínűleg

a 13. sz. második felére, a 14. sz. elejére lehet helyezni a helyszínről származó csekély kerámialetelek alapján.⁵

Az Irotára vonatkozó középkori források rendkívül szerények. Az első, de csak feltételesen ide vonatkoztatható forrás 1282-ből való, amikor talán Irotáról (*de Inacha*) nevezeti magát egy Öklelő (*Vkleleu, Wkleleu*) Mihály nevű borsodi nemes, aki a forrásokban 1276 és 1322 között szerepel.⁶ A falut első alkalommal biztosan 1320-ban említik a szomszédos Abaúj megyei Gadna határjárásában.⁷ Ezt követően 1376-ban van forrásunk Irotáról, ahol ekkor a Kátai (*de Katha*) családnak volt részbirtoka.⁸

¹ PUSZTAI T., 2004a. 219–220.

² PESTY F., 1988. 156, 393.

³ A HOM. Régészeti Gyűjteménye. Leltárkönyv. III. 58.120.1–2. szám.

⁴ PUSZTAI T., 2004a. 219–220.

⁵ Szörényi Gábor András: Örökségvédelmi hatástanulmány Irotára község településrendezési tervéhez. (Kézirat) Miskolc, 2006.

⁶ WERTNER M., 1901. 189–190. – 1282-ben *de Inacha* előnévvel szerepel (ÁUO. IX. 344.), később utódai a dél-borsodi birtokuk után a bikki (*de Byk*) előnevet használták. Az Irotával való azonosítását Wertner Mór vetette fel.

⁷ GYÖRFFY GY., 1987. I. 777.

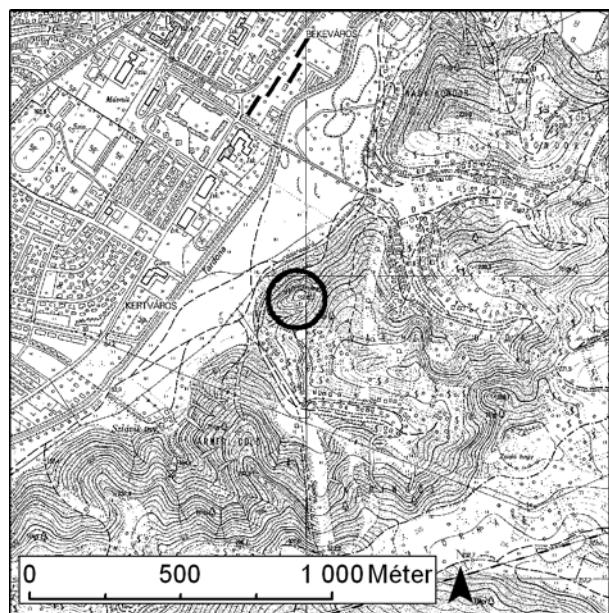
⁸ DI. 42017

39. KAZINCBARCIKA –VÁRHEGY

A várat a Tardona-patak széles völgyének DK-i szélén találjuk, a mai Kazincbarcika–Újvárossal szemben. Egy mellékvölgy, amely egyben a külső vár határa is volt, választja el a mögötte, K-re emelkedő magasabb dombtól. Minden oldala igen meredek. A kétrészes vár központi dombját feltöltéssel emelhették. DNy-i oldalán, ahol a csatlakozó terep enyhébb lejtésű, árok övezi, amelynek nyomai jól kivehetők. A külső várat sánccal védték, ez kétoldalt, a Ny-i oldalon hosszan, a K-i oldalon röviden csatlakozik a központi dombhoz és mindkettőnek a vége lefut a mellékvölgybe. E völgy Ny-i vége árokkal kezdődik, de ez inkább az erózió következménye, mintsem emberi alkotásnak látszik. A vár relatív magassága a DK-i oldal völgye felett 22 m, ÉNy-i oldala azonban, a Tardona-patak völgye felett ennél jóval több. A központi, hosszúkás alakú dombtető relatív magassága kb. 12, hossza 27, legnagyobb szélessége 13 m. A Ny-felé terjedő külső vár hossza 210, szélessége kb. 65 m, területe 1,2 ha. A külső vár meredeken lejt DNy-felé, csupán a központi domb aljától 20 méterre, az árok külső széle mellett látható egy laposabb terület.

A *Várhegy* neve, a kúp jelölésével, egy 1789. évi térképen szerepel először.¹ Fényes Elek írja, hogy Kazinc falu felett délnyugatra egy régi földvár maradványai látszanak.² Borovszky Samu a szlávnak tartott várak közé sorolta.³ Szegedi László helybeli újságíró az 1950-es években a helyszínen középkori

cserepeket gyűjtött.⁴ Kozák Károly 1955-ben végzett ásatást a Várhegyen lévő dombtetőn és az eredményekről rövid jelentésben számolt be.⁵

Kozák Károly ásatása a dombtetőnek kb. 1/3 részét tárta fel. 1,20 m mélységben a legtöbb helyen elérte a bolygatatlan sárga homokréteget. A dombtető

D-i felében 4 db 5×5 méteres szelvényt és a D-i perem mellett további két fél-szelvényt, összesen 130 m²-t tárt fel. A dombtető közepén egy 6,2×5 m-es nagyságú, téglalap alaprajzú faszerkezetű épület (ház) körvonalai bontakoztak ki, a padlósínt 90 cm mélyen volt. A részben feltárt épület ÉK-i szélén 8 db, 18–20 cm átmérőjű cölöplyuk volt egy sorban, felettük égett gerendák feküdtek az épület K-i, DK-i és ÉNy-i oldalán. Sok paticstörredék a cölöpök formáját mutatta. A feltárás során számos – részben festett és mázas – kerámialelet, egy taréjos sarkantyú, 3 db számszerű nyílhegy valamint sok állatcsontok került elő, melyeket Kozák Károly 13–16. századnak határozott meg.⁶

1992-ben a Borsod megyei vártopográfia a várat különösebb bizonyíték nélkül a motte-típusú várak csoportjába sorolta, egyidejűleg ekkor felmérését is közzétették (38. ábra).⁷

A várra vonatkozó okleveles adatot nem ismerünk. A várat az eddigi régészeti kutatások szerint a 13. sz.-ban építhették, a 15–16. sz.-i leletek talán csak

egy rövid idejű késői felhasználására utalnak. A Várhegy területe eredetileg Kazinc falu területéhez tartozott. Kazinc birtokáról tudjuk, hogy 1240-ben várnépek laktak. 1267-ig Ákos nembeli Ernye bán kezén volt, aki ekkor – királyi hozzájárulással – átadta Drugh fia Sándor szabolcsi ispánnak. Később a borsodi ispán kezelésében lévő királyi honorbirtok, a dédesi vár uradalmához tartozott egészen 1385-ig, amikortól Mária királyné adományaként serkei Lorántfi és a rokon Feledi-, Kazai családok közös birtoka lett, akik még a 16. sz. közepén is birtokolták. Vámszedő hely is volt a valószínűleg mezővárosi rangú helység.⁸

¹ B.-A.-Z. M. Lt. T. 82-2. sz. térkép

² FÉNYES E., 1851. II. 189.

³ BOROVSKY S., 1909. 7.

⁴ KOZÁK K., 1955. passim

⁵ KOZÁK K., 1957. 89.

⁶ KOZÁK K., 1955. passim

⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 31, 116.

⁸ CSÁNKI D., 1890. 173.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 125.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 780.; ENGEL P., 2002. passim

40. KÉKED – KASTÉLY

A magyar-szlovák államhatár közvetlen közelében, a Zempléni-hegység Ny-i nyúlványai által közrefogott völgykatlanban települt falu közepén, a középkori eredetű római katolikus templom mellett található a történeti Abaúj vármegye egyik legjelentősebb késő reneszánsz kastélya, melynek építéstörténetét 1989-ben befejezett műemléki felújítását megelőzően, 1979 és 1981 között kiterjedt ásatás és falkutatás derítette fel.

A parkkal és 18–19. századi gazdasági építményekkel körülvett épület két, egymástól jól elkülöníthető részre tagolódik: egy, É-i sarkain kerek „toronyokkal” rendelkező, 24×14 méteres, szabályos alaprajzú tömb D-i oldalához – egy belső udvart alkotva – három egytraktusos, D-n és K-n belső folyosós épületszárny csatlakozik, mintegy 30×30 méteres, nem teljesen szabályos négyzetes alaprajzon. A D-i szárny sarkain ötszögű alaprajzú „sarokbástyák”, közöttük a kerti homlokzaton pillérekre támaszkodó, külső lépcsős loggia (39. ábra).

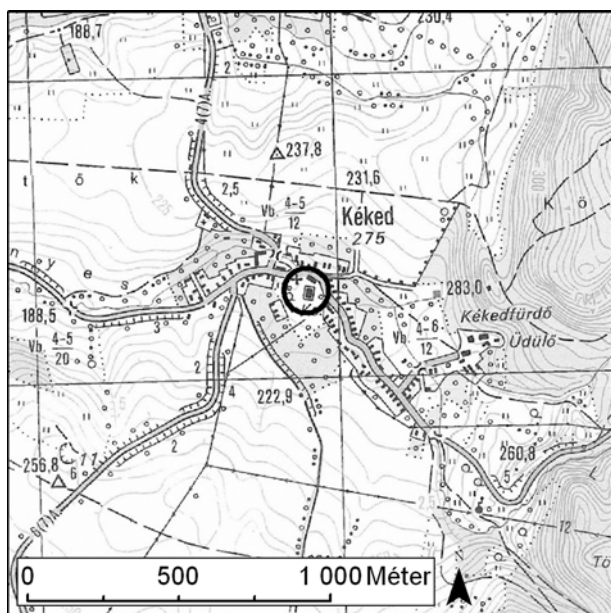
Az alagsorra, földszintre és emeletre tagolódó, manzardtetővel fedett É-i épülettömb alaprajzi elrendezése szintenként lényegében azonos. Az É–D-i tengelyben elhelyezkedő előtérhez kétoldalt két-két, többségében dongaboltozattal fedett tér illetve szoba csatlakozik, csupán az emelet Ny-i harmadát foglalja el egyetlen nagyterem. Az előtér DNy-i sarkában található a földszinten reneszánsz tagozatú falazott oszlopokra támaszkodó lépcsőfeljáró, itt a hosszfalak közepén egy-egy tüzelőberendezést alakítottak ki. A földszint ÉK-i terében 1800 körüli falképdíszítés. Az egyszerű, nagyrészt szabálytalan elrendezésű nyílás-

rendszert tekintve a K-i és a Ny-i homlokzat emelendő ki, ahol a legkorábbi, téglából falazott illetve vakolatba karcolt, sgraffitódíszes ablakok rekonstrukciója látható. Hasonló keretelésű lőrészek láthatók az É-i saroképítményeken is. Az É-i homlokzat meghatározó eleme a Zombori-címeres kőkeretes bejárat a visszaállított oszlopos előtetővel. A D-i épületsarkok eredeti kiképzésére gyémántmetszéses sgraffitósarokarmírozás – ma a Ny-i szárny egyik belső terében látható – részlete utal. A D-i homlokzat tengelyében feltárt félköríves (harmadik) torony maradványaira a helyreállítás során modern lépcsőfeljáró épült.

A három D-i épületszárny ugyancsak három – bár egymástól eltérő – szintre tagolódik, közülük a legjelentősebb a K-i és a D-i, boltozott és a 19. században kifestett terem. Az egyszerű, kétoldalt árka-dos udvarra K-felől külön bejárat nyílik. A külső homlokzatok romantikus vakolatarchitektúrája már inkább csak a D-i oldalon látható, míg a Ny-i szárny esetében a korábbi nyílásrendszer is bemutatásra került.

A kastéllyal először 1954-ben H. Takács Mariana foglalkozott önálló tanulmányban, ahol még az É-i épület 1500 körüli emelését tételezte fel.¹ 1970-ben napvilágot látott könyvében ezt már a 17. század elejére módosította,² a korai datálás azonban ezután is tovább élt a műemléki irodalomban.³ A Juan Cabello, Simon Zoltán és Feld István által végzett régészeti vizsgálat eredményeit és a levéltári források értékelését az első két kutató két, részletes tanulmányban tette közzé 1994-ben és 1998-ban,⁴ az

első építési periódusra vonatkozó ismereteket ezután Feld István is összefoglalta a 2000-ben megjelent kötetében.⁵

Bár a 13. századtól ismert Kékedi-család névadó birtokán számos, legkésőbb a 16. században felépített udvarházzal rendelkezhetett – így 1596-ból Kékedi János, 1609-ben már pusztaként említett épületéről tudunk⁶ – a mai kastélyegyüttes egyetlen eleme (így az É-i épület alagsorában, alapfalaiban fennmaradt 7×5,5 méteres, vékonyfalú építmény) sem azonosítható ezekkel. A legkorábbi – eredetileg két É-i és egy D-i, az épülettel azonos magasságú s a lakóterekkel egybenyitott kerek toronnyal megépített, szabályos alaprajzú és térosztású – kastély a kutatási eredmények alapján és a későbbi írott forrásokkal egybehangzóan – Kékedi Györgyhöz köthető s egy évszámot reneszánsz keretemen alapján 1610 körülre helyezhető. Belső tereinek többsége ekkor még síkmennyezetes lehetett, külső megjelenését alapvetően meghatározhatta egykor gazdag sgrafitto-díszítése. Bejárata a D-i toronyban nyílhatott. Eredeti lefedését nem ismerjük, egy egykori pártázat csupán feltételezhető. Esetleges külső védőműveiről nincs tudomásunk, az É-i homlokzat előtt alapozásában feltárt 6×4 méteres, különálló faltömbre támaszkodó, szintenként híd szerkezetes bejárati rendszer (lépcsőtorony?) már egy következő építési korszakból származik – hasonlóan a DNy-i sarokhoz kapcsolódó téglalap alaprajzú gazdasági épülethez, mely K-en fafolyosóval rendelkezett.⁷

Az építtető három fia 1627-ben úgy egyezett meg, hogy az atyjuktól rájuk maradt épület Zsigmondé és Jánosé lesz, míg Balázs számára a D-i oldalon

emelnek új szárnyakat.⁸ Ennek megfelelően azt ezt követő években épülhetett meg a kastély K-i és D-i szárnya – itt már az építészeti divat változásának megfelelően formájukban az olaszbástyákat követő, ugyan még lőrészekkel ellátott, de belül itt is lakótérket magukban foglaló saroképítményekkel. Bár a részletek ezen épületrészek esetében kevésbé ismertek, az így alapterületének több mint kétszeresére növekedett kastélyt a szondázó ásátások tanúsága szerint vizesárok övezte, az ezen átvezető felvonó hidas „közpóbástyáról” azonban csak egy 1687. évi osztálylevél tudósít.⁹ A kastélyt 1644-ben I. Rákóczi György hadjárata kapcsán elfoglalták és kirabolták, de tudomásunk van a század végi „török és kuruc háborúságok” pusztításairól is.¹⁰

Időközben az utolsó Kékedi 1658. évi halálát követően az épület leányágon a Melczer-család birtokába jutott. Az 1700 körüli évtizedekben két testvér, Melczer Mihály és János, később azok leszármazottjai birtokolták külön-külön a kifejezetten rossz állapotban volt kastély korábbi eredetű É-i és újabb D-i részét. Az 1757 és 1765 közötti évekből az utóbbi felújításáról gazdag írásos forrásanyag tanúskodik – ekkor épülhetett meg az udvari folyosó és a Ny-i szárny legfelső szintje.¹¹

Ezután sor kerülhetett az É-i tömb rendbetételére is, a kastélyegyüttes gyökeres átalakítása – s ennek során az övezőárok betöltése – azonban csak a Zombory-család 18. század végi – 19. század eleji, már az egész épületre kiterjedő zálogbirtoklása idején fejeződhetett be. Ennek pontos menetét már nem lehetett felderíteni, de az utóbbi család szerepét jól jelzi az ekkor megépült É-i bejárat feletti címerkő. Végül az épületegyüttes utolsó jelentősebb módosítása Melczer Andorhoz köthető, aki 1863-ban főként a D-i homlokzatot formálta át romantikus stílusban, de építkezései a belsőket is érinthették. A Melczer-család 1945 után veszítette el az épület tulajdonjogát, bár leszármazottai még továbbra is lakhatták. Az utóbbi fél évszázadban a legkülönbözőbb funkciókat töltötték be egyes részei, ekkor semmisült meg többek között az É-i homlokzat pártázatos-óratornyos romantikus mellvéd-fala. Legutóbbi felújításának célja egy továbbképző központ illetve szálloda kialakítása volt.¹²

¹ H. TAKÁCS M., 1954a. 73–88.

² H. TAKÁCS M., 1970. 128–129.

³ JOÓ T., 1992b. 34–35.

⁴ CABELLO, J. – SIMON Z., 1994. 197–225.; CABELLO, J. – SIMON Z., 1998. 255–277.

⁵ FELD I., 2000. 48–54.

⁶ CABELLO, J. – SIMON Z., 1994. 206.

⁷ Lásd részletesen: CABELLO, J. – SIMON Z., 1994. 208–218.

⁸ CABELLO, J. – SIMON Z., 1998. 225–260.

⁹ Uo. 259.

¹⁰ Lásd erre részletesen: CABELLO, J. – SIMON Z., 1998. 261–262.

¹¹ Lásd erre részletesen: CABELLO, J. – SIMON Z., 1998. 263–264.

¹² CABELLO, J. – SIMON Z., 1998. 266–268.

41. KELEMÉR – MOHOSVÁR

Kelemér községtől D-re, kb. 2 km-re találhatók az egymástól 400 m-re lévő, természetvédelem alatt álló Nagy- és Kismohos tavak. A Kelemér – Putnok közötti országút völgyben futó részének egyetlen éles kanyarulatától DNy-ra indul el az a völgy, amelyben az úttól 500 m-re a Nagymohos tavat találjuk. Innen tovább DNy-ra 200 m-re emelkedik a 340 m tszf. magasságú Mohosvár hegye.

A hegy, amelyen a vár található, önálló kis kúpot képez, alakja hosszúkas, ovális. A vártető kiterjedését perem jelzi, belső területe a 2000-ben megkezdett ásásokat megelőzően erősen bolygatott volt, mély gödrök és magas földhalmok tették felismerhetetlenné az egykori felszínét. A várhegyet átlagosan 6 méterrel alacsonyabb szinten egy 10–15 m széles, mély árok veszi körbe, melynek külső oldalán sánc húzódik. A sánc a DK-i oldalon már csak terasz formájában követhető. A vár déli oldalán hiányzik az árok és a sánc. Ezt az oldalt, a Kismohos-tó irányába meredek hegyoldal határolja, ahova a sánc mindkét vége röviden lekanyarodik. Mivel ez a nyitott rész a legmeredekebb oldalon van, ez nem bejárat lehetett, hanem feltehetően az árokban felgyülemelő csapadék levezetését szolgálhatta.

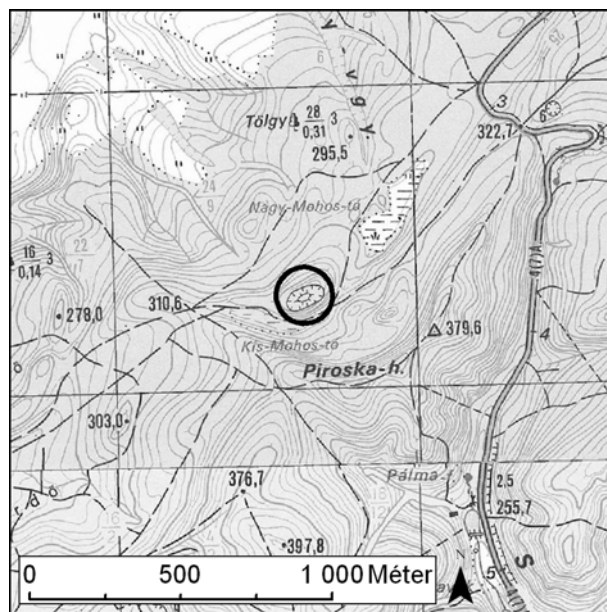
A vár sánccal és árokkal körülvett belső területének átmérője 60 x 35 m., területe 0,09 ha. Az ÉNy-i oldalon a sáncon kívül 18–20 m széles, 120 m hosszú egyenes terasz húzódik, külső szélét határozott perem jelzi, alatta a meredek hegyoldal folytatódik. E terasz mindkét vége nyitott, bár mindkettőnél meredekebbé válik a hegyoldal és ez bizonyos behatárolást jelent. A terasz mindenképpen a vár külső része volt.

A régészeti kutatások előtt a vár belső bolygatott területén a mészhabarcscarabok falazott kő épületre utaltak, de összefüggő falmaradvány már nem volt látható a vár területén.

A várra utaló helynév *Vár hegy* alakban egy 1852. évi és egy 1858. évi kéziratos térképen szerepel először.¹ Az 1903. évi Gömör megyei monográfia említését követően csak jóval később, Ila Bálint teszi közzé a vár létét igazoló okleveles adatokat. Ezekből azt a következtetést vonja le, hogy a várat a terület birtokosai, a Gut-Keled nemzetség tagjai, közvetlenül a tatárjárás után építhették.² Ferenczi Imre – Pesty Frigyes helynévgyűjtése alapján – mint *Vártetődomb* nevű helyet említi és ismerteti a sáncához fűződő, huszita emléket őrző helyi szájhagyományt.³

Első részletes leírása, a korábbi irodalom részbeni ismertetésével, Dobosy Lászlótól származik, aki a helyszínen készített vázlatos rajzát is közölte. Dobosy a vár belső területét az 1966. évi terepbejárása alkalmával már erősen bolygatottnak

találta, de a K-i részen még egy boltíves helyiség falmaradványait írja le.⁴ 1976. évi terepbejárása eredményeként Sándorfi György – topográfiai alapon – a vár tatárjárás előtti keletkezését valószínűsítette.⁵ 1999-ben Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén foglalta össze a várra vonatkozó adatokat, egyidejűleg Nováki Gyula 1992. évi felmérését is közzétették (40/a. ábra).⁶

A vár területén a 2000. évtől kisebb megszakításokkal 2006-ig ásásokra került sor Pusztai Tamás vezetésével, aki számos jelentésben, 2007-ben pedig összefoglaló jelleggel adta közre a kutatás eredményeit.⁷

A régészeti kutatás a várbelsőre, a sánc átvágására, a külső teraszra és a várhegy ÉK-i lábánál megtalált mészégetőre terjedt ki. Az árokkal körülhatárolt dombtetőt szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú, 1,5 – 1,6 m széles kőfal kerítette, ami egy 20×15 m belső területet övezett. A fallal körülvett terület közepén egy kerek alaprajzú 3 m falvastagságú, 9 m átmérőjű torony mintegy 2 m magasságig megmaradt falai kerültek elő. A várbelsőben három faszerkezetű épület nyoma valamint ciszterna is előkerült. A 2006. évi ásítás idején a vár övezőfalának Ny-i külső oldalához kapcsolódva és azzal egy falszövetet alkotva egy négyzetes alaprajzú másik (külső) torony 7,4×7,8 m méretű falmaradványait is megtalálták. Ennek falvastagsága 1,7 m, belső tere 3,8×4,5 m méretű. A Ny-i torony földszintjén a külső falban bejáratnak nyoma nem volt. A torony Ny-i fala alatt egy átlósan

fekvő és mindkét végén túlnyúló gerenda fészket találtak meg, amit ásatója a torony emeleti szintjéhez vezető kapuépítmény részeként értelmezett. A Ny-i torony kaputoronykénti feltételezését az támasztja alá, hogy itt a várhegy Ny-i peremén egy kb. 8 m hosszú palánkfal maradványai is előkerültek, valamint a kőfal és a palánkfal közötti árokban faszerkezet és gerendák elszenesedett maradványai voltak. A sáncátvágásból a sánc 13. sz.-i létesítésére, majd annak egy 13–14. század fordulójára datált magasítására lehetett következtetni. A külső platón pedig további épületek (istállók?) maradványait találtak meg. (40/b. ábra). A vár építését a 13. sz.-ra, közvetlenül 1242 utánra, pusztulását pedig a 14. sz. elejére lehet valószínűsíteni a leletek alapján. Fennáll a lehetősége egy rövid idejű 15. sz.-i használatának is.⁸

Bár Kelemér első okleveles említése csak 1332-ből ismert, a terület már 1232-ben a Gut-Keled nemzetség dorogi, majd ennek kihalása után a dobi ágának birtoka. A nemzetség 1338. évi birtokosztozásakor Kelemér Dorog fia Lőrinc fia István mesteré lett, akinek leányát Dobi Erzsébetet a király fiúsította és a tőle származó család szintén a Dobi nevet vette fel, akik itt még 1431-ben is birtokosok voltak.⁹

A vár az 1338. évi birtokosztozáskor még nem szerepel, első említése 1343/1344-ből származik, amikor már csak a helyét említik.¹⁰ 1397-ben Zsigmond király Dob-i Mihály fia Péternek új adományként adja többek között Kelemér falut a romos Mohos várral (*Kelemer cum deserto castro Mohus vocato...*).¹¹ Egy 1400-ból és egy 1430-ból származó oklevélben szintén csak a vár helyét (*loco castri*) említik.¹² Lehetséges azonban, hogy számolni kell a 15. sz. közepén a vár újbóli felhasználásával is. A szuhafői református egyház újkori, de minden bizonnyal eredeti középkori oklevelek alapján készített jegyzőkönyve szerint 1449–1450-ben Panithi Wza Bereck (Uza Brictius) gömöri alispán pert folytatott le a kazai Kakas család és a Putnoki család

között keletkezett hatalmaskodási ügyben, mely szerint a Kakas család tagjai a csehekkel (huszitákkal) együttműködve a keleméri erdőben felépített Mohosvárból háborgatták a vidéket.¹³

A vár feltehetően a 14. sz. elején, (1338 előtt), a Károly Róbert (1308–1342) hatalomra jutásához kapcsolódó harcok során pusztult el, valószínűleg leégett. A huszitákkal kapcsolatos említése alapján Faggyas István feltételezi, hogy a vár Rozgonyi Sebestyén 1458–1459. évi Sajó-völgyi hadjárata alkalmával pusztult el véglegesen.¹⁴

A vár köveit a 19. század negyvenes éveiben Pogány Fridrik keleméri birtokos építette be kúriájának falaiba. A későbbi birtokos Diószeghy Dezső pedig a 19–20. század fordulójának táján szállíttatta el a várom még megmaradt köveit kastély és istálló építéséhez.¹⁵

¹ B.-A.-Z. M. Lt. U. 348. sz. és U. 350. sz. térképek

² VENDE A., 1903. 57.; ILA B., 1940. 24., 24. 112. sz. jz.; ILA B., 1944–1976. II. 486., 486. 2. sz. jz.

³ FERENCZI I., 1963. 113.

⁴ DOBOSY L., 1975. 25–28.; DOBOSY L., 1993. 27. 7. – A későbbi kutatások ennek létezését nem igazolták.

⁵ SÁNDORFI GY., 1979. 249. – Említi még: VK. (1975) I. 188–189.; GYULAI I., 1985. 4.; PINTÉR I., 1986. 43.; FAGGYAS I., 1991. 17–27.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 336–339.

⁷ PUSZTAI T., 2002. 61–78.; PUSZTAI T., 2003. 160–162.; PUSZTAI T., 2004c. 7–9.; PUSZTAI T., 2004d. 224.; PUSZTAI T., 2004e. 238.; PUSZTAI T., 2005. 411–423.; PUSZTAI T., 2007. 39–64.

⁸ PUSZTAI T., 2007. 48–55.

⁹ NAGY I., 1857–1868. III. 333–334.; KARÁCSONYI J., 1995. 496, 506.; ILA B., 1940. 22, 24.; ILA B., 1944–1976. I. 100., II. 485–487.; PINTÉR I., 1986. 43–44.; GYÖRFFY GY., 1987. II. 514.; ENGEL P., 1996. II. 62.

¹⁰ Df. 265358.; ILA B., 1940. 24. 112. sz. jz.

¹¹ ZsO. I. 4986. sz.

¹² CD. X/2. 784, 786. (398. sz.); CD. X/7. 313. (107. sz.); ILA B., 1944–1976. II. 486. 2. sz. jz.

¹³ DOBOSY L., 1975. 25.; FAGGYAS I., 1991. 22. – A kazai Kakas család tagjainak egykorú környékbeli hatalmaskodásairól több más oklevél is tanúskodik.

¹⁴ PUSZTAI T., 2007. 55.; FAGGYAS I., 1991. 22.

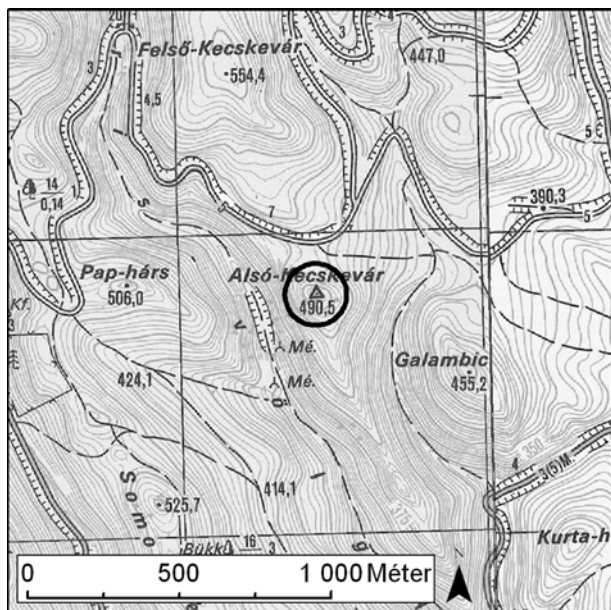
¹⁵ FAGGYAS I., 1991. 24.

42. KISGYŐR – ALSÓ-KECSKEVÁR

A nehezen megközelíthető várat minden lakott helységtől távol, Kisgyőr község központjától Ny-ra 5,5 km-re, a Felső-Kecskevár nevű hegytől D-DK-re kinyúló, különálló hegycsúcson találjuk. Az Alsó-Kecskevár nevű hegy 490 m tengerszint feletti magasságú, az alatta kanyargó völgyek feletti relatív magassága 150–200 m körüli. A meredeken kiugró hegycsúcs sziklás, kőgörgöteges felszínén árok, vagy sánc nyoma nem található, a rendkívül meredek hegyoldal ezeket feleslegessé tette. A Felső-Kecskevárhoz átvezető hegnyereg több mint 30 méterrel alacsonyabb szinten van.

A sziklacsúcs tetején egy kb. 30 × 20 méteres platón építették meg a várat, kerítő fala részben még ma is áll. Az 1 m vastag, helyenként 1,5 m magas falmaradványból szabálytalan öt- vagy hatszögű, hosszúkás védett terület rekonstruálható. Belső területén épületnek nem látni nyomát. A teljesen lekopott talajon leletanyag nem került elő.

„A Bükk erdejében egy magas csúcsos hegyen” lévő várat Fényes Elek, majd Kandra Kabos említi.¹ Bartalos Gyula mint „pogányvárat”, Gerecze Péter mint földvárat ismeri, Borovszky Samu szláv építménynek tartja, Szendrei János pedig szintén

pogányvárnak, illetve földvárnak nevezi.² A vár szintvonalas felmérését 1970-ben Ráksi Miklós és Matlák Sándor készítették el (41. ábra). 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia írta le elsőként részletesen a várat, amikor – helyének megválasztása és alaprajza alapján – feltételezték, hogy a tatárjárás után épült.³

A középkori eredetű várra okleveles adatot nem ismerünk,⁴ a vár területén korhatározó lelet sem került elő.

¹ FÉNYES E., 1851. II. 72.; KANDRA K., 1871. okt. 19.

² BARTALOS GY., 1891. 140.; GERECE P., 1906. 244.; BOROVSKY S., 1909. 7.; SZENDREI J., 1927. 266.

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 31, 117.

⁴ Kisgyőr korai történetére vonatkozó adatokat lásd: Kisgyőr – Várhegy (Majorvár) alatt.

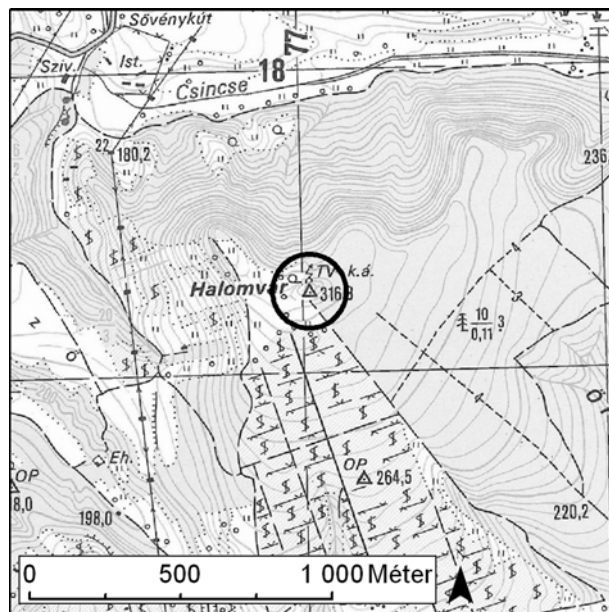
43. KISGYŐR – HALOMVÁR

A Halomvár Kisgyőr községtől D-re 2 km-re, az azonos nevű hegy tetején van, Kisgyőr és Harsány határvonalán. A halom tszf. magassága 316 m, a fennsík relatív magassága kb. 100 m. A hegy É-i oldala meredek, a D-i oldalon lankásan ereszkedik le a terep. A hegy teteje sík, enyhén domború. A meredek É-i oldal felett található a vár, körülötte az árok szélessége kb. 22, mélysége eléri az 5. métert is, sánc nincs. Középen feltehetően mesterséges domb emelkedik, amelyet az árokból kitermelt földből emeltek. A Ny-i oldalon kisebb földmennyiség került az árok külső oldalára is. Az árok a K-i szakaszon megszakad, itt egy kb. 6 m széles bejárat utat hagytak az árokban. Régészeti ásatás hiányában egyelőre feltételezzük, hogy Miskolc-Tapolca – Leányvárhoz hasonlóan a benne hagyott bejárat itt is egykorú az árokkal.

A középén álló domb nagyjából kör alaprajzú csonka kúp. Belsejében nagy méretű, 30 m átmérőjű mélyedés van, ennek pereme a DK-i oldalon alacsonyabb, mintha bejárat lenne a domb belsejébe. Falazott épületnek nincs nyoma. A domb relatív magassága az árkon belüli területhez viszonyítva 11 m. Az árokkal körülvett terület szabálytalan kör alakú, legnagyobb átmérője 255, területe (a középső dombbal együtt) 3,8 ha. A 20. sz. közepén a középső mélyedés területére egy távközlési antenna tartóoszlopát és építményét helyezték el, ami feltehetően jelentős mértékű bolygatással járt.

A Halomvár neve először egy 18. század végi térképen tűnik fel.¹ Az irodalomban Lukács István említi elsőként, 1847-ben, mint „földhányást”, majd Fényes Elek-nél is megtaláljuk.² 1864-ben még mint szántóterületet írják le: „...midőn a halom laposa

feltöretett . . . szántás alkalmával sok zabola, vasak, sarkantyúk, sat. találtattak, de még most is látszik a sánczok árka!”³ Később Kandra Kabos, Szendrei János, Récsey Viktor, Sennovitz Gyula és Leszih Andor említették anélkül, hogy a vár korával foglalkoztak volna.⁴

Kemenczei Tibor a vár környékéről a miskolci múzeumba került őskori raktárleletek alapján feltételezte, hogy talán a kora vaskorban épült.⁵ Felmérését Lossos Miklós és Ráksi Miklós készítette el 1967-ben (42. ábra). Később Sándorfi György

foglalkozott vele részletesen, és a motte típusú várak közé sorolta, korát pedig a 13. század második felére, a tatárjárás utánra valószínűsítette.⁶ Ugyanezt a megállapítást közölte róla 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia is.⁷ Legújabbban Baráz Csaba foglalkozott a Halomvárral és a többi mottétól eltérő jelenségeket hangsúlyozva számos távoli analógia alapján arra következtetett, hogy a Halomvár nem vár volt, hanem erődített kultuszhely, korát pedig a kora vaskorba, a preszkiták és szkíták idejébe valószínűsíti.⁸

A vár kora – régészeti kutatások hiányában – jelenleg nem határozható meg, így csak a további kutatásoktól remélhető válasz arra is, hogy a

Halomvár objektuma erődítmény volt-e vagy más célból létesült.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. T. 22-5. sz. térkép

² LUKÁCS I., 1847. 88–89.; FÉNYES E., 1851. II. 72.

³ PESTY F., 1988. 132.

⁴ KANDRA K., 1871. okt. 19.; SZENDREI J., 1883. 134.; RÉCSEY V., 1890. 66.; SENNOVITZ GY., 1902. 281.; LESZIH A., 1908. 97.; SZENDREI J., 1927. 265.

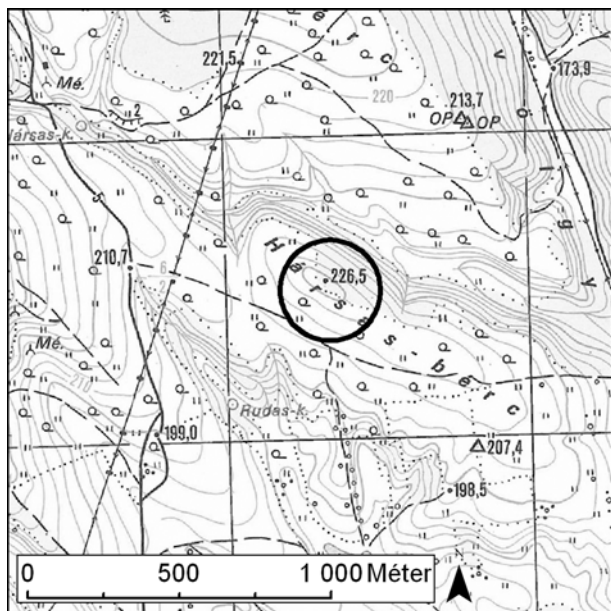
⁵ KEMENCZEI T., 1966d. 85., 105. jegyzet.

⁶ SÁNDORFI GY., 1980. 27. – Sándorfi egyidejűleg arra is utalt, hogy a Halomvár méreteiben és jellegében élesen eltér a többi magyarországi és nyugat-európai mottétól.

⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 32, 117.

⁸ BARÁZ CS., 2000. 211–227.; BARÁZ CS., 2006. 11–20.

44. KISGYŐR – HÁRSASVÁR

A földvár Kisgyőr községtől ÉK-re, közel 3 km-re, a Rudas-kút felett K-re, két vízmosásos völgy között hosszan elnyúló, lapos dombhát legkiemelkedőbb részén helyezkedik el. A térképek Hársasvár, vagy Hársas-bérc néven jelölik. A vár ovális alakú, az elmosódott perem alatt 2 méterrel erősen feltöltődött árok veszi körbe, amely azonban a DNy-i oldalon teljesen eltűnik. Az árkon belül a vár területének hossza 122 m, szélessége 73 m, területe 0,7 ha. Az árok szélessége 18–25 m között váltakozik, mai

alakjában inkább terasznak mondható. Egész környéke legelő, idős tölgyfákkal.

1851-ben olvashatunk róla először, földből kiásott „alapkövek” említésével.¹ 1891–1930 között gyakran említik, de minden közelebbi adat nélkül.² Legutóbb már a védett régészeti területek között szerepelt.³ Kemenczei Tibor a késő bronzkori földvárakkal együtt említi, azonban megjegyzi, hogy azoktól elütő típust képvisel.⁴ Szintvonalas felmérését 1968-ban Renner Pál és Ráksi Miklós készítette el (43. ábra). Szabó János Győző 1983-ban foglalkozott a várral röviden, de tévesen kettős árkot említett.⁵ 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor korábbi felmérését is közzétették.⁶

A vár korára vonatkozóan régészeti adatokkal nem rendelkezünk, területéről származó régészeti leletekről nem tudunk. Nováki Gyula és Sándorfi György valószínűsítette őskori eredetét, de egyidejűleg megjegyezték, hogy közelebbi korát csak ásatás segítségével lehetne meghatározni.⁷

¹ FÉNYES E., 1851. II. 72.

² BARTALOS GY., 1891. 140.; BABIK J., 1903–1904. 206.; GERECE P., 1906. 244.; BOROVSKY S., 1909. 7.; SZENDREI J., 1927. 266.; LESZIH A., 1930a. 129–130.

³ HELLEBRANDT M., 1978–1979. 20.

⁴ KEMENCZEI T., 1966d. 85, 105. jegyzet; KEMENCZEI T., 1970. 29.; KEMENCZEI T., 1984. 41.

⁵ SZABÓ JÁNOS GY., 1983. 292.

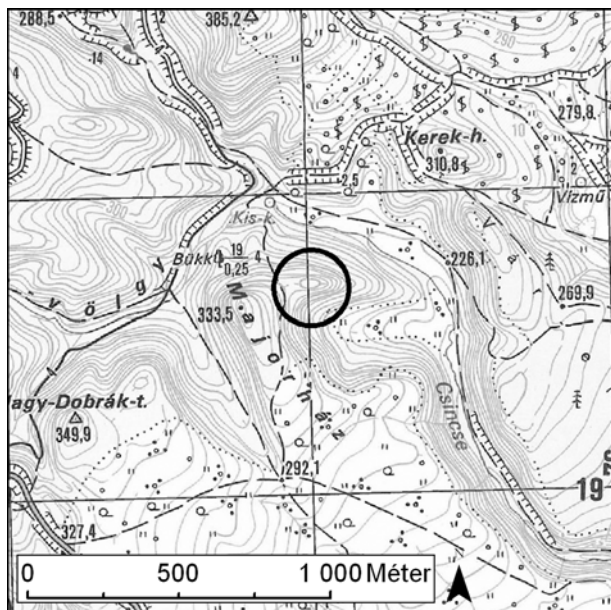
⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 15–16, 106.

⁷ Uo. 16.

45. KISGYŐR – VÁRHEGY (MAJORVÁR)

A vár Kisgyőrtől Ny-ra, kb. 1,2 km-re, az azonos nevű, 305 m tengerszint feletti magasságú hegyen található. Az alatta folyó Csincse-patak völgye feletti

relatív magassága 70–80 m. A K-felé kiugró földnyelv csúcsán lévő várat sánc vette körül, belső oldalán árokkal, amely a D-i oldalon már lepusztult, ott csak

terasz jelzi egykori vonalát. A sánc a többi oldalon jó állapotban maradt fenn, különösen a Ny-i oldalon, amely a vár leglátványosabb pontja. A sánc a vár felső részétől mintegy 10–15 méterrel alacsonyabb szinten fut körbe. A felső plató hossza kb. 32,

szélessége 20 m. K-i harmadában a termett sziklába mesterségesen kivájt, négyszögletes üreg van, feltehetően egykori helyiség nyoma.

1864-ben a romokat „Majorház” néven említik, Bartalos Gyula pedig „Majorvár”-ként, mint „pogányvárat” ismeri.¹ A várat 1968-ban Renner Pál és Ráksi Miklós mérte fel (44. ábra). 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia írta le elsőként részletesen, amikor – telepítése, alaprajza alapján – középkori eredetűnek, közelebből tatárjárás előttinek határozták meg a várat.²

Kisgyőr először 1261-ben szerepel, mint az egri püspök birtoka. Később az Ákos nembeli Ernye bán birtoka lett, mivel 1319-ben már Károly király adományozza el Debreceni Dózsa erdélyi vajdának, mint az Ernye bán unokáitól elkobzott diósgyőri vár tartozékát. Kisgyőr a későbbiekben is a diósgyőri uradalom tartozéka volt.³ A várra vonatkozó történeti adat nem ismert, a vár területén korhatározó lelet nem került elő, ennek ellenére a vár középkori eredetűnek tekinthető, de közelebbi meghatározása ásatás nélkül nem lehetséges.

¹ PESTY F., 1988. 169.; BARTALOS GY., 1891. 140.

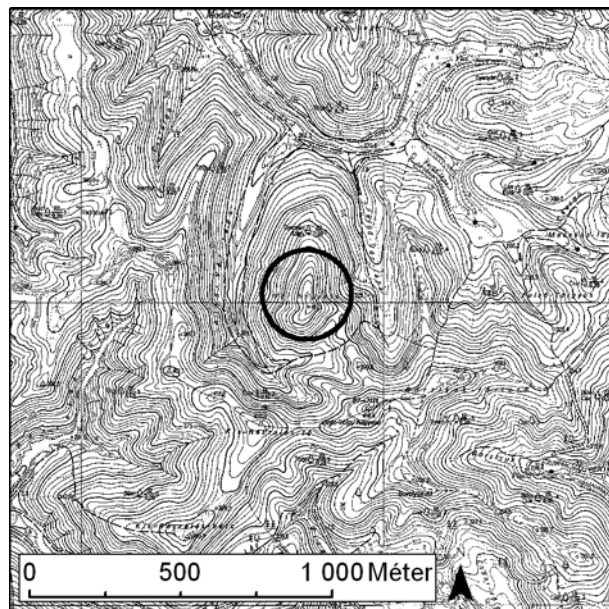
² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 32, 118.

³ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 76.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 775.; ENGEL P., 2002. passim

46. KISSIKÁTOR – VÁR-HEGYESE

Kissikátor község DK-i végétől két, egymással párhuzamos völgy tart D-i irányba. Ezek közül a Ny-ra eső közvetlenül a községből indul. A másik ettől K-re kb. 1 km-re húzódik, – melynek neve Kissikátori-Renget-völgy – ebbe a település végétől csak egy domb megmászása után ereszkedhetünk le. Ez utóbbi völgy a település DK-i végétől számítva 1,8 km után DK-re fordul, majd további 900 m után K-felé, e szakasz felett, D-re emelkedik a 411,1 m tszf. magasságú „Vár-hegyese” nevű hegy.¹

A hegytető hosszúkás, É-D-i irányú gerincet képez, körös-körül meredek oldalakkal. Különösen a K-i oldal igen meredek, ezért ezen az oldalon nem is találunk mesterséges erődítést. A Ny-i oldal valamivel kevésbé meredek, itt a tetőnél 6 m-rel alacsonyabb szinten igen erősen elmosódott, mesterséges terasz figyelhető meg. A terasz azonban a hegytető DNy-i része alatt már csak alig sejthető. A hegytető É-i és D-i, DNy-i összekeskenyedő vége alatt nyoma sincs sáncnak, terasznak vagy ároknak. Ez különös, mert az ehhez hasonló helyeken éppen a viszonylag legkönnyebben támadható oldalakon szokott lenni a jelentősebb védelmi rendszer. A hegytető hossza, az elmosódott terasz hosszát figyelembe véve, kb. 130 m, legnagyobb szélessége kb. 40 m.

A lelőhely Várhegy néven a Pesty Frigyes féle kéziratos helységnévtárban szerepel először.² Ennek nyomán a várat Dobosy László ismerteti, aki neve alapján figyelt fel a Várhegyre, és a várhelyek, várnevek között szerepeltette. Annak ellenére, hogy 1967-ben járt a helyszínen, védelmi rendszernek nem

találta nyomát, így csak egy helyi hagyományt ismertetett róla, mely szerint a Várhegyben üregek, alagutak vannak, ahová a török időkben a lakosság menekült.³

A lelőhelyet 1992-ben Nováki Gyula kereste fel, a várat azonosította és a hegytetőt Horváth István segítségével felmérte. 1994-ben a település kismonográfiájában így már szerepelt a Várhegy erődítménye, ahol ekkor egy kisebb és egy nagyobb sáncot írnak le.⁴ Az erődítmény részletes leírására és 1992. évi felmérésének közzétételére 2001-ben került sor (45. ábra), amikor elsődlegesen jellege alapján középkori eredetűnek határozták meg.⁵

Az a hagyomány, amelyet Dobosy László jegyzett fel, hogy a török időkben ide menekült a lakosság, a hely rejtett fekvése alapján elképzelhető, de ez több

más, hasonló fekvésű, egykori várral kapcsolatban is felmerült a helyi hagyományokban, minden bizonyíték nélkül. Ezért önmagában ez a vár korára nézve irányadónak nem tekinthető. Mivel az erődítményről sem írott adatok nem ismertek, sem a területéről származó korhatározó leletről sem tudunk, így az erődítmény kora bizonytalan, és jelenleg nem határozható meg.

¹ Eredeti neve Várhegy volt, de az újabb térképeken már *Várhegyese* néven szerepel. Lásd: az EOV 87–114. sz. M = 1: 10.000-es térképen.

² PESTY F., 1988. 307.

³ DOBOSY L., 1975. 53. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 28. sz. 7.

⁴ DOBOSY L. – KOCSIK L., 1994. 60. – Az itt említett „kisebb és nagyobb sánc” nyomát Nováki Gyula 1992-ben nem találta.

⁵ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2001. 49–51.

47. KOMLÓSKA – PUSZTAVÁR

A ma Pusztavár néven ismert vár romjait Komlóska község DNy-i vége feletti 426,5 m tszf. magas Pusztavár-tető nevű hegyen találjuk (8. kép). Az elnevezés nyilvánvalóan újkori névadás eredménye, és a vár már akkor is elhagyatott, elpusztult állapotára utalt. Az újkori név először 1680-ból ismert, de így szerepel egy 1873. évi kéziratos térképen is.¹

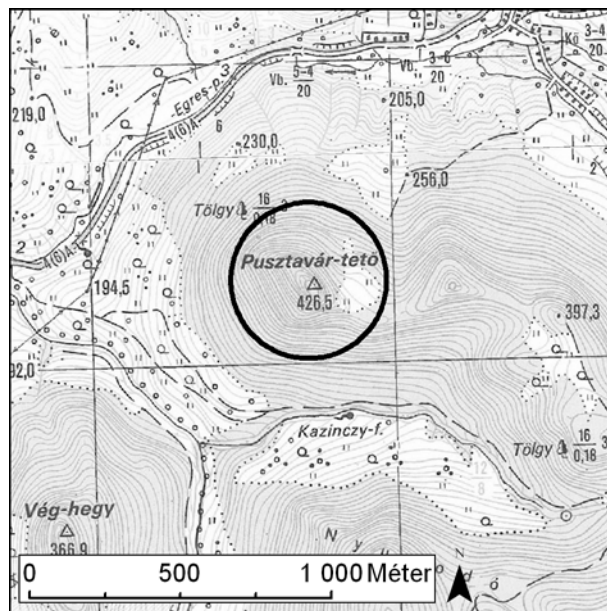
A vulkanikus eredetű hegy nagyjából ÉNy-DK-i irányú keskeny gerincet képez, két különálló, kiemelkedő magaslattal, oldalai igen meredek. DK-felé 40–50 méterrel alacsonyabb nyereg köti össze a hegy többi részével.

A vár a hosszan elnyúló hegytetőt teljes egészében magába foglalja, belső területe erősen sziklás. A két magaslattal megfelelően két, közel egyenlő nagyságú részből áll, melyeket közös várfal zár körbe. Középen emellett még egy egyenes várfal választja el a két várrészt. Az övezőfal erősen lepusztult, de végig követhető és több helyen 2–3 m magasán áll ma is; vastagsága 1,8–2 m. Közvetlenül a várfal alatt a meredek hegyoldal következik. A kerítőfalon kívül várakok nincsenek, de a Ny-i oldalon a vár teljes hosszában mintegy 4–7 m-rel alacsonyabban terasz húzódik, melynek szélén (peremén) nincs falnak nyoma a felszínen. Az É-i várrész hossza 72 m, szélessége 30 m, a D-i várrész hossza 55 m, szélessége 32 m, így a teljes vár hossza 112 m.

A régészeti kutatásokat megelőzően az É-i várrész legmagasabb pontján egy kerek épület (torony) alapfala látszott, melynek belső átmérője 4,5 m, falvastagsága 2 m. A D-i várrész legmagasabb részén szintén egy kör alakú épület (torony) alapfalai mutatkoztak, ennek belső átmérője kb. 4 m, falvastagsága 1,8 m.

A középkori nevén Solymos várra vonatkozóan

elsőként Csánki Dezső közölt okleveles adatokat, ennek ellenére a 15 évvel későbbi, a Borovszky Samu féle Zemplén megyei monográfia csak a vár csekély romjaira tesz utalást a huszitáknak tulajdonítva annak építését. Gerecze Péter is szerepelteti, Genthon István viszont már azt közli róla, hogy a középkori várrombból csak egy 15 méteres félkör alakú, 1 m magas kőfalrész látható.²

1961-ben Valter Ilona és Molnár Vera végeztek terepbejárást Pusztaváron. Jól ismerték fel a két belső kerek tornyot, a vár főbb méreteit is meghatározták, de a sűrű növényzet miatt nem tudtak pontos felmérést végezni.³

1967-ben a Zempléni hegység turistakalauzában

az erősen benőtt, bozotos területen fekvő romos állapotú várat téglalap alaprajzúnak írják le, ahol helyenként 15 m magas (!) kőfalrészecskék is állnak; történetéről pedig csak annyit közölnek, hogy egykor a Csirke családé, később pedig a husziták birtokában volt. E téves adatokat a későbbi ismertetések is átveszik.⁴ 1977-ben Fügedi Erik közölt elsőként hiteles forrásokon alapuló adatokat a várról, feltételezve azt, hogy a Tolcsva nemzetség építhette 1312 után, mely időpontot a nemzetség egyik ágának ekkortól a királyhoz kötődő kapcsolatából vezette le.⁵

A vár első pontos felmérését 1986-ban Nováki Gyula, Sándorfi György és Gábor Judit végezte el, ami a sűrű erdővel benőtt terület miatt volt különösen nehéz. Ennek ellenére sikerült a vár meglehetősen pontos alaprajzát elkészíteni. 1996-ban Németh Péter a középkori Tolcsvára, ugyanakkor Engel Pál a várra vonatkozó adatokat tett közzé, előbbi a régészeti kutatás eredményeitől várva, utóbbi 1300 tájára helyezte a vár építésének idejét.⁶

1997 tavaszán a vár területének jelentős megtisztítására került sor, így ugyanezen év szeptemberében a várat Nováki Gyula és felesége újból felmérte és pontosította. A felmérés eredményeként két kapunyílást azonosítottak, egyet a középső osztófal nyugati vége mellett, egy másikat a DK-i oldalon. 1998-ban Tamás Edit a Komlós-kőről írt falumonográfiájában foglalta össze a várra vonatkozó adatokat, egyben közzétette Nováki Gyula 1997. évi új felmérését is (46. ábra).⁷

A vár kutatásában új lendületet adott az a körülmény, hogy 2001-től 2004-ig Feld István vezetésével ásatások folytak a várban,⁸ melynek eredményeit az abban közreműködő Gál Viktor dolgozta fel.⁹

Az ásatás a D-i kerek torony mellett, attól É-ra egy 5×12 m alapterületű helyiséget tárt fel, melynek Ny-i falában egy bevilágító-ablak is megfigyelhető volt. A D-i várrész kerek tornyához É felől egy kétszintű, mélyebb É-i és magasabb D-i szintű épület csatlakozott a kutatás szerint, a Ny-i oldalon egy külső lépcsővel, mely egy négyzetes alaprajzú pihenőre vezetett fel. Az épületet egy K-Ny-i fal kötötte össze a Ny-i várfallal.

A két várrészt elválasztó osztófal Ny-i végén – ahol korábban kapunyílást vélt Nováki Gyula felfedezni – egyértelműen megállapítható volt, hogy az É-i építmény derékszögű, tufakváderekkel armírozott DNy-i sarkához építették hozzá később a D-i várrésznek – árkot is lezáró – Ny-i falát. Az osztófal másik, keleti végénél pedig talán az osztófal épült hozzá a külső, keleti várfal belső síkjához. A vár 1,06 m széles gyalog kapuja a D-i várrész DK-i részén került feltárássra.

A törtkőből, habarccsal rakott falakat a plató szintjénél mélyebben, a hegy oldalában kezdték építeni, a fal belső síkját nekitámasztva a hegy oldalának. Ezután a belső terepet feltöltötték, a 13–

14. századi járószintet csak a vár ÉNy-i sarkában figyeltek meg. Az É-i várrész területén nyitott kutatóárkokban – a középső tornyot leszámítva – építmények nem kerültek elő.¹⁰

A környéket az Árpád-korban a Tolcsva nemzetség birtokolta. A terület a Tolcsva nembeli Uz fiaitól, Demetertől és Uzától származó Tolcsvai, ill. Toronyai (más néven Újfalusi) családoké volt a 14. században, ezért valószínűleg őseik építhették a várat a 13. sz. végén, illetve 1300 körül. Egyes feltevések szerint talán csak 1312 után épült, amikor a nemzetség egyik ága az Aba Amadé fiai elleni hadjáratban való részvétele miatt jutott I. Károly király különös kegyébe. Az ásatások alkalmával előkerült leletek ugyanakkor nem bizonyították, de egyértelműen még nem is cáfolták, hogy a vár birtokosainak, a Tolcsva nembelieknek állandó lakhelye lett volna a 13–14. században.¹¹

A vár első közvetlen említése csak 1379-ből való, amikor korábbi, közelebből nem ismert időben megtörtént birtokmegosztását említik a két család között. A csupán kivonatban fennmaradt oklevélből azonban sem a birtokosztály tartalma, sem a vár akkori állapota nem derül ki.¹²

Legközelebb 1398-ból ismerünk említést a várról, amelyet ekkor, mint a Komlóstelek birtok felett álló „megromlott” várat említik. Az ekkor kelt oklevélből megtudjuk, hogy a várat is magába foglaló területet királyi adományként még 1396-ban a Debrői család kapta, de a tényleges, egyben korábbi birtokosok tiltakozása miatt perre, majd kiegyezésre és birtokfelosztásra került sor a felek között.¹³ Többé nem épült fel.

Összegezve a kutatás eddigi eredményeit Solymos vára É-i része a Tolcsva nemzetség felemelkedésével párhuzamosan a 13–14. század fordulóján vagy a 14. sz. legelején létesülhetett. Nem kizárt, hogy a család társadalmi pozíciójának emelkedésével függhet össze a korai vár bővítése a déli várrésszel (talán a 14. sz. közepén), ami egyben reprezentációs céloknak is megfelelt. Később a 14. sz. végére a vár folyamatos fenntartása már meghaladta a Tolcsva nemzetség anyagi erejét, de ez összefügghet a családtagok halálával is. Ezek együttesen okozhatták a vár korai felhagyását.¹⁴

¹ SCHRAM F., 1973. 12–13, 18.; B.-A.-Z. M. Lt. Zemplén m. Levéltára, Sátoraljaújhely. Zm. U. 68. sz. térkép

² CSÁNKI D., 1890. 335.; VENDE A., 1905. 71.; GERECZE P., 1906. 1053.; GENTHON I., 1961. 166.

³ Valter Iлона – Molnár Vera: Jelentés a Pusztaváron (Komlósa, Zemplén m.) végzett felméréséről. 1961. VII. 14–15. Kézirat. A MNM. Sárospataki Rákóczi Múzeuma Adattára. 62–8.

⁴ Zempléni hgs. 1967. 68, 183.; VK. I. (1975) 233–234.; KISS G., 1984. 109. – A vár huszita kori felhasználása téves, az adatok a Sáros megyei Komlós nevű várra vonatkoznak, amely Komlóskeresztes (ma: Chmel'ov) mellett állt.

⁵ FÜGEDI E., 1977. 189.

⁶ NÉMETH P., 1996. 37–47.; ENGEL P., 1996. I. 414. – A vár területe a Tolcsva nemzetség birtokához tartozott.

⁷ TAMÁS E., 1998. 15–19. – A vár leírását itt még az 1986-ban készült leírásból vette át, amikor a növényzet miatt nem lehetett mindent pontosan felmérni, így rossz falméreteket szerepelnek

benne. A vár területének növényzettől való megtisztítását 1997-ben végeztette el a komlósikai önkormányzat.

⁸ A ásátást a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Művelődéstörténeti és Múzeológiai Tanszéke és a Magyar Nemzeti Múzeum Sárospataki Rákóczi Múzeuma közösen végezte.

⁹ GÁL V., 2003. 110–130. – A legújabb összefoglalása: GÁL-MLAKÁR V., 2006. 12–14.

¹⁰ Az ásátási beszámolók időrendben, 2001. évi ásátás: FELD I., 2002a. 57–58., FELD I., 2003b. 180.; 2002. évi ásátás: GÁL V., 2003. 116–119.; FELD I. – GÁL V., 2004a. 229.; 2003. évi ásátás: FELD I. – GÁL V., 2004b. 244.; 2004. évi ásátás: GÁL V. – FELD I., 2005. 240.

¹¹ ENGEL P., 1996. I. 414.; FÜGEDI E., 1977. 189.; FELD I., 2003. 180.

¹² DI. 71948; ENGEL P., 1996. I. 414. – Egy korábbi birtokfelosztásra utal egy 1345. évi oklevél (DI. 3755 = AO. IV. 491.), amely szerint, ha nem sikerülne a feleknek visszaszerezni Tholchuai-Demeter fia János özvegyétől a birtokaik megosztására vonatkozó okleveleket, ... szabadon megoszthatják egymás között birtokaikat.

¹³ ZsO. I. 4296, 5467. sz.; FÜGEDI E., 1977. 189. – Az 1398-as oklevelet 1404-ben átírják. Vö.: CSÁNKI D., 1890. 335.

¹⁴ GÁL V., 2003. 122. – A két várrész hazánkban egyedülálló kialakítása több hipotézist eredményezett, ezekre azonban itt nincs módunk kitérni.

48. MARTONYI – SZÚNYOG-TETŐ (POGÁNY-HEGY)

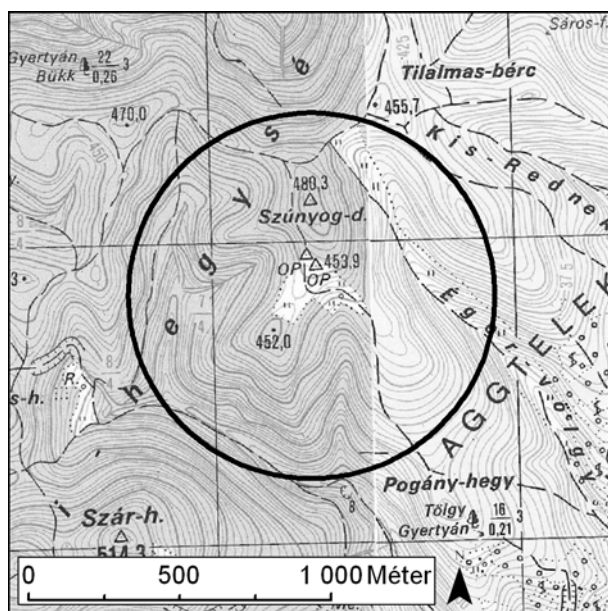
Martonyi község templomától ÉNy-ra 2,8 km-re emelkedik a Szúnyog-tető 479,7 m tszf. magas csúcsa, amely egyben az itt húzódó erődítmény legmagasabb pontját is jelenti. A hegy a Martonyi melletti pálos kolostorromtól ÉK-re, 1 km-re található, a kolostor és a vár között a mély „Nyírjes-lápa” nevű völgy húzódik. A kolostorromtól vezető út az említett völgy felett haladva éri el a Szúnyog-tető É-i alját, ahol az erődítmény egyetlen ismert eredeti bejárata (kapu?) is található. Az út ezen áthaladva és K-re kanyarodva 70 m után a meredek hegyoldalban elhagyja az a vár területét.

A Szúnyog-tetőt ÉNy- és ÉK-felől egy-egy keskeny hegynyereg köti össze a hegycsoport többi részével. Az erődítmény feltehetően eredeti bejárata az ÉNy-i nyereg felett van, ahol ma is út vezet az erődített terület belsejébe. A kaputól DNy-ra 1–1,5 m magas árokkal nem kísért sánc indul meredeken lefelé, 55 m hosszan ez a legépebben fennmaradt sáncrészlet. Egy másik út keresztezését követően már végig inkább csak terasz alakjában követhető az egykori erődítési vonal.

A kaputól számítva 330 m-re ér ki a sáncmaradvány egy Ny-ra kinyúló hegynyelv végére. Itt visszakanyarodik és a hegynyelv másik oldalán DK-i irányába halad meredeken lefelé. A sánc az ÉK-DK-i irányú, mély völgy felett pár méterrel magasabban megszakad. Kb. 40 méterrel tovább, a völgy túloldalán ismét folytatódik a sánc nyoma. Meredeken halad felfelé egyenes vonalban, 200 m után ér fel egy másik, DNy-ra kinyúló hegynyelv végére. Itt ismét visszakanyarodik, de alig 30 m után a hegy DK-i, K-i oldalának sűrű erdejében nem sikerült a folytatását felismerni.

Visszatérve a Szúnyog-tető ÉNy-i aljába, a kaputól K-re ismét jól felismerhető az egykori sánc nyoma. A kapu ÉK-i szárnya kissé begömbül a belső terület felé, ez az út felől várható támadás kivédésére gyakori megoldás az őskori sáncoknál. A kaputól K-re a sánc igen csekély belső magasságot mutat, itt is inkább csak terasz alakjában mutatkozik. A továbbiakban az ezt keresztező úttól számítva 300 m

hosszan, közel vízszintesen követhető, de ezután itt sem válik felismerhetővé a folytatása.

A felmérés alkalmával tisztázatlan maradt a telep széle a DK-i oldalon. Későbbi kutatásnak kell eldöntenie, hogy valahol a „Pilis-parlag” K-i szélén zárul-e, vagy áttérjed a DK-i hegynyúlványra („Pogány-hegy”) is. A telep átmérője É-D irányban 610 m.

A földvárát elsőként Prágai Albert geológus ismerte fel. Erről értesítette Nováki Gyulát, aki 1998. április végén bejárta, majd ugyanazon év júniusában a felmérését is elkészítette (47. ábra).¹

A hegy magas fekvése, a telep nagy kiterjedése, valamint a vár belső erdős területén több helyen található jellegtelen őskori cserepek alapján a legvalószínűbb, hogy az erődítmény a késő bronzkorba tartozik.

¹ D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 8-9, 84.

49. MEGYASZÓ – REF. TEMPLOM ERŐDÍTMÉNYE

Megyaszó erődfallal körülvett református temploma a régi településrag közepén, közelebből a település K-i oldalán húzódó dombsor egyik, Ny-felé előrenyúló tagján emelkedik. A templomot szabálytalan négyszög alakban erődfal veszi körbe. Ennek mind a négy sarkán egy-egy igen szűk, részben a falsíkok élében álló négy- illetve ötszögű védműve (kisméretű saroktornya) volt, amelyek mára erősen romos állapotba kerültek. A feltehetően egyszintes védművek között nincs két pontosan egyforma méretű és alaprajzú. A belső méretük 1,5–2 × 2–2,5 m között változik. A hosszanti falakon lőrész fut végig, azonban a nyílások változó méretűek és szabálytalan ritmusban helyezkednek el, sőt nem is pontosan egy síkban húzódnak.

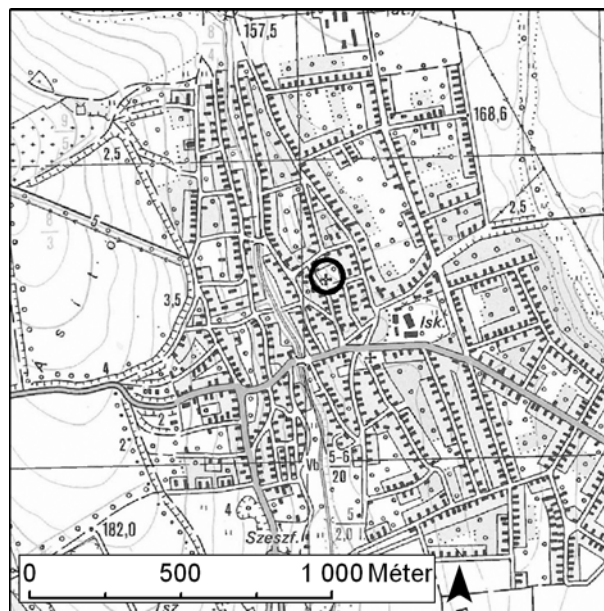
A megyaszo református templom erődtípményét először Gerece Péter műemléki jegyzéke említi minden további részlet és hivatkozás nélkül,¹ jóval később pedig Gerő László ír róla röviden a templom-erődök között.² Genthon István szerint a lőrész-sarokbástya négyszögletű kerítőfal a 16–17. századból származik.³ 1980-ban Szabadfalvi József foglalta össze röviden a templom történetét a korábbi irodalom alapján, utalva arra, hogy az erődtípmény „huszita” eredete, illetve törökori eredete egyaránt felmerült az eddigi irodalomban.⁴ Később Várady József ad pontosabb kormeghatározást az erődtípményre, miszerint a templom 1615. évi építésének évében létesítették az erődfalat is.⁵

A település történetét 1990-ben levéltári forráskutatás alapján feldolgozó Hankó Zoltán az erődtípmény építését az 1566. évi tatár támadást követően a 16. sz. második felére helyezi.⁶ Az ő adatait használta fel 1992-ben Szabadfalvi József, majd 2001-ben Tolnai Gergely is, aki kifejezetten az erődtípményt vizsgálta.⁷ Ez utóbbi összefoglalás a templom körüli várfal Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1998. évben készített felmérését is közölte (48. ábra).

A település temploma, melynek patrocíniuma Szűz Mária volt, először az 1332–1335. évi pápai tizedjegyzékben szerepel.⁸ Az eddigi irodalom a fennálló templom legrégebbi részének számító, a térszög négy oldalával záruló szentélyét a 15. századból származtatja.⁹ A templom 1534-ben került protestáns használatba.¹⁰

A települést 1566-ban a tatár-, 1599-ben, pedig török-tatár csapatok pusztították el, amikor feltehetően a temploma is rombadőlhetett. 1606-ban az elpusztított településre hajdúk telepedtek be, akik 1615-re állították helyre a templomot. Erre utal a torony feljárójában olvasható felirat is. A Ny-i homlokzat előtti tornyot 1704-ben emelték, azonban 1713-ban földrengés rongálta meg az egész épületet. A védőfal megújításáról még 1779-ben is intézkednek a fenn-

maradt egyházi iratok szerint.¹¹ A templomban tárolták a régi szakállas puskákat is.¹²

1901–1902-ben a roskadozó és kicsiny templomot a régi szentély és a torony kivételével elbontották, és a templom mai alakját kialakítva azt egy jelentős méretű kereszthajóval bővítették. A körítőfal Ny-i oldalának 1901. évi elbontásával itt modern kerítést és a torony tengelyében díszlépcsősoros kapubejáratot alakítottak ki, illetve ekkor törtek az É-i oldalon is új kaput a várfalba.

Az átépítéskor mind a templomban, mind a templom körül Szendrei János kisebb ásatást is végzett, de ez jelentősebb eredményt nem hozott.¹³

A templom körüli várfal korára vonatkozóan nincs biztos támpont, s míg Genthon széles időszakot ad meg, Hankó a 16. sz.-ra, Várady 1615-re gondol. Mi – falkutatás és modern ásatás hiányában – az utóbbit tartjuk valószínűbbnek.

¹ GERECE P., 1906. 1054.

² GERŐ L., 1955. 438, 439. – Gerő László (im. 438.) közelebbi indok nélkül Megyaszót a várrom alapfalak között is szerepeltette.

³ GENTHON I., 1961. 183.

⁴ SZABADFALVI J., 1980. 7.

⁵ GENTHON I., 1961. 183.; VÁRADY J., 1989. 181.

⁶ HANKÓ Z., 1990. 289.

⁷ SZABADFALVI J., 1992. 23–24.; TOLNAI G., 2001. 73–74. – Megyaszó településtörténetére lásd: HANKÓ Z., 1990. passim;

⁸ MEZŐ A., 2003. p. 439.

⁹ GENTHON I., 1961. 183.; SZABADFALVI J., 1980. 7. – Szentélyének sajátossága, hogy a templom tengelyében is áll egy támpillér.

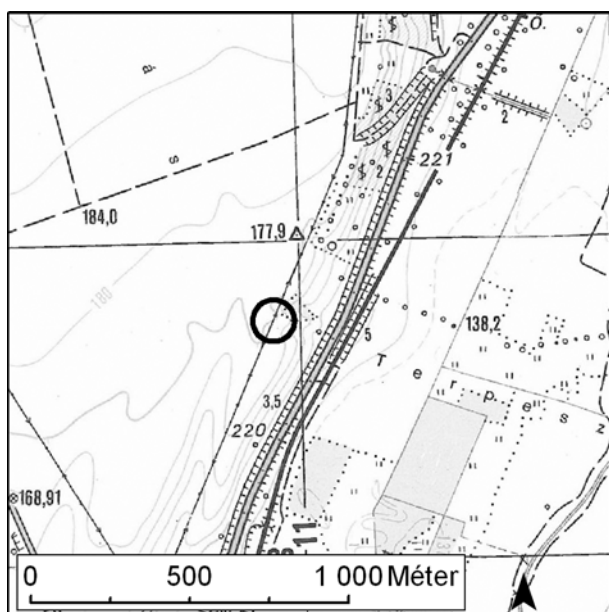
¹⁰ VÁRADY J., 1989. 181.

¹¹ HANKÓ Z., 1990. 294.

¹² A szakállas puskák további sorsára vonatkozóan lásd: HANKÓ Z., 1990. 289.

¹³ SZABADFALVI J., 1980. 7–8, 13.; SZABADFALVI J., 1992. 23. – A templom alatti veremben élelmiszer és lőszer(?) maradványait, a templom körül házak, kemencék nyomait találták, valamint fegyverek és csontok is előkerültek.

50. MÉRA – FÖLDVÁR

Mérától É-ra, a Novajdrány felé vezető országút – a 3. sz. főút – Ny-i oldala felett meredek oldallal egy fennsík végződik. Ennek vonalából a községtől 2 km-re É-ra két, mélyen bevágódó völgy választ el egy kis lapos dombot, melyet *Földvár*-nak hívnak. A terület, amely korábban a község felsőmérái részéhez tartozott, jelenleg mezőgazdasági művelés alatt áll.

A földvár dombját három oldalról a meredek part, illetve a két völgy határolja. Ny-felé a fennsík folytatásától egy eredetileg bizonyára mély, de ma már alig észlelhető árok választja el. Az egész domb és a vele összefüggő fennsík jelenleg szántóföld, így ez lehet az oka az árok betemetésének. A két kis völgy természetes eredetű, ezek esetleges mesterséges mélyítése az állandó szántás következtében nem állapítható meg. A domb egész területén és a hozzá csatlakozó fennsíkon sok őskori cserép hever a felszínen.

A 19–20. sz. fordulójá idején több publikációban is említik ezt a helyet, mint őskori földvárat,¹ illetve

mint neolitikumi pogányvárat.² Később Pogrányi-Nagy Félix is pogányvárként említi.³ Genthon István műemlékjegyzékében kifejezetten romot említ a mérái Földvárnál, később azonban annyiban pontosítja adatait, hogy csak a földvár nyomairól tesz említést.⁴

Hogy a középkorban is ismerték ezt a várat, illetve a vár helyét az Györffy György történeti földrajzából vált ismertté, ugyanis 1259-ben egy birtokmegosztás kapcsán megtartott határjárásban említik, hogy a határ egy „Vár”-nak nevezett dombon kezdődik, amely Alsó-Szend (ma Szalaszend) és Felső-Méra határában található.⁵ 1968-ban Kalicz Nándor mint árokkal erősített telepet említi, és a felszínen a hatvani és a füzesabonyi kultúra cserepeit gyűjtötte.⁶ A Vártúrák kalauza késő kőkorinak tartja a várat és egy teljesen téves helymeghatározást közöl róla.⁷

1979-ben Hellebrandt Magdolna egy bejelentésre a helyszínen terepbejárást végzett, melynek során a szántásban bronzkori cseréptöredékeket és őrlőköveket gyűjtött.⁸ A vár részletes leírásának és felmérésének közzétételére 2001-ben került sor (49. ábra).⁹

A földvár korára vonatkozóan Kalicz Nándor már ismertetett kormeghatározását fogadhatjuk el, mely szerint a korai és középső bronzkorba, közelebbről a hatvani és a füzesabonyi kultúrába sorolhatjuk a lelőhelyet. Az 1979. évi Hellebrandt féle terepbejárás és leletei is ugyanezt a megállapítást erősítették meg. A Soós Elemér által feltételezett kőszáncnak azonban nem volt felismerhető nyoma a felszínen.

¹ SOÓS E., 1889–1928. I. 22, 135.; VENDE A., 1896. 295.; GERECZE P., 1906. 69.; – Soós Elemér szerint a fennsík karimáját kőből rakott száraz kőfal kerítette, de ennek nyomait ő sem látta.

² CSOMA J., 1910. 125.

³ POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 54.

⁴ GENTHON I., 1951. 153.; GENTHON I., 1961. 187.

⁵ GYÖRFFY GY., 1987. I. 144.

⁶ KALICZ N., 1968. 117.

⁷ VK. I. (1975.) 225.

⁸ HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1980. 92.

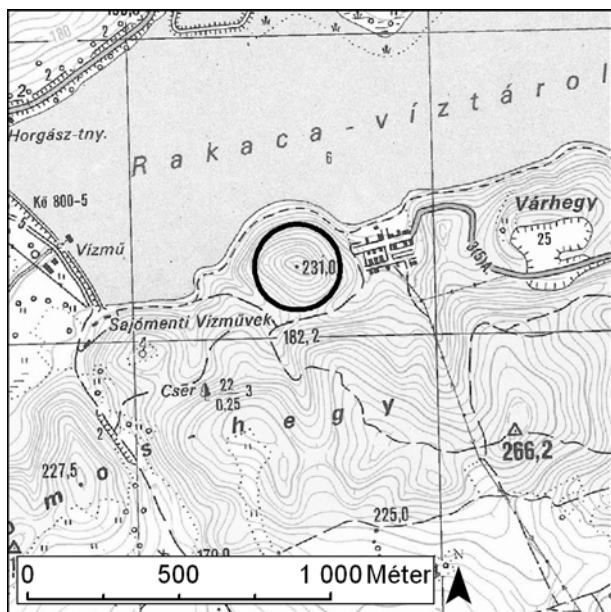
⁹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 155–157.

51. MESZES – VÁRHEGY

A Várhegy Meszes községtől ÉNy-ra 1 km-re, a Rakaca-völgyi víztározó D-i partja felett emelkedik. Tengerszint feletti magassága 231 m, relatív magassága átlag 76 m körüli. A hegy oldalai mérsékelt

meredek, É-i oldala erősebben lejt. A kisméretű, ovális platón találjuk az egykori vár nyomait, amelyet ma is jó megtartású mesterséges árok és annak külső szélére hányt föld (talán sánc) jelez. Az árok

ovális alakú, lapos belső területet fog körül, melynek belső peremén mért hossza 30, szélessége 16 m. Az árok szélessége 7–9, mélysége 1 m körüli.

A várat először egy 18. század végi térkép jelöli. Ez azonban sematikus ábrázolás, amely téglalap alakú, négyszögletes sarokbástyákkal ellátott erőd-ként jeleníti meg, aminek azonban nincs nyoma a helyszínen.¹ 1865-ben egy helyi hagyományt jegyeztek fel, miszerint a várat akkor kezdték építeni, amikor a szendrői várat „lelővedezték”, de mivel a törvény nem engedte több várnak a létesítését, félbehagyták.² Az irodalomban elsőként Szendrei János említi, mint „elipsz alakú földerőd”-öt, majd Leszih Andornál is megtaláljuk.³ 1935-ben Tompa Ferenc a Meszes község melletti késő bronzkori temetőben végzett ásatást. Ezzel párhuzamosan próbaásatással a Várhegy földvárában is kutatott, feltehetően őskori

várra gondolt. Erről az ásatásáról azonban dokumentáció nem maradt fenn, csak annyit jegyzett meg róla a későbbiekben, hogy a sáncot átvágta és belül is kutatott, de semmiféle korhatározó leletet nem talált.⁴

1939-ben őskoriként ismertetik, és azt írják róla, hogy itt nem erődítési öv állt, hanem istentiszteletre használt védettebb hely volt.⁵ 1974-ben a várban Sándorfi György végzett terepbejárást, melynek alapján besorolta a „topográfiai alapon valószínűleg tatárjárás előtti várak” csoportjába.⁶ Máshol továbbra is őskori erődítménynek, illetve ismeretlen korúnak tekintik.⁷ Jellege alapján középkorinak határozta meg a várat 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia is, amikor felmérését is közzétették (50. ábra). Egyidejűleg arra is utaltak ekkor felmérői, hogy a vár területén sem kerámialeletet, sem falazásra utaló habarcsdarábot nem találtak.⁸ A vár őskori eredetét feltételezi a település legújabb monográfiája is.⁹

Meszes először 1317-ben tűnik fel faluként, amikor az egri püspök a káptalannak engedi át dézsmáját; 1333 és 1360 között királynéi birtok. 1333-ban azonban Meszesi Demeter budai éneklőkanonoknak és testvéreinek egy udvarháza és birtokrésze is volt itt, amelynek birtoklására ekkor a királyné védelemlevelet adott ki. 1399-ben azonban már a tornai Tekes rokonsághoz tartozó Szalonnai-, Színi- és Jósvalfői-családok birtoka.¹⁰ A várra okleveles adatunk nincs.

Az erődítmény kora – leletek és régészeti kutatások hiányában – jelenleg nem határozható meg.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. U. 427. sz. térkép

² PESTY F., 1988. 398.

³ SZENDREI J., 1883. 115.; SZENDREI J., 1886–1911. I. 314.; LESZIH A., 1908. 97.; SZENDREI J., 1927. 266.

⁴ TOMPA F., 1939. 31.

⁵ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 86.

⁶ SÁNDORFI GY., 1979. 249.

⁷ VK. I. (1975.) 189.; DÉNES GY., 1975. 388.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 32–33, 119.

⁹ HORNYÁK GY., 2000. 17–21.

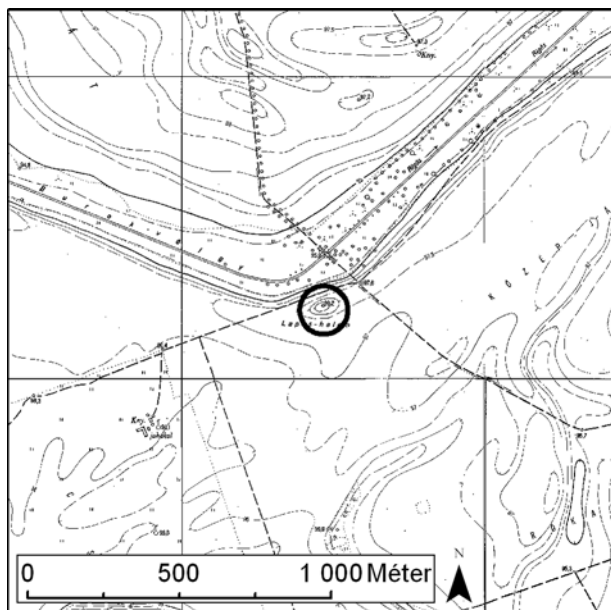
¹⁰ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 86.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 787–788.; ENGEL P., 2002. passim

52. MEZŐCSÁT – LAPOSHALOM

A *Laposhalom* Mezőcsáttól ÉNy-ra 5 km, Igricitől délkeletre 2 km távolságra, – a térképeken hol Rigó-, hol Énekes-érnek nevezett – patak jobb partján, annak egyik kanyarulata mellett helyezkedik el. Az egész környék mocsaras, vizenyős terület, ebből emelkedik ki átlag 3–4 méterrel egy széles, lapos dombhát, amelynek északi szélén mesterséges, félköríves árokkal elválasztott dombot, a Laposhalmot találjuk. É-i és ÉNy-i oldalán nincs árok, itt a halom oldala leereszkedik a patakig. Az egész terület szántóföld. A halom és az árok erősen lepusztult, illetve feltöltődött, de jellegét mindmáig megőrizte. Az árok mai felső szélessége 45–50 m körüli, mélysége 1–1,5

m. A közepén elhelyezkedő domb teteje kissé domború, oldala enyhén lejt. Felső részének eredeti szélét leszántották, pontos vonalát nem lehet megállapítani, átmérője 25–30 m körüli. Mivel az árok alja, erős feltöltődöttsége ellenére, alig 2 méterrel van magasabban, mint a környező mocsaras terület, valószínű, hogy eredeti mélységében víz vette körül a középső kis halmot.¹

A domb nevét egy 1771. évi térképen találjuk első ízben.² 1847-ben Lukács István az igrici határban említi egy „földhányást”,³ valószínűleg a Laposhalmot, mert az éppen Mezőcsát és Igrici között, a két község határvonalán van. 1864-ben a

Laposhalmot mint „perjés égett föld, hajdan faluhely”-et említik.⁴ Kandra Kabos 1876-ban egyéb lele

tek között sorol fel „két töredék csiszolt kő-eszköz”-t, amelyek a Laposhalomról származnak és Nyilas Alajos birtokában vannak.⁵ Hosszú idő elteltével Kalicz Nándor járt a helyszínen és rövid leírást adott róla. Megállapította, hogy árokkal körülvett vár volt és a felszínen található cserepek alapján a hatvani kultúrába tartozik.⁶ 1979-ben a védettségre javasolt területek között szerepeltetik.⁷ Legutóbb 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze az erődítmény adatait, amikor felmérését is közzétették (51. ábra).⁸

A felszínen található őskori kerámialeletek alapján az erődítmény a kora bronzkorba, a hatvani kultúra időszakába sorolható.

¹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 16.

² B.-A.-Z. M. Lt. T. 139-I. sz. térkép

³ LUKÁCS I., 1847. 88–89.

⁴ PESTY F., 1988. 197.

⁵ KANDRA K., 1876. 50.

⁶ KALICZ N., 1968. 117, 134.

⁷ HELLEBRANDT M., 1978–1979. 19.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 16, 107.

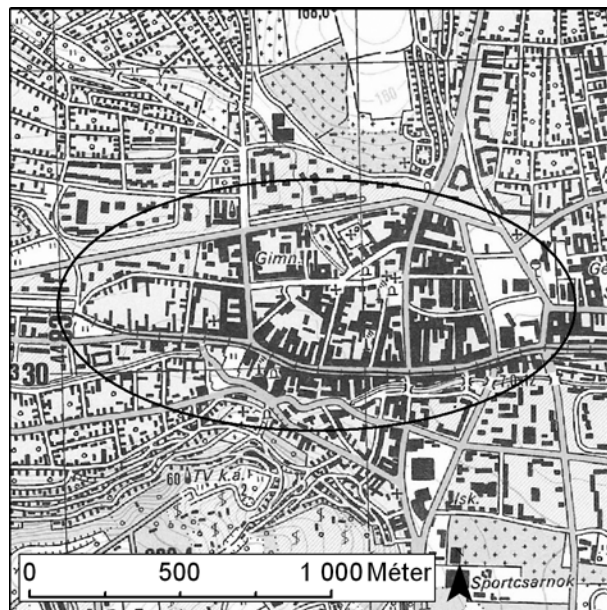
53. MISKOLC – VÁROSERŐDÍTÉS

Miskolc városát egykor körbevevő város-erődítményre napjainkra már csak az utcanevekben megmaradt „kapuk” utalnak. A település utcahálózatának pedig csak egy rövid szakasza, egy „görbe íve” emlékeztet az egykori várospalánkra és árokra annak egykori ÉK-i szakaszán. A város-erődítés anyagára nézve minden bizonnyal fa-földszerkezetű építmény lehetett.

A város körüli egykori palánkot és kapukat elsőként 1890-ben Szendrei János említi Miskolc város történetét tárgyaló munkájában, majd 1909-ben Borovszky Samu is szerepeltette.¹ A témát részletesen Nyiry Dániel dolgozta fel 1926-ban, amelyhez az egykori palánk térkép-vázlatát is mellékelte. Nyiry dolgozatában a városi jegyzőkönyvek bejegyzéseinek felhasználásával rekonstruálta az egykori palánk és árok nyomvonalát, sőt tanulmánya írásakor egy rövid szakaszon még mintegy másfél méteres árokmaradványt is tudott azonosítani a mai Meggyesalja utca és az Avas-hegy között.² A Nyiry-féle adatokat használta fel a város-erődítménnyel is foglalkozó megyei vártopográfia 1992-ben. Legutóbb pedig Gyulai Éva foglalta össze – számos új adattal pontosítva – a város kapuinak és erődítményeinek történetét a legújabb városmonográfiában.³

Az első feljegyzés, amelyben a város kapuiról említést tesz, 1562-ből⁴ származik, amikor egy adásvételeben említene két irtásföldet a Boldogasszony-kapun kívül a Besenyőre vezető útnál és egy gyümölcsöst a Diósgyőri-kapun kívül.⁵ Az É-ra vezető Bol-

dogasszony kaput 1657-ben és 1670-ben már Szentpéteri-kapunak hívják; Ny-ra, az uradalom központja (Diósgyőr) felé vezető kapu pedig 1679-ben már egyszerűbben Győri-kapuként szerepel.⁶ Ez utóbbi két elnevezés ma is élő utcanév Miskolcon.

A város harmadik, D-i irányú kapuja a Csaba felelőli kapu 1618-ban bukkan fel „Mindszenti-kapu”

néven egy zálogos levélben. Ugyanezt a kaput 1675-ben, majd 1686-ban is említik; ez utóbbi alkalommal hajdúk törnek be rajta keresztül a városba. 1685-ben ugyanezt a kaput egy újabb zálogos levél már „Csabai kapunak” említi,⁷ ami a mai utcánévvel azonos. Amikor Miskolcon katonaságot szállásoltak el a kapuk őrhelyként is szolgáltak, melyre 1678-ból van adatunk. 1674-ben pedig a város török uraihoz fordult, hogy a sok kóborló, fosztogató katonától védelmet nyerjen. Erre Ali egri pasa adott ki menlevelet a miskolciaknak, melyben megparancsolta, hogy minden ide érkező idegennek a város kapuja előtt kell megszállnia, és csak kísérővel mehetnek be a városba.⁸ 1685-ben elrendeli a város tanácsa, hogy a város kapuira a kapusok szorgalmasan vigyázzanak s egyetlen szekér se jusson be a bíró tudta nélkül.⁹

Két miskolci kapu – a Fábián- és a Meggyesaljai-kapu – nem az országhúton, hanem a város belső utcáinak végében állt és a külsőségek felé vezetett. A Fábián-kapu 1696-ban szerepel egy birtokügyben, a „Meggyesaljai utca kapuja” pedig 1624-ben, egy adománylevélben olvasható.¹⁰ A várost érintő úthálózat átalakulásával pedig K-i irányba, Zsolca felé is kapu épült ki, amelynek első, egyben egyetlen említése 1742-ből származik.¹¹

A várost körbevevő egyszerű védművet először 1659-ben említik, amikor egy birtokos tiltakozik a vármegyénél azért, mert a várostól északra, a „város kerítésén kívül” lévő irtványföldjén a város lakosai átjárnak. A vármegyei jegyzőkönyv egy 1676. évi bejegyzése „a város falain avagy árkan” kifejezést használja, melyből azt is megtudjuk, hogy a kerítés ázott árokkal együtt épült. 1688-ban is említik a város falait. Az árkot egy 1690. évi feljegyzés szerint ekkor valószínűleg megújították. Miskolc első 1702-ből származó telekkönyve, a Kötelkönyv – a város nyugati – a Hunyadi utca végén lévő zsellérházakat még „belől az város kapuján (vagy árkan)” jelöli meg.¹²

1703. július 2-án pedig a város jegyzőkönyvében az alábbi bejegyzés található: „Ezen esztendőben kerített be a város tövissel a kuruczságnak újabb feltámadásának alkalmatosságával.” A munka húsz napig tartott. A kurucok azonban 1703 őszén elfoglalták Miskolcot. 1706. szeptember 21-én Rabutin császári generális az egész várost felégette és a kerítés is elpusztult. A várost csak 1711-ben kerítették be újból, amikor egy császári csapattal állandóan a városban tartózkodott. A város árkanak megújításáról utoljára 1734-ből és 1739-ből találunk rendelke-

zést a városi jegyzőkönyvekben.¹³ Legkésőbb pedig egy 1782. évi okiratban szerepel a város sánca.¹⁴

A városi erődítmény részének tekinthető, noha jelenlegi ismereteink szerint szervesen nem épül vele egyben az a palánk, amely az avasi református templomot övezte. Az avasi református egyház történetével kapcsolatban a 16. század közepéről ismert egy adat, amely szerint „a fennforgó zűrzavaros állapotokra nézve bekerítették palánkkal az avasi templom.”¹⁵ A templom 1554. évi pusztulását követően, 1557-ben épült fel a domb meredek szélén a támpillérekkel erősített tömzsi harangtorony a templomtól ÉNy-ra,¹⁶ ennek azonban kifejezetten védelmi szerepe nem igazolható. Minden bizonnyal e templom körüli palánk megújításáról rendelkeztek a városi jegyzőkönyv 1597. július 1-i bejegyzése szerint.¹⁷

Miskolc városa tehát, ha talán nem is folyamatosan, de 1562 és 1742 között a megerősített mezővárosok sorába tartozott. A fennmaradt adatokból azonban jelenleg nem állapítható meg az, hogy a kapukkal együtt készült-e el a várost övező palánk és árok, vagy ez utóbbiak csak jóval később épültek ki (52. ábra).

¹ SZENDREI J., 1886–1911. III. 226. (142. sz.); BOROVSKY S., 1909. 169.

² NYIRY D., 1926. 3–6.

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 33, 37–38, 121.; GYULAI É., 1998. 98–103.

⁴ A korábbi összefoglalásban tévesen 1526. év szerepel. Vö.: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 38.

⁵ SZENDREI J., 1886–1911. III. 226. (142. sz.)

⁶ NYIRY D., 1926. 3.; GYULAI É., 1998. 98–99.

⁷ NYIRY D., 1926. 3.; GYULAI É., 1998. 99.

⁸ GYULAI É., 1998. 102.

⁹ SZENDREI J., 1886–1911. III. 536.; BOROVSKY S., 1909. 169.

¹⁰ GYULAI É., 1998. 102.

¹¹ NYIRY D., 1926. 3.

¹² BOROVSKY S., 1909. 169.; GYULAI É., 1998. 103.

¹³ BOROVSKY S., 1909. 169.; NYIRY D., 1926. 4.

¹⁴ NYIRY D., 1926. 5.

¹⁵ DOBROSSY I., 1978–1979. 45.

¹⁶ MARJALAKI KISS L., 1927. 102.; HORVÁTH B. – MARJALAKI KISS L. – VALENTIN K., 1962. 184.; GYULAI É. – TÓTH P., 1993. 37–38.

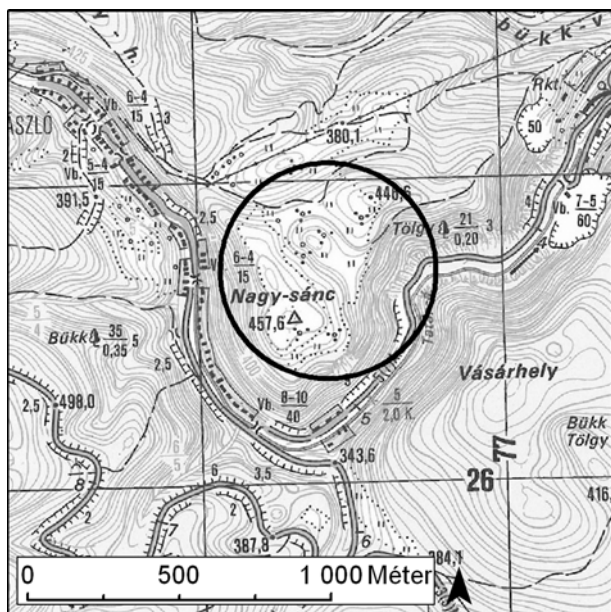
¹⁷ NOVOTNY GY., 1982. 31.

54. MISKOLC-BÜKKSZENTLÁSZLÓ – NAGYSÁNC

A Nagysánc Miskolctól DNy-ra, 2,5 km-re, Bükkszentlászló (korábban Óhuta) DK-i vége felett emelkedik. Önálló hegyet képez, igen meredek oldalakkal, amely csak ÉNy felől közelíthető meg egy

alacsonyabban fekvő nyeregről. A nagyjából háromszög alakú hegytetőt közepén egy hatalmas, természetes töbör osztja ketté. A hegytető pereme jól követhető. Eredetileg sánc vette teljes körbe, de az in-

tenzív földművelés következtében ma már csak az ÉNy-i és az ÉK-i szakaszon találjuk meg 70-100 m hosszan és a DK-i oldalon találunk még egy 40 m hosszú maradványt. Magassága 1–2 méter körül váltakozik. Az É-i és D-i szakaszon szélesre szétszántották, míg a Ny-i és K-i, DK-i oldalon teljesen eltűntek. Utóbbi helyeken csak az éles hegyperem jelzi az egykori telep szélét. A sáncot árok nem kíséri, a meredek hegyoldal miatt erre nem volt szükség. A hegytetőre három földút vezet fel, mindháromnál megszakad a sánc. Ezek közül az ÉNy-i oldalon, a hegynyereg felől felvezető út és kapunyílás lehetett az eredeti bejárat, a másik kettő bizonyára újkori. A belső terület legnagyobb (ÉK–DNy-i irányú) átmérője 620, illetve (ÉNy–DK-i irányban) 500 m., területe 16,9 ha. Korábban az egész terület földművelés alatt állt, most parlag. Az egykori szántóföldek szélét jelző részüik hosszan húzódnak, a meredekebb részekeken pedig teraszokkal kis parcellákat alakítottak ki. Lehetséges, hogy némelyikük őskori eredetű. A hegy oldalát erdő fedi.

A Nagysánc földvárából a 19. század közepe óta sok régészeti lelet került elő a késő bronzkorból – kora vaskorból és a késő kelta korból. 1849-ből 376 darabból álló késő kelta kori ezüst pénzlelet előkerüléséről tudunk, de ez szétszóródott, és a későbbi feldolgozás már csak 15 darabot tudott vizsgálni.¹ A 19. század második felében, a 20. század első évtizedeiben is gyakran említik a földvárat leletekkel kapcsolatban.²

1930-ban Leszih Andor végzett ásatást a Nagysáncra, öt szelvényt tárt fel. Erről kevés dokumentáció maradt fenn, de sok lelet került a miskolci múzeumba, melyeket részben Hunyady Ilona, nagyobb részt azonban K. Végh Katalin közölte.³ Később

néhány kora vaskori edénytöredéket Kemenczei Tibor is közölt ugyanebből az ásatásból.⁴

1958-ban Párducz Mihály vezetett feltárásokat a földvár ÉK-i részében, Lengyel Irina, Kalicz Nándor és Kőszegi Frigyes részvételével. Az ásatással egy időben a földvár sánccal körülzárt belső területének szintvonalas felmérését is elkészítették Balás Vilmos vezetésével.⁵ Mivel Párducz csak röviden ismertette az ásatása eredményeit, később ketten is foglalkoztak még ezzel az ásatással, Hellebrandt Magdolna a késő kelta kori, D. Matuz Edit pedig a késő bronzkori–kora vaskori leleteket dolgozta fel. Mindketten részletesen ismertetik az ekkor feltárt tíz ásatási szelvényt. Sok gödör, több tűzhely, az egyik szelvényben alul két kora vaskori, ezek felett pedig egy késő kelta kori ház nyomai bontakoztak ki. Párducz Mihály a sáncot az ÉK-i oldalon egy helyen vágta át, és két építési periódusra következtetett.⁶

A Nagysáncot 1965-ben a védett régészeti területek közé sorolták.⁷ 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor Nováki Gyula és Sándorfi György 1976-ban készített, kiegészített, javított felmérését is közzétették (53. ábra).⁸

Az első bronzkori telep a Kyjatice-kultúrához (Ha A2-B1, Kr.e. 10. század – 9. század eleje) tartozott, ekkor erődítés még nem védte a telepet. A sáncot ez a kultúra a kora vaskorban (Ha B2, Kr.e. 9. század vége) emelte, amikor a preszkíták első hulláma érkezett a Kárpát-medencébe. A telep ezután hosszú ideig lakatlan volt, majd a Kr.e. 2. században, a késő kelták (cotinusok) telepedtek le a környéken és a Nagysánc-hegytetőn, a korábbi sáncokat felhasználták, illetve megerősítették, amire a sánc két periódusa is mutat.⁹

¹ GOHL Ö., 1904. 4–8.

² A kutatástörténetét lásd részletesen: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 16–17.

³ HUNYADY I., 1942. XX. t. 12., XXXVII. t. 13.; HUNYADY I., 1957. 177–178.; K. VÉGH K., 1969. 71.

⁴ KEMENCZEI T., 1970. 23.

⁵ PÁRDU CZ M., 1959. 24–25.; PÁRDU CZ M., 1970. 99–100.

⁶ B. HELLEBRANDT M., 1992. 35–74.; D. MATUZ E., 1994. 9–54.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 9–10.

⁷ HOM Régészeti Adattára. 1965. máj. 25. 011 – 339 – 488 helyrajzi számmal.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 16–18, 107.

⁹ KEMENCEI T., 1970. 23, 28.; KEMENCEI T., 1984. 41, 128.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 9–10, 87.

55. MISKOLC-DÍÓSGYŐR – VÁR

A Bükk-hegység K-i részén, a Szinva-völgyet délről határoló Bányabükk-hegy lábánál emelkedő alacsony sziklatömbön épült erősség nem csupán a megye, de egyúttal az ország egyik legjelentősebb és legismertebb középkori világi épülete (9. kép). Kutatástörténetének kezdetei ennek megfelelően a 19. század közepére nyúlnak vissza, azonban ennek áttekintése – de akár első, 1934–1936 között, majd 1955-től 1973-ig folytatott újabb ásatásainak akár vázlatos értékelése, nem szólva környezetének jelenleg is folyó régészeti vizsgálatáról vagy épp műemlékvédelméről – külön köteteket igényelne. Emiatt a következőkben a jelenlegi állapot tömör ismertetése után csupán a várat tárgyaló alapmunkákat – a monografikus igényű feldolgozásokat és a kutatási beszámolókat – vesszük sorra, majd történetének legfontosabb korszakai felsorolását követően építéstörténetének legjelentősebb, elsősorban vitatott kérdései kerülnek tárgyalásra, annak érdekében, hogy elősegítsük e kötet használóinak további tájékozódását.

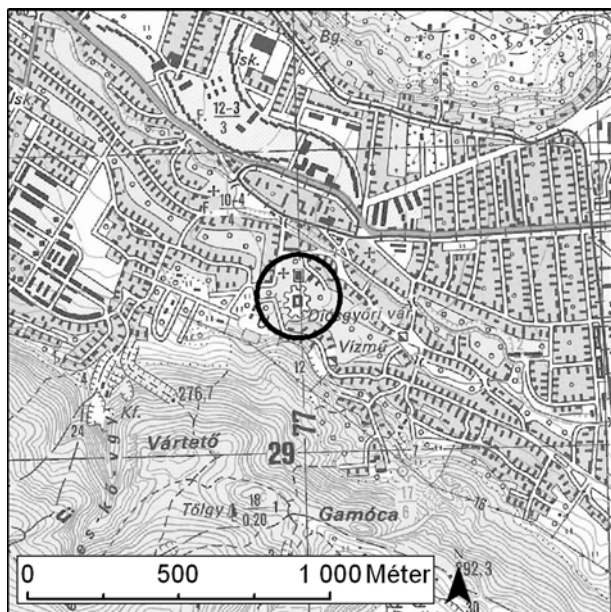
A vár mai megjelenését alapvetően meghatározzák a mészkőtömb legmagasabb részét elfoglaló, közel szabályos téglalap alaprajzú, 45×55 méteres méretű, négy saroktornyos palotaépület magasan álló, az 1960–1970-es évek műemléki felfogásának megfelelően kiegészített romjai – a tornyok esetében ez legalább négy szintet jelent, míg a közöttük húzódó négy épületszárny közül elsősorban délen és nyugaton maradtak meg az emeleti falszakaszok. A földszint szárnyanként eltérő térbeosztása és nyílásrendszere végig jól követhető – beleértve a K-i kápolna, az É-i kapualj csekély eredeti részleteit vagy az egykori É-i emeleti nagyterem alatt volt nyitott árkádor rekonstrukcióját. A Ny-i és a D-i szárnyban, valamint a DK-i részen bemutatásra került az épület előzményének íves falvonulata is. Az épületszárnyak egykori emeleti elrendezésére – az említett külső falakban megmaradt, átalakítások nyomait mutató ablaknyílások, fulke- és boltozatmaradványok mellett – elsősorban a saroktornyok belső falai utalnak. Ezek őrizték meg az É-i nagyterem bordás boltozatának homlokíveit, de itt találjuk meg a legtöbb, nagyrészt hitelesen kiegészített emeleti nyílást is. A tornyok felső – az alsó épületrésztől eltérő falstruktúrát mutató – emeleteinek hangsúlyos eleme a két szinten megjelenő kőkonzolsor. Az É-ra nyíló várkapu már a 2000 körüli legutóbbi felújítás során megépített téves rekonstrukció, beleértve az ott elhelyezett címerkövet is.

A sziklatömb lábánál szabálytalan, lesarkított négyszög alaprajzú, kívül kváderburkolattal épített, mintegy 100×90 méteres kiterjedésű külső fal övezi a palotaépületet, egykori belső folyosó valamint É-kivételével oldalanként egy-egy ikertornyos – tényle-

ges vagy jelképes – bejárat jelentős részleteivel. Közülük a Ny-i előtt épült meg egy modern híd. É-on egy többszintes ágyúkazamata maradványa látható. A külső falgyűrűn belül a palota É-i homlokzatához kívülről számos építmény többé-kevésbé kiegészített maradványai csatlakoznak, így az egykor keleten állt hídhöz csatlakozó kapusoros, a nyugatról bevezető széles, É felé négyzetes (torony) építménnyel ellátott „királylépcső”, valamint az ezekre részben ráépült ÉK-i ágyúronde és az ÉNy-i, sokszögű ágyúbástya. A külső vár ÉNy-i sarkában egy konyha részletei, főként délen korábbi falvonulatok jelzése. Végül a külső fal vonalát széles, kívül egy nagyrészt még ismeretlen ellenfallal övezett, mintegy 25 méter széles egykor vízzel töltött árok követi, mellette található ÉNy-on a még csak részben feltárt ún. huszárvár.

A várral foglalkozó korai szakirodalomból kiemelendők Wenczel Gusztáv 1879-ben,¹ Kandra Kabos 1879-ben és 1885-ben,² s különösen Szendrei János 1927-ben³ napvilágot látott, elsősorban történeti vonatkozású munkái. A királyi erdőigazgatóság által végeztetett első, ma már inkább romeltakarításnak nevezhető feltárásról nem készült beszámoló, az ekkor tett megfigyeléseket a helyreállítási munkák 1953. évi megindulását követően közzétett kisebb összefoglalásokban⁴ hasznosították. Az újabb ásatásokat 1961-ig irányító Komáromy József és Lócsy Erzsébet közül az előbbi szakember számos kisebb beszámolót jelentetett meg.⁵ A legfontosabbak a kutatást 1963-tól végző Czeglédy Ilona előzetes beszámolója az 1963. évi⁶ és az 1964. évi⁷ ásatásokról (54. ábra). A kutató emellett számos kisebb összefoglalást is⁸ közzétett, melyekben azonban már az előző munkáiban megfogalmazottaktól eltérő építéstörténeti koncepcióval találkozunk. Nagyszámú részlettanulmány⁹ után 1988-ban jelent meg a várról készített kandidátusi disszertációjának nyomtatott változata, mely az ebből adódó terjedelmi korlátok ellenére máig a leg részletesebb, monografikus igényű feldolgozása az addigi kutatásoknak.¹⁰ Két fejezete egy 2000-ben kiadott, a várak és a külső területek ásatását újabban folytató Lovász Emese által szerkesztett, részben népszerűsítő jellegű kötetben¹¹ is újraközlésre került. Az újabb irodalomból kiemelendő még a Borsod megyei vártopográfia elsősorban tudománytörténeti összefoglalása,¹² a helyreállítást tervező Ferenczy Károly tanulmánya,¹³ Bessenyei József kötete a vár és uradalma 16. századi történetéről,¹⁴ ugyanő és Draskóczy István feldolgozásai Miskolc történeti monográfiájában¹⁵ s végül a korábban feltárt leletanyag megkezdett rendszeres feldolgozásának első eredményei.¹⁶ A vár tervezett kiépítéssel kapcsolatban Székér György által 2002-ben készített „megvalósít-

hatósági tanulmány” elméleti rekonstrukciós anyaga még nem került közzétételre.¹⁷

A terület korai lakottságára utaló őskori leletek mellett az itt állt legkorábbi építmény nyoma egy, a Ny-i palotaszárnyban csupán néhány négyzetméteres területen megfigyelt, néhol közel két méter vastag átégett réteg, melyben „kettős illetve hármas kötésben”¹⁸ volt gerendák maradványait találta Czeglédy Ilona. Ez aligha értelmezhető egyértelműen, hasonlóan az innen előkerült, „szláv jellegű” és a 9–10. századra helyezett edénytöredékekhez.¹⁹ A legfeljebb csupán 70–80 méter átmérőjű s Anonymus „Geuru” néven említett erősségével kapcsolatba hozott hipotetikus sáncvár azonban a tatárjárás után már biztosan nem állt, maga Győr település ugyanis először 1248-ban, majd pedig 1261-ben mint borsodi várföld tűnik fel az írott forrásokban.²⁰

Az ezt követő években kapta meg e birtokot Ákos nembeli Ernye bán, kinek István nevű fiához köthető minden valószínűség szerint az első diósgyőri kővár építése. Kérdéses, hogy a nádor 1303-ban említett *curiája* vagy 1311-ből ismert *domusa* azonosítható-e azzal az ovális alaprajzú, délnyugaton belül nyitott kerek toronyépítménnyel rendelkező, mintegy 35 × 50 méteres kiterjedésű várral, melynek nagyrészt már az utolsó járószint alá visszabontott külső falait elsősorban Czeglédy Ilona tárta fel. Az utóbbi kutató ugyanis a diósgyőri pálos kolostor területén tételezi fel a tartományúr rezidenciáját, de ennek tisztázására ott még további feltárások szükségesek.²¹ 1319-ben mindenesetre már Újvár néven említik az erősséget, melynek az újabb rekonstrukciós rajzokon és makettekben szereplő hatalmas ÉK-i tornya, É-i kapubejárata és az összes további részlete azonban csupán régészeti bizonyítékokat nélkülöző hipotézisnek tekinthe-

tő. A következő építési periódusban ugyanis a bontás kapcsán a szikladomb felszínét is vízszintesre faragták, megsemmisítve az összes korábbi esetleges belső építményt is.

A várat Ernye fia István utódai hűtlenségük miatt elvesztették, és az Debreceni Dózsa rövid birtoklása után 1323-tól a királyi hatalmat erősítette. Rövidebb ideig a királyné kezén volt, majd Nagy Lajos szerezte meg, aki közelebből ismeretlen időpontban, de nagy valószínűséggel az 1360-as évtizedben egy jelentős és általa rendszeresen felkeresett mellékrezidenciát emeltetett a korábbi erősség helyén. Ez lényegében megegyezett a négysaroktornyos, középudvaros, ma ismert palotaépülettel, a K-i szárny közepén egy kétszintes kápolnával, az emeleten É-on egy kéthajós nagyterem helyezkedett el, délen és nyugaton lakóterekkel kell számolnunk. A külső falakat áttörő eredeti ablakrendszer még nem minden részletében tisztázott, ahogy nem ismerjük számos elpusztult épületrész, így az É-i várkapu pontosabb 14. századi formáját sem. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy kifejezetten az ekkor megépült bejáráshoz vezet és vele egykorú az a kelet felől szolgáló keskeny falazott kapusorozat, melynek végén felvonóhidas kapu részleteit és két hídtartó köpillért tárták fel az ásatások során. Ez utóbbi – a későbbi falrendszerbe részben belefoglalt – építményeket Czeglédy Ilona első kutatási beszámolójában²² még az Anjou-korra datálta, azok korábbi időszakra való visszakeltezése mellett azonban későbbi munkáiban nem sorakoztatott fel érveket. Emellett bizonyára Nagy Lajos építkezéséhez köthetők a szikladomb lábánál feltárt, – de összefüggő rendszert nem alkotó Ny-i, ÉK-i és D-i falvonulatok is – egy külső falgyűrű maradványai.

A rezidencia a Zsigmond-kortól Mohácsig általában a mindenkor királyné birtoka. Erre az időszakra a palotaépület több, közelebből még kevésbé ismert módosítása tehető, így a D-i szárny emeletének mérműboltozatos fülkéje vagy az ablakfülkék és az É-i nagyterem fűtőrendszerének – ugyan csak 18. századi ábrázolások alapján valószínűsíthető – átalakítása.²³ A legjelentősebb változást azonban a kváderburkolatos külső falrendszer megépítése jelentette, melynek pontos időpontjáról azonban nem rendelkezünk adatokkal. Írott források nem szólnak ilyen nagyléptékű építkezéssről,²⁴ a kutatások során előkerült illetve a várhoz köthető, II. Lajos felesége, Mária királyné birtoklásának idejére (1522–1526) tehető reneszánsz faragványanyag sem szolgálhat bizonyítékkal.

Amennyiben a D-i ikertorony csigalépcső-bejáratának késő-gótikus keretezése a falszövevettel egykorú, ez nem csupán az újabban minden alap nélkül megfogalmazott Anjou-kori, de a Zsigmond-kori korhatározást is kizárná, s csak a 15. század utolsó vagy a 16. század első harmada jöhetne számításba. Ugyanerre az időszakra kell helyezni a Ny-i toronypár tengelyében elhelyezkedő, a palotaépület

É-i külső falához támaszkodó díslépcsőt az É-i oldalán állt toronnyal – a feltárás során innen került elő a lepusztult szívpaizsú, s így Hunyadi Mátyáshoz és a Jagelló-uralkodókhoz egyaránt köthető címerkő, melynek másolatát enyhe történelemhamisításként újabban a várkapu fölé építették be. A pontosabb korhatározás különösen fontos lenne az É-i ágyúkazamata megítélése szempontjából.²⁵

A vár fölött Mohács után előbb még Mária várnagyi rendelkeztek, majd 1540-ben Balassa Zsigmond vette zálogba, kinek birtoklásához köthetők az utolsó jelentősebb építkezések, melyekkel a vár védettségét kívánták fokozni a tűzfegyverek korában – ekkor emeltek védőműveket a palotaépület É-i sarkai elé. 1564-től Perényi Gábor, majd Török Ferenc, később a Nyáryak és a Hallerek kezére került, s főként a 17. században több zálogbirtokosa is volt egy időben. S bár az 1650-es évekig általában lakták, a források ijesztő mértékű pusztulásáról tudósítanak. 1673-ban a császári katonák égették fel, s bár a Haller család ezt követően még rendbe hozatta,²⁶ sorsát az pecsételte meg, hogy visszakerült a királyi kamara kezelésébe, mely már nem tartotta érdemesnek hasznosítani. Pusztulásának menetét jól dokumentálják Hazael Hugó 1758-ban készített színes rajza s azt követően a 19. századból származó számos metszet és közismert festmény.²⁷

¹ WENCZEL G., 1872. 1–82.

² KANDRA K., 1879. 23–29.; KANDRA K., 1885c. 116–134.

³ SZENDREI J., 1927b. 1–94. – fontos még oklevéltára is: SZENDREI J., 1886–1911. III. köt.

⁴ Igy: MARJALAKI KISS L. – VÁKÁR T. – LESZIH A., 1954.; MARJALAKI KISS L. – FERENCZY K. – LESZIH A., 1961.; FERENCZY K. – GERGELYFFY A., 1961.

⁵ Lásd ezek felsorolását: TÓVÁRI J., 1983. 185.; CZEGLÉDY I., 1988. 113.

⁶ CZEGLÉDY I., 1964. 229–237.

⁷ CZEGLÉDY I., 1966. 98–108.

⁸ A legfontosabb: CZEGLÉDY I., 1971.

⁹ Ezekre és az itt nem részletezhető további irodalomra lásd: TÓVÁRI J., 1983. 185–187.; CZEGLÉDY I., 1988. 112–114.

¹⁰ CZEGLÉDY I., 1988.

¹¹ CZEGLÉDY I. – LOVÁSZ E., 2000.

¹² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 33–36.

¹³ FERENCZY K. 1984. 163–253.

¹⁴ BESSENYEI J., 1997.

¹⁵ DRASKÓCZY I., 1996. 81–156.; BESSENYEI J., 1998. 53–87.

¹⁶ BOLDIZSÁR P., 2002. 79–88.

¹⁷ Dokumentáció a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Miskolci Irodájában.

¹⁸ CZEGLÉDY I., 1964. 232.

¹⁹ Uo. 6. kép

²⁰ GYÖRFFY GY., 1987. I. 774–775.

²¹ CZEGLÉDY I., 1988. 84, 88–90.

²² CZEGLÉDY I., 1966. 98.

²³ Lásd erre Hazael Hugo nézet- és alaprajzát: CZEGLÉDY I., 1988. II. tábla.

²⁴ Anna királyné 1503. évi oklevele ehhez nem tűnik elégséges bizonyítéknak: CZEGLÉDY I., 1988. 97.

²⁵ A várra és uradalmára vonatkozó középkori adatok legutóbbi összefoglalása: DRASKÓCZY I., 1996. 100–156.

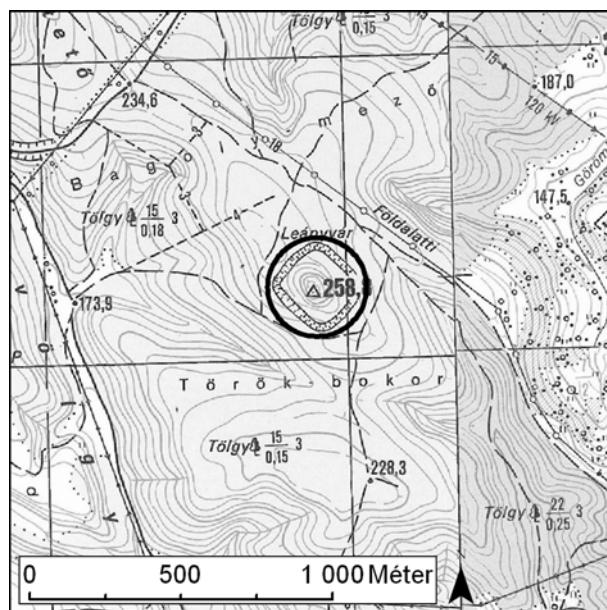
²⁶ A vár 1526–1702 közötti történetére legújabbban: BESSENYEI J., 1998. 53–87.

²⁷ Lásd mindezt még részletesen: CZEGLÉDY I., 1988. passim; – A Hazael-metszetre legújabbban: RÉTHELYI O. – ROMHÁNYI B. – SPEKNER E. – VÉGH A., 2005. 213–214.

56. MISKOLC-TAPOLCA – LEÁNYVÁR

A Leányvár lakott területekről távol, Miskolc-Tapolcától D-re 3 km-re található. A Bagoly-mező és a Török-domb között, 258 m tszf. magasságban, egy ÉK-DNy-i irányban húzódó lapos hegyháton helyezkedik el, amely minden irányban lankás lejtőkkel határolt. Árok veszi körül, melynek szélessége átlag 20, mélysége a 3 métert is eléri. Az árok mélyebb részei víz alatt állnak. Sánc nincs. A DK-i oldalon a Kisgyőr–Halomvárhoz hasonlóan az árkon átívelő bennhagyott átjáró van. Középen itt is minden valószínűség szerint mesterséges domb emelkedik, valamivel nagyobb, mint a Halomvárbán. A halom közepén itt is nagy mélyedést találunk, ennek pereme a DK-i oldalon bejáratszerűen lemélyed. Az árkokkal körülvett terület közel négyzet alakú, lekerekített sarkokkal. Hossza 220, szélessége 205 m, területe (a középső dombbal együtt) 3,8 ha. A középső domb relatív magassága a belső területhez viszonyítva 15 m, ovális alakú tetejének átmérője 30–40 m, területe 855 m². A Leányvár mellett a K-i oldalon őskori sírhalmok vannak. Az egész területet erdő borítja.

A Leányvárat elsőként Kandra Kabos említi, Borovszky Samu több más várral együtt, tévesen

szláv várnak vélte.¹ Szendrei János közelebbi adatok nélkül sorolja be a többi vár közé.² 1967-ben Lossos

Miklós és Ráksi Miklós készítette el felmérését (55. ábra), majd 1970-ben Kemenczei Tibor végzett próbaásatást a területén.³

Kemenczei Tibor ásatása a váron kívül a mellette lévő ősi sírhalmokra is kiterjedt. A Leányvár területén hét kutatószelvényt nyitott, ezek közül az egyik a várarkot vágta át, közvetlenül a bejárat keleti oldala mellett. Az előkerült kevés edénytöredék az újkőkorból, a bronzkor végéről és a kora vaskorból származik. A vár melletti halmok közül kettőt tárt fel, de ezek már ki voltak rabolva, az egyikben középkori cserepek kerültek elő. Kemenczei megállapította, hogy a kevés lelet miatt a vár nem lehetett huzamosabban lakott, korát pedig a középkorba helyezte.⁴

A Leányvárral Sándorfi György foglalkozott részletesen. 1978-ban a bejáratnál az árok vonalában bennhagyott földet fúrásokkal vizsgálta meg, az eredmény egyértelműen bizonyította, hogy nem utólagos betöltésről van szó. A motte-típusú várak közé sorolta, de Halomvárhoz hasonlóan itt is a többi ilyen típusú vártól eltérő jelenségekre hívta fel a figyelmet és ahhoz hasonlóan építési idejét a tatárjárás utánra, a 13. század 2. felébe valószínűsítette.⁵

Ugyanezt a megállapítást közölte róla 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia is.⁶

Legújabbán Baráz Csaba foglalkozott a Leányvárral és a többi mottétól eltérő jelenségeket hangsúlyozva számos távoli analógia alapján arra következtetett, hogy az itt létesült objektum nem vár volt, hanem erődített kultuszhely, és építését a Halomvárhoz hasonlóan, a kora vaskorba, a preszkíták és szkíták idejébe valószínűsítette.⁷

A Leányvár kora – régészeti kutatások hiányában – jelenleg nem határozható meg, így csak a további kutatásoktól remélhető válasz arra is, hogy az építmény erődítmény volt-e vagy más célból létesült.

¹ KANDRA K., 1885a. 190.; BOROVSKY S., 1909. 7.

² SZENDREI J., 1897. 185.; SZENDREI J., 1927. 266.

³ KEMENCZEI T., 1971. 265, 267.

⁴ Uo. 265, 267.

⁵ SÁNDORFI GY., 1980. 19–28.

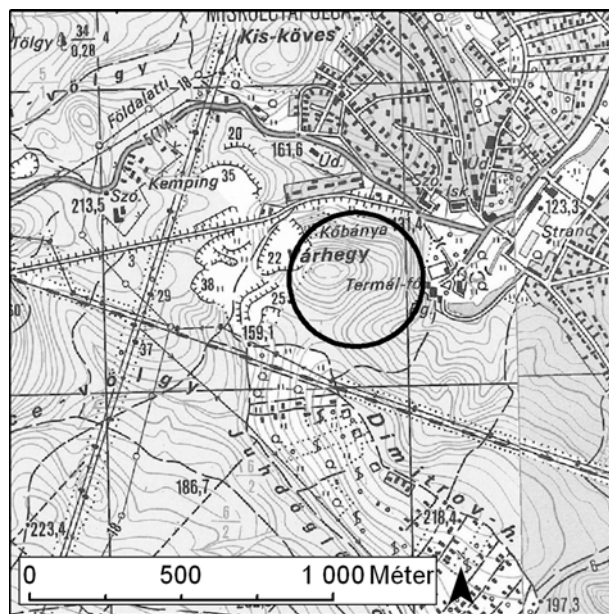
⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 37, 120.

⁷ BARÁZ CS., 2000. 211–227.; BARÁZ CS., 2006. 11–20.

57. MISKOLC-TAPOLCA – VÁRHEGY

A Várhegy közvetlenül a tapolcai Barlang-fürdő felett, attól Ny-ra emelkedik, önálló hegyet képez, meredek oldalakkal. Ny-i oldalának nagy részét az itt nyitott kőbánya pusztította el. A vár az egész hegytetőt magába foglalja. A hegy természetes alakjához igazodva szabálytalan, hosszúira nyúlt formát mutat. Sánc veszi körbe minden oldalról, kivéve a K-i, igen meredek hegyoldalt a Barlang-fürdő felett, ahol elmosódott perem jelzi az erődítmény szélét. A sánc jó állapotban maradt fenn, magassága helyenként 4–5 métert is elér. A D-i oldal sánca kelet felé mélyen lefut a meredek széléig, középen egy kapunyílás szakítja meg. Az É-i oldal sánca egy rövid szakaszon megszűnik, itt a természetes sziklaalakzatok veszik át a szerepét, egy további kis szakaszon pedig már csak terasz alakjában követhető. Ennek az oldalnak a közepén is van egy kapunyílás. Árok nem kíséri a sáncot egyik oldalon sem, egyedül az ÉK-i sarokban találunk közel 30 m hosszúságban egy külső árkot. A kőbánya által lebányászott Ny-i részen a sánc mindkét oldalon megszakad. A vár területének egykori kiterjedésére ebben az irányban semmi adatunk sincs, a domborzati viszonyokból következtetve további 70–90 m távolságra tételezhetjük fel az egykori szélét. A vár hossza jelenleg (a kőbánya széléig) 330 m., legnagyobb szélessége 140 m. Egykori területe, a lebányászott résszel együtt 3 ha körül lehetett. Az egész hegyet idős állományú erdő fedi.

A Várhegyet Szendrei János ismerte fel 1888-ban, amikor a hegyen „több katasztrális holdra terjedő

kerületű földvára akadtak” Nádpataky Lászlóval együtt és megjegyzi, hogy az oldalában nagy mennyiségű cserép van, egészen a fürdőig.¹ 1931-ben Megay Géza végzett itt ásatást, újkőkori és késő bronzkori település maradványait tárt fel.² 1960-ban Kalicz Nándor járta be a hegyet, a neolitikus leleteket emeli ki, de magát a sáncot kora vaskorinak tartja.³ 1965-ben a védett régészeti területek közé sorolják.⁴ Kemenczei Tibor mint kora vaskori földvárat említi,⁵

majd Kalicz Nándor és Makkay János az 1931-ben előkerült neolitikus leleteket sorolja a Szilme-gcsoportba és az alföldi vonaldiszes edények kultúrájába.⁶

1976-ban Gádor Judit és Hellebrandt Magdolna a kőbánya mellett 5–10 cm vastag kultúrrétegből gyűjtött bronzkori cserepeket, de előkerült egy késő kelta kori is.⁷ 1977-ben Hellebrandt Magdolna végzett itt ásatást. A kutatóárokban csak a felső, sötétbarna törmelékes agyagban mutatkoztak késő bronzkori, kora vaskori és császárkori leletek. A kőbánya felőli részen a lebányászott metszetben, közvetlenül a felszín alatt további cserepeket, kőpattintékokat és egy késő kelta kori ép edényt gyűjtött be.⁸ 1984-ben mint a Kyjatice-kultúra várát említik.⁹ Az erődítés felmérését és a rá vonatkozó adatokat 1992-ben, majd 2002-ben tették közzé (56. ábra).¹⁰

Az eddig előkerült leletek szerint az első település

a Várhegyen a neolitikumban keletkezett, majd hosszú szünet után a késő bronzkori Kyjatice-kultúra lakja, később pedig a késő kelta korban is használták. Magát a sáncot a két utóbbi korszakba helyezhetjük, feltehetően a késő bronzkor embere volt az első építője.

¹ SZENDREI J., 1888a. 375.

² KEMENCZEI T., 1970. 22.; KEMENCZEI T., 1984. 41, 131.

³ KALICZ N., 1960c. 255.

⁴ HOM Részeti Adattára 1965. máj. 25. 0595–6833/1, 2. hely-
rajzi számmal

⁵ KEMENCZEI T., 1966d. 105. jegyzet

⁶ KALICZ N. – MAKAY J., 1977. 145.

⁷ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M., 1977. 83.

⁸ HELLEBRANDT M., 1978. 17.; GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. –
SIMÁN K., 1978–1979. 106.

⁹ KEMENCZEI T., 1984. 41. (Miskolc–Görömbölynél említve), 131.

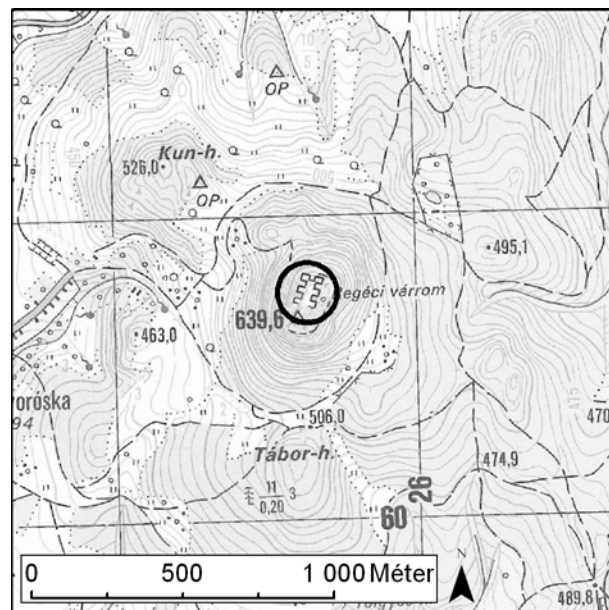
¹⁰ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 18, 108.; D. MATUZ, E. –
NOVÁKI, GY., 2002. 9, 86.

58. MOGYORÓSKA – REGÉC VÁRA

A Zempléni hegység Ny-i részének egyik medencéjét uraló, jellegzetes szarv alakú – kettős csúcsú – 620 m tszf. magas hegy tetején emelkednek az É-D-i irányban hosszan elnyúló, keskeny, szabálytalan téglalap alaprajzú – mintegy 120×40 méteres kiterjedésű – vár 1999 óta feltárás és konzerválás alatt álló jelentős romjai (10. kép). Mindeddig elsősorban az É-i csúcsot elfoglaló, ún. Felsővár maradványai kerültek feltárásra s részben megtörtént a két orom közötti nyeregben épült Középsővár falainak kutatása is. Az Alsóvár, azaz a D-i sziklacsúcs épületeit – így az írott források Csonka-tornyát – különösen erősen érintette a pusztulás, egykori elrendezésére az itt ma látható falcsontok, támpillér- és boltozatmaradványok alapján még következtetni sem lehet.

A Felsővár sziklatömbje É-i részét egy – főként ÉK-en több emelet magasságban ránk maradt – téglalap alaprajzú torony foglalja el. ÉK-i sarkához háromnegyedkör alaprajzú, háromágú lőrészekkel épített rondella, D-i oldalához a plató egészét elfoglaló, szabálytalan ötszög alaprajzú, három épületszárny alkotta, középváros épület alacsonyabb falai csatlakoznak, DK-en még feltáratlan kúttal. Tovább D-felé, már jóval mélyebb szinten – azaz a Középsővárban – több periódusú, egykor gerendafödémek épületek több méter magas falai. Közülük K-re egy kaputorony részletei, Ny-ra a vár legkésőbbi kápolnája lokalizálhatók. A D-felé futó várfalakhoz – egy középső udvar két oldalán – egytraktusos épületszárnyak kapcsolódnak, melyek közül több maradt ránk a K-i szárnyból, ennek hat földszinti tere ismert, gerendafödémek és nyíláskeretek fészkeivel, kandalló és fűtőnyílás maradványaival.

A még csak részlegesen feltárt Ny-i oldalon többek között egy konyhaépítmény található, mellette

nagyméretű ciszternával. Végül ÉNy-ról csatlakozik a Középsővárhoz és a Felsővár sziklájához a lekerekített sarkú négyzet alaprajzon emelkedő, ágyúlőrészekkel és egy belső kazamatafolyosóval rendelkező Kútbástya jelentékeny tömbje. A természetes adottságokból következően – a várhegy ÉK-en különösen meredek oldalakkal rendelkezik – az erősséget főként Ny felől övezi jelentős árok, külső földfeltöltéssel. Itt húzódhatott tovább D-felé a hegycsúcsra É-on felérkező felvezető út is, mivel a vár még ismeretlen kapuját DK-en keresik.

Regécről a korai helytörténeti irodalom minden jelentős műve megemlékezik, számos téves adatot is örökítve tovább. Kiemelendő Joó Tibor összefoglalá-

sa 1977-ből,¹ majd Járasi Lőrinc kis füzeté,² melyek közlik Myskovszky Viktor 1891-ből származó – ugyan csak erős forráskritikával kezelendő – rajzait, illetve a várromok első felmérését is. Történeti adatai főként Györffy György,³ Engel Pál,⁴ Horváth Richárd,⁵ valamint Détsky Mihály,⁶ és Szabó András⁷ munkáiból ismertek. 2001-ben Melegh Szabolcs állította össze a vár történetét. Munkájának legfontosabb eredménye azonban a várról 1602 és 1678 között ismert kilenc inventárium részletes feldolgozása, melyben a vár 17. századi elrendezésének rekonstrukciójára is kísérletet tett.⁸ Melegh ebben a dolgozatában még csak kevésbé hasznosíthatta az 1999-ben Simon Zoltán vezetésével megindult feltárások eredményeit. Erről – néhány résztema bővebb kifejtése mellett⁹ – az ásató 2007-ben két rövidebb, a történeti adatokat is összefoglaló,¹⁰ valamint a nyolc kutatási év eredményeit és az építéstörténetet is áttekintő munkát tett közzé (57. ábra).¹¹

Bár a „Regach” helynév már 1298-ból ismert, magának a várnak első hiteles említése 1307-ből származik, amikor feltételezhető építtetője, Aba Amadé állított itt ki oklevelet.¹² A rozgonyi csata után rövid ideig Petenye fia Péteré, majd királyi vár, a Drugethek honorbirtokaként. Az 1420-as évek végén Lazarevics István majd Brankovics György szerb despoták kapták. Az 1450-es évek végén ismét királyi kézre került, de Mátyás még 1464 előtt Szapolyai Istvánnak adományozta s családja birtokában maradt 1541-ig. Ekkor Serédy Gáspár és György kapták meg, tőlük leányágon az Alaghiaké lett. Mivel Alaghi Judit előbb Mágócsi András, majd pedig Rákóczi Zsigmond felesége lett, rokonai, Alaghi Ferenc és fia, Menyhért csak 1611-től tudtak rendelkezni felette. 1635-ben Eszterházy Miklós szerezte meg, 1644-ben azonban ostrommal foglalta el I. Rákóczi György, kinek leszármazottai később rendszeresen tartózkodtak itt. A Thököly-felkelés idején hadellátó központként szolgált, bukása után 1685-ben foglalták el a Habsburg-seregek és felújították. 1686-ban már romként említik.

Az eddigi – részleges – feltárás megállapításai szerint a legkorábbi, 1300 körül az Aba-nemzetség által emeltetett erősség a Felsővár tornyából és az ahhoz D-ről csatlakozó, a sziklatömböt feltehetően íves

vonásban övező várfalból állt. Utóbbi részleteit és a vár esetleges további építményeit nem ismerjük, mivel – feltehetően a 15. században – az íve falat teljesen elbontották s helyén, a platón egy – a továbbra is álló toronyhoz csatlakozó – ötszög alaprajzú, K-en és DNy-on egy-egy épületszárnnyal rendelkező épületet emeltek. Minden bizonnyal megkezdődött ekkor a Középsővárat K-ről és Ny-ról övező – a Felsővárhoz hozzáépített – várfalak kiépítése is, de ezek kiterjedése és időrendje – hasonlóan a Középsővár további É-i építményeihez, köztük a Felsővárba vezető utat védő kaputoronyhoz – még nem teljesen tisztázott. Már a Serédyek 16. századi birtoklásához köthető a Középsővár K-i szárnya középső része és az itteni Ny-i szárny legkorábbi tereinek emelése, továbbá nem utolsósorban a Felsővár tornyának visszabontása és újjáépítése, melynek során ÉK-i sarkán egy új, kerek alaprajzú védőművet is emeltek. Később tovább épültek a Középsővár K-i és Ny-i szárnyai, 1602-ben már állt az ÉNy-i Kútbástya is.

Az Alaghyak 17. századi építkezései – így a Középsővár Ny-i, egykor legalább kétemeletes palotaszárnya – még csak az inventáriumokból ismertek, néhány kisebb kései átalakítás azonban az eddig feltárt területen is megfigyelhető volt. Különösen jelentősek azok a török falicsempe-leletek (bokályok), melyek azt igazolják, hogy I. Rákóczi György nem csupán sárospataki rezidenciájában alakított ki keleti jellegű, reprezentatív fogadószobát.¹³

¹ JOÓ T., 1977. 29–35.

² JÁRASI L., 1992.

³ GYÖRFFY GY., 1987. I. 134–135.

⁴ Főleg ENGEL P., 1996. I. 399.

⁵ HORVÁTH R., 2001. 102–104.

⁶ DÉTSKY M., 1995. 48–70.

⁷ SZABÓ A., 1987. 263–278.

⁸ A 2001-ben megvédett egyetemi szakdolgozat eredményeinek tömör összefoglalása: MELEGH SZ., 2003. 129–144.

⁹ SIMON Z., 2004. 99–108.; SIMON Z., 2005b. 4–6.

¹⁰ SIMON Z., 2007a. 17–19.

¹¹ SIMON Z., 2007b. 121–126.

¹² Az írott források áttekintése MELEGH SZ., 2003. 129–144. és SIMON Z., 2007a. 17–19. alapján történt, külön forráshivatkozást nem adunk meg.

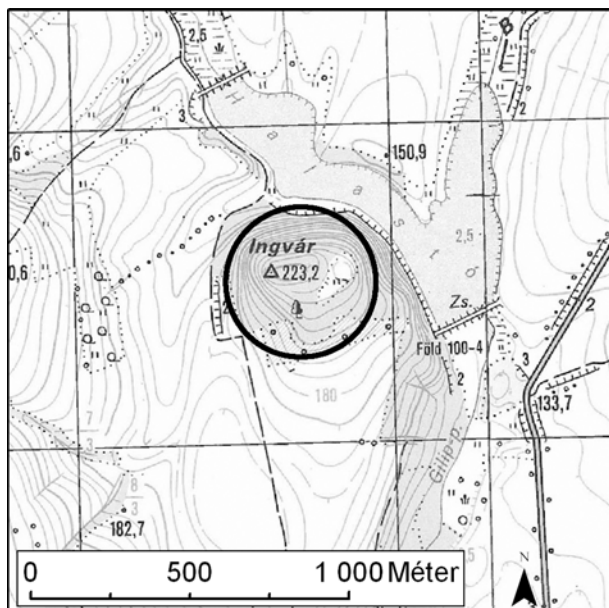
¹³ Az építéstörténetre: SIMON Z., 2007b. 121–126., továbbá: SIMON Z., 2004. 99–108.; SIMON Z., 2005b. 4–6.

59. MONOK – INGVÁR

Monok ÉNy-i végétől a DNy-felé lejtő Borjú-völgy vezet a településtől 2,5 km-re emelkedő Ingvár nevű hegy alá. Az Ingvár K-i aljában ÉNy-felől a Répavölgy csatlakozik be, melyben jelenleg több halastó van. Az Ingvár hegyet szinte körbeölelő tavakat az eredetileg itt folyó Gilip-patak felduzzasztásával hozták létre.

Az Ingvár önállóan kiemelkedő hegy, meredek

oldalakkal, csak a DK-i oldala enyhébb lejtésű. Legmagasabb része a Ny-i végében van, tszfm. 227,5 m. A hegy É-i, Ny-i és részben DNy-i meredek oldala felett nem találunk sáncot, vagy árkot; az enyhébb lejtésű DK-i oldal felől védi az egykori erődített területet egy 340 m hosszú, alacsony sánc, elmosódott ÉK-i vége már nehezen követhető. A sánc középső részén mindkét oldalon árok kíséri.

A hegy K-i részében még egy elkülönülő, „belső várat” is találunk. Sánc veszi teljesen körbe, Ny-i oldalán egy kapunyílással. A meglepő az, hogy a belsővár nem a hegy legmagasabb, Ny-i részén van, hanem a 10 méterrel alacsonyabb K-i oldalon. A két részt a sáncon kívül, annak Ny-i rövid szakaszán még egy mély árok is elválasztja. A felsővár belső területe lapos, a Ny-i sánc mellett egy 2-3 m mély, mesterséges gödör van. Az egész hegyet sűrű erdő borítja, csak a felsővár belső területe füves tisztás.

A DK-i oldal teraszai a sűrű bozót miatt csak részben járhatók be. Valószínű azonban, hogy felhagyott szántóföldek nyomai lehetnek, és nem tartoznak a várhoz.

Az *Ingvár* név először 1435-ben egy puszta (*praedium*) neveként bukkan fel először, de még 1851-ben is Monokhoz tartozó pusztaként szerepel.¹ Ingvár birtokával kapcsolatos adatok a későbbi irodalomban

is szerepelnek, így Soós Elemérnél is, aki szerint az Ingvárat már 1393-ban említik, de az adat forrását nem közli.²

Ismereteink szerint az *Yngvar* hegy első alkalommal egy 1508. évi oklevélben szerepel,³ de a terület földrajzi nevei között később, így 1696-ban is megtalálható.⁴

1897-ben Dongó Gyárfás Géza a várat Zemplén megye erősségei között szerepelteti,⁵ a későbbi említések azonban szinte kizárólag forráshivatkozások nélküli, illetve fölöttébb kétséges adatokat közöltek a várról.⁶

A várral a helyszínen Skerletz Iván foglalkozott első ízben, 1979 őszén. A két részből álló várat vázlatosan felmérte és sáncait is leírta. A felső vár Ny-i sánca mellett 2-3 m mély mesterséges gödört állapított meg, a DK-i oldalon pedig a sáncon kívül több teraszt figyelt meg.⁷ Az erődítmény első részletes leírására és felmérésének közzétételére 2004-ben került sor (58. ábra).⁸ 2007-ben az Ingvár védetté nyilvánításával kapcsolatos bejáráskor megállapították, hogy a hegy platóját teljesen körbeveszi a sánc, ezért a vár felmérése kiegészítésre szorul.⁹

Régészeti lelet hiányában az Ingvár korát nem lehet meghatározni. A felszíni jelenségek alapján egyaránt lehet őskori és középkori is. Az is bizonytalan, hogy a felső vár egykorú-e az alsó sánccal.

¹ FÉNYES E., 1851. IV. 128.; CSÁNKI D., 1890. 365, 371.

² PASZLAUSZKY S., 1897. 233.; Soós E., 1917. 13.

³ DL. 75973

⁴ SCHRAM F., 1973. 150.

⁵ DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1897. 259.

⁶ BARNA J. – DARVAS L., 1931. 13.; BARNA J., 1931. 80.; ANGYAL B., 1955. 9, 74, 85.; ZSUFFA T., 1961. 506. – Az adatok részletes felsorolását lásd: NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 205. alatt.

⁷ Skerletz Iván 1980. augusztus 10.-i levele Nováki Gyulához.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 203–207.

⁹ Jankovich-Bésán Dénes, Nagy Levente, Nováki Gyula és Szepessy Zsolt monoki polgármester terepbejárása 2007. június 14-én.

60. MONOK – KISKASTÉLY

A falu belső területének Ny-i részén, a tőle D-re eső klasszicista plébániatemplomnak is helyet adó, ÉK felé meredeken letörő kiemelkedés É-i részén található kisméretű kastélyépület jelenlegi formája az utóbbi évek helyreállításának köszönhető. Ezt 2000-ben korlátozott régészeti feltárás előzte meg, ahogy falkutatás történt első, az 1960-as években végzett helyreállítása előkészítéseként is.

Az – ÉNy-on egy kerek toronnyal rendelkező – kerítésfalakkal és az azokhoz támaszkodó gazdasági épületekkel övezett 140×90 m-es udvar sarkában álló, csak ÉNy-on alapincézett, egyemeletes, mintegy 22×16 m-es zárt, magas sátozott épülettömb Ny-i sarkán egy kerek toronyépítmény található, míg ÉK-i

homlokzata D-i részéből egy négyzetes épületrész nyúlik ki. DK-i homlokzata közepén kétszintes, árka-dos portikusz, timpanonjában az 1780-i használt Andrassy-címerrel. Úgy a DNy-i, mint a DK-i homlokzaton tagozat nélküli, nem mindig szabályos elrendezését ablakokat találunk, az utóbbi K-i, földszinti részén emellett még egy kisméretű, élszedett kőkeretezésű, befalazott ablaknyílás. Ugyancsak részben egyszerű kőkeretes ablakokkal rendelkezik a kerek saroktorony. A hasonló kialakítású, de földszintjén rézsús falazatú ÉNy-i illetve ÉK-i homlokzat egymáshoz kapcsolódó részén a két, ma is működő ablaksor között összesen három, elfalazott reneszánsz ikerablak egyszerű kőtagozatos kőkerete. Az ÉK-i

homlokzat D-i részén ugyancsak Andárssy-címeres, kosárvíves barokk bejárati ajtó, mellette D-en, továbbá a kiugró épületrész É-i falában keskeny lőrések. A főpárkány alatt az épületen körben rekonstruált ún. futókutya-diszítés található a vakolaton.

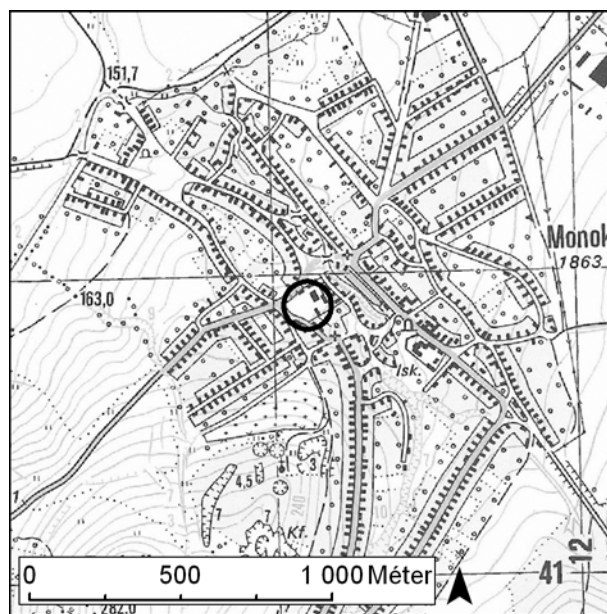
A két pinceteret egyszerű, a földszinti tereket általában fiókos dongaboltozatok fedik, az emeleten a K-i és a D-i terek, továbbá a kerek torony síkfedésűek. A földszinten a DK-i bejárati térből közelíthető meg a boltozott pincegádor, felette egy egykori emeleti feljáró maradványa. A mai lépcsőház az épülettömb Ny-i, középső részét foglalja el.

Az épülettel átfogó igénytel először G. Krámer Márta foglalkozott az általa 1962–1963-ban végzett falkutatás eredményeit közzétéve.¹ Tárgyalta H. Takács Mariann kastélykönyve is,² az első helyreállítás dokumentációs anyagát azonban csak 1999-ben dolgozta fel Feld István,³ aki ez utóbbi munka eredményeit 2000-ben megjelent könyvében is hasznosította.⁴ Itt még nem tartotta kizárhatónak G. Krámer feltevését az ÉNy-i épületrész késő-középkori, de legalábbis 1567 előtti eredetéről, de a Simon Zoltánnal együtt 2000 áprilisában itt folytatott szondázó ásatása és falkutatása ezt a feltevést nem erősítette meg (59. ábra).⁵

A Bogát-Radvány nemzetségből származó Monakiak az Árpád-kor végétől birtokolták névadó településüket, tagjaik főleg a 14. században játszottak jelentősebb politikai szerepet. Bár a családra vonatkozó 15–16. századi írott forrásanyag teljes feldolgozása még nem történt meg, tudjuk, hogy ekkor számos Monaki élt a faluban, így Monaki Mihály, kinek kastélyát 1567-ben foglalta el Hasszán temesvári pasa. Monaki János 1595-ben füleki kapitány volt, Miklós – hosszú ideig a Rákócziak ónodi kapitánya – pedig 1625-ben bárói címet is kapott. Tőle birtokai leányágon a Thököly- illetve az Andrássy-családhoz jutottak. Lánya, Anna – Andrássy Mátyás felesége – 1652-ben említett monoki háza nem azonosítható egyértelműen a mai épülettel, de az később Thököly Zsigmondé, majd Nyáry Zsigmondé volt. 1730 után már csak az Andrássyak birtokolták, majd a Széchenyiek lakták 1945-ig. Inventáriumait ismerjük 1673-ból, 1685-ből és 1689-ből, de ezek elemzésére és a régészeti kutatás eredményeivel való összevetésükre még nem került sor. Első helyreállítása után irodaként szolgált, majd 1989 után magánkézbe került.⁶

Az eddigi kutatások során nem sikerült igazolni, hogy a mai kastély helyén már a középkorban is nemesi lakóépület állt volna, de nem bizonyult korainak az álló épület egyetlen részlete sem. Az első kastélyépület a kevés régészeti lelet és reneszánsz műrészlet alapján a 16. század utolsó harmadában épülhetett. A közel szabályos négyzet alaprajzú, szimmetrikus elrendezésű, kéttraktusos középső tömbnek már kezdettől fogva szerves része volt az ÉNy-i kerek torony, s ugyanígy egy téglalap alaprajzú, ugyancsak toronyként kiugró építmény a vele átellenes, DK-i sarkon. Eredetileg csak a D-i pincerész épülhetett

meg. Felette a mai földszinten 18. század előtt végig csak egy alacsony, lakásra nem alkalmas alagsor helyezkedett el, ahol az egyes terek szintje eltért egymástól. Az emeleti lakótér – köztük az ikerablakokkal megvilágított északi nagyterem – padlószintje ekkor több mint 1 méterrel a mai alatt húzódott. A külső falak azonban jóval magasabbra emelkednek, mint a korai síkfödém ismert síkja, s ami egy ma már hiányzó egykori pártázatos lezárásra utal. A legkorábbi épület nyílásrendszere már csak részben volt meghatározható. DK-en téglavakolat architektúra nyomait, másutt kőkeretek fészkeit lehetett feltárni. Mindez nem igazol egy szimmetriára törekvő homlokzati ablakrendszert. Az ikerablakos nagyterem Ny-i kőkeretes ajtaja már másodlagos helyen maradt fenn. A 17. század közelebről nem ismert szakaszában épülhetett meg a kastély DNy-i sarokrésze. Ekkor utólag alapincézték a kerek toronyhoz kapcsolódó teret és boltozat épült itt a földszinten is. Erre az időre tehető a homlokzat futókutyás sgraffitódísz, melyhez hasonló technikájú díszítéssel kell számolni az ekkor részben átalakított, ácsontos szerkezetű ablakok egy részénél is.

A kastély gyökeres átépítését azután 1740 körül végeztették el az Andrássyak. Ennek során lakószobákat alakítottak ki a földszinten is, ami az emeleti padlószint és mennyezet megemelését, továbbá új nyílásrendszer kialakítását tette szükségessé. Ekkor készülhetett a mai lépcsőház, a boltozatok többsége s néhány új válaszfal, végül megépült a DK-i portikusz és a jelenlegi tetőszerkezet.⁷

Az épület esetleges 16–17. századi védelmi berendezéseiről – leszámítva a DK-i rész három, kívül-belül tölcseres földszinti lőrését – nincsenek közelebbi ismereteink. A ma álló külső falak és az azokhoz kapcsolódó Ny-i toronyépítmény régészeti kutatására

még nem került sor, mivel azonban a 17. századi inventáriumok nem emlékeznek meg róluk, valószínűsíthető 18–19. századi eredetük.⁸

¹ G. KRÁMER M., 1966. 93–102.

² H. TAKÁCS M., 1970. 93–94, 217.

³ FELD I., 1999. 403–416.

⁴ FELD I., 2000. 59–63, 54–69.

⁵ FELD I., 2003a. 178–180. – Ez az ásatási alaprajzzal és homlokzati felméréssel kísért jelentés mindeddig az egyetlen közlemény a kutatás eredményeiről. Lásd továbbá: Feld István–Simon Zoltán: A monoki „kiskastély” régészeti kutatása. 2000. április. Kutatási dokumentáció. KÖH Tervtár.

⁶ Az eddig feltárt írott forrásokra: FELD I., 1999. 404–406., az inventáriumok kivonatos közlésével, továbbá: G. KRÁMER M., 1966. 93–102.; FELD I., 2000. 61–62.

⁷ FELD I., 2003a. 178, 180.

⁸ Lásd erre: CSORBA CS., 1980. 67.

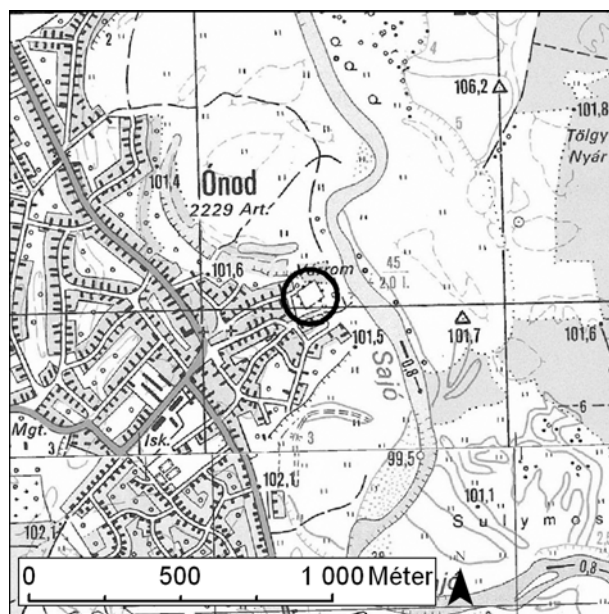
61. ÓNOD – VÁR

A település ÉK-i részén, közvetlenül a Sajó partján emelkednek a szabályos négyzet alaprajzú, sarkain olaszbástyákkal ellátott, 1985 és 1991 között részlegesen feltárt és helyreállított, majd az utóbbi években ismét ásatásokkal kutatott, mintegy 66×60 méteres kiterjedésű erősség jelentékeny romjai (11. kép).

A viszonylag kisméretű bástyák és az azokat összekötő kortinafalak a kidőlt ÉK-i rész kivételével 4–8 méter magasságban állnak a külső szint felett. A helyreállított DK-i és a vele szemben átlósan elhelyezkedő, ugyancsak többszintes ÉNy-i bástyát osztófalak illetve boltozatok tagolják, a DNy-i és a részben már elpusztult ÉK-i bástya viszont nyitott. Úgy a sarokvédművek, mint az összekötőfalak számos átalakítás nyomát mutatják s ez vonatkozik a gyakran több sorban elhelyezkedő (ágyú)lőrésekre is. A vár bejárata DK-en nyílik, a belső kapuépítmények csekély maradványait az ásatások hozták felszínre, hasonlóan a bástyás falóvvel övezett négyzetes belső palotaépület átlagosan 1–2 m magas, részben már konzerválásra került falmaradványaihoz. Az első ásatási szakaszban a várterület DK-i negyedét tárták fel, ekkor a két, egymáshoz derékszögben kapcsolódó épületszárny közel tíz terének részleteit bonthatták ki, újabban megkezdődött az alapincézett harmadik, ÉNy-i szárny feltárása is. Ez erődítmény DNy-i és részben DK-i részét mesterséges feltöltés foglalja el, melyet néhol belső kőfalas támrendszer erősít. A vár körül széles árok húzódik. A települést egykor körülvevő palánknak vagy sáncnak nincs nyoma a felszínen, de a várból két helyen is kiindul ennek rövid maradványa.

Az erődítményre vonatkozó gazdag írásos forrásanyagot a 19. sz. helytörténeti irodalma részben már feldolgozta,¹ majd 1927-ben Soós Elemér – ma már inkább csak tudománytörténeti értékű – önálló kötetet is szentelt a várnak.² Az újabb irodalomból kiemelkedik Détshy Mihály tanulmánya az erősség korai történetéről,³ első részletes kutatás- és eseménytörténetét Borsod megye vártopográfiája tartalmazza, részletes irodalomjegyzékkel.⁴ A régészeti kutatás első szakaszát irányító Révész László 1992-ben foglalta össze röviden munkája eredményeit (60. ábra),⁵ majd Tomka Gábor átfogó igényű feldolgozást tett

közzé a település 2000. évben kiadott monográfiakötetében.⁶ Ugyancsak ő tett közzé rövid jelentéseket az általa vezetett 2003. és 2005. évi újabb feltárásokról.⁷

Az okleveles anyagból megállapítható, hogy az Árpád-kori eredetű települést 1356-ban kapta meg a jelentős bárói karriert befutott Cudar Péter és hat fivére.⁸ Nem kizárt, hogy itt már korábban is létezett földesúri lakóhely, Péter bán mindenesetre többször is keltezett Ónodon, ahol a kutatás „egyszerű kúriát” tételez fel lakóhelyeként.⁹ 1394–1395-ben halt meg, de a később egymással viszálykodó fiai és rokonai állítása szerint ő kezdte meg – a csak 1413-ban pótoló királyi engedély nélkül – a vár építését. A vitát lezáró 1416. évi ítéletlevélből megtudjuk, hogy a vár az ónodi plébániatemplom „körül” (*per circuitum ecclesie parochialis in Olmod*) épült, s egy nagy toronyt emeltek a vár közepén, a templom felett.¹⁰ A magát az itteni rezidenciájáról ónodinak nevező Cudar-család 1470-ben halt ki. Birtokosai ezután sűrűn váltották egymást, s talán ennek tudható be, hogy 1510-ben igen elhanyagolt állapotban lehetett.¹¹

1516-tól Ónod már tartósan Perényi Imréé, kinek az 1519-ig itt folytatott építkezéseiről egyedülálló forrásanyag tanúskodik fennmaradt számadáskönyvében. Ónod egyik gyakran felkeresett székhelyének számított, fia és unokája azonban már más birtokait részesítették előnyben, bár 1542-ben Perényi Péter ide hívta össze az északkeleti megyék rendjeit. Építési adatról azonban nincs tudomásunk. 1544-ben a török égette fel a települést.¹² Az utolsó Perényi, Gábor halála után a kincstár többször elzálogosította, majd végvárként szolgálva számos terv született megerősítésére és kiépítésére.¹³ 1603-tól a Rákócziak zálogbirtoka, 1611-ből ismert első részletes várelejtára, 1617-ből a három Rákóczi-testvér osztja fel egymás között. Szerepet játszott a Bocskai-felkelés, valamint Bethlen és I. Rákóczy György hadjáratai során. Az 1630–1640-es évekből építkezésekre utaló adatok ismertek. 1639-ben – mielőtt még a török elfoglalta és felégette a mellette fekvő palánkot – Johann Ledentu hadmérnök készített az erősségről metszetet, 1662-ből alaprajza maradt fenn, 1669–1670-ből, majd 1676-ból több részletes inventárium.¹⁴ A kurucok magát a várat nem tudták bevenni, azt csak a budai pasa foglalta el 1682-ben Thököly számára, aki részben rendbe is hozatta. 1685-ben ismét Habsburg-kézre jutott, de miután 1688-ban a török felgyújtotta, már nem építették újjá. Falait később nagyrészt elbontották, illetve ÉNy-on később egy magtárépület alakítottak ki a birtokos Erdődyek. A Sajó 1845. és 1855. évi árvízének tudható be az északkeleti korninafal és a bástya egy részének pusztulása.¹⁵

Bár az eddigi ásatások a palotaépület D-i szárnya alatt egy jellegzetes templomkörüli temető részletét tárták fel, az 1416. évi oklevélben említett templomot még nem sikerült azonosítani – a későbbi falak rendszerébe nem illeszkedő itteni egyetlen falvonulat akár egy nemesi udvarházhoz is köthető.¹⁶ A 14. század végén építeni kezdett, 39×39 méteres kiterjedésű középudvaros, valószínűleg csak két lakószárnyból álló, de szabályos négyszög alaprajzú, minden bizonnyal árokkal kerített főúri rezidencia részletei – a térbeosztás kivételével – a későbbi átalakítások miatt már nem ismertek.¹⁷ 1516 után ugyanis Perényi Imre a korábbi falakat gyakran a járószintig visszabontatta, megváltoztatta a korábbi térelrendezést és a szintviszonyokat, egy új, alapincézett palotaszárnyat, to-

vábbá kapuépítményt emeltetett az ÉNy-i illetve a DK-i oldalon. Az írott adatok olasz kőfaragók közreműködéséről tudósítanak, munkájuk eredménye azonban még nem ismert, ahogy az ekkor Bécsből hozott kályhacsempék sem azonosíthatóak.¹⁸ Ugyanakkor nem ismerünk írott forrásokat az olaszbástyás falgyűrű építéséről, így az csak feltételezen helyezhető az 1540-es évekre, amikor a birtokos Perényiek sok más várukban is építkeztek.¹⁹

Az utolsó nagyobb szabású átalakítás a 17. század közepére helyezhető, ekkor kapott az ÉNy-i és a DK-i bástya dongaboltozatokat, ekkor készítették a Ny-i korninafal mögötti, több mint 4 méter magas ágyúdombot, de feltöltötték a DNy-i bástya belsejét és a tőle K-re eső falszorost is.²⁰ Mindez sokszor a falakonak emelésével, lőrések átalakításával és újak kialakításával járt együtt. Az ÉK-i bástyánál megfigyelhető falazatban található, másodlagosan felhasznált kőfaragványok talán már Thököly idejében kerültek ide a lebontott sajóládi pálos kolostorból. Az utóbbi évek – részletesebben még közöletlen - kutatásai jelentősebb 19. századi építkezéseket is valószínűsítettek, melyek során általában már csak téglát használtak fel építőanyagként.²¹

¹ Részletes felsorolását lásd: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 38–39.

² SOÓS E., 1927.

³ DÉTSZY M., 1974–1975. 65–85.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 38–39.

⁵ RÉVÉSZ L., 1992. 193–197.

⁶ TOMKA G., 2000. 157–209.

⁷ TOMKA G., 2004a. 267–268.; TOMKA G., 2006. 294–295.

⁸ A történeti adatokat TOMKA G., 2000. alapján foglaljuk össze, az adományra lásd: TOMKA G., 2000. 163–164.

⁹ TOMKA G., 2000. 167. – Idézi Mályusz Elemér értékelését a DL 10160. sz. oklevélben foglaltakról.

¹⁰ TOMKA G., 2000. 169–170.

¹¹ TOMKA G., 2000. 179–180.

¹² TOMKA G., 2000. 181–187.

¹³ Az 1570 körüli kiépítési terv: BALOGH J., 1975. 105.

¹⁴ TOMKA G., 2000. 190–202.

¹⁵ TOMKA G., 2000. 202–207.; – újabban: TOMKA G., 2004a. 267–268.

¹⁶ TOMKA G., 2000. 160, 167.

¹⁷ TOMKA G., 2000. 171–173.

¹⁸ TOMKA G., 2000. 181–183.; – az új palotaszárnyra: TOMKA G., 2006. 295.

¹⁹ TOMKA G., 2000. 186–187. ugyanakkor az erre az időre helyezhető kőfaragványokról tudunk.

²⁰ TOMKA G., 2000. 197.

²¹ TOMKA G., 2004a. 267–268.; TOMKA G., 2006. 294–295.

62. PÁCIN – KASTÉLY

A Bodroghözben fekvő falu Ny-i szélén, a Karcsa egykori vízfolyásai által övezett lapos homokdombon (61/a. ábra), 19. századi tájképi park megmaradt része által övezve áll a magyarországi Zemplén egyik legjelentősebb reneszánsz kastélya (12. kép). Az épület jelenlegi formájában nagyrészt rekonstrukció, köszönhetően részben az 1962–1963. évi részleges fal-

kutatásának és homlokzati helyreállításnak, de sokkal inkább az 1977 és 1987 között elvégzett, teljességre törekvő régészeti kutatásának és műemléki kivitelezésnek.

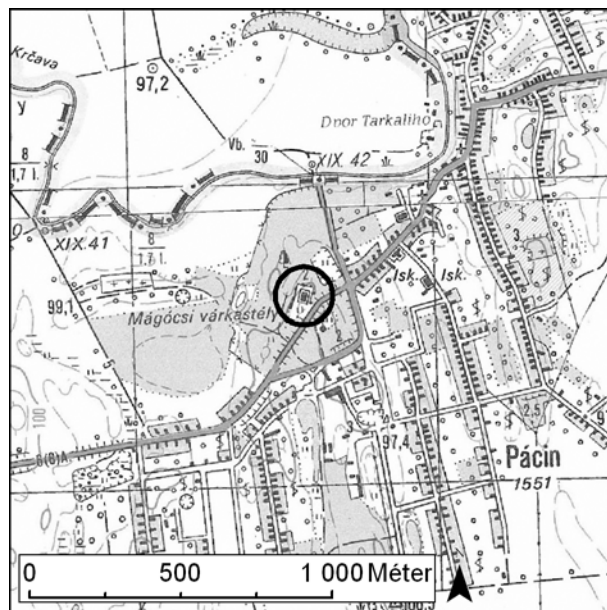
A szabálytalan négyszög alaprajzú, sarkain egy kivétellel kétszintes, lőréses kerek tornyokkal ellátott és ugyancsak lőrésekkel áttört külső fal csak az É-i

oldalon áll teljes magasságban – egyúttal a faszerkezetű védőfolyosó modern rekonstrukciójával – K-en és Ny-on már csak alsó része látható, míg D-n csupán jelzésként jelenik meg, a középső, külső farkasveremmel ellátott kapuépítmény maradványaihoz hasonlóan. A DNy-i sarkot egy téglalap alaprajzú, földszintes, sátozott épület foglalja el, melynek csak É-i része egykorú a kastélyfallal. K-i homlokzatán kőtárszerűen elhelyezett 1591. évszámú kapukeret. A DK-i torony mellett boltíves külső bejárati kapu.

A falvön belül, a domb legmagasabb pontján, szabadon áll maga a D-i oldalán két, sokszögű saroképítménnyel bővített, mintegy 22×16 méteres, kéttraktusos, nyugati traktusában alápincézett, egyemeletes, manzárdtetős kastélyépület. A középső tömb homlokzatainak mai nyílásrendszere lényegében az épület legkorábbi formájának felel meg. Az emeleten – nem teljesen szimmetrikus elrendezésben – függőleges középosztós, reneszánsz tagozatú, a földszinten egyszerű élszedett kőkeretelésű ablakok találhatók, melyek közül közel eredeti állapotban csak az É-i, illetve a Ny-i homlokzaton maradt meg két-két nyílás, a többi az eredeti fészkekben a kőleletek felhasználásával kialakított téglarekonstrukció. A D-i homlokzat eredeti helyére visszahelyezett Mágócsi-címeres, 1581. évszámú kőtáblája alatti keretezés csak sematikus jelzés. Az É-i homlokzat kék-vörös festett sarokarmírozása eredeti részletek alapján készített rekonstruktív másolat. A két hatszög alaprajzú saroképítményt sgraffitódíszes törpearkádor koronázza, É-i oldalukon az egykori belső lapos tető vízkifolyójával. Az emeleten timpanonos lezárású ablakok téglavakolat keretezése több esetben sematikus profilal került helyreállításra. A Ny-i torony D-i fala emeleti ablaktimpanonjában ugyancsak sgraffitótechnikával készített Alaghi-címer és monogram (AF), a K-i toronynál egykori sgraffitós felirat töredéke, a sarkokon a földszinten festett, az emeleten vakolatból kialakított plasztikus armírozás. A földszinti falak alsó részén lőrészor.

A feltűnően aszimmetrikus kialakítású D-i homlokzat közepén nyíló külső bejárón át közelíthető meg a három, dongaboltozatos pincetér. A földszint DNy-i terébe belelóg a pincegádor visszaállított boltozata. A K-i traktus kivételével, ahol megmaradtak a fiókos dongaboltozatok, a földszinti tereket rekonstruált gerendamenyezet fedi. A Ny-i traktus közepén a szerencsi várból kibontott neoreneszánsz faszerkezet felhasználásával megépített új lépcsőfeljáró. Az emeleti terek födémei (gerendás menyezetek és fiókos dongaboltozatok) a DNy-i terek kivételével rekonstrukciók, a DK-i nagyterem esetében ehhez felhasználták a Sennyei István nevével és az 1697. évszámmal ellátott mestergerendát. Az ajtókeretek – az emelet egyetlen K-i nyílása kivételével – a kutatás által feltárt helyükön sematikus profilokkal készített rekonstrukciók, hasonlóan a földszint csak részlegesen összeállított illetve az emelet teljesen kiépített kandallóházhoz. Az ezekhez felhasznált eredeti kő-

elemek ugyancsak téglával kerültek kiegészítésre. A meghatározható kályhahelyeken 17. századi cserép-kályhák másolatai kerültek felállításra.

A kastélyról a korai országismereti és helytörténeti irodalom is megemlékezik, köztük a megye korai monográfiája¹ – miközben tudósít az utolsó nagy átépítés előtti állapotról – ugyanakkor egy téves adat alapján középkori várat tételezett fel a helyén. Kiemelendő Lojda József 1900–1901. évi forrásközlése.² A kastélyról született első önálló tanulmány szerzője, H. Takács Marianna 1954-ben még ugyancsak késő-középkorinak vélte,³ hasonlóan az 1960-as évek eleje helyreállításáról beszámoló K. Nagypál Judithoz,⁴ aki Gergelyffy Andrással együtt végzett ennek kapcsán kisebb falkutatást. H. Takács 1970-ben napvilágot látott könyvében azonban már egy 1581-1591 közötti keltezés olvasható s ezt erősítette meg az 1977-ben Gulyás Gyula által elkezdett, majd Juan Cabello és Feld István által egy évtizedig folytatott komplex régészeti kutatás is. Ennek legfontosabb eredményeit részletes dokumentációs anyaggal az utóbbi kutató tette közzé 2000-ben,⁵ felhasználva ehhez Szabó András – elsősorban a kastély korai időszakára vonatkozó – levéltári kutatásait (61/b. ábra).⁶

Pácín a késő középkorban a tokaji, tállyai, majd pedig a regéci vár egyik tartozéka volt, s mint ilyen került a 16. sz. második felében Alaghy János birtokába. Halála után lányát, Juditot gyámja, Mágócsi Gáspár 1580-ban összeházasította unokaöccsével, Mágócsi Gáspárral. A házaspár levelezésük tanúsága szerint 1583-tól már Pácínban lakott. Mágócsi Gáspár 1586-ban halt meg, özvegye – ekkor már Rákóczi Zsigmond felesége – 1590-ben a pácini megerősített uvarházat (*domus lapidea seu curia nobilitaris in modum fortalitii*) rokonainak, Alaghy Ferencnek és Menyhért-

nek engedte át, akiknek az utóbbi 1631-ben bekövetkezett haláláig egyik székhelye volt.⁷ Ezt követően az uralkodó a pácini birtoktestet a kastéllyal Sennyei Sándornak adományozta s ez a család birtokolta ezután 1945-ig. Bár az új birtokos részletes családtörténete még feltáratlan, tudjuk, hogy 1676-ben felvett inventáriuma szerint az adományos Albert nevű fia nem lakta – a leírás kettős tetőt és olaszfokokat említ. Talán az épületet ért, a Tokaji-féle felkelés okozta károk helyreállítása miatt is építkezett Sennyei István a 1680 és 1720 között. Kisebb javításról tudunk 1829-ből, majd az 1856-ban Sennyei László által végzetett átalakításnak köszönhetően az a kastély a rekonstrukció megelőző fomáját.⁸ A 20. század 2. felében irodák, lakások, iskola, óvoda kaptak itt helyet, 1987-től múzeum.

A kapu feletti évszámok tábla tanúsága szerint 1581-ben épült – talán kifejezetten Mágócsi András és felesége rezidenciájaként – az első, nem teljesen szabályos alaprajzú pácini nemesi lakóépület, részben alapincézve, úgy az egyszerűbb műrészletekkel kialakított földszinten, mint az emeleten szintenként 5-5 helyiséggel, melyek funkciója (lépcsőház, kandallós előtér, ebédlőterem, hálószoba árnyékszékkel), nyílás-, fűtés- és fűtési rendszere nagyrészt felderíthető volt. A külső homlokzatokat a faragott kőkeretek mellett festett sarokarmírozás díszítette. Az egykori tetőformát nem ismerjük, ahogy az 1590-ben említett erődítés nyomai sem kerültek elő az ásatások során – az épület fő védelmét a természetes vízfolyások biztosíthatták.

1590-ben Alaghi Ferenc két, szabálytalan hatszögű, a ma is meglévő törpeárkád sor felett minden bizonnyal díszes pártázattal lezárt emeletes saroképítménnyel bővítette D-n az épületet. Tagozatai kívül és belül (timpanonos kandallófülke) falazottak

és vakoltak voltak, az épületrészek megjelenését alapvetően a sgrafittódísz határozhatta meg. Kőkeret minden bizonnyal csak az ugyanekkor emelt saroktornyos külső falöv D-i bejáratában volt, – a lőrészekkel, védőfolyosóval, farkasveremmel ellátott „erődítés” – katonai értéke azonban csak csekély lehetett, sokkal fontosabb volt reprezentációs szerepe (61/a. ábra). A bejárat előtt, a domb D-i részén gazdasági udvar helyezkedett el.⁹ A kastély 17–18. századi átépítéseinek részletei nem ismertek – bizonyára már ekkor elbontották a saroképítmények pártázatait – de 16. századi megjelenését alapvetően 1856. évi romantikus stílusban végrehajtott gyökeres átalakítása szüntette meg. Homlokzatai szimmetrikus elrendezést kaptak, a kerek saroktornyok pártázatos falkoronát. Körülötte a tájképi parkot telepítettek s bontották el ennek kapcsán D-i külső falát.¹⁰ Az 1987-ben befejezett rekonstrukció azután – a tetőszerkezet és néhány boltozat kivételével – lényegében teljesen megsemmisítette a 19. században emelt részleteket.

¹ SZIRMAY, A., 1803. 90.

² LOJDA J., 1900–1901.

³ H. TAKÁCS M., 1954b. 123–130. – Itt a korábbi irodalom vázlatos áttekintése is megtalálható.

⁴ KISSNÉ NAGYPÁL J., 1964. 227–232.

⁵ FELD I., 2000. 68–79. – Ugyanitt a korábbi, kisebb közlemények felsorolása. A kutatás többkötetes dokumentációja megtalálható a KÖH Tervtárában.

⁶ SZABÓ A., 1984. 209–221.; SZABÓ A., 1987. 263–278.; SZABÓ A., 1999b. 52–60.

⁷ FELD I., 2000. 75–76., részletesen: SZABÓ A., 1984. 209–221.; SZABÓ A., 1987. 263–278.

⁸ LOJDA J., 1900–1901. passim; H. TAKÁCS M., 1954b. 123–130. az 1676. évi inventárium szövegével.

⁹ Az építéstörténeti értékelésre bővebben: FELD I., 2000. 77–79.

¹⁰ H. TAKÁCS M., 1954b. 123–130.

63. PUTNOK – KAKASVÁR

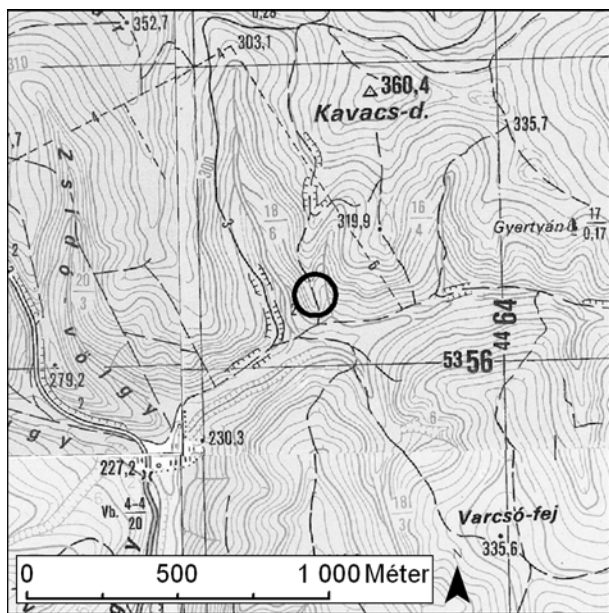
A Zsuponyó-völgy a Putnok–Dubicsány közötti országút felől indul egyenes vonalban É-ÉK-i irányba. Az említett országúttól számítva 2,6 km-re a völgy ÉK-felé elkanyarodik. További 500 m után ÉNy-felől egy mellékvölgy torkollik be, melynek ÉK-i oldala felett, a hegynyúlvány D-i végében találjuk a Kakasvárat. A térképeken rossz helyen, a vár tényleges helyétől ÉNy-ra, kb. 1,3 km-re, a Zsidó-völgy felső vége felett, a 350 m-es szintvonalon jelölik a „Kakasvár” feliratot, ami megtévesztő.¹

A 273,5 m tszf. magasságú Kakasvár hegy egy D-i irányban erősen lejtő, és fokozatosan keskenyedő gerinc alacsony legvégét foglalja magába. É-felől a gerinc folytatásától egy 9 m széles és 3 m mély mesterséges árok védte. Az árok két vége alatt az árokból kitermelt, szétterített föld látható. A vár D-i végét is árok védte, de ennek nagy része ma már csak terasz

alakjában követhető. E terasz felett a belső terület D-i végét rövid perem jelzi, de két hosszanti oldala terasz, vagy árok hiányában egyáltalán nem állapítható meg, csak a keskeny hegygerinc természetes, dombrú alakját mutatja. A vár hossza 19 m, szélessége 10 m körüli lehetett. Egész területét jól áttekinthető erdő fedi.

A várra – nevének említése nélkül – először az 1903. évi Gömör megyei monográfia utal, mikor közli, hogy a 15. sz. közepén Kazai Kakas Gyula a Zsuponyó völgyében várat emelt, ahonnan szövetségeseivel, – a csehekkel – kitörve, dúlta és rabolta a vidéket.² Ila Bálint Putnok földrajzi nevei között szerepelteti a név legkorábbi, 1522-ből való alakját: „Kakaswara”, megemlítve azt, hogy nevét a Rátold nembeli kazai Kakas családtól kapta, valamint hogy a vár területe akkor még a Borsod megyei Kazához

[ma Sajókaza] tartozott.³ Neve a későbbi századokban is változatlanul él.⁴ Legrészletesebben Dobosy László foglalkozott vele, aki a szuhafői református egyház jegyzőkönyvére hivatkozva, a megyei monográfiában leírtakat ismételi meg. Dobosy a helyszíni bejárása alapján leírást és rajzot is közölt a várról.⁵ Sándorfi György a bizonytalan korú 10–14. századi várak csoportjába sorolta az irodalom alapján.⁶

1999-ben a gömöri várakat ismertető megyei vártopográfiai cikksorozat keretében került sor a vár első részletes leírásának és 1992. évi Nováki Gyula által készített felmérésének közzétételére (62. ábra). Ekkor a várat jellege, kialakítása és alakja alapján középkori eredetűnek határozták meg.⁷

A szuhafői református egyház jegyzőkönyvében olvashatunk a Kakas család és a husziták rablásairól

a Zsuponyó-völgyi (Kakas-)várral kapcsolatban is.⁸ A szomszédos, Borsod megyei Kazáról származó Kakas család mint a környék egyik birtokosa 1383 és 1488 között számos alkalommal szerepel az itteni hatalmasodási perek irataiban.⁹ Ugyanakkor az a terület, amelyen a vár nyomai vannak, egy 1522-i oklevél szerint ekkor még Kazához tartozott, és az is valószínű, hogy a vár a kazai Kakasoktól kapta a nevét.¹⁰

A vár valószínűleg középkori eredetű. Azonban a vár és a kazai Kakas család kapcsolatát alátámasztani látszó adatok ellenére kételkedünk abban, hogy a huszita korban e várból kiindulva háborgatták volna a lakosságot. Ugyanis a vár feltűnően kicsi, a természetes domborúságot mutató belső területe szinte a befejezetlenségre vall, és lakottságának semmi jele sem volt felismerhető a területén.

¹ A III. katonai felmérés Sect. 12. Col. XXIII. térképlapján (1886); EOV M = 1 : 10.000-es térkép 97–421 sz. térképlapján

² REISZIG E., 1903. 488. – források megjelölése nélkül.

³ DL. 66777.; ILA B., 1944–1976. III. 243.

⁴ 1774-ben is említik, valamint Pesty helynévgyűjtésében, és egy 1875. évi kéziratot térképen is megtalálható. Vö.: ILA B., 1944–1976. III. 243.; SERES P. – KOVÁTS D., 1977–1979. 8. 137. = B. A.-Z. M. Lt. U. 515. sz. térkép

⁵ SZKÁROSI G., 1879. I. 253. – erre utal: DOBOSY L., 1975. 30–32.; DOBOSY L., 1993. 30. 7.

⁶ SÁNDORFI GY., 1979. 249.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 27.

⁷ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 339–341.

⁸ DOBOSY L., 1975. 30.; DOBOSY L., 1993. 30. 7.

⁹ NAGY I., 1857–1868. VI. 17–18, 530.; CSÁNKI D., 1890. I. 155, 165, 187.; FORGON M., 1909. II. 84, 164, 315.

¹⁰ ILA B., 1944–1976. III. 243. – A vár helye kissé távolabb esik Kaza(Sajó-) 18. sz. végétől adatolható és a maival megegyező közigazgatási határáról, ezért a tanúvallomásokban foglalt Kazához tartozás – megítélésünk szerint – nem valószínű.

64. PUTNOK – VÁR

Putnok történelmi központjában, a mai Serényi Béla tér fölötti alacsony dombháton, – ahol jelenleg a volt Serényi-kastély klasszicista épülete található – állt egykor a település azonos nevű vára. A várra a helyszínen napjainkban már semmi nem utal. Maradványai leginkább a római katolikus templom és a kastély közötti egyenetlen terepalakulatok alatt sejthetők.

A korai vár kialakításáról keveset tudunk, a fennmaradt összeírásokból arra lehet következtetni, hogy az uradalmi székhelyen a korábbi, talán még a 15. sz.-ból származó lakó- és gazdasági épületeket faföld szerkezetű erődítménnyel vették körül, és az így létrejött – talán már ekkor is szabályos alakzatú – építményt védművekkel is megerősíthették.

A 17. századból már hiteles adataink vannak a várról, mivel 1639-ből Johann Ledentu, majd 1667-ből Lucas Georg Sicha által készített egy-egy hiteles ábrázolás maradt fenn. E két metszet alapján azonban még nem volt felismerhető a vár alakja. Ezt csak a vár 1669-ből származó, máig egyetlenként fennmaradt, és a metszetekkel összhangban álló korabeli hiteles felmérési rajza bizonyítja egyértelműen (63/a. ábra). Ebből megtudjuk, hogy – a tehetős Orlay család építkezéseinek köszönhetően – ekkor itt már egy szabályos négyszögű, sarkain négy falazott olaszbasztályaival rendelkező vár állt.

A jelölésekkel ellátott rajz nem csupán az erősség – a Sicha-rajzon is jól kivehető – tornyos kapuját,

hanem az ott ugyancsak ábrázolt D-i, Orlayak által építtetett, a két, kőből emelt sarokbástya között húzódó palotaszárnyat is jelzi. Ugyanakkor a két É-i bástyához nem kapcsolódott lakószárny, a középudvar három oldalán csak a német katonák ismeretlen anyagból épült szállásai húzódtak. A felméréshez kapcsolódó leírás szerint úgy a bástyák, mint a D-i palotaszárny rossz állapotban voltak, az É-i kötőgát nem is kőből épült.

A várat számos irodalmi munka említi elsősorban Putnok történetével összefüggésben, de magával a várral csak kevesen foglalkoztak. A város első monográfiája, Balogh Béla még a helyi levéltár adatait használta, jóval később Dobosy László, Szabó János Győző, Havassy Péter és Csorba Csaba foglalkozott a várral egy-egy cikkében.¹ 2001-ben a város új település-monográfiájának² munkálataihoz kapcsolódóan levéltári kutatásokra is sor került, ekkor a vár 1669. évi felmérési rajza is napvilágot látott (63. ábra).³

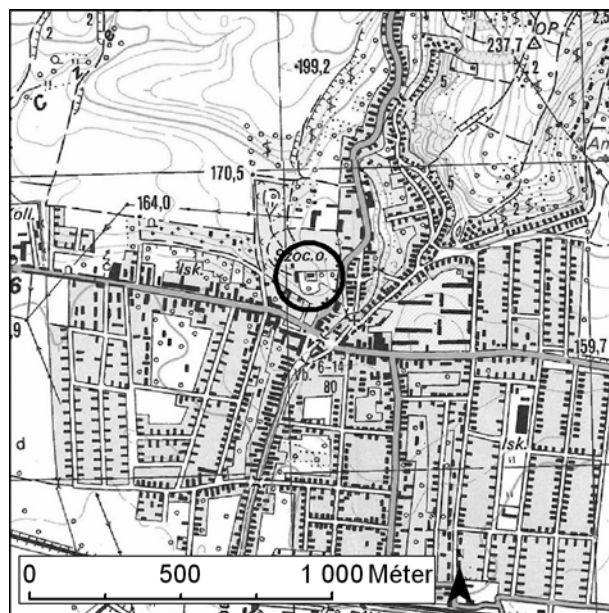
2002-ben a vár helyén álló, műemléki védettségű volt Serényi-kastély felújítási-átalakítási munkálataihoz kapcsolódóan sor került az épület Feld István által végzett részleges belső falkutatására is.⁴ A falkutatás nem bizonyította, hogy a kastély építése során jelentősebb mértékben használták volna fel a várépület falait. A 19. sz.-i várostérképeken megjelenő keleti kastélyszárny – amelyhez közvetlenül csatlakozott a római katolikus templom felépítéséig egyházi célokra átalakított és használt DK-i sarokbástya is – csak a 17. sz. közepe és a 18. sz. közepe között létesülhetett. E keleti kastélyszárny külső keleti oldalához Serényi László 1846-ban építtetett hozzá még egy traktust, majd 1867-ben a keleti szárny déli végének visszabontásával egyben a korábbi vár még álló részeinek teljes lebontásával alakíttatja ki a kastély mai L alakú állapotát. A várra vonatkozó adatokat 2006-ban Sárközy Sebestyén gyűjtötte össze.⁵

Az első alkalommal 1283-ban említett Putnok a Rátót nembeli, magát a településről nevező Putnoki család birtoka volt. A Putnokiak itteni kúriájára és udvarházára elsőként két 1466-ból származó adat utal: az egyik oklevél szerint ekkor a megyei közgyűlésen *Puthnok*-i Rénold adta elő panaszát, miszerint mintegy 20 éve [1446 körül] *Puthnok*-i László a Gömör megyei *Puthnok* birtokon bizonyos darab szántóföldet elfoglalt és azon istállót és udvarházat emelt.⁶ Ugyanezen a megyegyűlésen adta elő *Pwthnok*-i (László fia) László is panaszát, miszerint *Pwthnok*-i Bertalan fiai: Bertalan és Ferenc hatalmaskodva László házára is rátörtek, és őt és familiárisait meg akarták ölni.⁷

Az 1526 utáni évtizedekben a Putnoki család még saját levelezésében⁸ sem nevezi putnoki udvarházát erődítettnek, csupán feltételezhető, hogy valamilyen formában erődített lehetett. Fülel várának 1544. szeptember 4-én történt török kézre jutásával azonban maga Putnok is fokozottan veszélyes helyzetbe került. Amikor 1547-ben I. Ferdinánd király a jó-

szágvesztésre ítélt Putnoki György – aki a hatalmaskodás miatt kivégzett, pénzhamisító Basó Mátyás rokona volt – elkobzott putnoki birtokrészét más rokon családok tagjainak adományozza, Putnokon változatlanul csak egy adómentes nemesi telek szerepel az adománylevélben.⁹

Putnok először akkor vesz részt közvetlenül a végvári harcokban – ez egyben első várként történő szereplése is –, amikor 1561-ben Putnoki János és fia Ferenc megvédik egy török támadással szemben.¹⁰ A János Zsigmond pártjára álló Putnokiak várát 1566-ban a király elkobozza, ennek következtében Lazarus von Schwendi kassai főkapitány serege szállja meg, majd a következő évben Hasszán temesvári bég 3 napi ostrom után rövid időre elfoglalja a Tömösváry Mihály királyi kapitány vezette őrségtől és felgyújtja az akkor még bizonyára fa-föld szerkezetű erődítményt.¹¹

Putnok bár fontos útvonal mellett feküdt, gyenge erődítményei miatt csak harmadrendű végvárnak számított, és ellátása is a közeli Szendrő székhellyel létrehozott várkörzetből történt. Az 1570-es években felépült a vár első kőből készült olaszbástyája is, amelyet először 1577-ben említenek, és amit a későbbi adatok alapján a délkeleti sarkon valószínűsíthetünk. Érdekes módon ez a bástya volt egyben a legkésőbbi időkig fennmaradt építmény is a várból. A vár D-i oldalához közvetlenül kapcsolódóan kialakult külső vár (huszárvár) csak palánkerődítéssel rendelkezett. Ennek alakja a domb alatti mai Serényi tér szabályos alakjában napjainkig kirajzolható (63/b. ábra).

A magyarországi végvári rendszer folyamatos fenntartása rendkívüli terheket jelentett az uralkodóknak, ezért egyes végvári uradalmakat, köztük Putnokot is zálogba adta. Így került a váruradalom 1595-től rövid zálogbirtoklást követően, egészen 1670-ig az Orlay (Orllé) család tulajdonába. 1653-ban

felrobbant a várban tárolt lőpor, de Orlay András saját költségén helyreállította a károkat. A jelentős részben fa-földszerkezetű vár folyamatos karbantartást igényelt, ami a korabeli híradásokban, jelentésekben állandóan napirenden volt.

Orlay Miklóst, mivel érintett volt a Wesselényi-féle összeesküvésben, így birtokaitól – köztük Putnoktól is – megfosztották, és a várat 1670-ben a császári csapatok elfoglalták és tartották megszállva.

A számos ostromot megért vár fennállása alatt mintegy két tucat alkalommal cserélt gazdát, komolyabb seregeknek nem tudott ellenállni, és talán ennek tudható be az is, hogy a törökök – bár többször felégették – nem foglalták el tartósan, és nem rendezkedtek be falai között. A leginkább az 1684. évi ostromban megrongálódott vár 1713-ig tölt be katonai feladatot. Az Orlay család magyarországi lefoglalt birtokainak – köztük Putnoknak – részbeni átruházásáról Orlay Borbála és férje Serényi András javára 1687–1688-ban döntött a Magyar Kamara, a birtokba azonban csak 1697-ben nyertek ténylegesen bevezetést. Ettől kezdve Putnok egészen a 20. század közepéig a Serényiek birtoka maradt. A vár II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején kapott utoljára katonai szerepet, amikor 1705-ben meghódolt a kurucoknak; 1706-ban maga Rákóczi is megfordult Putnokon.

A vár a 18. században is még fennállt, mivel a

Serényiek birtokaik uradalmi központjaként használták. Bél Mátyás 1749-ben szemléletes leírást közöl a Serényiek által helyreállított volt végvárról. Megemlíti erős magas és vastag falait, K-i és Ny-i árkait; a Ny-i részén az őrség helyét és a még fennálló erődítményeket, a vár É-i és D-i részén viszont istállókat gazdasági- és katonai szállásépületeket talált.¹²

¹ BALOGH B., 1894. passim; DOBOSY L., 1975. 28–30; DOBOSY L., 1993. 7; SZABÓ JÁNOS GY., 1983a. 138–146; SZABÓ JÁNOS GY., 1983b. 42–43; HAVASSY P., 2001. 296.; CSORBA CS., 2002. 238–239.

² *Putnok monográfiája*. Szerk. Bodnár Mónika. Putnok, 2001. [2002.]

³ A felmérési rajzra már Ila Bálint is felhívta a figyelmet monográfiájában: ILA B., 1944–1976. III. 237. 6. j. (A felmérési rajz eredeti lelőhelye: MOL E 148 Neo-regesta acta (= NRA) Fasc. 1094, Nr. 42.)

⁴ FELD I., 2002b. passim

⁵ SÁRKÖZY S., 2006. 253–268.

⁶ DI. 90093; BODNÁR T., 2001a. 123.

⁷ DI. 90090; BODNÁR T., 2001a. 123.

⁸ RML. 236–237; BODNÁR T., 2001b. 128–129.

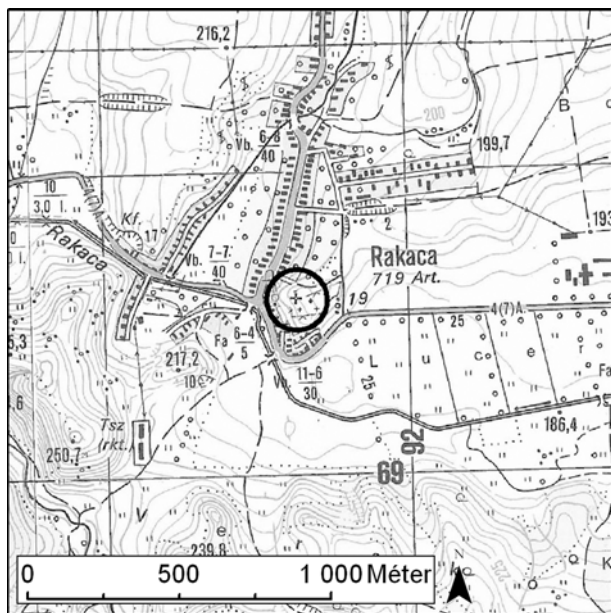
⁹ MOL A 57 2. 231–232: „...una cum curia nobilitari in possessione Putnok...”

¹⁰ BALOGH B., 1894, 33, 56–57; BODNÁR T., 2001b. 129.

¹¹ BALOGH B., 1894, 33–34, 57–58; BODNÁR T., 2001b. 129–131.

¹² A vár 16–18. századi részletes történetét lásd: SÁRKÖZY S., 2006. 255–260.

65. RAKACA – GÖR. KAT. TEMPLOM ERŐDFALA

Rakaca község K-i szélé felett emelkedik a Templom-hegy, rajta a görög-katolikus templom, melyet kilencoldalú, egyenesekkel határolt, lőréses fal vesz körül. A mai templomot 1921-ben építették. Ezt egy 1721-ben épült kőtemplom, korábban pedig egy a 15.

századi fatemplom előzte meg, melynek festett képe a parókián látható.¹

A Templom-hegy körben meredek oldalú, de a D-i folytatása lapos, vízszintes dombtetőt képez. Erről az oldalról is csak a kerítőfal védi a területet, esetleges korábbi várra utaló ároknak, vagy sáncnak nyoma sincs. A fal eredetileg egyszerű, a templomot kerítő falként épülhetett, erre utal csekély, mindössze 65–70 cm vastagsága is. A falon összesen húsz lőrést találunk, melyek kifelé összeszűkülnek. Belső szélességük 60–70 cm, külső szélességük mindössze 12–15 cm, belső magasságuk 50–60 cm. A fal egy hosszúkás területet vesz körbe, melynek hossza 42, szélessége 35 m. Középen a templom helyezkedik el. A fal két végén egy-egy bejárat van, ezeket bizonyára utólag nyithatták meg. Az eredeti bejáratok oldalt voltak. Közülük az É-i oldalon lévő ma is megtalálható, két oldalán egy-egy ferde irányú lőréssel. A D-i oldalon lévő kaput már befalazták, egykori helyét a még ma is látható ferde irányú lőrés árulja el. Az eredeti belső járószint alacsonyabban lehetett, mert az É-i, eredeti bejárat ma öt lépcsőfokkal visz fel a jelenlegi belső járószintre. Az egykori belső terület emelését a lőrések helyzete is elárulja, feltehetően a mai templom építéskor töltötték fel a területet kb. 1 méterrel. A falat 1989-ben renoválták.

Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtésében egy

szerű körítőfalként említik.² Első részletes leírására és felmérésének közzétételére 1992-ben a Borsod megyei vártopográfiában került sor (64. ábra).³ A megyei képes műemlékjegyzékben Kárpát László foglalkozott az erődfallal. Feltételezte, hogy a cinterem falából átalakított csekély vastagságú védőfal a 17. század közepénél korábban, a 16. vagy a 17. században épülhetett, az ekkor gyakori török portyák ellen. Ebben az időszakban történt a görög katolikus „rutének” bevándorlása a faluba.⁴ Legutóbb Tolnai Gergely ismertette, aki létesítését a 16. századra valószínűsítette.⁵

Rakaca a 16. sz. közepéig a tornai váruradalom tartozékát képezte. Ettől kezdve azonban előbb a Rakacai-, majd több más nemes család osztozott a településen.⁶ A jelenleg fennálló, 1921-ben épült templomát megelőző templom 18. sz. elejére helye-

zett építésének idejére eltérő időpontok szerepelnek a történeti irodalomban.⁷

A templomot kerítő falra írott adatokkal nem rendelkezünk, annak akár barokk kori kialakítása sem zárható ki. A fal pontosabb keltezése további helyszíni és levéltári kutatásoktól várható.

¹ E helyi hagyomány Kisfalusi János, volt rakacai paróchus szíves közlése.

² PESTY F., 1988. 262–263.

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 39–40, 123.

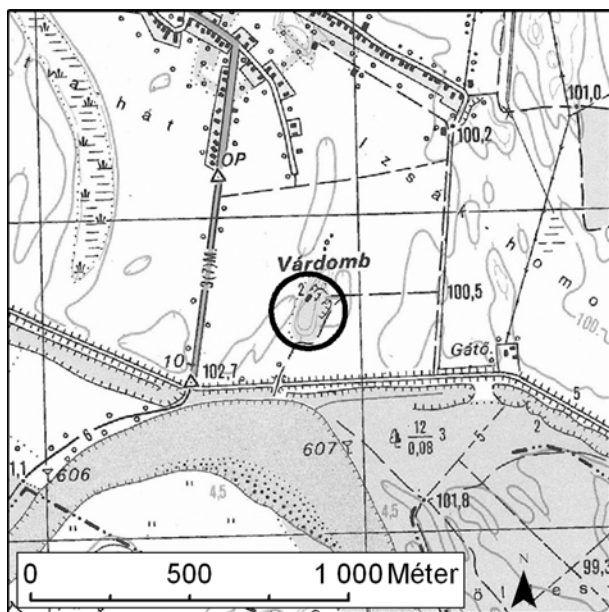
⁴ KÁRPÁTI L., 1992. 24.

⁵ TOLNAI G., 2001. 88.

⁶ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 115.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 802.; ENGEL P., 2002. passim

⁷ Kárpáti László 1714-re, a helyi hagyomány 1721-re, Klein Gáspár pedig 1723-ra helyezte a templom építését (a hivatkozásokat lásd az előző jegyzetekben)

66. RÉVLEÁNYVÁR – VÁRDOMB

Révleányvár község D-i végéből D-i irányba egy földút vezet az innen kb. 1 km-re lévő Tisza partjára. Az úttól K-re 300 méterre emelkedik ki a sík környezetből a *Várdomb*. Relatív magassága 11 m, hossza 200 m, legnagyobb szélessége pedig 40 m. Oldala körös-körül meredek, lapos tetejét jól körülhatárolható perem veszi körbe. Legmagasabb része a D-i végében van, É-felé kissé lejt. Északi végén feljáró bevágása szakítja meg a peremet, melynek két oldalán egy-egy kis kiemelkedés van. E feljáró mesterséges árokból vezet fel, amely a domb összekeskenyedő É-i végét zárja le. Az árok külső oldalán 2 m magas sánc húzódik, de ez nem zárja le egészen a dombot, mert ÉNy-i vége elkanyarodik az ároktól.

A domb É-i felében, a Ny-i szélén lakóház áll, körülötte gazdasági udvarral. A domb újkori használata

miatt lehetséges, hogy az É-i feljáró és a sánc Ny-i irányú elkanyarodása nem a vár korából származik. Az egész Várdombot jól áttekinthető füves tisztás, oldalát ritkás erdő fedi.

A várról az irodalomban elsőnek Fényes Elek emlékezik meg, aki szerint a vár a husziták ellen épült és nevét Várdai László jegyeséről Pálóczi Agatharól kapta.¹ Később a Borovszky-féle megyei monográfiában találunk bővebb adatokat a várról miszerint a település „nevét földvárától nyerte; a Tisza túlsó partján fekvő Kisvárdai várurái ugyanis, itt a tiszai átkelést biztosítani akarván, 1440-ben castellumot emeltek, melyet Várdai László jegyese, Pálóczi Agatha tiszteletére Szűzvárnak neveztek. Később Leányvár lett a neve. Erős körfalak vették körül, melyet Lipót császár 1700-ban leromboltatott.” Az idézett adatok forrását nem ismerjük,² ennek ellenére Borovszky adatait a későbbi monográfiák is átvesszik.³

A Bodroghoz településtörténetét kutatva részletesebben először Valter Ilona foglalkozott a településsel, de a vára vonatkozóan hiteles adatot nem közölt, csak arra utalt, hogy a Várdomb területéről 11–13. századi cseréptöredékek kerültek elő.⁴ A vár szerepel az alföldi vártopográfiában is.⁵ 1975-ben Balassa Iván két mondat ismertet a várról.⁶ A Várdombtól DK-re kb. 1 km-re a középkori, 1278–1459 között többször is említett Öszöd nevű település nagy kiterjedésű nyomai láthatók egy alacsony homokdombon.⁷ A Várdomb mellett 3 m mélyen régi vaspatkókat és egy lengyel pénzt találtak 1972 körül.⁸ Az erődítmény első részletes leírására és 1986. évi felmérésének közzétételére 2004-ben került sor (65. ábra).⁹

A várra utaló első közvetett adatunk magából a ma is létező falu nevéből származik, amit 1364-ben említenek először Láca falu határjárásában „*possessionis Leanwar*” néven. A birtok 1387-ben a Várdaiaké, akik a Tisza itteni átkelőjénél vámot szedtek. Az itt átvezető út ugyanis jelentősen lerövidítette

a Debrecen és Királyhelmece közötti távolságot. A rétvámról 1420-1471 között is vannak adatok. A Várdaiknak ez volt az egyetlen Zemplén megyei birtoka.¹⁰

A várra vonatkozóan – a szakirodalomban szereplő adatok¹¹ ellenére – hitelesnek tekinthető forrást nem ismerünk. Figyelemmel arra, hogy a Várdomb területéről 11–13. sz.-i kerámialeletek kerültek elő, nem zárható ki Árpád-kori eredete sem.

¹ FÉNYES E., 1851. III. 15.

² VENDE A., 1905. 103.; – Kiss Lajos a Szűzvár, illetve a Leányvár 1440-ből való származását időrendi okokból nem fogadja el, hi-

szén már 1364-ben „*poss. Leanwar*” néven említik a falut. Vö.: VALTER I., 1974. 51.; KISS L., 1988. II. 20, 413.

³ KÁNTOR M., 1933b. 224.; MECZNER T. – KERTÉSZ J., 1940. 207.

⁴ VALTER I., 1962–1963. 138.; VALTER I., 1974. *passim*.

⁵ CSORBA CS., 1972. 206.

⁶ BALASSA I., 1975. 18-19, 23.

⁷ VALTER I., 1974. 43, 51.

⁸ Balogh József zemplénagárdi lakos bejelentése. MNM. A. 72. R. I.

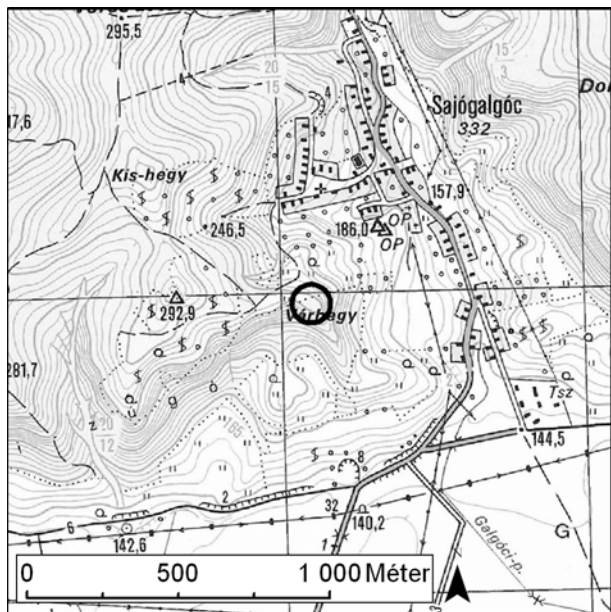
⁹ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 207–209.

¹⁰ CSÁNKI D., 1890. 355, 382.; CSORBA CS., 1972. 206.; VALTER I., 1974. 51.

¹¹ VENDE A., 1905. 103.; VALTER I., 1962–1963. 138.; CSORBA CS., 1974. 206.; VALTER I., 1974. 14, 27, 51.

67. SAJÓGALGÓC – VÁRHEGY

A várat Sajógalgóc községtől D-re, közvetlenül a község felett emelkedő 262 m tszf. magasságú *Várhegyen* találjuk, melyet keskeny hegynyereg köt össze Ny-ról a szomszédos Nagy-heggyel. A vár központi platóját közel háromnegyed részben jó megtartású árok veszi körbe. A D-i, legmeredekebb oldalon nem ástak árkot, itt a hegy éles, természetes pereme adta a védelmet. A vár K-i oldalán az egykori árokba három, ágyúállásnak feltételezhető különálló kis földművet építettek. A felső plató kissé szabálytalan kör alakú, átlagos átmérője 23–25 m. A vár területén habarcs, téglá, vagy kő nyomát a felszínen nem találni, korhatározó lelet sem bukkant elő (13. kép).

Galgóc (és Vadna) várának történetét Bonfini, a 15. századi történetíró jegyezte fel, ennek nyomán a következő században röviden foglalkozik vele Heltai Gáspár is.¹ A 19–20. századi irodalom e két vár említésekor lényegében őket ismétli.² Klein Gáspár a

várat őskori eredetűnek határozta meg.³ Dobosy László a történetének rövid összefoglalása mellett leírja a várat és vázlatos alaprajzát is közli.⁴ 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze a várra vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (66. ábra).⁵

Galgóc falut először 1346-ban említik, mint a Rátót nembeli Porch fia Nagy Leusták részbirtokát. A nemzetségből származó családok közös birtoklásából később leggyakrabban a kazai Kakas család szerepel 1479-ig. A Kakasok birtokrésze 1485-től adomány útján az egri káptalané lesz, aki 1504-től a Járdánháziak részbirtokát is megvásárolja.⁶

A várat okleveles forrás nem említi. Az egyetlen korabeli elbeszélő forrás Bonfinitól származik, aki szerint Galgóc (és Vadna) várat Komorovskí és Valgata huszita vezérek építették 1457–1458-ban. 1458-ban Rozgonyi Sebestyén, Mátyás király parancsára ostrommal mindkét várat elfoglalta.⁷

A vár létesítésének és fennállásának meghatározása csak egy jövőbeli régészeti kutatástól várható.

¹ BONFINI A., 1599. 102.; HELTAI G., 1881. 282–283.

² BRUJMANN S., 1843. 771–772.; FÉNYES E., 1851. II. 34.; PESTY F., 1888. 271.; KANDRA K., 1871. okt. 19.; CSÁNKI D., 1890. 164.; BOROVSKY S., 1909. 70.; SZENDREI J., 1927. 266.; ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. 218.; GENTHON I., 1961. 243.; DÉNES GY., 1975. 392.; VK. I. (1975.) 180.

³ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 120. – Később erre utal Kiss Gábor is. Vö.: KISS G., 1984. 120.

⁴ DOBOSY L., 1975. 32. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 35. sz. 7.

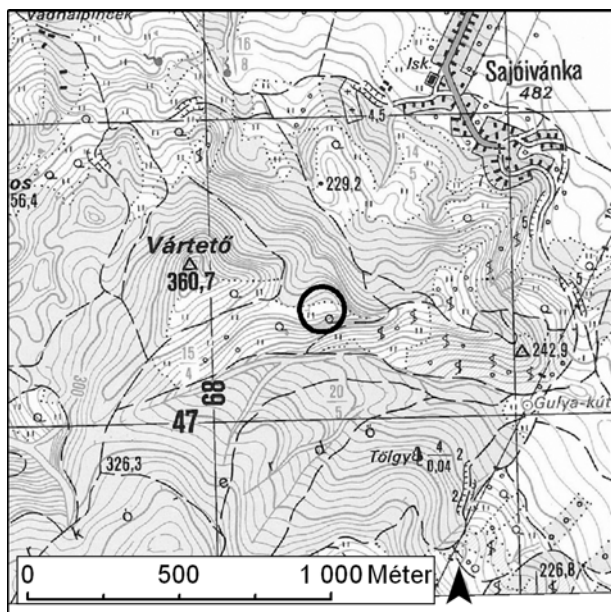
⁵ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 40, 123.

⁶ CSÁNKI D., 1890. 185.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 120–121.; ENGEL P., 2002. *passim*

⁷ BONFINI A., 1599. 102. – Mivel Vadna erődtítménye esetében az ostromot okleveles forrás is említi, nem vonható kétségbe, hogy Bonfini valós történeti eseményt írt le. Galgóc esetében a vár ostromát egyes feldolgozások (BOROVSKY S., 1909. 70–71.; KISS G., 1984. 120.) 1459-re teszik, ebben az évben azonban a Sajó völgyében nem volt királyi hadjárat. Tóth-Szabó Pál szerint Vadna ostroma után közvetlenül Galgócra került sor. Vö.: TÓTH-SZABÓ P., 1917. 306–307.

68. SAJÓIVÁNKA – VÁR

Sajóivánkától D-re az Elő-hegy fölött egy enyhe lejtésű hegyhát húzódik, amelynek közepén egy 300 m tszf. magasságú kis kiemelkedés található, ahol a sajóivánkai vár helyezkedik el. A kis hegytetőtől Ny-ra a hegyhát legmagasabb pontja a Vártető, ahol a vadnai vár található.

A vár kétrészes. A felső várnak lekerekített sarkú, közel trapéz alakja van. Belül kissé domború, szélét határozott perem jelzi. Ny-i oldalát a hegyhát folytatása felől 8–9 m széles, 1–1,5 m mély mesterséges árok védi, amely átkanyarodik az É-i, meredekebb hegyol-

dal fölé, itt tovább azonban már csak a hegyoldal védte. DK-i sarkát ismét egy rövid, 12 m széles, 2 m mély árok zárja le a DK-felé lejtő gerinc felől. A felső vár oldalainak hossza 40–42 m. A külső vár a DK-i, erősen lejtő gerincen csatlakozik, kétoldalt csak a meredek hegyoldal kíséri, alul azonban 13 m széles, 8 m mély, igen meredek oldalú árok zárja le.

A várra véletlenül bukkant rá Nováki Gyula és Sándorfi György a vadnai vár bejárásakor az 1980-as években. A szakirodalomban nem szerepel. 1864-ben említenek egy helynevet a vadnai vár alatt „Párkányoldal”¹ néven, de bizonytalan, hogy a fent leírt helyre vonatkozik-e. Első ismertetése és részletes leírása a Borsod megyei vártopográfiában található, ahol alakja és mérete alapján középkori eredetűnek tekintették és felmérését is közzétették (67. ábra).²

Okleveles adatot nem ismerünk a várral kapcsolatban. Felmerül azonban annak a lehetősége is, hogy a helyileg még nem azonosított (nagy)barcai várral lenne azonos, amelyet 1457-ben említenek.³ Iván(ka) falut 1237-ben említik először, amikor a Miskolc nembeli Borsod ispán birtoka volt, aki ez évben bekövetkezett halála előtt Ivánt a borsmonostori apátságra hagyta. A 14. századtól már a Rátót nembeli Feledi- és Lorántffy-, részben a Kakas- és a Putnoki családok birtokában volt 16. sz. közepéig.⁴

A helyszínről származó korhatározó leletek hiánya ellenére a vár középkori eredete valószínűsíthető.

¹ PESTY F., 1988. 272.

² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 40–41, 124.

³ CSÁNKI D., 1890. 163.

⁴ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 121.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 777.; ENGEL P., 2002. passim

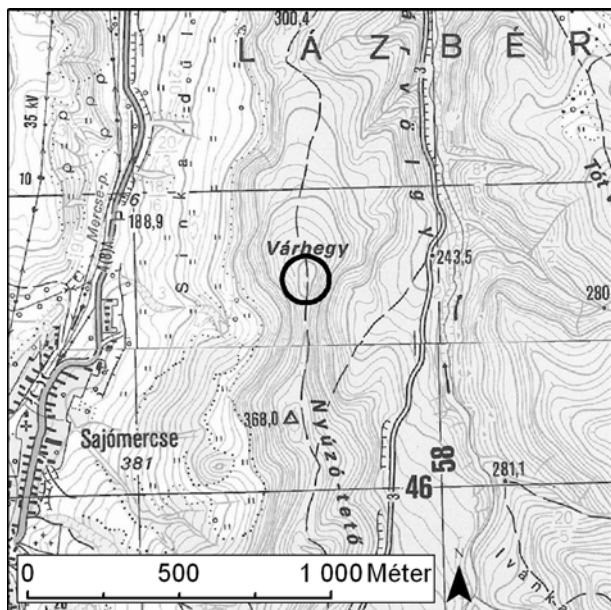
69. SAJÓMERCSE – VÁRHEGY

Sajómercse községtől K-re 2 km-re, a Nyúzó-tető mögött emelkedik a 378 m magasságú Várhegy.¹ A kiugró ormot, amelynek K irányában van egy lankásabb lefutása, meredek lejtő határolja. Ezt vették körbe kétharmad részben árokkal, a felső platónál 7–9 méterrel alacsonyabb szinten, a D-i és Ny-i oldalon azonban ma már csak terasz alakjában követhető. Az árok az É-i oldalon, a könnyebben támadható végében a legmélyebb. A vár központi platója közel téglalap alakú, lekerekített sarkokkal, hossza 26 m, szélessége 9 m (14. kép).²

Először Pesty Frigyes helynévgyűjtése említi a falu egykori várát.³ Később részletesebben Dobosy

László írja le, melyhez vázlatos rajzát is közli. Említi a vár É-i részének oldalában látszó két, a vulkáni breccsába mélyített alagútszerű járatot, amelyek közül az egyik 5, a másik 8 m hosszan nyúlik a vár alá. Utalt arra is, hogy helyben a várat huszita eredetűnek tartják.⁴ A vár pontos felmérésének közzétételére a Borsod megyei vártopográfia keretében 1992-ben került sor (68. ábra). A vár felmérésekor az alagútszerű nyílások közelében néhány fehér, korongolt, külső oldalán benyomott egyenesekkel díszített kerámia töredéket is találtak.⁵

A várra vonatkozó okleveles adatot nem ismerünk. A vár korát – a kerámialeletek alapján – a középkoron belül ma még nem tudjuk meghatározni.

¹ A hegy mai neve az M = 1: 10000-es térképen *Kolozska-tető*.

² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 41, 124.

³ PESTY F., 1988. 191.

⁴ DOBOSY L., 1975. 34–36.; DOBOSY L., 1993. 31. 7.

⁵ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 41, 124.

70. SAJÓNÉMETI – VÁRHEGY

A Várhegy Sajónémeti község központjától számítva 500 m-re, K-EK-re, közvetlenül a község és a Sajó folyó felett emelkedik, tszf. magassága 250 m (15. kép). Két, egymástól független, az eddigi, régészeti adatokat még nélkülöző kutatás szerint motte típusú vár maradványait találjuk a dombtetőn. A kisebbik a hegytető Ny-i végében van, a kiugró hegy nyelvé végén. Sekély árok veszi körbe, részben betöltődve, terasz alakjában. Az általa bezárt kör alakú terület átmérője 30 m.

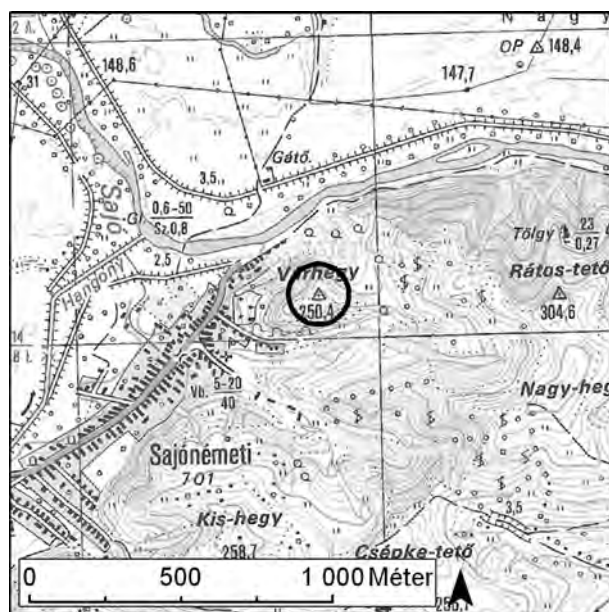
A nagyobbik motte dombja ettől keletre, 60 méterre, a Várhegy legmagasabb részén emelkedik. Relatív magassága 10 m, ovális felső platójának átmérője 18–24 m. Alul árok veszi körbe, melynek külső oldalán sánc vonul. A sánc három, egyenletesen elosztott helyen kiszélesedik és 1–2 méterrel magasabb is, mint a többi részen. Közülük kettő, a K-i és Ny-i oldalon, a legtámadhatóbb részen védte a várat. Az É-i oldalon egy kis külső védőművet láthatunk, levágott peremmel (69. ábra).

A kisebbik dombtól D-re a hegytető enyhén lejt, a meredek szélén kis töltés fut végig. Ez azonban nem a várral függ össze, hanem az egykori szőlőművelés nyoma, amit a 19. századi térképek jól mutatnak.

Bonfini szerint Sajónémeti várát, melyet „régebben építettek”, Mátyás király ostrom alá vette és könnyedén elfoglalta a huszitáktól.¹ Fényes Elek az Óvárhegyen lévő várat huszita váromladéknak tartja. A néprege szerint a huszitákat Rozgonyi Sebestyén és Héderváry László verte ki a várból, ahol Mátyás király is tartózkodott.²

A 19. század közepéről két kéziratoss térkép őrizte meg a vár helyét, mindkettő szőlőt tüntet fel közvetlenül a vár dombja mellett.³ 1864-ben az egész hegy-

lanc neve alapján „Aszúvár”-ként említik.⁴ Több említés után Bártfai Szabó László egy 1460. évi leírás alapján a vár építését Giskrának tulajdonítja, aki miután Sajónémetiben már megépítette várát, arra törekedett, hogy valahol Eger környékén újabb erőseget emeljen.⁵ Borovszky Samu a szlávnak tartott várak közé sorolta, de megjegyzi, hogy a Sajónémetiben állott megerősített kastély 1459-ben a csehek birtokában volt.⁶

1917-ben Tóth-Szabó Pál a huszitákkal kapcsolatban szerepelteti történeti adatait.⁷ Neogrády Sándor az 1930-as években készített légi felvételét közli.⁸

Genthon István csak említi,⁹ K. Végh Katalin a vár területén középkori cserepeket talált.¹⁰ A Vártúrák kalauza összekeveri Sajóvelezd várával.¹¹

A vár tudományos igényű feldolgozásával Dobosy László munkájában találkozunk először. Összevetette a történeti adatokat és feltűnt neki, hogy azok hol kisebb földváról, hol kisebb várról, hol pedig várkastélyról, kastélyról szólnak. Többszöri terepbejárása során kiderítette, hogy a földvár alatt fekvő temető teraszát Tündér-partnak nevezik, a mellette lévő területet Palotakertnek, a temető közepén pedig vastag falak vannak a föld alatt. Dobosy utóbbi helyen cserepeket is gyűjtött, amelyeket K. Végh Katalin 14. századi edénytöredékeknek határozott meg.¹² Sándorfi György sorolta a motte típusú várak közé. Mivel a két objektumot nem zárja körül közös erődítés, ezeket egymástól függetlennek tartotta és felvetette annak a lehetőségét, hogy a kisebbik motte korábbi a nagyobbiknál és esetleg a tatárjárás előtti időből származik. A nagyobbik mottét a 13–14. századba valószínűsítette.¹³ Feld István azonban ezt a megállapítást nem tartja megalapozottnak, több analógia ismertetésével inkább azonos időből való származást tételez fel mindkettőnél. Kutatás hiányában elvileg akár a 13. század is felmerülhet, de mégis elsősorban a környéket a 15. század közepén birtokba vevő huszitákra lehet gondolni.¹⁴

A középkorban általában Nempti néven szereplő Sajónémeti már a 13. sz. elején feltűnik a forrásokban. 1246-tól a Bél nembeli Bekény család birtoka egészen 1544-ig, de ezen évszázadok folyamán számos más családnak is volt itt részbirtoka.¹⁵

Sajónémeti erősségét először egy 1460. évi oklevél említi, amely elmondja, hogy a *fortalicium* néven

szereplő erődítményt Giskra János építette néhány nap alatt még 1459 előtt. 1460. augusztusában Mátyás Rozgonyi Sebestyén vezette serege foglalta el.¹⁶ A 15. sz. végén [1488–1497] író Antonio Bonfini *Castellum Saiomente* néven szerepelteti, amikor az 1460. évi királyi ostromáról tudósít.¹⁷ A vár még 1485-ben is szerepel, amikor a közös eredetű [Rátót nembeli] kazai Kakas- és a Lorántfi család pereskedett érte.¹⁸ Későbbi említése nem ismert.

A fenti adatok, alapján az erődítmény korai, akár 13. századi eredete sem zárható ki, mivel a vár területtől 14. századi kerámialeletek ismertek, valamint Bonfini is régebben épült várként említi, de e feltevést csak egy ásatással lehetne tisztázni.¹⁹

¹ BONFINI, A., 1959. 110.

² FÉNYES E., 1851. 3. 138.

³ B.-A.-Z. M. Lt. U. 774 (1867.), és U. 552 (1876.) sz. térkép

⁴ PESTY F., 1988. 283.

⁵ BÁRTFAI SZABÓ L., 1907. 203.

⁶ BOROVSKY S., 1909. 7, 71, 88.

⁷ TÓTH-SZABÓ P., 1917. 317–323.

⁸ NEOGRÁDY S., 1950. 326–327.; NOVÁKI GY., 1958. 67.

⁹ GENTHON I., 1961. 244.

¹⁰ K. VÉGH K. – KEMENCZEI T., 1965. 452.

¹¹ VK. I. (1975.) 181.

¹² DOBOSY L., 1975. 36–42. – A Palotakertben erődítésre utaló nyomok nincsenek.

¹³ SÁNDORFI GY., 1980. 33–39. – Legutóbbi összefoglalása: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 41–42.

¹⁴ FELD I., 2006. 103, 105.

¹⁵ GYÖRFFY GY., 1987. I. 792.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 130.; ENGEL P., 2002. passim.

¹⁶ DI. 81396; TÓTH-SZABÓ P., 1917. 317, 319, 345, 346.

¹⁷ BONFINI, A., 1959. 110.; CSÁNKI D., 1890. 164.; TÓTH-SZABÓ P., 1917. 319.

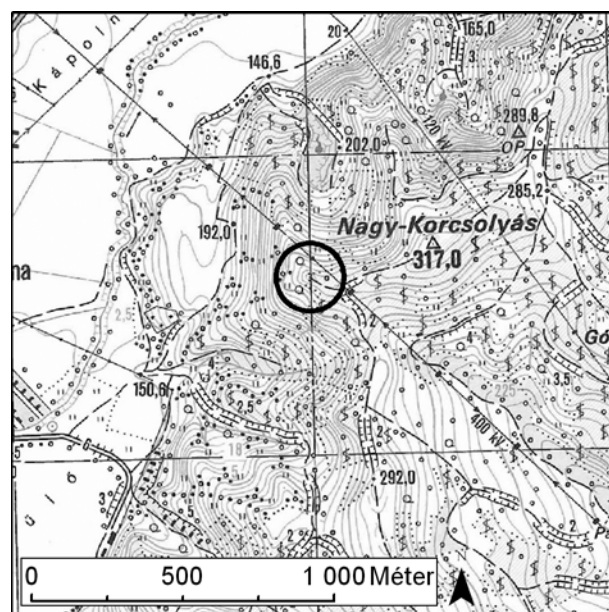
¹⁸ DI. 46027; KOPPÁNY T., 1999. 186.

¹⁹ FELD I., 2006. 105.

71. SAJÓSZENTPÉTER – TÖMLÖC-TETŐ

Sajószentpétértől D-re emelkedik a Nagykorcsolyás-hegy nevű, hosszan elnyúló hegyhát, amelynek oldala és részben a teteje szőlővel beültetett, illetve szántott terület. A hegy meredek ÉNy-i oldala alatt folyik a Harica-, korábbi nevén Nyögő-patak. A lapos hegyhátból Ny-i irányba, alacsonyabb szinten keskeny gerinc nyúlik ki, amely a Tömlöc-tető nevű önálló hegycsúcsban végződik. A Tömlöc-tető kis kerek hegyet képez, amelynek Ny-i oldala rendkívül meredek, DNy-i lábánál Sajókápolna község temetője helyezkedik el. A kis hegy ÉNy-i oldalát kisebb kő-, illetve kavicsbányával bontották meg. Az így feltárt metszet szerint természetes eredetű, kavicsos kúp emelkedett itt, amelyet azonban földdel kb. 2 méterrel tovább magasítottak.

A dombot és környékét az intenzív földművelés erősen megváltoztatta. K-i irányból, a lapos nyereg felől közelíthető meg a legkönnyebben. Erről az oldalról egykor árok védte, amelynek halvány nyomát

ma is látni. A viszonylag kevésbé meredek D-i és Ny-i oldal felől a domb aljában elmosódott terasz övezi, feltehetően betemetődött árok nyomaként. Az É-i oldala is rendkívül meredek, itt semmi jele sincs egykori erődítésnek. A dombtető kör alakú platójának ÉK-i felében nagy kerek mélyedés figyelhető meg. A dombtető átmérője 9–10 m, relatív magassága 7–8 m. A hegy csúcsán jelenleg Sajószentpéter és Sajókápolna közös közigazgatási határa húzódik.

A Tömlöchegy először egy 1341. évi oklevélben szerepel.¹ Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjteménye Sajókápolna helynevei között „Tömlöcz ódal” neven szerepelteti.² A vár említése Korcsolyás néven 1932-ben bukkan fel egy turistakalauzban. Ettől kezdve több hasonló kiadványban említik, legutoljára 1977-ben, de valamennyiben közelebbi adatok és helymeghatározás nélkül, mint őskori földvár.³ 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia továbbra is Sajószentpéter – Korcsolyás lelőhely névvel szerepeltette, amikor 1988. évi felmérését is közzétették (70. ábra). Ekkor jellege alapján a kisméretű középkori motték csoportjába sorolták.⁴

A történeti irodalomban a vár helyeként a Sajószentpéterhez tartozó Korcsolyás nevű hegyet jelölték meg, azonban a vár nem itt, hanem a tőle kb. 250 m-re Ny-ra lévő önálló hegyen a Tömlöc-tetőn található.

1341-ben, amikor Erzsébet királyné parancsára –

Tóth-nak mondott Pál és testvérei kérésére – a Kápolna és Szentpéter birtokok között fekvő Parasznya, más néven Tóthpálteleke birtokuk határjárását az egri káptalan elvégzi, a birtok határának K-i részén a határ megkerül egy Tömlöchegy nevezetű kis hegyet (...*circuit quemdam monticulum Thimlechhegy nuncupatum*...).⁵ A hegy mellett D-re már Szentpéter határa kezdődött a határjárás szerint, ami nagyjából a mai közigazgatási határoknak felel meg. 1341-ben a várat már nem említik, de a hegy máig megmaradt neve a vár egyik funkciójára utal, amely itt helyi elnevezésben maradt fenn. További történeti adatok hiányában nem lehet megállapítani, hogy a vár melyik birtokhoz, illetve birtokoshoz köthető.

A vár területéről korhatározó lelet eddig nem került elő, ennek ellenére az erődítményt nagy valószínűséggel középkori eredetűnek tekinthetjük.

¹ HOKI. 230. – Az adatra Tóth Péter hívta fel a figyelmet.

² PESTY F., 1988. 164.

³ ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. 23, 227.; ERDEY GY., 1956. 31., 152.; HEVESI A., 1977. 156. – Más, további turistakalauzok is említik.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 42, 125. – A leírásban Sajólászlófalva tévesen szerepel Sajókápolna helyett.

⁵ HOKI. 230.; TÓTH P., 1996. 97. (magyar fordítással); AOKI. XXV. 68, 860. szám – Tótpáltelek birtok és falu már elpusztult, de a Nyögő-patak völgyében lenyúló korai borsodi várföld, Parasznya területén alakult ki. Erre vonatkozóan valamint Parasznya és Szentpéter korai történetére lásd: GYÖRFFY GY., 1987. I. 800, 807.

72. SAJÓVELEZD – VÁRTETŐ

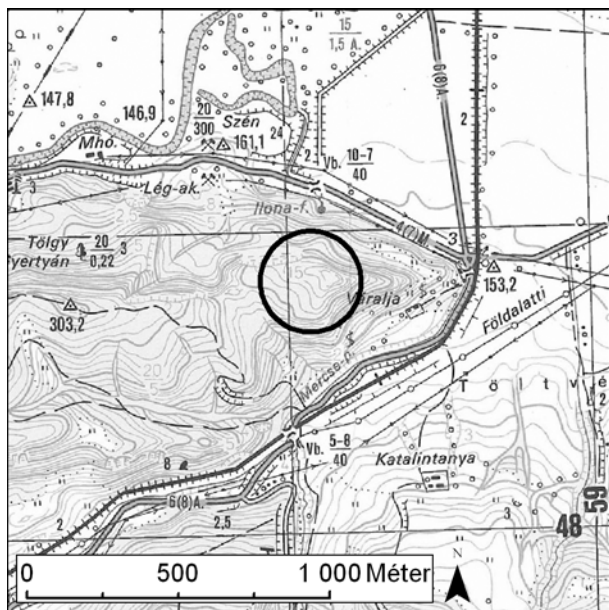
A 307 m tszf. magasságú Vártetőt Sajóvelezd községtől Ny-ra 2,5 km-re, Putnoktól D-re 2 km-re találjuk, a Sajóvelezdről Sajónémetibe vezető mellékút felett. A laposan szétterülő hegyhát K-i vége, amely egyben a tető legmagasabb pontja, háromszög alakban végződik. Itt alakították ki a háromrészes várat úgy, hogy árkokkal és sáncokkal átvágták a két oldalról meredek háromszög szarait. A legbelső magot egy jó fenntartású, kb. 4–5 m mély és 13–15 m széles árok veszi félkörbe, a hegy K-i, kiugró éle felől is védte egy kis átvágás. Legmagasabb, ÉNy-i részén egy minden bizonnyal kerek, kb. 10 m átmérőjű kőtorony sejthető.¹ A középső várat szintén egy hasonló méretű árok vette körbe, de ennek külső oldalán sánc is húzódik. A vár harmadik részét egy sekélyebb árok védte, amelynek feltöltődött nyomai jól kivehetők, külső oldalát ennek is sánc kíséri. E harmadik várrész É-i felében gödrök találhatók, melyekről feltehető, hogy az ostromgépek felvonulását nehezítették. Az árok jó fenntartásúak, területüket azonban sűrű bozót fedi. A három várrész együttes hossza kb. 160 m, legnagyobb szélessége 85 m (16. kép).

A várra vonatkozó utalásokat Fényes Elek, Pesty Frigyes, Kandra Kabos majd Könyöki József és

Gerecze Péter munkáiban találjuk meg először.² 1903-ban Reiszig Ede tesz említést arról, hogy a 15. sz.-ban Velezd a többi Sajó völgyi várhoz hasonlóan a huszitáké volt.³ Borovszky Samu is néhány adatot összegyűjtött róla,⁴ melyeket a későbbi munkákban is megtalálunk, ezek között azonban több bizonytalan adat is előfordul.⁵ A várat a helyszínen elsőként Dobosy László vizsgálta meg, és részletesen leírva fekvését és, erődítési rendszerét, vázlatos helyszínrajzát is közölte. Egy helyen még falazott kőfal nyomát is látta.⁶ 1977-ben Fügedi Erik közölte következtetéseit a várra vonatkoztatva, de ezt a későbbi munkák nem használták fel.⁷ A vár pontos felmérésének közzétételére a Borsod megyei vártopográfia keretében 1992-ben került sor (71. ábra). Ekkor Nováki Gyula és Sándorfi György a vár építését a 11–14. század közé tették.⁸

Az 1294-ben feltűnő Velezd a Hontpázmány nemzetség birtoka, akiknek tagjai még ugyanebben az évben a birtokot két részletben eladták [a Rátót nembeli] Rátóti Lóránd mesternek; a jogügyletet azonban a nemzetség ágának egyes tagjai megtámadták és azok utódai 1347-ig tartó hosszas pereskedéssel bebizonyították, hogy az eladás jogtalan volt és ekkor az országbíró nekik ítélte a birtokot, illetve egy részét

viSSZaválthatták.⁹ A birtok később a nemzetségből származó Velezdi Kövér család székhelye lett.

A Velezdiek a Hontpázmány nemzetség Födemesi-ágához tartoztak, és őseik között megtalálhatók azok a személyek, amelyek két, 13. sz. végéről származó oklevélben szerepelnek.¹⁰

1284 körül IV. László király megengedi Miklós fia Miklós részére, hogy birtokain az ország érdekében várat építhessen azzal a feltétellel, hogy a várból gonosztettet nem fog elkövetni.¹¹ Egy későbbi [feltehetően 1298–1300 közötti] datálatlan oklevél pedig három királyi megbízott (Domonkos, János és Lestyák ispánok) jelentését tartalmazza arról a vizsgálatról, miszerint 1298 után az újonnan emelt várakat le kellett rombolni, és a király megbízottjai ezt mondták ki a Hontpázmány nb. Miklós ispán, Móka unokája ismeretlen és névtelen várára is. Miklós azonban védekezésében előadta, hogy – amint ez a gyűlésen megjelent megyei nemesek is tanúsították –, hogy „még mielőtt a vár megépült volna azon a helyen a keresztények megszámlálhatatlan tömege menekült meg a tatárok kegyetlen gyilkolásától, s legutóbb, néhány éve, [itt az 1285. évi második tatárjárásra utal] a keresztények nagy sokasága került el

az istentelen tatárok támadását.”¹² A fentiekből, valamint az oklevelek közös provenienciája alapján Fügedi Erik arra következtetett, hogy a két oklevélben szereplő személyek azonosak és a birtok megnevezése nélkül szereplő vár Velezddel azonosítható.¹³

A várat először 1362-ben említik, amikor Velezdi Kövér János fiai: György, László és Gergely megosztottnak birtokaikon, köztük a borsodi Velezd (*Werez*) és Váraljavelezd (*Waralyauerez*) birtokokon is, amikor ez utóbbin egy várat (*castrum*) is említenek a birtokosztály során.¹⁴

A várra vonatkozó következő adat 1379-ből származik, amikor egyrészt Velezd mellett szintén szerepel Váraljavelezd (*Varaliauelezd*) falu, másrészt vele együtt ekkor itt egy várhelyet (*loco castri*) is említenek.¹⁵ A Váralja falu (amit eredetileg Felsővelezdnek neveztek), később is többször szerepel, de magát a várat nem említik.¹⁶

A történeti irodalomban szereplő husziták általi felhasználására azonban hiteles adat nem utal; ennek ellenére nem zárható ki, hogy a várat a 15. sz. közepén rövid ideig ismét használhatták, de későbbi, akár török-kori funkciója nem valószínű.

¹ Feld István 2003. évi helyszíni bejárása

² FÉNYES E., 1851. 4. 289.; PESTY F., 1988. 300.; KANDRA K., 1871. okt. 19.; KÖNYÖKI J., 1905. 283.; GERECEZ P., 1906. 251.

³ REISZIG E., 1903. 488, 492.

⁴ BOROVSKY S., 1909. 29, 88.

⁵ ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. 226.; LESZIH A., 1939. 147.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 138.; GERŐ L., 1955. 438.; DÉNES GY., 1975. 389.; KISS G., 1984. 121–122.; LEHOCZKY A., 1996. 120–125, 166–168.

⁶ DOBOSY L., 1975. 42–44.

⁷ FÜGEDI E., 1977. 18, 51.; FÜGEDI E., 1986. 47.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 42–43, 126. – Utaltak arra, hogy a Dobosy László által leírt falat már nem találták meg.

⁹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 816.; KARÁCSONYI J., 1995. 644–645, 922.

¹⁰ ENGEL P., 2001. passim

¹¹ CD. V/3. 240.; RA. 3317; DL. 74777

¹² DL. 75163; FÜGEDI E., 1977. 18.

¹³ FÜGEDI E., 1977. 18, 51.; FÜGEDI E., 1986. 47. – A királyi engedély nélkül épült várak lerombolását az 1298. évi II. törvénycikk mondta ki (MTK. I. 185.). Nem tudni, hogy a Velezdi Kövér család őse, a Födemesi ágból való „Kövé” Miklós ispán miért nem hivatkozott védekezésében az 1284-re tehető várépítési engedélyre. Ebből gyanítható, hogy már 1284 előtt felépülhetett, és így valóban királyi engedély nélkül épült 1242 és 1284 között.

¹⁴ DL. 5115

¹⁵ CSÁNKI D., 1890. 182.; SUGÁR I., 1980. 428.

¹⁶ 1404: ZsO. II. 3192. = DL. 8963; 1411: ZsO. III. 83.; 1441: DL. 13639; 1448: DL. 14208; – 1404-ben „*Felsewelezd alio nomine Waralya*”

73. SÁLY – LATORVÁR-TETŐ

Sály községtől ÉNy-ra 2 km-re, a Sályi-patak völgyének fejeénél található a ma Sályhoz tartozó Latorpuszta (a középkori Váralja falu helyén), amely felett É-ra a Latorvár-tető fennsík-szerű, D-DK-i irányban V alakban elkeskenyedő tömbje helyezkedik el. A hegy legmagasabb, 279 m tszf. magasságú pontja a fennsík

É-i részén található, a D-felé enyhén lejtő, egyben elkeskenyedő része DK-i irányba már csak egy gerincben folytatódik. E gerinc legvégén, kissé alacsonyabb szinten épült a Lator vár, melynek csak egy falcsonkja látszik; a Latorvár-tető fennsíkjának peremén, valamint részben a hegyoldalakon is földsáncok

húzódnak.¹ A hegytetőt körös-körül meredek lejtő határolja.

A sáncok által körbezárt terület legnagyobb átmérője a hegytetőn É–D-i irányban 312 m, K–Ny-i irányban pedig, a hegytető K-i peremétől a Ny-i oldalra lenyúló alsó sáncig 262 m. Ez utóbbi értékhez még hozzá kell számítani a K-i hegyoldalon a hegy peremével párhuzamosan húzódó további két sáncot is.

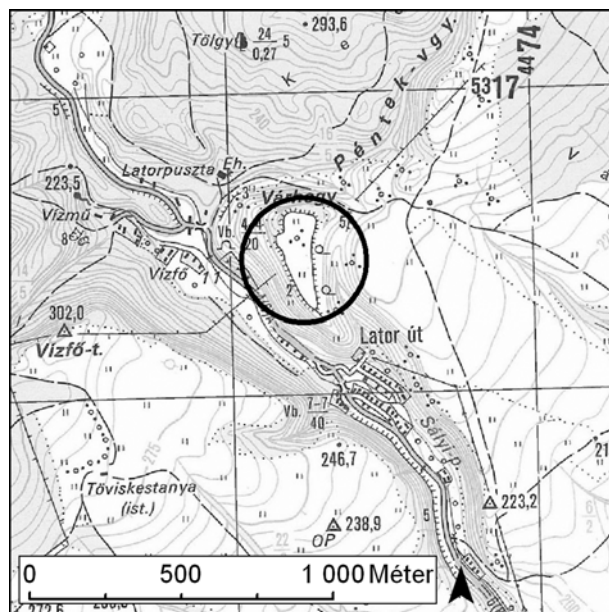
A megközelítőleg háromszög alakban elhelyezkedő sáncok a fennsík peremét csak egy helyen, a viszonylag lankásabb Ny-i hegyoldalra lefutva félkörív alakban hagyja el, majd a DNy-i oldalon visszacsatlakozik a fennsík pereméhez. A hegytető Ny-i oldalát a fennsík peremén kettős sánc választja el az említett Ny-i lejtőtől. A K-i oldalon, a hegyperemen futó sánccal párhuzamosan a hegyoldalban további két (egymás alatti) sánc is megfigyelhető, amelyek az ÉK-i saroknál kissé befordulnak, majd megszakadnak. A két alsó sánc belső oldalán V keresztmetszetű árok fut végig, valószínűleg az ebből kitermelt föld került a sánc építésekor a külső oldalra.

A Latorvár elsőként két térképen szerepel.² Egy 1777. évi térképen, amely a domborzatot még nem ábrázolja, csak a kis Lator-vár tűnik fel. Egy négyzet alakú területet kör alakban árok övez, melynek felirata: „*Lyán vár*”.³ A másik 1859-ből származó térkép, már pontos felmérésen alapult és a domborzatot is jelöli. Feltünteti a kis Lator-vár falmaradványát és az Örsúr-várának a felső, sánccal bekerített területét.⁴

Fényes Elek 1851-ben említi a Lator-vár romjait és az akkor még nyomokban látható Váralja települést, amely a hagyomány szerint Eörs unokájának, Tiboldnak volt a faluja.⁵ A vár továbbra is szerepel több helyen, de közelebbi adatok nélkül.⁶ Kandra Kabos 1885-ben már leírja, hogy a vár „jókorá terjedelmű” és fennsíkon van, vagyis felismerte a nagy sánctárat, de a kis Lator-várat annak bástyájaként értékelte. Az Anonymus által említett Örsúr várat azonban a közeli tibolddaróci (kácsi) várral azonosította.⁷ Szendrei János az első, aki 1892-ben a Lator-vár-tető háromszoros sáncát, nagy kiterjedését, az ott található őskori cserepeket és a később épült középkori „örtornyot” (Lator-vár) röviden megemlíti.⁸

1900-ban Gálffy István járt a helyszínen,⁹ majd a következő évben ásatást is végzett a hegytetőn. Mindössze egy napos ásatásról tudunk, ehhez képest feltűnően sok munkát végeztek, amiről röviden be is számolt. A felső sánc ÉK-i és Ny-i sarka közelében négy helyen végzett kutatást, háznyomokat és tűzhe-lyeket is talált. A Ny-i saroknál „egy dombon” (a sáncon?) cölöplyukakat állapított meg. Valamennyi helyen sok őskori cserép is előkerült. A hegytető közepe táján egy halmot tárt fel, amelyben sok kő volt. 2 m mélyen egy hosszú, lapos kő alatt csontvázat talált, de ugyanitt még további „temérdek” csontváz is napvilágra került, sok koporsósöszeggel, ezért ezeket már nem is tartotta őskoriaknak. Megállapítá-

sa szerint a hegyet már a neolitikumban lakták, magát a sáncot bronzkorinak tartotta, amelyet később (véleménye szerint a husziták) ismét felhasználtak. A Lator-vár maradványát azonban templomromnak vélte.¹⁰ Vele egy időben Karácsonyi János az Örsúr nemzetség történetével kapcsolatban már erre a hegyre helyezte az Anonymus által említett Örsúr-várát.¹¹ Ezután hosszú ideig nem foglalkoztak e lelőhelyekkel, csak említésükkel találkozunk több ízben, de inkább csak a kis Lator-várról tudnak.¹²

Györffy György az előző kutatókra hivatkozva ugyancsak erre a hegyre helyezi Örsúr-várát, az alatta kialakult Váralja falura pedig 13–14. századi adatokat ismertetett.¹³ 1965-ben a Latorvár-tetőt régészetileg védett területté nyilvánították.¹⁴ Kemenczei Tibor a korábban itt talált leletek alapján a nagy sánctárat a késő bronzkorba, közelebbről a késő bronzkori pilinyi, illetve az ezt követő Kyjatice-kultúrába sorolta.¹⁵ A későbbi népszerűsítő gyűjteményes munkákban is szerepel az erődítmény, de csak a régebbi irodalom alapján.¹⁶

1979-ben a Latorvár-tetőn az egyik sánctól vörös salakot kezdtek hordani építkezésekhez. A munkát leállítva Gádor Judit vezetésével még ugyanabban az évben ásatások kezdődtek. Az 1983-ig tartó kutatások során, három helyen végzett sánctárvágást. A K-i oldalon a felső sáncot először keskeny kutatóárok-kal vizsgálta meg, majd az ÉK-i sarokban tárta fel széles szelvényt. Végül egy harmadik átvágást a K-i oldal legalsó sánctán végzett. A hegytetőn, a sáncon belüli területen kisebb kutatóárok-kal szondázó ásatásra is sor került.¹⁷

1982-ben Holl Imre és Parádi Nándor a kisméretű Lator-várban végeztek kutatást. Újkori kőbányászás miatt erősen rongált a vár egész területe, ezért az ásatás jelentős eredményt nem hozott.¹⁸

A kutatásokat és a különböző korú várak meghatározását, legutóbb 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor a felmérésüket is közölték (72. ábra).¹⁹

Az eddigi kutatások adatait összegezve az egész hegytetőt az először épített őskori vár sánca foglalja el a Ny-felé viszonylag lankásan leereszkedő hegyoldallal együtt. Amint ezt Kemenczei Tibor meghatározta, a területen a késő bronzkori pilinyi, illetve a Kyjatice-kultúra jelentős telepe helyezkedett el, de az erődítettiségre ma még nincs biztos adatunk. Az őskori telep a hegy fennsíkjának peremén túl a hegyoldalakra is kiterjedt, így a K-i oldal két alsó sánca, belső oldalukon a V keresztmetszetű árokkal, feltehetően szintén őskori eredetű. Ugyanígy a Ny-i oldalon messze lenyúló sánc is bizonyára őskori eredetű lehet, bár ennek konkrét kutatása még nem történt meg. A többi késő bronzkori nagy kiterjedésű sáncvárhoz hasonlóan az erődített területen belüli nagy szintkülönbségek nem szokatlanok.

A hegytetőt körös-körül meredek lejtő határolja. Más őskori sáncvárak analógiái alapján feltételezhető, hogy a felső plató peremén nem is volt az őskorban sánc, mint ahogyan az itt végzett ásatások (sáncátvágások) sem találtak itt őskori eredetű sáncot.

¹ A Lator-hegy fennsíkján két korszak sáncvára található, melyből az őskori eredetű várat: *Latorvár-tető* lelőhely névvel, a középkori várat pedig *Őrsúr vár* néven jelöltük.

² A Latorvár-tető, az Őrsúr vár és a Lator vár várainak kutatástörténete összefügg egymással, ezért itt egyben ismertetjük.

³ B.-A.-Z. M. Lt. T. 29/2. sz. térkép

⁴ B.-A.-Z. M. Lt. U. 576. sz. térkép – Ezzel majdnem azonos egy 1863. évi térkép is (B.-A.-Z. M. Lt. U. 579. sz.)

⁵ FÉNYES E., 1851. IV. 7.

⁶ PESTY F., 1988. 301.; RÓMER F., 1878. 99.; SZENDREI J., 1879. 199.; SZENDREI J., 1883. 135. (őskori cserepek is említve); SZENDREI J., 1886–1911. I. 314.

⁷ KANDRA K., 1885a. 170. 190. jz..

⁸ SZENDREI J., 1892. 369.

⁹ GÁLFFY I., 1900. 36.

¹⁰ GÁLFFY I., 1901. 36–40.

¹¹ KARÁCSONYI J., 1995. 879.

¹² BABIK J., 1904. 36. 3.; GERECZE P., 1906. 248, 1147.; LESZIH A., 1908. 97.; BOROVSKY S., 1909. 7.; SOÓS E., 1889–1928., VI. 10, 190.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 139.; GENTHON I., 1961. 247.

¹³ GYÖRFFY GY., 1987. I. 798, 814–815.

¹⁴ HOM Régészeti Adattára. 1965. máj. 25.

¹⁵ KEMENCZEI T., 1970. 21.; KEMENCZEI T., 1984. 41. – A Vár-hegy alatti Lator, (a középkori Váralja falu) területén 1972 és 1988 között jelentős település-ásatást végzett kezdetben Gádor Judit és Mesterházy Károly, majd Holl Imre és Parádi Nándor.

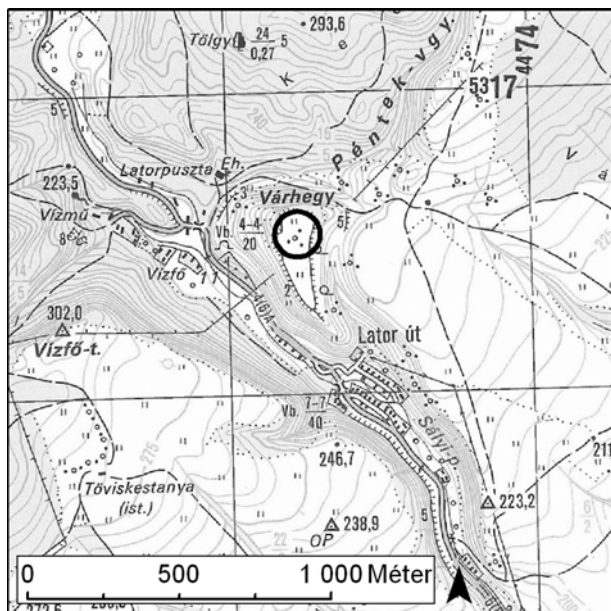
¹⁶ VK. I. (1975.) 175.; KISS G., 1984. 122.

¹⁷ GÁDOR J., 1980c. 84.; GÁDOR J., 1981. 79.; GÁDOR J., 1982. 95–96.; GÁDOR J., 1983. 85–86.; GÁDOR J., 1984. 84.; GÁDOR J., 1985. 115–128.

¹⁸ HOLL I. – PARÁDI N., 1983. 86–87.

¹⁹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 43–46, 126–128.

74. SÁLY – ŐRSÚR VÁRA

A vár a Latorvár-tető fennsíkyszerű platóján, az itt található, – „Sály–Latorvár tető” néven szereplő – őskori várral részben azonos területen helyezkedik el. A fennsík meredek peremén sánc fut körbe, amely a

hegy természetes alakját követve, a D-i végén hegyesszögben fordul. A Ny-i oldalon, a lankás hegyoldal felől, amelyet az őskori sánc is körbevett, kettős sánc védte, melyek közül az alsó ma már csak inkább terasznak tűnik. A sánc magassága a vár belső szintje felett 1,5–4 m között váltakozik, de a DNy-i oldalon kb. 100 m hosszan hiányzik. Teljes területe 2,4 ha (72. ábra).

Gádor Judit két sáncátvágása¹ közül különösen az ÉK-i sarkokban ásott széles szelvény hozott eredményeket. A sánc talpszélessége itt 11, belső magassága 3 m. Sűrű rács- és rekeszszerkezet alakult ki a gerendamaradványok alapján, amelyek egymásba voltak csapolva. Külső oldalán laza kőfal szétomlott maradványait találták. A sánc külső szélén két, a belsőn három sorban cölöpök erősítették a szerkezetet, de a sánc felső részében is voltak cölöpök. Legfelül 1,5 m széles, agyagba rakott kőfal volt. A sánc földje kb. 2/3 részben vörösre égett, de a belső oldal felé eső 1/3 része nem mutatta tűz nyomát. A feltöltött földben talált kerámia töredékek alapján Gádor Judit a 10. századba helyezte a sánc korát. Az egész építmény egységes, egy építési periódust mutat, korábbi előzmény itt nem került elő. A legsós gerendák alatt már a késő bronzkori telep gödrei bontakoztak ki.

A vörös sáncon belüli területen Gádor Judit csak kisebb kutatóárkokat ásott, ezekből is kerültek elő 10. századi leletek.²

Az Örsúr helynévként ma már nem ismert, a történeti és régészeti adatok alapján azonban az itt leírt vár az Anonymus által említett Örsúr-várával azonosítható.³ A várnak más későbbi okleveles említéséről nem tudunk.

A vár építési idejét a 10–11. századon belül a régészeti leletek alapján ma még nem lehet közelebbről megjelölni. A sánc szerkezete a többi magyarországi, 10–11. századi sánccal azonos, a történeti adatok is ebbe a korai időszakba sorolják a várat, de ennél közelebbit csak további ásások alapján tudhatunk

meg.⁴ A vár pusztulásának, elhagyásának idejére nincsen adatunk.

¹ A vár kutatástörténetét lásd a Sály – Latorvár-tető alatt

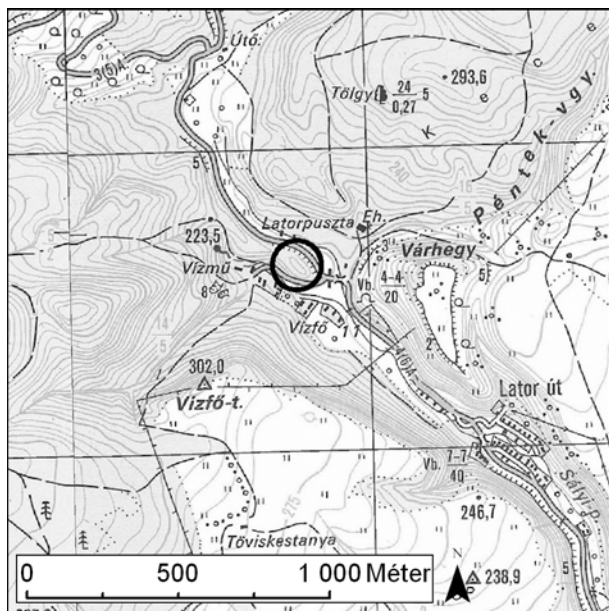
² GÁDOR J., 1985. 115–119.; GÁDOR J., 1987. 246–249.

³ ANONYMUS 106, 159.

⁴ Gálffy István 1901. évi ásati beszámolója szerint a vár belső területén középkori temetővel is számolni kell.

75. SÁLY – LÉLEKLYUK-TETŐ

A Léleklyuk-tető nevű, 217,4 m tszf. magasságú különálló, alacsony hegyet a Latorvár-tetőtől Ny-ra találjuk, közvetlenül a ma Sályhoz tartozó Lator nevű külterületi lakott hely házai felett, alig 20–25 m relatív magasságban. A hegyet D-ről és É-ről egy-egy út, illetve a Lator-patak ágai ölelik körül. Közvetlenül a hegytől Ny-ra a Vízfő nevű hely, felette pedig a Vízfő-tető található. Ez utóbbinak K-i, lapos nyúlványát képezi a Léleklyuk-tető, amelynek csúcsán található a sáncvár.

A várat úgy alakították ki, hogy a hegynyúlvány gerincét, amely felől a legtámadhatóbb volt, átvágták egy mély árokkal. Ennek ellaposodó folytatása az ÉK-i, lankásabb oldalon félkörben övezi a hegy platóját. A hegytető szélén jól felismerhető perem határolja az egykori, oválisan elnyúló, védett belső területet,

melynek hossza 57, szélessége pedig 15 m. A hegy legmagasabb részén nagy területű beásás nyoma látszik, amelyek valószínűleg újkori kincskereső bolygatások eredményeként keletkezettek. A várhely területéről származó leletekről nincs tudomásunk.

A Léleklyuk-tető DK-i lábánál, az út mellett egy mesterségesen kivájt üreg, az ún. Léleklyuk-pince található.

A várat Dénes József fedezte fel 1979-ben. A várral 1985-ben az Örsúr-varánál ásásokat folytató Gádor Judit foglalkozott röviden, és az erődítmény létesítésének idejét a 10. és 12. sz. vége közötti időszakra helyezte, de a Léleklyuk-tetőn régészeti kutatásokat nem végzett.¹ Első részletes ismertetésére 1992-ben került sor, amikor felmérését is közzétették (73. ábra). Ekkor a vár építésének idejét – formája és telepítése alapján – a 11–14. sz. közötti időben határozták meg.²

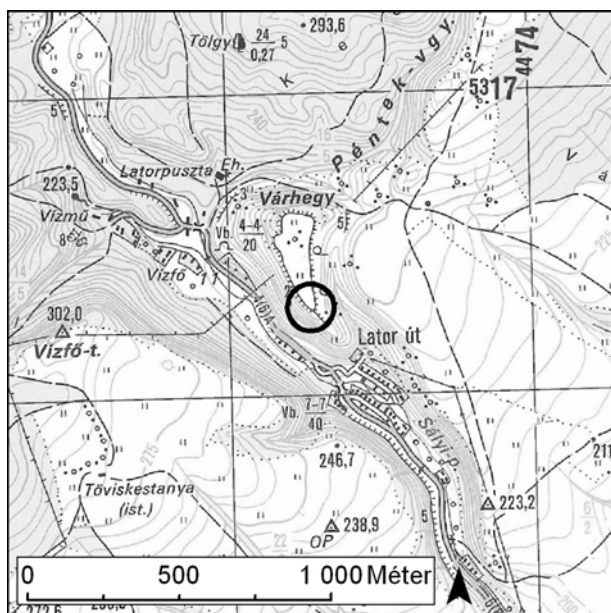
A várat okleveles forrás nem említi. Korára vonatkozóan a fenti ismertetésekben szereplő kormeghatározások csupán feltételezésekre alapulnak; további, közelebbi adatok csak egy jövőbeli régészeti kutatástól várhatók. Ugyancsak kérdéses, a várnak az alatta elhelyezkedő Léleklyuk-pincével való kapcsolata is.³

¹ GÁDOR J., 1985. 120.

² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 46, 128.

³ Elsőként 1891-ben Bartalos Gyula írta le részletesen a pincét, megemlítve a kürtőben látható rovásírást is (BARTALOS GY., 1891. 140–141.), majd 1964-ben Saád Andor és Mihály Péter mérték fel a pincét és a rovásírást is lemásolták. Ezt később Mihály Péter ismertette, melyben a pincére és kiképzésére néhány középkori analógiát sorolt fel (MIHÁLY P., 1978–1979. 36, 76–77.).

76. SÁLY – LATORVÁR

A Latorvár-tető D-i vége meredeken leszakadó, keskeny sziklagerincben végződik. Ennek végén helyezkedik el a Latorvár, a fennsík alatt mintegy 20 méterrel alacsonyabb szinten. Relatív magassága az alatta húzódó völgy felett 40–50 m. A hegytető felőli, szélesebb részen 4–4,5 m magas, íves vonalú, 2,5 m vastag kőfalmaradvány áll, amelynek ívéből kör, vagy ehhez hasonló alaprajzú (lakó)toronyra lehet következtetni. (74. ábra).

Holl Imre és Parádi Nándor 1982. évi ásatása¹ a toronycsonk folytatásában a kapcsolódó kőfal alapozását találta meg, amely vagy palotarész, vagy a (lakó)torony melletti kis udvart határoló vastag fal maradványa. A várarkot az É-i és ÉK-i oldalon egy-egy kutatóárokkal ekkor átvágták, és a sziklába vágott árok alját elérték. A vár egykori járószintje az újkori kőbányászás következtében nem volt megállapítható, teljesen elpusztult, ezért a kutatóárokban leletanyagot sem találtak.

Az ásatás eredményei alapján a várat, amely egyetlen toronyból állhatott, egy sekély, 1–1,5 m mély, 7 m széles árok övezett félkörben, a meredekebb lejtő felett ennek nem volt nyoma. Az így körülzárt ovális terület átmérője 28, illetve 14 m. A torony közelében a felszínen Parádi Nándor néhány Árpád-kori kerámia töredéket gyűjtött, köztük halvány vörös színű palack nyakát is. Véleménye szerint a vár a 12. század végén, vagy a 13. század elején épülhetett. A vár okleveles említéséről nem tudunk. Nagy valószínűséggel az Örsúr nemzetség Váraljai ága építhette, akik az alatta települt faluról nevezték el magukat. A falunév 1292-ben egy birtokeladási ügy kapcsán fordul elő először Váraljai Lőrinc (*Laurentius de Waralya*) nevében.²

¹ A vár kutatástörténetét lásd a Sály – Latorvár-tető alatt

² PARÁDI N., 1982a. 27.; GÁDOR J., 1985. 120.; MESTERHÁZY K., 1986. 95.; MESTERHÁZY K., 1996. 866. – Az Örsúr nemzetség Váraljai ágára lásd még: KARÁCSONYI J., 1995. 880–884.; ENGEL P., 2001. passim

77. SÁROSPATAK – VÁR ÉS VÁROSERŐDÍTÉS

A Bodrog jobb partján elterülő síkságon létrejött város történelmi magjának mintegy D-i felét magába foglaló bástyás védelmi rendszer, de különösen az annak DK-i sarkán felépült, önálló erődtéssel is rendelkező várkastély egyik legismertebb és legalaposabban kutatott 16–17. századi építészeti emlékünkné (17. kép). Ezért részletesebb leírása, több mint két évszázados kutatástörténetének vagy története eddig feltárt írott forrásanyagának áttekintése, de építéstörténetének behatóbb tárgyalása is meghaladná jelen munka kereteit. A következőkben a főbb topográfiai elemek sorra vétele után kutatásának, továbbá elsősorban középkor- és újkori történetének főbb fordulópontjait tekintjük át, kitérve építéstörténetének legjelentősebb kérdéseire.

Valószínűleg a korabeli terepadottságok határozták meg alapvetően a mintegy 150×70 m-es kiterjedésű, szabálytalan négyszög alaprajzú erődtítés formáját – ez mai ismereteink szerint a középkori É-D-i irányú

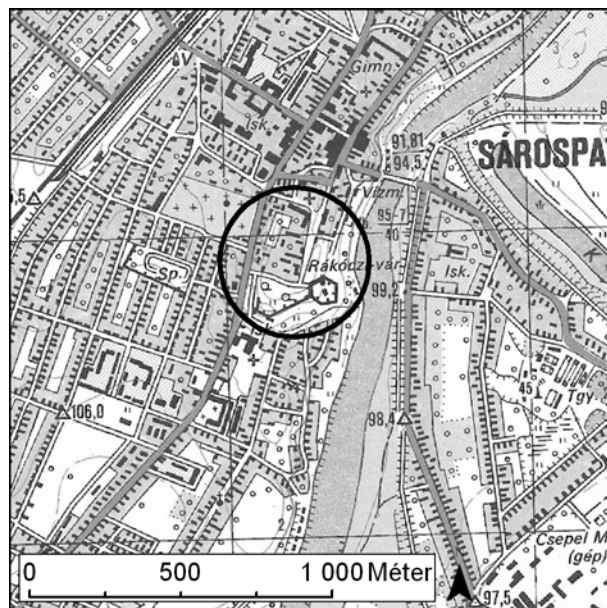
főutcának a gótikus plébániatemplom körüli orsós teresedéstől D-re eső K-i és Ny-i házsorát és a hozzájuk tartozó telkeket foglalta magába. Az erődtítés É-i vonalát magának a templomnak az É-i hajófala határozta meg. Ezt az ÉNy-i sarkon egy kisebb, többszintes – újabban szállodává kiépített – ágyútermes, zárt bástya, míg ÉK-en egy több periódusban kiépített, jóval nagyobb méretű – de alaposabban mindeddig nem kutatott – hasonló védőmű oldalazta. Míg az É-on volt árkot az újkorban nagyrészt betemették, ez nagyrészt ma is megfigyelhető a hosszabb Ny-i erődfal előtt s részlegesen csupán D-en töltötték fel a tájképi park kiépítése kapcsán, amikor a falak egy részét is visszabontották. É-ra a fal itt magasan, de a többi szakaszhoz képest jóval rosszabb állapotban áll, hasonlóan a közepén volt ötszögű bástya maradványaihoz. Ugyanakkor a D-re, már az egykori kastélypark területén feltárt kisebb ötszögű védőmű és főleg a több építési periódust felmutató D-i falszakaszok

helyreállított, konzervált állapotban láthatók. A rövid K-Ny-i falszakasz mögötti földfeltöltés egy többszintes, lőréses kazamatát foglal magába. Ugyancsak magasan és részben helyreállítva áll a Bodrog-felőli falszakasz, közepén az erődítés egykori, közel eredeti állapotban fenn maradt egyetlen bejáratával, a gyalog- és kocsibejárót is magába foglaló a Vizi-kapuval. Mellette egy szakaszon a kora újkori falkorona is megmaradt, előtte több periódusú kapuelővédmű feltárt és konzervált falai.

Az egymással tompaszögben találkozó DK-i és a K-i falak alkotta sarokban, annak külső oldalán, egy sziklateknőben emelkedik a 22×22 m-es alapterületű, négyszögű, négyszintes, fióktornyos ágyúterasszal lezárt, jelenlegi formáját az 1990-es évek helyreállítása során elnyert Vörös-torony. Kívülről egy szabálytalan sokszög alaprajzú, ránc maradt alsó szintjén boltozott kazamatatereket magába foglaló védőmű, az ún. Olaszbástya veszi körül. Belülről ugyanakkor egy, a fallal övezett belső terület felé kisebb (két féllítve egy ötszög) bástyákkal forduló, a főfalakkal párhuzamos falöv, külső oldalán falazott sziklaárok-kal, belül négy, alapvetően az utolsó, 19. századi kiépítés során elnyert formáját mutató emeletes palotaszárnyal. Míg a torony – főként az alsó szintek vonatkozásában – nagyrészt megőrizte 16. századi térbeosztását és külső-belső, egyedülállóan gazdag reneszánsz kőfaragványdíszét – a többször átalakított II. emelet esetében ki kell emelni a DK-i fogadószoba rekonstruált török falicsempe-burkolatát – a palotaszárnyak közül csak K-en találhatók – bár már másodlagos helyen – 16. sz-i faragványok. Az ÉK-i, ún. Sub Rosa zárterkélyen kívül a 17. századi építészeti részletek (zárterkély, fiókos dongaboltozatok, ajtóke-retek) eredeti helyükön a D-i szárnyban maradtak meg, de a legjelentősebb közülük az udvarról a Vörös-toronyba felvezető ún. Lorántffy-loggia. A Ny-i és az É-i szárnyban ugyanakkor – leszámítva a korábbi külső kapuk részleteit és a D-i, pilléres várkonyhát – a korábbi építészeti struktúrákból csak töredékeket tárt fel a kutatás. A belső terek 19. sz-i részletei is nagyrészt már megsemmisültek az 1949-től szinte folyamatos műemléki munkák során.

Az erődítésvonalon belül található épületek közül a templomon és a mellette feltárt középkori építményeken (rotunda, iskola) kívül megemlíthendők a Ny-i házior késő gótikus részletei, a mögöttük emelkedő földsánc, a még kutatatlan lőportorony, D-re a jelenleg feltárás alatt álló ágyúöntőház valamint a K-i oldalon a számos reneszánsz részletet tartalmazó jelenlegi plébániaház. A Bodrog-parton a városfallal párhuzamosan további két, vékonyabb falvonulat is az egykori védelmi rendszer része lehetett.

Sárospatak hatalmas várostörténeti könyvészetéből az itt épült erődítéseket tekintve kronológiai sorrendben először az 1803. évi megyemónográfia¹ emelendő ki, melynek szerzője, Szirmay Antal már azonosnak vélte a Vörös-tornyot azzal az épülettel, me-

lyet 1262-ben István, ifjabb király adományozott el „Potok” nevű várában. Ez az azonosítás hosszú ideig meggyökeresedett a történeti-építészeti irodalomban, ezt vallotta a vár első monográfusa, Divald Kornél is, aki rendkívül gazdag dokumentációs anyaggal – többek között Myskovszky Viktor rajzaival – kísért 1902. évi dolgozatában nem csupán az általa ismert írott forrásanyag feldolgozását adta, de részletes elemzést is közölt a kőfaragványokról, az egyes épületrészekről és erődítésekről.² Bár ezt követően Varjú Elemér 1932-ben kiadott váralbumában – már csak az alsó szint többágú lőrésai alapján is – elutasította a várkastély magját alkotó torony korai keltezését, s azt a város 1526 utáni birtokosához, Perényi Péterhez kötötte³, Gerő László, főként az 1950-es években általa kidolgozott vártipológiára építve ismét az Árpád-kori eredet mellett történelmi lándzsát a Dercsényi Dezsővel írott sárospataki összefoglalásaiban.⁴ A helyreállítási munkák kapcsán 1958-tól ásatások is kezdődtek a vár és a város területén, melyek eredményeiről – így arról, hogy a Vörös-torony környékéről nem kerültek elő a 15-16. századnál korábbi leletek – először Molnár Vera⁵ és Gömöri János⁶ számoltak be, majd Dankó Katalin tudósított az elsősorban 1980-83 között végzett városfal-kutatásokról.⁷

A kutatásban az áttörést Détsy Mihály 1966-ban napvilágot látott történeti tanulmánya⁸ hozta, melyben a szerző bebizonyította, hogy a 13. sz-i pataki vár a mai Sátoraljaújhely feletti Várhegyen állt (ld. ott!). A mai várkastély építésének kezdeteivel kapcsolatban azonban nem sikerült egyértelmű forrásadatot felfedeznie, az 1970 és 1987 között született számos további munkájában – hasonlóan a szakirodalom többségéhez – ezért inkább a középkor végén Patakon birtokos Pálócziakat vélte a torony építtetőjének és egy jelentős 16. századi átalakítást tételezett fel.⁹ Détsy Mihály azonban, mint a sárospataki műemléki munkákat évtizedeken át irányító építész, nem

csupán az írott forrásanyagot tárta fel és a nagyszámú képi forrást dolgozta fel, de beszámolt a várépületek – köztük a külső erődfalak – több-kevesebb helyszíni kutatással is kísért helyreállításáról is.¹⁰ Különösen fontosak a 16–17. századi építkezések, ezen belül a Rákócziak korának emlékeiről született dolgozatai,¹¹ de az épületegyüttesről készített utolsó összefoglalások is az ő nevéhez fűződnek.¹²

A várkastély meginduló nagyléptékű rekonstrukciója kapcsán 1985 és 1993 között lehetőség nyílt a Vörös-torony szondázó falkutatására Dankó Katalin, Feld István és László Csaba vezetésével. Ez egyértelműen bizonyította, hogy az alsó három szint kőfaragványai a falazattal egyidősek, s így megadják az építés idejét. Bár erről az első részletes kutatási beszámoló csak 1994-ban került közzétételre¹³, de Détsy Mihály 1989-ben napvilágot látott történeti monográfiája első kötetében már elfogadta a torony és a városfal egyidejű, 1534 és 1537 közötti emelését.¹⁴ A falkutatások később – egészen 2003-ig – a palotaszárnyak belső tereiben is folytatódtak, eredményeikről azonban mindeddig még csak rövid utalások láttak napvilágot.¹⁵ 1996-ban megjelent viszont Détsy Mihály második monográfiakötete is¹⁶, majd 2002-ben egyetlen kötetbe összefoglalva az erősség – elsősorban levéltári forrásokon alapuló – teljes története, a kezdetektől 1945-ig¹⁷, biztos alapot teremtve a vár jövőbeni régészeti, építészeti- és művészettörténeti feldolgozása számára (75/a,b. ábra).

Az eddig ismert történeti-régészeti adatok alapján ma már általánosan elfogadott, hogy a mai plébániatemplom és a plébániaház környékén feltételezett Árpád-kori királyi udvarház¹⁸ után az 1465. évi királyi engedélyből ismert, a város É-i szélén állt hecei castellum illetve elődje volt az első földesúri lakóhely a településen (ld. ott). Jelentősebb földesúri reprezentációs épületre annak 1528. évi pusztulása után volt csak szükség. Ez lett a Perényi Péter által 1534 után emeltetett új rezidencia, magjában az 1537-ben már minden bizonnyal álló Vörös-toronnyal. A főúri lakóhely építésével egy időben a középkori mezőváros D-i felét külső árokkal kísért, a toronyhoz bekötő bástyás (DNY-on rondellás) erődfallal vették körül – megszüntetve ezzel annak történetileg kialakult egységét – az olasz rendszerű hadiépítészet egyik legkorábbi hazai emlékeként. Míg a hadászati jellegű építkezések lezárultát jól jelezheti a Vizi-kapu egykori feliratos táblájának 1541-es évszáma, a DK-i rezidencia területén a lakó- és ágyútorony ötvözetének tekinthető Vörös-torony megépültét követően valószínűleg folyamatosan zajlott az erődfalakhoz támaszkodó palotaszárnyak kiépítése. Feltételezhető, hogy először a D-i szárny készült el, s bár az 1541 és 1563 évszámokkal ellátott árkádsor illetve ablakkeretezések ma kivétel nélkül a K-i szárnyban találhatóak, ez nem bizonyítja annak korai eredetét. Az mindenesetre kétségtelen, hogy apja 1548-ban bekövetkezett halála után fia, Gábor építkezett itt az 1560-as évek-

ben. Legkésőbb ekkor megépült a Vörös-torony körüli védőmű is – a Perényi-birtoklás alatt elkészült védőműrendszer formájára vonatkozó fontos forrás a több változatban ránk maradt, 1570 körüli Angelini-féle felmérés.¹⁹

A Perényiek nádori ágának kihaltát (1567) követően 1573-tól 1602-ig Sárospatakot Dobó Ferenc birtokolta, aki 1590 körül talán a palotaszárnyakon is építkezett, de feltehetően hozzá köthető a Vörös-torony felső részének átépítése, egy felső védőfolyosó kialakítása. A 17. század elején Lorántffy Mihály szerezte meg a várat és uradalmát – 1612-ből ismert az első részletes várléltár, melyet azután később még számos másik követ, elősegítve a rezidencia korabeli elrendezésének rekonstrukcióját – majd az 1616-ban leányágon a Rákócziak tulajdonába került. Bár az írott és a régészeti adatok nem teszik lehetővé az elsősorban I. Rákóczi György fejedelem és felesége, Lorántffy Zsuzsa idején zajlott jelentős építkezések menetének (és eredményeik részleteinek) pontosabb rekonstrukcióját, elsősorban az 1640-es évekre tehető az egytraktusos – az udvar felől faszerkezetű folyosóval kísért – egyemeletes, a D-i rész kivételével alapincézett palotaszárnyak teljes kiépülése. Ugyanekkor ismét átépítették a Vörös-torony II. emeletét, török falicsempékkel burkolt fogadósobát alakítva ki benne és kényelmes megközelítésére megépült az udvarról ide felvezető, már korai barokk jellegű, oszlopos lépcsőfeljáró.

Bár erősítése munkák már korábban is zajlottak – feltehetően már az 1620-as években emelték az ÉNy-i, ún. Új-bástyát – 1542 után a fejedelem, majd 1548. évi halálát követően özvegye a külső védőműveket is tovább korszerűsítette. Így a Vörös-tornyot övező bástyát és a külső ÉK-i (Tömlőc-) bástyát jelentős mértékben kibővítették, de többek között átépült a DNY-i erősítésszakasz is és új elővédőművet kapott a K-i, Vízikapu. 1656-ban hatalmas, fióktornyos ágyúteraszt építettek a Vörös-toronyra is. Az erősség így kialakult képét egy 1685. évi veduta őrizte meg.²⁰

1702-ben kamarai rendeletre felrobbantották a külső védőművek jelentős részét, végleg használhatatlanná téve azokat. Vagy ekkor verték le a Vörös-torony hatalmas sátoztetétjét vagy az a kurucok 1703. évi bevonulásakor kitört tűzvészben égett le, lezuhanó gerendái mindenesetre leszakították az ágyúterasz emelésével statikailag meggyengített DK-i sarkot a „bokályos házzal” együtt. Ugyanekkor a palotaszárnyakat is jelentős pusztulás érte, de a vár számos tere még továbbra is használható állapotban maradt.²¹

Az 1709-ben I. József által a Trautsohn hercegeknek adományozott és a század közepére rendbehozott, bár urai által nem lakott várkastélyról is számos összeírás tudósít bennünket. 1775 és 1807 között a várat és uradalmát a kamara kezelte, majd az a Bretzenheim-család birtokába került. Károly Ágost azonnal hozzálátott a palotaszárnyak átalakításához. A munkákat fia folytatta, a munkák legjelen-

több része az írott források és a részben fennmaradt tervrajzok alapján 1838–1839-ben zajlott, melyek eredményeképpen egy európai viszonylatban is figyelemreméltó romantikus stílusú főúri kastély született. Új birtokosa, Windischgrätz Lajos a 19. század végén nem csak egy légfűtésrendszert létesített az épületben, de újjáépítette a Lorántffy-loggiát s a Vöröstorony belső kőfaragványainak jelentős részét a palotaszárnyakba helyeztette át. Visszahelyezésükre – elsősorban Myskovszky Viktor 1880 körül készített, nem mindenben megbízható rajzai alapján – csak az 1945 utáni államosítást követően, 1949-ben megkezdett helyreállítási munkák során került sor, melyek több szakaszban zajlottak – hasonlóan a külső erőd-falak restaurálásához. Az utolsó nagy felújítás 2003-ban fejeződött be a ma a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának helyet adó épületegyüttesben.²²

¹ SZIRMAY A., 1803.

² DIVALD K., 1902.

³ VARJÚ E., 1932. 136–141.

⁴ Igy: DERCSÉNYI D. – GERŐ L., 1953.; DERCSÉNYI D. – GERŐ L., 1957.; DERCSÉNYI D. – GERŐ L., 1963.

⁵ MOLNÁR V., 1965. 213–222; MOLNÁR V., 1971. 183–217.

⁶ GÖMÖRI J., 1971. 163–168.

⁷ DANKÓ K., 1984. 237–249.

⁸ DÉTSHY M., 1966a. 177–186.

⁹ Détsky Mihály munkáinak részletes felsorolása és a kutatástörténet részletes kifejtése: FELD I. – SZEKÉR GY., 1994. 169–196.

¹⁰ DÉTSHY M., 1966b. 67–88.; DÉTSHY M., 1974. 257–279.

¹¹ DÉTSHY M., 1972. 348–378.; DÉTSHY M., 1987b. 123–132.

¹² Igy: DÉTSHY M., 1979.

¹³ FELD I. – SZEKÉR GY., 1994., a 26. jegyzetben további, 1987. és 2001. évi előzetes jelentésekkel.

¹⁴ DÉTSHY M., 1989. 16.

¹⁵ DANKÓ K. – FELD I. – SZEKÉR GY., 1999. 375–384.; FELD I., 2000. 85.

¹⁶ DÉTSHY M., 1996.

¹⁷ DÉTSHY M., 2002.; – Lásd továbbá vitacikkét: DÉTSHY M., 1999. 395–402.

¹⁸ SZÜCS J., 1993. 1–57.

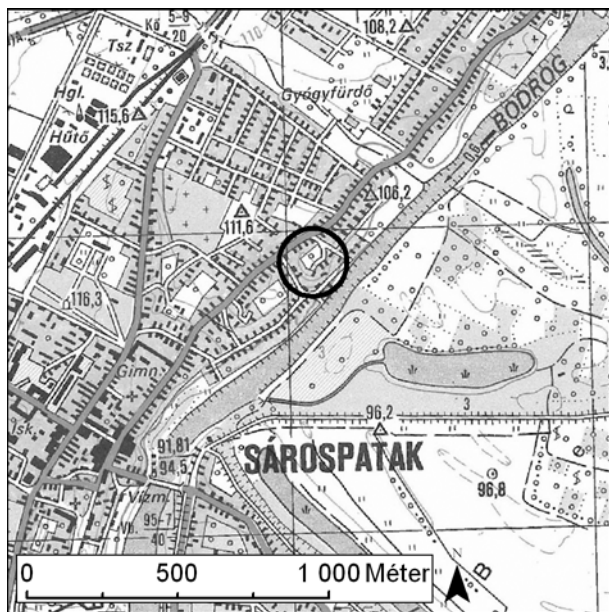
¹⁹ Az építéstörténet részletes kifejtése: FELD I., 2000. 85–88., illetve lásd még: DÉTSHY M., 2002. passim

²⁰ Lásd minderre: DANKÓ K., 1984. passim; FELD I. – SZEKÉR GY., 1994. 190–196.; DÉTSHY M., 2002. 141–247.

²¹ FELD I. – SZEKÉR GY., 1994. 191.; DÉTSHY M., 2002. 279–290., az utolsó leltár részletes elemzésével.

²² A történeti adatokra legutóbb: DÉTSHY M., 2002. 303–355. – A helyreállítási munkákról az ismert rajzi anyag közzétételével elsősorban: DÉTSHY M., 1966b. 67–88., továbbá DÉTSHY M., 1974. 257–279.

78. SÁROSPATAK-HÉCE – CASTELLUM

A város ÉK-i részén – mintegy 1 Km-re a 16–17. sz-i városerődítésbe befoglalt középkori plébániatemplomtól – a Bodrog feletti kisebb, alig 110 m tszf. magas, DNy felől természetes árokkal védett, családi házakkal beépített, kiemelkedésen található a késő középkori kastély csekély maradványai. Ma csupán DNy-i külső falának jelentős része és a Ny-i külső falsarok áll, telekhatárként, több méteres magasságban, további szint feletti részletei nem maradtak meg.

Egykori elrendezésének alapelemeit csak az 1987–1989 között Dankó Katalin által itt folytatott szondázó ásatás tudta felderíteni.

Ennek alapján egy 40×40 m-es, közel szabályos négyzet alaprajzú épület állhatott egykor a domb legmagasabb pontján. Csak annyi bizonyos, hogy ÉK-i oldalát foglalta el egy keskeny, többszortú épületszárny, ennek Ny-i, dongaboltozattal fedett kis pincetere – egy utólag kialakított É-i külső lejáróval – ma is használatban van. Egy esetleges DK-i szárnyra csak az erősség közepén álló mai lakóház melletti bizonytalan nyomok utalhatnak.

Az itteni épületmaradványokat a korábbi helytörténeti irodalom a klarissza kolostorral azonosította. 1966-ban Détsky Mihály¹ tette közzé a 192 vonatkozó írott forrásokat, a feltárás eredményeit 1992-ben röviden Dankó Katalin ismertette (76. ábra),² s ennek alapján foglalkozott vele a magyarországi középkori kastélyokat feldolgozó Koppány Tibor is.³

Sárospatak városát 1390-ben kapta adományul Perényi Miklós, kinek hasonló nevű fia – illetve annak Hedvig nevű felesége – itteni kúriájáról 1427-ből értesülünk. A birtok 1429-től már a Pálócziaké, 1461-ben Mátyás király oklevele ekkor Pálóczi Lászlónak a Héce nevű negyedben, a mezőváros felső végén álló udvarházát említi. Ez minden bizonnyal azonos azzal a kúriával, melynek „vár módjára bástyákkal, várfalakkal, árkokkal és más szükséges építményekkel” való megerősítését az uralkodó Pálóczi számára 1456-ban engedélyezte. 1493-ban már castellumként említik, 1493–1494-ből ismert a sárospataki curia

udvarbírója, de a korszak pataki várnagyai esetében nem mindig dönthető el, hogy az újhelyi vagy a hécei erősség, esetleg mindkettő felett rendelkeztek-e? 1527-ban János király csapatai foglalták el az akkor Ferdinánd-párti új birtokos, Perényi Péter erősségét. 1528-ban Serédi Gáspár visszafoglalta, majd az ezt követő kölcsönös ostromok során teljesen rombadőlt.⁴

Az eddigi, csupán néhány kutatóárokra korlátozódó feltárások sem igazolni, sem cáfolni nem tudták, hogy az épület egy, a 15. sz. első felében itt állt földesúri kúria kiépítése révén jött létre. Az is nagyrészt csak feltevés, hogy az ÉK-i épületszárnny végén

egy-egy torony emelkedett egykor – közülük a Ny-ra eső lett volna a kaputorony –, az itt feltárt, farkasveremként értelmezett falak nem teljesen egyértelműek. Úgy az építési periódusok meghatározása, mint az épület késő középkori formájának részletesebb meghatározása csak további feltárásokkal lehetséges.⁵

¹ DÉTSHY M., 1966a. 183., illetve: DÉTSHY M., 2002. 18–20., és különösen a 30–37.

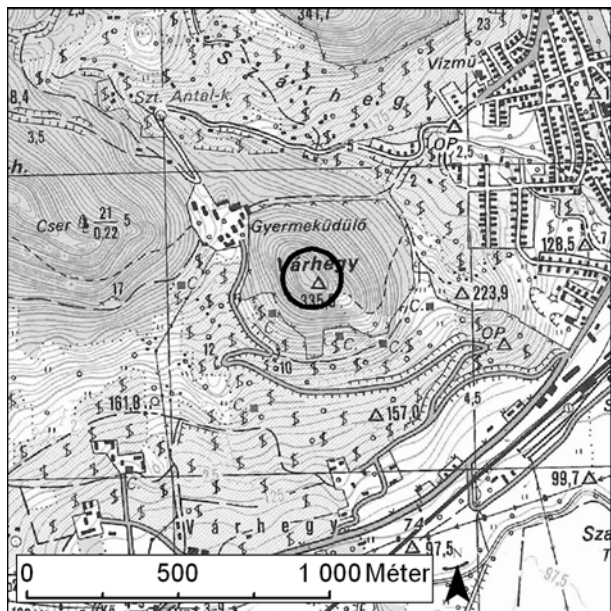
² DANKÓ K., 1992. 217–226.

³ KOPPÁNY T., 1999. 195.

⁴ Az okleveles anyagra lásd: DÉTSHY M., 1966a. passim, DÉTSHY M., 1982. passim; DÉTSHY M., 2002. 18–23, 30–37.

⁵ DANKÓ K., 1992. 217–220.

79. SÁTORALJAÚJHELY – VÁRHEGY

Sátoraljaújhely város DNy-i vége felett emelkedik a 334 m magas Várhegy, amely a több csúcsból álló Sátoros hegy DK-i széléből kinyúlva annál alacsonyabb, de mégis markánsan különálló csúcsot képez. A hegyet mélyen fekvő nyereg köti össze a tőle Ny-ra emelkedő 480 m magas Sátorhegygel.

A Várhegy hosszúkas hegynyúlvány, körös-körül meredek oldalakkal. Hosszú, keskeny platójának szélét természetes perem jelzi, melyen mesterséges erődítésnek nincs nyoma a felszínen. A hegytetőn több nagyméretű mélyedés van egymás mellett, újkori bolygatások nyomaként. Ezek egyikét falmaradvány veszi körbe, amelynek egy rövid szakasza a DNy-i oldalon folytatódik. A vár ÉK-i végéhez közel rádióadó működik. DNy-i oldala erősen bolygatott. A vár platójának hossza 95 m, szélessége kb. 25 m. A plató K-i és DK-i széle alatt, 12 m-rel alacsonyabb szinten mintegy 100 m hosszan sánc húzódik. A hegyoldal többi részén nincs sánc.

A plató ÉNy-i végét a hegynyereg felől két rövid árok védte. Az egyik a plató szélén van, külső oldalán az árokból felhányt földből alacsony sánccal. Tovább lefelé 45 m-re, 10 m-rel alacsonyabb szinten, egy természetes kis sziklacsoporthoz találunk ismét egy rövid kis árkot. Ezen alul már a természetes gerinc lejt a mélyen fekvő nyereg felé.

A vár sok helyen szerepel említés szintjén a történeti irodalomban. Kutatásról valójában csak Détshy Mihály 1966. évi tanulmánya óta beszélhetünk, aki ekkor kimutatta, hogy Patak vára a később Újhelyvára néven szereplő várral azonos, amely a pataki erdőispánság területén létesült, de az ispánságnak nem a vár volt a központja.¹ 1977-ben Fügedi Erik és Engel Pál adattárai foglalták össze a várra vonatkozó adatokat,² majd 1986-ban Csorba Csaba két helyen is ismerteti a vár történetét, egyidejűleg a vár ugyanezen évi, Nováki Gyula és Sándorfi György által készített felmérését is közölte (77. ábra).³ 1994-ben Détshy Mihály önálló kismonográfiát szentelt a várnak, legutóbb pedig Engel Pál tette közzé újra a 15. sz. közepéig a várra vonatkozó forrásokat.⁴

A vár 1242–1261 között épült, először 1261-ben az újhelyi királyi városprivilegium említi. A korábbi nézetekkel szemben Détshy Mihály állapította meg, hogy a Patak, Nagypatak, Sátorhegy néven szereplő vár, azonos a később Újhelyvára néven szereplő várral, amely a mai Sátoraljaújhely felett, a Várhegyen állt és a pataki erdőispánság vára volt. A vár építése még 1262-ben is folyamatban volt, mert ekkor István ifjabb király egy általa megkezdett, de befejezetlen tornyot adományozott el.⁵

Első jelentősebb eseménye 1264-ből való, mikor első ostromáról értesülünk, ekkor V. István ifjabb király nővére Anna hercegnő ostromolta meg és fogóságba ejtette az ifjabb király családját.⁶ Újhely (Patakvár) királyi várként, az 1323-ig szereplő pataki erdőispánság székhelye. Ispánja, Sztritei László kezén volt, akitől I. Károly 1319-ben visszavette, és Lászlót valamint rokonságát 1321-ben a zempléni

Borostyán várával kárpótolta. Valószínűleg 1327 körül a király Bobonics János bánnak adta örökbe, szlavóniai birtokaiért cserében, de 1334-ben vissza szállt a királyra. János bán itt végrendelkezik.⁷

Zsigmond király 1390-ben, majd 1392-ben Perényi Miklós szőrényi bánnak adta cserében a Krassó megyei Érsomlyó váráért. Fia, (Pataki) Miklós lovászmester halálával a család ezen ága kihalt és 1428-ban a koronára szállt a várbirtok. A király 1429-ben a Pálóczi családnak adományozta cserében Sempte és Szakalya várakért.⁸ A Pálócziak birtoklása egészen 1526-ig tartott, mikor Perényi Péter, tőle 1528 elején maga János király foglalta el a várat, de 1529-ben Ferdinánd hadvezére Katzianer Perényivel visszafoglaltatta.⁹

Perényi Péter a várból keltezi levelét 1534. februárjában, amikor a kassai tanácstól kőműveseket kér (sáros)pataki építkezéséhez, de hogy ezt megelőzően Újhelyben is építkezett arról egy, a sátoraljaújhelyi várból származó 1533-as évszámmal ellátott ajtókeretkő tanúskodik, amely ma az Újhelyi Múzeumban van. A vár Perényi által történt megerősítésére Oláh Miklós esztergomi érsek 1536. évi levele is utal, amikor arról írt, hogy az újhelyi vár a bástyákon kívül erős sáncokkal is körül van véve.¹⁰

A vár úgy tűnik 1537-ben pusztult el, egyelőre közelebről meg nem határozható okból. Ezek között szerepel, hogy Ferdinánd párthívei, de lehet, hogy maga Perényi romboltatta le, mivel ebben az évben

állt át nyíltan János király pártjára, hogy megtarthassa Újhelyt. Ekkora elkészül a sárospataki vár, melynek első várnagya Wégh Ambrus volt, aki egy személyben az utolsó újhelyi várnagy is. A hadászati szempontból is jelentéktelen vár fenntartása költséges volt és maga Perényi sem akarta, hogy ellenfelei kezére kerüljön. A várat 1538. október 9-én már leromboltként említi egy forrásunk. Ezt követően már ritkán esik említés Újhely váráról. Csak 1546-ból majd 1548-ból ismert egy-egy oklevél, amely szintén leromboltként sorolja fel.¹¹

¹ DÉTSHY M., 1966a. 177–186.

² FÜGEDI E., 1977. 177.; ENGEL P., 1977. 165.

³ CSORBA CS., 1986a. 10-12.; CSORBA CS., 1986b. 5–21. – Felmerült a szakirodalomban, hogy az 1261-ben említett Sátorhegyen (*Saturhyg*) álló vár azonos-e a Várhegyen álló várral. Csorba Csaba 1986-ban ezt még kérdésesnek tekinti. Vö.: CSORBA CS., 1986a. 10.

⁴ DÉTSHY M., 1994. passim; ENGEL P., 1996. I. 451. – A város történetének legújabb összefoglalására lásd: KONSTANTIN J., 2005. 7–106.

⁵ DÉTSHY M., 1966a. 177–180.; FÜGEDI E., 1977. 177.; DÉTSHY M., 1994. 8–11, 15.

⁶ CSORBA CS., 1986b. 5.

⁷ FÜGEDI E., 1977. 177.; ENGEL P., 1996. 451.

⁸ ENGEL P., 1977. 165.; CSORBA CS., 1986b. 8.; ENGEL P., 1996. 451.

⁹ CSORBA CS., 1986b. 11.; DÉTSHY M., 1994. 24–33.

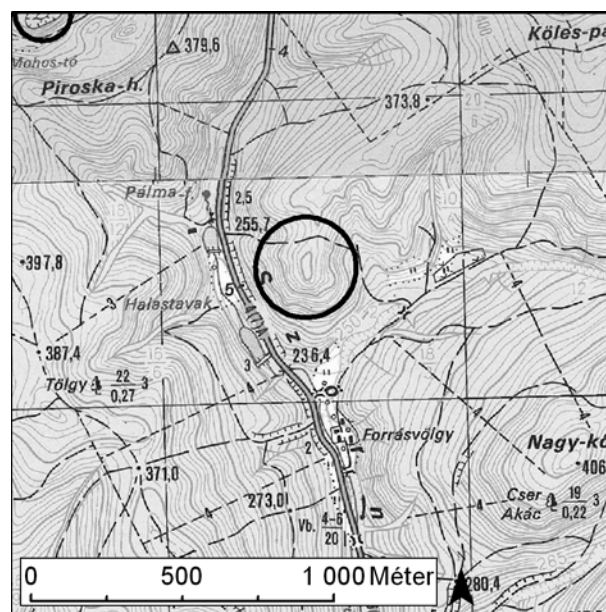
¹⁰ DÉTSHY M., 1966a. 185.; CSORBA CS., 1982. 39.; KOVÁTS D., 1986. 17.

¹¹ DÉTSHY M., 1994. 36–38, 40.

80. SERÉNYFALVA – ZSIDÓVÁR

A Zsidóvár nevű hegyet Putnoktól É-ra, a Szörnyű-völgy közepe táján, annak K-i oldala felett, a közismert Pálma-forrással szemben DK-re, egy D-i irányba kinyúló hegy végén találjuk. A már Serényfalva határához tartozó 349 m tszf. magasságú meredek hegy csúcsát egyes térképek tévesen *Nagy-kőnek* is jelölik, de neve egy 1883-as katonai térkép szerint eredetileg *Zsidóvár* volt. A Kelemértől DK-re, kb. 3 km-re, Serényfalvától pedig ÉK-re, kb. 5 km-re emelkedő hegytetőt csak É-ról, a nyereg felől lehet megközelíteni. Mesterséges erődítés csak a hegy É-i részén van, a nyereg feletti részen. A legkülső védelmi vonal egy sáncból áll, belső árokkal, a külső oldalon nincs árok. A sánc a Ny-i oldalon fokozatosan megszűnik, de az árok közel 30 m hosszan tovább folytatódik. Ennek a védelmi vonalnak a teljes hossza 75 m. Hátrébb még egy hegyperem jelenthetett védelmi vonalat. A hegy többi oldala felől nincs nyoma a felszínen erődítésnek. Az egykori telep hossza kb. 100 m, szélessége 40-50 m körüli.

A várral először Dobosy László foglalkozott, aki egy helyi adatközlő várat sejtető elbeszélése alapján 1967-ben sikertelenül kereste a helyét, megtalálnia csak később Rácz Dezső putnoki erdész útmutatása

nyomán sikerült neki, majd ennek alapján 1993-ban rövid ismertetést közölt róla.¹ A gömőri várakat 1999-ben megjelent összefoglalásban azonban az szerepelt, hogy a Dobosy által említett és szerinte

mesterségesnek tekinthető árok ismételten nem volt azonosítható.²

A 2000. év őszén Szomorád Ferenc, az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóságának erdészeti szakfelügyelője azonosította a vár helyét, majd útmutatása mellett Pusztai Tamás állapította meg, hogy őskori földvár. A várat ezzel nagyjából egy időben Czajlik Zoltán és Holl Balázs, illetve az év végén Nováki Gyula is megtekintette. Felmérését 2001. áprilisában végezte el Nováki Gyula, Czajlik Zoltán és Holl Balázs közreműködésével. A vár kutatástörténetét és részletes ismertetését legutóbb Nováki Gyula tette közzé (78. ábra).³

Az erődítmény területén a felszínen kevés jellegtelően őskori cserepet találni. Az erődítés valószínűleg késő bronzkori, de mivel a sánc melletti árok a belső oldalon van, ami inkább a középkori várakra jellemző, ezért felmerül ennek a késői használatának lehetősége is. Az erődítés közelebbi korát és esetleges középkori felhasználását csak ásatással lehetne tisztázni.⁴

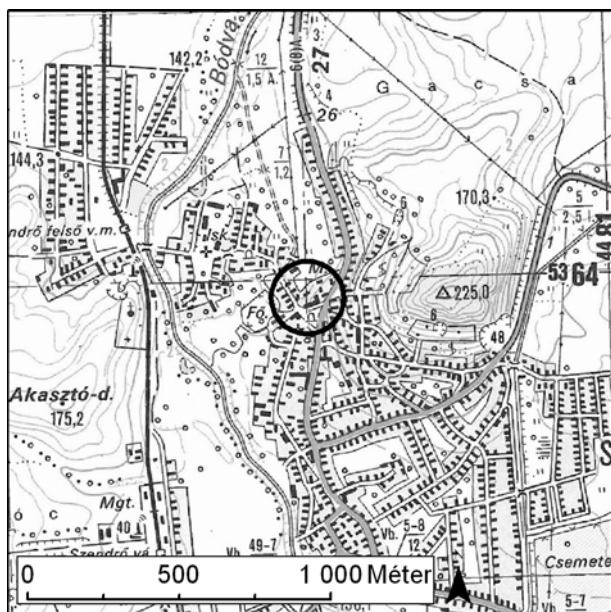
¹ DOBOSY L., 1975. 54–55.; DOBOSY L., 1993. 37. 7.

² NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. 342–343.

³ NOVÁKI GY., 2003. 212–213.

⁴ D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 9. 85.; Nováki Gy., 2003. 212–213.

81. SZENDRŐ – ALSÓ-, FELSŐ- ÉS NÉMETVÁR

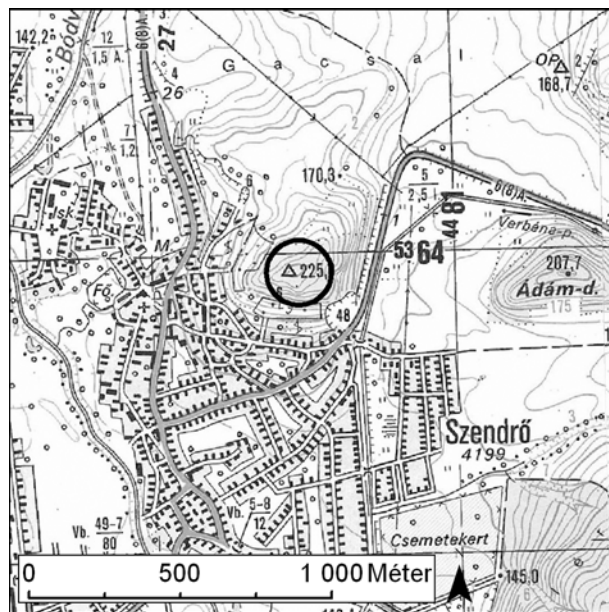
A 16–17. századi Borsod vármegye egykor legjelentősebb erődítmény-együtteséből ma már csak csekély maradványok láthatók a Szendrői-medence közepén emelkedő 220 m tszf. magasságú, szabadon álló Várhegy platóján (18. kép), annak Ny-i lábánál illetve az attól a Bódva-folyóig terjedő laposabb területen.

Jelentősebb régészeti kutatásra eddig csak a részben erdővel borított hegytetőn került sor, ahol az egykori Felsővár emelkedett. Ennek eredményeként láthatók a DK-en egy sarokbástya több építési periódust mutató, 4–6 m magas falmaradványai, a tőle Ny-ra induló kötőgát valamint egy további védőmű részletei. Másutt falmaradványok már nem vehetők ki a felszínen, ilyeneket a várterület közepét elfoglaló, mintegy 50 m átmérőjű, 4 m magas kiemelkedésen is csak az ásatások során találtak. Csúpn kisebb ásatás és falkutatás érintette a település központjában, a Hősök terétől É-ra, már részben a hegyoldalban található, ma lakóházakkal beépített ún. Alsóvár nevű

területet, ahol ÉK-en egy többszögű, lőréses bástya részletei, egy attól D-felé induló fal, továbbá az egykori Csáky-kastély L-alaprajzú épületszárnyainak elsősorban már csak a pinceszintjei és csekély, egy barokk kaput is magába foglaló földszinti falai állnak. Ettől D-re, a mai ferences templom környékén – a Német vár emlékét őrző „német városban” – már csak a vízfolyások és más terepalakulatok utalnak az egykori erődítések helyére.

Szendrő váraival és a Csáky-kastéllyal már a 19. sz. helytörténeti irodalma is foglalkozott¹, történetének első alapos feldolgozását azután 1908-ban Borovszky Samu készítette el.² Különösen részletesen foglalkozott azután a kutatástörténet és a topográfia, valamint a három vár(rész) időrendi kérdéseivel 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia, melynek szerzői a Felsővárra az egyik ismert 17. századi alaprajzát is rászerkesztették.³

Mivel korábban csak 1957-ben volt egy kisebb le-

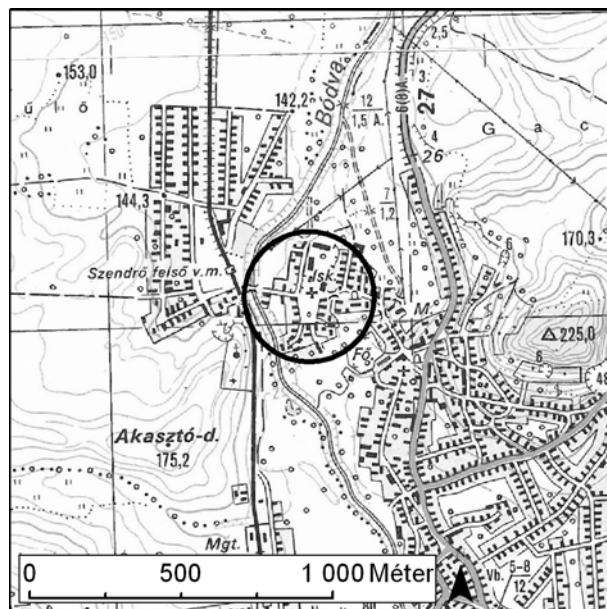
letmentés az Alsóvár területén, az addigi kutatásban felmerült kérdések szempontjából különösen jelentős, hogy 1997 és 2001 között Tomka Gábor ásatást végezhetett a Felsővárbán – a DK-i erődítésvonal feltárása mellett néhány kutatóárokkaal vizsgálhatta a központi dombot és nagyobb területet kutathatott attól K-re. 2002-ben kisebb feltárást folytatott Fülöp Andrással az Alsóvár területén is.⁴ Mindezek eredményeit hasznosíthatta is a település 2002-ben megjelent monográfiájában, ahol úgy az írott, mind a képi forrásanyag feldolgozását is elvégezte.⁵ Eredményeit 2005-ben külön tanulmányban is összefoglalta.⁶

Szendrő királyi várának várnagya 1355-ben jelenik meg a forrásokban. Az erősséget Zsigmond feltehetően még 1392 előtt a Bebekeknek adományozta.⁷ 1404-ben Bebek Ferenc itt keltezett, 1467-ben Bebek György lakóhelye is itt volt, de a 16. sz. közepén is ez számított a család (egyik) központjának.⁸ 1545-ben I. Ferdinánd még nem tudta elfoglalni, 1565/1566 fordulóján azonban I. Miksa már megszerezte és ezt követően hatalma egyik bázisává építtette ki a Felsőmagyarországi Kapitányság területén. Az írott adatok szerint először a korábbi, közelebből ismeretlen várépítményeket javították, majd azok tervbe vett, de valószínűleg meg nem valósult bontása után 1578 és 1582 között épült ki az első olasz rendszerű erődítmény, melynek helyét azonban tévesen kereste a korábbi kutatás a Várhegyen. Tomka Gábor bebizonyította, hogy az Ny-ra, a Bódva melletti lapos területen épült meg, formáját – nyújtott téglalap alaprajzú, ötbástyás, a Bódva ágaival övezett építmény – egy, a karlsruhei gyűjteményben fennmaradt hadmérnöki felmérés őrizte meg. Ez utóbbi feltűnteti a korabeli forrásokban Bebek-várnak is nevezett, szabálytalan alaprajzú Alsóvárat is, itt az országút felőli oldalon két, részben a mai maradványokkal azonosítható bástya látható. A két várrész között a huszárvár, D-re pedig a palánkkal övezett város terült el.⁹

Közben azonban kiderült, hogy a folyó melletti, később Német várnak vagy Földvárnak nevezett erősség helyét hibásan választották meg, ezért 1588-ban hozzáláttak – feltehetően Cristoforo della Stella olasz hadiépítész tervei alapján – a Várhegy platóján a Felsővár, egy, a terepviszonyok miatt kissé szabálytalan ötszög alaprajzú, ötbástyás erőd építéséhez. Az építkezések igencsak elhúzódtak, a Felsővár még nem volt kész a Bocskai-felkelés, sőt Bethlen hadjáratai idején sem, amikor többször is a felkelők illetve az erdélyiek kezére jutott Szendrő. Még az 1630-as években is egy félbehagyott bástyáról értesülünk, 1639-ből Johann Le Dentu hadmérnök rajzait ismerjük az erődítésről. 1644–1645-ben I. Rákóczi György hadjárata kapcsán több ostromára is sor került. A forrásokból, – így az 1558–1662., illetve 1670. évi felmérésekből, egy 1662 és 1670 között készült távlati rajzból és Georg Ssicha hadmérnök 1664. évi metszetéből – ismerjük nem csupán a Felsővár bástyáinak megnevezéseit (Korláth-bástya, Kapu- vagy Szent Gábor bástya, Sáros-bástya, Császári-bástya, Szent

Mihály- vagy Wesselényi-bástya), de azok lehetővé teszik számos részletének rekonstrukcióját is és nem utolsósorban támpontokként szolgálnak az építkezések fázisairól (79/a, b, c. ábra).

Tomka Gábor mindezek alapján csak az 1660-as évekre helyezi a Felsővár teljes kiépítésének befejezését.¹⁰ Később már csak külső védőművek építéséről tudunk. 1672-ben a bujdosók elfoglalták az Alsóvárat, de a Felsővárat Thököly Imre sem tudta később bevenni. 1692-ben villámcsapás pusztította el az erőd központi épületét. 1704-ben csak ostrom után, hosszas tárgyalások eredményeként került II. Rákóczi Ferenc kezére, aki azonban már 1707-ben lerombolását határozta el. Az ásatási megfigyelések szerint elsősorban a bástyák sarkait robbanthatták fel, a kőtölgákat nagyrészt a helyi lakosság hordhatta el.¹¹

A várat és uradalmát már a 17. sz. közepétől többször elzalogosította a kamara, majd 1690-ben Csáky István szerezte meg a nagy értékű birtoktestet. 1694-ben kezdett hozzá az Alsóvár területén kastélyának felépítéséhez, melyet – illetve később átépített formáját – számos ábrázolásból ismerjük.¹²

A 14. századi szendrői vár kérdése még nem tekinthető tisztázottnak. Az igen valószínű, hogy nem királyi várként emelték, építtetője azonban ismeretlen, mint ahogy az is kérdéses, hogy a mai Alsóvár helyén, azaz a Várhegy – ugyan a völgy szintjénél magasabb – lábánál állt volna. Nem igazolható, hogy azonos lett volna a szendrővári várral (ld. ott), de ma még az sem zárható ki, hogy a Várhegy nagykiterjedésű platójának egy, eddig ásatással még nem kutattott részén állt volna. Az Alsóvár előzményei sem teljesen egyértelműek¹³, az eddigi ásatások itt csak a 16. század közepénél korábbi leleteket hoztak a felszínre, s ez valószínűsíti, hogy a Bebekék 15. századi

rezidenciáját már itt kell keresnünk. Ennek építészeti formáját azonban még egyáltalában nem ismerjük, s ez vonatkozik a Felsővár kivételével Szendrő összes kora újkori erődítésére is. Az mindenesetre bizonyos, hogy sem a városban található református templom tornya nem tekinthető erődítésnek, sem a Német vár területén álló Festőház feltételezett korábbi formája.

A Várhegy mintegy 1,2 ha kiterjedésű erődje ugyanakkor a reneszánsz hadiépítészet – 16. sz. végén – legkorszerűbb elveit igyekezett megvalósítani, már amennyire ezt a terepviszonyok lehetővé tették. Ez látszik a sokszögű fallal övezett középső domb esetében, mely egy centrális elhelyezésű toronynak adott helyet, további, talán a kápolnát is magába foglaló épülettel. A stratégiai szempontból fontosabb É-i bástyák korszerűbb, ágyútermes-füles kiképzést kaptak, a bejárat a jól védett K-i oldalon került elhelyezésre. De folyamatosan korszerűsítették a kisebb D-i védőműveket is, a palánkfalakat kőbe építették át. Figyelemre méltóak a legénység, ásatással is vizs-

gált házacska és nem utolsósorban az eddigi feltárások során napvilágra került tárgyi leletanyag.¹⁴

¹ Lásd erre részletesen: NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 47.

² BOROVSKY S., 1908. (2000-ben Rudabányán kiadták reprintjét is.)

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 46–49.

⁴ TOMKA G., 2001a. 4.; TOMKA G., 2001b. 165.; TOMKA G., 2002a. 125–164.; TOMKA G., 2002b. 249.; TOMKA G., 2003a. 209.; TOMKA G., 2003b. 219.; TOMKA G., 2004b. 271–272.

⁵ TOMKA G., 2002a. 125–164.

⁶ TOMKA G., 2005. 51–64.

⁷ ENGEL P., 1996. I. 425.

⁸ TOMKA G., 2002a. 127.

⁹ TOMKA G., 2002a. 131–137.; TOMKA G., 2005. 53–57.

¹⁰ TOMKA G., 2002a. 138–155.; TOMKA G., 2005. 56–62.

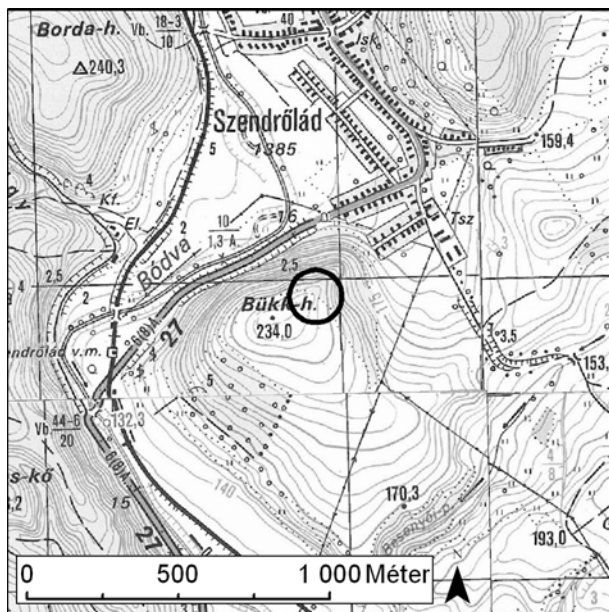
¹¹ TOMKA G., 2002a. 167–164.; TOMKA G., 2005. 62–63.

¹² TOMKA G., 2002a. 161–162.

¹³ A szendrői uradalom 1570. évi urbáriumában Szendrőre vonatkozóan azt írják, hogy Bebek János [valószínűleg 1526 után] az itteni apátságot lerombolta és a helyén várat épített. „*Fatentur coloni in loco arcis Zendrew olim fuisse abbatiam, qua occupata per violentiam Joannis Bebek, coepta est aedificari ex fundamento arx, quae modo nominatur Zendrew.*” Vö.: MAKSAI F., 1959. 449.

¹⁴ TOMKA G., 2002a. 126–127, 139–140, 155–158.; TOMKA G., 2005. 52–53.

82. SZENDRŐLÁD – VÁR-TETŐ

A szendrőládi várom a Bódva-völgy Edelény és Szendrő közötti szurdokszerű összeszűkülése felett, a Szendrőládától délre, a Bódva bal partján emelkedő, 234 m magas lapos tetejű Bükk-hegy *Vár-tetőnek* nevezett ÉK-i nyúlványán áll.

A hosszúkás alaprajzú várat Ny-ról, a hegy platója felől kettős árok védte. ÉNy-i, feltárt oldalán közel egyenes körítőfalához később vaskos, négyszögletes alaprajzú támpillért építettek. É-i oldalán a körítőfala íves, itt további támpillérek maradványai figyelhetők meg. A vár belsejében tisztázatlan alaprajzú épület-

maradványok részben kiásott falai látszanak. A vár-belső közepére benyúló épület vastag falai annak egykori tagolását jelzik. A plató felőli árok mögött emelkedő magasabb domb talán egy toronyra utalhat. Tőle ÉNy-ra további falak vehetők ki a terepen, és itt sejthető az egykori bejárat is. A vár hossza 62 m, szélessége 26 m, a körítőfal falvastagsága 1,4 m. A K-i oldalon csak egy egyenes kb. 8 m hosszú falszakasz található a tereplépcső alsó részén.

A vár először Pesty Frigyes helynévgyűjtésében szerepel: „...hajdan a török hódítás ideje alatt a még most is Várhegynek nevezett hegy tetején egy vár állott...”¹ A jelenleg látható falmaradványok nagy részét Németi Jenő, a falutól elvonulva a romok között élt egykori „szendrőládi remete” ásta ki 1960 és 1962 között. Dokumentáció természetesen nem készült a falak mentén haladó „magánasatásról.” Ennek hírére 1961 őszén Megay Géza ment ki a helyszínre. Vázlatosan felmérte a falmaradványokat, melyek megmaradt magasságát 1,5 – 3 m-re, vastagságát pedig 3 méterre becsülte. A romfal egyik végén említ egy boltívet is, amely akkor még nem volt kibontva, továbbá állatcsontokat és cserepeket a 13–14. századból. A leleteket bevitte a miskolci múzeumba.² Nem sokkal később Joó Tibor foglalkozott a várral, és bejárása alapján rövid leírást adott róla. A vár történetével kapcsolatban – elfogadva Borovszky Samunak³ a borsodi sáncvárról kialakított szláv eredetű elméletét – arra a következtetésre jutott, hogy az Anonymus által említett Bors vezér vára nem a borsodi földvárral, hanem a szendrőládi várral azonos.⁴ Később Dénes György is elfogadta Joó Tibor következtetéseit, a borsodi várna-

gyokat tévesen a szendrőládi várral hozta összefüggésbe.⁵

A várat a történeti Borsod megye várainak kutatása során 1980-ban Nováki Gyula és Sándorfi György mérte fel, majd 1992-ben a várra vonatkozó adatokat is közzétették.⁶ Egy 2001. évi terepbejárás során Hajnal Zsuzsa egy fazék peremtöredékét találta a lelőhelyen; 2004-ben pedig Sárközy Sebestyén végezte el a korábbi felmérés pontosítását (80. ábra), egyidejűleg Tomka Gáborral újból összegezték a várra vonatkozó adatokat.⁷

A várról írott forrást nem ismerünk. A leletek valószínűsítik, hogy a várat a 13–14. században használhatták, honfoglalás-kori eredete kizártnak tekinthető. Felmerült, hogy a rom esetleg a legkorábbi szendrői vár maradványa volna. E feltevésnek ellentmond, hogy a 13. században adatolható (és feltehetően a mai falu helyén álló) Lád falu, Szendrő

település és a vár között fekszik, ezért a vár vélhetőleg mindig a ládi határhoz és nem a szendrőihez tartozott. Valószínűbbnek tűnik, hogy a várat a 13. század második felében a szuhogyi Csorbakő vára építtetőjeként is ismert Ládi család egyik ága emeltette, melynek itteni birtoklása 1221 és 1322 között adatolt. Pusztulása jelenlegi ismereteink szerint legkésőbb a 14. században következett be.⁸

¹ PESTY F., 1988. 316.

² MEGAY G., 1962. 96.; KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1964. 236. – A múzeum a „remetétől” is öriz 13. sz.-i cserepeket.

³ BOROVSKY S., 1909. 7.

⁴ JOÓ T., 1968. 100–103.

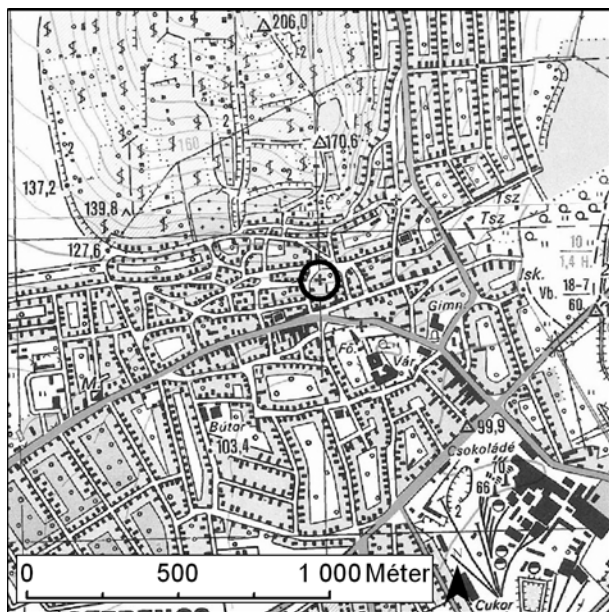
⁵ DÉNES GY., 1975. 380, 396. – A borsodi várnagyokra vonatkozólag lásd: GYÖRFFY GY., 1987. I. 762.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 49–50. – Értékelésükben a vár tatárjárás előtti eredetét sem zárták ki.

⁷ TOMKA G. – SÁRKÖZY S., 2004. 19–20.

⁸ Uo.

83. SZERENCs – REF. TEMPLOM ERŐDFALA

Szerencs belvárosának É-i szélén a várostól északra elhelyezkedő Köves-tető (Árpád-tető) délre lenyúló enyhe lejtőjének bevágásában található a református templom, amelyet sokszögű, külső támpilléres kialakítású, lőrésekkel ellátott körítőfal vesz körül. A körítőfalon lévő lőrések nem futnak körbe, csak mindössze néhány szakaszon találhatók, s akkor is igen ritkán: általában minden, két támpillér közé eső szakaszon csak egy-kettő készült.¹ A lőrések kifele szűkülő kialakításúak. Belső méretük 40/39 × 36/31 cm között, külső méretük pedig 14/16 × 18/12 cm méret között váltakozik. A déli kőboltozatos kapu anyaga, kiképzése, falazási módja azonos a

fal többi részével. Az ÉK-i részen, a fal belső oldalán ismeretlen rendeltetésű, alakatlan kőhasáb áll ki a várfalból a fal belső oldala felé kb. 50 cm-re, a jelenlegi terepfelszíntől kb. 1 m magasságban. A templom tornyának második emeletéről É kivételével mindhárom égtáj irányába szintén lőrés-szerű nyílások találhatók.

A templomra – bár az épületen falkutatás, illetve a templom területén régészeti kutatás még nem történt – viszonylag sok adattal rendelkezünk, és a műemléki védettségű épület a történeti irodalomban is gyakran szerepel.

A templom kutatásában döntő jelentőségűnek tekinthető Détshy Mihálynak az a munkája, amelyben Rákóczi Zsigmond szerencsi vár- és templomépítkezéseivel foglalkozott.² A későbbi ismertetések is az ő adatait vették át.³ Magára a templomot körülvevő körítőfalra azonban csak egy-két utalást találunk.⁴ Részletesen csak Tolnai Gergely foglalkozott vele, aki a körítőfal gyengeségeire rámutatva úgy vélte, hogy a templom erősítései akkor készülhettek, amikor a közeli szerencsi vár már elvesztette jelentőségét. Rámutatott arra is, hogy a templom tornyának második emeletéről nyíló – É kivételével mindhárom égtáj irányába kialakított – lőrések nem védelmi céllal létesülhettek, fedezetet nem nyújtanak, ezért inkább csak megfigyelésre szolgáltak. Tolnai egyidejűleg a templom körüli várfal Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1998. évben készített felmérését is közölte (81. ábra).⁵

A templom körüli várfal szabálytalan ovális, de egyenes szakaszokból álló megtört alakja vélhetően középkori nyomvonalú lehet. Ezt megerősíti a templom elhelyezkedésének és felépítésének ugyancsak

késő-középkori kialakítása, amit Détsy Mihály is elismert.⁶ A templom körüli falra vonatkozóan a legkorábbi írott forrásunk 1635-ből való, miszerint: „Az Czinteremnek kerítését is nagyob részre megsindelyezték és hol mi hija volt meg foldozták...Az Templom kerítése ajtaja előtt egész faragot ajtó, mellyeknek való Oszlop kövek vadnak hat darab...Es egy félben töröt...Faragatlan Oszlop kö is vagy on egy...”⁷

Rákóczi György javainak fent idézett összeírásának részlete nem említi a körítőfal kialakítását így csak az feltételezhető, hogy a ma is fennálló falra vonatkozik, amelybe akár később is kialakíthattak lőréseket.

¹ TOLNAI G., 2001. 89.

² DÉTSY M., 1988. 235–241.

³ VÁRADY J., 1989. 306–308.; ARNÓT Á., 1992a. 29–30.; SISKÁ J., 1992. 1–2.

⁴ BARNA J. – DARVAS L., 1931. 21. – A fal eredetét a Rákóczi-korszakba helyezik.

⁵ TOLNAI G., 2001. 89.

⁶ DÉTSY M., 1987a. 54. – Détsy Mihály a források alapján a templom újonnan történő építését 1595-re helyezte, egyidejűleg azonban úgy finomította nézetét, hogy kialakítása miatt egy késő-középkori templom felújításával is lehet számolni. Az előzmény nélküli torony azonban Rákóczi Zsigmond 1595-ös építkezéséhez köthető.

⁷ U. et C. 4. 293. – A leírás a lőréseket nem említi.

84. SZERENCSE – VÁR

A városközpont D-i részén, egykor a Takta-patak mocsarai által körülvett szigeten emelkedik a ma parkkal övezett, két részből, egy négyzetes, középudvaros, tornyos belső magból és az ahhoz D-ről csatlakozó, D-i sarkain egy-egy sokszögű védőművel ellátott trapéz alaprajzú elővárból (ún. Huszárvárból) álló várkastély, mely mai formáját az 1960-as évektől az 1990-es évekig zajló – széleskörű régészeti feltárással kísért – helyreállítása során nyerte el (19. kép).

A négyszögű, cca. 45×45 m-es, egyemeletes, sáttortós É-i tömböt eltérő szélességű, egytraktusos épületszárnyak alkotják, de K-en egy további, rövidebb traktus, sőt egy toronyszerű kiugrás is csatlakozik hozzá, balusztrádos terasszal. Az utóbbitól D-re, továbbá úgy É-on, mint Ny-on már elbontott további, nagyrészt négyszögű, a főtömb síkjából egykor kiugró, ma modern felfalazással jelezett építmények. Ugyancsak a helyreállítás során épült meg a feltárt eredeti nyomvonalon az épülettömb É-i sarkaihoz csatlakozó, szabálytalan alaprajzú, kerítésfalként jelentkező külső fal, melynek folytatását alkotja, az elővár magasabban ránc maradt külső fala. Ennek belső oldalához K-en egy magtárépület, D-en és Ny-on egy-egy udvari folyosós, 18. sz.-i illetve újabb formákat mutató épületszárny támaszkodik, D-en kapuallyal (82. ábra).

A belsővár központi építménye a háromszintes, D-felé kissé kiugró vaskos, négyzetes torony, földszintén lőrésekkel és átalakított kapuátjáróval, felső szintjein visszaállított reneszánsz illetve *in situ* barokk kőkeretes nyílásokkal. Szintén részben a kutatási eredmények alapján visszaépített különböző reneszánsz kőkeretes nyílások, valamint további, nagyrészt újabb ablakok, elbontott építmények, árnyékszékek jelzései s nem utolsósorban a falkorona felső részén különböző jellegű lőrések találhatók az épületszárnyak egymástól eltérő elrendezésű, vakolatlan külső homlokzatain. Az É-i traktust ma áttörő kapualj külső homlokzatán a Szirmay-család kőcímere. A belső udvar K-i homlokzata emeletén – eredeti he-

lyén fennmaradt részletet is felhasználó – teljes reneszánsz nyílásrekonstrukció található, előtte visszaállított, pilléres ívre támaszkodó baluszteres, korlátos lépcsőfeljáró. További visszaállított reneszánsz ablakkeretek az É-i és a D-i homlokzat Ny-i részén valamint a Ny-i homlokzaton találhatók – az utóbbi helyen bemutatásra került az itt volt korábbi tornác feltárt faoszlopa alapján rekonstruálható részlete is.

A belső terek közül a földszint vonatkozásában a festett leveles stukkórozettadíszes fiókos dongaboltozattal fedett, élszedett kőkeretes lőrésablakos ÉNy-i nagy tér és a K-i, udvari traktus külső falában fülkével bővített egyik középső szoba – egykor konyha? – érdemel figyelmet. Az emeleten a többségükben síkmenyezetes terek – így többek között az ÉNy-i „palota” és a DNY-i nagyobb tér – korai részletei közül főként a toronyban maradtak meg illetve kerültek visszaállításra ajtók és kandallók. A keleti szárny udvari traktusának külső falában lőrések.

Az épületet – Soós Elemér 1917. évi munkáját leszámítva¹ – behatóbb elemzés nélkül tárgyalja a korai országismereti és helytörténeti, továbbá az egyháztörténeti irodalom, mely utóbbi még legutóbb is az Árpád-kori bencés kolostor helyszínét itt keresi,² hasonlóan Valter Ilonához, aki a Huszárvárban 1968–1974 között általa folytatott ásatások kapcsán foglalta össze 1975-ben az addigi kutatások eredményeit.³ Alapvető Détsy Mihály 1988-ban napvilágot látott munkája a 16. sz. végi szerencsi építkezések írott dokumentumairól,⁴ ugyanakkor az 1978 és 1991 között László Csaba által végzett átfogó régészeti kutatásról máig nem született részletesebb publikáció, sőt teljes kutatási felmérés sem került még közzétételre. Feld István 2000-ben a 16. századi periódusokra vonatkozó ismereteket foglalta össze kevés dokumentációs anyaggal,⁵ majd maga a kutató 2002-ben a vár számos 17. sz.-i inventáriumát tette közzé és elemezte azokat, összevetve a kutatások – részletesen sajnos kifejtetlen és dokumentálatlan – eredményeivel.⁶

A Bogát-Radvány nemzetség Péter és Pál apostolokról nevezett bencés monostorát – melyet a kegy-

urak közül a Monakiak 1375-ben fallal akartak körülvenni, erősséget alakítva ki belőle, majd amelyik a 15. sz.-tól kommandátorok kezére jutott – mindaddig hiába kereste a kutatás a mai vár helyén. László Csaba a mai református templomtól DK-re helyezi, annak ellenére, hogy a vár legkorábbi falaiban építőanyagként használtak fel középkori kőfaragványokat⁷ és az ismert források sem fogalmaznak egyértelműen abban a kérdésben, hogy Némethy Ferenc tokaji várkapitány 1557/1558 telén magát az apátságot építtette-e ki castellummá vagy csak annak a közelében (s esetleg anyagából) építkezik.⁸ 1565-ben került királyi kézre, 1566-ban a tatárok valószínűleg felégették, 1571-ben romos, de három használható helyiséggel. Felmerült esetleges lerombolása is. Szennyesi Mátyás, sárospataki királyi várkapitány a castellumban álló kőházat családja lakóhelyeként kívánta hasznosítani.⁹ 1580-ban kapta meg zálogban uradalmával együtt Rákóczi Zsigmond, aki itt hamarosan építkezni is kezdett. 1587-től már itt lakott feleségével, az 1595-ben felvett szakértői becslés szerint ekkora már nagyrészt kiépült a családi rezidencia. 1602-ben itt tartotta lakodalmát lánya, Erzsébet. 1603-ban végleges királyi adományt nyert rá. 1604-ben valószínűleg nagyterme adott helyet a Bocskait fejedelemmé választó országgyűlésnek. Rákóczi Zsigmond utódai többször megosztottak rajta, rezidenciális szerepet azonban már nem töltött be, ezt igazolják a nagy számban fennmaradt inventáriumok is, melyek nagyrészt rekonstruálhatóvá teszik az egykori térosztást.¹⁰

1644-ben Eszterházy Miklós nádor csapatai foglalták el, kiktől II. Rákóczi György seregei csak súlyos ostrommal tudták visszavenni. Egyetlen korabeli, bár sematikus alaprajza Lucas Scicha 1661. évi táborrajzáról ismert. A kuruc mozgalmak idején többször gazdát cserélt. A Rákóczi-felkelés után csak egy része öröklődött leányágon – az Erdődy illetve az Aspremont-családé lett – az uralkodó által elkobzott részt az Illésházyak vásárolták meg, majd a Grassalkovich, Szirmay és az Almássy-családok követték egymást a birtoklásban. 1945-ben államosították, előbb különböző célokra hasznosították, 1960 után az elővárban színháztermet és szállodát, majd a központi épületben múzeumból, könyvtárból és más, főként művelődési célokat szolgáló kulturális központot alakítottak ki.¹¹

A Némethy Ferenc által 1557/1558-ban emeltett castellumból – melynek építéséhez felhasználták a bencés apátság bontásából származó kőanyagot is – csak a D-i nagy, háromszintes, egykor farkasvermes-felvonóhidas tornyot és az annak ÉK-i oldalához csatlakozó, a földszinten négy, az emeleten három teret magába foglaló téglalap alaprajzú lakószárnyat ismerjük, közöttük csigalépcsővel. A castellum további, elsősorban Ny-on létezett erődítményeit nem találta meg a kutatás – legalább palánkkal és árokkal kell számolnunk, melyek a torony illetve a lakószárny Ny-i sarkaihoz csatlakozva nagyjából a mai

udvarnak megfelelő területet övezhettek. Az a tény, hogy a lakószárny K-i, vastagabb külső falát az emeleten csak lőréses törtek ekkor át, elképzelhetővé teszi, hogy itt nem húzódott még egy további külső védővonal. A lakóépület Ny-i homlokzatán ugyanekkor már ekkor is nyílások voltak – egykori formájukra csak másodlagosan felhasznált kőkeret-elemek utalnak – az emeleten itt egy, az udvar felé középpillérre támaszkodó ívekkel megnyitott tornác helyezkedett el, melyhez az udvarról vezethetett külső lépcső. K-i sarkaiban tüzelőberendezések voltak, melyekből a kapcsolódó D-i és É-i tér cserépkályhát is fűteni lehetett. Az utóbbi tér ÉK-i dalában árnyékszék helyezkedett el.¹²

Rákóczi Zsigmond építkezései során az 1580-as évektől legkésőbb 1602-ig több, egymástól pontosabban még el nem különíthető szakaszban egyrészt kialakult a zárt belső udvar. A korábbi lakószárny É-i falához egy hosszabb, szintenként három teret magába foglaló, a torony Ny-i oldalához pedig egy rövidebb, egyterű, Ny-K-i irányú épületszárny csatlakozott s egy keskenyebb, eredetileg csak földszintes, az emeleten fatornácos épület készült a magas Ny-i fal belső oldalán. Úgy É mint Ny felé egy-egy kiugró „torony” is készült. Emellett átalakították a D-i nagy tornyot és a korábbi K-i szárnyat s az utóbbit további traktusokkal bővítették K felé. Nem kizárt, hogy az új szárnyak falkoronáinak ma is meglévő lőrésai egykori pártázatra utalnak. A DNY-i és a K-i szárny előtt – részleteiket tekintve már nem mindig rekonstruálható – nyitott folyosó húzódott, feljáróik az udvar D-i sarkaiban voltak.

1595-ben még valószínűleg nem állt az elővár épületegyüttese, de az É-i tömböt övező, falszoros jellegű védőöv is csak a 17. sz.-ban épülhetett meg. Későbbi, de még késő reneszánsz periódus emléke a Ny-i keskeny szárny beépítése, a fatornác megszűnte-

tése. Talán a 17. sz. végére tehető és az 1644. évi ostromot követő újjáépítéssel hozható kapcsolatba az a nagy átalakítás, melynek során szinte az összes kőkeretes nyílást átalakították, a kőkereteket ácskos szerkezetekkel váltották fel, és többek között megemelték az udvari falkoronákat. Már a 18. sz.-i átalakítások során szüntették meg azután az É-i és a Ny-i szárny lakójellegét, magtárrá alakítva azokat. Elbontották az itt volt kápolnát, a falsíkból kiugró épületeket, új lépcsőház készült DNy-on. Minden bizonyosan ekkor épültek meg – részben feltárt előzmények¹³ helyén – az elővár ma álló épületei is (13. kép). A középső tömb K-i szárnyát már a 19. sz.-ban, a Szirmay-birtoklás idején alakították át,¹⁴ de a vár újabbkori építéstörténete csak a kutatási eredmények közzététele után határozható meg részletesebben.

¹ Soós E., 1917.

² SÖRÖS P., 1912. 390.; HERVAY F. L., 2001. 517.

³ VALTER I., 1975. 261–267. – Itt közölve a huszárvár kutatási alaprajza is.

⁴ DÉTSZY M., 1988. 229–242.

⁵ FELD I., 2000. 89–93.

⁶ LÁSZLÓ Cs., 2002. 317–363. – Lásd továbbá: LÁSZLÓ Cs., é.n. passim

⁷ LÁSZLÓ Cs., 2002. 330. 2. sz. jz.; LÁSZLÓ Cs., é.n. passim.

⁸ Részletesen: DÉTSZY M., 1988. 229–230.

⁹ FELD I., 2000. 91–92.

¹⁰ VALTER I., 1975. 261–267.; DÉTSZY M., 1988. 231–234., különösen: LÁSZLÓ Cs., 2002. 328–329.; LÁSZLÓ Cs., é.n. passim.

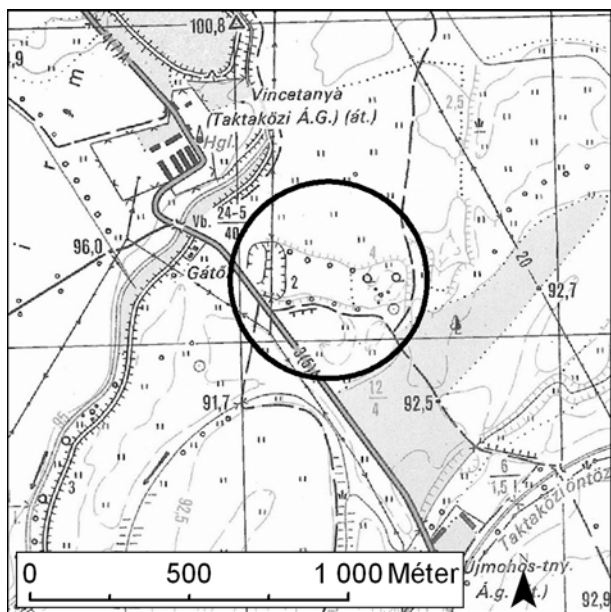
¹¹ LÁSZLÓ Cs., é.n.

¹² FELD I., 2000. 92–93.

¹³ VALTER I., 1975. 263–265.

¹⁴ LÁSZLÓ Cs., 2002. 331. 25. sz. jz.; LÁSZLÓ Cs., é.n. passim.

85. SZERENCs – TAKTAFÖLDVÁR

Taktaföldvár a szerencsi vasútállomástól DK-re 3 km-re, a Takta-ér és a Szerencs-patak között, K-Ny irányában fekvő, hosszúkas, a környező sík, egykor mocsaras területből kiemelkedő alacsony domb. Hossza eredetileg kb. 500 m, szélessége 100–160 m volt, a Ny-ra eső terület nagy részét azonban már elhordták. K-i végében ma is épen találjuk a földvárat. Szabályos kör alakban, majdnem teljesen földsánc veszi körbe, csak a Ny-i oldalon szakad meg, ott ahol a 20 m széles kapunyílás van. A belső terület a Ny-ra eső dombtetővel azonos szinten van. Árok nincs körülötte, a kapunyílás előtt sincs. Utóbbi helyen esetleg csak az újkorban töltötték fel, de erre a kérdésre csak ásatással lehetne feleletet kapni. A sánc magassága 1,5–2 m, talpszélessége 40 m. A belső

terület átmérője a sánc lábáig mérve 50, a vár teljes átmérője a sáncvetőn mérve 90 m.

1897-ben a várat Dongó Gyárfás Géza Szadavárként említi (a közelben van Taktaszada község!), de megemlíti, hogy újabban Takta-Földvárként nevezik.¹ Soós Elemér tévedésből Abaúj-Torna megye várai között említi.² Az 1905. évi megyei monográfia említi a sánccal körülvett várat,³ Gerecse Péter pedig Taktaszadánál mint Rákóczi-sáncot szerepelteti.⁴ A megyei monográfia adatait a későbbi monográfiák újra közlik: így 1931-ben Barna János, aki csak röviden utal a szerinte "ősi" földvárra, valamint később Angyal Béla is.⁵

1965-ben Kemenczei Tibor és K. Végh Katalin jártak be a terepet, erről rövid ismertetéssel számoltak be,⁶ majd Kemenczei 1967-ben, az akkor folyó földelhordások miatt, leletmentő ásatást végzett, melynek során újkőkori és Árpád-kori leletek kerültek elő. A sáncon kívüli Ny-i területről gáterősítéshez földet hordtak el, 3 méter magas part alakult ki, amelyben az újkőkori település nyomai voltak láthatók. Földbe mélyített ház maradványai, gödrök és négy melléklet nélküli, vörös okkerrel színezett csontváz került elő. Ugyanott festett díszű edények töredékeit, kőbaltákat, agancs- és csonteszközöket, agancsból készített szigonyt találtak az újkőkori tiszai kultúrából, a várat azonban az Árpád-korba valószínűsítette.⁷

1974-ben újabb földelhordással kapcsolatban Gádor Judit és Hellebrandt Magdolna egy rézkori ház omladékaik között cserepeket, pattintott kovakő darabokat és egy edényben 12 darab kőbaltát, valamint egy agyarból csiszolt amulettet gyűjtött.⁸ 1977-ben újabb szórványleletek kerültek a miskolci múzeumba.⁹ Hellebrandt 1979-ben a lelőhely és a leletek részletes ismertetésével foglalta össze az addigi eredményeket: a domb az őskorban valószínűleg nem volt sánccal védett, az itt található sáncvár pedig Árpád-

kori lehet.¹⁰ 2004-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Zemplén megyei vártopográfia foglalta össze felmérése újbóli közzétételével (83. ábra).¹¹

A várra történeti adatot nem ismerünk. Csánki Dezső, Nagy Iván nyomán, a Kálnói család birtokában 1434-ben *Fölldvár* és *Zadvar* nevű birtokokat említi,¹² melyek esetleg az itt ismertetett várral hozhatók összefüggésbe.

Az erődítményt az eddigi kutatások alapján feltételezsen Árpád-kori eredetűnek tekinthetjük, de csak további régészeti ásatások adhatnak választ arra, hogy a mocsaras területen eredetileg nem állt-e itt már az őskorban is egy sánccal védett település.

¹ DONGÓ GYÁRFÁS G., 1897. 226, 259.

² Soós E., 1889–1928. I. 16.

³ VENDE A., 1905. 119.

⁴ GERECZE P., 1906. 1061.

⁵ BARNA J. – DARVAS L., 1931. 12.; SCHIEZLER A. – SZÉN J. – BARNA J., 1931. 92.; ANGYAL B., 1955. 115.

⁶ KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1966. 405–406.

⁷ KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1969. 511–512.; KOREK J., 1973. 88–102.; HELLEBRANDT M., 1979. 7.

⁸ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M., 1975. 140.; HELLEBRANDT M., 1979. 7.

⁹ GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1978–1979. 107.; HELLEBRANDT M., 1979. 7.

¹⁰ HELLEBRANDT M., 1979. 7–24.

¹¹ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 209–213.

¹² NAGY I., 1857–1868. VI. 45.; CSÁNKI D., 1890. 347, 362. – Szada és Földvár puszta 1435-ben már a Bogátradvány nembeli Monoki és Dobi család birtoka. Vö.: ENGEL P., 2002. passim

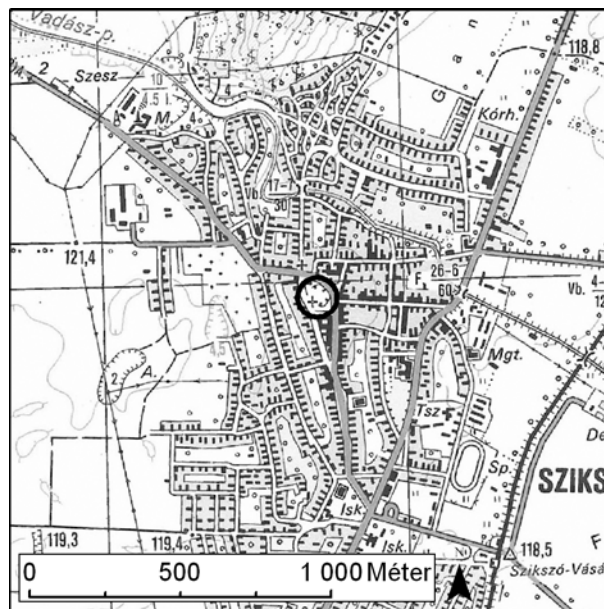
86. SZIKSZÓ – REF. TEMPLOM ERŐDFALA

A Szikszó településmagjában elhelyezkedő középkori templomot a D-i irányból vezető mai úthálózat két oldalról, egy V alakot alkotva fogja közre. A két út a település egykori, mára már részben épületekkel beépített, de eredetileg orsó alakú egykori piactérét rajzolja ki, melynek központjában a templom áll.

A templomot, attól váltakozó távolságra jelenleg egy 0,7–0,9 m vastagságú kőfal veszi teljesen körbe szabálytalan ovális alakban. É-i és D-i oldalán egy-egy kosáríves kapu található, míg DK-i részén legújabbban egy – a teherfuvarozást szolgáló – széles faláttörést képeztek ki. Az ovális fal egyedül az É-i kapunál törik meg, ahonnan enyhén befelé ívelve kb. 30 m hosszú egyenes szakaszt képez. Ugyancsak enyhe befelé ívelést figyelhetünk meg a fal DNy-i részén is.

A fal által körbezárt terület teljesen sík, a falon kívüli környező parkosított tereppel közel azonos szintben helyezkedik el. A terepszinttől a mai fal magassága kb. 2–2,2 m, melyen közel egy vonalban, kb. 1,7 m magasságban egy lőrész fut körbe. A lőrészek kifelé szűkülő kiképzésűek, külső kisebb keresztmetszetük 0,3 × 0,3 m átlagos méretű. A falon körben jelenleg 49 db lőrést találunk, a falszerkezetben befalazott vagy megszüntetett lőrésnek nyoma nincs. Az É-i kapu két oldalán, valamint a DNy-i oldalon a lőrészek hiányoznak, ami esetleg ennek a falszakasznak a későbbi (át)építésére, javítására utal. Ezt támasztja alá, hogy befelé ívelést is csak ezeknél a szakaszoknál tapasztalunk.

Szikszó református templomának körítőfaláról a történeti irodalomban egy-két kivételtől eltekintve alig tesznek említést. Mivel a templomban és annak környékén – az 1995-ben befejezett helyreállítást megelőzően – komplex régészeti-műemléki kutatások és ásatások voltak, és történetére is új, megbízható forrásokkal rendelkezünk, korábbi irodalmának összefoglalásától eltekintünk.

Szikszót 1868-ból származó térképe¹ a templom körül, pontosabban annak K-i félkörében egy még meglévő vizesárkot ábrázolja, a ma is meglévő bejáratokkal szemben egy É-i és egy D-i híddal. A hidaktól Ny-ra lévő másik oldalon viszont már ekkor sem volt nyoma ároknak, ugyanakkor a háromszög alakú piactér is határozottabban kirajzolódott még. Ezzel szemben sem a korábbi, sem a későbbi más térképeken nem találni az erődítmény egykori léteire utaló térképi ábrázolást.

1992–1995 között történt templom-helyreállítást megelőzően a templomban és környezetében teljes körű régészeti feltárást és műemlékvédelmi kutatásra került sor, melynek eredményeit Balázsik Tamás adta közre.² 2001-ben Tolnai Gergely és az Abaúj-Torna megye erődítményeivel foglalkozó topográfiai cikksorozat foglalkozott a szikszói templom erődfalával,

melyek az erődítmény 1997. évi felmérését is közzétették (84. ábra).³

A jelenleg is fennálló templom Szikszó ugyanazon a helyen álló feltehetően harmadik temploma, amelynek építésére egy 1387-ből származó írott adat is utal, de az építkezés több szakaszban a 15. század legvégéig elhúzódott. A régészeti kutatás a templomot körülvevő korábbi körítőfalat a gótikus templom építéséhez kapcsolva 15. századinak határozta meg, annak alapozása alatt megfigyelt leletek és régéjelenések alapján, egyben a korábbi templom(ok) körüli temetőt övező egykori árok maradványait is azonosította.

A 15. századi körítőfal 170 cm vastag volt, alapozási mélysége a fal mai külső oldalán közel 2 m mélységben mutatkozott. Miskolc 1544-es török általi elpusztításával egy időben kerülhetett sor a templom védekezésre való felkészítésére. Feltehetően már a megerősített templomot említhette várként Perényi Ferenc egy 1560-ban írt záloglevélben, amelyben a 4000 forintban lekötött település mellé a várat is feleségének, Bebek Katalinnak zálogosította el. Szikszó adójára azonban a török is igényt tartott, így a mezőváros 1558. október 13-i felégetése, 1566-os, 1567-es, 1573-as és 1577-es kirablása az adófizetéssel lehetnek összefüggésben. A támadások elől a lakosság a templomban talált menedéket, mint 1566-ban is, amíg segítség nem érkezett. 1577-ben pedig a Márton-napi vásár idején támadta meg Szikszót a török, amikor a lakosok a templomban misét hallgattak, így a templom kerítésénél – a középkori körítőfalnál – próbáltak ellenállni, de ez nem sikerült, így csak maga a templom adott menedéket. Komolyabb erődítési munkákra Szikszón csak az 1580-as évekből van adat. Egy 1586. évi levél szerint a szikszóiak engedélyt kértek földesuruktól, Perényi Györgytől, hogy a Magyarhegyen álló elhagyatott Szent János-kápolna köveit hordhassák le az erődítésekhez.⁴

A budai pasa 1588. január 23-i levelében arról panaszkodik Ernő főhercegnek, hogy a szikszóiak nem fizették az adót, hanem a végvári kapitányok segítségével bízva inkább palánkot építettek. A pasa egy másik, 1588. októberi levele szerint a „kastél” védelmére a főherceg ágyút és tarackot is adott.⁵

1588. október 8-án délután támadta meg a török Szikszót, melynek lakosai nagyrészt már elmenekültek, csak egy kisebb csoport szánta el magát a védekezésre és az erődített templomban húzódott meg. Hősiesen felvették a küzdelmet a túlerővel, de egyre beljebb szorultak, elvesztették a palánkot, a templomot, s már csak a toronyban tartották magukat néhányan. A források ellentmondanak a tekintetben, hogy sikerült-e nekik kitartani a felmentő sereg megérkezéséig. Eközben a törökök kirabolták és felgyújtották a várost.⁶

A Szikszó látképét megörökítő, első fennmaradt ábrázoláson, amely a török feletti 1588-as győzelmet propagáló beszámoló illusztrációjaként jelent meg, csak a házakkal körülvett templom látható a temp-

lomtól DNy-ra égre csapó lángokkal. *Wilhelm Dillich* Vngarische Chronika című, 1600-ban kiadott művében viszont ötszög alaprajzú, sarkain kerek bástyákkal erődített és vizesárokkal védett erődítménynek ábrázolja Szikszót, amelyen belül fedél nélküli templom áll. A rajz azonban nem a helyszínen készült, miként arra a háttérben elhelyezett mecsetből következtetni lehet, de készítője tudott a szikszói erődítményről.⁷

Forgách Imre íródeákjának a győztes 1588. évi szikszói győzelmet megörökítő, de befejezetlenül maradt leírásából pedig annyit tudunk meg, hogy az alacsony, mindössze egy sor gerendából álló embermagasságú kerítést a templom körül gerendákkal magasították.⁸

Feltételezhető, hogy legkésőbb ekkor falazták fel mintegy 1 m-rel a templom ablaknyílásainak alsó részét és alakítottak ki lőrészeket ezekben a szentély és a déli kápolna ablakában, valamint a szentély D-i, a hajó K-i, valamint a déli előcsarnok K-i és Ny-i falában. A puskatúz számára kialakított nyílások helyezte egyúttal arra is utal, hogy a D-i oldalt tartották védtelenebbnek és innen várták a támadást.⁹

Kifejezetten a templom körüli erődítményről ezt követően már nem találunk adatokat, a protokollum újkori adatai viszont a ma is fennálló falra vonatkozathatók. Így 1734-ben a templom romladozott kőkerítését felépítik és bevakolják. Kérdésként merül fel, hogy ekkor bontották-e vissza a talajszintig a középkori 170 cm széles körítőfalat és építették meg külső széléhez igazodva a ma is meglévő kb. 70 cm szélességűt. 1769-ben a körítőfal D-i kapuja előtti hidat említik, 1782-ben bevakolták és rendbe hozták a templom kerítését, a fal mellé négy „köoszlopot” (támpillért) építettek, a kerítés tetejét pedig lapos kővel fedték le. 1793-ban a D-i nagykapu előtti, 1806-ban pedig az É-i fahidat kőhíddá építették át. A D-i oldalon lévő hidat 1813-ban közepén felbontották, hogy a hosszas esőzés miatt kiáradt vizet levezethessék. 1826-ban készült el a körítőfal két, egyforma méretű késő barokk kapuja. 1842-ben a templom körül fekvő posványos árkot említik, amely egy 1854-es említés szerint a templom kőkerítésétől számítva 7 öl, kb. 14 m széles volt.¹⁰

¹ B.-A.-Z. M. Lt. U. 642. sz. térkép.

² BALÁZSIK T., 1999. passim.

³ TOLNAI G., 2001. 92–94.; SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 158–161.

⁴ BALÁZSIK T., 1999. 171–177.; SZABÓ A., 1999a. 852.

⁵ CSORBA CS., 1980. 85.; NÉMETH G., 1986. 60.; BALÁZSIK T., 1999. 177.

⁶ SZABÓ A., 1999a. 855.

⁷ BALÁZSIK T., 1999. 177–178.

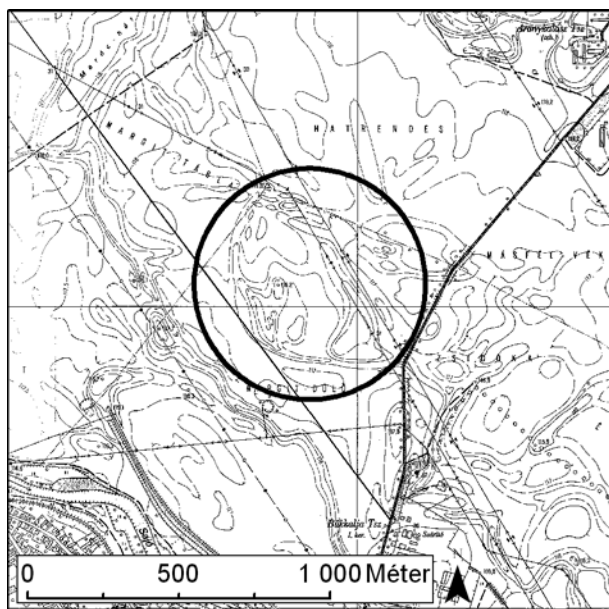
⁸ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 160.

⁹ BALÁZSIK T., 1999. 178.

¹⁰ Az Szikszai Reformata Szent Eklésiának Prothocolluma. É. n. I-II. köt. passim.

87. SZIRMABESENYŐ – HÁBORÚ SÁNC

Szirmabesenyő község ÉK-i szélén a Sajón átkelve Sajóvámos felé az országúton 1,2 km-t haladva magasfeszültségi távvezetékhez érünk, itt találjuk a földvár DK-i szélét. Az országút a földvár K-i végén, az egykori sánc vonalában halad kb. 200 méter hosszan, majd azt elhagyva tovább vezet Sajóvámos felé. A földvár az országúttól Ny-ÉNy-i irányában terjed. Az egész környék szántóföld, az egykori sánc szinte teljesen eltűnt a felszínről és az árkok is alig érzékelhetők. A földvár belső területén, majdnem középen a magasfeszültségi távvezeték halad keresztül, két tartóoszloppal.

A földvár alakja kissé szabálytalan ovális, a két árok teljesen körülveszi. Közöttük eredetileg sánc volt, ebből ma semmi sem látszik. K-i végén a miskolci Ökológiai Intézet egyik légi fényképe egy belső vonalban is mutat kettős árkot kb. 250 m, a D-i szakaszon pedig egy külső, harmadik árok is látszik közel 400 m hosszan. A belső terület sík, nagyon kevés domborzattal. A belső árkon belüli terület átmérője ÉNy-DK irányban 650, ÉK-DNy irányban 400 m, területe kb. 16,5 ha (85. ábra).

A földvár első említését a Hellebrandt Magdolna által feldolgozott 1772. és 1776. évi kéziratok jegyzőkönyvekből ismerjük, a közeli Sajókeresztúr és Sajóvámos határvitájával kapcsolatban, amikor a „sánc”-ra és „földvár”-ra többször is hivatkoznak.¹ 1864-ben le is írták a földvárat: „A község (Szirmabesenyő) Sajón túli kelet északi határán a Vámosi határnál a Sajó és Bódva között helyezkedik el egy nagyobb kiterjedésű terület földvár név alatt

még máig is látható a fennálló kettős sánczokkal környezve, mely ha nem vár erősségül, minden esetre tábor helyül lehetett a hajdan háborús időkben használva.”² Kandra Kabos járt a helyszínen, látta az árkokat, valamint az onnan származó „őskori urnákat, cserepeket”, de hallott kardokról, dárdákról és csákányokról is.³ 1900-ban Gálffy István nézte meg a „hatalmas földvárat”, „Háborús sánc” név alatt ismerte, kiterjedését 50–60 holdra becsülte.⁴ 1990 körül Nováki Gyula és Sándorfi György is járt a területen, de addigra szinte teljesen simára szántották a területet, a felszínről, a magas kukorica miatt is, nem sikerült az árkokat megtalálni.⁵

A közelmúltban Pusztai Tamás légi felvételtől azonosította a földvár maradványát, ebből kiindulva 1999-ben Hellebrandt Magdolna végezte el az első szakszerű régészeti kutatást a vár területén, miután áttanulmányozta a fentebb említett 18. századi iratokat és a terület régi vízrajzát. Rövid próbaásatással kereste meg az egykori erődítés nyomait.

Az ÉK-i kettős árkot középtájon 38 m hosszú kutatóárokkal átvágta. A teljesen sík területen jól kibontakozott a két árok metszete. A külső árok szélessége 11 m, mélységét a beomló, kavicsos föld miatt 2 méterig tudták követni, ahol a talajvíz is feljött. A belső árok szélessége 9 m, 1,7 m mélyen itt is feljött a talajvíz. A két árok közötti távolság 9,5 m volt, ez lehet az eredetileg itt álló sánc talpszélessége. A sánc széthúzott sárga töltélföldje elütött a környezettől. Ebből a kutatóárokból régészeti lelet nem került elő. A belső területen középen egy 12 és egy 41 m hosszú kutatóárkot is mélyítettek. Utóbbinál kis paticsdarabok voltak a felszínen, 90–110 cm mélyen pedig 4 x 5 m átmérőjű égett folt alakult ki, távolabbról idehordott kövek és cserepek is előkerültek. A cserepek Hellebrandt Magdolna megállapítása szerint kézzel formáltak, de kevés korongolt is volt, korukat a kora vaskorba, a szkíta korba, illetve császárkorba sorolta, magát a földvárat a kora vaskorba valószínűsítette.

¹ HELLEBRANDT M., 2000. 77–80.; HELLEBRANDT M., 2004. 171.

² PESTY F., 1988. 331, 421. – A 19. században a „sánc” szó árkot is jelentett, az itt említett kettős „sánc” is bizonyára ároknak értendő.

³ KANDRA K., 1885b. 91–92.

⁴ GÁLFFY I., 1902. 35.

⁵ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 60.

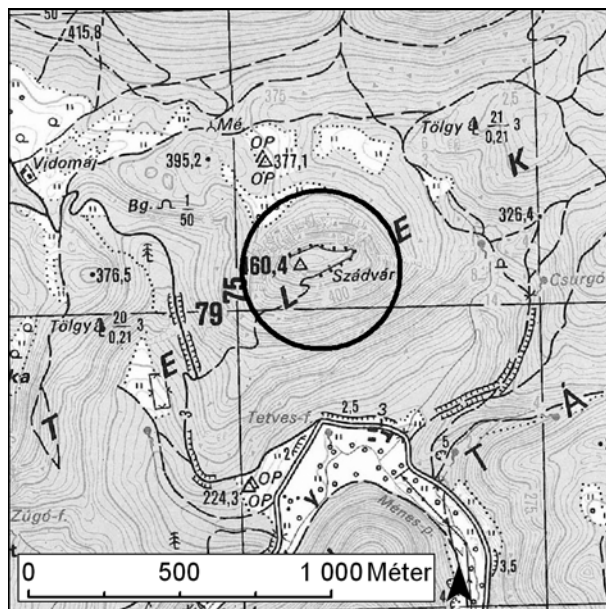
kiterjedésű – jelenetős, erdővel benőtt maradványai (20. kép). A környezetéhez képest 100–250 m relatív magasságú várhegy megközelítése a hegy D-i oldalán meredeken emelkedő egykori székérút nyomvonalán lehetséges, ami a vár DK-i oldalán lévő külső kapuhoz vezet.

A DK-i, egykor felvonóhíddal rendelkező kapun keresztül a vár legkeletibb részébe, a háromszög alakú külső elővárba jutunk, amelynek K-i sarkát egy kétosztatú sarokbástya maradványai foglalják el. E várrész É-i falszakaszához érkezett a vár egyedülálló érdekességének számító, először 1570-ben említett csörlős felvonószerkezet (csiga), amelynek alsó állomását a hegy É-i oldalában lévő falak jelzik. Tovább Ny-felé a szintén háromszög alakú, K-i elővár tágas várudvarába jutunk. Ennek ék alakú K-i sarkán egy rondella meglehetősen épen fennmaradt falai állnak. É-i sarkában is volt egy rondella, D-i sarkában pedig az ún. Bebek kapu és bástyájának maradványai figyelhetők meg. A kapuhoz közeli várbelsőben különböző több osztatú épületek falmaradványai láthatók.

A belsővár K-i fala a vár legmagasabban, közel 8–10 m magasán fennmaradt falmaradványa egy jellegzetes kulcslyuk alakú lőréssel. Ennek É-i harmadában egy kaputorony és a kapcsolódó épületek erősen lepusztult maradványai sejthetők. A belső várba jutva, annak É-i, K-i és D-i falaihoz kapcsolódó épületszárnyak maradványai és falszakaszai figyelhetők meg. E várrésztől Ny-ra pedig a Ny-i elővár szintén háromszög alakú, sarkain és D-i részén külső védművekkel rendelkező egysége helyezkedik el erősen lepusztult állapotban. E várrész középső részét egy hatalmas, 8×18 m szabályos téglalap alakú beszakadt pince foglalja el. Az övpárkánnyal tagolt É-i külső félköríves védművek néhol 10–15 m magas monumentális falszakaszai a vár legépebben fennmaradt részét képezik.

Szádvárról a történeti és a korai helytörténeti művek általában említést tesznek, de ezekben kizárólag történeti adatait szerepeltetik. A vár első tudományos igényű vizsgálatára – elsődlegesen a források felkutatásával – 1969-ben Détsky Mihály vállalkozott,¹ aki a vár 1965. évi, Sente József és Ferenczhalmy Zoltán által készített felmérését is közölte (87. ábra). A vár történeti adatai Détsky tanulmányán kívül még Fügedi Erik, Engel Pál és Dénes György munkáiból ismertek.² A várról fennmaradt számos 16–17. századi leltárnak és udvarbírói utasításnak csak egy része került eddig kiadásra.³ Détsky kutatásait a későbbiekben is folytatta, és 2004-ben már önálló kötetben adta közre a vár történetét.⁴ Szintén 2004-ben foglalkozott a várral Halász Ágoston is, aki egyrészt felvetette, hogy a korai vár esetleg nem a mai helyén, hanem a 14. – 15. századig a szomszédos Óvár-tetőn lehetett (lásd ott!), másrészt a vár 16. századi ábrázolása, az 1965. évi felmérés és a mai állapot szembevető különbségeinek elemzését végezte el.⁵

A vár építésének pontos idejét nem ismerjük, de 1242 és 1264 közötti létesítése minden bizonnyal a királyi tulajdonban lévő magánuradalom, a tornai erdőispánság tatárjárás utáni átalakulásával függ össze.⁶

A vár első említése 1268-ból, V. István király egyik, 1273-ban átírt okleveléből származik, amely egy 1264. évi eseményre utal. Ekkor, a IV. Béla és fia István ifjabb király közötti harcok idején Tekes sárosi ispán testvére Bács a rábízott, az ifjabb király Zard [Szád] nevű várát átadta az ellenfélnek számító királyi seregnek. IV. László király [1273 körül] a tornai uradalommal együtt cserébe adta Tekes sárosi ispán fiainak a Nógrád megyei Jenő várért.

Lehet, hogy a 13–14. sz. fordulójára idején rövid ideig a tartományúr Aba Amadé is elfoglalta, mivel 1319-ben már a Drugeth család honor (tisztviseli) birtoka feltehetően Drugeth Vilmos 1342. évi haláláig. A 14. sz. végéig volt királyi vár, majd valószínűleg 1387–1392 között Zsigmond király a Bebek családnak adta. Az 1451–1454 közötti rövid huszita megszállást követően a vár 1470 körül lett a Szapolyai családé, amikor Szapolyai Imre nádor házasságot kötött Bebek Orsolyával. A várat 1526-ban Szapolyai János király kancellárjának, Werbőczy Istvánnak adományozta, de várnagya – Trinnyay Lengyel Gergely – árulása miatt 1527-ben az akkor éppen Habsburg párti Bebek Ferenc kezére került.

1528-ban János király a várról adománylevelet állít ki kincstárnoka, Tornalliai Jakab részére, de ettől kezdve ténylegesen a Bebek család rendelkezett a – 16. sz. közepétől végvárak minőségű – várral egészen annak 1567. évi ostromáig, amikor császári kézre került. A vár történetének legfontosabb eseménye, amikor Bebek György várban tartózkodó felesége

Patócsy Zsófia több mint egy hétig hőiesen védi Lazarus von Schwendi felsőmagyarországi főkapitány ostromával szemben, de a jelentős károkat okozó ostrom 1567. január 14-én szabad elvonulás fejében feladással végződik.

Szádvár ettől kezdve kamarai birtok 1570-ig, majd a későbbiekben különböző zálogbirtokosok hosszú sora következik, akik közül a 16–17. sz. folyamán a Csáky, a Pethe és az Eszterházy család birtokadományt is szereznek rá. Hosszú pereskedések után végül 1674-ben az uradalom egy részét a várral együtt Eszterházy Pál veszi meg. A Thököly-felkelés idején a kurucok foglalták el, majd 1683-ban a Bécs alól hazatérő Sobieski János lengyel király seregei ostromolták meg sikertelenül. 1686-ban már újra császári katonaság van a várbán, ekkor lerombolását határozzák el, ami nem sokkal később be is következett.

A vár területén régészeti kutatás még nem történt, ezért a vár Détsky Mihály által leírt periodizálása csupán az alaprajzból és az egyes erősítések kialakításából levont feltételezésen alapszik. Az általa négy különböző periódusra felosztott négy várrész – a négyzetes felsővár, a K-i és a Ny-i elővárak, és a K-i külső elővár – eltérő időben történő létesítése még nem nyert bizonyítást. A kerek védművek és a rondella a 15. sz. második feléből, illetve a 16. sz. elejé-

ről származhatnak, míg a D-i, és Ny-i oldalán álló ötszögű bástyák – analógiák alapján – a 16. sz. közepén épülhettek.⁷

A vár legkorábbi ábrázolásai, valamint az építkezésekre utaló első adatok és összeírások mindegyike a 16. század utolsó harmadából származnak, amikor a vár fő vonalaiban már kiépült. A rommaradványok akár részleges feltárását követően kerülhet csak sor a várról szóló inventáriumokban szereplő helyiségek és épületek lokalizálására. A leltárakban szereplő nagyobb egységek azonosítását Détsky Mihály 1969. évi tanulmánya végezte el.⁸

¹ DÉTSKY M., 1969. 143–186.

² FÜGEDI E., 1977. 28, 193.; ENGEL P., 1977. 154.; ENGEL P., 1982. 904–907.; DÉNES GY., 1983. passim; ENGEL P., 1996. I. 419.

³ DÉTSKY M., 1969. 177–186., a legkorábbi udvarbírói utasítások kritikai kiadása: SÓS I., 2001. 109–134.

⁴ DÉTSKY M., 2004.

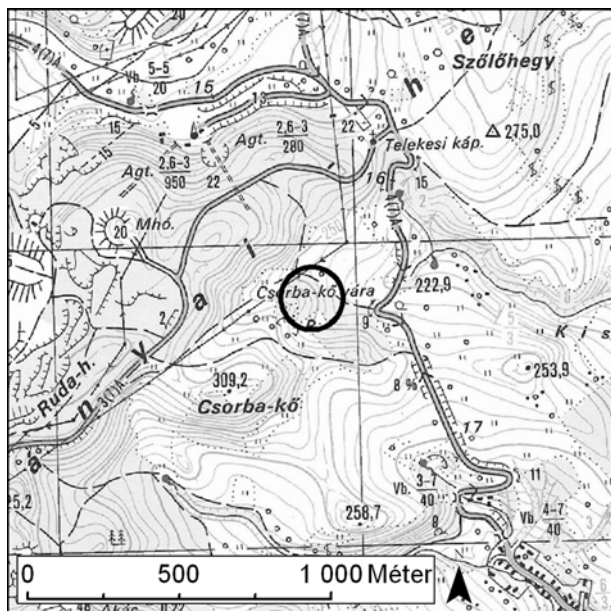
⁵ HALÁSZ Á., 2004. 22–24.

⁶ Az írott források áttekintése DÉTSKY M., 1969. 143–186.; FÜGEDI E., 1977. 28, 193.; ENGEL P., 1977. 154.; ENGEL P., 1982. 904–907.; DÉNES GY., 1983. passim; ENGEL P., 1996. I. 419.; DÉTSKY M., 2004. alapján történt, külön forráshivatkozást nem adunk meg.

⁷ DÉTSKY M., 1969. 155.

⁸ HALÁSZ Á., 2004. 23–24.

90. SZUHOGY – CSORBAKŐ VÁRA

Csorbakő várát Szuhogy község határában a falutól északnyugatra kb. 1 km-re, a Szuhogy és Felsőtelekes közötti út Ny-i oldalán találjuk. Maga a vár a Nagy-hegy egyik ÉK–DNY-i irányú nyúlványának végén helyezkedik el. Legalacsonyabb része 257 m, a középső, legmagasabb pontja pedig 280 m tszf. magas-

ságú. A hegynyúlvány DNY-i irányban egy keskeny gerinccel csatlakozik a tőle magasabb Nagy-hegy tömbjéhez. A vár maradványai részben tiszta, részben bozótos erdővel benőtt – kb. 80 m hosszú és 43 m széles – területen helyezkednek el, így a vár szerkezetére és falainak kialakítására sokszor csak következtetni lehet.

A vár magasabban fekvő, középső része egy zárt udvarú épületegyüttest képez, amely egy szabálytalan trapéz alaprajzú lakótoronyból és annak ÉNy-i oldalához kapcsolódó négyszögletes fallal körülvett udvarból állhatott, melyet a DNY-i hegytető irányából egy hármás árok védett, a két belső között pedig sánc is húzódott. E legkorábbi rész Ny-i oldalához egy három helyiségből álló épületet, ennek külső Ny-i falához pedig 5 m-rel alacsonyabb szinten pedig újabb két helyiség csatlakozott, melyet egy 15 fokú lépcsővel lehetett elérni.

A későbbiekben az erősséget a D-i és a K-i oldalon egy L alakú falszorossal védték, majd ÉK-i irányba további két előudvart alakítottak ki kapuval, a külsőnél kaputoronnyal. A várba K-felől egy ma is felismerhető mélyúton lehetett bejutni, amely a váron belül csigavonalban haladt. A kaputorony és a hozzá vezető út megerősítésére emelheték – talán már a tűzfegyverek korában – a vár ÉK-i sarkán egy ötszög alaprajzú védművet, amely mai felszínen földsánc-

ként jelenik meg. A romok területének beerdősödése csak az elmúlt néhány évtizedben következett be. Feltehetően a várhoz tartozhatott a vár hegyének ÉK-i lábánál ástott téglalap alakú tó is.¹

A várat először 1851-ben röviden Fényes Elek említi, majd 1864-ben értesülünk arról, hogy néhány évvel korábban kincskeresők egy sziklába vájt „kút alakú mélyedést” kezdtek kiásni a várban. Ugyanekkor a vár tövében halastó maradványait és egy „Virágkút” nevű jó forrást is említene.² A vár szerepel Kardra Kabos, Csánki Dezső, Gerecze Péter, Borovszky Samu, és Klein Gáspár munkáiban is.³ 1928-ban a várhegy északi oldalában lévő jégkorszakbeli barlang feltárása alkalmával az ásatást vezető Saád Andor a miskolci múzeumba néhány sima felületű, gyengén ezüstözött rézlapkát vitt be, melyekről Leszih Andor megállapította, hogy pénzhamisítás céljaira készültek. A környékbeli lakók kőbányászás és kőporszedés közben is találtak ilyen lapkákat és középkori cserepeket. Leszih Andor még 1928-ban több kutatóárkot húzott a várban, de a későbbi feltárások folytatásával megbízta az ásatáson kezdettől fogva részt vevő Szegő András szuhogyi cipész mestert. A vezetés és felügyelet nélkül végzett ásatások egészen a II. világháborúig folytatódtak kisebb-nagyobb megszakításokkal. A feltárt és feldolgozatlan leletek a miskolci múzeumba kerültek. Közben 1935. júliusában Leszih Andor elkészítette a vár felmérését és ekkor fotók is készültek, amelyek egyedüli dokumentumai a feltárásoknak. 1941-ben Leszih a csak a belsővár területén végzett kutatásokról és a vár történetéről részletes tanulmányban számolt be, ez azonban elsődlegesen az előkerült pénzhamisító műhelyre koncentrált és annak leleteit mutatta be, a dokumentációt nem közölte.⁴

A várral foglalkozó későbbi munkák elsősorban a már korábban közölt adatokat ismételték meg.⁵ A vár szerepelt Fügedi Erik és Engel Pál adattáiraiban is.⁶ 1992-ben a megyei vártopográfia foglalta össze a vár adatait, amikor felmérését is közzétették (88/a. ábra), de a romokat elfedő sűrű bozót miatt a felmérés a vár belső területét nem tartalmazta.⁷

2002-től kezdődően Szörényi Gábor András foglalkozott a várral több tanulmányában. Nemcsak a vár új geodéziai felmérését készítette el (88/b. ábra), hanem a terepjelenségek elemzésével valamint a jelenségek komplex módszer útján történő értékelésével a felszín alatti elemek, elsősorban a várfalak valószínűsíthető helyzetének meghatározásával a vár elvi rekonstrukcióját is elkészítette. Ezen túlmenően a vár történeti- és kutatástörténeti adatainak értékelését, valamint a Leszih Andor ásatásából származó és a múzeumba bekerült leletanyag feldolgozását is elvégezte.⁸

A vár építése a Tekes-rokonsághoz tartozó Ládi Pós fia „Csorba” Miklósnak [1289-1311] tulajdonítható, aki egyben a vár névadójának is tekinthető, és akinek családja később is Szuhogy falu birtokosa volt.

Valószínűleg a 14. sz. elején pusztulhatott el.⁹ 1351-ben a Ládiak eladják a Perényieknek Szuhogy falu birtokát, de sem ekkor, sem az adásvételt átíró 1383-as oklevélben a vár nem szerepel.¹⁰

Perényi Imre pohárnokmester 1403-ban, amikor a környéken birtokokat szerzett, egyúttal királyi engedélyt is kért, hogy újjáépítse. Ez a vár első említése. 1410-ben már újból állt a vár. Az 1440 után indult polgárháborúban id. Perényi János váltságdíja fejében átadta Pálóci Simonnak, de 1445-ben visszakapta és 1455-ben új adományt szerzett rá.¹¹ 1540–1541 fordulóján Ferdinánd király Bebek Ferencnek felsőmagyarországi főkapitánynak adta a várat, és Perényi Pétert más birtokkal szándékozott kárpótolni. Bebek Ferenc azonban 1541. februárjában már átadta azt testvéreinek Bebek Imrének. A Bebek birtoklása alatt Csorbakőről nincsenek források, ami összefügg az ekkor itt berendezett és 13 évig üzemelő pénzhamisító műhellyel. Miután Bebek Imre 1553-ban meghalt, a következő évben testvére, Bebek Ferenc, Abaúj és Gömör vármegye főispánja (aki ugyancsak veretett hamis pénzt), az özvegyet elűzte a várból és azt Rudabányáról hozott bányászokkal leromboltatta. A vár ásatásakor több helyen égésnyomokat is találtak, tehát valószínűleg fel is gyújtották az épületeket. A lerombolt vár azonban továbbra is Bebek Imre örököseinek tulajdona maradt, bár azt már soha többé nem építették újjá. A források ezek után még gyakran említik a várat, de már csak úgy, mint romos, vagy elpusztult, elhagyott erősséget. A váruradalom irányítói leköltöztek Szuhogyra, de jogilag még a 16–17. század fordulójáig csorbakői uradalomról és a hozzá tartozó falvakról beszéltek a források. A századforduló után már csak egy telek neve volt Csorbakő, pusztá vára pedig Szuhogy falu része lett.¹²

A várra vonatkozó történeti források és a helyszíni terepjelenségek alapján Szörényi Gábor András a vár négy nagyobb korszakát különítette el: Először Ládi Csorba Miklós 13–14. sz. fordulójára helyezhető toronyvára épült fel, amelyet a második periódusban, 1403-tól kezdődően át- és újjáépítettek. Ekkor palotaszárny épült és a várat egy falszorossal vették körbe. A következő periódusban a 15. sz. közepén vár ÉK-i részén egy kaputoronnyal erősített bővítés valószínűsíthető. A legkésőbbi periódusban pedig a kapuvédő épület elé, egy nagyobb méretű, szabálytalan ötszög alaprajzú újabb elővédművet emeltek, amely már a 16. sz.-ban készülhetett.¹³

Mindezek az eredmények azonban csak egy elvi rekonstrukció részének tekinthetők, ezért az elért eredmények bizonyítása és pontosítása csakis egy jövőbeli régészeti feltárással történhet meg.¹⁴

¹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 52.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2003. 165.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 14.

² FÉNYES E., 1851. 4. 165.; PESTY F., 1988. 336.

³ KARDRA K., 1871. okt. 19.; CSÁNKI D., 1890. 163.; GERECE P., 1906. 250.; BOROVSKY S., 1909. 41.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 152–153.

⁴ LESZIH A., 1941. 49. – Leírása szerint a vár kb. 20 m hosszú, 15 m széles „fellegvárból” állt, ezt 6–7 m távolságra egy 1,6–2,0 m széles belső várfal övezte, további 10 méterre pedig a külső várfal futott körbe. A külső fal előtt sáncárok húzódnak. A vár nyugati oldalán egy kb. 6 × 6 méteres helyiségből került elő a leletek nagy része.

⁵ GENTHON I., 1961. 285.; DÉNES GY., 1975. 380.; VK. I. (1975.) 185.; KISS G., 1984. 150–152.

⁶ FÜGEDI E., 1977. 120.; ENGEL P., 1977. 104.; ENGEL P., 1996. 296.

⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 51–52., 133.

⁸ SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2003. 165–226.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2004a. 24–26.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2004b. 231–320.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 11–15.

⁹ ENGEL P., 1996. 296.

¹⁰ Z. IV. 256–258. (216. sz.) – Szörényi Gábor András a birtok magas vételárát (200 márkányi garas) a területén lévő de romos várnak tulajdonítja. Vö.: SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2003. 181.

¹¹ Az 1480-as évek viszályában királyi hadak foglalták el néhány évre, de Perényi Imre legkésőbb 1493-ra visszakapta. Vö.: DL. 86015.

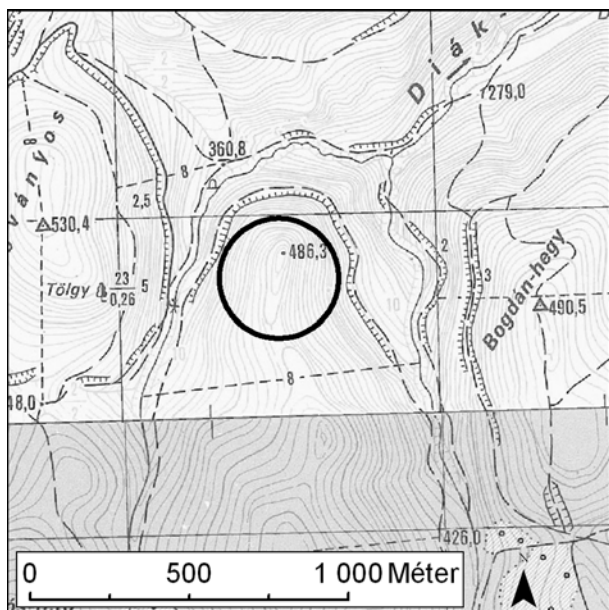
¹² CSÁNKI D., 1890. 163.; FÜGEDI E., 1977. 120.; ENGEL P., 1977. 104.; ENGEL P., 1996. 296.; NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 51–52.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2003. 175–218.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2004a. 24–26.

¹³ SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2004b. 232–246.; SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a. 12–14.

¹⁴ Uo.

91. TÁLLYA – MEKECSVÁR

Mekecsvár Tállyától ÉK-i irányban lévő Hidegkúti erdészháztól K-ÉK-re 1,5 km-re, a Csipkés-árok fölé É-i irányban kinyúló hegygerinc végén 486 m tszf. magasságban helyezkedik el. Ny-i irányban mellette emelkedik az 531 m magas Faragványos-hegy, É-ra kissé távolabb, kb. 1 km-re pedig a 607 m magas Szokolya magasodik.

A Mekecsvár keskeny hegygerincet képez. K-i széle és É-i vége alatt igen meredek hegyoldal húzódik, Ny-i oldala valamivel enyhébb lejtésű. D-i irányban kissé bemélyedő hegynyereg köti össze a hegy magasabb folytatásával.

A vár területét a D-i nyereg felől kb. 1 m belső magasságú kősánc védi, előtte 19 m széles árokkal. A sánc a K-i meredek oldalhoz érve megszűnik, a Ny-i lankásabb oldalra azonban átkanyarodik. 50–60 m után fokozatosan átmeleg terasz alakjába, így követ-hetjük végig az egész Ny-i oldalon, kb. 160 m hosszsan. A hegynyúlvány É-i végén már nincs nyoma

sáncnak vagy terasznak, ugyanígy a K-i oldalon sem. A sánccal kerített telep Ny-felé lejt, legmagasabb része a K-i szélén van, a meredek oldal felett. Hossza kb. 150 m, szélessége kb. 70 m. A vár egész területét erdő fedi.

Egy bizonytalan említéstől¹ eltekintve, egy 1789-ből származó térképen tűnik fel először, mint „*Pekets vár*”, bár nem egészen a pontos helyén jelölve.² 1898-ban Dongó-Gyárfás Géza már mint sánccal védett földvárat említi.³ A Borovszky-féle megyei monográfiában Vende Aladár is említést tesz a Mekets-vár sáncainak nyomairól, mint amit a középkori tállyai vár külső védművének tart,⁴ majd 1931-ben hasonlóan vélekedik róla Barna János és Vongrey Gusztáv is.⁵

A vár modern kutatása 1984-től számítható, amikor a vár helyét a Tállyán lakó Encsy György segítségével sikerült lokalizálni. 1994-ben Hellebrandt Magdolna foglalta össze a várra vonatkozó adatokat és ő már őskorinak határozta meg a várat, egyidejűleg közölte Nováki Gyulának és Sándorfi Györgynek a várról 1990-ben készített felmérését is (89. ábra).⁶

A vár területén a felszínen jellegtelen őskori cserépek találhatók, melyek között pontosabb kormeghatározásra alkalmas darab nem volt; ennek ellenére az erődítmény őskori, valószínűleg késő bronzkori eredetűnek tekinthető.⁷

¹ 1682-ben Tállyán egy „Mokus vár” nevű helyet említenek, kérdéses azonban, hogy ezt Mekecsvárra lehet-e vonatkoztatni. – Vö.: SCHRAM F., 1973. 156.

² OSZK. TK. 1650. sz. térkép

³ DONGÓ GYÁRFÁS G., 1898. 30.

⁴ VENDE A., 1905. 118.

⁵ BARNA J. – VONGREY G., 1931. 99.

⁶ B. HELLEBRANDT M., 1994. 61–64. – A várra legújabban: TAKÁCS P., é.n. 12, 14.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 8, 82.; NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 207–209.

⁷ D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 8, 82.

92. TÁLLYA – ÓVÁR

Táallyától ÉK-re mélyen a hegyek között található az 583 m magas Óvár nevű hegy, amely a környék legmagasabb hegye, a 607 m magas Szokolya szomszédságában, attól Ny-ra emelkedik. A hegy egyes régebbi térképeken „Patkány-tető” néven is szerepel. Az Óvár és a Szokolya között mély nyereg van, ahol az elposványosodott Szokolya-tó található.

Az egész hegytetőt kő- és földsánc veszi teljesen körbe, melynek nyomvonala annak ÉK-i szélén az Óvár hegyének legmagasabb pontját is érinti, majd innen a hegytető nagyjából DNY-i irányba lejt. A sánc belső magassága a K-i oldalon eléri a 3–4 métert is, a többi részen azonban alacsonyabb, különösen a Ny-i oldalon néhol csak 0,5–1 méter magas. A sánc kialakításához néhol a természetes, ma is szálban álló sziklákat is felhasználták a sáncépítők. Árok sehol nem található. Jelenleg négy átvágás szakítja meg a sáncot, feltehetően őskori bejáratok. A főbejárat az ÉK-i sarokban lehetett, ahová ma is széles, de erősen elhanyagolt út vezet fel a nyereg felől.

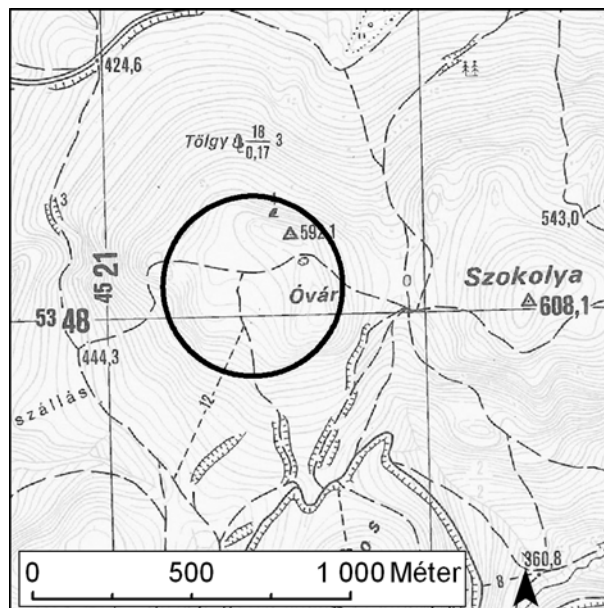
A sánccal bekerített szabálytalan terület nagyjából 700 × 600 m átmérőjű, területe kb. 27 ha. A belső terület Ny-i széléhez közel, a belső lejtő aljában egy mesterséges tó több méter mélyen beásott, vízzel telt medre látható. A tó hossza kb. 40 m, szélessége kb. 10–15 m. A vár egész területét jól áttekinthető erdő fedi.

A Táallya melletti Óvár nevével 1682-ből találkozunk először.¹ A várról az irodalomban több ismertetés található, de ezek tévesen határozták meg a vár korát. Elsőnek Dongó Gyárfás Géza tesz róla említést,² majd Berzeviczy Egyed foglalkozott vele, aki részletesen is leírta, de ez a valós állapotnak nem felel meg. A tévesen középkorinak, sőt 16–17. századnak tartott várról azt említi meg, hogy útellenőrző vár volt,³ de ez már csak azért sem kerülhet szóba, mert a legközelebbi úttól is igen messze helyezkedik el.

Az 1905. évi megyemonográfia a Várhegyen álló középkori várat és az Óvárat összetéveszti, mint ahogy erre a későbbiekben is találunk példát.⁴ Viszonylag pontosabb adatokat közölt a várról 1931-ben Barna János és Vongrey Gusztáv, de ők avar vagy honfoglalás-kori eredetű majd középkori mentsvárnak tekintik az Óvárat, leírva annak alakját, kiépítését és méreteit.⁵ A turisztikai irodalomban is bizonytalan említést tesznek a várról, és keverednek a táallyai várakra vonatkozó adatok, így ebbe a hibába esik Kiss Gábor is, aki nyilván irodalmi adatok alapján foglalta össze a táallyai vár(ak) történetét.⁶

1984-ben a vár helyét a Táallyán lakó Encsy György segítségével sikerült lokalizálni. A térképek közül elsőnek az 1986. évben kiadott megyetérkép jelölte meg az Óvárat romként, és ugyanebben az évben jelenik meg Németh Páltól egy kisebb ismertetés, aki végre külön az Óvár sáncait is megemlíti.⁷

1994-ben Hellebrandt Magdolna foglalta össze a várra vonatkozó adatokat, és ő már őskorinak határozta meg a várat, egyidejűleg közölte Nováki Gyulának és Sándorfi Györgynek a várról 1990-ben készített felmérését is (90. ábra).⁸

A vár területén a felszínen jellegtelen őskori cserépek találhatók, melyek között pontosabb kormeghatározásra alkalmas darab nem került elő; ennek ellenére az erődítmény őskori, valószínűleg késő bronzkori eredetűnek tekinthető.⁹

¹ SCHRAM F., 1973. 156.

² DONGÓ GYÁRFÁS G., 1898. 30.

³ BERZEVICZY E., 1903. 16–17.

⁴ VENDE A., 1905. 116.

⁵ BARNÁ J. – VONGREY G., 1931. 98–99.

⁶ Zempléni hgs. 1967. 144.; PAPP M., 1983. 67.; KISS G., 1984. 152–153.

⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén megye térképe. 1: 150.000 Hetedik jav. kiad. Budapest, 1986.; NÉMETH P., 1986. 10–11.

⁸ B. HELLEBRANDT M., 1994. 64–78. – A várra legújabban: TAKÁCS P., é.n. 12, 15.; D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 8, 81.; NOVÁKI GY. – SÁRKÓZY S., 2004. 214–215, 217., valamint: NOVÁKI, GY., 2006. 127–129.

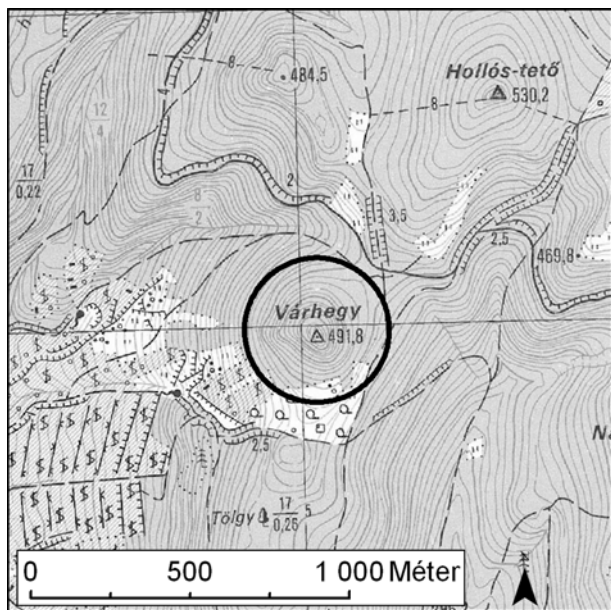
⁹ D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 8.

93. TÁLLYA – VÁRHEGY

Tálya középkori vára a településtől K-re kb. 3 km-re elhelyezkedő 491 m tszf. magasságú, igen meredek oldalú Várhegyen állt.

A Várhegyen álló falakat ma már nem látni, ellenben sok gödör és bolygatás teszi áttekinthetetlené a vár területét. Néhány gödör oldalában kisebb falcsont is látszik, de a mindenhol fellelhető sok épület-törmelék és habarcsos kő nem teszi lehetővé az alaprajz meghatározását. Nehezíti a tájékozódást a rendkívül sűrű, bozotos erdő is.

A terepalakulatok alapján egy felső és egy alsó várat különböztethetünk meg. A felső vár az É-i, magasabb részen helyezkedik el. Ennek Ny-i széle különösen erősen bolygatott, egy közelmúltban ásott gödörben pedig egy kis fal részei is előtűntek. Innen került elő egy faragott, gótikus bordakő töredék is, amely Encsy György tályai gyűjteményében van. A felső várhoz D-i irányból csatlakozik az alsó vár, átlag 2–3 méterrel alacsonyabb szintben és egész területe D-i irányba lejt. Területe a felső várhoz képest érintetlennek tűnik, csak a DNy-i szélén van egy nagyobb suvadás, ahol szintén kincskeresők dolgozhattak. Az alsó vár K-i szélén egy téglalap alaprajzú, sziklába vájt mélyedés van, 4 × 2,4 m mérettel, mélysége 4 m, valószínűleg ciszterna volt. A felső vár területe 35 × 22 m, az alsó váré 25 × 20 m, a két várrész együttes hossza 57 m.

Mindkét várrész szélét élesen elváló hegyperem jelzi, de az itt feltételezhető egykori várfalnak nincs nyoma a felszínen. E peremek alatt körös-körül igen meredek hegyoldal található. A vár leginkább ÉK-

felől, a mélyen alatta fekvő nyeregből volt megközelíthető, és bár itt is igen meredek a hegyoldal, erről az oldalról 9-10 méterrel alacsonyabb szinten mély és széles árok is védte. Az árkot a sziklába vájták bele, ezért néhol függőleges, több méter magas sziklafal képezi az árok mindkét oldalát. Az árokba hullott törmelék és föld alatt feltehetően a többi helyen is hasonló az árok széle. Az árok az É-i és az ÉK-i oldalon maradt meg a legépebben, szélessége 7–8 méter, de a K-i oldalon is folytatódik, egyre mélyebben. Itt a külső oldal nagyjából meghatározható, belső oldalát azonban a lehullott törmelék és föld betemette. Az árok az alsó vár DK-i sarka alatt lassan eltűnik. A hegy D-i és Ny-i meredek oldalában nincs nyoma ároknak, itt valószínűleg nem is volt.

A Várhegy É-i oldalán a sziklába vágott árok Ny-i vége a felszíni nyomok alapján nem tisztázható. Ide vezet fel az É-i oldalon az egykori út, amelynek nyomai – részben fákkal benőve – ma is jól látható. Az árok Ny-i végén volt a vár bejárata. Ennek folytatására, a felső és alsó vár felé a mai felszín nem nyújt támpontokat. A várfalak elrendeződése csak ásatással tisztázható.

A vár gyakran szerepel a történeti-, helytörténeti irodalomban, de mivel adataik elég bizonytalan eredetűek, ezért ezek ismertetésétől eltekintünk. Magáról a várról Engel Pál adatain¹ kívül a település 1994. évi monográfiájában B. Hellebrandt Magdolna és Takács Péter közölt összefoglalást elsődlegesen az irodalmi adatok alapján. Nemrég pedig Takács Péter foglalta össze újra a Tállyára vonatkozó adatokat.² A vár területén 1891-ben kisebb ásatást végeztek, amikor egy pincebejáratot találtak meg, egyéb eredményekről nem tudunk.³ A vár felmérését Nováki Gyula és Sándorfi György 1987-ben készítették el (91. ábra).

A vár viszonylag későn a 15. sz. elején tűnik fel a forrásokban, amikor a lázadó Debrői Istváné volt, akitől [1404-ben] Zsigmond hadai ostrommal elfoglalták. Ezután királyi vár, melyet Zsigmond Garai nádorra bízott (1406), majd 1410-ben Garai János és Mazóviai Hedvig házasságakor 12 ezer arany forint értékben adta zálogba nekik. A király 1422-ben viszcserélte a boszniai Szrebernik várért és Tállyát István szerb despotának adta. Tőle 1427-ben utódjára, Brankovics Györgyre szállt, akinek családja 1459-ig birtokolta.⁴ 1461-ben Mátyás a Szapolyaiaknak adományozza, majd Szapolyai Imre kérésére adományát az 1464-es koronázását követően megerősítette.⁵

Tállyát 1527-ben Báthori István kapta adományba, azonban 1528-ban I. Ferdinánd seregei elfoglalták, de Szapolyai János király katonái 1536-ban viszcavették. Erre oly módon került sor, hogy a várkapitányt, Boér Nagy Lászlót a várból csellel kicsalták,

elfogták, majd Regéc várába zárták, s így az őrség meghódolt.

Még ugyanazon év nyarán Ferdinánd nevében Serédy Gáspár ostromolta a – Czecey Lénárt várkapitány által védett – várat, majd annak elfoglalása után lerombolta. Ferdinánd eredetileg még 1535-ben Serédy Gáspárnak és Györgynek adta Tállya, Tokaj és Regéc várakat tartozékaikkal, de az erről szóló adománylevelet, csak 1541. január 13-án állította ki, melyben Tállya vára már romként szerepel.⁶

1550-ben Izabella királyné jogilag is átadta a vár feletti rendelkezési jogot Ferdinánd királynak, mely azon alapulhatott, hogy korábban Tállyát ő is Serédyeknek adományozta. Serédy Gáspár utána fivére György örökölte, majd 1560-tól György veje bekényi Alaghy János, György és Menyhért kapott rá királyi adományt. 1584-től Alaghy János Judit nevű leányának fiai, Mágócsi Gáspár, András és Ferenc lettek Tállya birtokosai. Mivel Alaghy Judit másodszor Rákóczi Zsigmondhoz ment férjhez, így 1590-től Tállya Rákóczié lett, melyre 1591-ben Rudolf királytól is megerősítést kapott. A várral kapcsolatos utolsó rendelkezés I. Rákóczi György felesége Lorántffy Zsuzsanna nevéhez fűződik, aki 1650-ben

a vár még álló falait lebontatta, és Tállyán ebből gazdasági épületeket építtetett.⁷

Az Országos Széchenyi Könyvtárban található Franciscus Römisch Tállya várát ábrázoló rajza 1789-ből.⁸ Ennek alapján azonban nem dönthető el, hogy a rajz, amely egy teljes magasságban fennálló romos tornyot és csatlakozó falcsonkokat ábrázol a valódi állapotot rögzítette-e, vagy csak egy elképzelt korábbi állapotot.⁹ Figyelembe véve, hogy a várat 1541-ben is már csak romnak írják le, valamint az, hogy 1650-ben tervszerű bontást végeztek rajta, erősen kérdésessé teszi az ábrázolt emeletmagasságú falak 18. századi fennállását.

¹ ENGEL P., 1977. 160.; ENGEL P., 1996. 438–439.

² B. HELLEBRANDT M., 1994. 79–82.; TAKÁCS P., 1994. 89–91.; TAKÁCS P., é.n. 19–21.

³ BARNA J. – VONGREY G., 1931. 94.

⁴ ENGEL P., 1977. 160.; ENGEL P., 1996. 438–439.

⁵ HORVÁTH R., 2001. 102.

⁶ BARNA J. – VONGREY G., 1931. 94.; B. HELLEBRANDT M., 1994. 79–82.

⁷ B. HELLEBRANDT M., 1994. 79–82.; TAKÁCS P., 1994. 91.; TAKÁCS P., é.n. 21.

⁸ OSZK. TK. 1650. sz. térkép

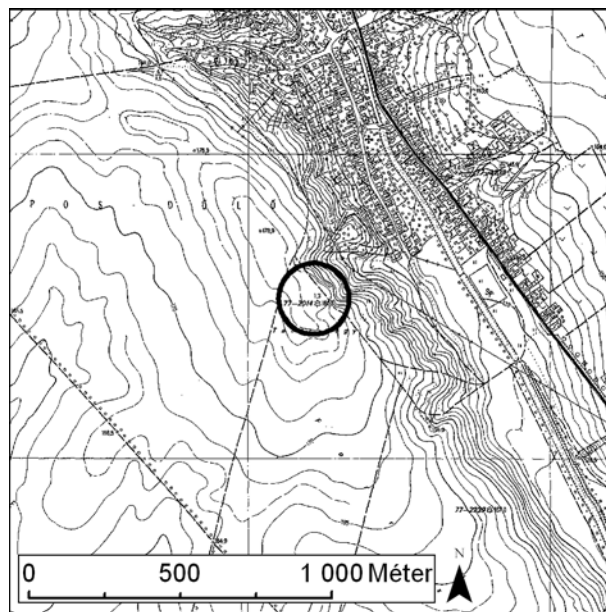
⁹ B. HELLEBRANDT M., 1994. 82.; TAKÁCS P., 1994. 89.

94. TARD – TATÁRDOMB

A Tatárdomb Tard község D-i sarkán, közvetlenül a temető felső vége mellett, a község felett elterülő széles dombhát ÉK-i szélén található. A kis dombot félkörívben mesterséges árok választja el a dombhát többi részétől. A szántóföldként használt területen a kontúrok erősen lekoptak, pontos egykori méretét nem lehet megállapítani. Az árok K-i vége a meredek domboldalon végződik, É-i vége pedig egy kis természetes magaslat felé tart, majd ez alatt elkanyarodva, ugyancsak a meredek domboldalon ér véget. Az árok felső szélessége mai alakjában 50 m körüli, mélysége 1,5–2 m. A középső kis ovális domb K-i oldala a természetes domboldalon folytatódik, ezen az oldalon nincs árok. Felső, domború részének átmérője 18–22 m körüli. A domb átlagos magassága az árokból számítva 3 m. A kis dombon és annak középpontjától számítva 130–150 m távolságig a szántóföldön sok őskori cserép található. A nyílt telep tehát a váron kívül jóval nagyobb területre terjedt ki.¹

A Tatárdombot, mint régészeti lelőhelyet, elsőnek Ipolyi Arnold említi 1863-ban. A domb alatti temetőben sírásás közben „apró cserépedényeket” találnak, melyekből néhány épebbet az egri érseknek küldtek meg.² A következő évben, mint „tatár-vár”-ról, illetve „Tatár-hegy”-ről írnak róla, melynek alján erődítés van, sánc nyoma és sok cserép található. A szántóföldnek használt domb alatt egy nagy boltozatos pincét is említenek.³ Rómer Flóris bronzkori cserépek lelőhelyeként szerepelteti, egyúttal képekben

egy vas karperecet és egy vas fibulát ismertet a késői vaskorból, amelyek Ipolyi Arnold birtokában voltak.⁴ Ugyanezeket Ipolyi 1873-ban is említi és hozzáfűzi, hogy azóta itt 25 db. „byzanti és velencei arany találatot”.⁵

Hampel József 1892-ben egy Tardról származó „sodrott karperec”-re hivatkozik Ipolyi gyűjteményé-

ből, de közelebbi lelőhely megnevezése nélkül.⁶ 1894–1896 között ásatás is volt a dombon, de erről semmi közelebbit sem tudunk. Feltehetően ekkor kerültek elő azok az őskori leletek (hálónéhezékek, fokos csontból, orsógomb), amelyeket Lossonczy István 1902-ben ismertetett a Borsod-Miskolci Múzeumból.⁷ 1960-ban a Tatárdombot a védett régészeti lelőhelyek közé sorolják.⁸ 1965-ben Kemenczei Tibor és K. Végh Katalin a felszínen gyűjtött cserepek alapján a lelőhelyet a kora bronzkori hatvani kultúra településeként határozták meg. Később ugyanerre az eredményre jutott Kalicz Nándor is, egy innen származó, a miskolci múzeumban őrzött kerámialelet és a régi leírások alapján.⁹ Legutóbb 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (92. ábra).¹⁰

Az erődítmény a helyszínről származó régészeti leletek alapján a kora bronzkorba, a hatvani kultúra időszakába sorolható. Bizonytalan ugyanakkor, hogy a Tardról származó fém és egyéb leletek a Tatárdombi lelőhelyhez köthetők-e.

¹ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 23.

² IPOLYI A., 1863. 174.

³ PESTY F., 1988. 338–339, 383.

⁴ RÓMER F., 1866. 120, 112–113. kép.

⁵ IPOLYI A., 1873b. 487. – Ebben a közleményben Tard helyett „Tar” szerepel. Mivel azonban ennek helyét Borsod és Heves megye szélére teszi, nyilván elírásról van szó, és nem a Nógrád megyei Tar község a lelőhely. Ugyanezzel a hibával említi később Szendrei János is. Vö.: SZENDREI J., 1886–1911. I. 351.

⁶ HAMPEL J., 1886–1896. II. 162.

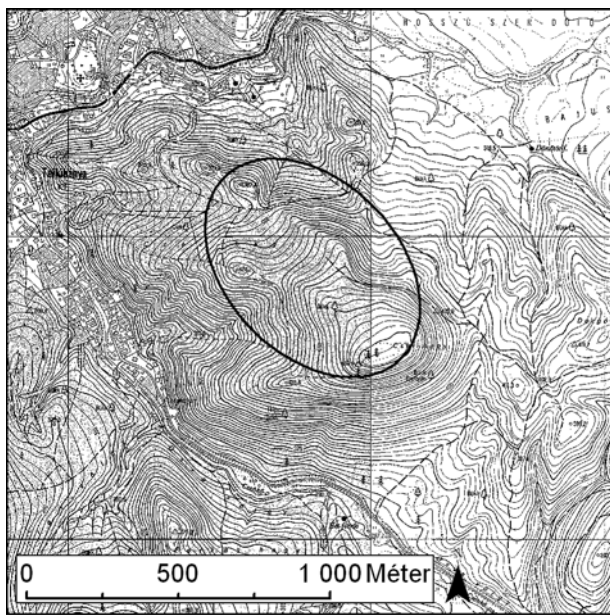
⁷ SZENDREI J., 1897. 185.; LOSSONCZY I., 1902b. 85.

⁸ HOM Régészeti Adattára. 650/2/1960.

⁹ KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1966. 406.; KALICZ N., 1968. 119.

¹⁰ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 22–23, 110.

95. TELKIBÁNYA – CSER-HEGY

A Cser-hegy Telkibánya felett közvetlenül DK-re emelkedik. A hegyet Ny-ról és D-ről a Cserenkő-patak völgye, É-ről a Vörös-patak völgye határolja. K-felé egy kb. 60 méterrel mélyebben fekvő nyereggel kapcsolódik a szomszédos hegyekhez, így a Cser-hegy önálló hegyet képez. A hegy Ny-felől K-i irányban fokozatosan emelkedik. Négy kisebb mellécsúcs után kezdődik a hegy főrésze, egyenletes, erős emelkedővel éri el a DK-i végén a hegy legmagasabb részét, az 505 m magas tetőt. A tető ezután meredeken közvetlenül bukik le a mélyen fekvő, említett nyeregig.

A sáncvár a hegy főrészt foglalja magába, területét jól áttekinthető erdő fedi. A sánc a 387,4 m magas harmadik mellécsúcsnál kezdődik és a hegy legma-

gasabbra kiemelkedő DK-i végén ér véget. A hegyet a sánc, illetve ennek többnyire ma már csak perem vagy terasz formában felismerhető elmosódott alakja teljesen körbeveszi. A sánc többnyire földből – a legmagasabb DK-i végén azonban az itt erősen köves terület miatt kőből – készült. A sánc legépebben az ÉK-i és a Ny-i oldalon maradt meg. Különösen ez utóbbi helyen impozáns, belső magassága 1,5–2 m, külső magassága eléri a 6–7 m-t, talpszélessége 20 m körüli. A sánc egyetlen ma is jól felismerhető, bár erősen rongált állagú kapuja a Ny-i sarokban van, melyen ma is (több) út vezet keresztül a hegytető felé. A kapunál a sánc a feltételezhető eredeténél sokkal szélesebb részen szakad meg. A sánc mentén szórva nyosan néhány jellegtelen cserepet találtunk. A sáncal körülvett terület hossza 780 m, legnagyobb szélessége 300 m, a sánc teljes hossza 2000 m.

Az őskori telep valószínűleg áterjedt a kaputól és a 387,4 m magas mellécsúcsról Ny-ra eső hegyoldalra is, mivel itt is lehetett találni néhány cserepet. Az említett mellécsúcsról Ny-i irányban mintha sánc, vagy terasz húzódná, ami igen bizonytalanul átkanyarodik a 345,9 m magas mellécsúcs Ny-i oldalához is. Itt azonban a sánc megszakad és az innen D-re eső szemközti hegyoldalban sem sikerült sánc nyomát felfedezni. Az említett sáncra, illetve teraszra emlékeztető alakzatnak tehát éppen a viszonylag lankásabb D-i oldal felől nem találni lezárását. További helyszíni kutatást igényel az, hogy ez a terület nyílt vagy szintén erődített volt-e.

A várat a szakirodalom nem említi. A telkibányai bányászati múzeum korábbi igazgatója Murvay László egy riport kapcsán – egy helyi protocollumra hivatkozva – említette meg, hogy a csehek által megerősített telkibányai templommal „szemben lévő cseh helyen az ostromlók táborhelyét képező földhányás-

ok és sáncok” ma is láthatók.¹ Az eredetileg 1687-ből származó protocollum hiteles szövegét később Benke István ismertette: „*A Templom ellenében való hegyről ostromlották őket, [mármint a cseheket] melyet most is Cserhegyének hínak, a' holott is földhányások helyei láttatnak.*”² Az említett utalás nyomán 1993. év őszén a Cser-hegyet Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén járta be Patay Pállal együtt. Ennek eredményeként egy nagy kiterjedésű, eddig ismeretlen, – de a leírásokkal szemben nem középkori eredetű – sáncvárat sikerült lokalizálni, melynek adatait, 1994. évi felmérésével együtt 1997-ben tették közzé (93. ábra).³

A sáncvár területén előkerült őskori cserépdarabok között közelebbi kormeghatározásra alkalmas nem volt. Korára vonatkozóan azonban leginkább a késő bronzkor jöhet számításba a környék többi őskori sáncvárához hasonlóan. Erre a korra a többnyire magas fekvésű, nagy kiterjedésű sáncvárak a jellemzők, de végleges kormeghatározás csak régészeti kutatástól várható.

¹ RAPCSÁNYI L., 1975. 36.

² BENKE I., 1988. 103.

³ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 84–88.

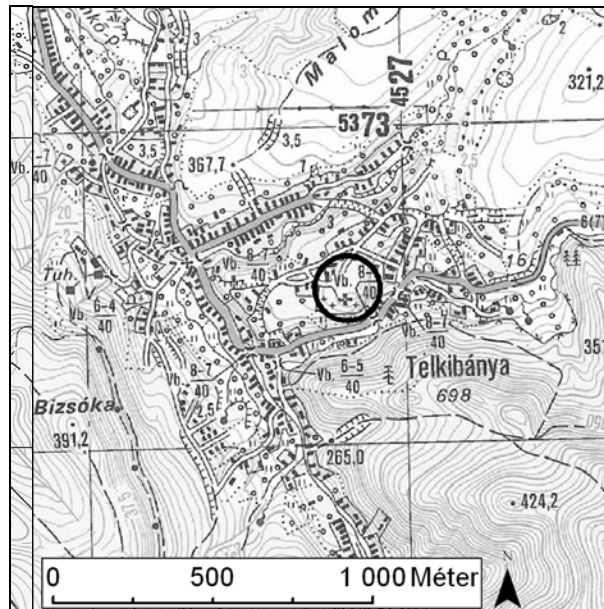
96. TELKIBÁNYA – TEMPLOMDOMB

A Telkibánya közepén emelkedő Templomdomb legmagasabb pontját a középkori eredetű többször átépített református templom foglalja el, melyet temető vesz körül. A temető szélén sáncárok fut körbe, melybe a sírok egy részét is beleásták. Az árokkal közrefogott terület a Templomdomb fennsíkszerű platójának DK-i szélén annak közel 1/3 részét foglalja el.

A 116 m átmérőjű területet körbevevő árok nagyrészt most is ép állapotban van, csak az ÉNy-i oldal mintegy 70 m hosszú szakaszán lett teljesen feltöltve, melynek helyén jelenleg aszfaltozott út, épületek és kertek találhatók. Az árok a K-i oldalon szakadékbá torkollik bizonyára újabkori földcsuszamlás vagy lebányászás következményeként, majd 70–80 m után folytatódik ismét az árok az É-i oldalon és az útig követhető. A K-i oldalon a szakadék vonalából indul egy másik árok a vár belseje felé, de kb. 30 m után megszűnik; valószínűleg egy belső árok kezdete, de folytatását már teljesen feltöltötték. A Ny-i oldalon az árok külső szélén található a sánc egyetlen, ma is épen maradt mintegy 50 m-es szakasza, melynek D-i vége a meredek hegyoldalban végződik, É-i folytatását pedig a már említett aszfaltozott út, épületek és kertek kialakításakor tüntették el. A várat a D-i, a K-i és az ÉK-i oldalon a meredek hegyoldal is védte, így itt egyetlen sáncárok is elegendő volt; az É-i és Ny-i oldalon azonban a hegytető folytatódik, ezért ezeken a helyeken komolyabb erősítés kellett. Ez utóbbira utal a K-i oldal szakadéktól kiinduló árokmaradványa és a Ny-i oldal sánca, amelyek feltehetően a körbefutó sáncárok további erősítését szolgálták.

A ma is látható sánccról és árokról először a templom É-i falában az 1624. évi átépítéskor állított, – jelenleg is eredeti helyén álló – korabeli emléktábla szövege tesz említést.¹ Ezt követi a helyi református egyház 1687. évi protokolluma, mely szerint a 15. sz. közepén a várost megszállva tartó husziták (csehek) erősítették meg a templomot, „*azt árokkal körül vévén abból oltalmazták magukat.*”² 1906-ban Gerecze Péter tesz említést műemlékjegyzékében az erősítményről,

amikor bástyák és körfalak maradványairól ír.³ Soós Elemér is említi, Pogrányi-Nagy Félix pedig az olyan erősített városok közé sorolja, amely ma is lakott, de „erődművei” eltűntek.⁴ Később Molnár Endre tévesen azt írja róla, hogy: 1395-ben „*civitas*”-ként megerősített hely volt két hatalmas kőtemplommal, melyeket védőfalak vettek körül. Az erősítéseket a templomokkal együtt a csehek elpusztították, de bástyáinak, árkaiknak csekély nyoma még ma is látszik.⁵

A Telkibányával foglalkozó későbbi munkák jó részét a már korábban közölt adatokat ismételték meg, utalva a középkori bányaváros korabeli erősítményeire.⁶ Benke István adatai szerint a templom körüli temetőben sírásás közben gyakran nagyméretű faragott párkánykövek kerültek elő, melyből és a város középkori címere alapján itt kőből falazott várra következtetett.⁷ A templom körüli sáncok 1994-ben

kerültek felmérésre; majd a felmérés közzétételére az erődítményre vonatkozó adatokkal együtt 1997-ben került sor (94. ábra).⁸ Telkibánya középkori története szempontjából fontos körülmény volt, hogy 1997-ben váratlanul előkerültek az erődítményen kívül, a Templomdomb K-i szélén, a mai református templomtól mintegy 300 méterre Ny-ra a telkibányai Szent Katalin ispotály maradványai, amelyet 1997–1998. évben Pusztai Tamás tárt fel.⁹

2001-ben Tolnai Gergely foglalkozott az erődítménnyel, melynek kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy itt nem tipikus templomerődítésről van szó, hanem egy korábbi védmű közepébe építették be utólag a templomot.¹⁰ Ugyanebben az évben Benke István újból foglalkozott a település bányászata kapcsán az itteni várral is, a huszitáknak tulajdonítva annak létesítését.¹¹

Telkibányával kapcsolatban tudjuk, hogy I. Károly király 1341-ben intézkedett a királyi bányaváros határainak megállapításáról.¹² 1428-ban szerepel először a feltehetően Szűz Mária tiszteletére szentelt plébániatemploma, ami a mai református templommal azonosítható.¹³ Erődítményére vonatkozó egyetlen közvetlen hiteles adatunk 1445-ből való, amikor említik „Polyak”-ot *Thelkybanya fortalicium* kapitányát, aki Újvár és Zemplén megyék comese is volt ekkor.¹⁴ 1447-ben Hunyadi János kormányzó Telkibányát, mint királyi várost zálogként a Rozgonyiaknak adja, melynek birtokában, 1470-ben Mátyás király megerősíti őket.¹⁵

Megítélésünk szerint Telkibánya településtörténete, helyrajzi viszonyai és temploma további kutatást igényelnek. Így bizonyítékok hiányában csak feltételezhető, hogy a ma látható sáncok az 1445-ben említett erődítménnyel azonosak.¹⁶ Mivel a vár területén jelenleg is működő temető helyezkedik el, ezért egy jövőbeli régészeti kutatás csak nagyon korlátozott mértékű lehet.

A Templomdomb feltehetően a középkori eredetű bányaváros korai településszerkezetét őrizhette meg, amire Pusztai Tamás is utalt,¹⁷ jelenleg azonban még nem dönthető el, hogy a dombra épült középkori város rendelkezett-e az erődítményen kívül városerődítéssel is vagy nem.

¹ „...nagy töltések...az melly árok...” A felirat szövegét idézi: RAPCSÁNYI L., 1975. 34.; VÁRADY J., 1989. 333.; BENKE I., 2001. 70–71.

² RAPCSÁNYI L., 1975. 36.; BENKE I., 1988. 102–103.

³ GERECZE P., 1906. 90.

⁴ SOÓS E., 1889–1928. I. 381.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 56.

⁵ MOLNÁR E., 1935. 217–218. – A másik templom és a bástyák említése téves.

⁶ GENTHON I., 1951. 179.; MJ. 1960. 121.; Zempléni hg. 1967. 189.; VK. I. 261.; FRISNYÁK S., 1983. 370, 413. – Frisnyák Sándor szerint Telkibánya máig megmaradt gótikus temploma egy őskori földvár sáncain épült.

⁷ BENKE I., 1988. 103–104., a címer ábrázolásával. – Az előkerült kőfaragványok feltehetően az 1624-ben átépített templomból és az ekkor lebontott keletelt szentélyéből származhatnak. Vö.: VÁRADY J., 1989. 332.

⁸ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 88–95.

⁹ PUSZTAI T., 2000. 117–134.; BELÉNYESSY K., 2004. 32. – Pusztai az ispotály helyszínrajzán az épülettől K-re egy félköríves sáncmaradványt is feltételezen jelölt, amelynek elhelyezkedése esetleg a Templomdomb egész területének erődítetttségét valószínűsítheti.

¹⁰ TOLNAI G., 2001. 97. – 2005-ben Tolnai Gergely a helyszínt megismerve megerősítette korábbi megállapításait. Vö.: TOLNAI G., 2005. 43.

¹¹ BENKE I., 2001. passim

¹² AOkl. XXV. 493., 545., 591. sz.

¹³ DI. 11976; MEZŐ A., 2003. 470.

¹⁴ DI. 83719 – Vö.: KÁLNICZKY L., 1982. 150. Valószínűleg arról a körtvélyesi Polyák Henrikről van szó, aki később is szerepel az ugyanebben az oklevélben szintén említett Abaúj megyei Koksó birtokával kapcsolatban (Vö.: DI. 83737, DI. 83721).

¹⁵ 1447: DI. 14062; DI. 14063; 1470: DI. 16973; DI. 17124

¹⁶ Vö.: SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. 92. – Hasonló kritikát fogalmazott meg 2000-ben Pusztai Tamás is. Vö.: PUSZTAI T., 2000. 117.

¹⁷ PUSZTAI T., 2000. 127.

97. TIBOLDDARÓC – VÁRHEGY (KÁCSI VÁR)

Kácstól D-re helyezkedik el a 325,2 m tszf. magasságú *Várhegy*, amelynek K-i irányban egy önálló kis csúcsot képező nyúlványán található a vár maradványai. A 235,1 m tszf. magasságú önálló kis csúcs közvetlenül Kács DK-i vége fölött, a Kácsi patak völgyétől meredeken emelkedik. A vár csak Kács belterületéről, DNY-ra a Varga-völgy irányába haladva, majd a Kácsi patak jobb oldalára érve innen DK-i irányba vezető kijárt mélyúton érhető el, amely a Várhegy és a K-i önálló kis csúcs közötti nyeregbe ér fel. Ettől kb. 30 m-re található a vár maradványai.

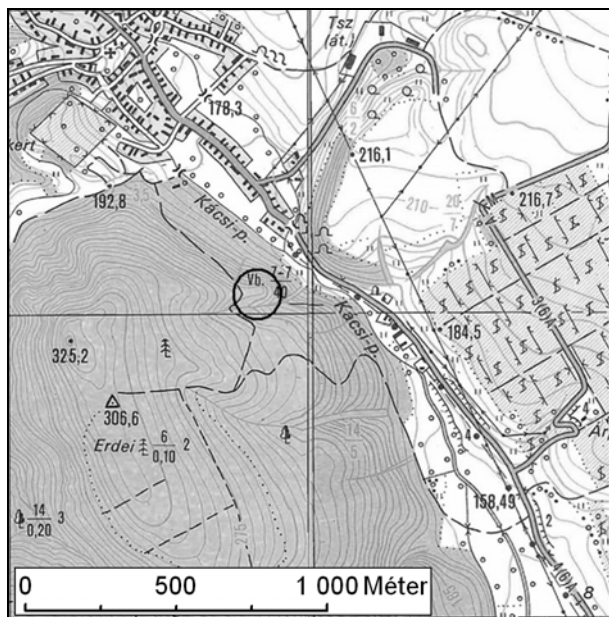
A kisméretű vár közepét egy kerek domb alkotja, négyzetes kőtorony erősen lepusztult maradványai-val. A dombtetőt körben árok övezi, külső oldalán földtöltéssel (sánccal). A vár platójának átmérője 22–25 m, területe 0,04 ha. Az árok szélessége 11–17 m,

mélysége 2–4 m között változik. A sánc a déli oldalon megszakad, valószínűleg ott volt a vár bejárata.

A Tibolddaróc (a 14. századi Alkács) területén fekvő várat a történeti irodalom következetesen kácsi várnak, helyben esetenként Tibold várának is nevezik. Első nyomát egy kéziratos térképen találjuk 1789-ből, amely „Várhegy alatt” felirattal utal a várra.¹ Fényes Elek Kácsnál említi a Várhegyen lévő régi vár maradványait, amelynek építését szerinte sokan Árpádnak tulajdonítják.² Pesty Frigyes gyűjtésében két helyen, Tibolddarócnál és Kácsnál is szerepel, amit a lakosok Örsvárnak neveznek.³

Kandra Kabos tévesen az Anonymus által említett Örsúr-varával azonosítja, de megjegyzi, hogy a nép Tibold várának is nevezi.⁴ Soós Elemér az

Égettmalom feletti várat „Tyboldi”-ként szerepelteti. Később tévesen ismét Örsúr váraként említik, illetve röviden leírják a romokat többen is.⁵ Kozák Károly a kácsi Árpád-kori bencés kolostor feltárása alkalmával – 1962–1967 között – a várat is bejárta és röviden leírta. A felszíni nyomokból megállapította, hogy a várban csak egy lakótorony állhatott, amelyet valószínűleg a sziklába vágott árokból kikerült kövekből építettek.⁶

Kozák Károly megállapításait az 1967–1968-ban Parádi Nándor vezetésével végzett ásatás lényegében igazolta. Ásatása során egy 10 × 10 m alapterületű, négyszögű torony falmaradványait tárta fel, amelyet közvetlenül a sziklára alapoztak. A fal vastagsága 2,5 m, a torony belső mérete 5 × 5 m. Külső sarkai armírozottak voltak. Bejárat nem szakította meg a falat, ez a lepusztult felső szinten volt. A torony melletti, törmelékkel borított egykori járószinten sok lelet

volt (cserép, kulcs és egyéb vastárgyak, kőmozsár). A sziklába vágott ároknak, amelynek feltöltődését is átvágta Parádi, eredetileg mindkét oldalát csaknem függőlegesre képezték ki. A törmelék mai felszíne alá 2 méterre tudtak leásni, de omlásveszély miatt az árok alját nem sikerült elérni, eredeti mélysége 6 méternél is több lehetett (95. ábra).⁷

Parádi az eredmények alapján megállapította, hogy a várban egyetlen lakótorony volt, melynek fennállását a 12. század második felétől, vagy végétől, a 14. század első feléig, vagy közepéig terjedő időszakra határozta meg. A történeti adatok alapos elemzésével pedig arra a következtetésre jut, hogy a kácsi vár nem azonos az Anonymus által említett Örsúr-varával, hanem későbbi, ugyanezen nemzetség több ágra szakadása után a daróci ág birtokában lehetett. Parádi azt is valószínűsítette, hogy a 14. században ez a nemzetség elszegényedett és mint erre a régészeti leletek is utalnak, a kácsi várat elhagyták és az pusztulásnak indult.⁸

A vár okleveles említéséről nem tudunk. Darócot (a mai Tibolddarócot) első alkalommal az 1332–1335. évi pápai tizedjegyzék említi, ezt követően 1339-ben, valamint 1347-ben szerepel, amikor az Örsúr nemzetség birtokosztozásakor Tybold és fiai kapják. Az ő utódai, a daróci Tiboldi család birtoka annak kihalásáig, 1544-ig.⁹

¹ B.-A.-Z. M. Lt. T. 35/1. sz. térkép

² FÉNYES E., 1851. II. 162.

³ PESTY F., 1988. 163. 341–342.

⁴ KANDRA K., 1871. okt. 19.; KANDRA K., 1885a. 170.

⁵ SOÓS E., 1889–1928. VI. 372.; ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. 133.; GENTHON I., 1961. 149.; VK. I. (1975.) 172.; KISS G., 1984. 108.

⁶ KOZÁK K., 1968. 231.

⁷ PARÁDI N., 1982a. 9–30.; PARÁDI N., 1982b. 131–149.

⁸ Uo.

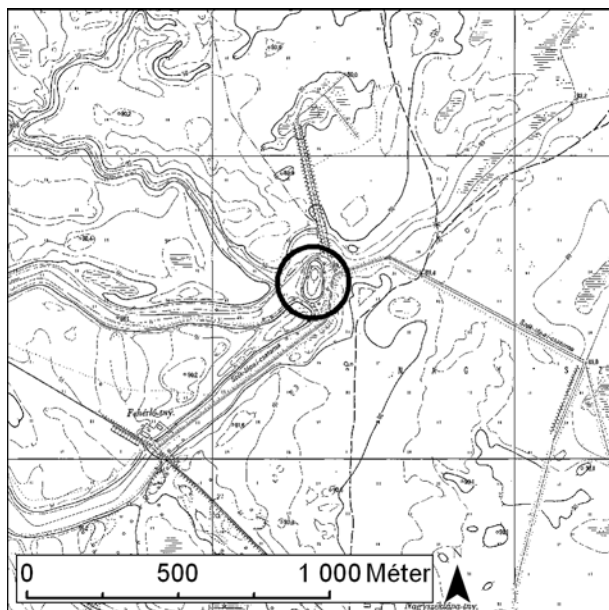
⁹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 769.; AOkl. XXIII. 45. szám.; ENGEL P., 2002. passim

98. TISZABÁBOLNA - FEHÉRLÓ-TANYA – FÖLDVÁR

Tiszababolna községtől É-ra 2 km-re, a Szentistván felé vezető földút mellett van a Fehérló-tanya. Ettől ÉK-re kb. 800 m-re találjuk a földvárat. A 2,5–3 méterre kiemelkedő, É-D-i irányú lapos dombhát É-i végét félkörívben veszi körül egy eredetileg természetes, ma már ásott mederben folyó patak. A dombhát csak D-felől közelíthető meg, ebből az irányból egy mesterséges árok védte a várat. Más erősítésnek nincs nyoma. Az így különválasztott „sziget” oldalai az egykor 70 m széles, mocsaras vízfolyásig lejtének. A mesterséges árok hossza kb. 80 m, szélessége 20–30, mélysége 2 m. Ezen át 5 m széles, nyilván újkori töltésen lehet bejutni az ovális szigetre, melynek

hossza 135, legnagyobb szélessége 65 m, területe 0,42 ha. Jelenleg az egész terület parlag.

A Fehérló-csárda helynevet 1864-ben említik.¹ A mellette lévő régészeti lelőhelyet „Földvár” megjelöléssel 1965-ben sorolta be a miskolci múzeum a védett régészeti területek közé.² Kalicz Nándor 1968-ban megjelent munkájában foglalkozott vele. Említ egy 18. századi térképet, amely „Földvár”-nak jelöli a helyet. Bejárása alapján leírja a vár fekvését és méreteit és megállapítja, hogy mesterséges árokkal választották el a domb többi részétől. A felszínen gyűjtött cserepek alapján a hatvani kultúra lelőhelyei közé

sorolta. Mivel Kalicz a védőárkon kívüli területen csak kevés cserepet talált, ezért feltételezte, hogy – a többi hasonló korú lelőhelytől eltérően – itt az egész őskori telep csak a védőárkon belüli területre szorított.³ A várra vonatkozó adatokat 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia, foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (96. ábra).⁴

A földvár erősítését – az előkerült leletek alapján – a kora bronzkori hatvani kultúra idejébe helyezhetjük.

¹ PESTY F., 1988. 344.

² HOM Régészeti Adattára. (1965. máj. 25.) 0152 helyrajzi számmal.

³ KALICZ N., 1968. 118., 134. – Szentistván község határában említi, valójában azonban, bár a két község határvonalán fekszik, a lelőhely már Tiszabábolna területére esik.

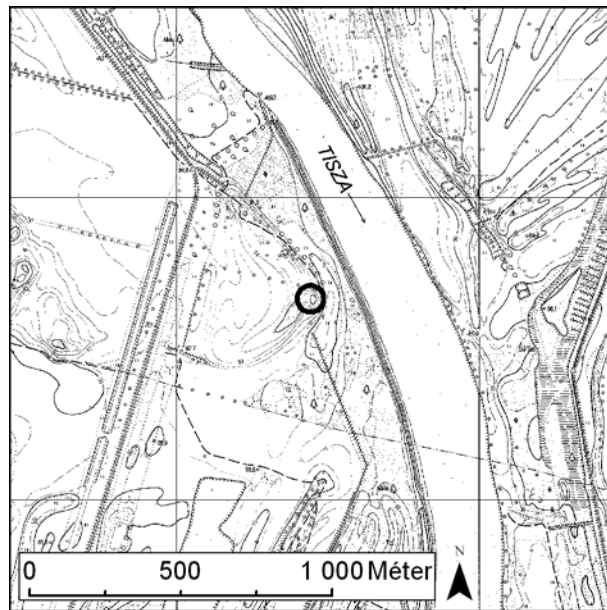
⁴ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 23, 111.

99. TISZAKESZI – SZÓDADOMB

A Szódadomb Tiszakeszi községtől D-re 3,5 km-re, az árvízvédelmi töltéstől K-re 500 méterre található, a Tisza jobb parti árterülete fölötti magaspart szélén. A magaspart itt kissé kiugrik az ártérbe, ennek végén kis dombot vesz körbe egy mesterséges árok. Az ártér felőli meredek oldal egyenes folytatása a kis domb oldalának, itt tehát nincs árok. Az egész terület szántóföld, az árok alig észrevehető, a domb is erősen lepusztult. Ezért pontos méretek sem állapíthatók meg a felszínen. A domb felső átmérője kb. 17 m. Az árok mai felső szélessége kb. 25–35 m, mélysége 0,5–1,5 m. A felszínen a Szódadomb lakottságára utaló cserepek találhatók.

A Szódadombot, mint helynevet, először 1868-ban említik.¹ 1901-ben Gálffy Ignác végzett itt ásást, egy kora vaskori zsugorított csontvázat tárt fel edénymellékletekkel.² Az irodalomban Tompa Ferenc ismerteti először régészeti lelőhelyként, aki 1936-ban végzett itt ásást. A domb Ny-i részén 10 × 5 méteres szelvényt nyitott, a rétegek összvastagsága 2,70 m volt. Alul a neolitikus tiszai kultúra első fázisának a telepét találta, amelyben tűzhelyek, lakógödörök, sok kagyló és hulladékgödör került elő. A felső rétegek a középső bronzkori füzesabonyi kultúrából származnak.³

1959-ben Bóna István 13 darabból álló, innen származó bronz csüngő leletet ismertet a középső bronzkor végéről.⁴ 1963-ban ugyanő a hatvani kultúra itteni telepét tartja jelentősnek, a füzesabonyit kevés lelet képviseli. A késő bronzkorból az egyeki kultúrába sorolható bronzleletek kerültek elő, ezek alapján arra következtetett, hogy ekkor csak a domb egyik részét lakták, másik része temető volt.⁵ 1968-ban Kalicz Nándor korábbi terepbejárása alapján

kerek, kis várat állapított itt meg, árokkal körülvéve, amely a telep többi nyílt részétől választja el. A felszíni leletek alapján ő is a hatvani kultúra jelenlétét határozta meg.⁶ Legutóbb 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (97. ábra).⁷

Az említett eddig végzett ásítás és a későbbi felszíni leletgyűjtések alapján, a Szódadombon legkorábban a neolitikus tiszai kultúra telepedett meg, melyet később a bronzkorban a hatvani, majd a füzesabonyi kultúra követte. Az erősítés korát, valószínűleg az utóbbi két kultúra idejébe sorolhatjuk.

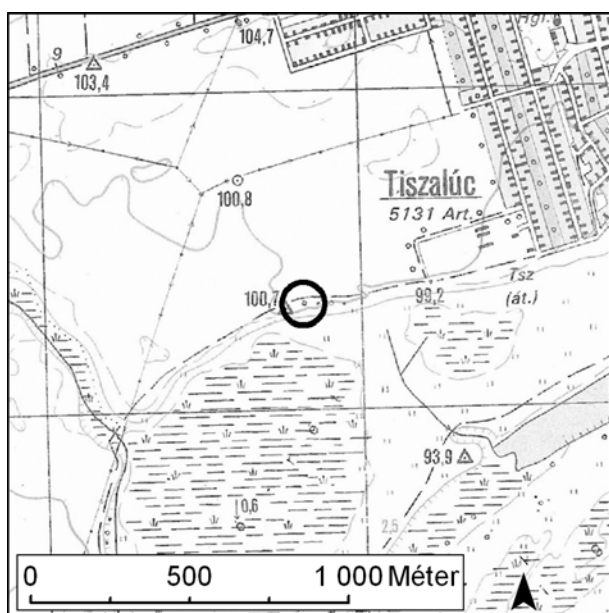
¹ PESTY F., 1988. 422.² KEMENCZEI T., 1988. 91.³ TOMPA F., 1934–1935. 44, 98.; KALICZ N., 1968. 118.⁴ BÓNA I., 1959. 214–216.⁵ BÓNA I., 1963. 15–31.; – A füzesabonyi kultúra lelőhelyei között említi Kemenczei Tibor is (KEMENCZEI T., 1963. 177.), amely

kultúrából Bóna István később egy halsütő tálat említ e lelőhelyről (BÓNA I., 1975. 154.). A késő bronzkori leletekkel kapcsolatban nem világos, hogy az árokkal védett kis dombon, vagy a mellette elterülő nyílt dombháton kerültek-e elő.

⁶ KALICZ N., 1968. 118, 132.⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 23–24, 111.

100. TISZALÚC – DANKADOMB

A Dankadomb Tiszalúc község D-i végétől Ny-ra, 500 m-re fekszik az egykori Tisza-meder feletti magaspárt szélén. Az itt elterülő nyílt őskori telepből egy kb. 3 méterrel magasabb részt választ el egy félkörívben hajló, 46 m széles, mai állapotában 2 m mély, mesterséges árok, amely a partoldalra támaszkodik. Az így elválasztott, védett terület hossza kb. 38, szélessége kb. 15 m. Mai alakjában már rongált, bolygatások nyomát mutatja. Egy részét a Tisza elmosta, és az árok is erősen feltöltődött.

A lelőhely 1957-től ismert, amikor a Dankadomb Ny-i végéből földet hordtak el, ezért ezt követően még ugyanebben az évben gyors leletmentésre, majd 1960-ban már ásatására is sor került, mindkét esetben Kalicz Nándor vezetésével. Ennek során a kultúrréteg alján a kora bronzkori zóki kultúra nyír-ségi csoportjának 40–60 cm vastag települési rétege jelentette itt az első emberi lét nyomát, felette a bronzkor elejéről származó hatvani kultúra 3 m vastag rétegsorát tárta fel. Sok háztörmelék és egyéb hulladék tell-szerű településre utalt, melynek legkorábbi periódusában agyagalapozású házat építettek a korabeli felszínre. Kalicz Nándor kutatóárka magára a nagy árokra is kiterjedt, ennek egykori igen meredek oldalát sikerült azonosítania, de a kutatóárkok a

mai felszín alatt 280 cm mélyen még nem érte el az árok alját. A kutatás során megállapította, hogy a Dankadomb kezdettől fogva árokkal volt körülveve, amely eredetileg kb. 20–25 m széles volt. Ez védte a kb. 50 m hosszú, 25 m széles ovális teleprészt. Az árkon kívül folytatódó nyílt (erődítés nélküli) telepről nem rendelkezünk adatokkal. A telepen csak a korai bronzkor maradványait találták, ettől későbbi korzsból nem kerültek elő leletek.¹

A Dankadomb jelentőségét jelzi, hogy bekerült a megye védendő régészeti területei közé is.² 2004-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Zemplén megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (98. ábra).³ Újabb bolygatások hírére 2004-ben Csengeri Piroska járta be a területet, melyet elvadult növényzet borított. Több régi és újabb beásás nyomát állapította meg, szélükön cserepek hevertek, a kiszórt földben pedig nagy mennyiségű kagylót és csontot talált. A cserepek nagy része textilmintás és seprűdiszes a hatvani kultúrából, de voltak vékony falú, sötét színű, fényezett felületűek is. A kis védett területtől É-ra elterülő szántóföldön is talált ugyanabból a kultúrából cserepeket.⁴

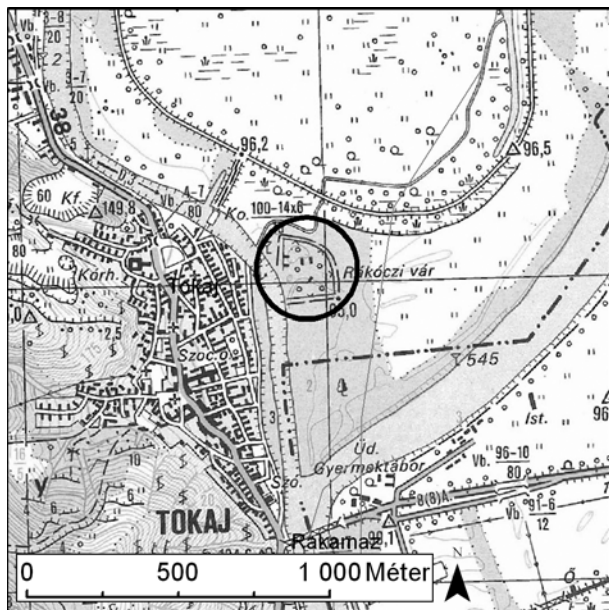
Az előkerült leletek alapján valószínűsíthető, hogy az erődítmény a nyílt telep idejével megegyezően már a kora bronzkori zóki kultúra idejében megépült, amit később a hatvani kultúra is használt.

¹ KALICZ N., 1957. 168.; BÖKÖNYI S., 1958. 19–35.; KALICZ N., 1960a. 40.; KALICZ N., 1960b. 26–27; KALICZ N., 1960c. 259.; KALICZ N., 1962. 13.; KALICZ N., 1967. 5, 13–14.; KALICZ N., 1968. 69, 73, 114–115, 134, 164.² HELLEBRANDT M., 1978–1979. 20. – A korábbi kutatások összefoglalásával.³ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 218–220.⁴ CSENGERI P., 2005. 295.

101. TOKAJ – VÁR

A késő középkori–kora újkori tokaji vár maradványai a Bodrogközben, az ún. Bodrog-zugban, a várossal szemben találhatók, innen D-felé további 600 méterre van a Tisza–Bodrog torkolata. A vár falmaradványaiból a legjelentősebb az a kb. 2 m magas, 5 m hosszú, 1,7 m falvastagságú romos kőfal-részlet egy lőréssel, amely közvetlenül a Bodrog partja mentén található. Ez az ún. Merítő-bástya falmaradványa lehet. Ettől É-felé három lakóházzal beépített telek után a 18–19. századi zsidó temető területe következik. A temetőt Ny-ról és É-ről határoló újkori kőfalú kerítésekről az eddigi vizsgálatok alapján azt lehetett megállapítani, hogy a 17. századi felméréseken szereplő ÉNy-i sarkbástya, a Bethlen bástya belső támfalszerű ívének nyomvonalával egyeznek meg (99/a, b. ábra).

Az egykori vár területén jelenleg meglévő telekstruktúra, a telkek alakja és azok nyomvonala a 17. századi felméréseken ábrázolt vár területével azonosítható, számos ponton egyezés figyelhető meg. Kőfalmaradványok találhatók a felszínen még a vár K-i részét képező, ma 610 hrsz-ú telken álló épület ÉK-i sarkán is, de ennek falvastagsága már nem állapítható meg. Ettől Ny-ra a szomszédos 609 hrsz-ú ingatlanon az út mellett egy nagyméretű andezitből faragott kő hever a felszínen, amelyen bevéssett csapolások láthatók. Ny-felé tovább a következő 608 hrsz-ú, lakóépülettel beépített ingatlan udvarán pedig egy íves vonalvezetésű falszakasz földalatti maradványairól tudnak a tulajdonosok.

A várbelső közepén egy összefüggő, jelenleg is nyílt víztükörrel rendelkező félköríves tó található,

amely az egykori belső várat övező vizesárok megmaradt része. A helyiek elmondása alapján a tó, amelynek a szomszédos folyókkal a felszínen nincs kapcsolata, belső mederburkolttal rendelkezett, de ez jelenleg már nem látható. A várterület D-i részén egy félkörívben kialakított, útként nyilvántartott árok bontja meg a telekstruktúrát, amely talán a vár szándékos lerombolása idején vagy a mederszabályozási munkák idején keletkezhetett.

A tokaji vár történetének kiterjedt irodalma van, és szinte minden 16–17. századi magyar történelemmel, hadtörténelemmel kapcsolatos tanulmány cikk vagy könyv megemlíti, elemzi szerepét vagy ismerteti a vár történetét hosszabb–rövidebb formában. Jelen összeállítás ebből eredően csak azokat a fontosabb munkák említésére szorítkozhat, amelyek tárgya a tokaji vár, illetve azok közül is, amelyeket tudománytörténeti szempontból fontosnak ítéltünk. Ezek a publikációk is elsősorban a vár közismert történeti adatait sorolták fel, és nagyon kevés azon munkák száma, amelyek magát a vár helyét, a várról készült ábrázolásokat vagy a helyneveket vizsgálják és elemzik.

A vár első összefoglaló jellegű történetét Soós Elemér állította össze 1913-ban a Hadtörténelmi Közleményekben. Munkája inkább a kor népszerűsítő történeti irodalmához áll közelebb, és népszerűségét az is jelzi, hogy a következő évben külön füzetben már újra megjelent.¹ Szintén az 1910-es években készíti el a tokaji várról szóló tanulmányát a Bécsben dolgozó Hodinka Antal is, amely ismeretlenül, csonka kéziratban maradt fenn és csak 1992-ben került kiadásra. Azért érdemes mégis említést, mivel munkája valójában a Bécsi Állami Levéltárból származó Tokajra vonatkozó források feldolgozásán alapult. Kár, hogy kézírata csak 1603-ig dolgozta fel a vár történetét, így szinte kizárólag a 16. századi forrásokat vizsgálta. Munkája és annak adatai további részletes elemzést igényelnek.²

Az ezt követő hosszú évtizedek alatt számos helyen találunk a tokaji várra vonatkozó adatokat, összefoglaló jelleggel azonban – a megyei monográfiákon kívül – csak a Vártúrák kalauza foglalkozott a várral, amely megemlíti, hogy az akkori révnél a várból csak egy kb. 2 m magas, 5 m hosszú romos kőfal látható.³

1975-ban jelent meg Németh Péter tanulmánya Kőrév–Himesudvar–Tokaj címmel, amelyben a 11–15. századi okleveles adatok elemzése révén jutott arra a következtetésre, hogy az Anonymus által említett Himesudvar, valamint a középkori oklevelekben szereplő Kőrév azonosak a ma ismert Tokajjal. Németh Péter kifejti azt is, hogy mivel itt Anonymus 1200 körül már földvárat említ (Himesudvar), ennek építését a 11. sz. végére, illetve a 12. századra helyezi, és álláspontja szerint ez a vár azonos az 1290-ben

szereplő kőrévi várral, amelyet ekkor a Kállayak őse foglalt el a király számára.⁴

A várról jelentős számú 16–17. századi látkép és metszet (veduta), valamint hadmérnöki felmérés és terv maradt fenn, amelyet a geográfus Hrenkó Pál vizsgált először 1978-ben elsősorban Lucas Georg Ssicha hadmérnök tevékenysége révén. Megállapította, hogy Ssicha 1664-ben készített tokaji rajzai (alaprész és látkép) hiteles állapotot ábrázolnak. Hrenkó felfigyel a vár helyének és csatlakozó folyók mederváltozására is: a vár 1704. évi ostromáról készített térképen a vártól D-re és K-re már egy-egy jelentős földnyúlvány alakult ki, majd a romokat ábrázoló 1776. évi térképen már kirajzolódik a Bodroghoz való kapcsolódás képe is.⁵

1980-ban Csorba Csaba foglalta össze a Hegyalja más erődítményeivel együtt minden korábbinál részletesebben Tokaj várának történetét is. A kiadott és levéltári forrásokat egyaránt felhasználó kötet nemcsak a vár történetére koncentrált, hanem építési módját, elhelyezkedését, mai állapotát és a várról készült ábrázolásokat is komplex módon elemezte. Az ábrázolásokkal kapcsolatosan megállapította, hogy a várról készült rajzok nagyjából fantázia-rajzok, amelyek nem a helyszín ismeretében készültek.⁶

1984-ben Kiss Gábor írta le röviden a vár történetét elsősorban a régi irodalmi adatok alapján, majd 1989-ben ismét Csorba Csaba foglalkozik a várral egy tanulmányában. Ebben Csorba a tanulmány címével ellentétben elsősorban a Tokajt ábrázoló 16–17. századi vedutákat elemzi és – részletes okfejtés alapján – ismételten megállapítja, hogy néhány kivételtől eltekintve nem hiteles ábrázolások. Csorba rámutat arra is, hogy a várra vonatkozó három 13. századi adat (1200 körül, 1283, 1290) kapcsán nem bizonyítható, hogy egyazon erősségre vonatkoznak, illetve, hogy az 1412-ben feltűnő várnak milyen kapcsolata van a korábban említettekhez. Azt tartja leginkább biztosnak, – bár erre sincs bizonyíték, – hogy az 1412-ben feltűnő vár ugyanazon erősség, amelyet 1565-ben Németi Ferenc védett, s amelyet 1705-ben II. Rákóczi Ferenc leromboltatott. Megítélése szerint az írott források hiányosságát Tokaj esetében a régészeti kutatásokkal kellene pótolni.⁷

1992-ben a helyi múzeum korábbi igazgatója Papp Miklós adta közre a Tokajra vonatkozó helytörténeti kutatási eredményeit. A település helynév atlaszából megtudjuk, hogy a mai Finánc domb, (a mai közúti Tisza-híddal szemközti hegytető) korábbi neve Óvár volt, valamint ennek É-i és D-i szomszédjai: a Palota és a Santz (*Santz alatti szőlő*) helyneveket először 1610-ben említik. Valamint közöl egy 1936. évi fotót is, amelyen még 3–4 m magasan áll egy lőréses falszakasz, a jelenleg is meglévő ún. Merítő-bástya falmaradványa, a Bodrog várossal szemben lévő partján.⁸

A tokaji vár történetének máig legrészletesebb összefoglalását új forráskutatások alapján Détshy

Mihály adta közre 1995-ben. Ebben a korai adatok között közread olyan dokumentumokat is, amelyek a Tokajban lévő várak helyeként a Bodrog folyó fölötti dombtetőt is megjelölik, amit egy 16. sz.-i iratban „régí földvár helyének” említene. Ugyanebben az évben Módy György is további részletes forrásokat ismertet Tokaj középkori történetében az ide helyezhető várakról. A források alapján viszont felveti annak a lehetőségét is, hogy a 14. századi adatok esetleg a Borsod megyei Tokajra (ma Kistokaj Miskolctól DK-re) vonatkoznak.⁹

A nyelvészek is foglalkoztak Tokajjal, elsősorban a Tokaj helynév etimológiájával. Ezek közül Benkő Loránd 1998. évi tanulmánya érdemel említést, amely a várak kérdését is érintette. Álláspontja szerint az anonymusi *Hímesudvar* nem a két folyó összefolyása képezte félszigeten volt, hanem valószínűleg a Finánc domb Óvár nevű részén, aminek romjaira a 13. század végén újra kisebb erődítést építettek. Hosszas fejtegetés után megállapítja, hogy Tokaj és Kőrév névazonosságára teljesen megbízható adat nincs, mivel bizonytalan, hogy a Kőrév név csak az átkelőt jelölte-e, vagy Tokaj települését is.¹⁰

2001-ben ismét Németh Péter közölt új adatokat Tokaj középkori történetéhez, amikor kifejtette, hogy Tokajban 1688-ban *Várad(i)* utcát, 1698-ban pedig *Vár felé járó utcát* írnak össze. Az összeírások más utcanéveiből pedig arra következtetett, hogy ez az utca a település Ny-i, a hegy felőli oldalán kellett elhelyezkednie, a mezőváros Bodroggal ellentétes szélén, így semmi köze a tokaji várhoz. A Várad utca neve megítélése szerint egy 1555. évi levélben szereplő adattal azonosítható, amely erődítmény alatt húzódó utcát jelölhette. Ezt – valószínűleg tévesen – az 1865-ben Óvárként említett hellyel azonosítja. Ugyanakkor a *Palota* helynevet 15. sz. második feléből származtatja, aminek névadó épületét ekkor a Szapolyaiak építtették.¹¹

2004-ben Szalai Béla foglalta össze újra a tokaji vár történetét és a várról készült 70 darab 16–17. századi metszet katalogizált formában történő közzétételével együtt a metszetek részletes elemzésére is vállalkozott.¹² Legutóbb ismételten Németh Péter foglalkozott a tokaji vár építési idejével, az uradalom kialakulása kapcsán.¹³

A Zemplén megyei Kőrév/Tokaj falu –, amelyet Tokaj néven először csak 1353-ban említ hiteles oklevél – már a 12. sz. végétől a budafelhévi keresztesek birtoka, akikkel 1398-ban Zsigmond király cseréli el Pest megyei birtokokért. Ettől kezdve a település Tállya várának tartozéka lett, amely felett Debrői István kincstartó rendelkezett.¹⁴

Az 1403-ban a Nápolyi László pártjára állt Debrői Istvántól elkobzott Tokajt Zsigmond király 1410-ben Garai Jánosnak és feleségének Mazóviai Hedvignek adományozza zálogként. Tokaj erődítményét castellumként 1412-ben említik először, így építése Garai Jánosnak tulajdonítható.¹⁵ 1422-ben Zsigmond

visszaváltotta tőlük, és ekkortól a szerb despotaké. 1440 után Giskra cseh zsoldosainak kezére jutott, ettől kezdve várként szerepel a forrásokban. 1444-ben is az ő pártján levő várak között sorolják fel és 1446-ban is még a cseheké. Brankovics György szerb despotá jogait 1444-ben átengedte Hunyadi Jánosnak, aki 1446-ban Giskrától visszaigényelte és 1447-ben 12 ezer aranyforintért kiváltotta. 1457-ben Hunyadi örökségeként Szilágyi Erzsébeté. 1459-ben a Szapolyaiak kapták meg, és 1526-ig az övék maradt.¹⁶

1526 után a fontos tiszai révátkelőhely biztosítása rendkívüli módon felértékelte a tokaji vár jelentőségét, melynek birtokát, mind a Ferdinánd-pártiak, mind Szapolyai János hívei igyekeznek megtartani. 1530-ig több alkalommal cserélt gazdát a vár, míg ebben az évben Serédi Gáspár foglalta el és családjaé egészen 1565-ig. Tokajban a tényleges hatalmat azonban a még a Serédiek által kinevezett Némethi Ferenc tokaji várnagy gyakorolta ekkor, aki időközben János Zsigmond oldalára állt. 1565. februárjában Lazarus von Schwendi foglalta el a várat Miksa császár részére, ami – a drinápolyi béke alapján – egészen 1606-ig a Habsburgoké. 1606–1607-ben közel egy évig Bocskay István is birtokolta. Később a Thurzók zálogbirtoka, majd Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin és Homonnai János birtoka, amíg 1644-ben I. Rákóczi György foglalja el és ettől kezdve 1660-ig a Rákócziaké. II. Rákóczi György özvegye azonban 1660-ban átadja a császári seregeknek. A vár 1674-ben visszakertült a Rákócziak birtokába, de 1682–1684 között Thököly Imre felkelése idején többször

cserél gazdát. Thököly bukásával a várat ismét átadják a császáriaknak. A vár utolsó ostromára 1703–1704-ben II. Rákóczi Ferenc vezetésével került sor, aki még 1704-ben elrendelte a családi birtokának számító vár lerombolását. A vár lebontását 1705. áprilisára befejezték, a lebontott vár helyére pedig a tározókkal felfogott Bodrog és Tisza vizét csatornával vezették rá.¹⁷

¹ SOÓS E., 1913. 65–88, 167–194.; SOÓS E., 1914. 1–52.

² HODINKA A., 1992. 121–182.

³ VK. (1975.) I. 262–264.

⁴ NÉMETH P., 1975. 3–8.

⁵ HRENKÓ P., 1978. 368–378. – Az 1704. évi ostromtérkép a település erődítményeit és utcahálózatait is feltüntette.

⁶ CSORBA Cs., 1980. passim

⁷ KISS G., 1984. 154–159.; CSORBA Cs., 1989. 66–75.

⁸ PAPP M., 1992. 14–15, 31–33, 42–43. – Korábbi munkáiban is már utalt a korai Óvárra. Vö.: PAPP M., 1983. 18.

⁹ DÉTSZY M., 1995. 5–88.; MÓDY Gy., 1995. 53–65.

¹⁰ BENKŐ L., 1998b. 162–168.

¹¹ NÉMETH P., 2001. 21–22.

¹² SZALAI B., 2004. passim

¹³ NÉMETH P., 2005. 429–447.

¹⁴ MÓDY Gy., 1995. 53–57; ENGEL P., 2002. passim.; NÉMETH P., 2005. 429–431.

¹⁵ KOPPÁNY T., 1999. 236. – Koppány Tibor szerint a castellumot az Árpád-kori vár helyére, annak megmaradt tornya köré építik, ez azonban nem igazolható. A kutatás eddigi, többségében egyetemes álláspontja szerint az 1412-ben feltűnő erősség a két folyó alkotta félszigetre előzmény nélkül épült. – Legújabbban Németh Péter a castellum építését 1404–1410 közé, a királyi birtoklás idejére helyezi, amikor Kapi András volt Tokajban a sókamárás. Vö.: NÉMETH P., 2005. 433.

¹⁶ CSÁNKI D., 1890. 336.; ENGEL P., 1977. 162.; ENGEL P., 1996. I. 444.; KOPPÁNY T., 1999. 236.;

¹⁷ DÉTSZY M., 1995. 9–69.; SZALAI B., 2004. 20–32.

102. TOLCSVA – VÁRHEGY

A 485 m magas Várhegy közvetlenül Tolcsva felett, a településtől ÉK-re emelkedik, és egy É-D-i irányban húzódó hosszú hegyhát D-i végét képezi. Ny-i és D-i aljában nagy kiterjedésű szőlő van. A hegy felső része erdős, de a sáncon belüli terület többnyire füves, jól áttekinthető tisztást képez.

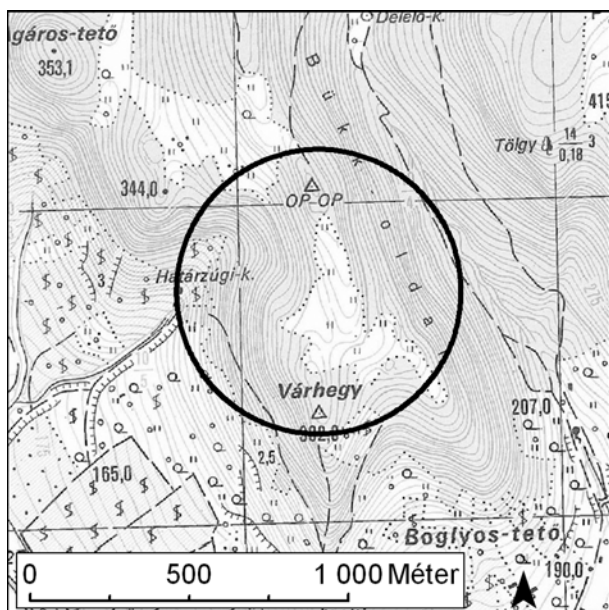
A hosszan elnyúló hegytető É-i és D-i vége kissé kiemelkedik, DK-i oldala pedig 20–25 méterrel alacsonyabban nyúlik ki. A kőszánc a hegytetőt majdnem teljesen körbeveszi, de az ÉK-i oldalon 700 m hosszán hiányzik. A sánc a D-i oldal középső részén újkori bolygatások (kőbányászat ?) miatt közel 100 m hosszán nem követhető pontosan. A sánc belső magassága helyenként eléri az 1,0 – 1,5 métert, de sok helyen csak terasz alakjában követhető. A kőszáncal körülvárt terület hossza 780 m, legnagyobb szélessége 580 m.

Helynévként a Várhegy először 1495-ben tűnik fel, mint szőlőhegy, de későbből – így 1676-ból – is találhatók róla adatok.¹ A Várhegy erődítetttségére vonatkozó legkorábbi utalást Vály Antalnál találjuk, aki szerint "hajdan Tolcsvának vára is volt, mely

Tósvárnak nevezetett, s talán innen eredett Tolcsva nevezete."² A 19. sz. második felében több olyan ismertetés született, ahol a Várhegy erődítményét a középkori várak közé sorolják.³ Dongó-Gyárfás Géza is a Várhegyen lévő várromokról ír, ahol *Tölcsvár* állt, mint a Hegyalját védő várrendszer kővára, majd a hegytetőn lévő tó alapján „Tóvár”-ként említi, és nevét is innen etimologizálja, mintha Tósvár lett volna a hajdani neve.⁴

Századunk elején Könyöki József az elpusztult várak között sorolja fel a Zemplén megyei Tölcsvárat, majd a Borovszky-féle megyei monográfiában is középkori várként ismerteti, sőt tévesen Árpád-kori okleveles adatokat is kapcsolatba hoznak a várral és azt írják róla, hogy a Várhegy tetején még a múlt század közepén láthatók voltak a vár maradványai.⁵ Ezekből az irodalmi művekből megállapítható, hogy szerzőik a helyszínt nem ismerték, ott nem jártak és ezért középkori várra gondoltak, melyhez Görög Demeter 1802–1811 között készített megrajzolása is támpontul szolgált, mivel az a Tolcsva melletti Várhegyen várromot jelölt.⁶ A későbbi helytörténeti-turisztikai kiadványok csak rövid utalást

tesznek a várról, nagyrészt a korábbi munkák adatainak átvételével.⁷

1958-ban Kalicz Nándor volt az első, aki a helyszínen vizsgálta meg a Várhegyet. Megállapította, hogy őskori, mivel a felszínen a neolitikus késői bükki kultúra (Bükk III.) leleteit, továbbá kora- és késő vaskoriakat talált, és magát a sáncot is utóbbi korokba sorolta.⁸ A Várhegy régi irodalmi adatait és az abban található téves meghatározásokat 1975-ben Joó Tibor és Zsóry József foglalta össze, egyidejűleg ekkor lektoruk Détsy Mihály is cáfolta a középkori

vár létét, mivel nincs hiteles forrás arra, hogy Tolcsván középkori vár állt volna, továbbá hegyaljai várrendszerről sem beszélhetünk.⁹

Nováki Gyula 1950-ben járta be a hegyet, majd az 1985. évi terepbejárása alkalmával a fennsík közepe táján sekély tavat talált, melynek É-i szélén a víz felduzzasztására szolgáló mesterséges töltés volt megfigyelhető. A vár felmérésére 1987-ben került sor, de a tó ekkor teljesen ki volt száradva és a magas fűben annak pontos kiterjedését sem sikerült megállapítani (100. ábra).¹⁰

A Kalicz Nándor által említett neolitikus bükki kultúrába tartozó leletek nem meglepőek, ilyen korú leletek sok magaslati lelőhelyen előfordulnak. Tudomásunk szerint erődítést azonban ebben a korban még nem készítettek. A tolcsvai Várhegy sáncának korát, amint ezt Kalicz Nándor is megállapította, az ugyanott talált késő bronzkori – kora vaskori, illetve késő vaskori cserepek jelzik.

¹ NÉMETH P., 1996. 39.; GULYÁS J., 1933. 229.; SCHRAM F., 1973. 161.

² VÁLY A., 1796–1799. III. 506.

³ SZABÓ J. – TÖRÖK I., 1867. 48.; DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1897. 226.

⁴ DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1900a. 6, 8–9.

⁵ KÖNYÖKI J., 1905. 296.; VENDE A., 1905. 126–127.

⁶ GÖRÖG DEMETER: Magyar átlás...Viennae, 1802–1811. Abaúj vármegye térképe

⁷ GULYÁS J., 1933. 228–229.; MECZNER T. – KERTÉSZ J., 1940. 214.; PAULECZKI F., 1996. 16–17.

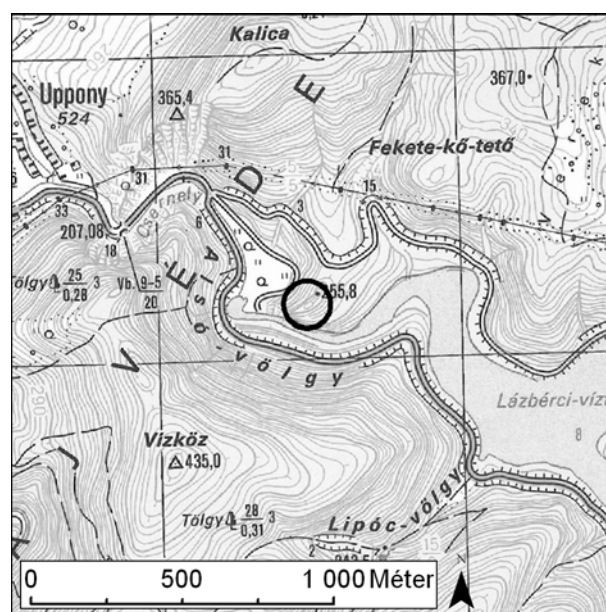
⁸ KALICZ N., 1958. 132.; KALICZ N., 1960a. 37.; KALICZ N., 1960c. 251–260.; NOVÁKI GY., 1964. 109.; KALICZ N. – MAKKAY J., 1977. 180.

⁹ JOÓ T. – ZSÓRY J., 1975. 218.

¹⁰ A várra legújabbán: D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002. 8, 83.; NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 218–220.

103. UPPONY – DEDEVÁR

Uppony községtől K-re 1 km-re, a szűk upponyi sziklaszoros után meredeken emelkedik a vár hegye, amely Feketekő-tető Ny-i, alacsonyan fekvő nyúlványa. Korábban alatta folyt az Upponyi-patak és mellette haladt az Uppony és Dédes közötti országút. Jelenleg félszigetként nyúlik be a lázbérci-víztározóba. Ennek a sziklagerincnek a Ny-i végén van a háromszög alaprajzú, egyik csúcsával Ny-ra néző vár. Igen csekély területű, csupán kis részben még ma is álló toronyromból áll. K-ról, a gerinc folytatása felől a sziklába vágott árok védte. A többi oldalon az igen meredek sziklafal adta a vár védelmét. A torony egykori méretét ma már nem lehet rekonstruálni, az É-i meredek hegyoldalra omlott. A falából csak erősen lepusztult csomk maradt kb. 8 m hosszán, szélessége a mai felszín síkjában 2–3 m, magassága eléri az 1 métert. Nem kizárt, hogy egy ún. éllel ellátott torony maradványa.¹ A belső területen több

kincskereső gödör látszik, ÉNy-on egy 2 m-es fal-tömb nyomaival. A kis plató mai mérete 11×9 m.

Egy 1860-ból származó térkép „Bedevár” név alatt jelöli.² Említi Fényes Elek, 1864-ben pedig „Gede-vár” néven szerepel, amely a helybeliek szerint Kupa vagy Koppány vezéré volt.³ Szendrei János szerint Uppony határában királyi „vadászvárda” állott, amely a bölényvadászoké volt.⁴ Gerecze Péter és Leszih Andor csak említik, utóbbi ugyancsak „Gede-vár” elnevezéssel. K. Végh Katalin 1964-ben járt a helyszínen és röviden leírta a romokat.⁵ Legutóbb Dobosy László foglalkozott vele, részletesen leírta és a vár maradványairól vázlatos felmérést is közölt; majd Kiss Gábor is ismertette.⁶ 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia a vár eredetét az Árpád-korba valószínűsítette, egyidejűleg ekkor közzétették a vár felmérését is (101. ábra).⁷

Upponnyal kapcsolatosan tudjuk, hogy a falut először az 1332–1335. évi pápai tizedjegyzék említi,

de ekkor birtokosát még nem ismerjük. Feltehetően már 1382-előtt a ciszterci rend bélháromkúti apátságának birtoka lett, és annak Mercse székhelyű birtok-egységéhez tartozott. Később is egyházi birtok volt, egészen a 16. sz. elejéig.⁸

A helyszínről származó korhatározó leletek hiánya ellenére a toronycsonk a vár középkori eredetét valószínűsíti.

¹ Feld István helyszíni megfigyelése.

² B.-A.-Z. M. Lt. U. 718. sz. térkép

³ FÉNYES E., 1851. IV. 244.; PESTY F., 1988. 358.

⁴ Szendrei János hagyatéka. HOM Régészeti Adattár. 376/1903.

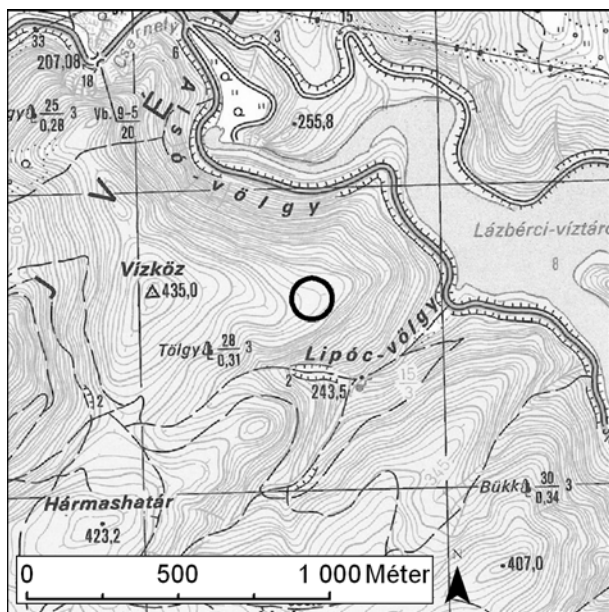
⁵ GERECE P., 1906. 250.; LESZIH A., 1908. 97.; K. VÉGH K., 1965b. 82.

⁶ DOBOSY L., 1975. 46–48. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 33. 7.; KISS G., 1984. 159.

⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 53–54, 134.

⁸ CSÁNKI D., 1890. 181, 186.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 164.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 813.; MAKSAY F., 1990. I. 257, 267.; ENGEL P., 2002. passim

104. UPPONY – FÖLDVÁR

Uppony községtől DK-re emelkedik a 435 m tszf. magasságú Vízköz-hegy. Ennek K-ÉK-i oldalán, az upponyi szoros D-i oldala felett egy 307 m magasságban kiugró hegynyelven találjuk a Földvárat. Korábban mélyen alatta folyt az Upponyi-patak és alatta húzódott az Uppony és Dédes közötti országút. Ma a várral egy vonalban kezdődik a lázbérci víztározó felduzzasztott vize.

A vár területe maga a kiugró hegynyelv platója. DNy-i oldalán a Vízköz-hegy főtömbjétől 12 m széles, 3 m mély, mesterséges árok választja el. Ennek külső pereme teraszban folytatódik a vár K-i oldalán, ahol a hegy lejtője kevésbé meredek. A Ny-i oldalon a nagyon meredek hegyoldal jelentett védelmet. A

vár lapos, ovális területének hossza 30 m, legnagyobb szélessége 12 m. A plató K-i részén jól kivehető egy habarcsba rakott kőfal maradványa, hossza kb. 7 m, szélessége 1,2–1,4 m közötti. A vár területén több helyen újkori beásás nyoma látszik.

A várra vonatkozó okleveles adatunk nincs. A Földvár nevét két, 19. századi térkép tünteti fel, de rossz helyen.¹ Fényes Elek és Szendrei János adatai nem egyértelműen a Földvárra vonatkoznak, a szomszédos Dede-várra is értelmezhetők.² Pesty Frigyes gyűjteménye és Leszih Andor csak említi. Klein Gáspár a várat Árpád-korinak tartja. K. Végh Katalin 1964-ben járt a helyszínen, röviden leírta és megállapította, hogy a vár középkori.³ Később Dobosy László végzett még alapos terepbejárást a várban és vázlatos felmérés közlése mellett röviden leírta a maradványokat.⁴ 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia a vár eredetét az Árpád-korba valószínűsítette, egyidejűleg ekkor közzétették a vár felmérését is (102. ábra).⁵

Upponnyal kapcsolatosan tudjuk, hogy a falut először az 1332–1335. évi pápai tizedjegyzék említi, de ekkor birtokosát még nem ismerjük. Feltehetően már 1382-előtt a ciszterci rend bélháromkúti apátságának birtoka lett, és annak Mercse székhelyű birtok-egységéhez tartozott. Később is egyházi birtok volt, egészen a 16. sz. elejéig.⁶

A helyszínről származó korhatározó leletek hiánya ellenére – főleg a kőfalazat miatt – a vár középkori eredete valószínűsíthető.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. T. 70-3 (19. század eleje), és az U. 718 (1860) sz. térképek

² FÉNYES E., 1851. 4. 244.; Szendrei János hagyatéka. HOM Régészeti Adattára. 376/1903.

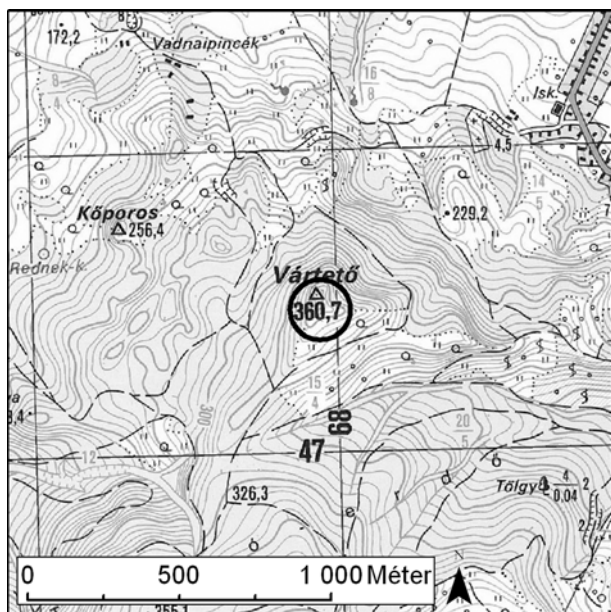
³ PESTY F., 1988. 360.; LESZIH A., 1908. 97.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 164.; K. VÉGH K., 1965b. 82.

⁴ DOBOSY L., 1975. 45–46. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 22. 7.

⁵ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 54, 135.

⁶ CSÁNKI D., 1890. 181, 186.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 164.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 813.; MAKSAY F., 1990. I. 257, 267.; ENGEL P., 2002. passim

105. VADNA – VÁRTETŐ

Vadna községtől DK-re 1,5 km-re emelkedik a 360,7 m tszf. magasságú Vártaető, melynek legmagasabb pontján található a vadnai vár. Tojásdad alakú területét a lankás oldalak felől félkörívben árok védte, a nagyon meredek ÉNy-i oldalon azonban csak a hegy természetes pereme határolja. A belső terület lapos, középen kissé magasabb, ahol egy nagy gödör látható, amelyet valószínűleg kincskeresők ásták. A vár platójának átmérője 32 m, illetve 21 m. Az árok szélessége 8–17 m, mélysége 3–4 m között váltakozik. Külső széle a D-i és a DK-i oldalon egy-egy helyen kb. 7 méterre, 5–6 m szélességben kikanyarodik, ezek külső védőművek (ágyúállások?) lehetnek. A vár területén habarcs, téglá, vagy kő nyomát a felszínen nem találni, korhatározó lelet sem bukkant elő.

Vadna (és Galgóc) várának történetét Bonfini a 15. századi történetíró jegyezte fel, ennek nyomán a következő században röviden foglalkozik vele Heltai Gáspár is.¹ A Vártaetőt egy 18. század végi és egy 1864. évi térkép is jelöli.² A 19–20. századi irodalomban többen részletesen ismertetik a Bonfini–Heltai által írt történetet,³ többen azonban csak röviden említik a várat.⁴ Legalaposabban Dobosy László foglalkozott vele, részletesen leírta és vázlatos felmérését is közölte.⁵ 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze a várra vonatkozó adatokat, amikor felmérését is közzétették (103. ábra).⁶

A várat először két 1458. évi oklevél említi, amelyekben Mátyás király adománybirtokokkal jutalmazza hadvezérét Rozgonyi Sebestyént, aki a „Felvidéket pusztító rablók főfőszkét, Vadnát, amelyet Komarowszky és Valgatha kapitányok tartottak megszállva megostromolta és elfoglalta. Foglyul ejtette Valgatha-t is, akit később Budára küldött a királyhoz.”⁷ Az ostromról Antonio Bonfini a 15. sz. végén (1486–1496) keletkezett elbeszélő forrása is megemlékezik, aki szerint az említett két huszita vezér építette Vadna (és Galgóc) várat 1457–1458-ban.⁸ A várat később nem említik, valószínűleg az ostromot követően lerombolták.

Vadna birtokával kapcsolatosan tudjuk, hogy először a Miskolc nembeli Bors ispán 1237. évi halála után készített hamis végrendeletben szerepel. Eszerint Bors ispán a két Vadnát tartozékaival a borsmonostori apátságra (Sopron m.) hagyta volna. A tatárjárás után Vadna földet Mykoov fia Miklós vásárolta meg, majd Miskolc nembeli Farkas fia János eladta a rokon Tamás ispánnak és Péternek, akiktől Tamás fiára Sceuke Miklósról szállt. Tőle István ifj. király elkobozta, és 1268-ban az ugyancsak Miskolc nembeli éleskői Ponicz (Panyit) ispánnak adta. Az ezt tartalmazó hamis oklevelet V. István 1271. évi átiratából ismerjük. 1347-ben a Sajó melletti Vadnát Tótvadnának nevezik.⁹ 1364-ben már a Rátót nemzetségből származó feledi és kaplai Dezső fia Miklós birtokrészét említik Vadnán, 1402-ben Pásztói Domokos fia János birtoka.¹⁰ 1415-től a kazai Kakas család, majd 1449-től a serkei Lorántfi család is rész-birtokos Vadnán, egészen a 16. sz. középig.¹¹

¹ BONFINI A., 1959. 102.; HELTAI G., 1981. 270–271.

² B.-A.-Z. M. Lt. T. 56-I. és U. 60. sz. térkép

³ BRUJMAN S., 1843. 771–772.; FÉNYES E., 1851. IV. 251–252.; BOROVSKY S., 1909. 70.; TÓTH-SZABÓ P., 1917. 306–307.; ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. 218.; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 164.; VK. I. (1975.) 182.; KISS G., 1984. 159–160.

⁴ PESTY F., 1988. 294., 296.; CSÁNKI D., 1890. 164.; GERECZE P., 1906. 250.; GENTHON I., 1961. 313.

⁵ DOBOSY L., 1975. 48–51. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 34. sz. 7.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 54, 135.

⁷ DI. 15278; DI. 15279

⁸ BONFINI A., 1959. 102.

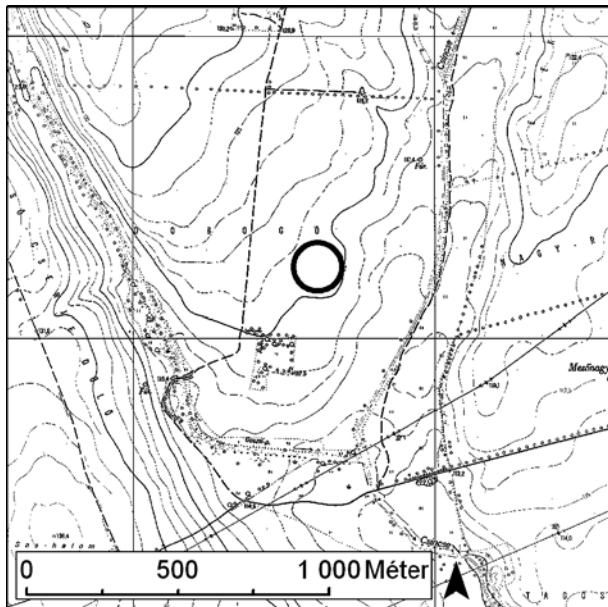
⁹ GYÖRFFY GY., 1987. I. 813.

¹⁰ DI. 89366.; ZsO. II. 1579.

¹¹ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 164–165.; ENGEL P., 2002. passim

106. VATTA – TESTHALOM

A Testhalom Vatta község Ny-i szélétől D-re 2,5 km-re, a Csincse-patak jobb partja feletti, alig kiemelkedő széles fennsík szélén található. Ma már csak a középső kis domb maradványát lehet felismerni, az egykor körülötte húzódó ároknak a felszínen már semmi nyoma sem maradt, teljesen feltöltötték. Ezért a domb átmérőjét sem lehet meghatározni, de hasonló lehetett a többi, a hatvani kultúrába tartozó várhoz. Felső átmérője 30–35 m körüli lehetett. DK-i oldala a természetes domboldaldalban folytatódik, ahol a mesterseges árok megszakadt. Felszínén a szántásban kevés cserép található.

Először 1864-ben, a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtéskor említik, amikor feljegyezték, hogy egy monda szerint a török által elpusztított falu lakosait temették ide, ezért nevezik Testhalomnak. A halom birtokosa, Nagy Gedeon 1846-ban szőlővel ültette be, ezt azonban 1849-ben az orosz seregek tönkretették, azóta elhanyagolt terület.¹ 1871-ben Kandra Kabos említi „Tetemhalom” vagy „Testhalom” néven,

amelyben „csákányféle vas és nyolctarjú sarkantyúk kerültek elő.”²

1900 körül a halom új birtokosa, báró Seckendorff Herman az egész halmot felásatta és az előkerült leleteket (agyagszűrők, lángborítók, kő- és csonttárgyak, tűzpad-maradványok, paticsok, cserepek), összesen 147 darabot, beküldte a miskolci múzeumba. Ezután Gálffy István és Petró József próbaásatást végeztek a halom helyén, miután a halmot már lehoradták, elegyengették. Csak néhány cseréptöredék volt az eredmény, de megállapították, hogy a halom váltakozó föld- és hamurétegekből állt. A leleteket (kép nélkül) Lossonczy István részletes leírással közölte.³ Ugyanekkor a lelőhelyről származó 16. századi kardról és Anjou-kori páncéling darabjáról is értesülünk, de ezek előkerülési körülményei nem ismertek.⁴ Később ugyanezeket ismertetik röviden.⁵ A halom helyét 1960-ban védett régészeti területté nyilvánították.⁶

Kalicz Nándor 1968-ban a miskolci múzeumban őrzött leletek alapján a hatvani kultúra telepei közé sorolta a Testhalmot.⁷ Legutóbb 1992-ben az erődítményre vonatkozó adatokat a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze, amikor felmérését is közzétették (104. ábra).⁸

A földvár erődítését – az előkerült leletek alapján – a kora bronzkori hatvani kultúra idejébe helyezhetjük.

A lelőhellyel kapcsolatosan felmerült annak a lehetősége is, hogy itt elsősorban egy őskori tell-szerű település állhatott, mely eredetileg is egy vízzel körülvett dombra települt, vagy azt később vették körbe árokkal.

¹ PESTY F., 1988. 364, 366.

² KANDRA K., 1871. (1871. szeptember 28.)

³ GÁLFFY I., 1901. 39.; LOSSONCZY I., 1902a. 345–350.; LOSSONCZY I., 1902b. 78.

⁴ LOSSONCZY I., 1902b. 90, 92.; LOSSONCZY I., 1902c.

⁵ NAGY G., 1914. 385.

⁶ HOM Régészeti Adattára. 650/2/1960.; HELLEBRANDT M., 1978–1979. 19.

⁷ KALICZ N., 1968. 119.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 24, 112.

II.

Elpusztult és nem azonosítható erődítmények

107. ALSÓZSOLCA – CASTELLUM

Az Alsózsoltát 1396 óta birtokló Bárius család alsózsoltai udvarházát először 1560-ban említik. 1578-ban már castellumként szerepel, amely ekkor Bárius Andrásé és Jánosé.¹ Később 1588-ban és 1660-ban is szerepel, valószínűleg 1676-ban pusztult el a település templomával együtt.²

Legutóbb Bodnár Tamás tett kísérletet a bizonyára megerősített udvarház helyhez kötésére, amit az Alsózsoltán ma is álló, az 1720-as években épített Vay-kastély helyére valószínűsít egy 1776. évi kéziratot térkép alapján, amelyen az épület kerítésfalának sarkain kis saroktornyokat jelöltek.³ Ezt támasztja alá a Vay testvérek 1716. évi osztozásakor készített jegyzőkönyv is, mely szerint „Sólcán a víz felől való sornak

*alsó végén vagyon egy Udvarház hely, melyen Barius familiának derék udvarháza volt, de a sokszori revolúció miatt vestiguma [nyoma] sem látszik.*⁴

A jelenleg fennálló épületről alaposabb építészeti falkutatás nélkül nem dönthető el, hogy építéskor felhasználták-e a 16–17. sz.-i udvarház falait, valamint régészeti kutatással lehetne tisztázni, hogy az erődített udvarház ténylegesen a mai kastély helyén állt-e.

¹ BOROVSZKY S., 1909. 89.

² BODNÁR T., 2005b. 60.

³ Uo. 57–60.

⁴ Uo. 51–52.

108. ARLÓ – CASTELLUM

A kastély helye pontosan nem ismert, Rácz Imre munkájában azonban arra utal, hogy az erősség a Pásztói család nemesi kúriáján [telkén] épült, a ma „Kastély-hegy”-nek nevezett emelkedés oldalán.¹

Az Arló területén 1562-ben létesült megerősített kastélyt elsőként Borovszky Samu említi.² 1975-ben Dobosy László szerepelteti, Csépanyi Árpád kéziratot helytörténeti munkájára hivatkozva,³ majd 1991-ben Rácz Imre helytörténeti munkájában is megtalálhatók a kastélyra vonatkozó adatok.⁴

Arlón 1562-ben építettek megerősített kastély, amelyhez Verancsics Antal egri püspök Borsod vármegyétől is kért munkásokat. Ez a kastély a Pásztói Ferenc és János nemesi kúriáján [telkén] épült, de úgy tűnik, hogy Zay Ferenc kassai főkapitány nem helyezte azt, hogy ide építsék. Illyevölgyi Jánost a püspök azért küldte Kassára, hogy részt vegyen azon a tanácskozáson, melyet e kastély lerombolása vagy

továbbépítése tárgyában tartottak. Arlón előbb 6 lovas teljesített őrszolgálatot, majd 1563. július hónapig 4–12 zsoldosra bízták a kastély őrzését.⁵ Későbbi írásos említéséről nincs tudomásunk. Pusztulása összefügghet azzal, hogy ugyanebben az évben Arló és vidéke török hódoltság alá került.⁶

¹ RÁ CZ I., 1991. 18. – A helyszín pontos lokalizálása további kutatást igényel.

² BOROVSZKY S., 1909. 89.

³ DOBOSY L., 1975. 8–10. – Későbbi újraközlése: DOBOSY L., 1993. 18. 7. – Hivatkozik Csépanyi Árpád: „Arló-Járdánháza népének élete és szokásai” című, 1956. évi kéziratot munkájára.

⁴ RÁ CZ I., 1991. 17–18.

⁵ BOROVSZKY S., 1909. 89.

⁶ RÁ CZ I., 1991. 18. – Idézi Csépanyi Árpád forrással alá nem támasztott adatát, mely szerint a kastélyt 1583-ban a füleki bég foglalta el és felégette.

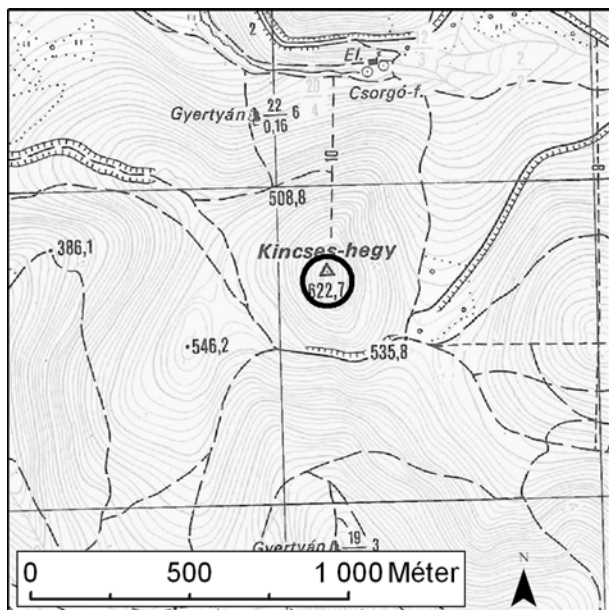
109. BOLDOGKŐÚJFALU – KINCSES-HEGY

A 623,5 m tszf. magasságú Kincses-hegy Boldogkőújfaltól K-re kb. 3 km-re, a Zempléni-hegység belsejében emelkedik. Körös-körül meredek oldala erősen sziklás, kőgörgeteges. A tetőn egy természetes eredetű, kőhalmazokból álló gerinc fut végig É-D-i irányban. A hegy K-i oldala rendkívül meredek, ahol nem tapasztaltunk régészeti értékelhető nyomot. A Ny-i oldala valamivel enyhébb lejtésű, de ezt is kőgörgeteg borítja.

A Ny-i oldalon a csúcstól lefelé kb. 10 méterre egy terasz van, majd tovább lefelé még további 3 teraszt figyeltünk meg. Két terasznál egy-egy kb. 2 × 3 m-es területen a kövek annyira hiányoznak, mintha szán-

dékosan ki lennének e területekről emelve, mintegy házhely gyanánt, ezek eredete azonban – alaposabb kutatás hiányában – bizonytalannak tekinthető. A teraszok egyébként csak nagy vonalakban követhetők, a sok felszínen heverő kő miatt kiterjedésük nem határozható meg. A teraszok jóval a DNy-ra csatlakozó Fekete-hegy előtti nyereg felett megszűnnek. Nem látni teraszokat sem a hegy É-i, sem a D-i oldalán, hangsúlyozni kell azonban, hogy a sűrű aljnövényzet, az áttekintést nehezítő bokrok és a kőgörgetek miatt nehezen bejárható hegyoldalban nem lehetett mindent megnyugtatóan megfigyelni.

Erre a lelőhelyre vonatkozóan irodalmi adatról

nincs tudomásunk. A hely akkor került a figyelmünk előterébe, amikor 1997 tavaszán Prágai Albert geológus beszámolt arról, hogy a Kincses-hegyen őskori

telep nyomaira lett, egyúttal néhány jellegtelen őskori edénytörödéket is átadott, amelyeket a hegy felső részén talált. Ennek alapján ugyanazon év júliusa végén Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén járta be a hegyet. A lelőhelyről az Abaúj-Torna megyei vártopográfiai cikksorozat 2001-ben számolt be először.¹

Bár sáncot nem lehetett meghatározni, lehetséges, hogy más évszakban, amikor az erdő áttekinthetőbb, felismerhető lehetne, de ha van is, mindenképpen jelentéktelen, szétomlott alakban maradhatott ránk.

A Kincses-hegy mindenképpen a magasan elhelyezkedő, védett fekvésű őskori telepek közé tartozik. A talált néhány jellegtelen cserép önmagában nem korhatározó, a lelőhely fekvése és jellege alapján valószínűleg a késő bronzkori védett (erődített?) telepekhez lesz sorolható. Részletesebb bejárása, a feltételezhető erődítés felkutatása és felmérése a jövő feladata.

¹ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 160–162.

110. BORSODGESZT – CASTELLUM

1574-ben Geszten is említenek – valószínűleg erődített – kastélyt, amely a birtokos Geszti család nemesi udvartelkén emelkedett.¹ Helye nem lokalizálható.

¹ BOROVSZKY S., 1909. 89.

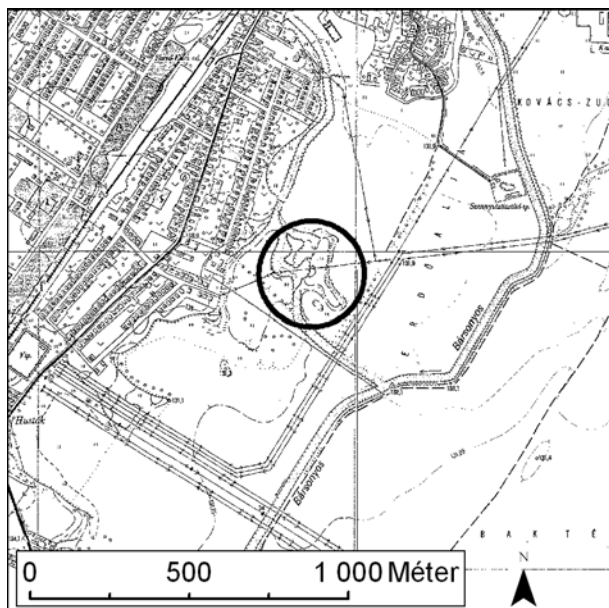
111. ENCS – KASTÉLYDOMB

Egy 1853-ban készült térképen Encstől D-re, a nagy legelő szélén a Devecseri-patak képezte – feltehetően mesterséges – négyszög alakú szigeten egy régi kastély nyomát jelölik.¹ A területet helyben *Királydombnak* illetve *Kastélydombnak* nevezik. Encs egykori castellumát Soós Elemér kéziratos munkája említi először, de szerepel a kastély Pogrányi-Nagy Félix várjegyzékében is.² Molnár Endre 1935. évi megyemonográfiája pedig csak azt közli róla, miszerint 1667-ben Encsen egy régi pusztuló kastélyt említenek, melyet nem sokkal később a császári csapatok megerősítettek és őrséggel láttak el.³ Ugyanez az adat található a későbbi monográfiákban is.⁴

1963-ban amikor a helyi termelőszövetkezet a *Kastélydomb* egy részét építkezéshez hordatta el, Kemenczei Tibor régészeti leletmentést végzett a területen, ahol ekkor néhány középkori cserepet és kályhacsempe-törödéket talált. Az 1980-as években Csorba Csaba említi a kastélyt Encs története kapcsán.⁵ 1993-ban még sikerült azonosítani az Encs D-i

széle mellett, az ártéren a *Királydombot*, ahonnan akkor is földet hordtak el. Ezek mellett sok őskori és kevés középkori jellegű cserép volt található a felszínen. A teljesen feldúlt, jelentős részben megbolygatott és elhordott dombot a régészeti kutatás szempontjából már nem értékelhetőnek állapították meg.⁶

Legutóbb 2003-ban Pusztai Tamás régész és Bodnár Tamás levéltáros vizsgálta meg a lelőhelyet. Megállapították, hogy az egykori kastély belső területének K-i felét valóban elbányászták. Mintegy 1,8 m vastagságban bontották el a korabeli felszínt. A belső terület Ny-i fele viszont közel eredeti állapotában maradt meg. Mind az elbányászott K-i, mind a Ny-i területeken igen sok kora újkori, valamint középkori kerámia- és kályhacsempe töredéket gyűjtöttek. A területről a 2000. évben készített légi felvétel alapján az is megállapítható volt, hogy az egykori kastély mind a négy oldala mentén igen jól, markánsan ki rajzolódik az árok és az árkon túli külső sánc vonala. A közeli Devecseri-patakot is felhasználták az erődí-

tés Ny-i és D-i oldalának védelméhez. A kastélytól Ny-ra lévő területen a sánc Ny-i széléhez kapcsolódóan téglalapú nyomaik kerültek elő.⁷

Encs már a 13. századtól kezdve megszakítás nélkül a tornai uradalom részét képezte egészen a 19. századig.⁸ Az encsi castellum, – mint erődített földesúri lakóhely – feltehetően a 16. század második felében, vagy a 17. század elején épülhetett. Első említése 1621-ből való, amikor a tornai váruradalom összeírásában Encsen Mórincz Márton szép kastélyát említik.⁹

Legközelebb 1671-ben találkozunk a kastéllyal, amikor már Káthay Ferenc birtoka, amelyet ebben az évben elkoboznak tőle a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt. Az ennek kapcsán az 1671–1672-ben készített számos összeírás részletesen leírja az épületet. Ezek szerint a vizesárokkal, latorkerttel övezett, belül pedig tapasztott palánkkal kialakított épületegyüttesnek felvonóhidassal a kapuja volt. A belső épületek egy része téglából, nagyobb része fából

épült. A téglából épített részt „fehér háznak” nevezi az összeírás minden bizonnyal meszelése után. Az épületben egy kívülről fűthető kályhás kemencével ellátott nagyobb lakoszoba is volt, de számos más gazdasági épületet (cselédház konyhával, szalonnás ház, pince, tömlőc, borház stb.) is összeírtak.¹⁰ 1675-ben még német őrsége van a kastélynak.¹¹

Egy 1682. évi összeírás megemlíti, hogy a kastély 1676 óta lerombolt állapotban van, amit igazol az is, hogy már 1677-ben is leromboltként szerepel, mint amit a „rebellisek” (kurucok) égettek fel.¹² Kátay Ferenc hűtlenség miatt elkobzott javait – az egyik kamarai irat szerint – az elkobzás után, 1678-ban királyi adományként Keglevics Miklós kapta, majd az ő utód nélküli halálával 1682-ben a birtok Semsey Pálé. Úgy látszik azonban, hogy a Keglevichek a 18. sz. elején visszakaphatták Encs birtokát, mert még a 19. sz. második feléig az övék.¹³

A későbbi, 17. sz. végi összeírások már csak az elhagyott, romos, lerombolt kastélyt illetve annak helyét említik.¹⁴

¹ B.-A.-Z. M. Lt. U. 222. sz. térkép

² Soós E., 1889–1928. I. 121.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 54.

³ MOLNÁR E., 1935. 147–148.

⁴ Hernád menti, 1970. 53.; BOLLÓ J., é.n. 1.

⁵ KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1964. 239.; CSORBA Cs., é.n. 6.

⁶ SÁRKÓZY S. – NOVÁKI Gy., 2001. 162–163.

⁷ PUSZTAI T., 2004b. 209–210.

⁸ KERTÉSZ J. – FÖRIS A. – FOLLAJTÁR E., 1939. 174.; ENGEL P., 2002 passim.

⁹ MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 153. No. 20.; U. et C. 7/1. 95.; CSORBA Cs., é.n. 6. – 1671-ben is jól megépített castellumnak írják Vö.: MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 157. No. 73.

¹⁰ 1671: MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 35. No. 101.; Fasc. 15. No. 35. = U. et C. 1. 145–146.; – 1672: MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 35. No. 103.; Fasc. 61. No. 14. = U. et C. 5. 31–32.; Fasc. 35. No. 102.; Fasc. 44. No. 24.

¹¹ CSORBA Cs., é.n. 6.

¹² 1677: MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 61. No. 16.; 1682: MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 82. No. 28.

¹³ MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 82. No. 28.; Fasc. 101. No. 25.; MOL A 57 16. 416–417.; CSORBA Cs., é.n. 6.

¹⁴ MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 35. No. 107.; Fasc. 115. No. 9.; Fasc. 101. No. 25.; Fasc. 61. No. 19.; Fasc. 61. No. 22.

112. ENCS-FÜGÖD (FELSŐFÜGÖD) – CASTELLUM

Először a Borovszky-féle megyei monográfia tesz említést arról, hogy Felsőfügödon erődítmény volt, de ennek már nincsenek nyomaik, így csak a castellum 16. századi várnagyát említi.¹ Soós Elemér szerint a fügödi 16. századi várkastély (*castellum*) Felsőfügödon a község temploma helyén állhatott. Soós 1926-ban járt itt és azt állapította meg, hogy a terep süppedékeiben felismerhetők az egykori árok nyomaik és a vár fekvése is. A várárok a vizét É-on a Bársonyos-érből nyerte és DNy-on bocsátotta ki, így a vár minden oldalról biztosított volt. A vár kapuját ugyanakkor a Ny-i oldalon feltételezte.² Legutóbb 2001-ben foglalták össze a kastélyra vonatkozó adatokat.³

Az erődítményre utaló első ismert írott adat 1558-ból való, amikor Gersei Pethő János felsőmagyarországi főkapitány egy Nádasdy Tamás nádorhoz írt levelében arról számol be, hogy: „*im ez napokban egy csatát vettem volt Tokaj felé, és egy Castell erőssé tettem jobban meg, kinek neve Füged.*”⁴

1559-ben Panka Péter nevű várnagyát említik.⁵ Egy szintén 1559-ből származó közgyűlési jegyzőkönyvben pedig Pethő Pál, mint a fügödi castellum kapitánya szerepel.⁶ 1564-ben egy Garadnán tartott megyegyűlésen tárgyalták a kassai polgárság óvását György János fügödi várnagy ellen, aki a forrói job-

bágyokat sanyargatta és Fügödön munkára kényszerítette.⁷

Az erődítmény egykori tényleges helyére és kialakítására Fügeden mára már semmi nem utal, és így nem volt igazolható Soós Elemér lokalizációja sem.

¹ VENDE A., 1896. 297.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 493.

² SOÓS E., 1889–1928. I. 147–152.; POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 55.; POGRÁNYI-NAGY F., 1929. 53, 54.

³ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 163.

⁴ DÉTSZY M., 1995. 22.

⁵ CSOMA J., 1897. 427, 480.

⁶ TÓTH P., 1990b. 39.

⁷ ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 493.; Hernád menti, 1970. 92.

113. FELSŐGAGY – CASTELLUM

A felsőgagyi erődített kastélyról először Csoma József 1896-ban tett egy rövid említést a Borovszky-féle megyei monográfiában, de az egy évvel későbbi megyei családtörténeti művében – eredeti levéltári adatok felhasználásával – már gazdag anyagot közölt róla. Eszerint a falu D-i végén a „Patracból” és a faluból lefolyó vizek között építették fel a Gagyiak kőházukat, amely az utódok által továbbépítve, nagyobbítva később, mint erődített kastély (*castellum ad modum fortalitii erectum*) állt fenn.¹ Molnár Endre 1935-ben viszont csak annyit közölt a kastélyról, hogy annak helyére épült később a Darvas család kúriája.² A kastélyról jelenleg öt korabeli összeírást ismerünk az 1671 és 1718 közötti időből,³ ezek egy részét – tévesen Gagybátorra vonatkoztatva – H. Takács Marianna is közzétette 1970-ben.⁴

Felsőgagy eredetileg az Aba nembeli Gereven comestől származó Gagy család ősi birtoka, egyben birtokközpontja lehetett. Az itteni kőházat akkor említik először, amikor 1479-ben Gagy (Báthori) László Gagy birtokát több környékbeli birtokkal együtt Horváth János máramarosi főispánnak és feleségének adja zálogba. Gagy László a 15. század végén felvette a Báthori nevet, és ezzel ő lett a gagy Báthori család őse.⁵

Báthori Ferenc özvegyét, Puthnoki Zsófiát az 1540-es években Mondolai Kristóf vette feleségül, aki így megkapta Felsőgagyot és több környékbeli birtokot. Fia, Péter mint Bebek György gömöri főispán familiárisa a felsőgagyi kastélyban lakott, és amikor 1560-ban Bebek meglátogatta, testvéreivel, barátai-val, embereivel együtt kastélyából kiüzte, ingóságait elvette, birtokát elfoglalta. A birtokaitól megfosztott Mondolai Péter testvéreivel 1563-ban a pozsonyi káptalan előtt kért jogorvoslást sérelmeire, mire Ferdinánd király még ugyanabban az évben elrendelte Abaújvár megyénél a károsult birtokaiba történő visszahelyezését. A megye visszahelyezési kísérlete 1564-ben Bebek György felesége, Patócsi Zsófia fegyveres ellentámadása miatt megghiúsult. Azonban 1566-ban már nem vették figyelembe a Bebek által megbízott gagy várnagy, Terchi Mihály ellenállását. A Szabadka várát a töröktől visszafoglaló seregek, a törökbarát Bebek György várait, köztük Gagyot ostromolni kezdték és azok megadták magukat.⁶ Mondolai Pétert ezután a kastély és az ahhoz tartozó birtokokba visszahelyezték. Megerősítésként Mondolai Péter és testvére Pál 1569-ben a királytól is

adományba kapták a birtokokat, melybe 1584-ben ellentmondás nélkül beiktatták őket.⁷

1574-ben Báthori László özvegye, Tholdi Anna tiltakozott az ellen, hogy Balassa András a felsőgagyi erődített kastélyon, amelyet elfoglalva tartott, valamit építtessen vagy javíttasson.⁸ 1584-ben egy Fuló Mátyásné (Mondolai Zsuzsanna) és Mondolai Pál közötti birtokosztály alkalmával a felsőgagyi erődített kastély Fuló Mátyásnénak jut, ezért nevezik később Fuló kastélynak.⁹ A Mondolaiak 1587–1588 körüli kihalásával nyílt csak meg a lehetősége Báthori Jánosnak, hogy az egykor elzálogosított javakat 1588-ban visszaválthassa.¹⁰

Az 1671-es összeírásakor a kastélyt emeletesnek írják le, ahol egy kötorony is áll, 1718-ban viszont csak azt említik meg róla, hogy a romos kastély négy-szegletes volt.¹¹ Ugyancsak romosnak írják le 1745-ben is, amelynek boltozatai beszakadtak, a belső épületek elpusztultak és csak a pusztá külső falai álltak.¹²

Az egykori feltehetően erődített épületnek napjainkra sem a pontos helye, sem pedig maradványai nem ismertek.

¹ CSOMA J., 1896. 534.; CSOMA J., 1897. 35–37, 41–42, 212, 258, 402–403.

² MOLNÁR E., 1935. 151.

³ U. et C. 1. 241–242.; U. et C. 4. 78.; U. et C. 5. 40.

⁴ H. TAKÁCS M., 1970. 191–192.

⁵ CSOMA J., 1896. 534.; CSOMA J., 1897. 36, 41–42, 258.

⁶ CSOMA J., 1897. 402–403.; FORGÁCH F., 1977. 865.

⁷ CSOMA J., 1897. 402–403.

⁸ Uo. 42.

⁹ Uo. 212.

¹⁰ Uo. 41, 403–404.

¹¹ U. et C. 1. 241–242.; H. TAKÁCS M., 1970. 191–192.

¹² CSOMA J., 1897. 36–37.

114. GAGYBÁTOR – CASTELLUM

Bátort várkastélyként először Forgách Ferencnek 16. század második feléből származó emlékirata említi.¹ A későbbi történeti irodalomban Forgách közlése nyomán sok helyen említést tesznek a gagybátori erődítményről.²

A település a 14. századtól az Aba nembeli Báthoriaké volt egészen 1689-ig, a család kihalásáig,³ így valószínűleg a Báthoriak emelheték az épületet. Forgách Ferenc az 1567. év eseményeinél leírja, hogy a János Zsigmond segítségére jött Hasszán temesvári pasa támadása következtében Gagybátor várát is felhagyták, így a török miatt a környék lakossága biztonságos helyre menekült.⁴ Forgách szűkszavú közléséből azonban nem tudjuk meg, hogy sor került-e az erődítmény ostromára vagy nem.⁵

Erről az 1582-ből származó okirat tudósít, mely szerint Tholdi Anna, Báthori László özvegye – tekintetbe véve a birtokai s különösen a gagybátori erősség védésénél tanúsított hű szolgálatait – Rákóczi Zsigmond szendrői főkapitánynak eladta prűgyi, felsőtokaji, kistokaji és lenkei birtokait 2100 Ft-ért. 1644-ben I. Rákóczi György Báthori Miklósnak olyan tartalmú védlevelet adott ki, melyben gagybátori házát, faluját, majorságát és minden lábasjóságát a megye oltalmába helyezi. Az erődített kastély Gagybátor ÉK-i szélén állhatott, melyre egy 1703-ból származó összeírásban találunk utalást: „A napkeleti soron vajda (Krasznokvajda) felől, vagy a falu felvégén, egy leomladozott, némely részén fennálló kőfal, mely is azelőtt két contignatióju kastély volt”. Az örökösök birtokfelosztásakor, a 18. század elején az

épületnek, már csak alapfalai állhattak.⁶

A megjelölt helyen – a falu ÉK-i sarkán – jelenleg a Jakabfalvi család 1820 körül épített klasszicista kúriája található, erődítésre utaló nyomok nélkül.⁷ A falu ÉK-i részén, és a kúria feletti dombon erődítésre utaló nyomok nem voltak megfigyelhetők.⁸ Ezért tévesnek tekinthetők mindazok az adatok, amelyek itt még látható romokat említene.⁹

¹ FORGÁCH F., 1977. 897. – Az abaúji Bátorban álló vár 1370. évi említése (MOLNÁR E., 1935. 164.; KERTÉSZ J. – FÖRIS A. – FOLLAJTÁR E., 1939. 180.; KISS G., 1984. 103.) téves, az adat feltehetőleg az ekkor már fennálló Szatmár megyei Bátorra vonatkozik. Vö.: FÜGEDI E., 1977. 104–105.

² Így pl.: SOÓS E., 1889–1928. I. 197–198.; MOLNÁR E., 1935. 164–165.

³ CSOMA J., 1896. 536.; CSOMA J., 1897. 37–42.

⁴ FORGÁCH F., 1977. 897.

⁵ A gagybátori erősség 16. századi sorsára vonatkozóan a helytörténeti irodalomban több helyen azt szerepel, hogy a török az 1567. évi támadásakor elfoglalta, megszállta illetve lerombolta. Másból viszont arról írnak, hogy 1575-ben a török kiűzésével császári sereg állomásozott benne, de a következő évben a füleki pasa visszafoglalta és lerombolta. Vö.: MOLNÁR E., 1935. 164–165.; KISS G., 1984. 104. Nem tudunk olyan hiteles forrásokról, amelyek ezeket az adatokat alátámasztják.

⁶ CSOMA J., 1897. 37–38, 42–43.

⁷ GENTHON I. – SZENTIVÁNYI GY., 1939. 103.; GENTHON I., 1961. 100.; A Jakabfalvi család kéziratosa család története helyi hagyomány alapján vagy Csoma József nyomán szintén úgy tudja, hogy az erődített kastély a jelenlegi kúria feletti domboldalon állt. Vö.: JAKABFALVY GYULA: Családi krónika. Kézirat. Gagybátor, 1959–1962. 6.

⁸ Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1993. évi terepbejárása.

⁹ GERECE P., 1906. 70.; MOLNÁR E., 1935. 164–165.; GENTHON I., 1951. 155.; GERŐ L., 1955. 438.; KISS G., 1984. 104.

115. GARADNA – TELEPÜLÉSERŐDÍTÉS

Az 1466-tól Kassa városának birtokát képező Garadna,¹ egykori erődítményére vonatkozóan mindössze egyetlen adatot ismerünk. Eszerint mivel a török 1641-ben Garadna helységet kifosztotta és több foglyot magával vitt, a megmaradt lakosság igyekezett a védelemről gondoskodni és ezért 1643-ban bekerítették falujukat.² Az erődítménységnek napja-

inkra a településen semmilyen nyoma, vagy emléke nem maradt.³

¹ CSÁNKI D., 1890. 227.; KEMÉNY L., 1896. 45.

² A kassai levéltár adatai alapján: KEMÉNY L., 1907. 374.; ezt idézi: MOLNÁR E., 1935. 167.

³ Az abaúji Garadna 17. sz.-i erődítménye nem tévesztendő össze a Trencsén megyei Garadnával, ahol középkori vár állt.

116. GÖNC – TELEPÜLÉSERŐDÍTÉS

A konkrét adatokat a település körüli erődítményre vonatkozóan Iványi Béla levéltári kutatásai nyújtották, miszerint már 1612-ben Göncön a „város végén való kaput” említik, de a város körüli palánk még 1826-ban is megvolt.¹ E palánkerődítés komoly védelmet nem jelentett és nem akadályozta meg, hogy 1678-ban Thököly Imre kuruc, majd 1710-ben

Viard császári tábornok serege ne foglalják el a települést.²

Az I. katonai felmérés Göncöt ábrázoló térképlapján³ még kirajzolódik a település ovális, belül széles, közel egyutcs alakja, ami feltehetően az egykori palánk-erődítmény nyomvonalát követhette. Napja-

inkra a településerődítésnek felismerhető nyomairól nem tudunk.

¹ KEMÉNY L., 1907. 374.; IVÁNYI B., 1926. 44, 143.

² HOFFMANN A., 1896. 118, 121.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 511.

³ Coll. 23., Sect. 10.

117. HANGÁCS – CASTELLUM

Hangácsról több adatunk van egykori erődített helyekről, de ezeknek ma már nincs nyomuk. 1864-ben helybeli hagyományra hivatkozva jegyezték fel, hogy bizonyos „barátok zárdáját” a csehek elfoglalták, „egy kevésbé megerősítették” és innen, valamint a galgóci és vadnai várból uralták a vidéket. Ennek a várnak a lerombolását, a leírás szerint, I. Ferdinánd alatt az 1543. évi 4. törvénycikk rendelte el.¹ Hangácson 1535-ből tudunk „kastélyról”, Bertóthy Mihály és felesége, Zsófia, azelőtt özv. Hangácsi Albertné tulajdonában.² A 16. század közepén Réghy Kelemen egri udvarbíró a Tomori család birtokának felét örökölte, Hangáccsal együtt. A Tomori-birtok másik felét 1549-ben Rákóczi Mihály kapta meg Nádasdy Tamás országbíró ítélete nyomán. Rákóczi híve, Serédi Gáspár kassai főkapitány a hangácsi kastélyt elfoglalta, felgyújtotta és kirabolta. 1554-ben Réghy visszafoglalta a Tomori család volt birtokát, így ismét övé lett a hangácsi kastély is. 1556-ban újabb támadás érte a kastélyt, ezúttal Bebek György vezette kisebb nemesi csapat részéről, az erődített kastélyt elfoglalták, kirabolták, védőit megölték, vagy elhurcolták. 1558-ban azonban Réghy újból harcol a birtok visszaszerzéséért. Ebben az évben ismét övé a hangácsi kastély, a következő évben pedig már az egész volt

Tomori birtokot visszaszerezte.³ A hangácsi kastélyra a következő adatunk már 1629-ből származik, amikor „*curiam seu castellum Hangács*”-ot említene.⁴ Az 1740-es években Szathmáry Király György kijavíttatta a kastélyt, majd utódai elbontották a dűledező tornyokat. A 19. század végén a hangácsi református egyház vette meg, s annak helyén annak anyagából templomot építtetett.⁵

A helybeliek szerint a faluban egykor négy kastély volt, ma már egyik sem áll. Az egyik helyén a református templom emelkedik. A másikat akkor bontották le, amikor a helyére a római katolikus templom épült. A harmadik a református templom közelében volt, a negyedik pedig kint a falu északi szélén. Ezek környékén 1979-ben Nováki Gyula és Sándorfi György egyik helyen sem talált erődítésre utaló nyomokat. Leginkább a református templom áll olyan helyen, ahol elképzelhető lenne egy védett épület.⁶

¹ PESTY F., 1888. 136–137.

² BOROVSZKY S., 1909. 88.; H. TAKÁCS M., 1970. 194.

³ CSOMA J., 1897. 477–478, 480. – Az adatokat innen veszi át: PUKY A., 1910. 12–13.

⁴ H. TAKÁCS M., 1970. 194.

⁵ SOÓS E., 1889–1928. 6. 186.

⁶ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 57.

118. HERNÁDNÉMETI – TELEPÜLÉSERŐDÍTÉS

Hernádnémetire vonatkozóan eddig egyetlen forrást ismerünk, amely a település 17. sz. végi – 18. sz. eleji erődítetttségét igazolja. 1704-ben, amikor a Szerencs várának tartozékát képező, – de ekkor Abaújvár megyéhez tartozóként szerepeltetett – *Hernad Nemethy* összes utcáját összeírják, megemlítik a Szerencs felé és Ónod felé eső 1–1 kapuját is.¹

A hajdútelepülések számító Hernádnémeti erődítetttségére 1983-ban Csorba Csaba hívta fel a figyelmet.²

Hernádnémeti 1592-ben lesz a Rákócziak birtoka. Rákóczi Zsigmond 1608-ban és 1609-ben, fia Rákóczi György 1630-ban, Rákóczi Pál pedig 1631-ben telepít hajdúkat Hernádnémetibe, akik a telepítéskor kiváltságokban is részesültek. A hernádnémetieknek adott hajdúkiváltságokból tudjuk, hogy az ott lakók feladata földesuruk, a Rákóczi-család birtokainak védelme volt.³

További kutatások szükségesek ahhoz, hogy a feltehetően palánkból és árokból álló településerődítés

fennállásának idejét, illetve pontosabb helyét és kiterjedését meghatározassuk.

¹ U. et C. 4. 88–89. – Erre utalt Csorba Csaba is.

² CSORBA CS., 1983. 41.

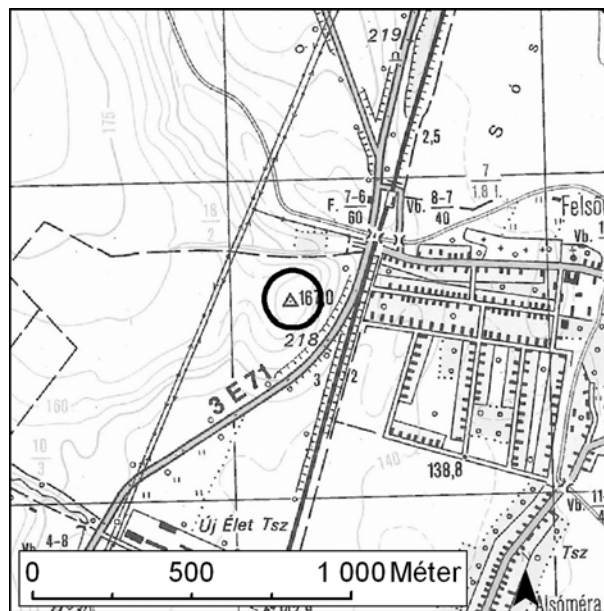
³ MOL A 57 5. 18–19.; RÁCZ I., 1969. 128.; DANKÓ I., 1991. 21–23.

119. MÉRA – PETŐ-HEGY

Méra község Ny-i szélén, a 3-as sz. főút ÉNy-i szélé felett emelkedik a Pető-hegy nevű domb. Ide a térkép alapján mentünk fel, mert olyan dombnak mutatkozott, amelyeket az őskorban gyakran felhasználtak erődített telepeknek.

Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1993. augusztusi terepbejárása idején az egész domb friss mélyszántással volt feltörve. A felszínen őskori cserepeket lehetett találni. A domb platója kissé domború, ma már nincs meghatározott pereme a sok szántás miatt, de feltételezhetően a sánc egykori nyomvonalában az egész platót teljesen körbeveszi egy 8–10 m széles sötétszürke-fekete földcsík, amely markánsan elkülönül a terület felszínét borító világosszürke talaj színétől.

A felszínen járva nem lehetett pontosan meghatározni a csíkot, csak távolabbról megfigyelve tűnt ki a különböző eltérő árnyalatú talajok rajzolatának szabályossága. Feltehetően egy teljesen szétszántott sánc nyomairól van szó. Talán légi felvétel segítségével lehetne tisztázni ezt a lelőhelyet. A területről készített eddigi légi felvételek azonban olyan időszakban készültek, amikor növényzet fedte a dombot, így azo-

kon a fenti jelenség nem volt észlelhető.

120. MESZES – CASTELLUM

A Meszesen lévő castellumot a történeti irodalomban egyedül Koppány Tibor kastélytopográfiája szerepelteti.¹

Meszes (*Meses*) 1333 és 1360 között királynéi birtok. Egy 1333. évi királynéi oklevél ugyanakkor itt Meszesi Demeter budai éneklőkanonk és testvéreinek tulajdonában lévő önálló telkét (*sessionem seu fundum curie*) is említi, amelyet már korábban apjuk, Benedek, is birtokolt. A királyné ekkor a birtoklást megerősítve felmenti őket minden adó- és egyéb kötelezettség alól. Az adományozott kiváltságokat 1341-ben I. Károly király megerősítette.²

Meszes 1386-ban már a Tekes rokonsághoz tartozó Szalonnai család birtokaként szerepel.³ Feltehetően a Meszesiek korábban említett nemesi telkén épült

castellumról lehet szó abban az 1487-ben kelt végrendeletben, amelyben Meszesi Pál a castellum őt illető részében lévő házát említi.⁴ Koppány Tibor szerint az építmény ismeretlen időben épült, építtetője a Meszesi család volt.⁵ Később sem a castellumot sem a Meszesieket nem említik.

¹ KOPPÁNY T., 1999. 180.

² ENGEL P., 2002. passim; AOkl. XVII. 459. szám; AOkl. XXV. 835. szám. – A forráskiadás mutatói tévesen Bars megyei településként jelölik Meszest.

³ DI. 64104

⁴ DI. 46067.; KOPPÁNY T., 1999. 180. – Az oklevélregesztát tartalmazó forrásszöveg gyűjtemény – Maksay Ferenc nyomán – Meszest Pozsega megyei helységgént szerepelteti. Ebben a megyében azonban nem volt ilyen nevű település.

⁵ KOPPÁNY T., 1999. 180.

121. MEZŐCSÁT – CASTELLUM

1557-ben a csáti Szini család erősíti meg Csáton lévő nemesi udvarházát s széles árokkal véveti körül. Ennek őrzéséhez az egri püspök, Verancsics Antal is hozzájárult, sőt amikor arról értesül, hogy a budai basa Eger vidékének bekerítése céljából négy palánkot tervez, Jászberénybe, Hevesre, Csegére és Csátra, sövénykerítéssel, vagyis akkori elnevezéssel, lator-

kerttel véveti körül ezt a kastélyt. Minthogy 1562-ben a budai basa útra kel, hogy a csáti kastélyt elpusztítsa, Verancsics március 20-án Kassa városát sűrgeti, hogy mielőbb küldje el csapatait. A kastély még fennállott egy darabig. 1563-ban az év első felében Mezei Pál alatt hol 3, hol 4 katona őrökdi itt, kik havonként 2 forint zsoldot húznak; június havában számuk

8 főre emelkedik, de júliusban újra lecsökken 4 főre.”¹
A castellum későbbi sorsáról nem tudunk.

Az erődítmény egykori helyének azonosítása nem járt eredménnyel.²

¹ BOROVSKY S., 1909. 89. – Ennek alapján említi: H. TAKÁCS M., 1970. 215. és CSORBA CS., 1972. 194.

² NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 58.

122. MIKÓHÁZA – CASTELLUM

A napjainkra nyomtalanul eltűnt kastélyról elsőként az urbális összeírásokat közzétevő forráskiadvány sorozat közölt részleteket,¹ majd 1970-ben H. Takács Marianna már a kastély egykori helyét is megjelölte, ami szerint a falu szélén volt.² A település 2000. évben megjelent falumonográfiája – néhány bizonytalan utalástól eltekintve – azonban a korai kastélyról nem tud, azt nem említi.³

Az 1427-től szereplő és a füzéri vár tartozékát képező Mikóházát a várat birtokló Báthori család 1580-ban zálogosította el. A későbbiekben a Báthoriak által elzálogosított birtokrészek már nem kerültek vissza a füzéri uradalomhoz.⁴ A 17. századra Mikóházának már több részbirtokosa lehetett, melyek közül 1641-ből a Hanyi-, 1670-előtt pedig a Keczer- és az Ispán-családok ismertek.⁵ A füzéri uradalom részének megjelölt Mikóházán álló kastélyt először 1670-ben említik, amikor összeírják a korábban Ispán Ferenc tulajdonában álló birtokot az elhagyatott, romos kastélylyal együtt. Ispán Ferenc birtokait, a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt a kincstár elkobozta és ekkor összeírta.⁶

A következő részletes leírása a castellumnak 1672-ből, való, amikor két palotát (*Palota és Eöreg Palota*), kapuját és tapaszos palánkját említik. Szerepel 1677-ben is.⁷ A következő összeírásokra 1681-ben és 1684-ben kerül sor. 1681-ben kifejezetten vár módjára épült kastélyként említik. 1684-ben a kastélyban hét lakószobát, két előteret és két konyhát írnak össze.⁸ Egy 1690. évi összeírásából megtudjuk, hogy a kurucok által elpusztított kastély egyik szárnyát tulajdonosa csicseri Orosz Pál – 1690 előtt – helyreállíttatta.⁹ Castellumként legutoljára 1711-ben szerepel, amikor

a szabadságharc után az elkobzott javakat ismét összeírják.¹⁰ Később valószínűleg az Orosz család viszsza akaphatta, mivel 1799-ben is még az övék a falu.¹¹

Az összeírások alapján a kőből épült kastély emeletes volt. Helyét H. Takács Marianna a falu – DNy-i – szélére lokalizálta és valószínűsítette, hogy pincéit az akkor birtokos Komáromy család által a 19. sz.-ban épített újkori kastélyhoz használták fel.¹²

¹ U. et C. 1–8. köt. Az egyes forrásokra történő hivatkozásokat lásd az alábbiakban.

² H. TAKÁCS M., 1970. 135, 216–217.

³ VANCZA J., 2000. 45, 97–98. – Idézi Pesty Frigyes kézíratos munkáját, ahol Mikóházán a Komáromy család kastélyánál egy torony formájú részt említenek, mely korábban egy nagy épület része lehetett. Tornyt ábrázol az I. katonai felmérés térképlapja is Mikóháza DNy-i szélén (Coll. XXIV. Sect. 10.) ahol a kastély helye valószínűsíthető.

⁴ SIMON Z., 2000. 14–15.

⁵ CSOMA J., 1897. 249.; MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 35. No. 8., Fasc. 102. No. 1.

⁶ U. et C. 2. 431–432. – Ekkor felvonóhidját is említik. 1671-ben a kőből épült kastélyt igen szépnek (*castellum lapideum sat pulchrum*) írják le. Vö.: U. et C. 4. 141., H. TAKÁCS M., 1970. 135.; U. et C. 7/1. 286.

⁷ 1672: U. et C. 4. 141.; 1672, 1677: U. et C. 2. 432–433.; MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 9. No. 2.

⁸ U. et C. 2. 433.; H. TAKÁCS M., 1970. 33, 217.; KOPPÁNY T., 1974. 287, 294.

⁹ U. et C. 4. 141.; MOL E 156 (U. et C.) Fasc. 82. No. 82., Fasc. 88. No. 85., Fasc. 98. No. 37.

¹⁰ U. et C. 3. 204.

¹¹ VÁLY A., 1796–1799. II. 610.

¹² VENDE A., 1905. 86.; H. TAKÁCS M., 1970. 135. – Vende az új kastély építését 1780-ra teszi, de ez bizonytalan, mivel a falu még 1799-ben is az Orosz család birtoka. Vö.: VÁLY A., 1796–1799. II. 610.; Valószínűleg még a régi kastély szerepel az I. katonai felmérés országleírásában is. Vö.: CSORBA CS., 1993. 76.

123. MISKOLC-DÍOSGYŐR – VÁROSERŐDÍTÉS

Diósgyőr mezőváros egykori településerődítésére vonatkozóan nagyon szerény adatokkal rendelkezünk. Gyulai Éva említi a 16-17. századi Miskolc topográfiája kapcsán, hogy a Diósgyőr körüli erődítést, amely árokból és palánkból állt még a 16. században építették.¹

Az erődítés, még a 17. sz. első felében is még fennállt, mivel 1641-ben a mezőváros előjárói egy levélben utalnak rá: „az városunk romlott...kerítésére”.²

A városerődítés nyomvonalra hozzátételre sem ismert, de valószínűleg a mai római katolikus templom körüli szűkebb településmagot vehették

körül erődítéssel, amelyet É-felől a Szinva-patak határolt.³ Napjainkra az egykori erődítményre már semmi nem utal. További vizsgálatot igényelne az is, hogy az erődítés földrajzilag hogyan viszonyult a vár körüli tágabb területet körbevevő egykori vadaskert, kőfállal övezett területével, melynek több pontját sikerült megtalálni a 2004. évi régészeti kutatás alkalmával.⁴

¹ GYULAI É., 1998. 103. (Forráshivatkozás nélkül.)

² BODNÁR T., 2005a. 217.

³ CZEGLÉDY I., 1988. 10, 82.

⁴ Herman Ottó Múzeum Miskolc. Régészeti Adattár 3649-04. Lovász Emese ásatása.

124. NAGYBARCA – CASTELLUM

Elsőként Fényes Elek említ a falu felett egy várkastély romjait 1851-ben.¹ Csánki Dezső szerint: „Bárca, a Balaiaké. 1457-ben tűnik fel, a megye kitétele nélkül: *Castellum Georgii de Bala in possessione Barcza* – a bánfalvi Barius-családdal kapcsolatban. Másra mint a borsodmegyei Bárczára nem gondolhatunk, melynek környékén (Bánfalva éppen szomszédos) terültek el a Bariusok birtokai; s hol a falu felett ma is találhatók némi erősségnek maradványai.”² Gerecze Péter Csánkira hivatkozva említi.³ Borovszky Samu szláv építménynek tartja, majd később Csánki adatát idézi.⁴ Genthon István is csak említi, a Bükk útikalauzában pedig azt olvashatjuk, hogy Nagybarca közelében a Didergő-tanya felett ősrégi vár romjai vannak.⁵ Dobosy László a várat keresve a községtől ÉNy-ra emelkedő, 280 m magas Szeles-hegyet eredménytelenül járta be.⁶ Nováki Gyula és Sándorfi György is bejárta a környéket az 1980-as években, de erődítményt nem találtak.⁷

Az erődítmény helye nem lokalizálható. A Nagybarca – Vadna – Sajóivánka községek határának találkozásánál találjuk a sajóivánkai várat, nem sokkal felette pedig a vadnai várat. Nem kizárt, hogy a Barcát birtokló Bala György a vadnai, vagy a sajóivánkai várat használta hatalmaskodásaihoz. Bizonyossággal csak annyit állítható, hogy a mai nagybarcai határban, az előbb említett két váron kívül nem ismert olyan erődített hely, amelyet a barcai erődítménnyel lehetne azonosítani.⁸

¹ FÉNYES E., 1851. I. 91.

² CSÁNKI D., 1890. 163. – Csánki egyébként a barcai várat azonosnak gondolta a Bánfalva (ma Bánhorvát) feletti Földvárval (lásd ott!), de ez nem fogadható el.

³ GERECE P., 1906. 240.

⁴ BOROVSKY S., 1909. 7, 88.

⁵ GENTHON I., 1961. 200., ERDEY GY., 1956. 177.

⁶ DOBOSY L., 1975. 54.; DOBOSY L., 1993. 37. 7.

⁷ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 58.

⁸ Uo.

125. NOVAJIDRÁNY – SÁRVÁR

Elsőnek Pesthy Frigyes kéziratos helységnévtára utal arra, hogy a Garadnától D-re lévő Sárvár pusztán vár lehetett.¹ Nem sokkal később Soós Elemérnek is feltűnt a Sárvár településnév, mint várra utaló elnevezés, de semmi közelebbit nem említ róla.²

Az egykori vár első és egyben az egyedüli okleveles említését Györffy György közölte történeti földrajzában, melynek nyomán a későbbi irodalomban többször utalnak rá.³ Kristó Gyula a tartományurakra vonatkozó adatokból azt valószínűsítette, hogy – a Csák Máté tartományuraságának területén fekvő egyes várak provinciaként (várkerületként) történő említéséhez hasonlóan – Aba Amadé is létrehozott a megyeszervezet mellett, azon belül önálló várszervezetet. Ennek kialakulása – Kristó szerint – a várak jelentőségében kereshető, vagyis a vármegyéknel lényegesen kisebb területű várispánságok jöhettek létre, egyben e várkerületek adózási egységet is jelentettek. Így Sárvár *castellációja* területi vonatkozásban várkerületnek fordítható le, ahol a vár környezetének falvai a vár ellátását szolgálták.⁴ A környék váraival kapcsolatos további vizsgálódás a továbbiakban már azt valószínűsítette, hogy Sárvár építői a 13. században az Aba nemzetség tagjai lehettek.⁵

Legutóbb Wolf Mária kutatta sikertelenül a középkori Sárvár falu és vár helyét. A település a középkortól 1641-ig lakott volt, majd a 19. sz. folyamán népesült be újra és mint külterületi lakott hely egészen a 20. század elejéig létezett. Az általa vizsgált területen, Novajidránytól ÉNy-ra csak szórványos középkori leletanyag került elő, de sem a várra, sem a

középkori településre utaló konkrét nyomokat nem talált.⁶

A vár helyének meghatározására – Wolf Mária sikertelen helyszíni kutatásának ismeretében – később a Novajidránytól ÉNy-ra lévő dombot járta be Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1993-ban. Mivel Sárvár neve alapján mocsaras, ingoványos helyen épített erősségre utal, amely legkorábbi formájában fa-föld szerkezetű vár lehetett,⁷ ez inkább a Hernád völgyében állhatott.⁸ Így a vár keresését Novajidrány É-i szélén kíséreltük meg, ott ahol ma a Csemetekert kezdődik. Ezt az is indokolta, mivel az 1884. évi közigazgatási térkép és az 1914. évi katonai térkép Sárvár-pusztát – mint külterületi lakott helyet – egyaránt ezen a területen, a Kis-Hernád (ma Bársonyos) jobb partján tüntette fel. Az említett helyen azonban már az újkori épületek nyomai sem voltak megtalálhatók, sem olyan emelkedés, domb vagy halom nem volt, ami földvár létesítésére alkalmas lett volna. Még az sem zárható ki, hogy a földvár sáncait és dombját az eltelt sok évszázad alatt a Hernád áradásai tüntették el, mivel a terület a 18. században is árvizes és szinte állandóan mocsaras terület volt.⁹

A Máriássy család levéltárából származó év nélküli, 1285-1300 közötti időre keltezhető oklevélben találjuk a vár első és egyben egyetlen említését, amikor [Aba nb.] Amadé nádor perbe fogta [Bárcai] Elias fia Enock-ot, aki sárvári várnagyságában 80 márkát okozott neki a vár mellett lakó jobbágyok adóztatásával. Enock apja vállalta az elégtételt, ha a nádor a mislyei káptalanban esküt tesz.¹⁰

Az eddigi sikertelen lokalizáción túlmenően sem a vár keletkezése, sem pusztulása nem ismert, de ha elfogadjuk Kristó Gyula feltételezését, ez azt jelenti, hogy a vár Aba Amadé nádor gönci székhelyű tartományuraságával függhetett össze.

¹ Pesthy Frigyes idézi: WOLF M., 1989. 136.

² SOÓS E., 1889–1928. I. 22, 318.

³ GYÖRFFY GY., 1987. I. 138.; KRISTÓ GY., 1978. 34.; GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 27.

⁴ KRISTÓ GY., 1979. 195–196.

⁵ FELD I. – CABELLO J., 1980. 12–13.

⁶ CSOMA J., 1897. 548.; L. WOLF M. – SIMÁN K., 1982. 119.; WOLF M., 1989. 135–138, 158.

⁷ KISS L., 1988. II. 456.; WOLF M., 1989. 137., Lásd még; BENKŐ L., 1998c. 87.

⁸ Wolf Mária dűlőnév alapján Sárvárt Novajidránytól ÉNy-ra egy kisebb patak partjára helyezte, de itt nem találta nyomát.

⁹ CSORBA CS., 1993. 37.

¹⁰ DL. 75196., – ezt idézi: GYÖRFFY GY., 1987. I. 138.

126. ÓZD – VASVÁR-TETŐ

A város mai területének középpontjában, a modern városközpont fölött, attól délre található a 269 m magas Vasvár tető,¹ melynek neve egy 18. sz. végi és egy 1878-ból származó térképen szerepel.² Mára a város lakóépületei által három oldalról is közrefogott meredek oldalú hegy egy észak-déli tengelyű kettős hegycsúcsban végződik. A hegytető egy tágas, széles és lapos felszint képez, amelyen erődítésnek nincs nyoma. A fedetlen hegytetőn a korábbi mezőgazdasági művelés nyomaira a bizonytalan formájú teraszokból és a vadszőlőből lehet következtetni. Ezen túlmenően a hegytető két végén egy-egy háborús ütegállás nyoma ismerhető fel.

Vasvárral első ízben Marjalaki Kiss Lajos foglalkozott, kezdetben nyelvészeti szempontból majd kifejtve azt a feltevését, hogy *Castrum Sasuar* 1221-ből származó említése az Ózd melletti Vasvárral hozható kapcsolatba.³ Ezt az azonosítást Györffy György is elfogadta és a vár jelentőségére a körülötte található törzsi nevekkal is utalt, majd később kifejezetten Géza fejedelemnek tulajdonította a vasraktárként szolgáló „Vasvárok” szervezetének kialakítását.⁴ Heckenast Gusztáv szerint az itteni Vasvár lehetett az észak-borsodi vastermelés ellenőrzésének a központja a 10. században, nevének keletkezését pedig nem sokkal a honfoglalás utáni időkre valószínűsítette.⁵

Ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg 1988-ban Kristó Gyula, aki szerint az 1220. évi adat az Ugocsa megyei Sásvárra (később Tiszasásvár) vonatkozik, amely az azonos nevű várispánság és főesperesség központja volt, és ugyanezt az álláspontot fogadta el a Várad Regestrum legújabb kritikai feldolgozása is.⁶ Dobosy László több ízben foglalkozott a Vasvár-tetővel, kiemelve a hegy jó fekvését, esetleges útellenőrzéssel kapcsolatos szerepét, de mivel várnak nyomát a hegyen nem találta, ezért később már arra utalt, hogy a vár nem föltétlenül a hegytetőn állt.⁷ 1992-ben a korábbi megyei vártopográfia az elpusztult erődítmények között szerepeltette Vasvárt, legutóbb pedig F. Dobosy László foglalta össze a Vasvárra vonatkozó adatokat.⁸

Vasvár nevének első és egyetlen Árpád-kori említése 1221-ből a Várad Regestrum 243. számú jegyzőkönyvében található „*Castrum Sasuar*” alakban. A jegyzőkönyv egy 1220-ban lezajlott tüzesvaspróba

ítéletet ír le, melyre azért került sor, mert a Hangonyban lakó Hangonyi Isztrás, Tubulnak testvére a vasvári vár tiszti rangú jobbágysait és a (lénárd-)daróci közrendű várnépet vádolta birtokrészének, Susának feldúlásával. A jogsérelemben Demeter alorzságbíró akart bíraskodni, de a tanúk elégtelensége miatt a várad tüzesvaspróbára hárította a legfelsőbb ítélő szó kimondását.⁹ Más okleveles adatról, amelyben a várat említik nem tudunk.

Heckenast Gusztáv csak közvetett adatok alapján tételezte fel, hogy itt még a megyerendszer megszerzése előtt egy adminisztratív központ lehetett. Úgy vélte a nyugat-magyarországi Vasvár analógiája alapján, hogy a kialakuló magyar államszervezet valamilyen formában itt is biztosította magának a vastermelés ellenőrzését és irányítását.¹⁰ Központi szerepére szerinte a környéken megtalálható törzsi helynevekből (Jenő, Kér, Ladány, Várkony, Hetény, s talán Horvát) is következtethetünk. E helynevek annak emlékei, hogy az Árpádok idegen törzsekből származó katonasággal szállták meg az elfoglalt területet.¹¹

A környékről számos korai vashányászattal, vaskohászattal és vASFeldolgozással kapcsolatos helynév ismert, sőt vASFeldolgozásra utaló leletek is előkerültek.¹² A Vasvár név ezen a tájon legközelebb csak a késő-középkorban bukkan fel. 1456 és 1498 között kilenc olyan okleveles forrást ismerünk, amelyekben a Vasvár-i családnév bukkan fel Ózd környékén, illetve – amennyiben ez egy 18. sz. második feléből származó adatból visszakövetkeztethető – a Fodorháza nevű borsodi birtok is Vasvárral azonosítható.¹³ E Vasvár kora-újkori és újkori története napjainkig ismert¹⁴, ennek ellenére nem tudunk olyan vármaradványról vagy említésről, amely segítene a korai Vasvár helyét Ózd környékén helyhez kötni. A leletek és nyomok hiánya a Vasvár-tetőn csupán azt valószínűsíti, hogy a vár nem ezen a hegytetőn állt.¹⁵

¹ A hegy mai hivatalos neve *Kő-lápa*

² B.-A.-Z. M. Lt. T. 89. és U. 728. sz. térképek

³ MARJALAKI KISS L., 1925. 47.; MARJALAKI KISS L., 1926. 13–15. – Marjalaki Kiss Lajos szerint a jogesetben szereplő személyek több egykorú, Ózd környéki ügyekkel összefüggő oklevélben is szerepelnek. Az együttesen előforduló Hangony és Daróc vonatkozásában az eddigi szakirodalom Darócot nem borsodi helynek határozta meg (felsorolja: K. FABIÁN I., 1997. 58.). Marjalaki azonban meggyőzően fejtette ki azt a véleményét, mi-

- szerint nem valószínű, hogy két távol eső helység lakói közösen vettek volna részt egy birtokrabló vállalkozásban.
- ⁴ GYÖRFFY GY., 1987. I. 741.; GYÖRFFY GY., 1977. 107, 209, 444–445.
- ⁵ HECKENAST G., 1968. 148, 149.; HECKENAST G., 1991. 23, 29, 75.
- ⁶ KRISTÓ GY., 1988. 492–496.; K. FÁBIÁN I., 1997. 123.
- ⁷ DOBOSY L., 1973. 69–70.; DOBOSY L., 1975. 54.; DOBOSY L., 1976. 25–28.; DOBOSY L., 1993. 21. sz. 7. – Dobosy László legutoljára a vár helyét a Vasvár-tető ÉK-i lábánál egykor emlegetett „Cipópusok” nevű helyre valószínűsítette.
- ⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 58–59.; F. DOBOSY L., 2001. 75–77.

- ⁹ DOBOSY L., 1976. 25.; F. DOBOSY L., 2001. 76.
- ¹⁰ HECKENAST G., 1968. 147–148.
- ¹¹ HECKENAST G., 1970. passim; GYÖRFFY GY., 1987. I. 741. – a helynevek felsorolásával
- ¹² Ezeket részletesen felsorolja: HECKENAST G., 1968. 147–149, 151.; DOBOSY L., 1973. 69–75.; DOBOSY L., 1976. 25.;
- ¹³ DI. 15031; DI. 15521; DI. 94917; TÓTH P., 1990. 70. (95. sz.); DI. 16233; DI. 166635; CSÁNKI D., 1890. 182.; DI. 88827.
- ¹⁴ Történetére lásd: DOBOSY L., 1976. 26–28.; F. DOBOSY L., 2001. 76–77. – Mindkét szerző csak az 1593. évi említését szerepelteti.
- ¹⁵ A 2007 júniusában itt végzett próbaásatás is eredménytelen volt.

127. SAJÓKAZA – REF. TEMPLOM ERŐDÍTMÉNYE

Sajókaza történelmi településmagjában áll a 13–15. században épült templom, amely részben ma is kőfallal van kerítve, ezen vagy ennek közelében azonban erődítésre utaló nyomok nem találhatók.

A templom erődítményét elsőként Borovszky Samu, majd Csorba Csaba, a borsodi vártopográfia, és Tolnai Gergely említi.¹

Verancsics Antal egri püspök 1562. november 5-én írt levelében így panaszodik Ferdinánd királynak: „Volt egy tizedszedőm Kaza városában, egri vitéz, 10 gyaloggal és 12 lovassal, akik őrizetére voltak rendelve. Az itteni templomot nem csekély munkával megerősítette, hogy itt az éjjeleket nyugodtan tölthessék. Mintegy 200 lovas és 100 gyalog füleki török megrohanta őket, hogy emberemet a megerősített templomban elfogják. E közben a putnoki kastélyból egy csapatnak, mely az esztergomi érsek tizedszedőjét kísérte, tudomására jutott embereimnek veszedelme, s segítségükre sietett. De a török nagyobb számban lévén

leverte őket s 52 emberüket elfogta. Így zsákmánnyal megakadályozott tértek vissza Fülekre.”²

A mindössze egyetlen alkalommal említett erődítmény minden bizonnyal fa-palánk erődítés lehetett, mivel az 1797. évi egyházi leltár is még hasonló fa kerítést említ: „Egy kő Templom tornyostul a falu derekán, a mely körül van kerítve tövös oszlopokba rótt deszkákkal.” A templom jelenlegi kerítőfala valószínűleg 1803-ban épült, mivel ebben az évben az egyházközség a templom kő kerítéséhez 53 hordó meszet vásárolt.³

¹ BOROVSZKY S., 1909. 86–87.; CSORBA CS., 1980. 57.; NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 59.; TOLNAI G., 2001. 89.

² BOROVSZKY S., 1909. 86–87.

³ DÉTSZY M., 1983. 94.; SIMON Z., 2002. 112–114.

128. SAJÓLÁD – KOLOSTORERŐDÍTÉS

Sajólád történelmi központjában kissé emelkedett helyen található a település római katolikus temploma, amely eredetileg a középkori eredetű ládi pálos kolostor temploma volt. Jelenleg a templom nyolcszög három oldalával záruló keletelt szentélye alapján lehet csak következtetni arra, hogy a templom középkori eredetű. A hozzá kapcsolódó rendházból mára, pedig már csak a K-i szárny maradt fenn. A kolostor erődítettségére jelenleg a helyszínen semmi nem utal.

A kolostor erődítettségét – az 1930–40-es évek rendtörténeti munkái alapján – Csorba Csaba, Joó Tibor, Balpataki Béla és Guzsik Tamás munkái említik.¹

A Czudar család által 1387-ben alapított ládi pálos kolostorban 1526-ig zavartalan volt a szerzetesi élet, de ekkor Serédi Gáspár a kolostort feldúlta. 1567–1604 között még folyt gazdasági tevékenység a szakrális funkcióját jórészt elveszített és ismeretlen időben megerősített kolostorban, ezt követően már

csak a kolostor birtokai szerepelnek adás-vétel tárgyaként.²

A kolostort és javait 1611-ben Fr. Bratulich Simon rendfőnök Szentiványi Zsigmondnak és feleségének Ghombos Fejér Eufrozina asszonynak adta bérbe. A magyar kézen lévő sajóládi pálos kolostort az 1610-es években hajdúk őrizték. 1611. június 12-én Thurzó György nádor úgy rendelkezett Eperjesről, hogy „Sajóládon az egykor kolostor, most inkább castellum őrzéséről 6 lovas és 10 gyalogos állandó ott tartózkodásával gondoskodják a bérllő.” Szentiványi, s erre a célra neki Sára, Zsanány, Olaszi és Köröm zepléni falvak tizedeit engedi át. 1570 és 1643 között olykor szerzetesek is éltek itt.³ Lád az ónodi vár egyik külső őrhelyévé vált, de őrsége kis létszáma miatt is nem tudta megakadályozni a török hódolást.⁴

Az ismeretlen ideig fennállt erődítmény kialakításáról semmit nem tudunk, valószínűleg a kolostort körbevevő palánkból és árokból alakították ki.

¹ CSORBA CS., 1974. 28. 46.; JOÓ T., 1979. 136.; BALPATAKI B., 1987. 17.; GUZSIK T., 2003. 124–128, 217.; BALPATAKI B., 2004. 18.

² GUZSIK T., 2003. 127.

³ CSORBA CS., 1974. 28. 46.; JOÓ T., 1979. 136.

⁴ BALPATAKI B., 1987. 17., BALPATAKI B., 2004. 18.

129. SAJÓVÁMOS – VÁRHELY

A Várhely dombjának maradványát, melyet az újabb térképek már erősen rongáltak ábrázoltak, 1984 körül teljesen elhordták, helyén ma sík terep, szántóföld található. Helyét egy 1885. évi térkép rögzíti a község D-i szélétől kb. 200 méterre, a Kis-Sajó jobb partjához közel, a Szirmabesenyő felé vezető országút Ny-i oldalán.¹

A történeti irodalomban először Fényes Elek említi, hogy Vámoson „a Sajó partján romjaiban a hajdan híres Mágocsiak várroma, [és] több helyen besáncolt tábor-helyek” láthatók.² 1864-ben „Várdomb” név alatt említik a várat és sáncait, amelyet a Sajó vize folyt körül. A helyi hagyomány úgy tudta, hogy ezen vártól kapta a Benda-család a nemesi levelet és mint írták, utódaik most (1864 !) Ecsegen laktak. A vár romjaiból épült, az öreg emberek emlékezete szerint, az akkori birtokos, gróf Keglevich kastélya. Ásás alkalmával kardok, nyilak, lándzsák, sarkantyúk, bronz gyertyatartók, gyűrűk, stb. kerültek elő.³ Kandra Kabos szintén mint a Mágocsiak várromját említi, és így ismeri Babik József is.⁴ Mint „földerődítményt” említi Nyíri Dániel és a közeli híd melletti vámszedő helynek tekintette.⁵

1983-ban Koós Judit és Simán Katalin végzett leletmentést a Várhely dombján, amelyet akkor már régóta homokbányának használtak. Településnyomokat, cserepeket és csaknem 1 m vastag omladékréteget találtak, egyúttal a korábban előkerült tárgyak közül vastárgyakat (szablya, sarkantyú, kasza, stb.) is begyűjtöttek a miskolci múzeum számára. A helybeliek akkor is említették a régi hagyományt, hogy a sajóvámosi kastély építéséhez, amely a 2. világháborúban pusztult el, innen szállítottak követ. Koós Judit és Simán Katalin a Várhellyel szemben az országút K-i oldalán lévő lapos dombháton, ahol akkor gépi talajjegyvetés folyt, kő- és téglaházak maradványait látták, korukat középkori és késő középkori cserepek jelezték.⁶

1984-ben Kiss Gábor is ismerteti a szerinte különösebb szerepet nem játszó várat, melyről úgy tudja, hogy 1599-ben a törökök pusztították el, megmaradt köveit pedig a lakosság hordta szét, de adatainak forrását nem adta meg.⁷ 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze – az elpusztult erődítmények között említve – a várra vonatkozó adatokat.⁸

2003 őszén Horváth Antónia végzett terepbejárást az országút K-i oldalán lévő lapos dombháton, ahol nagy mennyiségű középkori kerámia töredéket talált a szántásban, az úttól D-re eső, kissé kiemelkedő, 600 x 400 m-es területen. A leletsűrűség alapján házhe-lyeket tudott elkülöníteni.⁹

Vámos kezdetben a Miskolc nemzetség birtoka volt, akiknek tagjai 1237-ben IV. Béla király öccsével, Kálmán szlavón herceggel cserélik el. 1320-ban és 1326-ban azonban már az [Ákos nembeli Csetneki] Benedek fiai – köztük a Bebek család őse – osztozkodnak a birtokon.¹⁰ A várat pelsőci Bebek Imre erdélyi vajda, és borsodi ispán építhette engedély nélkül nem sokkal 1445 előtt, mivel az 1445. évi 4. törvény-cikk nevesítve építőjét, megengedte fennmaradását.¹¹ 1446-ban „*in castro Wamos*” innen keltezi levelét ő maga, valamint Bebek (Detre) nádor fia László.¹² 1449-ben Bebek Imre özvegyének vámosi várnagya Bakó Ferenc; az özvegy 1452-ben innen keltezi egyik levelét.¹³

1459-ben is említi a várat egy királyi oklevél, amelyből megtudjuk, hogy a vár várnagyát *Kerezthwri* Lászlót a király birtokelkobzással büntette, mivel „a minap a *Wamos*-i vajda fiának: Imrének a fiát [Pált], mint saját urát kizárta *Wamos* várából.”¹⁴

1466-ban a megyei közgyűlésen a kazai Kakas család tagjai tettek panaszt, miszerint az Albert király halálát (1439) követő zűrzavarban a néhai pelsőci Vajdafi Imre nagy darab [Kaza-i] (Borsod m.) erdőreszűket kivágatott s a kivágott fát elhordatta *Wamos*-i kastélyába, ezért a közgyűlés felhívta a néhai Imre fia Pált, hogy tisztázza magát a vád alól.¹⁵ 1469-ben a Csetneki család tagjai a budai káptalan előtt tiltakoztak és eltiltották Mátyás királyt, hogy Krasznahorka és Vámos várak és tartozékaik negyedét eladományozza, valamint attól, hogy Szapolyai Imre szepesi ispán, jegyese valamint vámosi Vajda fia Imre özvegye és mások a birtokokat elfoglalják.¹⁶ E tiltakozás alapját az képezte, hogy 1470 körül Szapolyai Imre házasságot kötött Bebek Orsolyával, a Csetnekiek pedig a Bebekekkel rokon család volt. Bár a Csetnekiek 1492-ben Vámost örökjogon a magukénak mondják, azonban még ekkor is tiltakoztak annak eladományozása ellen.¹⁷ Hogy e tiltakozás részben eredménytelen maradt azt később az is jelezte, hogy 1500-ban Szapolyai János vámosi főbíráját (tisztartóját) említi egy oklevél.¹⁸

A várat még 1556-ban is két esetben említik, ekkor birtokosa Bebek Ferenc a vár megerősítéséről intézkedett.¹⁹

A várra vonatkozóan későbbi adatok nem ismertek, valószínűleg még a 16. század folyamán elpusztult.

A fentiekben már említett jelentős terep-átalakítás kizárja annak lehetőségét, hogy a helyszínen az egykori erődítményről további adatokat nyerjünk.

¹ B.-A.-Z. M. Lt. U. 567. sz. térkép

² FÉNYES E., 1851. IV. 260.

³ PESTY F., 1988. 297, 414.

⁴ KANDRA K., 1871. okt. 19.; BABIK J., 1904. 6, 47.

⁵ NYÍRY D., 1926. 3.

⁶ L. WOLF M. – SIMÁN K., 1983–1984. 86. – Koós Judit és Simán Katalin jelentése. 1983. január 20. HOM Régészeti Adattár.

⁷ KISS G., 1984. 121.

⁸ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 59–60.

⁹ Horváth Antónia jelentése. HOM Régészeti Adattár 3512. Hel-lebrandt Magdolna szíves közlése. – A lelőhely valószínűleg a középkori (Belső)Vámos falu helyét jelöli, ezen a településrészen épült a vár is.

¹⁰ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 136.; GYÖRFFY GY., 1987. I. 814. – A falu 1320-ban már a Kis-Sajó két partján he-

lyezkedik el: DNy-ra Belső Vámos, ÉK-re pedig Külső Vámos terület el. Vö.: AOKl. V. 690. sz.

¹¹ CSÁNKI D., 1890. 164.; DRH. I. 342.; ENGEL P., 1996. I. 454. – „*Wamus Emerici de Pelsewcz in comitatu de Borsod*”

¹² DI. 13965; DI. 13966

¹³ DI. 14244; CSÁNKI D., 1890. 164.; ENGEL P., 1996. I. 455.; DI 98081

¹⁴ DI. 15412 – Az adatra utal: KÁLNICZKY L., 1982. 155.

¹⁵ DI. 90142 – Egyben az adat arra is rávilágít, hogy a vár (castellum) már 1439-ben is fennállhatott.

¹⁶ DI. 16911

¹⁷ CSÁNKI D., 1890. 185.

¹⁸ DI. 84003; KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 136.

¹⁹ KOPPÁNY T., 1974. 286, 296.; MOL NRA 659/1 (Détsy Mihály szíves közlése.)

130. SÁROSPATAK – „ALSÓVÁR”

A városra vonatkozó, eddig feltárt 16. századi írott források a ferences kolostor, hécei castellum és nem utolsósorban a Vörös-torony és az ahhoz kapcsolódó erődítésrendszer mellett még további nemesi lakóépítményeket illetve esetleges erődítéseket is említnek. Ezek lokalizálása nem egyértelmű, de nem kizárt, hogy valamennyi ugyanarra az építményre, a mai Szent Erzsébet utcában található rk. plébániához elődjére vonatkozatható.

Az eddigi kutatás ugyanis feltételezi, hogy Sárospatakon már a 11. században egy királyi udvarhely létezett – ez lett volna Szent Erzsébet, II. Endre lányának születési helye – s ennek tartozéka lett volna a késő-gótikus plébániatemplom D-i oldalán, a plébániához előtt feltárt rotunda.¹

1526 előtt a városban állt még egy „vár”, a Bodrogon átvezető mai híd közelében. Építésének ideje ismeretlen, Koppány Tibor azonban feltételezi, hogy azt is a Pálócziak emeltethették még a 15. sz. végén. A család 1500. évi birtokosztozása alkalmával Pálóczi Imre özvegyéé és gyermekeié. 1519-ben Pálóczi Antal és húga Katalin birtoka. Pálóczi Antal 1526-ban Mohácsnál esett el, Katalin – mint akkor Csaló Imre özvegye – 1527–1529-ben lakott benne gyermekeivel.²

1529-ben egy a Bodrog partján állt „*pallaciumról*” értesülünk, melyben a terebesi várnagy őrséget helyezett el.³ 1567-ből egy „*domus domini terrestris*”-ről van tudomásunk,⁴ s végül egy kései, 1577. évi tanúvallomás említi az utolsó Pálóczi, Antal húga, Katalin lakóhelyét a hídnál, „*mely var volt also varnak hitak*”,⁵ mely utóbbi Détsy Mihály szerint ugyancsak elpusztult volna 1528-ban.⁶ Bár az utóbbi építmények pontosabb lokalizálása aligha lehetséges, további ásatásokig nem vethető el Szűcs Jenő elmélete, mely szerint a nagy kiterjedésű plébánia-telek a jezsuitáknak történt 17. sz-i eladományozásáig mindvégig földesúri tulajdonban volt – azaz az itteni királyi udvarhelyet örökölték volna a város késő középkori földesurai is, akik (egyik) kúriáját itt kell keresnünk.⁷

¹ SZÜCS J., 1993. 1–3.

² KOPPÁNY T., 1999. 196.

³ DÉTSY M., 1987b. 123.

⁴ SZÜCS J., 1993. 18.; DANKÓ K. – FELD I. – SZEKÉR GY., 1999. 378. 15. sz. jz.

⁵ DÉTSY M., 1987b. 123.; DÉTSY M., 2002. 21–22.

⁶ DÉTSY M., 1966a. 186.; DÉTSY M., 2002. 25.

⁷ SZÜCS J., 1993. 18.

131. SÁROSPATAK – KOLOSTORERŐDÍTÉS

A középkori mezőváros plébániája és a hécei főúri kastély (ld. ott!) között félúton, a település É-i szélén, az É–D-i főút K-i oldalán, a mai református kollégiumtól ÉK-re határozta meg az 1970-es években Dankó Katalin a 13. századi eredetű ferences kolostor helyét és tárta fel – a ma család házakkal beépített területén – néhány részletét.¹

Egy 1444-ben kelt, Pálóczi Simon és Perényi János kiegyezéséről szóló oklevél szerint Perényi boszszúból elfoglalta Patak városát az ottani kolostorból kialakított *fortalitiummal*, de ekkor kötelezi magát

annak visszaszolgáltatására.² Az eddigi kutatás ezt az adatot az ekkor épp romladozó és részben elnéptelenedett ferences kolostora vonatkoztatja, miközben nem kizárt a jelenleg még ismeretlen helyen állt domonkos kolostorral való azonosítás sem.³

Dankó Katalin részleges feltárása mindenesetre ezt sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudta, ehhez a területen további kutatások szükségesek.

¹ DANKÓ K. – SZEKÉR GY., 1994. 359–376.

² DÉTSY M., 1966a. 182.; DÉTSY M., 2002. 16.

³ DÉTSY M., 1999. 396–397.

132. SZALONNA – ERŐDÍTMÉNY

A Szalonnán állt egykori erődítménnyel az irodalomban elsőként – az itteni református templom 1972–1975 között végzett helyreállítását megelőző régészeti kutatásával egy időben, – 1973-ban Dénes György foglalkozott egy tanulmányában, mint főúri szálláshellyel. Ebben elsőként lokalizálta az egykori erődítmény helyét, amit a templom mellett É-ra, a mai főút két oldalára helyezett el, ahol a ma is álló lakóház építése során jelentős méretű alapfalmaradványokat figyeltek meg.¹

Ugyancsak ekkor, 1974-ben foglalkozott említés-szerűen a szalonnai erődítménnyel Koppány Tibor is a magyarországi kastélyépítés története kapcsán.² Később, 1992-ben a Borsod megyei vártopográfia foglalta össze az erődítványra vonatkozó adatokat, melyben csak feltételelesen utalnak a Dénes György által említett alapfalakra.³

Szalonna eredetileg a Tekes rokonsághoz tartozó Szalonnai, Szini és Jósvafői családé volt 1249–1544-ig. 1544-től pedig a Bebek család birtoka.⁴ A Torna megyei Súlyomkő várát birtokló, egymással rokon családok 1386-ban osztották fel a közös birtokot.⁵ 1399-ben, amikor Zalona-i Loránd fia István és fiainak birtokait összeírják Szalonnán egy falazott nemesi udvarházat (*curia*) is említenek, amelyet kastély módjára pártázott fal (*muris dentalis*) vett körül, vagyis erődített volt.⁶ A Szalonnaiak 1399-ben felsorolt 18 faluja és falurésze uradalmi központjában ezek szerint 1386 és 1399 között építhették fel az erődítványt, amely az egyetlen 1399-iki említését követően később

nem szerepel.⁷ Azonban talán mégis ugyanerről az épületről lehet szó 1468-ban is – immár erődítetttség említése nélkül –, amikor itt egy kőházat vagy kuriát, a közelében pedig egy kőistállót említenek részben a Szini, részben a Szalonnai család birtokában.⁸

A települést 1562-ben a török pusztítja el, 1582-ben azonban már lakott, mert adózik a töröknek. Szalonna 1566-ban a szendrői várórség eltartására kijelölt falvak között szerepel, majd később is a szendrői uradalomhoz tartozott, de a 17. sz.-ban már több részbirtokosa is volt. A temploma 1589-től a reformátusoké.⁹

¹ DÉNES GY., 1973. 75, 85. 31. sz. jz. – Magát a ma is fennálló Árpád-kori eredetű rotundát is részben magába foglaló református templomot jelenlegi ismereteink alapján nem lehet az erődített templomokhoz sorolni. A késő-barokk kerítőfala valószínűleg 1808 után épült. Vö.: M. KOZÁK É., 1981. 26.

² KOPPÁNY T., 1974. 289. – későbbi összefoglalásában: KOPPÁNY T., 1999. 46, 211.

³ NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. 60. – Legutóbb Tolnai Gergely vetette fel annak lehetőségét, hogy mivel a templom ásatásakor, a törökkori rétegből kő ágyúgolyók kerültek elő, ezért számolni kell a hely (és a templom) esetleges törökkori megerősítésével is, amire közvetetten írásos forrás is utal. Vö.: TOLNAI G., 2005. 37.

⁴ ENGEL P., 2002. passim

⁵ DI. 64104

⁶ ZsO. I. 6095.

⁷ KOPPÁNY T., 1999. 211.

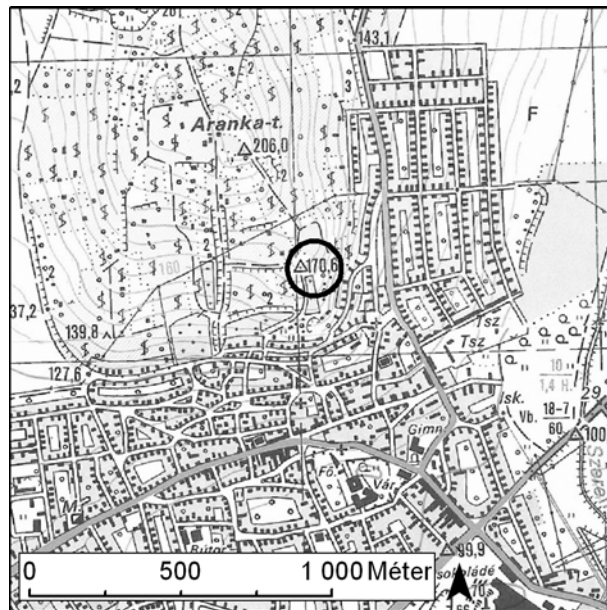
⁸ DI. 16704 – Ezt idézi: KUBINYI A., 2006. 21.

⁹ KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939. 142–143.; DÉNES GY., 1973. 75.; M. KOZÁK É., 1981. 11–13.; VÁRADY J., 1989. 298–299.

133. SZERENCs – KÖVES-TETŐ (ÁRPÁD-TETŐ)

Szerencs belvárosától, É-ra található a Köves-tető vagy más néven Árpád-tető nevű domb, amely a 207 m tszf. magasságú korábban György-tetőnek, ma Aranka-tetőnek nevezett hegy DK-i nyúlványa. A szerencsi református templomtól É-ra elhelyezkedő, néhány évtizede fenyőerdővel beültetett területen, közvetlenül a zsidó temető felett, 1978-ban még egy ovális alakú sánc nyomai voltak megfigyelhetők. Napjainkra a felszínen már semmilyen mesterséges erődítésre utaló terepalakulat nincsen. Maradványait feltehetően 1990 körül a közeli vízmű építésekor tüntették el. Kivételt képez a tömör kőfállal körbekevert zsidó temetőnek az a felnyúló szakasza, amely érintetlenül megőrizte a sánc egy rövid, kb. 25 m hosszú szakaszát a temető területén belül.¹

A szerencsi Árpád-tető erődítménye több helyen szerepel a helytörténeti irodalomban. Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjteménye óta ismert, hogy a Szerencs feletti Árpád-halmon egy „széles kiterjedésű sáncolatok nyomai” láthatók.² 1931-ben viszont arról

innak, hogy az Árpád-halmon – Szirmay Antal szerint – Árpád kúriája állott.³ Az 1968-ban megemlítik, hogy „az Árpád-hegy tetején gyűrű alakú, földből hányt sáncokat találni, amely népvándorlás kori, vagy avar táborhely volt.” Utalnak arra is, hogy a nép képzelete úgy tartja, hogy Árpád sátra állott e helyen, melyet Anonymus leírása alapján gondoltak.⁴

A Kövestető első tudományos igényű vizsgálatára 1978-ban került sor, amikor Csorba Csaba és Nováki Gyula terepbejárást végzett a területen,⁵ majd ennek alapján szerepelteti Sándorfi György is az általa közölt várfeljegyzékében, ahol a sáncokat a *topográfiai alapon valószínűleg tatárjárás előtti várak* csoportjába sorolta.⁶

Az 1978. őszén megtartott terepbejárás eredményeiről Csorba Csaba 1980-ban számolt be, amikor az erődítmény kutatástörténetére is kitért. Eszerint „a hegytetőn a régi elhagyott zsidó temető kőfala mögött patkó alakban jól látható volt az erődítmény sáncának ovális alakja. Bokrokkal részben benőtt árka 1–1,5 m mély volt. A temető kőfalának építésekor a sánc D-i oldalát megbolygathatták, elpusztíthatták, legalábbis a helyszínen itt ennek nem volt nyoma. Mivel a hegy errefelé eléggé meredeken lejt, Nováki Gyula feltételezése szerint talán erről nem is védte a középkorinak, bizonyára Árpád-kornak meghatározott erősséget. A sánccal körülvett közel 30×45 m-es terület érdekessége, hogy nem a hegy fennsíkján állt, hanem a lejtő kezdetén, s akkori formájában a fennsík magasabbra emelkedett, mint a sánc koronája.” Csorba végül a helyet Anonymus szerencsi említésével is kapcsolatba hozta, de a névtelen szerző Szerencs hegyén semmilyen erősséget nem említ.⁷

Legutóbb Dénes József foglalkozott az *Árpád-halmon* lévő sánccal. Abból indult ki, hogy az Árpád-

kori királyi, királynéi és hercegi udvarhelyek közelében számos helyen az Árpádok nevére utaló mottók emléke maradt fenn. Mivel Anonymus szerint Árpád vezér és főemberei a szerencsi hegyen „kunyhókat” építettek Szerencset a bizonytalan jellegű: „valószínű motte-domb, feltehető királyi udvarhelyen” csoportba sorolta. Az objektum elhelyezkedése alapján végül is bizonytalannak tartja, hogy az uralkodói erődítmény ezzel lehetne azonosítani, ezért azt valószínűsíti, hogy a platón pár száz méterrel feljebb kell keresni a halmot.⁸

Már Anonymus is említi a Szerencs fölött emelkedő hegyet, melyen Árpád vezér és nemesei megpihentek, és bár sem itt talált, sem a honfoglalók által emelt erődítményről nem tesz említést, csak arról tudósít, hogy Árpád és főemberei kunyhókat építettek itt.⁹

Az erődítményről semmilyen okleveles adatunk nincs, és Anonymus említéséből is arra lehet következtetni, hogy 1200 körül itt nem állt erődítmény. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy a sáncok csak a 16–17. században keletkeztek, és Szerencs várának valamelyik ostromakor készültek, talán, mint tábor övező ideiglenes védművek.

¹ Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén 1998. évi terepbejárása.

² CSORBA CS., 1980. 10.

³ BARNÁ J. – DARVAS L., 1931. 12.

⁴ ANGYAL B., 1968. 43.

⁵ GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979. 28.

⁶ SÁNDORFI GY., 1979. 249.

⁷ CSORBA CS., 1980. 10–11.

⁸ DÉNES J., 2004. 123, 128. – A plató tetején, vagyis az Aranka-tetőn erődítés nyomairól nem tudunk.

⁹ ANONYMUS 17, 22. és 31. fejezet.

134. SZIKSZÓ – VÁROSERŐDÍTÉS

Szikszó városerődítésére vonatkozóan legkorábban a Borovszky-féle megyei monográfia tesz említést, mikor arra utal, hogy a szikszóiak a török időkben körülsáncolták magukat, és a sáncok még 1844-ben is megvoltak, de az abban összegyűlt esővíz egészségrontó hatása miatt az árkokat betemették és a hidakat lerombolták. Később Soós Elemér is megemlíti az 1844-ben betemetett árkokat.¹

1928-ban Pogrányi-Nagy Félix várfeljegyzékében Szikszó templomvárként és erődített városként egyaránt szerepel.²

Németh Gábor 1986-ban közzétett tanulmánya is megerősítette, hogy létezett Szikszón egy nagyobb területet felölelő palánk, amelyet egy 1640. évi oklevél is említ, és amelynek sáncai a házak között még 1844-ben is megvoltak.³

A települést övező palánkra vonatkozóan több közvetett és közvetlen írott adatot ismerünk: Eger 1596-os török kézre kerülését követően kassai gyalogosokkal növelték meg a szikszói végvárban őrködő

csapatok létszámát. Egy 1604. évi forrás szerint Belgiojso kassai főkapitány és Egerbe érkezett tatárok portyázásainak megzavarására rácsokat, hajdúkat rendelt Szikszóra. Egy 1616-os forrásban a Palánszölő megnevezés szerepel. Ezen nyílhatott az az Aszaló felőli kapu, amelynél Spork császári tábornok hadserege később, 1671-ben letáborozott. 1641-ben 1000 lovas szánnak ide az egi törökök sakkban tartására, 1644-ben pedig 500 német katonát vertek itt fel I. Rákóczi György fejedelem csapatai. Egy 1684-es egyezségről pedig megtudjuk, hogy a Jászi család majorháza Szikszó Kiskassa nevű, a város kerítésén kívüli, a város felőli (északi) szélén, a híd végében, a város és Kiskassa között lévő víz partján állt.⁴

Az egykori települést védő palánknak és az előtte lévő ároknak mára már nincs nyoma, azonban annak nyomvonala még kirajzolódik a településhálózatból, mely szerint a belső ovális településmagot foghatta körül.

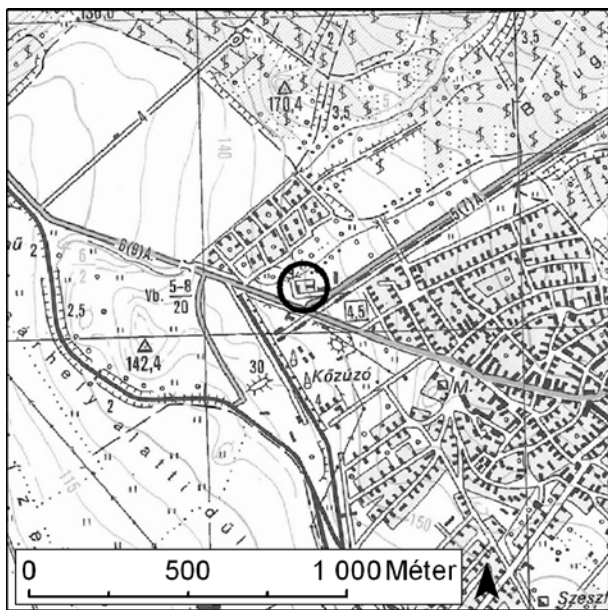
¹ HOFFMANN A., 1896. 112–113.; VENDE A., 1896. 352.; ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. 481. – A 19. században a *sánc* szó általában árkot és nem kiemelkedő töltést jelentett. Vö.: SOÓS E., 1889–1928. I. 366–378.

² POGRÁNYI-NAGY F., 1928. 56.

³ NÉMETH G., 1986. 62–63, 67.

⁴ BALÁZSIK T., 1999. 178.

135. TÁLLYA – PUSZTAVÁR

A Tállya északnyugati szélén az Abaújszántó felé vezető út jobb oldalán található a *Pustavári kút* helynév, amely napjainkra az egyetlen emléke az egykor itt létesült egykori erődítménynek. Az elnevezés nyilván abból az időszakból származik, amikor a vár már elhagyatott, pusztulófélben volt. A vár kialakításáról és méretéről – a jelenlegi ismereteink szerint – nem maradtak fenn adatok.

Az Országos Levéltár térképtára őrzi Franciscus Römisch Tállyáról készített térképét 1783-ból, amelyen a „*Palota*” felirat található a Pustavár helyén.¹ Magára a várra először Berzeviczy Egyed utalt, de ő a vár nevét nem közölte.² A vár létéről és egykori helyéről 1984-ben Encsy György tállyai geológus adott tájékoztatást, aki szerint Pustavár Tállya felett, a nagy kőbányánál van.³ Az Encsy által előadottakból készítette el Nováki Gyula azt a helyszíni vázlatot, amely a vár egykori helyét és környékét hozzávetőlegesen ábrázolja és amely 1994-ben jelent meg a település monográfiájában. A várra vonatkozó adatokat ugyanott B. Hellebrandt Magdolna foglalta össze.⁴

A 17. sz. folyamán létesülhetett, a középkori tállyai vár lerombolását követően. Első írásos említése 1646-ból, a regéci uradalom összeírásában található, mint „*Pusztavár*”⁵ Lehet hogy építése egybeesik a települést körülvevő városrődítéssel és annak külső, kiegészítő erődítménye lehetett. A várat a 18. sz. végén bontják le és helyén gazdasági épületeket építenek, amelyek még a 20. sz. elején is álltak.⁶

¹ MOL. S 11 159/2/1783.

² BERZEVICZY E., 1903. 17.

³ Encsy György (Tállya, Rákóczi u. 70.) szóbeli közlése Nováki Gyulának, 1984. augusztus 16.-án.

⁴ B. HELLEBRANDT M., 1994. 77, 82. – A várra legújabban: NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 222.

⁵ MOL E 156. (U. et C.), Fasc. 66., No. 31.

⁶ B. HELLEBRANDT M., 1994. 82.

136. TÁLLYA – TELEPÜLÉSERŐDÍTÉS

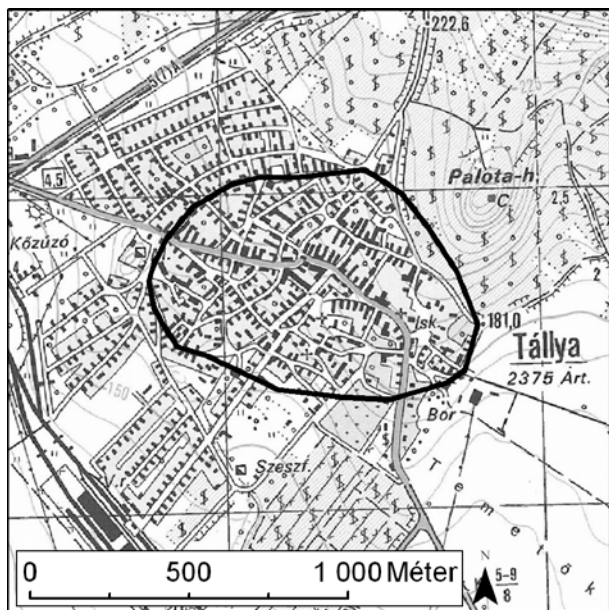
Tállya településszerkezetében még jelenleg is kirajzolódik az a korai település-terület (településmag), amely ovális alakban feltehetően a hajdani városfalak nyomvonalát követi. Tállya mezővárosa ezen utcák által alkotott nyomvonal mentén volt kőfállal megerősítve, melynek két főkapuja és több kisebb kapuja volt. A falak ma már nem állnak, látható nyomaik – a településről 1994-ben kiadott monográfiában leírtak ellenére – nincsenek.¹

Arról, hogy a 17. században Tállya kőfállal is körülvett mezőváros volt, elsőként a Borovszky-féle megyei monográfiában találunk adatokat.² A városfalra vonatkozó további részletes adatok közzétételére, egyben a fal nyomvonalának rekonstrukciójára azonban csak az említett 1994. évi monográfiájában

vállalkozott Takács Péter és Kavecsánszki Gyula. Ez utóbbi szerző által alaprajzon is bemutatott nyomvonalról, mint a Tállyára jellemző ún. körutakról, azonban csak feltételezi – Borovszky nyomán –, hogy az egykori településerődítés nyomvonala lehetett.³ Ezt hiteles források még nem igazolták.

Tállya 1498-ban szerepel először mezővárosként, de valószínűleg már ettől korábban is voltak városi privilégiumai.⁴ 1631-ben Tállya zálogjogon Pálffy Istváné, 1633-ban azonban már Eszterházy Miklós nádor foglalta el „erő-hatalommal”, mint nejének, Dersffy Orsolyának a hozományát. 1647-ben Rákóczi György erdélyi fejedelem és neje, Lorántffy Zsuzsanna kapta meg Tállyát királyi adományként. A Rákócziaktól 1715-ben került a királyi kincstár tulaj-

donába a település, 1720-tól azonban már újra magánbirtok, a Trautschon család tulajdona a család kihalásáig, 1780-ig.⁵

II. Ferdinánd 1631-ben királyi privilégiumban erősítette meg Tállya mezővárosi és vásártartási jogát, valamint további kiváltságokkal is jutalmazta a

tállyaiakat a regéci ütközetben „tapasztalt bátorságukért.” A városfal létesítését nagy valószínűséggel e privilégiumhoz köthetjük, mivel annak első említése 1646-ból származik.⁶ A városfalak megújításáról 1763-ból még van adatunk, de nem sokkal később, még a 18. sz. második felében valószínűleg a mezőváros önállósági törekvéseinek esett áldozatul az építmény. A regéci uradalomba tagolt mezőváros régi privilégiumai ellen az uradalom bérloí indítottak kivédhetetlen támadást, ami nemcsak a városfal lerombolásához vezetett, hanem a lakossági terhek gyors emelkedését is eredményezte.⁷ Ezért a város erődítményeinek az 1780-as években készített országleírásban (Landesbeschreibung) már nem volt nyoma.⁸

¹ KAVECSÁNSZKI GY., 1994. 178–179.

² VENDE A., 1905. 117.

³ TAKÁCS P., 1994. 91, 96, 108, 125, 167, 170.; KAVECSÁNSZKI GY., 1994. 178–179.

⁴ CSÁNKI D., 1890. 339. – A várbirtok korai történetét lásd: Tállya – Várhegy alatt.

⁵ VENDE A., 1905. 117.; TAKÁCS P., 1994. 91.;

⁶ MAKKA L., 1954. 380.; TAKÁCS P., 1994. 96, 108, 128, 167.; TAKÁCS P., é.n. 45. – A regéci uradalom 1646. évi összeírásában Tállyán „a város kerítésén kívül egy csűröskertje” volt a fedelemnek.

⁷ VENDE A., 1905. 117.; KAVECSÁNSZKI GY., 1994. 179.; TAKÁCS P., é.n. 45.

⁸ CSORBA CS., 1990. 12.

137. TARCAL – TELEPÜLÉSERŐDÍTÉS

Tarcal 17. századi erődítetttségére napjainkra a helyszínen már semmi nem utal. Az erődítés nagy valószínűséggel a település belső magjának számító – a településszerkezetben ma is felismerhető – ÉNy–DK-i tengelyű nyújtott ovális alakú területet övezhette árokkal és palánkkal, melyen több kapu is volt.

A történeti irodalomban először Könyöki József várjegyzéke szerepelteti Tarcalt, mint elpusztult erődítményt, de annak konkrét kialakításáról adatokat nem közöl.¹ A Tarcal megerődítését lehetővé tevő királyi szabadalomlevelet Mosolygó József 1930-ban kiadott településtörténeti összefoglalása említi.² Tarcal építészeti emlékeit részletesen feldolgozó Olajos Csaba is utal a település körüli erődítményre.³ Legutóbb pedig 2004-ben a Zemplén megyei vártopográfia foglalta össze az erődítményre vonatkozó adatokat.⁴

A mezőváros 1631-ben lett vásárlás útján Csáki István birtoka, aki 1638. június 4-én III. Ferdinándtól Tarcal részére szabadalomlevelet nyert. Ez megengedte, hogy a mezőváros várak módjára és alakjára körülsáncolja és palánkkal vehesse körül magát.⁵ Hogy ténylegesen éltek is e lehetőséggel, és az erődítmény megépült azt egy 1698-ból, és egy másik ezzel közel egykorú, a 17. sz. legvégéről származó

összeírás igazolja.⁶ Sajnos ez nem védte meg a mezővárost a 17. sz. második felének folyamatos pusztításaitól, amelyek közül a legsúlyosabb 1678-ban következett be, amikor az egri törökök Kara Hasszán aga vezetésével teljesen elpusztították Tarcalt.⁷

A feltehetően palánkból és árokból álló településerődítés fennállásának, illetve nyomvonalának pontosabb meghatározásához további kutatások szükségesek.

¹ KÖNYÖKI J., 1905. 296.

² MOSOLYGÓ J., 1930. 143–144.

³ OLAIOS CS., 1991. 75–76.; JUHÁSZ E., 1998. 27, 50.

⁴ NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. 222–223.

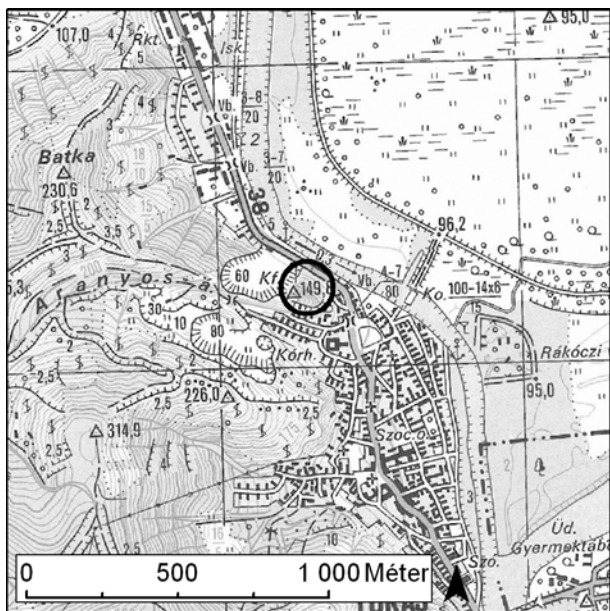
⁵ MOSOLYGÓ J., 1930. 143–144.; OLAIOS CS., 1991. 75–76.

⁶ U. et C. 5. 177.; U. et C. 7/2. 497.

⁷ A pusztítások felsorolását lásd: OLAIOS CS., 1991. 76–77.

138. TOKAJ – ABAFI SÁNC

Tokaj történelmi belvárosának É-i részén is lokalizálható egy várhely. A város É-i részén lévő ún. Aranyos árok nevű völgy fölötti Hideg oldal és Meleg oldal alkotta hegygerinc D-ről ívben K-DK-felé nyúlik ki, mintegy lezárja ezzel a város É-i végét. A hegynyúlvány ÉK-i oldala rendkívül meredeken ereszkedik a közeli Bodrog folyó partjához, ahol a hegy és a folyó között mindössze csak az itt húzódó 38. sz. főút szélességével azonos távolság van. A hegynyúlvány elnevezését sem az újabb, sem a régebbi térképek nem jelölik, de egy 1960-as évekből származó M = 1 : 10.000-es térkép a hegynyúlvány végét még *Abafi sánc*¹ névvel jelölte meg.

A K-DK-i irányú hegygerinc középső részét egy nagy kiterjedésű kőbánya elpusztította, csak a gerinc legvége áll, melynek tszf. magassága 149,8 m. E magassági ponttól ÉNy-ra a kőbánya kb. 60 m-es függőleges sziklafala omlik a mélybe. A hegynyúlvány D-i és K-i oldalát magánkertek szőlő- és gyümölcsös ültetvényei, ÉK-i rendkívül meredek oldalát pedig akácerdő és áthatolhatatlanul sűrű indás növényzet borítja.

A hely megfelel egy 1555. évi levélben szereplő helynek, amely szerint „*a régi földvár helyén, amely a Bodrog folyó fölött a hegyen van, ennek árkaiban erődítés készült.*”² A hely nem téveszthető össze a Tokaj belvárosának D-i vége fölötti ún. Óvár nevű hellyel, mivel az nem a Bodrog, hanem már a Tisza fölött (az összefolyás után) található. Tokajban a Bodrog folyó fölött más hegy nincs. A hivatkozott 1555. évi adatot a kutatás – megítélésünk szerint tévesen – mégis az Óvár helyére lokalizálta.³

„A régi földvár helyén” kifejezés pedig egy korábban itt álló várra utal. Ez feltehetően megfeleltethető két 13. századi ide vonható adattal. IV. László király 1283-ban megengedte a nyíri (nyírségi) [Szabolcs megyei] nemeseknek, királyi szolgáló népeknek, hogy az akkori Tarcal-hegyen, a mai Kopasz-hegyen és a Bodrog–Tisza összefolyásánál várat építhessenek: „*vt i[n] monte Thorzol, et i[n] fluuior[um] Týscie et Budrug.*”⁴ 1290-ben IV. László király magához rendelt egy bizonyos István mestert, Mihály ispán fiát, hogy megjutalmazza, mert annak üzenetéből úgy értesült, hogy az Aba nembeli Dávid fia Omodeus, – Amadé, a későbbi lázadó tartományúr – várát „*Kwreu*”-ben (Körévbén) megszállta, és ezért megparancsolta neki, hogy a nagyúr ott foglyul ejtett híveit (szervienseit) is hozza magával. Amadé vára azonos lehetett a nyíri nemesek számára hét évvel korábban engedélyezett és időközben elkészült várral.⁵

A vár feltehetően nem sokáig maradt a király kezén, mert annak halála után ismét Amadé lett a birtokosa, bizonyára 1311-ben Kassán bekövetkezett meggyilkolásáig. Mivel a várról több adat nem ismert, a tartományúri rendszer felszámolásakor az erődítményt lerombolhatták.⁶

Az Abafi névvel, mint dűlőnévvel Papp Miklós is foglalkozott, aki szerint az elnevezés minden bizonyosan Abaffy Miklósról származik, aki 1610–1629 között a tokaji vár kapitánya volt.⁷ A birtokos jelzővel ellátott tulajdonnév pedig arra utalhat, hogy valamilyen új erődítés, vagy a korábbi erődítés megújítása az ő várkapitánysága alatt történhetett, noha erről írott adat nem áll rendelkezésünkre.

Utoljára akkor van adatunk a hegyen álló erődítményre, amikor 1704-ben II. Rákóczi Ferenc a Tisza – Bodrog összefolyásánál lévő várat ostromolta. Az ekkor készített térképen a város É-i végén túli hegyen lerombolt védműveket (C) jelölnék.⁸

Erről az erődítményről vette nevét a Váradi, a mai Váradi utca, amely az erősség alatt húzódó utcát jelenthette. A név a legrégibb nevek közé tartozik. 1600-ban, 1688-ban, 1697-ben *Váradi* utcát, 1698-ban pedig *Vár felé járó utcát* írnak össze. Az összeírások más utcaneveiből pedig arra lehet következtetni, hogy ez az utca a település Ny-i, a hegy felőli oldalán lehetett, a mezőváros Bodroggal ellentétes szélén, így semmi köze a tokaji várhoz.⁹

Az erődítmény korát természetesen csak majd egy jövőbeli régészeti kutatás tisztázhatja teljes körűen, ezért annak akár újkori újrafelhasználása sem zárható ki.

¹ A kutatástörténetet lásd a Tokaj – Vár alatt.

² DÉTSZY M., 1995. 6.

³ DÉTSZY M., 1995. 6.; BENKÓ L., 1998. 162.; NÉMETH P., 2001. 21–22.

⁴ DL. 40165; RA. 3210. sz.; NÉMETH P., 1975. 5.; DÉTSHY M., 1995. 5.; BENKŐ L., 1998b. 164. – A kutatás korábbi álláspontja az volt, hogy ez a vár nem épült meg, mivel a Tarcal, a mai Kopasz-hegyen (Nagyhegyen) valóban nem tudni várról vagy vármaradványról.

⁵ Df. 285755; CD. V/3. 506.; RA. 3557.; FÜGEDI E., 1977. 205. – Fügedi Erik a vár építését Aba Amadénak tulajdonította. Tokaj

és Körév azonosságára nézve lásd: NÉMETH P., 1975. 3–7.; DÉTSHY M., 1995. 5–6.; BENKŐ L., 1998. 162–163.

⁶ NÉMETH P., 2001. 22.

⁷ PAPP M., 1992. 22.; DÉTSHY M., 1995. 38, 41. – Papp Miklós Abaffi várkapitányságát tévesen, 1607–1630 között jelölte meg.

⁸ HRENKÓ P., 1978. 377. 11. ábra

⁹ PAPP M., 1992. 55.; NÉMETH P., 2001. 21–22. – Papp Miklós a Várad utca nevét ismeretlen eredetűnek jelölte.

139. TOKAJ – ÓVÁR

Tokaj történelmi belvárosának D-i végén található a közúti Tisza-híd Ny-i (tokaji) hídfője, ami egyben a Tisza és a hegy alkotta partszakasz legkeskenyebb pontja is. Ezen a helyen valószínűsíthető révhelyként az a történelmi átkelőhely, amely ősidők óta a legkedvezőbb helyen biztosított átkelést a folyó két partja között. Az átkelőhely Ny-i (tokaji) hídfője fölött a Tokaji (Kopasz)-hegy legkeletibb nyúlványa helyezkedik el, amelyet most Finánc-dombnak hívnak. A Finánc-domb jelenleg két vízmosás alkotta völgy között egy folyamatosan emelkedő hegyoldalt jelent, melynek egy laposabban ívelő hegyháta az itt létesített kilátó fölött helyezkedik el, tszf. magassága 149,7 m. Ettől tovább, feljebb pedig a 290,3 m tszf. magasságú Szeles-tető (korábbi nevén Tehéntánc-tető) található.

A mai Finánc domb korábbi neve *Óvár*¹ volt, amely név legkorábban 1610-ből, a mezőváros Törvénykönyvében, majd ettől kezdve valamennyi szőlőhegy (dülő) összeírásban szerepel. A hely elnevezése egy korábbi várra utal, melynek létét még inkább

valószínűsíti, hogy az Óvár dülő É-i szomszédja a *Palota* (dülő), D-i szomszédja pedig a *Santz* (*Santz alatti szőlő*). Ezeket a helyneveket szintén 1610-ben említik először.²

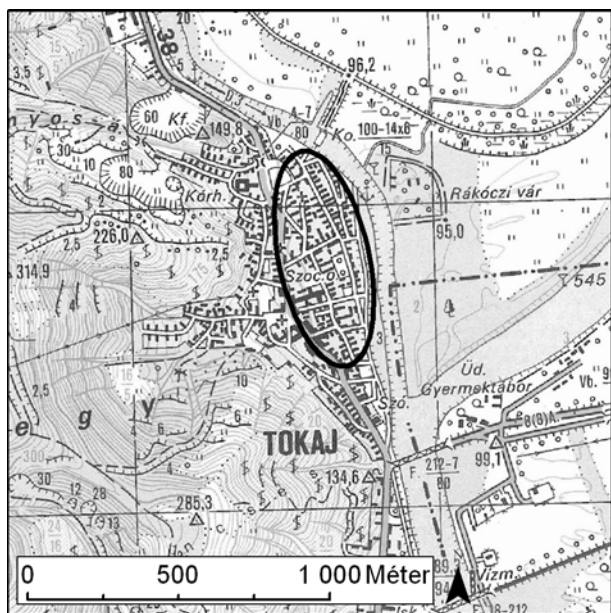
A 16–17. sz. fordulóján Óvárnak nevezett hely feltehetően azonos lehet azzal a hellyel, amelyet Anonymus látott a Bodrog és a Tisza összefolyásánál, és amely 1200 körül a Himesudvar nevet viselte.³ A Tokajjal összefüggő további két 13. századi várra vonatkozó adat (1283, 1290) megítélésünk szerint egyelőre nem valószínű, hogy az Óvár várhelyével kapcsolatba hozható.

¹ A kutatástörténetet lásd a Tokaj – Vár alatt.

² PAPP M., 1983. 18.; PAPP M., 1992. 14–15, 31, 32. – A Palota név eredetét legújabbban Németh Péter a Szapolyaiakkal hozta kapcsolatba és a 15. sz. második felére helyezi. Vö.: NÉMETH P., 2001. 22–23.; Papp Miklós felveti annak lehetőségét, hogy a Sánt elnevezés a 17. sz.-i városerődítés része lehetett, de a város a megjelölt helyig nem terjedt ki (és nem nyúlt fel), ezért ez kevésbé valószínű.

³ NÉMETH P., 1975. 5.; DÉTSHY M., 1995. 5–6.; BENKŐ L., 1998b. 162.

140. TOKAJ – TELEPÜLÉSERŐDÍTÉS

Tokaj történelmi belvárosa körüli erődítmény első hitelesként elfogadható ábrázolását Mathias Merian 1677. évi metszetén találjuk meg. A kép alját Tokaj város látképe tölti ki. Merian ennél a metszeténél az 1660-as évek elején Tokajban tartózkodó Jacob von Holst hadmérnök felméréseit és látképeit használta előképként. A látképen nagy helyismeretről tanúskodó részletek kerültek ábrázolásra, így ábrázolja a városerődítés D-i szakaszát is egy faszerkezetű palánkot, bástyával és kapuval, amely a Tisza és a hegy között zárja le a városba vezető utat.¹

A vár 1704. évi ostromáról készített francia nyelvű térképen, amely a várost, annak utcahálózátát és erődítményeit is ábrázolja, a város É-i és D-i végét a folyók (É-on a Bodrog, D-en a Tisza) és a hegyek közötti egy-egy bástyákkal tagolt erődítés zárta le. Kialakítására nézve a térkép nem nyújt tájékoztatást, de legvalószínűbb, hogy fa-föld szerkezetű cölöpmű lehetett. Helye pontos helyszíni felmérésen alapulhat. A város területén a térkép az utcák által határolt telektömböket is ábrázolják, amelyek főbb nyomvona-

lai a mára már módosult utcahálózattal azonos. A város területén egyébként csak lerombolt házakat és a keletelt szentélyű ún. nagy templomot (*Grande Eglise*) jelöli a térkép.²

Ennek alapján a városerődítés D-en a mai Hajdú köz környékére, É-on pedig a Szepes L. utca Ny-ra forduló rövid szakaszának környékére helyezhető.

Pontos nyomvonalát csak ásatással lehetne megállapítani.

¹ SZALAI B., 2004. 54–55, 32 tábla – Az ábrázolás városerődítést ábrázoló részének nagyított, átrajzolt képét Soós Elemér is közölte, de tévesen Lucas Georg Ssicha rajzának tekintette. – Ennek nyomán PAPP M., 1992. 40–41., aki kritika nélkül átvette.

² HRENKÓ P., 1978. 377.

141. TOMOR – CASTELLUM

A tomori erődített kastélyról először Csoma József megyei családtörténetében tesz említést,¹ később pedig Felsővadással kapcsolatos cikkében Puky Andor közölt róla saját családi levéltára alapján további adatokat.² Valójában az ő adatait ismételi meg Soós Elemér, majd 1935-ben a megyei monográfiában Molnár Endre is.³ A későbbi említések pedig a már ismert adatokat közlik a kastélyról. Legutóbb 2001-ben foglalták össze a kastélyra vonatkozó adatokat.⁴

A település legrégebbi részét képezi az eredetileg gótikus stílusú református templom, valamint a templommal szemben – az országút túlsó oldalán – elhelyezkedő terület, ahol jelenleg a Puky és a Téglássy családok – 18. század végén, 19. század elején épült⁵ – mára már romos kúriái találhatók. Feltételezhető, hogy ez utóbbi helyen helyezkedett el már jóval korábban is a földesúri lakóhely (kúria). Erre lehet következtetni a Puky levéltár azon adata alapján, mely szerint a 16. sz. közepén a település templomát és a földesúri lakóházat közös árok és palánkfal övezte („*vallo et sepibus munitum*”).⁶ Lehet, hogy a ma is meglévő Puky-kúria pincéjének a 18. századtól korábbiinak tűnő kialakítása e korai épület részét képezte, de ezt csak további kutatás alapján lehet tisztázni.

A templom építését a szakirodalom a 14. századra, a szentély egykori boltozatát – a megmaradt vállkövek alapján – a 15. századra helyezi. A templom a 17. század végére azonban már elhagyatott, elpusztult állapotban volt. 1753-ban átépítették, majd 1885-ben renoválták.⁷

1445-ből van az első adatunk arra, hogy Tomoron nemesi kúriát, valamint házat és ház helyet említenek a Tomori család birtokában.⁸ A falu felét Mátyás király 1464-ben új adományként Tomori Miklósnak valamint László és György testvéreinek adományozza, mivel Tomoron már őseik is birtokosok voltak, majd a 16. sz. elejére a falu többi rész birtokát is megszerezték.⁹ A Tomoriak utolsó férfitagja András, Temesvár elestével (1552) török fogságba került, ahol mohamedán hitre tért át, ezért birtokait I. Ferdinánd király 1558-ban elkobozta, és Réghy Kelemennek

adományozta. Az elkobzott birtokokon – köztük Tomoron is – Tomori András nagybátyja Rákóczi Mihály és mostoha atyja Réghy Kelemen között hosszas pereskedés és erőszakos viszálykodás kezdődött.¹⁰

A Tomoriak korábbi birtokai 1549-től 1554-ig Rákóczi Mihály kezén voltak, de 1554-ben Réghy Kelemen Gersei Petheő János kassai kapitány segítségével azokat visszafoglalta. Erre 1556-ban Bebek György – akinek familiárisa Rákóczi Mihály volt – Réghy Kelemen minden birtokát elpusztította, köztük Tomort is. Réghy Kelemen a pusztítások miatt a királyhoz fordult, így I. Ferdinánd király 1558. január 9-én elrendelte a birtokok azonnali visszaadását. A király parancsának békés úton nem volt eredménye, ezért Réghy Thelekessy Imre felső-magyarországi főkapitányt kérte segítségül, akinek csapata 1558. augusztus 20-án visszafoglalta a birtokokat Tomorral együtt. Ekkor támadták meg fegyveres haddal a tomori erődített kastélyt is, melyet megostromoltak, de elfoglalni nem tudtak.¹¹

Az ostromot a következő évben, 1559. január 29-én ismét megkísérelték, ezúttal sikerrel. Így végül Rákóczi Mihály Tomor birtokától végleg elesett, melybe még ugyanabban az évben Réghy Kelemen iktatták be.¹² Ezt követően az erődítmény további sorsáról nincs adatunk. A településen jelenleg semmi nem utal az egykori erődítmény nyomára.

¹ CSOMA J., 1897. 476–480.

² PUKY A., 1910. 266.

³ SOÓS E., 1889–1928. I. 382–386.; MOLNÁR E., 1935. 219.

⁴ SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. 170–171.

⁵ GENTHON I., 1961. 307.

⁶ PUKY A., 1910. 266.; MOLNÁR E., 1935. 219.

⁷ GENTHON I. – SZENTIVÁNYI GY., 1939. 105.; GENTHON I., 1961. 307.; VÁRADY J., 1989. 354.; ARNÓT Á., 1992b. 33–34.

⁸ DL. 71970

⁹ DL. 75901; CSOMA J., 1897. 599–602.

¹⁰ MOL A 57 3. 496.; CSOMA J., 1897. 476–477, 604.

¹¹ CSOMA J., 1897. 478–480.; MOLNÁR E., 1935. 219.

¹² CSOMA J., 1897. 480.; PUKY A., 1910. 266–267.

IRODALOM

RÖVIDÍTÉSEK

B.-A.-Z. M. Lt. = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc

ha = hektár

HOM = Herman Ottó Múzeum

MOL A 57 = Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár. Királyi Könyvek (Libri regii)

MOL E 156 Magyar Országos Levéltár. Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones
(U. et C.)

MOL S 11 = Magyar Országos Levéltár. Térképtár. Kamarai térképek

OSzK. TK. = Országos Széchényi Könyvtár. Térképtár

tszf. = tengerszint feletti [magasság]

ANGYAL B., 1955. = ANGYAL BÉLA: *Szerencsi járás monográfiája*. Szerencs, 1955.

ANGYAL B., 1968. = *Szerencs. Útikalauz.* (Irtá: ANGYAL BÉLA). Szerencs, 1968.

ANONYMUS = ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Ford.: Pais Dezső. 2. kiad. Budapest, 1977. /Bibliotheca Historica/

ARNÓT Á., 1992a. = ARNÓT ÁDÁM: Református templom, Szerencs. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. IV. Tokaj és környéke*. Szerk. Szabadfalvi József, Cseri Miklós. Miskolc, 1992. 29–30.

ARNÓT Á., 1992b. = ARNÓT ÁDÁM: Református templom, Tomor. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. VI. Bódva völgye – Edelény környéke*. Szerk. Szabadfalvi József, Cseri Miklós. Miskolc, 1992. 33–34.

AO. = *Anjoukori Okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis*. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Budapest, 1878–1920. /Monumenta Hungariae Historica Diplomataria./

AOkI. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. Szerk.: Kristó Gyula et alii. I.–XXV. Budapest–Szeged, 1990–2004.

ÁUO. = *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest – Budapest, 1860–1874.

BABIK J., 1903–1904. = BABIK JÓZSEF: Történelmi és földrajzi nevezetes helyek az egri egyházmegye területén. In: *Egri Egyházmegyei Közlöny*. 35. 1903. 24. sz.; 36. 1904. 3. sz.

BALASSA I., 1975. = BALASSA IVÁN: *Lápok, falvak, emberek. Bodrogköz*. Budapest, 1975.

BALÁZSIK T., 1999. = BALÁZSIK TAMÁS: A szikszói református templom. In: *Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában*. Bratislava–Budapest, 1999. 170–183.

BALOGH B., 1894. = BALOGH BÉLA: *Putnok mezőváros múltja s újabb kora 1881-ig*. Rimaszombat, 1894.

BALOGH J., 1975. = BALOGH JOLÁN: Olasz tervrajzok és hazai későreneszánsz épületeink. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: Galavics Géza. Budapest, 1975. 55–135.

BALPATAKI B., 1987. = BALPATAKI BÉLA: *Fejezetek Sajólád történetéből 1387–1987*. É.n., H.n. [Sajólád, 1987.]

BALPATAKI B., 2004. = BALPATAKI BÉLA: *Fejezetek Sajólád történetéből 1387–2004*. É.n., H.n. (Sajólád, 2004.)

BARÁZ Cs., 2000. = BARÁZ CSABA: Várak vagy szakrális építmények? A Bükkaljai Leányvár és Halom-vár rejtélye. In: *Élő táj*. Szerk.: Buka László. Debrecen, 2000. 211–227.

- BARÁZ CS., 2006.** = BARÁZ CSABA: A bükkaljai Leányvár és Halomvár. Várak vagy szakrális földépítmények? In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére.* Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 11–22.
- BARNA J., 1931.** = BARNA JÁNOS: Monok. In: *Szerencs és vidéke.* Szerk.: Barna János. Budapest, 1931. /Magyar városok monográfiája IX./
- BARNA J. – DARVAS L., 1931.** = BARNA JÁNOS – DARVAS LÁSZLÓ: Szerencs. In: *Szerencs és vidéke.* Szerk.: Barna János. Budapest, 1931. /Magyar városok monográfiája IX./ 12–29.
- BARNA J. – VONGREY G., 1931.** = BARNA JÁNOS – VONGREY GUSZTÁV: Tállya. In: *Szerencs és vidéke.* Szerk.: Barna János. Budapest, 1931. /Magyar városok monográfiája IX./ 93–109.
- BARTALOS GY., 1891.** = BARTALOS GYULA: Egervidéki „kaptár-kövek” és barlangok. In: *Archaeologiai Értesítő.* 11. 1891. 136–141.
- BARTALOS GY., 1899.** = BARTALOS GYULA: *Eger látóhatára turista szempontból.* Eger, 1899.
- BARTALOS GY., 1910.** = BARTALOS GYULA: *Magyarország önállásának és függetlenségének kivívása 1074 és 1075-ben.* Eger, 1910.
- BÁRTFAI SZABÓ L., 1907.** = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Pata és Újvár megyék. In: *Századok.* 41. 1907. 193–218.
- BECSKE B., 1902.** = BECSKE BÁLINT: Bodrog–Keresztúr város régi törvényei, 1607. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez.* (Sátoraljaújhely). 8. 1902. 142–146, 176–178, 206–210, 240–242, 274–277, 305–307, 337–339.
- BELÉNYESSY K., 2004.** = BELÉNYESSY KÁROLY: *Pálos kolostorok az Abaúji-hegységen. Pauline Friaries in the Abaúji Hegyalja Region.* Miskolc, 2004. /Borsod–Abaúj–Zemplén megye régészeti emlékei 3./
- BENKE I., 1988.** = BENKE ISTVÁN: Telkibánya bányászatának története. In: *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből.* III. Szerk.: Zsámboki László. Miskolc, 1988. 97–128.
- BENKE I., 2001.** = BENKE ISTVÁN: *Telkibánya bányászatának története.* Miskolc–Rudabánya, 2001. /Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. Szerk.: Zsámboki László. XI./
- BENKŐ L., 1998a.** = BENKŐ LORÁND: Földvár helyneveink tanúságtételéről. In: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, 1998. 127–132.
- BENKŐ L., 1998b.** = BENKŐ LORÁND: Hímesudvar – Körév – Tokaj. In: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, 1998. 162–168.
- BENKŐ L., 1998c.** = BENKŐ LORÁND: Adalékok várneveink történetéhez. (P. mester két szatmári helynevérl). In: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, 1998. 84–93.
- BERZEVICZY E., 1903.** = BERZEVICZY EGYED: A tályai Óvár. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez.* (Sátoraljaújhely). 8. 1903. 16–17.
- BESSENYEI J., 1997.** = BESSENYEI JÓZSEF: *Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században – források.* Miskolc, 1997. /Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 2./
- BESSENYEI J., 1998.** = BESSENYEI JÓZSEF: Diósgyőr birtoklástörténete 1522–1702. In: *Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig.* Szerk.: Szakály Ferenc. Miskolc, 1998. 53–87.
- BODNÁR T., 2001a.** = BODNÁR TAMÁS: Putnok középkori története 1526-ig. In: *Putnok monográfiája.* Szerk.: Bodnár Mónika. Putnok, 2001. 107–127.
- BODNÁR T., 2001b.** = BODNÁR TAMÁS: Putnok története a hódoltság korában. In: *Putnok monográfiája.* Szerk.: Bodnár Mónika. Putnok, 2001. 128–164.
- BODNÁR T., 2005.** = *Borsod vármegye adózása a török korban.* Összeáll.: BODNÁR TAMÁS. Miskolc, 2005. /Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Levéltári Füzetek 44./
- BODNÁR T., 2005b.** = BODNÁR TAMÁS: *Alsózsolca története. A honfoglalástól a XVIII. századig.* Alsózsolca, 2005.
- BOLDIZSÁR P., 2002.** = BOLDIZSÁR PÉTER: A diósgyőri vár egy Anjou-kori kályhája. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 41. (2002.) 79–88.
- BOLLÓ J., é.n.** = *Encs.* Összeáll.: BOLLÓ JÁNOS. H.n., É.n. [Encs, 1985.]

- BÓNA I., 1959.** = BÓNA ISTVÁN: Chronologie der Hortfunde von Koszider-Typus. In: *Acta Archaeologica Hungaricae*. 9. 1959. 211–243.
- BÓNA I., 1963.** = BÓNA ISTVÁN: Tiszakeszi későbronzkori leletek. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 3. (1963.) 15–31.
- BÓNA I., 1975.** = BÓNA ISTVÁN: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Budapest, 1975. /*Archaeologia Hungarica* SN LI./
- BONFINI, A., 1959.** = BONFINI, ANTONIO: *Mátyás király*. Ford.: Geréb László. A bevezetést és a jegyzeteket írta: Kardos Tibor. Budapest, 1959. /*Monumenta Hungarica*/
- BOROVSKY S., 1908.** = BOROVSKY SAMU: *Szendrőlő vára*. Budapest, 1908. /*Értekezések a történelmi tudományok köréből*. XXII. 2./
- BOROVSKY S., 1909.** = BOROVSKY SAMU: *Borsod vármegye története*. I. Budapest, 1909.
- BÖKÖNYI S., 1958.** = BÖKÖNYI SÁNDOR: A tiszalúc–dankadombi bronzkori telep gerinces faunája. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 2. (1958.) 19–35.
- BRUJMAN S., 1843.** = BRUJMAN SÁNDOR: Sajóvölgy. In: *Regélő, Pesti Divatlap*. 2. 1843. 770–778, 811–818.
- CABELLO, J., – FELD I., 1980.** = CABELLO, JUAN – FELD ISTVÁN: Jelentés a füzéri vár 1977. évi kutatásáról. In: *Archaeologiai Értesítő*. 107. (1980.) 214–225.
- CABELLO, J. – SIMON Z., 1994.** = CABELLO, JUAN – SIMON ZOLTÁN: A Kékediek és kastélyuk. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Budapest, 1994. /*Művészettörténet – Műemlékvédelem* VI./ 197–225.
- CABELLO, J. – SIMON Z., 1998.** = CABELLO, JUAN – SIMON ZOLTÁN: A kékedi kastély 17–19. századi építéstörténetéhez. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Budapest, 1998. /*Művészettörténet – Műemlékvédelem* X./ 255–277.
- CD.** = GEORGIUS FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Buda, 1829–1844.
- CSALOG J., 1955.** = CSALOG JÓZSEF: A tiszai műveltség viszonya a szomszédos újkőkori műveltségekhez. In: *Folia Archaeologica*. 7. 1955. 23–44.
- CSÁNKI D., 1890.** = CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. köt. Budapest, 1890. /*Hunyadiak kora Magyarországon* VI./
- CSENGERI P., 2005.** = CSENGERI PIROSKA: Tiszalúc, Dankadomb. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2005. 295.
- CSETNEKI JELENK E., 1876.** = CSETNEKI JELENK ELEK: Tószegi ásatások. In: *Archaeologiai Értesítő*. 10. 1876. 277–283.
- CSOMA J., 1885.** = CSOMA JÓZSEF: Zsujtai bronzlelet. In: *Archaeologiai Értesítő*. (19.) Új folyam. 5. 1885. 9–16.
- CSOMA J., 1892.** = CSOMA JÓZSEF: Östörténeti nyomok Abaúj megyében. In: *Felsőmagyarországi múzeumegylet 11. évkönyve*. 1892. 6–10.
- CSOMA J., 1896.** = CSOMA JÓZSEF: Abaúj-Torna vármegye nemes családai. In: *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu. Budapest, 1896. /*Magyarország Vármegyéi és Városai*/ 533–550.
- CSOMA J., 1897.** = CSOMA JÓZSEF: *Abaúj-Torna vármegye nemes családjai*. Kassa, 1897. /*Abaúj-Torna egyesült vármegyék monographiája*. I. / (Reprint: Miskolc, 1992.).
- CSOMA J., 1910.** = CSOMA JÓZSEF: Abaúj- és Tornavármegye a honfoglalás előtt. In: *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*. 1. 1910. 33–48, 113–128, 185–200, 245–247.
- CSORBA Cs., 1972.** = CSORBA CSABA: Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. In: *A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve*. 1972. [1974]. 177–236. + 3 térk.
- CSORBA Cs., 1974.** = CSORBA CSABA: Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török-kori végvári rendszerében. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv*. 5. 1974. 13–47.
- CSORBA Cs., 1980.** = CSORBA CSABA: *Várak a Hegyalján. Tokaj – Ónod – Szerencs*. Budapest, 1980.

- CSORBA Cs., 1982.** = CSORBA CSABA: Castrum de Sátorhegy. História forgácsok az újhelyi várról. In: *Napjaink*. 21. 1982. 12. sz. 38-39.
- CSORBA Cs., 1983.** = CSORBA CSABA: A magyarországi végvárok adattára. In: *Magyarországi végvárok a XVI-XVII. században. (Tanulmányok)*. Eger, 1983. /*Studia Agriensia* 3./ 39-47.
- CSORBA Cs., 1986a.** = [CSORBA CSABA]: *Sátoraljaújhely város kiváltságlevele 1261*. H.n. [Miskolc], (1986). /Oklevéltár/
- CSORBA Cs., 1986b.** = CSORBA CSABA: A kezdetektől 1711-ig. In: *Sátoraljaújhely 1261 – 1986*. Sátoraljaújhely, 1986. 1-22.
- CSORBA Cs., 1989.** = CSORBA CSABA: Tokaj várának története. In: *Tokaj és Hegyalja I*. Az 1988. október 20–21.-én Tokajban rendezett tájkonferencia előadásai. Szerk.: Bencsik János – Szappanos Erzsébet. Miskolc, 1989. 66–75.
- CSORBA Cs., 1990.** = *Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek)*. Szerk.: CSORBA CSABA. Miskolc, 1990. /Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 32./
- CSORBA Cs., 1993.** = *Abaúj–Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek)*. Szerk.: CSORBA CSABA. Miskolc, 1993. /Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 33./
- CSORBA Cs., 2002.** = CSORBA CSABA: *Regényes váraink*. Budapest, 2002.
- CSORBA Cs., é.n.** = CSORBA CSABA: A kezdetektől a felszabadulásig. In: *Encs 1945-1985*. Szerk.: Molnár János et alii. H.n., É.n. [Encs, 1986.] 3–12.
- CZEGLÉDY I., 1964.** = CZEGLÉDY ILONA: Előzetes jelentés a diósgyőri belső vár 1963. évi feltárásáról. In: *Archaeologiai Értesítő*. 91. 1964. 229–237.
- CZEGLÉDY I., 1966.** = CZEGLÉDY ILONA: Előzetes beszámoló a diósgyőri vár 1964. évi feltárási munkáiról. In: *Archaeologiai Értesítő*. 93. 1966. 98–108.
- CZEGLÉDY I., 1971.** = CZEGLÉDY ILONA: *A diósgyőri vár*. Budapest, 1971.
- CZEGLÉDY I., 1988.** = CZEGLÉDY ILONA: *A diósgyőri vár*. Budapest, 1988.
- CZEGLÉDY I. – LOVÁSZ E., 2000.** = CZEGLÉDY ILONA – LOVÁSZ EMESE: *Élet a diósgyőri várban*. Miskolc, 2000. /*Tanulmányok Diósgyőr történetéhez* 7./
- CZOBOR B., 1877.** = CZOBOR BÉLA: Újabb leletek Felsődobszárról. In: *Archaeologiai Értesítő*. 10. 1877. 165–167.
- DANKÓ I., 1991.** = DANKÓ IMRE: *A Sajó – Hernád-melléki hajdútelepek*. Második kiadás. Sátoraljaújhely, 1991.
- DANKÓ K., 1984.** = DANKÓ KATALIN: Beszámoló a sárospataki városfal kutatásáról. In: *Archaeologiai Értesítő*. 111. 1984. 237–249.
- DANKÓ K., 1992.** = DANKÓ KATALIN: A sárospataki castellum kutatása. In: *Castrum Bene*. 2/1990. Budapest. 1992. 217–226.
- J. DANKÓ K. – SZEKÉR GY., 1994.** = J. DANKÓ KATALIN – SZEKÉR GYÖRGY: A sárospataki ferences kolostor kutatása. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest, 1994. /*Művészettörténet – Műemlékvédelem* VII./ 359–376.
- DANKÓ K. – FELD I. – SZEKÉR GY., 1999.** = DANKÓ KATALIN – FELD ISTVÁN – SZEKÉR GYÖRGY: A régészeti kutatások jelentősége a sárospataki vár építéstörténetének felderítésében. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 37. (1999.) 375–384.
- DÉNES GY., 1973.** = DÉNES GYÖRGY: Szalonna feudális főúri szálláshely és kerek temploma. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 12. (1973.) 65–86.
- DÉNES GY., 1975.** = DÉNES GYÖRGY: A Sajó–Bódva közének műemlékei. Felszíni túraútvonalak az Aggteleki-karsztvidéken. Az aggteleki karsztvidék községeknek kislexikonja. In: *Aggteleki karsztvidék. Útikalauz*. (Szerk.: Jakucs László.) Budapest, 1975. 70–73, 265–353, 375–402.
- DÉNES GY., 1983.** = DÉNES GYÖRGY: *A Bódvaszilasi-medence 700 éves története*. Miskolc, 1983. /Borsodi Kismonográfiák 16./

- DÉNES J. – NOVÁKI GY., 1995. = DÉNES JÓZSEF – NOVÁKI GYULA: Őskori várak a Mátrában. In: *Mátrai tanulmányok 1995*. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1995. 7–28.
- DÉNES J., 2004. = DÉNES JÓZSEF: Földhalomvárak az Árpádok királyi udvarhelyein. In: „*Quasi liber et pictura*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest, 2004. 123–129.
- DERCSÉNYI D. – GERŐ L., 1953. = DERCSÉNYI DEZSŐ – GERŐ LÁSZLÓ: *A sárospataki Rákóczi-vár*. Budapest, 1953.
- DERCSÉNYI D. – GERŐ L., 1957. = DERCSÉNYI DEZSŐ – GERŐ LÁSZLÓ: *A sárospataki Rákóczi-vár*. Budapest, 1957. /Műemlékeink/; 2. kiad. 1963. /Műemlékeink/
- DÉTSZY M., 1966a. = DÉTSZY MIHÁLY: Hol állt a középkori sárospataki vár? In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 6. (1966.) 177–197.
- DÉTSZY M., 1966b. = DÉTSZY MIHÁLY: A sárospataki vár helyreállítási munkái 1955–1962-ben. In: *Magyar Műemlékvédelem 1961–1962*. Budapest, 1966. /Országos Műemléki Felügyelőség kiadványai III./ 67–88.
- DÉTSZY M., 1969. = DÉTSZY MIHÁLY: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 8. (1969.) 143–186.
- DÉTSZY M., 1972. = DÉTSZY MIHÁLY: I. Rákóczi György fundálói. In: *Építés-Építéstudomány*. 3. 1972. 348–378.
- DÉTSZY M., 1974. = DÉTSZY MIHÁLY: DÉTSZY MIHÁLY: A sárospataki vár helyreállítási munkái 1963–1972-ben. In: *Magyar Műemlékvédelem 1971–1972*. Budapest, 1974. /Országos Műemléki Felügyelőség kiadványai VII./ 257–279.
- DÉTSZY M., 1974–1975. = DÉTSZY MIHÁLY: Az ónodi vár korai építkezései. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 13–14. (1974–1975.) 65–85.
- DÉTSZY M., 1979. = DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak*. 3. átdolgozott kiadás. Budapest, 1979.
- DÉTSZY M., 1982. = DÉTSZY MIHÁLY: A pocsaji Rákóczi-udvarház. In: *A Bihari Múzeum Évkönyve*. 3. 1982. 93–122.
- DÉTSZY M., 1983. = DÉTSZY MIHÁLY: A sajókazai ref. templom románkori tornyának feltárása és helyreállítása. In: *Építés-Építéstudomány*. 15. 1983. 1–4. sz. 93–106.
- DÉTSZY M., 1987a. = DÉTSZY MIHÁLY: Műemléki templomok. In: *Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Miskolc, 1987. 43–58.
- DÉTSZY M., 1987b. = DÉTSZY MIHÁLY: Adatok Perényi Péter sárospataki várépítkezésének és mestereinek kérdéséhez. In: *Ars Hungarica*. 15. 1987. 2. 123–132.
- DÉTSZY M., 1988. = DÉTSZY MIHÁLY: Rákóczi Zsigmond szerencsi vár- és templomépítkezésének dokumentumai. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 25–26. (1988.) 229–242.
- DÉTSZY M., 1989. = DÉTSZY MIHÁLY: Sárospatak vára és urai 1526–1616. Sárospatak, 1989. /A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 28./
- DÉTSZY M., 1994. = DÉTSZY MIHÁLY: *Újhely várának története*. Sátoraljaújhely, 1994. /A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei 1./
- DÉTSZY M., 1995. = DÉTSZY MIHÁLY: *A tokaji vár története*. Tokaj, 1995. /Borsodi Kismonográfiák 37., Tokaj és Hegyalja 15./
- DÉTSZY M., 1996. = DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616–1710*. Sárospatak, 1996. /A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 30./
- DÉTSZY M., 1999. = DÉTSZY MIHÁLY: Megjegyzések a pataki várak dolgában. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 37. (1999.) 395–402.
- DÉTSZY M., 2002. = DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak vára*. Sárospatak, 2002. /A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 43./

- DÉTSZY M., 2004.** = DÉTSZY MIHÁLY: *Szádvár*. Perkupa–Miskolc, 2004.
- DIVALD K., 1902.** = DIVALD KORNÉL: *A sárospataki vár*. Budapest, 1902.
- DL. Df.** = *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* (DL-DF 4.2) Szerk.: Rácz György. [CD-ROM]. (Budapest, 2003).
- DOBOSI V., 1981.** = DOBOSI VIOLA: Óskori telepek Boldogköváraja környékén. In: *Folia Archaeologica*. 32. 1981. 7–30.
- DOBOSY L., 1973.** = DOBOSY LÁSZLÓ: Salaklelő és vasfeldolgozó helyek a Bán-patak völgyében. In: *Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 12. (1973). 69-75.
- DOBOSY L., 1975.** = DOBOSY LÁSZLÓ: *Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén*. Miskolc, 1975. /Borsodi Kismonográfiák 1./
- DOBOSY L., 1976.** = DOBOSY LÁSZLÓ: Adatok az ózdi Vasvár történetéhez. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 15. (1976.) 25–28.
- DOBOSY L., 1991.** = DOBOSY LÁSZLÓ: Egyházi emlékek a Hangony-völgyben. Debrecen, 1991 /Gömör Néprajza XXVIII./
- DOBOSY L., 1993.** = DOBOSY LÁSZLÓ: Várak, várhelyek környékünkön. In: *Ózdi Vasas. Területi Hetilap*. 26. évf. 1993. 15–42. szám
- DOBOSY L. – KOCSIK L., 1994.** = DOBOSY LÁSZLÓ – KOCSIK LÁSZLÓ: *Adatok Kissikátor történetéből, népének életéből*. Kissikátor, 1994.
- F. DOBOSY L., 2001.** = F. DOBOSY LÁSZLÓ: *Ózd a XXI. század küszöbén*. Budapest, 2001. /A XXI. század küszöbén/
- DOBROSSY I., 1978–1979.** = DOBROSSY ISTVÁN: A diósgyőri és az ónodi vár 16. századi kapcsolatához. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 17. (1978–1979). 38–47.
- DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1897.** = DONGÓ-GYÁRFÁS GÉZA: Zemplén-vármegyében a várak és várkastélyok száma... In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. (Sátoraljaújhely). 3. 1897. 226, 259–260.
- DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1898.** = DONGÓ-GYÁRFÁS GÉZA: Adatok Tállya történetéhez. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. (Sátoraljaújhely). 4. 1898. 28–30, 63–65.
- DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1900a.** = DONGÓ-GYÁRFÁS GÉZA: Zemplén vármegye történet földrajza. XVIII. közlemény. Árpád-korabeli községekről. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. (Sátoraljaújhely). 6. 1900. 4–7.
- DONGÓ-GYÁRFÁS G., 1900b.** = DONGÓ-GYÁRFÁS GÉZA: A felsődobszai Várdomb. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. (Sátoraljaújhely). 6. 1900. 32.
- DRASKÓCZY I., 1996.** = DRASKÓCZY ISTVÁN: Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig*. Szerk.: Kubinyi András. Miskolc, 1996. 81–156.
- DRH.** = *Decreta Regni Hungariae*. I–II. Összeáll.: Döry Ferenc, Bónis György, Bácskai Vera, stb. Budapest, 1976–1989. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. 11, 19./
- ÉDER K. – KOPPÁNY A., 2006.** = ÉDER KATALIN – KOPPÁNY ANDRÁS: Előzetes jelentés Boldogkö–Alsóvár 2002–2003. évi régészeti feltárásáról. In: „*Gondolják, látják az várnak nagy voltát...*” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 93–100.
- ENGEL P., 1977.** = ENGEL PÁL: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437)*. Budapest, 1977. /Értekezések a történeti tudományok köréből. 83./
- ENGEL P., 1982.** = ENGEL PÁL: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Századok*. 116. 1982. 880-920.
- ENGEL P., 1988.** = ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *Századok*. 122. 1988. 89–146.
- ENGEL P., 1996.** = ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Budapest, 1996. /História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. 5./

- ENGEL P., 2001. = ENGEL PÁL: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457, Középkori magyar genealógia*. [CD-ROM]. Budapest, 2001.
- ENGEL P., 2002. = *Magyarország a középkor végén*. [CD-ROM] Szerk.: ENGEL PÁL. Budapest, [2002.]
- ENYICZKEY B. – SZIKLAY J., 1896. = ENYICZKEY BÉLA – SZIKLAY JÁNOS: Abaúj-Torna vármegye története. In: *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu. Budapest, 1896. /Magyarország Vármegyei és Városai/ 474–532.
- ERDEY GY. – HUBAY J. – VIGYÁZÓ J., 1932. = ERDEY GYULA – HUBAY JÓZSEF – VIGYÁZÓ JÁNOS: *Bükk*. Budapest, 1932. /Részletes magyar úti kalauzok 11./
- ERDEY GY., 1956. = ERDEY GYULA: *Bükk útikalauz*. Budapest, 1956.
- K. FÁBIÁN I., 1997. = K. FÁBIÁN ILONA: *A Váradi Regestrum helynevei*. Szeged, 1997. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13./
- FAGGYAS I., 1991. = FAGGYAS ISTVÁN: *A keleméri Mohosok. Növényföldrajz, történelem és néphagyomány*. Debrecen, 1991.
- FELD I., 1981. = FELD ISTVÁN: Régészeti kutatás a füzéri várban. In: *Műemlékvédelem*. 25. 1981. 71–83.
- FELD I., 1985. = FELD ISTVÁN: A gönci Amadé-vár. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 22–23. (1983–1984.) 59–73.
- FELD I., 1999. = FELD ISTVÁN: A monoki reneszánsz kastély. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 37. (1999.) 403–416.
- FELD I., 2000. = FELD ISTVÁN: *16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon*. Sárospatak, 2000. /A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 38./
- FELD I., 2002a. = FELD ISTVÁN: Komlóska, Pusztavár. In: *Műemlékvédelmi Szemle*. 12. 2002. 2. sz. 57–59.
- FELD I., 2002b. = FELD ISTVÁN: A putnoki Serényi-kastély falkutatási dokumentációja. (Budapest), 2002. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Tervtár.
- FELD I., 2003a. = FELD ISTVÁN: Monok, Kiskastély. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2003. 178–180.
- FELD I., 2003b. = FELD ISTVÁN: Komlóska, Pusztavár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2003. 180.
- FELD I., 2006. = FELD ISTVÁN: A középkori előretolt védőművek és elővárak kérdéséhez. In: „*Gondolják, látják az várnak nagy voltát...*” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 101–118.
- FELD I. – CABELLO, J., 1980. = FELD ISTVÁN – CABELLO, JUAN: *A füzéri vár*. Miskolc, 1980. /Borsodi Kismonográfiák 11./
- FELD I. – GÁL V., 2004a. = FELD ISTVÁN – GÁL VIKTOR: Komlóska, Pusztavár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 229.
- FELD I. – GÁL V., 2004b. = FELD ISTVÁN – GÁL VIKTOR: Komlóska, Pusztavár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 244.
- FELD I. – SZEKÉR GY., 1994. = FELD ISTVÁN – SZEKÉR GYÖRGY: A sárospataki Vörös-torony építéstörténetének vázlata. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Budapest, 1994. /Művészettörténet – Műemlékvédelem VI./ 169–196.
- FELD I. – SZEKÉR GY., 1998. = FELD ISTVÁN – SZEKÉR GYÖRGY: A golopi késő reneszánsz kastély. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Budapest, 1998. /Művészettörténet – Műemlékvédelem X./ 235–248.
- FÉNYES E., 1851. = FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. I–IV. Pesten, 1851. (Reprint: 1984.)
- FERENCZI I., 1963. = FERENCZI IMRE: Huszita emlékek és a néphagyomány. In: *Műveltség és Hagyomány*. V. Szerk.: Gunda Béla. Budapest, 1963. 107–128.

- FERENCZY K., 1980. = FERENCZY KÁROLY: Tünődés Golopon. In: *Műemlékvédelem*. 24. (1980.) 172–185.
- FERENCZY K. 1984. = FERENCZY KÁROLY: A diósgyőri várrom építészeti restaurálása és műemlékvédelme. In: *Magyar Műemlékvédelem*. IX. (Budapest), 1984. 163–253.
- FERENCZY K. – GERGELYFFY A., 1961. = FERENCZY KÁROLY – GERGELYFFY ANDRÁS: *A diósgyőri vár*. Budapest, 1961. /Műemlékeink/
- FODOR A., 1827. = FODOR ANTAL: Adatok Dédes vár történetéhez. (Kézirat.) 1827. Országos Széchenyi Könyvtár. Quart. Hung. 836.
- FODOR P., 1979. = FODOR PÁL: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI-XVII. században. – Tanulmányok. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 26. (92.) 1979. 375–398.
- FORGÁCH F., 1977. = FORGÁCH FERENC: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: *Humanista történetírók*. Vál.: Kulcsár Péter. Budapest, 1977. 567–1039.
- FÖLDI E., 1980. = *Magyarország Földrajzinév-tára II. Borsod-Abaúj-Zemplén megye*. Szerk.: FÖLDI ERVIN. Budapest, 1980.
- FRISNYÁK S., 1983. = *Zempléni-hegység turistakalauz*. Szerk.: FRISNYÁK SÁNDOR. Második. jav. kiadás. Miskolc, 1983.
- FÜGEDI E., 1977. = FÜGEDI ERIK: *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977. /Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82./
- FÜGEDI E., 1986. = FÜGEDI, ERIK: *Castle and society in medieval Hungary (1000-1437)*. Budapest, 1986. /Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 187./
- GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1976a. = GÁDOR JUDIT – NOVÁKI GYULA: Ásatás az abaújházi földvárban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 15. (1976.) 37–50.
- GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1976b. = GÁDOR JUDIT – NOVÁKI GYULA: Ausgrabung in der Erdburg von Abaújház. In: *Acta Archaeologica Hungaricae*. 28. 1976. 425–434.
- GÁDOR J. – NOVÁKI GY., 1980. = GÁDOR JUDIT – NOVÁKI GYULA: Az abaújházi földvár sánca. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 19. (1980.) 43–77.
- GÁDOR J., 1977. = GÁDOR JUDIT: Abaújház - Vár. In: *Az 1976. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1977. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 30./ 42.
- GÁDOR J., 1978. = GÁDOR JUDIT: Abaújház - Vár. In: *Az 1977. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1978. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 31./ 79.
- GÁDOR J., 1979. = GÁDOR JUDIT: Abaújház - Vár. In: *Az 1978. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1979. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 32./ 84.
- GÁDOR J., 1980a. = GÁDOR JUDIT: Abaújház - Vár. In: *Az 1979. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1980. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 33./ 75–76.
- GÁDOR J., 1980b. = GÁDOR JUDIT: Ausgrabung in der Erdburg von Abaújház. Eine Kirche in der Gerspanschaftsburg. In: *Acta Archaeologica Hungaricae*. 32. 1980. 443–459.
- GÁDOR J., 1980c. = GÁDOR JUDIT: Sály – Lator. In: *Az 1979. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1980. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 33./ 84.
- GÁDOR J., 1981. = GÁDOR JUDIT: Sály – Lator. In: *Az 1980. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1981. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 34./ 79.
- GÁDOR J., 1982. = GÁDOR JUDIT: Sály – Lator. In: *Az 1981. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1982. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 35./ 95–96.
- GÁDOR J., 1983. = GÁDOR JUDIT: Sály – Lator. In: *Az 1982. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1983. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 36./ 85–86.
- GÁDOR J., 1984. = GÁDOR JUDIT: Sály – Lator. In: *Az 1983. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1984. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 37./ 84.

- GÁDOR J., 1985.** = GÁDOR JUDIT: A Sály-latori nemzetségfői központ kutatása. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Szerk.: Fodor István, Selmeczi László. Budapest, 1985. 115–128.
- GÁDOR J., 1987.** = GÁDOR JUDIT: Észrevételek az égett sáncok kérdéséhez a sály-latori vörös sánc ásatási eredményei alapján. In: *Soproni Szemle*. 41. 1987. 246–249.
- GÁDOR J. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1978–1979.** = GÁDOR JUDIT – NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY: Borsod-Abaúj-Zemplén megye őskori és középkori erődítményei. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 17. (1978–1979.) 23–29.
- GÁDOR J. – HELLEBRANDT M., 1975.** = GÁDOR JUDIT – HELLEBRANDT MAGDOLNA: A Herman Ottó Múzeum 1973–1974. évi ásatásai és leletmentései. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 13–14. (1975.) 131–141.
- GÁDOR J. – HELLEBRANDT M., 1977.** = GÁDOR JUDIT – HELLEBRANDT MAGDOLNA: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1976-ban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 16. (1977.) 77–84.
- GÁDOR J. – HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1978–1979.** = GÁDOR JUDIT – HELLEBRANDT MAGDOLNA – SIMÁN KATALIN: A Herman Ottó Múzeum 1977–1978. évi ásatásai és leletmentései. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 17–18. (1978–1979.) 103–114.
- GÁL V., 2003.** = GÁL VIKTOR: Régészeti és történeti adatok a Zemplén megyei Solymos várának történetéhez. In: *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei, 2. 2001–2002. évi dolgozatok*. Miskolc, 2003. 110–130.
- GÁL-MLAKÁR V., 2006.** = GÁL-MLAKÁR VIKTOR: Zemplén ismeretlen vára: a komlóscai Pusztavár. In: *Várak, Kastélyok, Templomok*. 2. 2006. 6. sz. 12–14.
- GÁL V. – FELD I., 2005.** = GÁL VIKTOR – FELD ISTVÁN: Komlóska, Pusztavár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2005. 240.
- GÁLFFY I., 1900.** = GÁLFFY ISTVÁN: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum archeológiai szakosztályának 1900. évi működéséről. In: *A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeumi Egyesület 1900. évi Évkönyve*. (Miskolc), 1900. 34–48.
- GÁLFFY I., 1901.** = GÁLFFY ISTVÁN: Az archaeológiai szakosztály jelentése. In: *A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeumi Egyesület 1901. évi Évkönyve*. (Miskolc), 1901. 28–47.
- GENTHON I. – SZENTIVÁNYI GY., 1939.** = GENTHON ISTVÁN – SZENTIVÁNYI GYULA: A vármegye műemlékei. In: *Abaúj-Torna vármegye*. Szerk.: Csíkvári Antal. Bp., 1939. /Vármegyei Szociográfiák VII–VIII./ 100–106.
- GENTHON I., 1951.** = GENTHON ISTVÁN: *Magyarország műemlékei*. Budapest, 1951.
- GENTHON I., 1961.** = GENTHON ISTVÁN: *Magyarország művészeti emlékei*. 2. *Duna-Tisza köze, Tiszántúl, Felsőví-dék*. Budapest, 1961.
- GERECZE P., 1906.** = *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. Összeáll.: GERECZE PÉTER. Budapest, 1906. /Magyarország műemlékei II. A Műemlékek Országos Bizottságának Kiadványai II./
- GERŐ L., 1955.** = GERŐ LÁSZLÓ: *Magyarországi várépítéset*. Budapest, 1955.
- GERŐ L., 1968.** = GERŐ LÁSZLÓ: *Magyar várak*. Budapest, 1968.
- GERŐ L., 1975.** = *Várépítészetiünk*. Főszerk.: Gerő László. Budapest, 1975.
- GÖMÖRI J., 1971.** = GÖMÖRI JÁNOS: A Pálócziak szerednyei és sárospataki lakótornya. In: *Műemlékvédelem*. 15. 1971. 163–168.
- GOHL Ö., 1904.** = GOHL ÖDÖN: Újabb adatok a hazai kotinus és koistobokus néptörzsek pénzeiről. In: *Numizmatikai Közöny*. 3. 1904. 4–8.
- GULYÁS J., 1933.** = GULYÁS JÓZSEF: Tolcsva. In: Gulyás József – Kántor Mihály: *Sárospatak és vidéke*. Budapest, 1933. /Magyar városok monográfiája XII./ 228–230.
- GUZSIK T., 2003.** = GUZSIK TAMÁS: *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003.

- GYALAY M., 1989.** = GYALAY MIHÁLY: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. 1723-1918 között, továbbá a későbbi államkeretekbe osztott területek részletes adataival kiegészítve, általában 1989-ig.* Budapest, 1989.
- GYÖRFFY GY., 1977.** = GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve.* Budapest, 1977.
- GYÖRFFY GY., 1987.** = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I³-III. Budapest, 1987.
- GYULAI É., 1998.** = GYULAI ÉVA: Miskolc topográfiája a XVI–XVII. században. In: *Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig.* Szerk.: Szakály Ferenc Miskolc, 1998. /Miskolc története 6 kötetben/ 89–174.
- GYULAI É. – TÓTH P., 1993.** = GYULAI ÉVA – TÓTH PÉTER: Az Avas topográfiája és toponímiája a XIV–XVII. században. In: *A miskolci Avas. Monográfia a város jelképeiről.* Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 1993. 21–47.
- GYULAI I., 1985.** = GYULAI IVÁN: *Kelemér. Mohos tavak.* H.n. (Budapest), 1985. /Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 207./
- HALÁSZ Á., 2004.** = HALÁSZ ÁGOSTON: Szögliget – Szádvár. In: *Castrum Bene Hírlevel. Túravezető. (Miskolc, 2004. május 7-9.)* 22-24. = <http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=155> (A letöltés ideje: 2006. november 1.)
- P. HARTYÁNYI B. – NOVÁKI GY., 1975.** = P. HARTYÁNYI, BORBÁLA – NOVÁKI, GYULA: Samen- und Fruchtfunde in Ungarn von der Neusteinzeit bis zum 18. Jahrhundert. In: *Agrártörténeti Szemle.* 17. 1975. Supplementum 1-88.
- HAMPEL J., 1886–1896.** = HAMPEL JÓZSEF: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I–III. Budapest, 1886–1896.
- HAMPEL J., 1906.** = HAMPEL JÓZSEF: A Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyarapodása. In: *Archaeologiai Értesítő.* 40. Új folyam. 26. 1906. 77.
- HANKÓ Z., 1990.** = HANKÓ ZOLTÁN: *Megyaszó históriája (a kezdetektől 1867-ig).* Megyaszó, 1990.
- HAVASSY P., 2001.** = HAVASSY PÉTER: Adatok a Gömör megyei várak középkori történetéhez. In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve.* 43. 2001. 287–300.
- HECKENAST G., 1968.** = HECKENAST GUSZTÁV: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. In: Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban (A honfoglalástól a XIII. század közepéig).* Budapest, 1968. 131–171.
- HECKENAST G., 1970.** = HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban.* Budapest, 1970. /Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 53./
- HECKENAST G., 1991.** = HECKENAST GUSZTÁV: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig.* Budapest, 1991.
- HEGYI K., 2007.** = HEGYI KLÁRA: A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III. Budapest, 2007. /História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9./
- HELLEBRANDT M., 1973.** = HELLEBRANDT MAGDOLNA: A Kyjatice-kultúra újabb lelőhelye. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 12. (1973.) 589–598.
- HELLEBRANDT M., 1978.** = HELLEBRANDT MAGDOLNA: Miskolctapolca. In: *Az 1977. év régészeti kutatásai.* Budapest, 1978. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 31./ 17.
- HELLEBRANDT M., 1979.** = HELLEBRANDT MAGDOLNA: A szerencs-taktaföldvári kőbaltalelet. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 17–18. (1979.) 7–24.
- HELLEBRANDT M., 1978–1979.** = HELLEBRANDT MAGDOLNA: Védett és védendő régészeti területek Borsodban. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei.* 17. (1978–1979). 15–22.
- B. HELLEBRANDT M., 1992.** = B. HELLEBRANDT MAGDOLNA: Miskolc kelta kora. In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből.* Szerk.: Rémiás Tibor. Miskolc, 1992. /Miskolc város történetének dokumentumai II./ 33–74.
- B. HELLEBRANDT M., 1994.** = B. HELLEBRANDT MAGDOLNA: Tállya története a régészeti leletek megvilágításában. In: *Tállya.* Szerk.: Frisnyák Sándor. Tállya, 1994. 51–83.

- HELLEBRANDT M. – SIMÁN K., 1980.** = HELLEBRANDT MAGDOLNA – SIMÁN KATALIN: Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1979. évben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 19. (1980.) 87–97.
- B. HELLEBRANDT M. – LOVÁSZ E., 1986–1987.** = B. HELLEBRANDT MAGDOLNA – LOVÁSZ EMESE: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1985–1986. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 25–26. (1986–1987.) 267–282.
- HELLEBRANDT M., 2000.** = HELLEBRANDT MAGDOLNA: Szirmabesenyő – Földvár. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 39. (2000.) 77–93.
- B. HELLEBRANDT M., 2004.** = B. HELLEBRANDT MAGDOLNA: Őskori föld- és vizivárak. In: *MOMOSZ II. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 2000. november 6–8.* Debrecen, 2004. 171–186.
- HELTAI G., 1981.** = HELTAI GÁSPÁR: *Magyar krónika*. (Bevezette: Varjas Béla) Budapest, é.n. [1981.]
- HENSZLMANN I., 1886.** = HENSZLMANN IMRE: Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. In: *Archaeologiai Értesítő*. (20) Új folyam. 6. 1886. [4., 5. közl.] 114–117, 335–337.
- Hernád menti., 1970.** = Hernád menti táj, Hernád menti emberek. Encs, 1970.
- HERVAY F. L., 2001.** = Hervay F. Levente: A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. [Katalógus.] Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 461–547.
- HEVESI A., 1977.** = *Bükk útikalauz*. Szerk.: HEVESI ATTILA. Budapest, 1977.
- HODINKA A., 1992.** = HODINKA ANTAL: A tokaji vár története 1603-ig. Sajtó alá rendezte: János István. In: *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Szerk.: Udvari István. Nyíregyháza, 1992. /Vasvári Pál Társaság Füzetei 11./ 121–182.
- HOFFMANN A., 1896.** = HOFFMANN ARNOLD: Kassa a magyar hadtörténelemben. In: *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu. Budapest, 1896. /Magyarország Vármegyéi és Városai/ 102–135.
- HOKI.** = *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Budapest, 1879.
- HOLL I. – PARÁDI N., 1983.** = HOLL IMRE – PARÁDI NÁNDOR: Sály–Latorpuszta. In: *Az 1982. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1983. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 36./ 86–87.
- HORNYÁK GY., 2000.** = HORNYÁK GYULA: *A királyné faluja, Meszes*. (Fejezetek a község történetéből). Meszes, 2000.
- HORVÁTH B. – MARJALAKI KISS L. – VALENTINY K., 1962.** = HORVÁTH BÉLA – MARJALAKI KISS LAJOS – VALENTINY KÁROLY: *Miskolc*. Budapest, 1962. /Városképek – Műemlékek/
- HORVÁTH R., 2001.** = HORVÁTH RICHÁRD: Adatok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez. In: *Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. H.n., (2001). 99–112.
- HRENKÓ P., 1978.** = HRENKÓ PÁL: Lucas Geörg Ssicha hadmérnök tokaji várképei nyomában. In: *Geodézia és Kartográfia*. 30. (1978.) 368–378.
- HUNFALVY J. – ROHBOCK L., 1856–1864.** = HUNFALVY JÁNOS – ROHBOCK LAJOS: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. I–III. Darmstadt, 1856–1864. (Reprint: Bp., 1987.)
- HUNYADY I., 1942.** = HUNYADY ILONA: *Kelták a Kárpát-medencében*. Táblakötet. Budapest, 1942. /Dissertationes Pannonicae. II. 18./
- HUNYADY I., 1957.** = HUNYADY ILONA: *Kelták a Kárpát-medencében*. Leletanyag. Budapest, 1957. /Régészeti Füzetek. 2./
- ILA B., 1940.** = ILA BÁLINT: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. In: *Turul*. 54. 1940. 1–28, 53–70.
- ILA B., 1944–1976.** = ILA BÁLINT: *Gömör megye*. I–IV. Budapest, 1944–1976.

- IPOLYI A., 1863.** = IPOLYI ARNOLD: Magyar régészeti krónika. In: *Archaeologiai Közlemények*. 3. 1863. 167–179.
- IPOLYI A., 1866.** = IPOLYI ARNOLD: A kunok Bél-bárom-kúti másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. In: *Archaeologiai Közlemények*. 6. 1866. 1–59.
- IPOLYI A., 1873b.** = IPOLYI ARNOLD: Egy hazai vidék (Heves és K.-Szolnok megyék) őskori régiségletei és középkori műemléki vázlata. In: *Ipolyi Arnold magyar műtörténelmi tanulmányai*. Budapest, 1873. /Ipolyi Arnold kisebb munkái 1./ 469–511.
- ISTVÁNFFY M., 1867.** = ISTVÁNFFY MIKLÓS: *Magyarország története 1490-1606*. Fordította: Vidovich György. Debreczen, 1867.
- IVÁNYI B., 1926.** = IVÁNYI BÉLA: *Göncz szabadalmas mezőváros története. /A debreceni Tisza István Tudományos Társaság kiadványai. II. k. 2–3. füzet./* Karcag, 1926. (Reprint: Miskolc, 1988.)
- JAKUCS L., 1961.** = JAKUCS LÁSZLÓ: *Aggtelek és környéke útikalauza*. 2. átdolg. és bőv. kiadás. Budapest, 1961.
- JÁRÁSI L., 1992.** = JÁRÁSI LÖRINC: *A régégi vár és környéke*. H.n. [Miskolc], 1992.
- JOÓ T., 1968.** = JOÓ TIBOR: A szendrői romról. In: *Műemlékvédelem*. 12. 1968. 100–103.
- JOÓ T., 1977.** = JOÓ TIBOR: A régégi vár. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 16. (1977.) 29–35.
- JOÓ T., 1979.** = JOÓ TIBOR: A sajóvári pálos kolostor. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 17–18. (1978–1979.) 131–165.
- JOÓ T. – ZSÓRY J., 1975.** = JOÓ TIBOR – ZSÓRY JÓZSEF: Tolcsva műemlékei. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 13–14. (1975.) 211–240.
- JOÓ T., 1978–1979.** = JOÓ TIBOR: Kastélyok és kúriák Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 17. (1978–1979.) 30–37.
- JOÓ T., 1992a.** = JOÓ TIBOR: Rákóczi-kastély, Felsővadász. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke V. Hernád völgye – Encs környéke*. Szerk. Szabadfalvi József, Cseri Miklós. Miskolc, 1992. 16–17.
- JOÓ T., 1992b.** = JOÓ TIBOR: Melczer kastély – Kéked-Alsókéked. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke V. Hernád völgye – Encs környéke*. Szerk. Szabadfalvi József, Cseri Miklós. Miskolc, 1992. 34–35.
- JUHÁSZ E., 1998.** = JUHÁSZ ERZSÉBET: *Beszélgetések Tarcalról*. Tarcal, 1998.
- KALICZ N., 1957.** = KALICZ NÁNDOR: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletei 1957-ben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 1. (1957.) 166–168.
- KALICZ N., 1958.** = KALICZ NÁNDOR: Régészeti kutatások és leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1958-ban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 2. (1958.) 129–132.
- KALICZ N., 1960a.** = KALICZ NÁNDOR: Védett telepek, erődítések problémája Észak- és Kelet-Magyarországon a bronzkor kezdetéig. In: *Régészeti Dolgozatok az ELTE. Régészeti Intézetéből*. 2. Budapest, 1960. 33–44.
- KALICZ N., 1960b.** = KALICZ NÁNDOR: Tiszalúc–Dankadomb (BAZ. megye). In: *Az 1960. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1960. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 14./ 26–27.
- KALICZ N., 1960c.** = KALICZ NÁNDOR: Über die Frage der befestigten Siedlungen in Nord- und Ostungarn bis zum Beginn der Bronzezeit. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*. Tomus. II. Budapest, 1960. 251–260.
- KALICZ N., 1962.** = KALICZ NÁNDOR: Északkelet-Magyarország korabronzkora és kapcsolatai. (Tézisek). In: *Régészeti Dolgozatok az ELTE. Régészeti Intézetéből*. 4. Budapest, 1962. 1–23.
- KALICZ N., 1967.** = KALICZ NÁNDOR: A korabronzkori nyírségi csoport telepe Nyírpazony határában. In: *Archaeologiai Értesítő*. 94. 1967. 3–19.
- KALICZ N., 1968.** = KALICZ NÁNDOR: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. Budapest, 1968. /Archaeologia Hungarica 45./

- KALICZ N. – MAKKAY J., 1977.** = KALICZ NÁNDOR – MAKKAY JÁNOS: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. Budapest, 1977. /*Studia Archaeologica* VII./
- KÁLNICZKY L., 1982.** = KÁLNICZKY LÁSZLÓ: Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában. In: *Tudományos Diákköri Füzetek. 11. Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből*. Budapest, 1982. 65–164.
- KANDRA K., 1871.** = KANDRA KABOS: Régészeti és történeti levelek megyénkről. In: *Borsod*. 5. 1871. aug. 3., 10., 17., szept. 7., 14., 21., 28., okt. 5., 12., 19.
- KANDRA K., 1876.** = KANDRA KABOS: Borsod az őskorban s újabb kőkori leletei. In: *Archaeologiai Értesítő*. 10. 1876. 46–50.
- KANDRA K., 1879.** = KANDRA KABOS: „Diósgyőr vára”. In: *Archaeologiai Közlemények*. 13. 1879. 23–29.
- KANDRA K., 1885a.** = KANDRA KABOS: Az Örs (Eurs-úr) nemzetség és a kácsi apátság. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*. 1. 1885. 169–211.
- KANDRA K., 1885b.** = K[ANDRA] K[ABOS]: A borsodi v. székesegyházi főesperesség. In: *Egri Egyházmegyei Közlöny*. 17. 1885. 3–16. sz. 91–92.
- KANDRA K., 1885c.** = KANDRA KABOS: A Diósgyőri vár. In: *Archaeologiai Közlemények*. 19. 1885. 116–134.
- KÁNTOR M., 1933b.** = KÁNTOR MIHÁLY: Révleányvár. In: Gulyás József – Kántor Mihály: *Sárospatak és vidéke*. Budapest, 1933. /*Magyar városok monográfiája* XII./ 224.
- KARÁCSONYI J., 1995.** = KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Reprint kiadás. Budapest, 1995.
- KÁRPÁTI L., 1992.** = KÁRPÁTI LÁSZLÓ: Rakaca, Görög katolikus templom erődfala. In: *Borsod-Abauj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. VI. Bódva völgye – Edelény környéke*. Szerk. Szabadfalvi József, Cseri Miklós. Miskolc, 1992. 24.
- Kassai EmK.** = *A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve*. I–II. Kassa, 1904.
- KAVECSÁNSZKI GY., 1994.** = KAVECSÁNSZKI GYULA: Tállya műemléki. In: *Tállya*. Szerk.: Frisnyák Sándor. Tállya, 1994. 175–196.
- KEMENCZEI T., 1963.** = KEMENCZEI TIBOR: Adatok Észak-Magyarország későbronzkori történetéhez. In: *Archaeologiai Értesítő*. 90. 1963. 169–186.
- KEMENCZEI T., 1965.** = KEMENCZEI TIBOR: Bükkaranyos. In: *Az 1964. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1965. /*Régészeti Füzetek*. Ser. I. No. 18./ 7.
- KEMENCZEI T., 1966a.** = KEMENCZEI TIBOR: Bükkaranyos. In: *Az 1965. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1966. /*Régészeti Füzetek*. Ser. I. No. 19./ 6–7.
- KEMENCZEI T., 1966b.** = KEMENCZEI TIBOR: Bronzkori fejszék a miskolci múzeumban. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 7. (1966.) 7–11.
- KEMENCZEI T., 1966d.** = KEMENCZEI TIBOR: Koravaskori bronz raktárleletek a miskolci múzeumban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 6. (1966.) 49–107.
- KEMENCZEI T., 1968.** = KEMENCZEI TIBOR: Őskori bronztárgyak a miskolci múzeumban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 7. (1968.) 19–46.
- KEMENCZEI T., 1970.** = KEMENCZEI TIBOR: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 9. (1970.) 17–48.
- KEMENCZEI T., 1971.** = KEMENCZEI TIBOR: Kisgyőr–Leányvár. In: *Archaeologiai Értesítő*. 98. 1971. 265, 267.
- KEMENCZEI T., 1974.** = KEMENCZEI TIBOR: Zur Deutung der Depotfunde von Aranyos. In: *Folia Archaeologica*. 25. 1974. 49–70.
- KEMENCZEI T., 1984.** = KEMENCZEI TIBOR: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest, 1984. /*Archaeologia Hungarica* LI./
- KEMENCZEI T., 1988.** = KEMENCZEI TIBOR: Kora vaskori leletek Dél-Borsodban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 25–26. (1988.) 91–104.

- KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1964.** = KEMENCZEI TIBOR – K. VÉGH KATALIN: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1959–1963. évben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 4. (1964.) 233–242.
- KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1966.** = KEMENCZEI TIBOR – K. VÉGH KATALIN: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1965. évben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 6. (1966.) 403–407.
- KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1968.** = KEMENCZEI TIBOR – K. VÉGH KATALIN: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1966-ban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 7. (1968.) 390–394.
- KEMENCZEI T. – K. VÉGH K., 1969.** = KEMENCZEI TIBOR – K. VÉGH KATALIN: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1967-ben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 8. (1969.) 505–514.
- KEMÉNY L., 1896.** = KEMÉNY LAJOS: Kassa története. In: *Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1896. /Magyarország Vármegyéi és Városai/ 35–63.
- KEMÉNY L., 1907.** = KEMÉNY LAJOS: A Kassai Százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. I–II. Kassa, 1904. (Könyvismertetés). In: *Archaeologiai Értesítő*. 41. Új folyam. 27. 1907. 372–376.
- KEMÉNY L., 1911.** = KEMÉNY LAJOS: Abauj- és Tornavármegye története a honfoglalástól az 1648-ik évig. In: *Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából*. 2. 1911. 23–35., 83–98., 139–154., 209–224.; 3. 1912. 10–25., 81–96., 143–148., 214–229.
- KEMÉNY L., 1914.** = KEMÉNY LAJOS: *Abauj-Torna vármegye története 1526–1648*. Kassa, 1914.
- KERTÉSZ J. – FÓRIS A. – FOLLAJTÁR E., 1939.** = KERTÉSZ JÁNOS – FÓRIS ANNA – FOLLAJTÁR ERNŐ: Községi adattár. In: *Abauj-Torna vármegye*. Szerk.: Csíkvári Antal. Budapest, 1939. /Vármegyei Szociográfiák VII–VIII./ 157–214.
- KISS G., 1984.** = KISS GÁBOR: *Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon*. Budapest, 1984. /Utazások a múltban és a jelenben/
- KISS L., 1988.** = KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Negyedik, bővített és javított kiadás. I–II. Budapest, 1988.
- KISSNÉ NAGYPÁL J., 1964.** = KISSNÉ NAGYPÁL JUDIT: A pácini Alaghy–Mágócsy reneszánsz várkastély helyreállításáról. In: *Műemlékvédelem*. 8. 1964. 227–232.
- KIS P., 1995.** = KIS PÉTER: „A király hű bárója” (Ákos nembeli Ernye pályafutása). In: *Fons*. 2. 1995. 273–316.
- KLEIN G. – PÉCHY-HORVÁTH R., 1939.** = KLEIN GÁSPÁR – PÉCHY-HORVÁTH REZSŐ: Községi adattár. In: *Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyéek)*. Budapest, 1939. /Vármegyei Szociográfiák V./ IV. rész. 1–170.
- KMTL.** = *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest, 1994.
- KONDORNÉ LÁTKÓCZKI E., 1997.** = KONDORNÉ LÁTKÓCZKI ERZSÉBET: *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban*. Eger, 1997. /A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4./
- KONSTANTIN J., 2005.** = KONSTANTIN JÓZSEF: *Sátoraljaújhely évszázadai. Fejezetek a város és környéke múltjából*. Sátoraljaújhely, 2005.
- KOPPÁNY A., 2002.** = KOPPÁNY ANDRÁS: Boldogkő, vár. In: *Műemlékvédelmi Szemle*. 2002. 2. 19–23.
- KOPPÁNY A. – ÉDER K., 2004a.** = KOPPÁNY ANDRÁS – ÉDER KATALIN: Boldogkővárálja, Boldogkő vára. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 182–183.
- KOPPÁNY A. – ÉDER K., 2004b.** = KOPPÁNY ANDRÁS – ÉDER KATALIN: Boldogkővárálja, Boldogkő alsóvár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 166–167.
- KOPPÁNY A. – ÉDER K., 2005.** = KOPPÁNY ANDRÁS – ÉDER KATALIN: Boldogkő várának régészeti feltárása és helyreállítása. In: *Várak, Kastélyok, Templomok*. 1. 2005. 5. sz. 4–6.
- KOPPÁNY T., 1974.** = KOPPÁNY TIBOR: A castellumtól a kastélyig. A magyarországi kastélyépítés kezdetei. In: *Művészettörténeti Értesítő*. 23. 1974. 285–298.

- KOPPÁNY T., 1999. = KOPPÁNY TIBOR: A középkori Magyarország kastélyai. (Budapest, 1999.) /Művészettörténeti Füzetek 26./
- KOREK J., 1973. = KOREK JÓZSEF: *A tiszai kultúra*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1973.
- KOREK J. – PATAY P., 1958. = KOREK JÓZSEF – PATAY PÁL: *A bükki kultúra*. Budapest, 1958. /Régészeti Füzetek. II. 2./
- S. KOÓS J., 1983. = S. KOÓS JUDIT: Felsővadász-Várdomb. In: *Az 1982. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1983. /Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 36./ 14.
- S. KOÓS J., 1985. = S. KOÓS JUDIT: Felsővadász-Várdomb. In: *Az 1984. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1985. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 38./ 12.
- S. KOÓS J., 1986. = S. KOÓS JUDIT: Jelentés a Felsővadász-Várdombon folytatott ásatásokról: 1982–1984. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 24. (1986.) 18–20.
- KOVÁCS B., 1983. = KOVÁCS BÉLA: A Bükk a magyar történelemben. In: *Bükk Nemzeti Park. Kilátás a Kövekről*. Szerk.: Sándor András. Budapest, 1983. 308–332.
- KOVÁTS D., 1986. = KOVÁTS DÁNIEL: *Sátoraljaújhely, a 725 éves város*. H.n. [Sátoraljaújhely], 1986.
- M. KOZÁK É., 1981. = M. KOZÁK ÉVA: Régészeti kutatások a szalonnai református templomban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 20. (1981.) 7–37.
- KOZÁK K., 1955. = KOZÁK KÁROLY: Jelentés a Kazincbarcika-Várdombon végzett leletmentésről. 1955. Kézirat. MNM Adattár. 350. K. IV.
- KOZÁK K., 1957. = KOZÁK KÁROLY: Kazincbarcika. In: *Archaeologiai Értesítő*. 84. 1957. 89.
- KOZÁK K., 1968. = KOZÁK KÁROLY: Adatok Kács történetéhez. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 7. (1968.) 231–266.
- KÖNYÖKI J., 1905. = KÖNYÖKI JÓZSEF: *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*. Sajtó alá rendezte: Nagy Géza. Budapest, 1905.
- G. KRÁMER M., 1966. = G. KRÁMER MÁRTA: A monoki középkori kastély falkutatása és építéstörténete. In: *Magyar Műemlékvédelem 1961–1962*. Budapest, 1966. 93–102.
- KRATOCHWILL T., 1979. = *Dél-Borsod*. Szerk.: KRATOCHWILL TIVADAR. H.n. [Miskolc], É.n. [1979.]
- KREPLIN Á., 1930. = KREPLIN ÁRPÁD: Bodrogkeresztúr. In: *Tokaj és vidéke*. Szerk.: Mosolygó József. Budapest, 1930. /Magyar városok monográfiája VII./ 164–167.
- KRISTÓ GY., 1978. = KRISTÓ GYULA: *A rozgonyi csata*. Budapest, 1978. /Sorsdöntő történelmi napok 3./
- KRISTÓ GY., 1979. = KRISTÓ GYULA: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979.
- KRISTÓ GY., 1988. = KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988. /Nemzet és Emlékezet/
- KUBINYI A., 2006. = KUBINYI ANDRÁS: Okleveles adatok a késő középkor mindennapi életéről. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Levéltári Évkönyve*. 14. 2006. 13–22.
- LÁSZLÓ Cs., 2002. = LÁSZLÓ CSABA: A szerencsi vár és inventáriumai. In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István és Haris Andrea. Budapest, 2002. /Művészettörténet – Műemlékvédelem XI./ 317–363.
- LÁSZLÓ Cs., é.n. = LÁSZLÓ CSABA: *A szerencsi várkastély*. Munkatanulmány a „Magyarországi művészet” III. kötetéhez. [Kézirat.] MTA. Művészettörténeti Intézet Adattára, Budapest, é.n.
- LEHOCZKY A., 1996. = LEHOCZKY ALFRÉD: *Várak, urak, háborúk. Bán-völgye és Hegyhátság a középkorban*. Miskolc, 1996.
- LÉNÁRT J., 2001. = LÉNÁRT JÓZSEF: *Bodrogkeresztúr monográfiája (1936)*. Az előtanulmányt írta és sajtó alá rendezte: Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 2001.
- LENKEY D., 1985. = LENKEY DEZSŐ: *Bánk bán és az imolai Bakbán vára*. Kézirat. HOM. Miskolc, Történeti Adattár.

- LESZIH A., 1908. = LESZIH ANDOR: A borsodmegyei kelta pénzekről. In: *Numizmatikai Közlöny*. 7. 1908. 97–101.
- LESZIH A., 1927a. = LESZIH ANDOR: A miskolci múzeum ásatásai Borsodon. I. A borsodi földvár. In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából*. 2. 1927. 2. sz. 85–87.
- LESZIH A., 1927b. = LESZIH ANDOR: A miskolci múzeum ásatásai Borsodon. II. A borsodi kőkori telep. In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából*. 2. 1927. 1. sz. 85–94.
- LESZIH A., 1930a. = LESZIH ANDOR: A Bükk múltja és történeti emlékei. In: *Turisták Lapja*. 42. 1930. 129–130.
- LESZIH A., 1939. = LESZIH ANDOR: Borsod vármegye műemlékei. In: *Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék)* Budapest, 1939. /Vármegyei Szociográfiák V./ II. rész. 144–151.
- LESZIH A., 1941. = LESZIH ANDOR: A szuhogyi csorbakői vár XVI. századbeli pénzhamisító műhelye. In: *Numizmatikai Közlöny*. 40. 1941. 49–54.
- LOJDA J., 1900–1901. = LOJDA JÓZSEF: Adatok Páczin és a páczini kastély történetéhez. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. 6. 1900. 334–335., 7. 1901. 16–17, 46–47, 78–79.
- LOSITS F. – S. KOÓS J., 1984. = LOSITS FERENC – S. KOÓS JUDIT: Felsővadász-Várdomb. In: *Az 1983. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1984. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 37./ 14–15.
- LOSSONCZY I., 1902a. = LOSSONCZY ISTVÁN: A vattai testhalmi őshalomról (Borsod m.). In: *Archaeologiai Értesítő*. 22. 1902. 345–350.
- LOSSONCZY I., 1902b. = LOSSONCZY ISTVÁN: Régiség-tár. In: *A Borsod-Miskolci Múzeum ismertető katalógusa*. Szerk.: Molnár J. Miskolcz, 1902. 74–94.
- LOSSONCZY I., 1902c. = LOSSONCZY ISTVÁN: Reflexiók a borsodi krónikákra. I–II. In: *Miskolci Napló*. 2. 1902. 164., 171. sz.
- LUKÁCS I., 1847. = LUKÁCS ISTVÁN: Borsodban létező régiségekről. In: *Magyar Académiai Értesítő*. 7. 1847. 88–89.
- MAGYAR K. – NOVÁKI GY., 2005. = MAGYAR KÁLMÁN – NOVÁKI GYULA: *Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig*. Kaposvár, 2005.
- MAKKAI L., 1954. = MAKKA LÁSZLÓ: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Budapest, 1954.
- MAKSAY F., 1959. = Urbáriumok. XVI–XVII. század. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. Budapest, 1959. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. 7./
- MAKSAY F., 1990. = MAKSAY FERENC: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. 1–2. Szerk.: Maksay Ferenc. Bp., 1990. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16./
- MARJALAKI KISS L., 1925. = MARJALAKI KISS LAJOS: A váradi Registrum néhány kétes helynevének megfejtése. In: *Magyar Nyelv*. 21. 1925. 47.
- MARJALAKI KISS L., 1926. = MARJALAKI KISS LAJOS: Castrum Vasvár. (Egy Árpádházi vár Borsodmegyében). In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából*. 1. 1926. 1. sz. 13–15.
- MARJALAKI KISS L., 1927. = MARJALAKI KISS LAJOS: Miskolci egyháztörténelmi adatok a XVI. századból. – Az avasi templom és torony építése. In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából*. 2. 1927. 2–3. sz. 99–107.
- MARJALAKI KISS L. – VÁKÁR T. – LESZIH A., 1954. = MARJALAKI KISS LAJOS – VÁKÁR TIBOR – LESZIH ANDOR: *A diósgyőri vár*. H.n., 1954.
- MARJALAKI KISS L. – FERENCZY K. – LESZIH A., 1961. = MARJALAKI KISS LAJOS – FERENCZY KÁROLY – LESZIH ANDOR: *A diósgyőri vár*. H.n., É.n. (Miskolc, 1961.)
- D. MATUZ E., 1994. = D. MATUZ EDIT: A Kyjatice kultúra földvára Bükkszentlászló–Nagysáncon. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 32. (1994.) 9–54.

- D. MATUZ, E. – NOVÁKI, GY., 2002.** = D. MATUZ, EDIT – NOVÁKI, GYULA: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. Budapest, 2002. /*Inventaria Praehistorica Hvmgariae X.*/
- MECZNER T. – KERTÉSZ J., 1940.** = MECZNER TIBOR – KERTÉSZ JÁNOS: Községi adattár. In: *Zemplén vármegye*. Szerk.: Csikvári Antal. Budapest, 1940. /*Vármegyei Szociográfiák XI.*/ 1–226.
- MEGAY G., 1962.** = MEGAY GÉZA: Szendrölád. In: *Az 1961. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1962. /*Régészeti Füzetek*. Ser. I. No. 13./ 96.
- MELEGH SZ., 2003.** = MELEGH SZABOLCS: A regéci vár birtoklástörténete. In: *Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei, 1. 1999-2000. évi dolgozatok*. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 2003. 129–144.
- MESTERHÁZY K., 1986.** = MESTERHÁZY KÁROLY: Az Örsúr nemzetség Váralja faluja. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk.: Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. /*Az Arany János Múzeum Közleményei IV.*/ 85–104.
- MESTERHÁZY K., 1996.** = MESTERHÁZY KÁROLY: Avarok, szlávok, magyarok a Bükk-hegységben. In: *Századok*. 130. 1996. 861–876.
- MEZŐ A., 2003.** = MEZŐ ANDRÁS: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. /*METEM Könyvek 40.*/
- MIHALIK J., 1896.** = MIHALIK JÓZSEF: Abaúj-Torna vármegye őstörténete. In: *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1896. /*Magyarország Vármegyéi és Városai*/ 463–473.
- MIHALIK J., 1897.** = MIHALIK JÓZSEF: A boldogkövávaljai neolithkori telepek. In: *Archaeologiai Közlemények*. 20. 1897. 5–39.
- MIHÁLY P., 1978–1979.** = MIHÁLY PÉTER: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiája. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 17–18. (1978–1979.) 33–84.
- MIHÁLYI P. – PETÉNYI L., 2000.** = MIHÁLY PÉTER – PETÉNYI LÁSZLÓ: *Cserépváralja története az őskortól napjainkig*. Cserépváralja, 2000.
- MIKLÓS Zs., 1982.** = MIKLÓS ZSUZSA: *A Gödöllői dombvidék várai*. Aszód, 1982. /*Múzeumi Füzetek 21.*/
- MIZSER L., 1977a.** = MIZSER LAJOS: A helynévkutatás nehézségei. In: *Borsodi Szemle*. 22. (1977.) 4. 82–84.
- MIZSER L., 1977b.** = MIZSER LAJOS: Cserépvár 1568. évi leltára. In: *Magyar Nyelv*. 73. 1977. 380–382.
- MIZSER L., 1979.** = MIZSER LAJOS: Cserépvár története. In: *Borsodi Szemle*. 24. (1979.) 3. 35–41.
- MIZSER L., 1998.** = MIZSER LAJOS: Cserépvár története. In: *Cserépfalu hét és fél évszázada*. Szerk.: Nagy Károly. Cserépfalu, 1998. 20–26.
- MIZSER L., 2006.** = MIZSER LAJOS: Cserépvár a 16–17. században. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 45. (2006.) 523–528.
- MJ. 1960.** = *Műemlékjegyzék*. Szerk.: Gólya József. Budapest, 1960.
- MOCSÁRY A., 1820–1826.** = MOCSÁRY ANTAL: *Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statistikai esmertetése*. I–IV. Pesten, 1820–1826. [Hasonmás kiadás. 1982.]
- MÓDY GY., 1995.** = MÓDY GYÖRGY: Tokaj története 1200–1526 között. In: *Tokaj várostörténeti tanulmányok I.* Szerk.: Bencsik János – Orosz István. Tokaj, 1995. 53–65.
- MOLNÁR E., 1935.** = *Abaúj-Torna vármegye*. Szerk.: MOLNÁR ENDRE. Budapest, 1935. /*Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája XVII.*/
- MOLNÁR V., 1965.** = MOLNÁR VERA: Beszámoló a sárospataki vár 1963–1964. évi ásatásáról. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 5. (1965.) 213–222.
- MOLNÁR V., 1971.** = MOLNÁR VERA: A sárospataki bokályos ház. In: *Folia Archaeologia*. 22. (1971.) 183–217.
- MOSOLYGÓ J., 1930.** = MOSOLYGÓ JÓZSEF: Tarcál. In: Mosolygó József: *Tokaj és vidéke*. Budapest, 1930. /*Magyar városok monográfiája VII.*/ 142–162.
- MOZSOLICS A., 1973.** = MOZSOLICS AMÁLIA: *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*. Budapest, 1973.

- MOZSOLICS A., 1985.** = MOZSOLICS AMÁLIA: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely.* Budapest, 1985.
- MTK.** = *Magyar történelmi kronológia.* I–IV. Főszerk.: Benda Kálmán. 2. kiad. Budapest, 1983.
- NAGY G., 1914.** = [GÁRDONYI] NAGY GÉZA: A magyarországi halmok kérdéséhez. In: *Archaeologiai Értesítő.* 34. 1914. 381–398.
- NAGY I., 1857–1868.** = NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. + Pótlék-kötet. Pest, 1857–1868.
- NAGY K. – TÓTH P. – SERESNÉ SZEGŐFI A., 1984.** = NAGY KÁROLY – TÓTH PÉTER – SERESNÉ SZEGŐFI ANNA: *Régi históriák. Ózd és környéke múltjának írott forrásai. Helytörténeti olvasókönyv.* Ózd, 1984. /Ózdi Honismereti Közlemények 4. szám/
- NEOGRÁDY S., 1950.** = NEOGRÁDY SÁNDOR: A légifénykép és az archaeológiai kutatások. In: *Térképészeti Közöny.* 7. 1950. 283–327.
- NEMCSIK P., 1966.** = NEMCSIK PÁL: Helytörténeti mondák Borsodnádason. In: *Borsod megye népi hagyományai. Néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga.* Szerk.: Bogdál Ferenc. Miskolc, 1966. /A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai IV./ 312–319.
- NÉMETH G., 1986.** = NÉMETH GÁBOR: Szikszót ábrázoló rézkarcok a XVII. századból. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei.* 24. (1986.) 59–68.
- NÉMETH P., 1986.** = NÉMETH PÁL: Szemtől szembe Tállyával. In: *Turista Magazin.* 97. 1986. 9. sz. 10–11.
- NÉMETH P., 1975.** = NÉMETH PÉTER: Kőrév – Hímesudvar – Tokaj. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei.* 14. (1975.) 3–8.
- NÉMETH P., 1996.** = NÉMETH PÉTER: Tolcsva a mohácsi vész előtt. In: *Tokaj és Hegyalja XVII.* Tokaj, 1996. [1997] 37–49.
- NÉMETH P., 2001.** = NÉMETH PÉTER: Adatok és kérdőjelek Tokaj középkori történetéhez. In: *Tokaj és Hegyalja XXIII. „TOKAJ EZER ÉVE” címmel rendezett konferencia anyaga, 2000. november 17.* Szerk.: Bencsik János. Tokaj, 2001. 21–27.
- NÉMETH P., 2005.** = NÉMETH PÉTER: A tokaji uradalom kialakulása. In: *Századok.* 139. 2005. 429–447.
- NOVÁKI GY., 1958.** = NOVÁKI GYULA: Földváraink védelme. In: *Műemlékvédelem.* 2. 1958. 67–71.
- NOVÁKI GY., 1964.** = NOVÁKI, GYULA: Zur Frage der sogenannten „Brandwälle” in Ungarn. In: *Acta Archaeologica Hungaricae.* 16. 1964. 9–149.
- NOVÁKI GY., 1968.** = NOVÁKI GYULA: A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. In: Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban (A honfoglalástól a XIII. század közepéig).* Budapest, 1968. 13–76.
- NOVÁKI GY., 1986–1987.** = NOVÁKI GYULA: Tufába vágott gabonásvermek Északkelet-Magyarországon a törökkortól az újkorig. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei.* 1986–1987. 13–87.
- NOVÁKI GY., 1988.** = NOVÁKI GYULA: Késbronzkori földvár Dédestapolcsány-Verebce-bércen. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 25–26. (1988.) 81–90.
- NOVÁKI GY., 1993.** = NOVÁKI GYULA: A borsodi földvár sánca. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 30–31. (1993.) 125–145.
- NOVÁKI GY., 1997.** = NOVÁKI GYULA: Középkori várak új felmérése a Mátrában. In: *Mátrai tanulmányok 1997.* Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1997. 7–20.
- NOVÁKI GY., 2003.** = NOVÁKI GYULA: Serényfalva, Zsidóvár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001.* Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2003. 212–213.
- NOVÁKI, GY., 2006.** = NOVÁKI, GYULA: Kataster der prähistorischen Erdburgen Ungarn. In: *Wirtschaft, Macht und Strategie – Höhensiedlungen und ihre Funktionen in der Ur- und Frühgeschichte.* Wien, 2006. /Archäologie Österreichs Spezial 1./ 125–139.

- NOVÁKI, GY. – BARÁZ CS., 2000. = NOVÁKI GYULA – BARÁZ CSABA: Őskori és középkori erődített telepek, várak Heves megye Mátrán kívüli területein. In: *Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*. 36. 2000. 5–46.
- NOVÁKI, GY. – SÁNDORFI, GY., 1981. = NOVÁKI, GYULA – SÁNDORFI, GYÖRGY: Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. In: *Acta Archaeologica Hungaricae*. 33. 1981. 133–160.
- NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1991–1992. = NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY: Nógrád megye középkori várai. I–III. In: *Műemlékvédelem*. 35. 1991. 258–267.; 36. 1992. 52–58, 147–154.
- NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1992. = NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY: *A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig)*. *Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit)*. Budapest – Miskolc, 1992.
- NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY. – MIKLÓS Zs., 1979. = NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY – MIKLÓS ZSUZSA: *A Börzsöny hegység őskori és középkori várai*. Budapest, 1979. /*Fontes Archaeologici Hungariae*/
- NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 1999. = NOVÁKI GYULA – SÁRKÖZY SEBESTYÉN: Várak a magyarországi Gömörben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 37. (1999.) 329–348.
- NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2001. = NOVÁKI GYULA – SÁRKÖZY SEBESTYÉN: Újabb középkori várak a történeti Borsod megye területén. In: *Műemlékvédelmi Szemle*. 11. 2001. 1–2. sz. 45–52.
- NOVÁKI GY. – SÁRKÖZY S., 2004. = NOVÁKI GYULA – SÁRKÖZY SEBESTYÉN: Várak a történeti Zemplén megyében I. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 43. (2004.) 199–230.
- NOVOTNY GY., 1982. = NOVOTNY GYULA: *Az avasi templom*. H.n.[Miskolc], É.n.[1982.]
- NYIRY D., 1926. = NYIRY DÁNIEL: Miskolc város „sántza vagy árka” In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából*. [1.] 1926. [1. sz.] 3–6.
- NYIRY D., 1927. = NYIRY DÁNIEL: A borsodi vár hadtörténeti jelentősége. In: *Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából*. 2. 1927. 1. sz. 71–73.
- OLAJOS Cs., 1991. = OLAJOS CSABA: A tarcali koronauradalom építészeti emlékei. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 28–29. (1991.) 73–103.
- OROSS A., 2005. = OROSS ANDRÁS: Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság). In: *Castrum*. 2. (2005/2. sz.) 89–100.
- PALÁDI-KOVÁCS A., 1969. = PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Népi mondák és hiedelmek Szádvárról. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 8. (1969.) 51–55.
- PAPP M., 1983. = PAPP MIKLÓS: *Tokaj*. Harmadik átdolgozott kiadás. H.n. [Miskolc], 1983.
- PAPP M., 1992. = PAPP MIKLÓS: *Tokaji tanulmányok*. Tokaj, 1992.
- PARÁDI N., 1982a. = PARÁDI NÁNDOR: A kácsi középkori lakótorony. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 21. (1982.) 9–30.
- PARÁDI N., 1982b. = PARÁDI NÁNDOR: Der mittelalterliche Wohnturm von Kács. In: *Acta Archaeologica Hungaricae*. 34. 1982. 131–149.
- PÁRDU CZ M., 1959. = PÁRDU CZ MIHÁLY: Bükkszentlászló–Nagysánc. In: *Az 1958. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1959. /*Régészeti Füzetek*. Ser. I. No. 11./ 24–25.
- PÁRDU CZ M., 1970. = PÁRDU CZ MIHÁLY: Bükkszentlászló–Nagysánc. In: *Mitteilungen der Archäologischen Institutes*. 1. (Budapest), 1970. 99–100.
- PASZLA VSZKY S., 1897. = PASZLA VSZKY SÁNDOR: Néhány vonás Szerencs város történetéből. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. (Sátoraljaújhely). 3. 1897. 230–234, 261–264, 297–300, 329–333.
- PAULE CZKI F., 1996. = PAULE CZKI FERENC: *Tolcsva története*. Tolcsva, 1996.
- PESTY F., 1988. = PESTY FRIGYES: *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Tóth Péter. Miskolc, 1988. /*Documentatio Borsodiensis V.*/

- PETTKÓ B., 1911. = PETTKÓ BÉLA: Füzér vára és az uradalom története. In: *A nagykarolyi gróf Károlyi-család összes jószágainak birtoklástörténete*. I. Budapest, 1911. 223–303.
- PINTÉR I., 1986. = PINTÉR ISTVÁN: *Dél-Gömör településnéprajza*. Debrecen, 1986. /Gömör néprajza II./
- POGRÁNYI-NAGY F., 1928. = POGRÁNYI-NAGY FÉLIX: Emlékezzünk meg régi várainkról...In: *História*. 1. 1928. 7–8. sz. 51–67.
- POGRÁNYI-NAGY F., 1929. = POGRÁNYI-NAGY FÉLIX: Emlékezzünk meg régi várainkról...In: *História*. 2. 1929. 1–2. sz. 13–27., 7–8. sz. 51–66.
- PUKY A., 1910. = PUKY ANDOR: Felső-Vadász. In: *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*. 1. 1910. 254–268.
- PUSZTAI T., 2000. = PUSZTAI TAMÁS: Előzetes jelentés a telkibányai Szent Katalin ispotály 1997–98. évi feltárásáról. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 39. (2000.) 117–134.
- PUSZTAI T., 2002. = PUSZTAI TAMÁS: Kelemér-Mohosvár 2000. évi feltárásai. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 41. (2002.) 61–78.
- PUSZTAI T., 2003. = PUSZTAI TAMÁS: Kelemér, Mohosvár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2003. 160–162.
- PUSZTAI T., 2004a. = PUSZTAI TAMÁS: Irota, Nagy-erdő, földvár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 219–220.
- PUSZTAI T., 2004b. = PUSZTAI TAMÁS: Encs, Királydomb (Kastélydomb). In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 209–210.
- PUSZTAI T., 2004c. = PUSZTAI TAMÁS: Kelemér – Mohosvár régészeti kutatása (2000., 2002., 2003.) In: *Castrum Bene Hírlevél. Tűravezető. (Miskolc, 2004. május 7-9.)* 7–9. = <http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=155> (A letöltés ideje: 2006. november 1.)
- PUSZTAI T., 2004d. = PUSZTAI TAMÁS: Kelemér, Mohosvár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 224.
- PUSZTAI T., 2004e. = PUSZTAI TAMÁS: Kelemér, Mohosvár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 238.
- PUSZTAI T., 2005. = PUSZTAI TAMÁS: The archaeological investigation of Kelemér–Mohosvár and the medieval settlement history of the Kelemér area. In: *Environmental Archaeology in North–Eastern Hungary*. Edited by: Erika Gál – Imola Juhász – Pál Sümegi. Budapest, 2005. /Varia Archaeologica Hungarica XIX./ 411–423.
- PUSZTAI T., 2007. = PUSZTAI TAMÁS: A keleméri Mohosvár. Egy 13–14. században használt vár kutatásának lehetőségei. In: *Castrum*. 5. (2007/1. sz.) 39–64.
- RA. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II. Budapest, 1923–1987.
- RAPCSÁNYI L., 1975. = RAPCSÁNYI LÁSZLÓ: Jöjjön velem aranybányásznak. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 14. (1975.) 32–37.
- RÁCZ I., 1969. = RÁCZ ISTVÁN: *A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969. /Magyar Történeti Tanulmányok II./
- RÁCZ I., 1991. = RÁCZ IMRE: *Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hódoscsépány története egyházi levéltári források tükrében*. Miskolc, 1991.
- REISZIG E., 1903. = REISZIG EDE: Gömör-Kishont vármegye története. In: *Gömör-Kishont vármegye*. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, é.n. [1903]. /Magyarország Vármegyéi és Városai/ 449–558.
- RÉCSEY V., 1890. = RÉCSEY VIKTOR: A Borsod-harsányi őskori leletről. In: *Archaeologiai Értesítő*. 10. 1890. 62–66.
- RÉTHELYI O. – ROMHÁNYI B. – SPEKNER E. – VÉGH A., 2005. = Habsburg Mária, Mohács özvegye. Kiállítási katalógus. Szerk.: Réthelyi Orsolya – Romhányi Beatrix – Spekner Enikő – Végh András. Budapest, 2005.

- RÉVÉSZ L., 1992. = RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Az ónodi vár régészeti kutatása 1985–1989. In: *Castrum Bene*. 2/1990. Budapest. 1992. 193–197.
- RML. = *Középkori leveleink (1541-ig)*. Szerk. Hegedüs Attila és Papp Lajos. Budapest 1991. /Régi Magyar Levéltár 1./
- ROMÁN J., 1977–1979. = *Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratok térképein*. Szerk.: ROMÁN JÁNOS. 6–9. füz. Miskolc, 1977–1979. /Borsodi Levéltári Füzetek 6-9./
- RÓMER F., 1866. = RÓMER FLÓRIS: Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. I. Őskori műrégészet. Pest, 1866.
- RÓMER F., 1878. = RÓMER FLÓRIS: Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Avant la VIII. session du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques á Budapest 1876. In: *Compte-Rendu de la huitième session*. II. Budapest, 1878. 1–187.
- SÁNDORFI GY., 1979. = SÁNDORFI GYÖRGY: A magyar várépítészet korai szakaszáról, irodalmi adatok és terepbejárások alapján. In: *Archaeologiai Értesítő*. 106. 1979. 244–252.
- SÁNDORFI GY., 1980. = SÁNDORFI GYÖRGY: Motte-típusú várak a történeti Borsod vármegyében. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 19. (1980.) 9–39.
- SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY. – SÁNDORFI GY., 1997. = SÁRKÖZY SEBESTYÉN – NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY: A történeti Abaúj-Torna megye várai (az őskortól a kuruc korig) I. In: *Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*. Új folyam. 1. 1997. 12–102.
- SÁRKÖZY S. – NOVÁKI GY., 2001. = SÁRKÖZY SEBESTYÉN – NOVÁKI GYULA: A történeti Abaúj-Torna megye várai (az őskortól a kuruc korig) II. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 40. (2001.) 143–178.
- SÁRKÖZY S., 2006. = SÁRKÖZY SEBESTYÉN: Egy eltűnt gömöri végvár: Putnok. In: „*Gondolják, látják az várnak nagy voltát...*” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 253–268.
- SCHIEZLER A. - SZÉN J. - BARNA J., 1931. = SCHIEZLER ANDOR – SZÉN JÓZSEF – BARNA JÁNOS: Taktaszada. In: *Szerencs és vidéke*. Szerk.: Barna János Bp., 1931. /Magyar városok monográfiája IX./ 91–93.
- SCHRAM F., 1973. = SCHRAM FERENC: XVI–XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „*Urbaria et Conscriptiones*” gyűjteményében. Budapest, 1973. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 132. szám./
- SENNOVITZ GY., 1902. = SENNOVITZ GYULA: Geszti leletről. In: *Archaeologiai Értesítő*. 22. 1902. 281–283.
- SERES P. – KOVÁTS D., 1977–1979. = SERES PÉTERNÉ – KOVÁTS DÁNIEL: *Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratok térképein*. Miskolc, 1977–1979. /Borsodi Levéltári Füzetek 6–9./
- SIMÁN K., 1980. = SIMÁN KATALIN: Alsóvadász-Várdomb. In: *Az 1979. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1980. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 33./ 3.
- SIMON Z., 1988. = SIMON ZOLTÁN: A várak szerepének változása a középkori Nógrád megyében. In: *A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve*. 14. 1988. 103–131.
- SIMON Z., 1992. = SIMON ZOLTÁN: Ismeretlen erődítés a füzéri Őrhegyen. In: *Műemlékvédelmi Szemle*. 2. 1992. 2. 25–31.
- SIMON Z., 1998. = SIMON ZOLTÁN: A füzéri vár 1623. évi inventáriuma. In: *Műemlékvédelmi Szemle*. 8. 1998. 1. 27–40.
- SIMON Z., 2000. = SIMON ZOLTÁN: *A füzéri vár a 16–17. században*. Miskolc, 2000. /Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 1./
- SIMON Z., 2002. = SIMON ZOLTÁN: Egy lépés előre: újabb középkori részletek a sajókazai református templomon. In: *Détszy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István és Haris Andrea. Budapest, 2002. /Művészettörténet – Műemlékvédelem XI./ 105–126.
- SIMON Z., 2004. = SIMON ZOLTÁN: „Százitkú, halovány emlék.” Az elpusztult regéci várkapolnák 17. századi leírásai. In: *Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györfy Katalin tiszteletére*. Szerk.: Bardoly István. Budapest, 2004. 99–108.

- SIMON Z., 2005a.** = SIMON ZOLTÁN: A füzéri vár az újabb kutatások tükrében. In: *Castrum*. 1. (2005/1. sz.) 47–66.
- SIMON Z., 2005b.** = SIMON ZOLTÁN: Elfeledett emlékhelyünk: Regéc vára. In: *Várak, Kastélyok, Templomok*. 1. 2005. 2. sz. 4–6.
- SIMON Z., 2006.** = SIMON ZOLTÁN: *Füzér vára*. Budapest, 2006. /Vártörténeti kismonográfiák 1./
- SIMON Z., 2007a.** = SIMON ZOLTÁN: A regéci vár régészeti kutatása. In: *Műemlékvédelem*. 51. 2007. 17–19.
- SIMON Z., 2007b.** = SIMON ZOLTÁN: A regéci vár kutatásának eddigi eredményei. In: *Castrum*. 5. (2007/1. sz.) 121–126.
- SIMON Z., 2007c.** = SIMON ZOLTÁN: A felsővadászi Rákóczi-kastély. In: *Várak, Kastélyok, Templomok*. 3. 2007. 4. sz. 12–14.
- SIMON Z. – SZEKÉR GY., 2001.** = SIMON ZOLTÁN – SZEKÉR GYÖRGY: Újabb szempontok a füzéri várkápolna építési idejének meghatározásához. In: *Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. H.n., (2001.) 203–228.
- SIMONYI E., 2000.** = SIMONYI ERIKA: Felsőzsolca. In: *Castrum Bene Hírlevél*. 2000. (Eger, 2000. május 12–14.) 9. = <http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=151> (A letöltés ideje: 2006. november 1.)
- SIMONYI E., 2001.** = SIMONYI ERIKA: Előzetes jelentés a Felsőzsolca–Várdombon folyó feltárásról. In: *A népvándorlás kor fiatal kutatóinak VII. összefüvetele 1996*. Szerk.: Kiss M. – Lengvári I. Pécs, 2001. 221–247.
- SIMONYI E., 2003.** = SIMONYI ERIKA: Előzetes jelentés a felsőzsolca–várdombi ásatásról (1992–2001). In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 42. (2003.) 109–133.
- SISKA J., 1992.** = SISKA JÓZSEF: *Szerencs. Zempléni Múzeum*. (Budapest, 1992.) /Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 440./
- SOÓS E., 1889–1928.** = SOÓS ELEMÉR: Magyarország várai. (Anyaggyűjtés és tanulmányrészletek.) 1889–1928. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. I–XL. Kötet. Fol. Hung. 3105.
- SOÓS E., 1913.** = SOÓS ELEMÉR: A tokaji vár története. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 14. 1913. 65–88, 167–194.
- SOÓS E., 1914.** = SOÓS ELEMÉR: *A tokaji vár története, hadi és műleírása*. [Új lenyomat.] Sátoraljaújhely, 1914.
- SOÓS E., 1917.** = SOÓS ELEMÉR: *A szerencsi vár története*. Budapest, 1917.
- SOÓS E., 1927.** = SOÓS ELEMÉR: *Ónod vár története, hadi és műleírása*. Budapest, 1927.
- SOÓS E. – POGRÁNYI-NAGY F., 1940.** = SOÓS ELEMÉR – POGRÁNYI-NAGY FERENC: *Magyarország várai*. (Anyaggyűjtés és fogalmazványrészletek.) Kiegészítés Soós Elemér munkájához. I–III. kötet. (1940 körül). Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fol. Hung. 3512.
- SOÓS I., 1985.** = SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest, 1985. /Az Egri Főegyházmegye Sematizmusa II./
- SÓS I., 2001.** = SÓS ISTVÁN: Öt századvári utasítás a XVII. század elejéről. In: *Fons*. 8. 2001. 1. sz. 109–134.
- SÓS I., 2002.** = SÓS ISTVÁN: A boldogkői vár a 17. századi inventáriumok tükrében. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 41. (2002.) 89–113.
- SÖRÖS P., 1912.** = SÖRÖS PONGRÁC: *Az elenyészett bencés apátságok*. Budapest, 1912. /A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. XII/B./
- SUGÁR I., 1980.** = SUGÁR ISTVÁN: *Borsodi oklevelek a Heves megyei levéltárban. 1245–1521*. Miskolc, 1980.
- SUGÁR I., 1987.** = SUGÁR ISTVÁN: *Heves megye és Eger visszafoglalása a töröktől*. Eger, 1987. /Studia Agriensia 8./
- SUGÁR I., 1992.** = SUGÁR ISTVÁN: Az egri török vilajet várai. I. In: *Az Egri Vár Híradója*. No. 24. (1992.) 17–63.

- SZABADFALVI J., 1980.** = SZABADFALVI JÓZSEF: *A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből.* Miskolc, 1980. /Borsodi Kismonográfiák 9./
- SZABADFALVI J., 1992.** = SZABADFALVI JÓZSEF: Református templom, Megyaszó. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. IV. Tokaj és környéke.* Szerk. Szabadfalvi József, Cseri Miklós. Miskolc, 1992. 23–24.
- SZABÓ A., 1984.** = SZABÓ ANDRÁS: Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára.* Szerk.: Fabini Tibor. Budapest, 1984. 209–221.
- SZABÓ A., 1987.** = SZABÓ ANDRÁS: Mágócsy Gáspár és András udvara. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987. 263–278.
- SZABÓ A., 1999a.** = SZABÓ ANDRÁS: Az 1588-as szikszói csata és propagandája. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 112. 1999. 851–860.
- SZABÓ A., 1999b.** = SZABÓ ANDRÁS: Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácin és a pácini reneszánsz kastély birtokosai (1590–1631). In: SZABÓ ANDRÁS: *Respublica litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus korából.* Budapest, (1999.) /Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 2./ 52–60.
- SZABÓ J. – TÖRÖK I., 1867.** = SZABÓ JÓZSEF – TÖRÖK ISTVÁN: *Tokaj-hegyaljai album.* Pest, 1867.
- SZABÓ JÁNOS GY., 1983a.** = SZABÓ JÁNOS GYÖZÖ: A végvári szervezet néhány kérdése Eger tükrében. In: *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században (Tanulmányok).* Szerk. Bodó Sándor és Szabó Jolán. Eger, 1983. /Studia Agriensia 3./ 133–146.
- SZABÓ JÁNOS GY., 1983b.** = SZABÓ JÁNOS GYÖZÖ: Felső-Magyarország eltűnt végvárai. In: *Az Egri Vár Híradója.* 18. sz. 1983. 26–45.
- SZABÓ JÁNOS GY., 1983c.** = SZABÓ JÁNOS GYÖZÖ: A Bükk emberföldrajza az újkőkortól a magyar honfoglalásig. In: *Bükk Nemzeti Park. Kilátás a Kövekről.* Szerk.: Sándor András. Budapest, 1983. 285–303.
- SZALAI B., 2004.** = SZALAI BÉLA: *Tokaj vár metszetes könyve.* H.n., 2004.
- SZENDREI J., 1879.** = SZENDREI JÁNOS: Borsod megye régészeti lelőhelyeiről. In: *Archaeologiai Értesítő.* 13. 1879. 199.
- SZENDREI J., 1883.** = SZENDREI JÁNOS: Borsod megye östelepei. In: *Archaeologiai Értesítő.* (17) Új folyam. 3. 1883. 109–137.
- SZENDREI J., 1886–1911.** = SZENDREI JÁNOS: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata.* I–IV. Miskolcz, 1886–1911.
- SZENDREI J., 1888a.** = SZENDREI JÁNOS: Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1888. szept. 25-i ülése. In: *Archaeologiai Értesítő.* (22.) Új folyam. 8. 1888. 372–379.
- SZENDREI J., 1888c.** = SZENDREI JÁNOS: Csoma József régiség-gyűjteménye. In: *Archaeologiai Értesítő.* (22.) Új folyam. 8. 1888. 343–352.
- SZENDREI J., 1892.** = SZENDREI JÁNOS: Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1892. szept. 22-i ülésén titkári beszámoló. In: *Archaeologiai Értesítő.* (26.) Új folyam. 12. 1896. 369.
- SZENDREI J., 1896.** = SZENDREI JÁNOS: Az Országos Régészeti és Embertani Társulat október 27-i ülése. In: *Archaeologiai Értesítő.* (30.) Új folyam. 16. 1896. 442.
- SZENDREI J., 1897.** = SZENDREI JÁNOS: Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1897. február 23-án tartott évi rendes közgyűlése. In: *Archaeologiai Értesítő.* (31.) Új folyam. 17. 1897. 184–187.
- SZENDREI J., 1927a.** = SZENDREI JÁNOS: A diósgyőri vár története. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 28. 1927. 265–351.
- SZENDREI J., 1927b.** = SZENDREI JÁNOS: *A diósgyőri vár története.* Budapest, 1927.
- SZILÁGYI F., 1869.** = SZILÁGYI FERENC: Nevezetes régészeti felfedezés hazánkban a "cölöp korszak"-ból. In: *A Hon.* 7. 1869. március 1. (48.sz.) Esti kiadás.,

- SZILÁGYI F., 1870.** = SZILÁGYI FERENC: Régészeti leletek. In: *Archaeologiai Értesítő*. 3. 1870. 61–62.
- SZIRMAY, A., 1803.** = SZIRMAY, ANTONIUS: *Notitia topographica, politica inclityi comitatus Zempléniensis*. Budae, 1803.
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2003.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: A Csorbakői vár története 1648-ig. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 42. (2003.) 165–226.
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2004a.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Szuhog – Csorbakő vára. In: *Castrum Bene Hírlevél. Túravezető. (Miskolc, 2004. május 7–9.)* 24–26. = <http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=155> (A letöltés ideje: 2006. november 1.)
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2004b.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: A Szuhog–Csorbakői vár kutatása. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 43. (2004.) 231–320.
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2005a.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Cserépváralja, Várhegy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2005. 204.
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2005b.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Cserépvár feltárásának kezdetei. In: *Várak, Kastélyok, Templomok*. 1. (2005.) 6. 8–11.
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006a.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Tíz év várkutatása Borsod–Abaúj–Zemplén megyében 1996–2005. (Miskolc, 2006.) /Múzeumi Mozaik/
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2006b.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Beszámoló Cserépvár 2004–2005. évi feltárásáról. In: *Castrum*. 3. (2006/1. sz.) 98–101.
- SZÖRÉNYI GÁBOR A., 2007.** = SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS: Cserépvár 2006–2007. évi kutatása. In: *Castrum*. 5. (2007/1. sz.) 117–119.
- SZÜCS J., 1993.** = SZÜCS JENŐ: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. In: *Történelmi Szemle*. 1993. 35. 1-2. sz. 1–57.
- TAKÁCS L. – KOVÁCS Zs., 2000.** = TAKÁCS LÁSZLÓ – KOVÁCS ZSOLT: *Bodrogkisfalud története*. Bodrogkisfalud, 2000.
- H. TAKÁCS M., 1954a.** = H. TAKÁCS MARIANNA: A kékeddi Melczer-kastély. In: *Emlékkönyv Lyka Károly születésének 85. évfordulójára*. Budapest, 1954. 73–88.
- H. TAKÁCS M., 1954b.** = H. TAKÁCS MARIANNA: A pácini kastély építéstörténete. In: *Művészettörténeti Értesítő*. 3. 1954. 123–130.
- H. TAKÁCS M., 1970.** = H. TAKÁCS MARIANNA: *Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI–XVII. század)*. Budapest, 1970.
- TAKÁCS P., 1994.** = TAKÁCS PÉTER: Tállya története. In: *Tállya*. Szerk.: Frisnyák Sándor. Tállya, 1994. 85–173.
- TAKÁCS P., é.n.** = TAKÁCS PÉTER: *Tállya*. É.n. H.n. [Budapest, 2001.] /Száz magyar falu könyvesháza/
- TAMÁS E., 1998.** = TAMÁS EDIT: *Komlóska*. Komlóska, 1998.
- TOLNAI G., 2001.** = TOLNAI GERGELY: *Templomvárak, erődtemplomok Magyarországon*. Esztergom, 2001. /Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 1./
- TOLNAI G., 2005.** = TOLNAI GERGELY: Újabb adatok a magyarországi erődített templomok adattárához. In: *Castrum*. 2. (2005/2. sz.) 31–50.
- TOMKA G., 2000.** = TOMKA GÁBOR: Az ónodi vár. In: *Ónod monográfiája*. Szerk. Veres László–Viga Gyula. Ónod, 2000. 157–209.
- TOMKA G., 2001a.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő – Várhegy (Szendrő–Felsővár). In: *Castrum Bene Hírlevél. Túravezető. (Keszthely, 2001.)* 4. = <http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=152> (A letöltés ideje: 2006. november 1.)
- TOMKA G., 2001b.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő, Várhegy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998*. Budapest, 2001. 165.

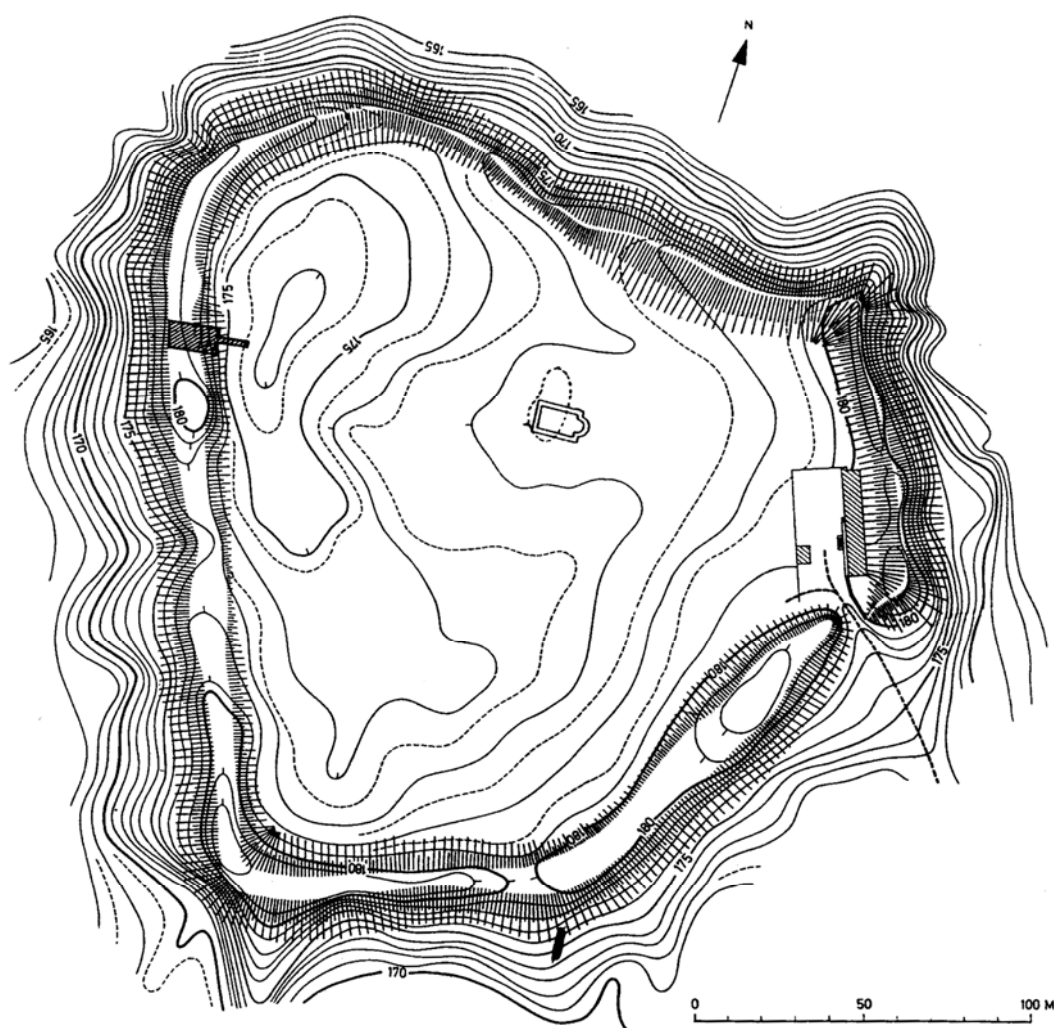
- TOMKA G., 2002a.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő várak. In: *Szendrő monográfiája*. Szerk. Veres László –Viga Gyula. Szendrő, 2002. 125–164.
- TOMKA G., 2002b.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő, Várhegy, Felső vár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 1999*. Szerk.: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia. Budapest, 2002. 249.
- TOMKA G., 2003a.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő, Várhegy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2003. 209.
- TOMKA G., 2003b.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő, Várhegy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2003. 219.
- TOMKA G., 2004a.** = TOMKA GÁBOR: Ónod, Vár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 267–268.
- TOMKA G., 2004b.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő, Hősök tere 5. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2004. 271–272.
- TOMKA G., 2005.** = TOMKA GÁBOR: Szendrő: egy vándorló vár Felső-Magyarországon. In: *Castrum*. 2. (2005/2. sz.) 51–64.
- TOMKA G., 2006.** = TOMKA GÁBOR: Ónod, Vár. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005*. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Budapest, 2006. 294–295.
- TOMKA G. – SÁRKÖZY S., 2004.** = TOMKA GÁBOR – SÁRKÖZY SEBESTYÉN: Szendrőlád vára. In: *Castrum Bene Hírlevél. Túravezető. (Miskolc, 2004. május 7–9.)* 19–20.
<http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=155> (A letöltés ideje: 2006. november 1.)
- TOMPA F., 1929.** = TOMPA FERENC: *Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theiss-Kultur*. Budapest, 1929. /Archaeologia Hungarica V–VI./
- TOMPA F., 1939.** = TOMPA FERENC: A lausitzi kultúra Borsodban. In: *Folia Archaeologica*. 1–2. 1939. 29–31.
- TOMPA F., 1934–1935.** = TOMPA FERENC: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. In: *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*. 24–25. (1934–1935.) 27–127.
- TÓTH P., 1990a.** = TÓTH PÉTER: *A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei*. Miskolc, 1990. /Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 28./
- TÓTH P., 1990b.** = TÓTH PÉTER: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok). I. 1558–1560*. Miskolc, 1990.
- TÓTH P., 1996.** = *Diplomatikai szöveggyűjtemény*. Az okleveleket vál. és ford.: TÓTH PÉTER. Miskolc, 1996. /I. sorozat. Jegyzetek. 2. kötet/
- TÓTH-SZABÓ P., 1903.** = TÓTH-SZABÓ PÁL: *Giskra, különös tekintettel Abaújmegyére*. Budapest, 1903. /Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIX/10. sz. 307–372./
- TÓTH-SZABÓ P., 1917.** = TÓTH-SZABÓ PÁL: *A cseh-husza mozgalom és uralom története Magyarországon*. Budapest, 1917.
- TÓVÁRI J., 1983.** = *Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája*. Összeáll.: TÓVÁRI JUDIT. Miskolc, 1983. /Építészeti Archivum II./
- U. et C.** = *Urbaria et Conscriptiones. Művészettörténeti adatok*. 1–8. f. Budapest, 1967–1990. /A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai IV, VI, XI, XV, XVIII, XIX. XX./
- VALTER I., 1962–1963.** = VALTER ILONA: Régészeti adatok a Bodrogköz honfoglaláskori településtörténetéhez. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 4. (1962–1963.) 131–141.
- VALTER I., 1974.** = VALTER ILONA: A Bodrogköz honfoglaláskori és középkori településtörténete. In: *Agrártörténeti Szemle*. 16. 1974. 1–2. sz. 1–55.
- VALTER I., 1975.** = VALTER ILONA: Szerencs. In: *Várpáratésünk*. Főszerk.: Gerő László. Budapest, 1975. 261–267.
- VÁLY A., 1796–1799.** = VÁLY ANTAL: *Magyar Országának leírása*. I–III. Buda, 1796–1799.

- VANCZA J., 2000. = VANCZA JÁNOS: *Mikóháza. Múlt és jelen*. Miskolc, 2000.
- VÁRADY J., 1989. = VÁRADY JÓZSEF: *Tiszáninnen református templomai*. Debrecen, 1989.
- VARGA L., 1994. = VARGA LAJOS: *Adatok a dél-bükkii Odorvár történetéhez*. Szolnok–Tiszaföldvár, 1994.
- VARJÚ E., 1932. = VARJÚ ELEMÉR: *Magyar várak*. Budapest, é.n.[1932.]
- K. VÉGH K., 1965a. = K. VÉGH KATALIN: Bükkzsérc. In: *Az 1964. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1965. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 16./ 61.
- K. VÉGH K., 1965b. = K. VÉGH KATALIN: Uppony. In: *Az 1964. év régészeti kutatásai*. Budapest, 1965. /Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 16./ 82.
- K. VÉGH K., 1966. = K. VÉGH KATALIN: Boldogkő várának feltárása. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 6. (1966.) 109–170.
- K. VÉGH K., 1969. = K. VÉGH KATALIN: Kelta leletek a miskolci múzeumban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 8. (1969.) 69–114.
- K. VÉGH K., 1970. = K. VÉGH KATALIN: Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 9. (1970.) 79–107.
- K. VÉGH K., 1975. = K. VÉGH KATALIN: Boldogkő. In: *Várépítészetiünk*. Főszerk.: Gerő László. Budapest, 1975. 114–119.
- K. VÉGH K. – KEMENCZEI T., 1965. = K. VÉGH KATALIN – KEMENCZEI TIBOR: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1964-ben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 5. (1965.) 449–453.
- VENDE A., 1896. = VENDE ALADÁR: Abaúj-Torna vármegye községei. In: *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu. Budapest, 1896. /Magyarország Vármegyéi és Városai/ 274–317.
- VENDE A., 1903. = VENDE ALADÁR: Gömör-Kishont vármegye községei. In: *Gömör-Kishont vármegye*. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, é.n. [1903]. /Magyarország Vármegyéi és Városai/ 25–107.
- VENDE A., 1905. = VENDE ALADÁR: Zemplén vármegye községei. In: *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város*. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, é.n. [1905.] /Magyarország Vármegyéi és Városai/ 14–141.
- VINCZE G., 1878. = VINCZE GÁBOR: Felső Wadásznak inventárium. 1631. ápril 15. In: *Történelmi Tár*. 1. 1878. 927–940.
- VK. = *Vártúrák kalauza [I.] Észak-magyarországi, alföldi várak és vartúra-útvonalak*. 2. javított kiadás. (Írta: DÉNES GYÖRGY, FEHÉR MIKLÓS stb.) Budapest, 1975.
- WENZEL G., 1872. = WENZEL GUSZTÁV: *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége*. Pest, 1872. /Értekezések a történelmi tudományok köréből. II. 7./
- WERTNER M., 1901. = WERTNER MÓR: Nemzeti kutatások. (Második, befejező közlemény.) In: *Turul*. 19. 1901. 4. sz. 174–190.
- L. WOLF M. – SIMÁN K., 1982. = L. WOLF MÁRIA – SIMÁN KATALIN: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1980–1982-ben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 21. (1982.) 109–124.
- L. WOLF M. – SIMÁN K., 1983–1984. = L. WOLF MÁRIA – SIMÁN KATALIN: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1983-ban. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 22–23. (1983–1984.) 75–88.
- L. WOLF M. – SIMÁN K., 1985. = L. WOLF MÁRIA – SIMÁN KATALIN: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1984-ben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 24. (1985.) 347–353.
- WOLF M., 1989. = WOLF MÁRIA: *Árpád-kori eredetű települések Abaúj vármegye déli részén*. Miskolc, 1989. /Borsodi Kismonográfiák 30./
- WOLF M., 1992a. = WOLF MÁRIA: Régészeti adatok Miskolc középkori történetéhez. In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből*. Szerk.: Rémiás Tibor. Miskolc, 1992. /Miskolc város történetének dokumentumai II./ 121–153.
- WOLF M., 1992b. = WOLF MÁRIA: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990). In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*. 30–32. (1987–1989). [Nyíregyháza, 1992.] 393–442.

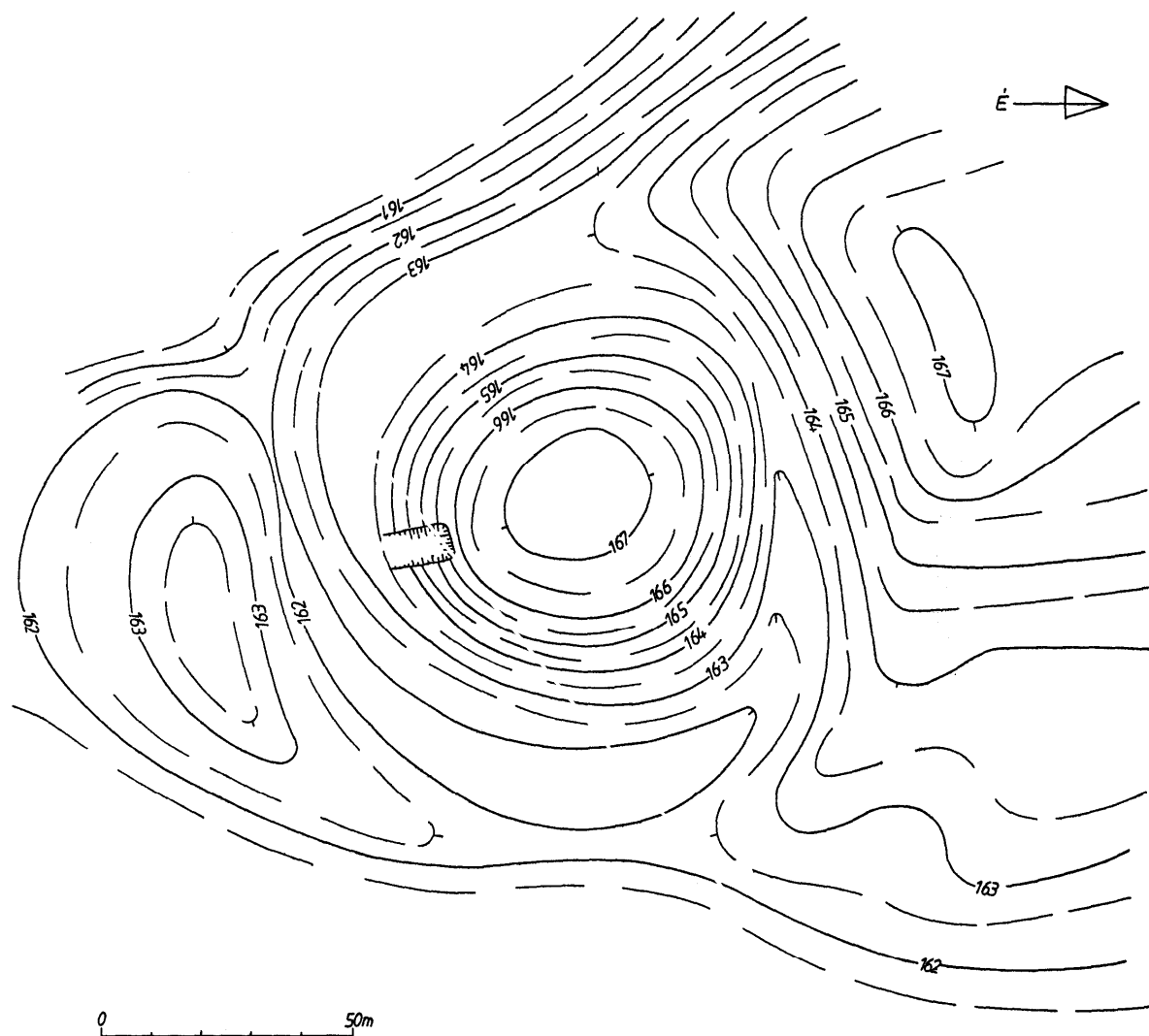
- WOLF M., 1996.** = WOLF MÁRIA: A borsodi földvár. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* (Szerk.: Wolf Mária és Révész László). Miskolc, 1996. 242–254.
- WOLF M., 1999.** = WOLF MÁRIA: A földvárkutatás jelenlegi helyzete, a borsodi földvár. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 37. (1999.) 315–328.
- WOLF M., 2001a.** = WOLF MÁRIA: Északkelet-Magyarország ispáni várai. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 40. (2001.) 179–198.
- WOLF M., 2001b.** = WOLF MÁRIA: 10. századi település Edelény–Borsodon. In: *Népi építézet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szerk.: Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szentendre, 2001. 127–152.
- WOLF M., é.n.** = WOLF MÁRIA: *Abaujvár.* Szerk.: Porkoláb Albert. H.n., É.n. [Budapest, 2001]. /Száz magyar falu könyvesháza/
- WOLF M., 2002.** = WOLF MÁRIA: A felsőzsolcai földvár és környezetének térinformatikai rekonstrukciója. In: *Archaeologiai Értesítő.* 127. 2002. 89–101.
- WOLF M., 2004.** = WOLF MÁRIA: A felsőzsolcai földvár és környezetének térinformatikai rekonstrukciója. In: *„Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára.* Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest, 2004. 679–689.
- WOLF M., 2005.** = WOLF MÁRIA: „Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis”. A borsodi ispánsági vár templomai. In: *„...a halál árnyékának völgyében járok.” A középkori templom körüli temetők kutatása.* Szerk.: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Budapest, 2005. /Opuscula Hungarica VI./ 131–139.
- WOLF M., 2006.** = WOLF MÁRIA: Egy ispáni vár utóélete. Borsod a 16–18. században. In: *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére.* Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 291–299.
- Z.** = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő.* Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván stb. I–XII. Pest – Budapest, 1871–1931.
- Zempléni hgs. 1967.** = *Zempléni-hegység. Útikalauz.* (Írta: BALOGH GYULA, BURKUS MIHÁLY stb.) Budapest, 1967.
- ZOLTAY E., 1966.** = ZOLTAY ENDRE: Újabb adalékok a borsodi vas- és fémkohászat történetéhez. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* 6. (1966.) 171–176.
- ZSÍROS S., 1993.** = ZSÍROS SÁNDOR: *Felsőzsolca története.* H.n. (Felsőzsolca), 1993.
- ZsO.** = *Zsigmondkori oklevéltár.* Összeáll.: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. I–IX. Budapest, 1951–2004. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok./
- ZSOLDOS, A., 2007a.** = ZSOLDOS ATTILA: Počiatky hradu Tematín – alebo akýsi „tematín”. In: *Miles Semper Honestus.* Ed.: Vladimír Segeš – Božena Šed'ová. Bratislava, 2007. 21–26.
- ZSOLDOS A., 2007b.** = ZSOLDOS ATTILA: Temetvény vár korai története – és egy másik „temetvény”. In: *Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években.* Sajtó alatt.
- ZSUFFA T., 1961.** = ZSUFFA TIBOR: Kossuth szülőfaluja. In: *Borsodi Szemle.* 5. 1961. 506–513.

III.

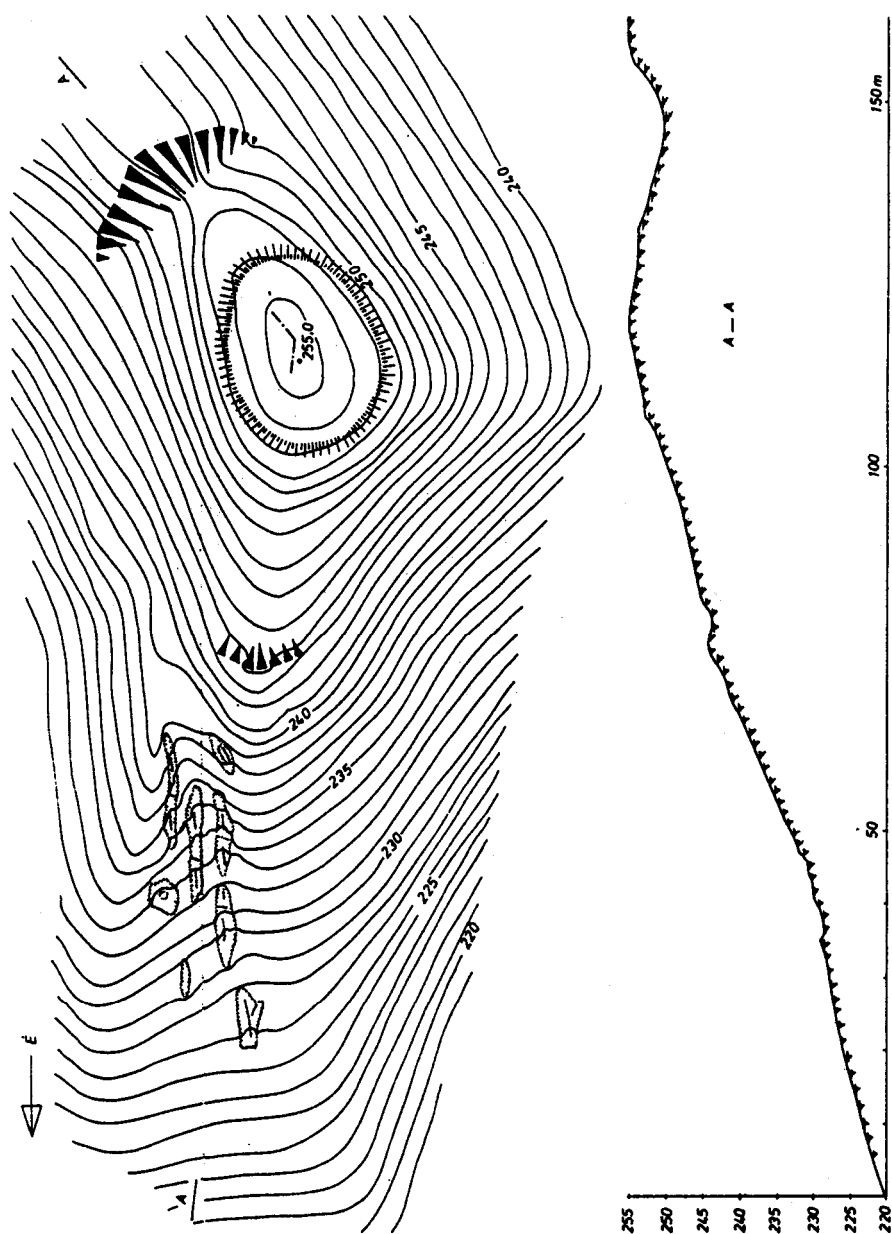
Felmérések, alaprajzok, fotók

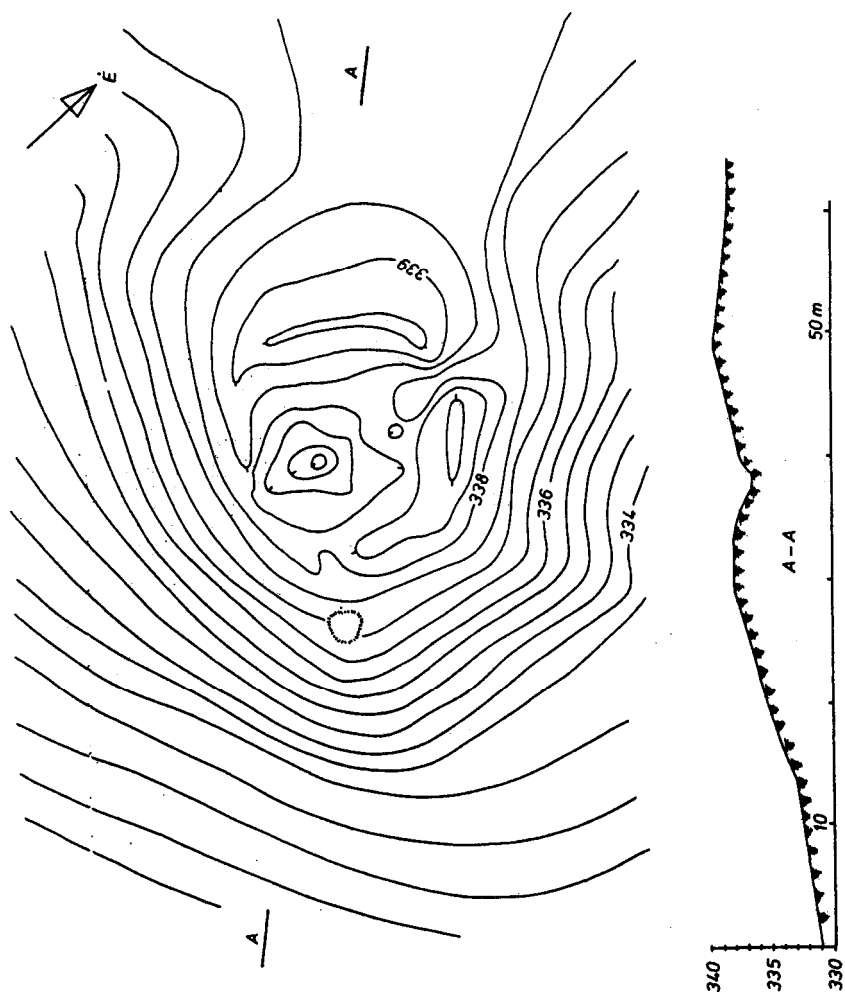
1. ábra. Abaújhely – vár (Sándorfi György felmérése, 1976)

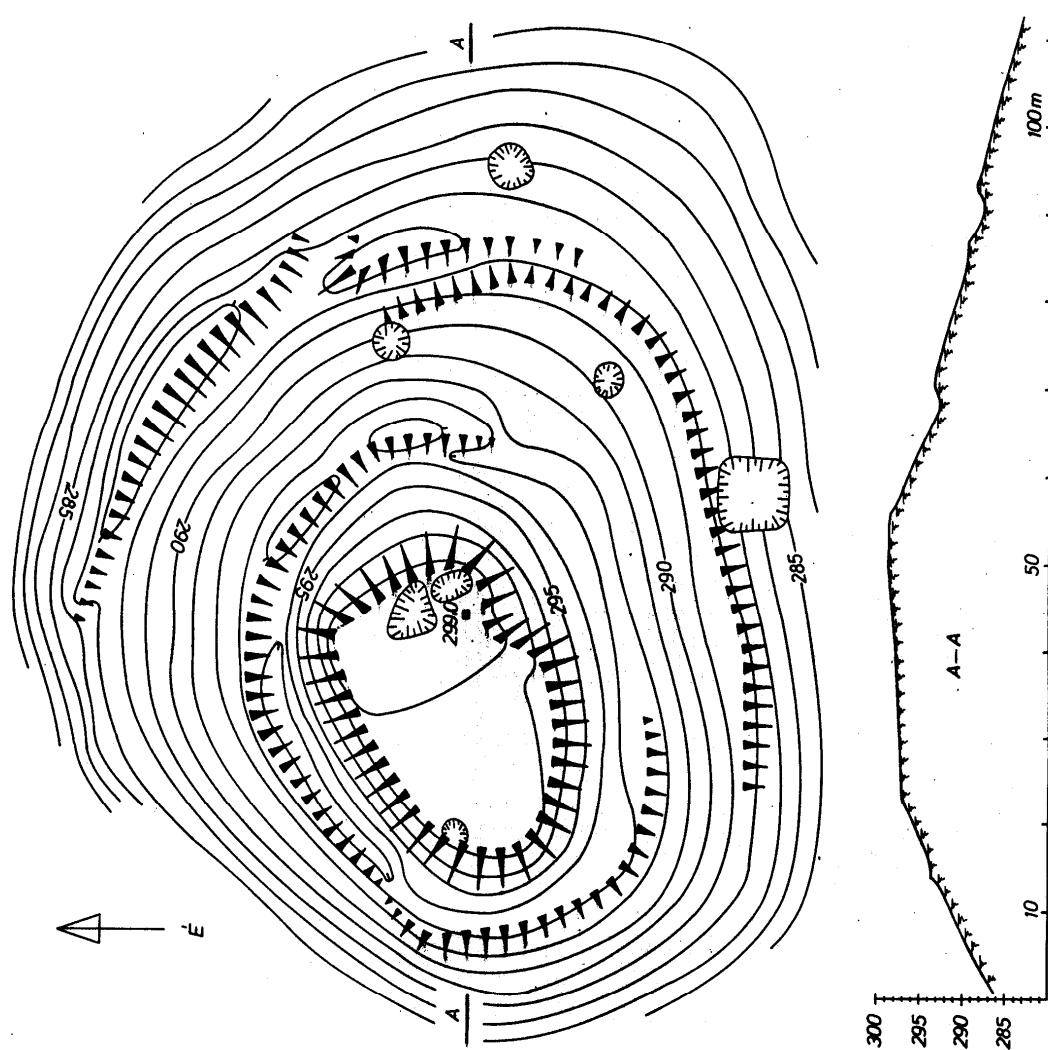
2. ábra. Alsóvadász – Várdomb (Sándorfi György felmérése, 1979)

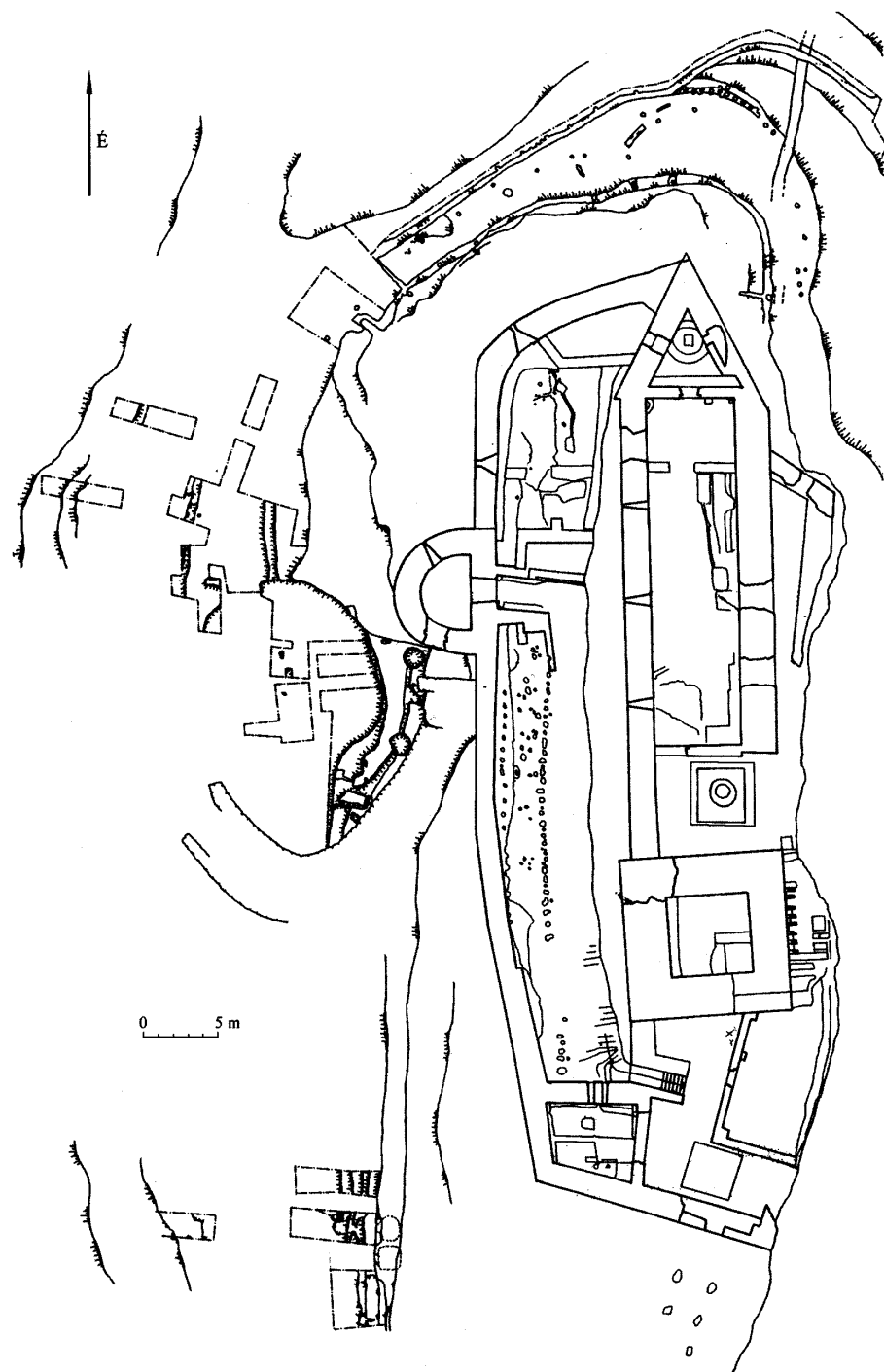
3. ábra. Arló – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1985)

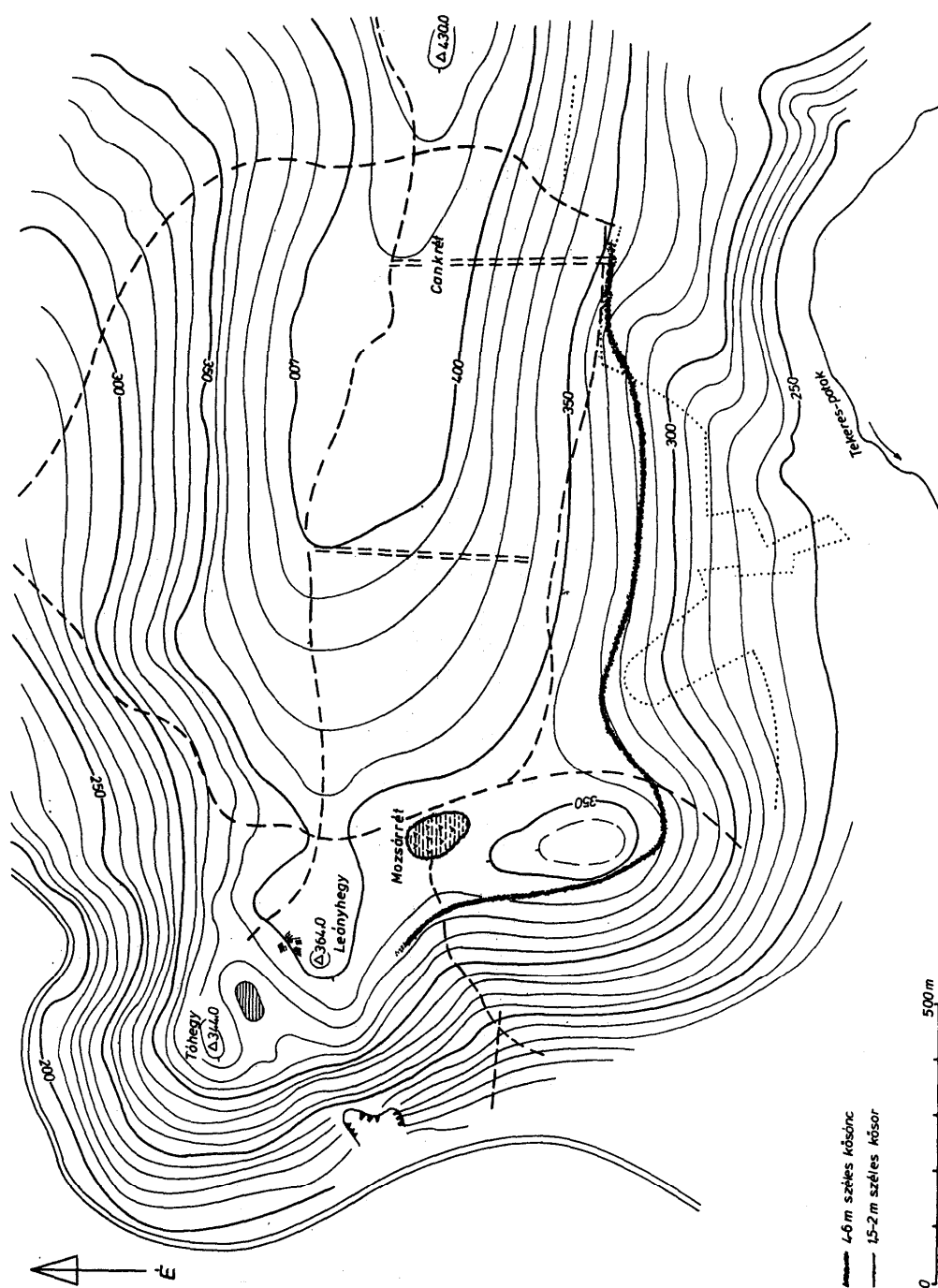
4. ábra. Bánhorváti – Földvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1984)

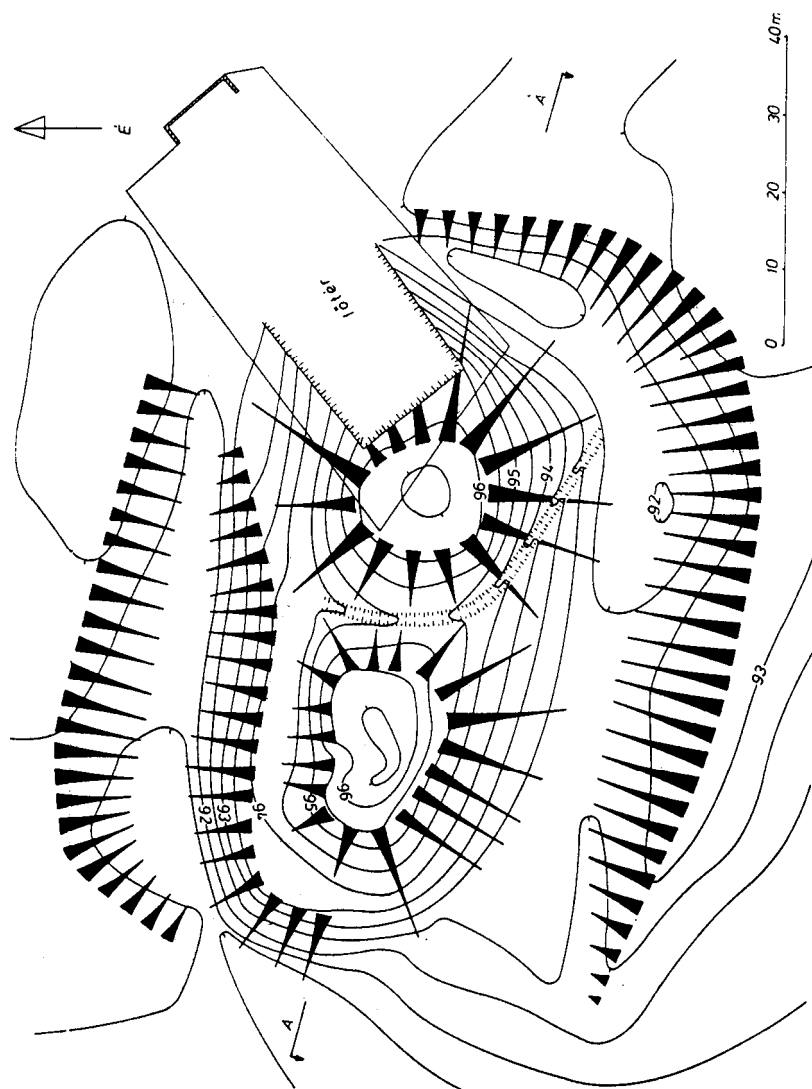
5. ábra. Bodrogkisfalud – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1989)

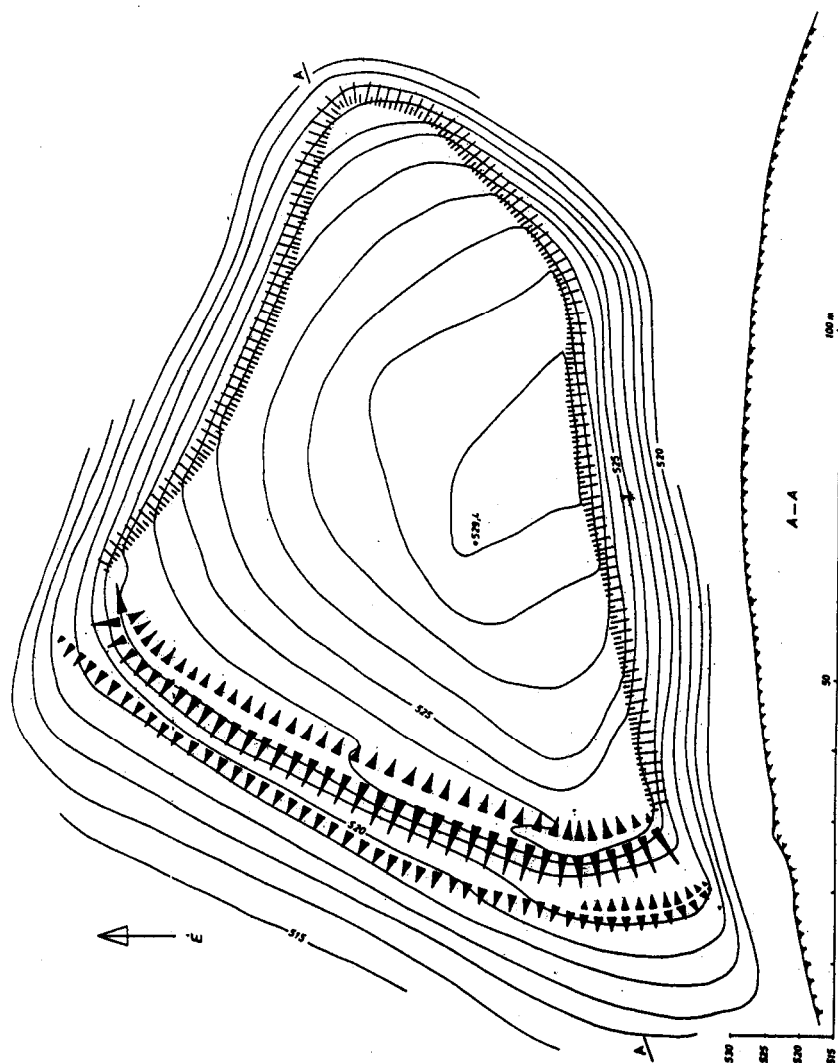
6. ábra. Boldogkővár – Boldogkővár (Éder K. – Koppány A., 2006. nyomán)

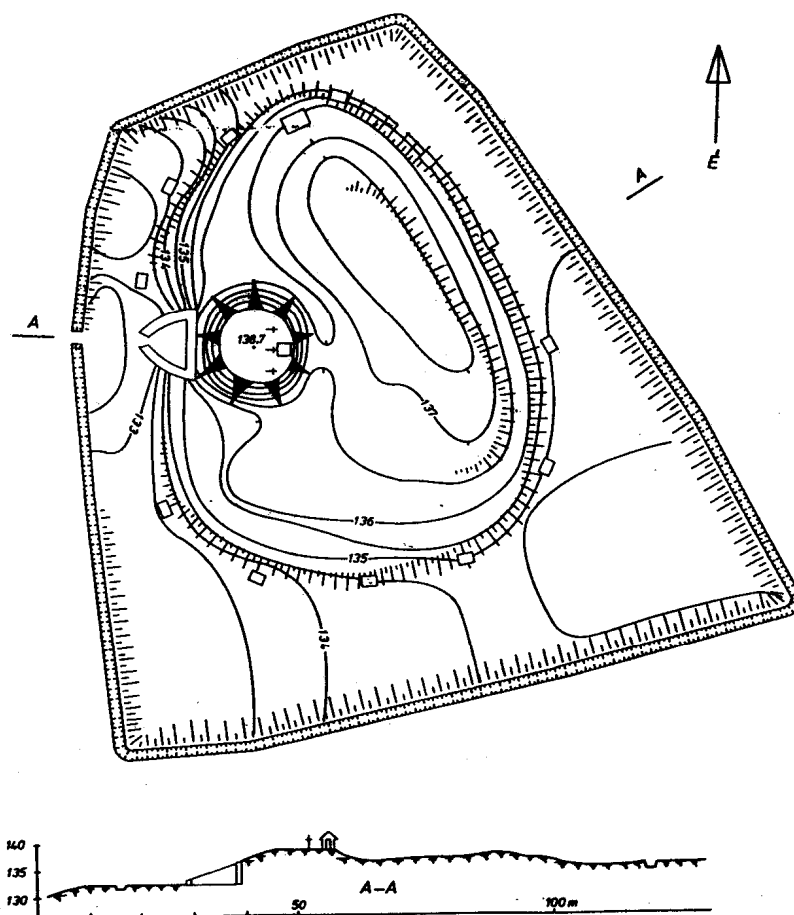
7. ábra. Boldogkőváralja – Tó-hegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1989)

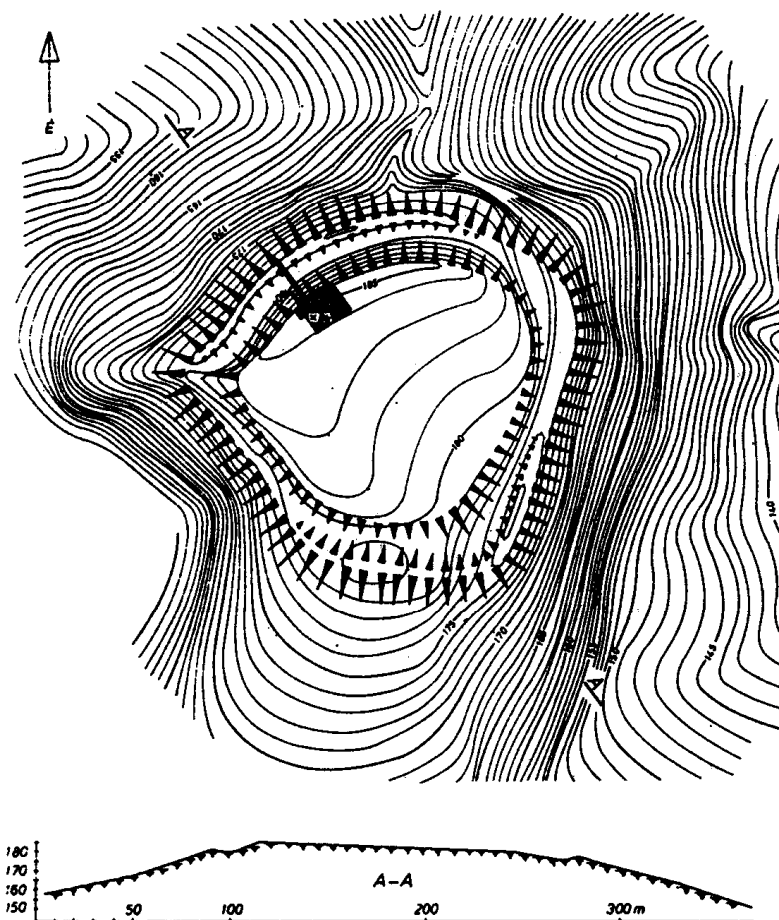
8. ábra. Borsodivánka – Nagyhalom (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1987)

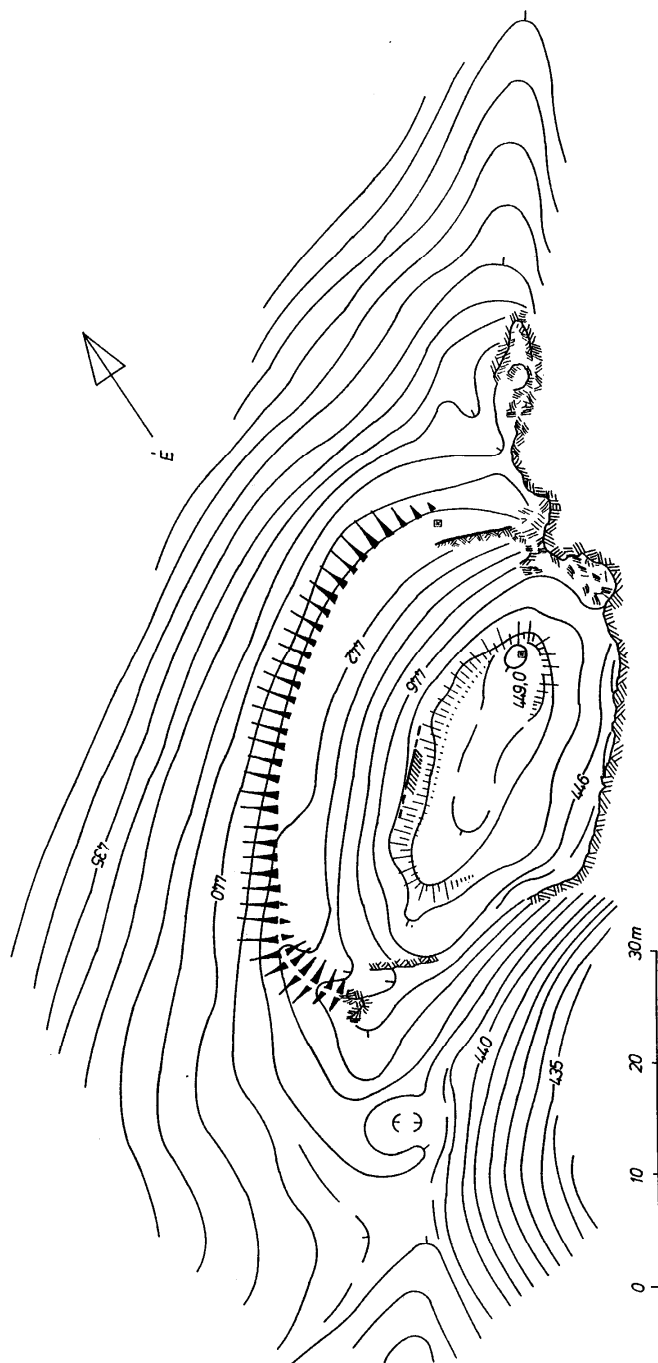
9. ábra. Borsodnádásd – Vajdavár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1985)

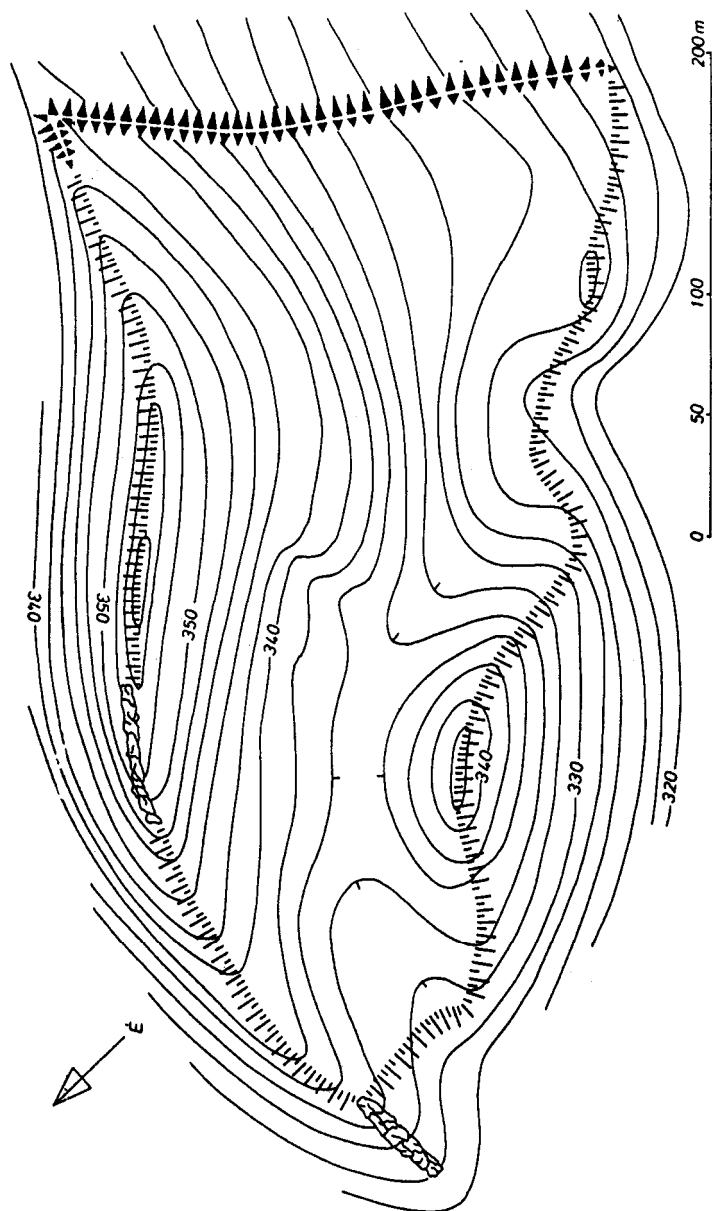
10. ábra. Bükkábrány – Temető (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1977)

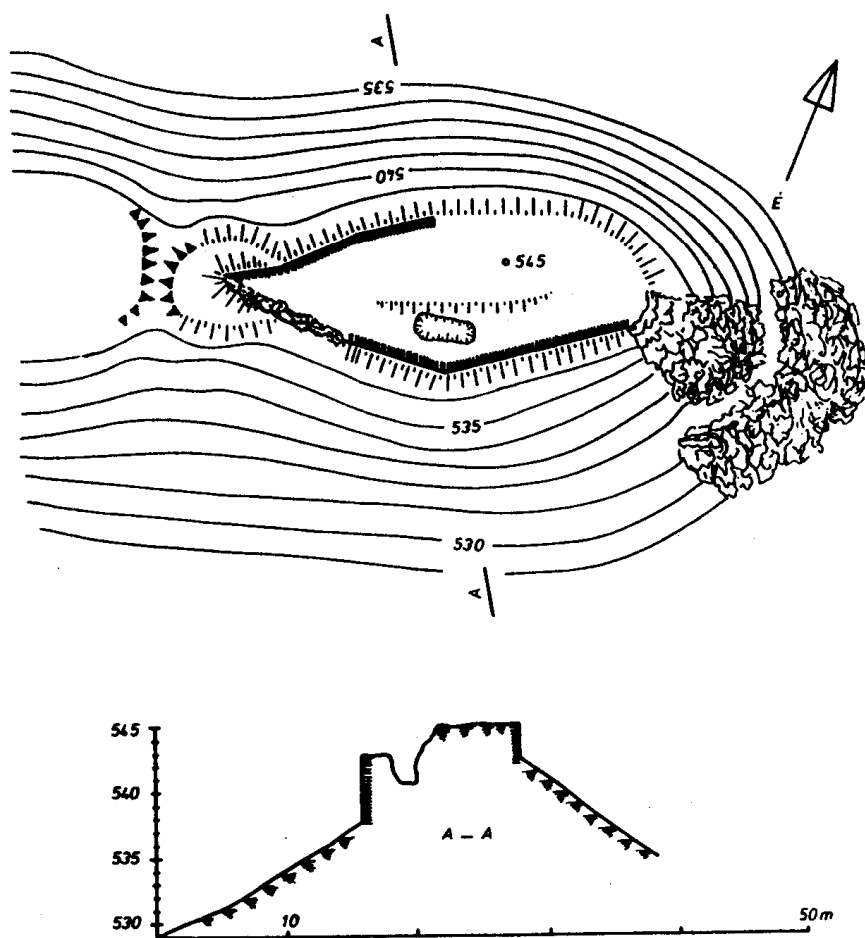
11. ábra. Bükkaranyos– Földvár (Kemenczei T., 1984. nyomán)

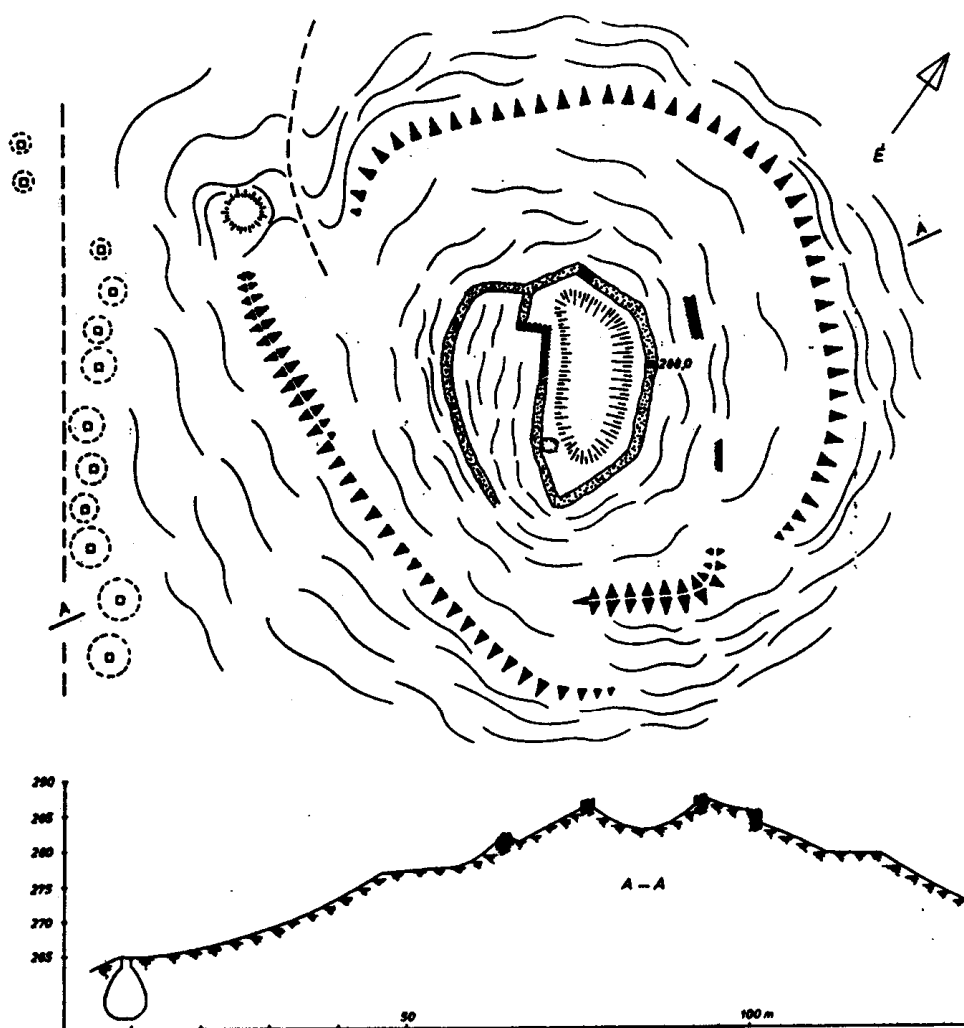
12. ábra. Bükkzsérc – Füzérkő (Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén felmérése, 2001)

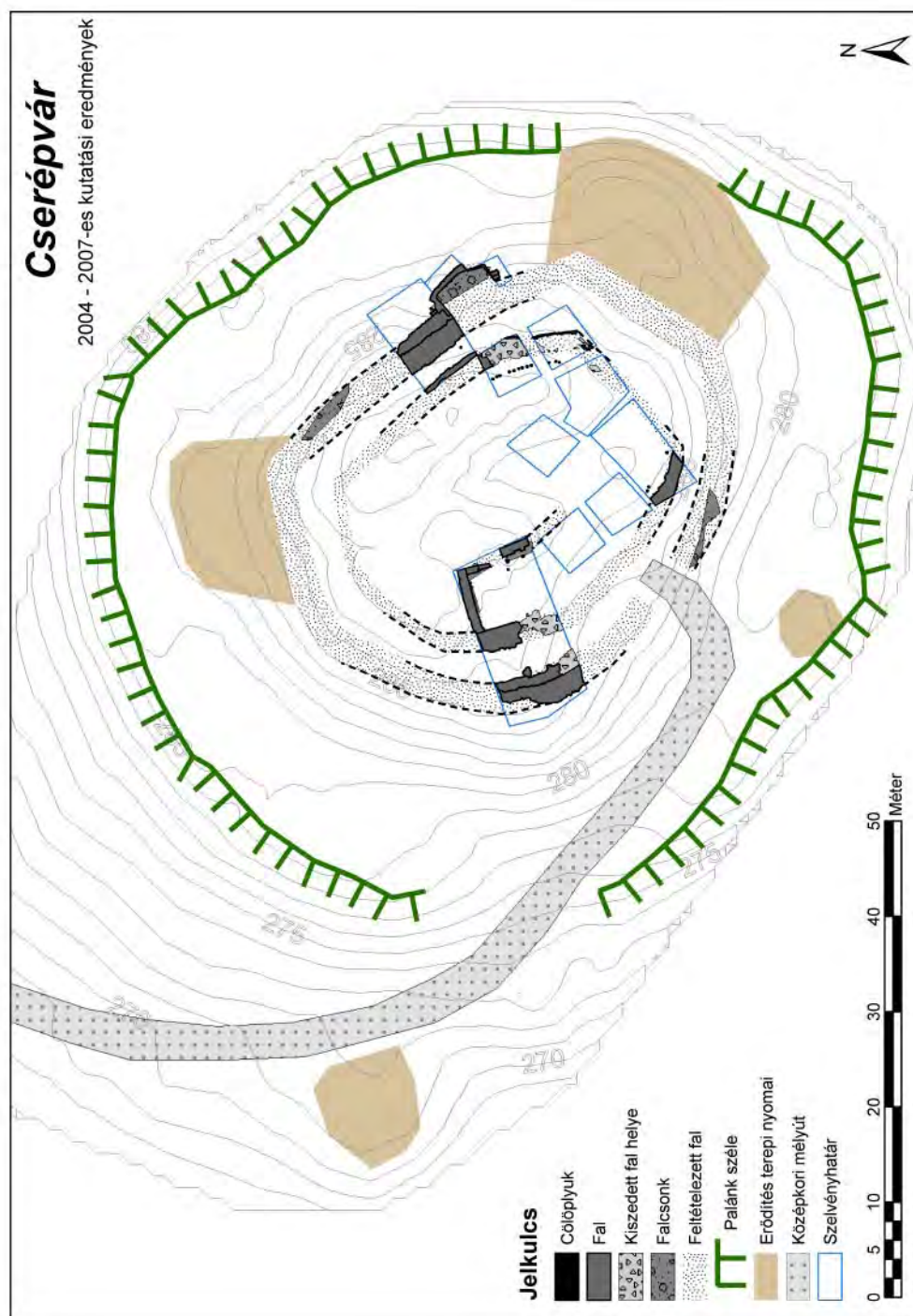
13. ábra. Cserépfalu – Mésztető (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1982)

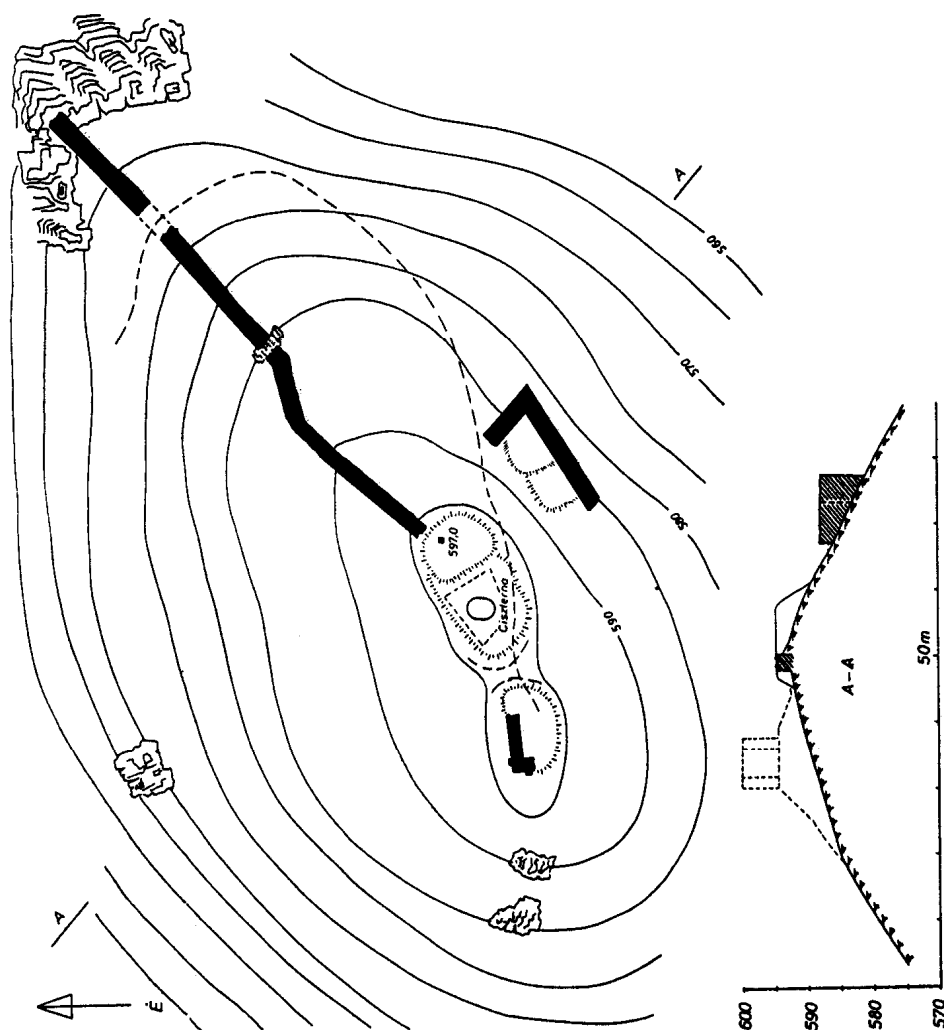
14. ábra. Cserépfalu – Ódorvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1978)

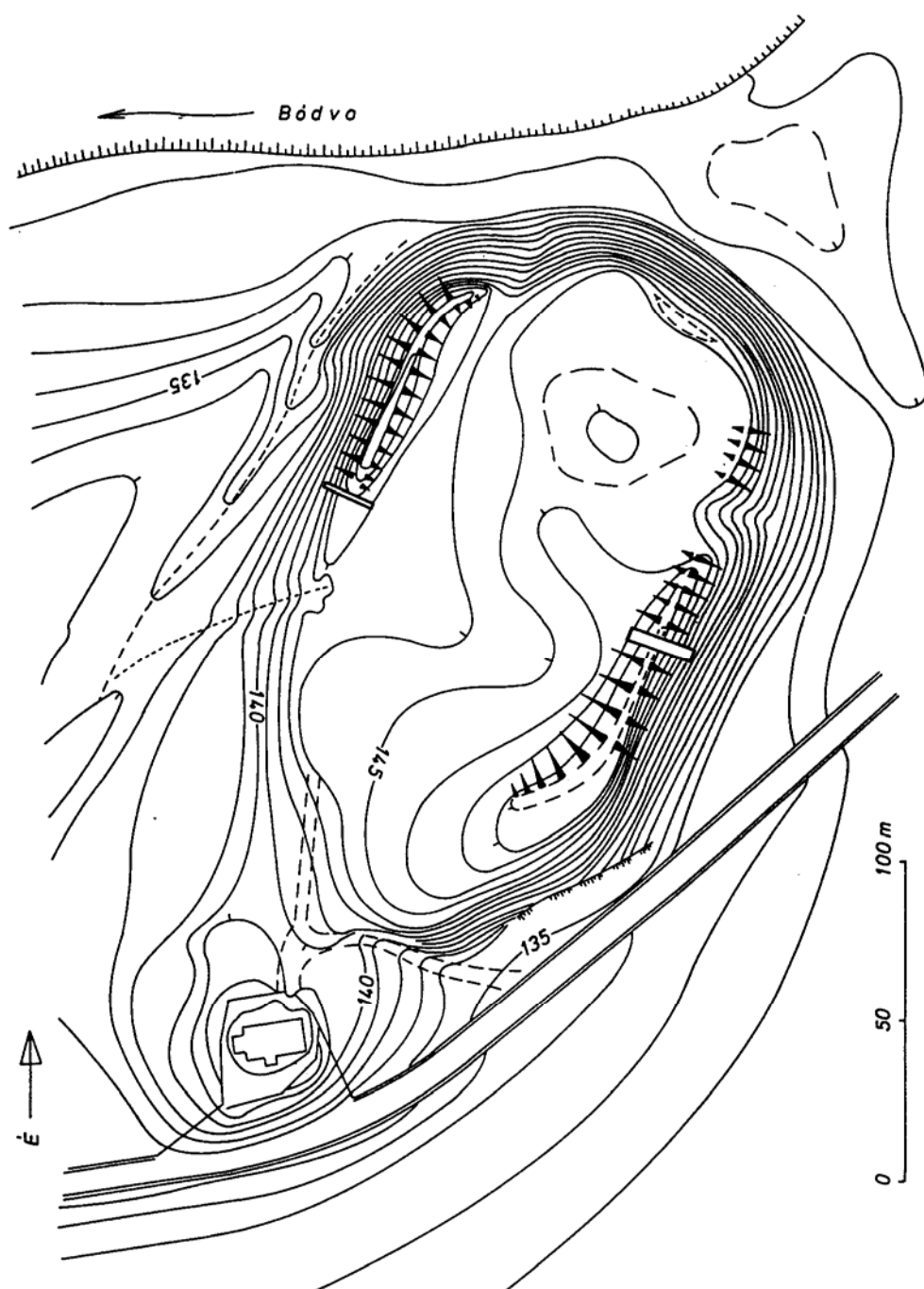
15/a. ábra. Cserépváralja – Cserépvár ((Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1982)

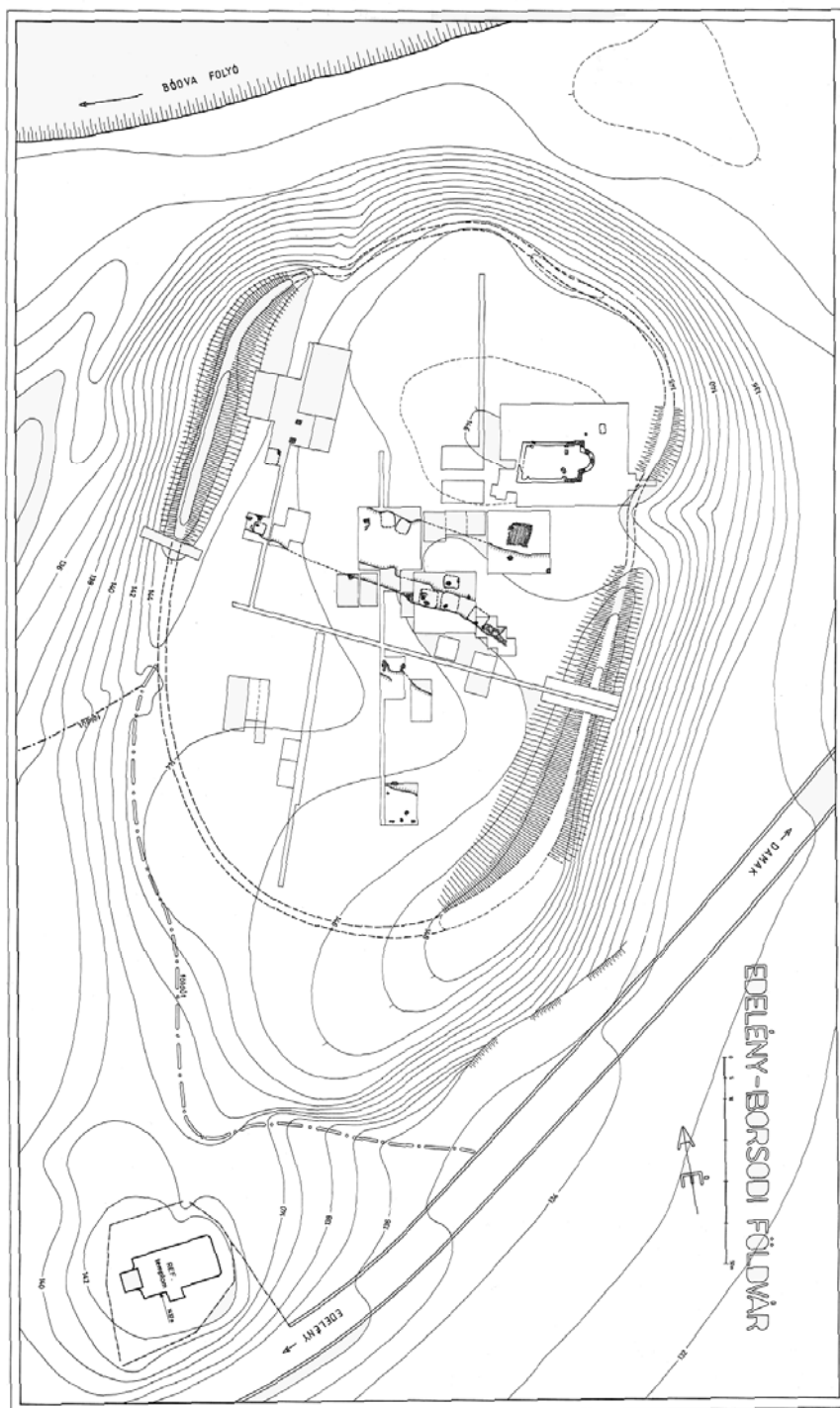
15/b. ábra. Cserépváralja – Cserépvár (Szörényi Gábor András felmérése, 2007)

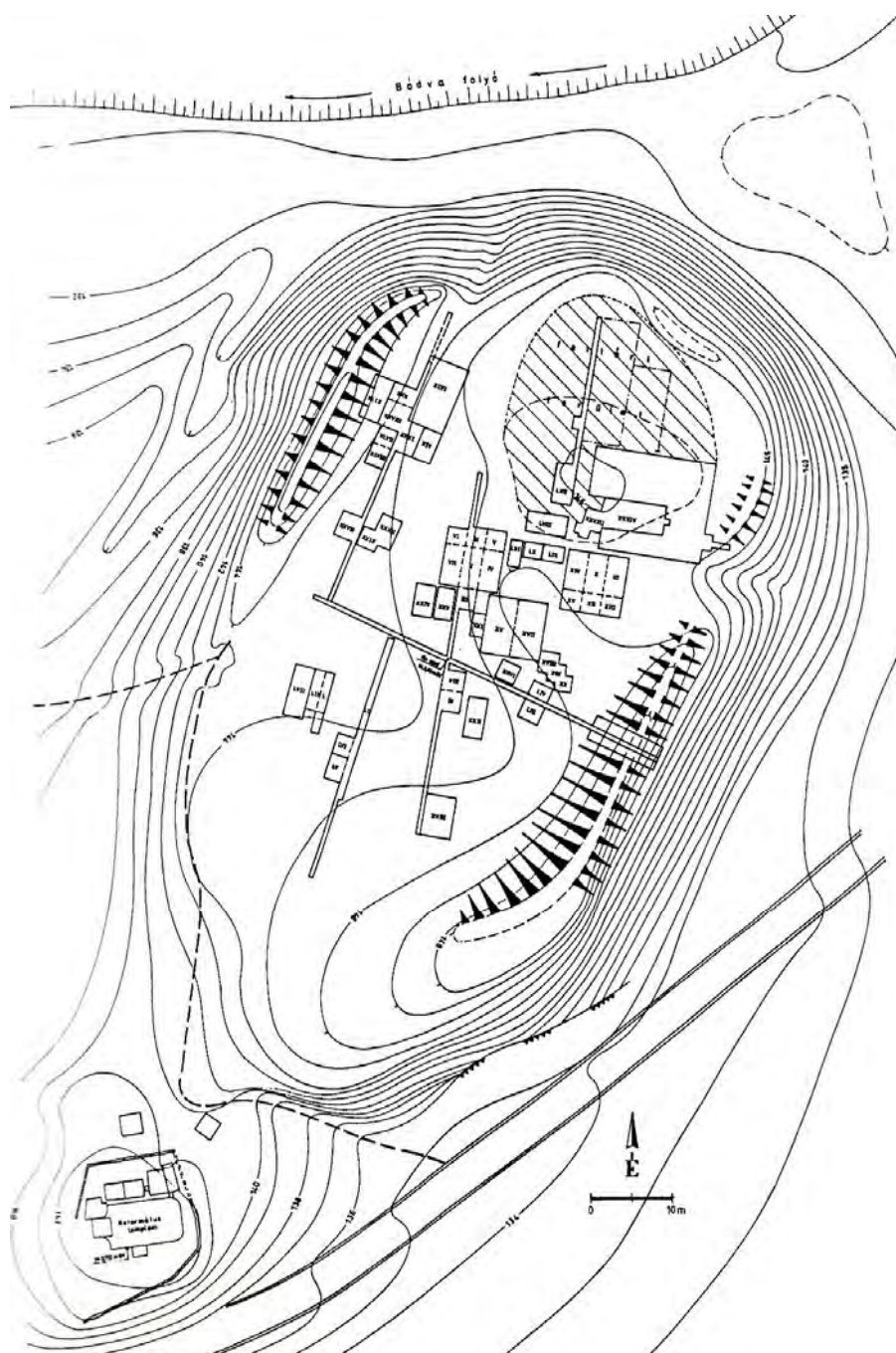
16. ábra. Dédestapolcsány – Dédes vára (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1977–1979)

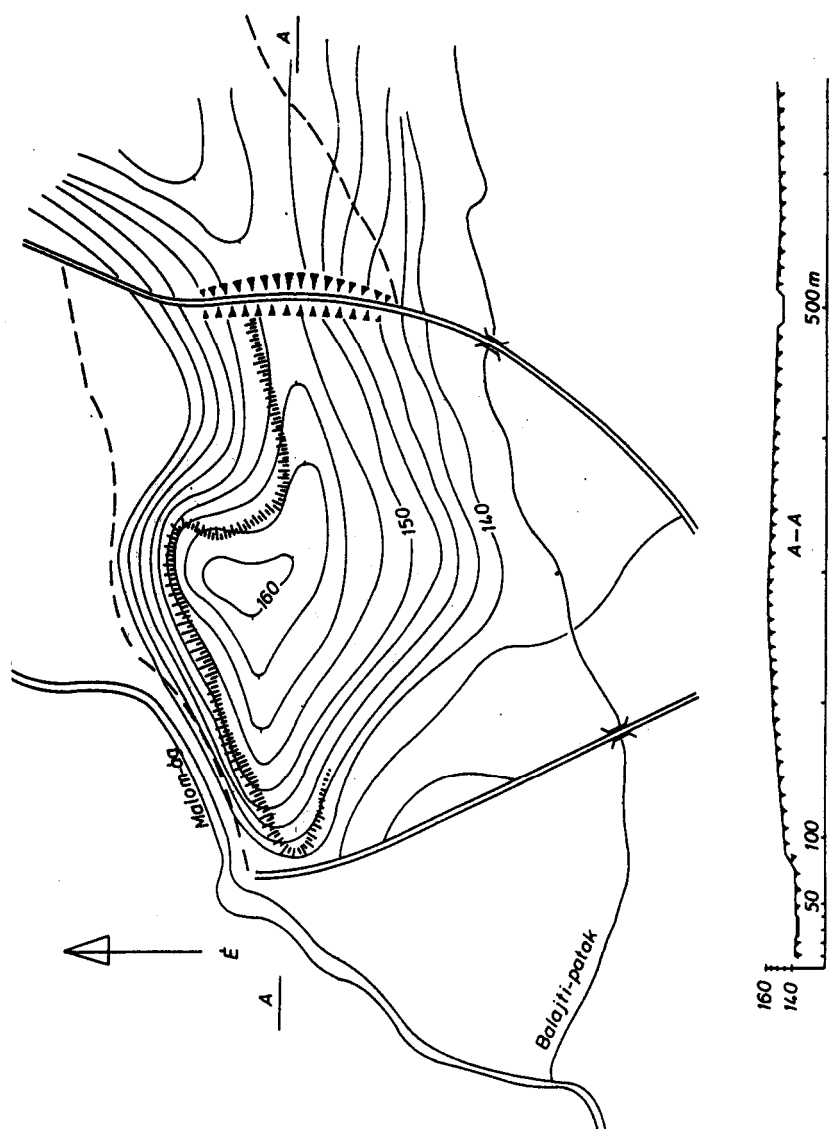
18/a. ábra. Edeleny-Borsod – Borsod vára (Sándorfi György felmérése, 1973, 1987–1988)

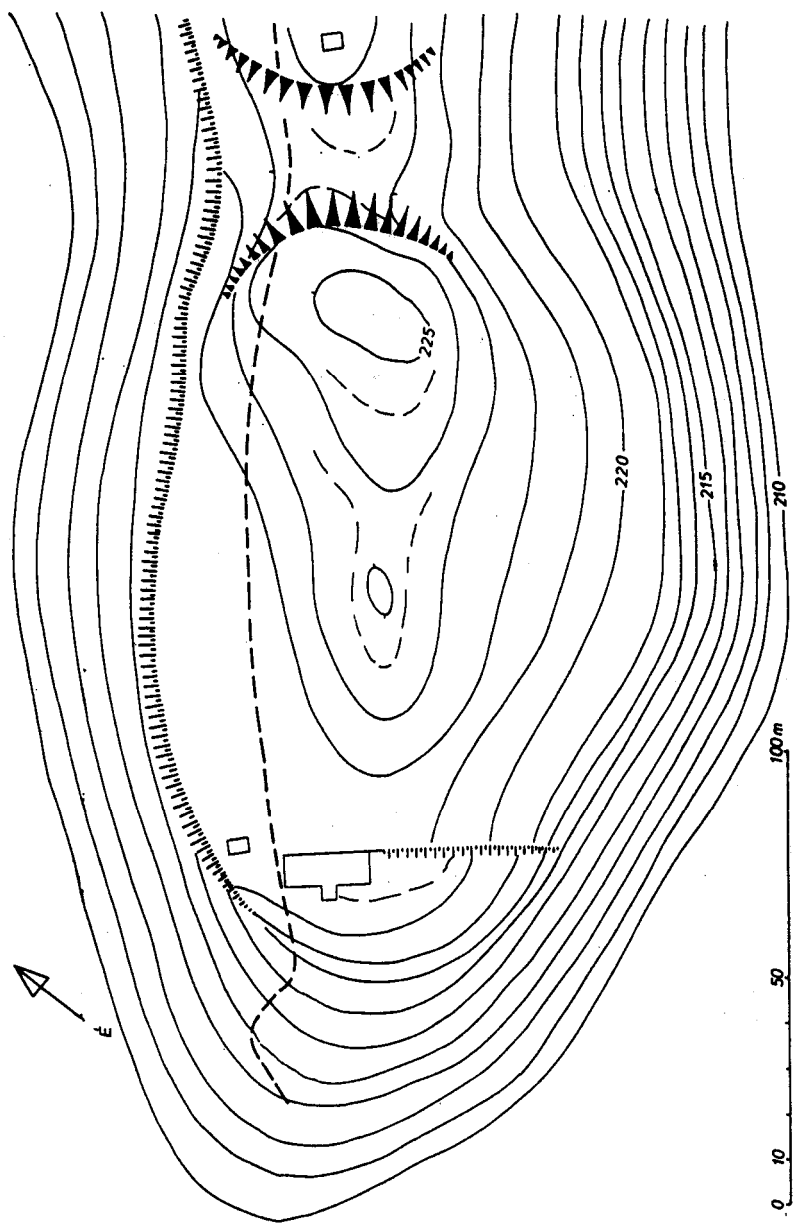
18/b. ábra. Edélny-Borsod – Borsod vára (a kutatóárokok feltüntetésével, 1995)

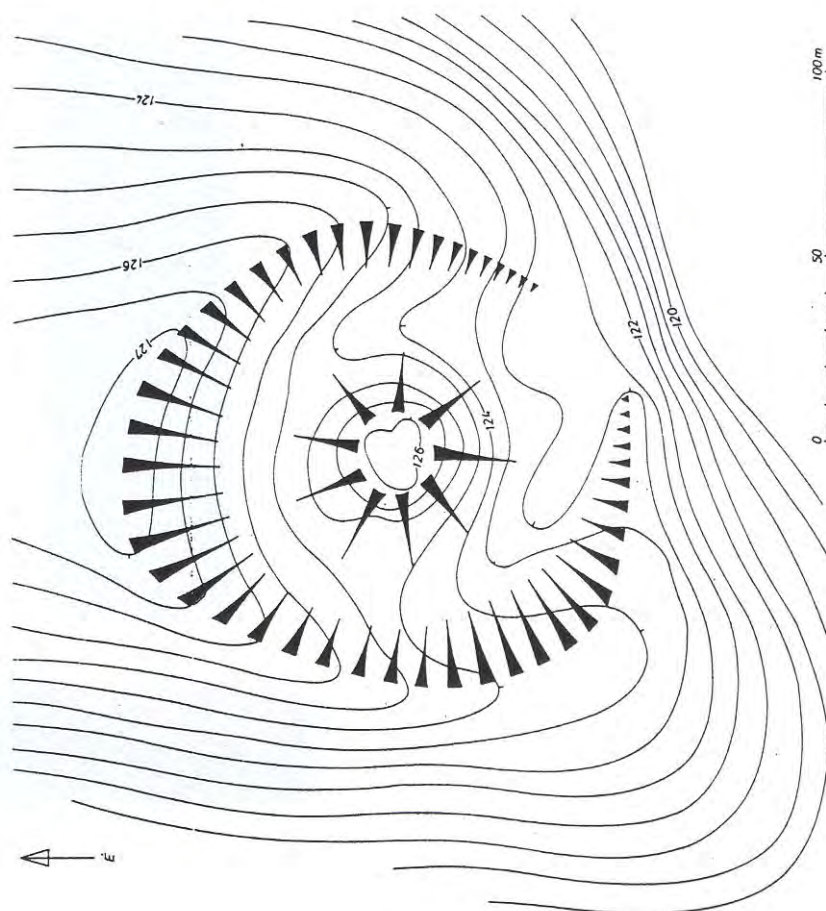
18/c. ábra. Edelény-Borsod – Borsod vára (a kutatóárkok feltüntetésével, 1999)

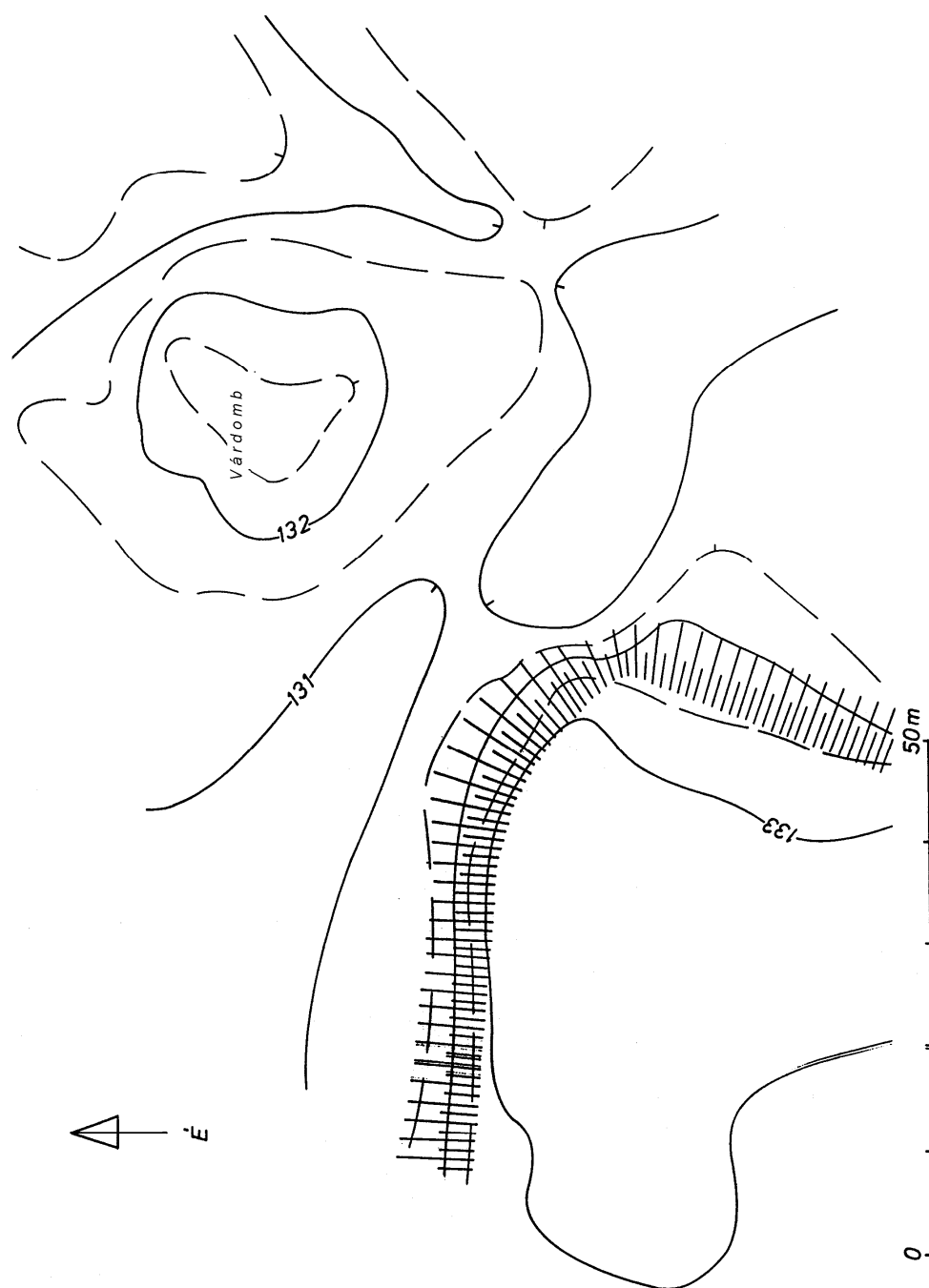
19. ábra. Edelény-Borsod – Derékegyháza (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1984)

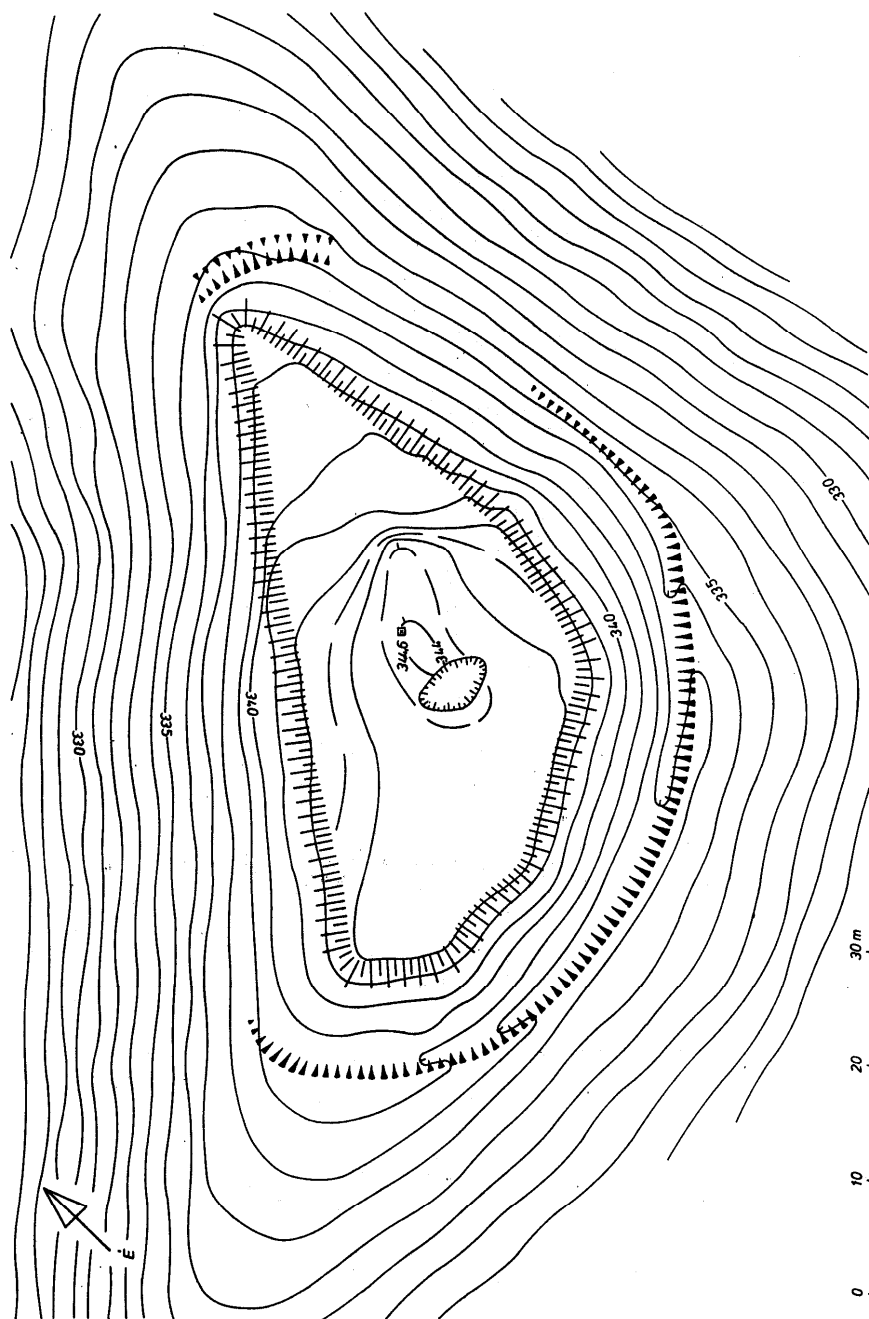
20. ábra. Edelény – Ludmilla-dűlő (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1983)

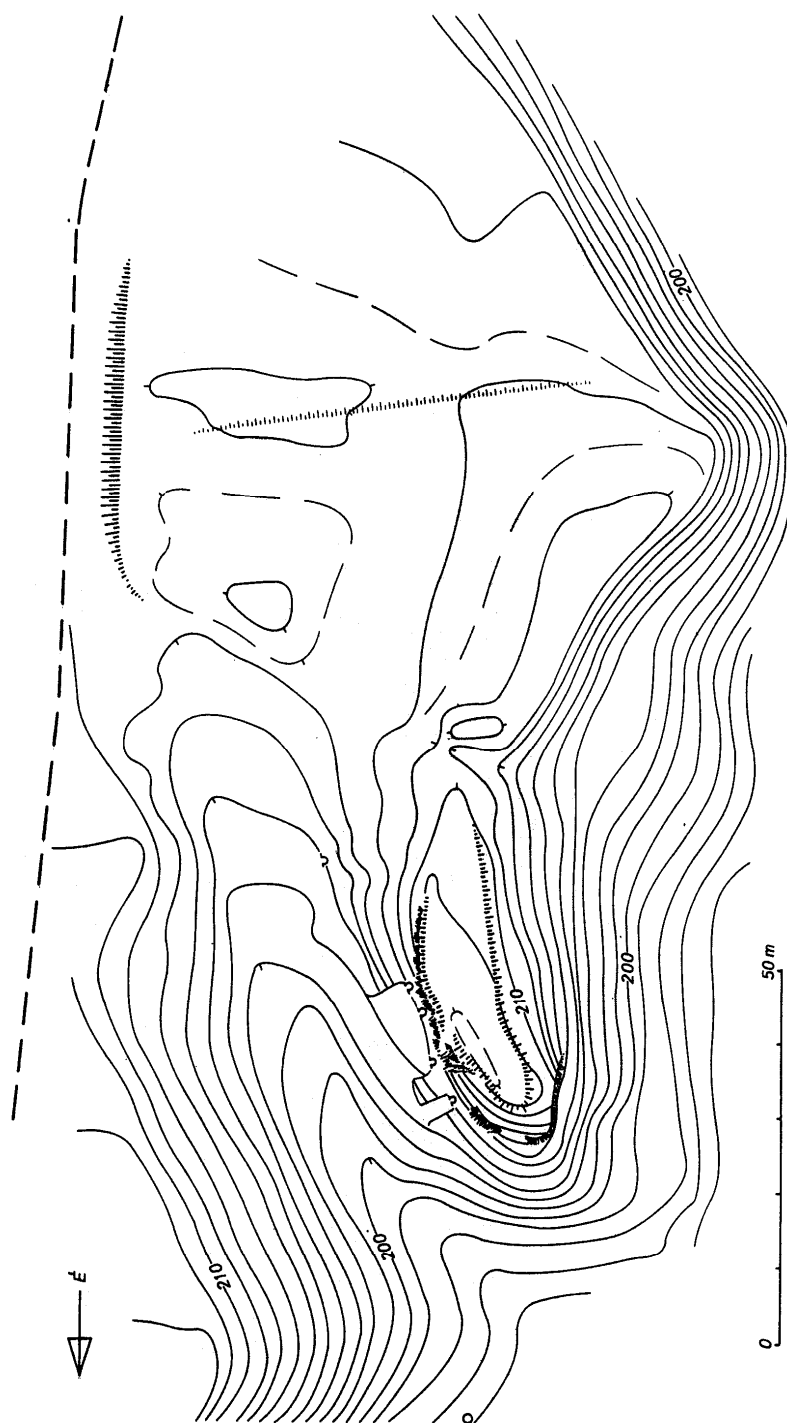
21. ábra. Emőd – Nagyhalom (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1978)

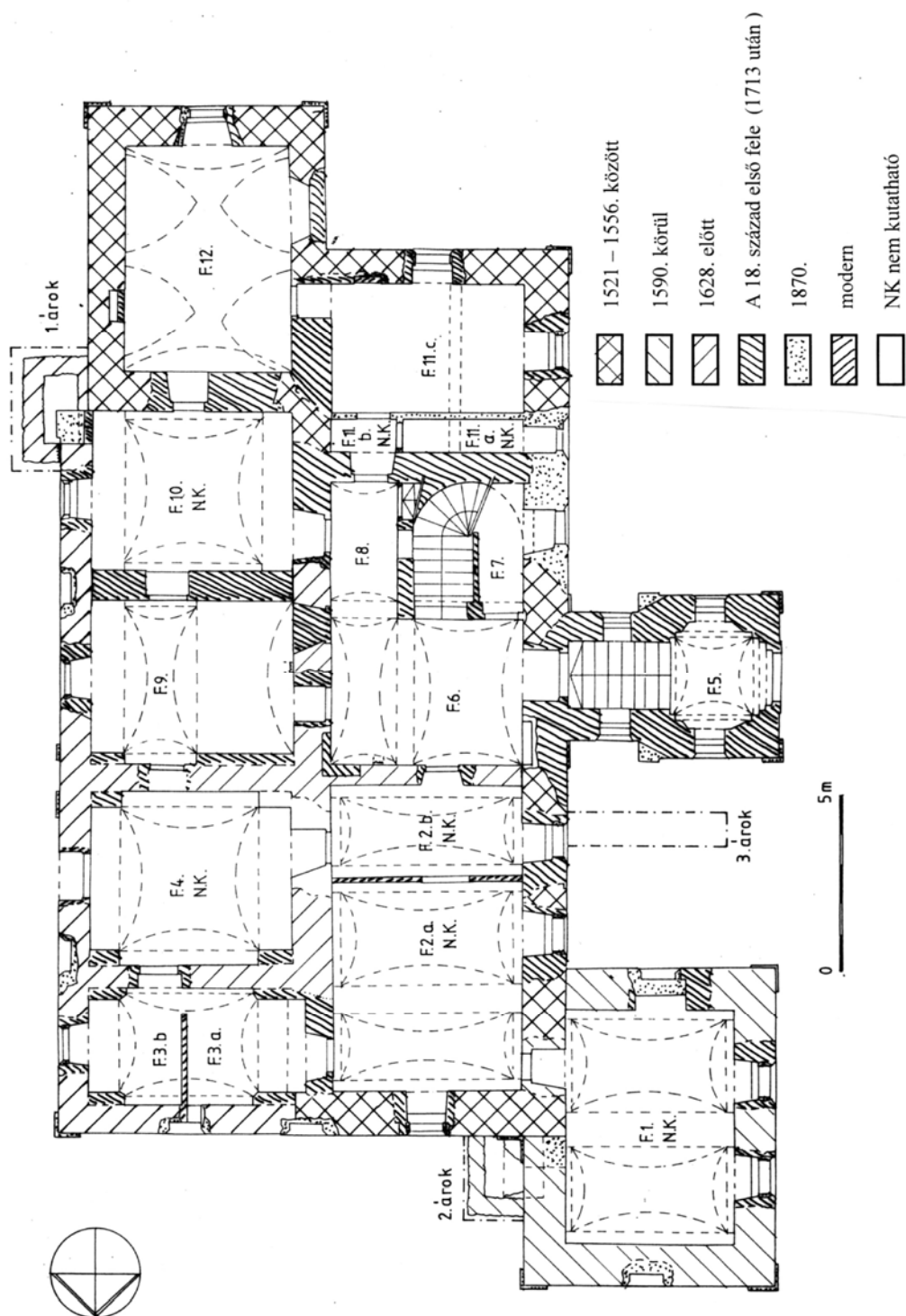
22. ábra. Encs-Fügöd – Várdomb (Nováki Gyula felmérése, 1992)

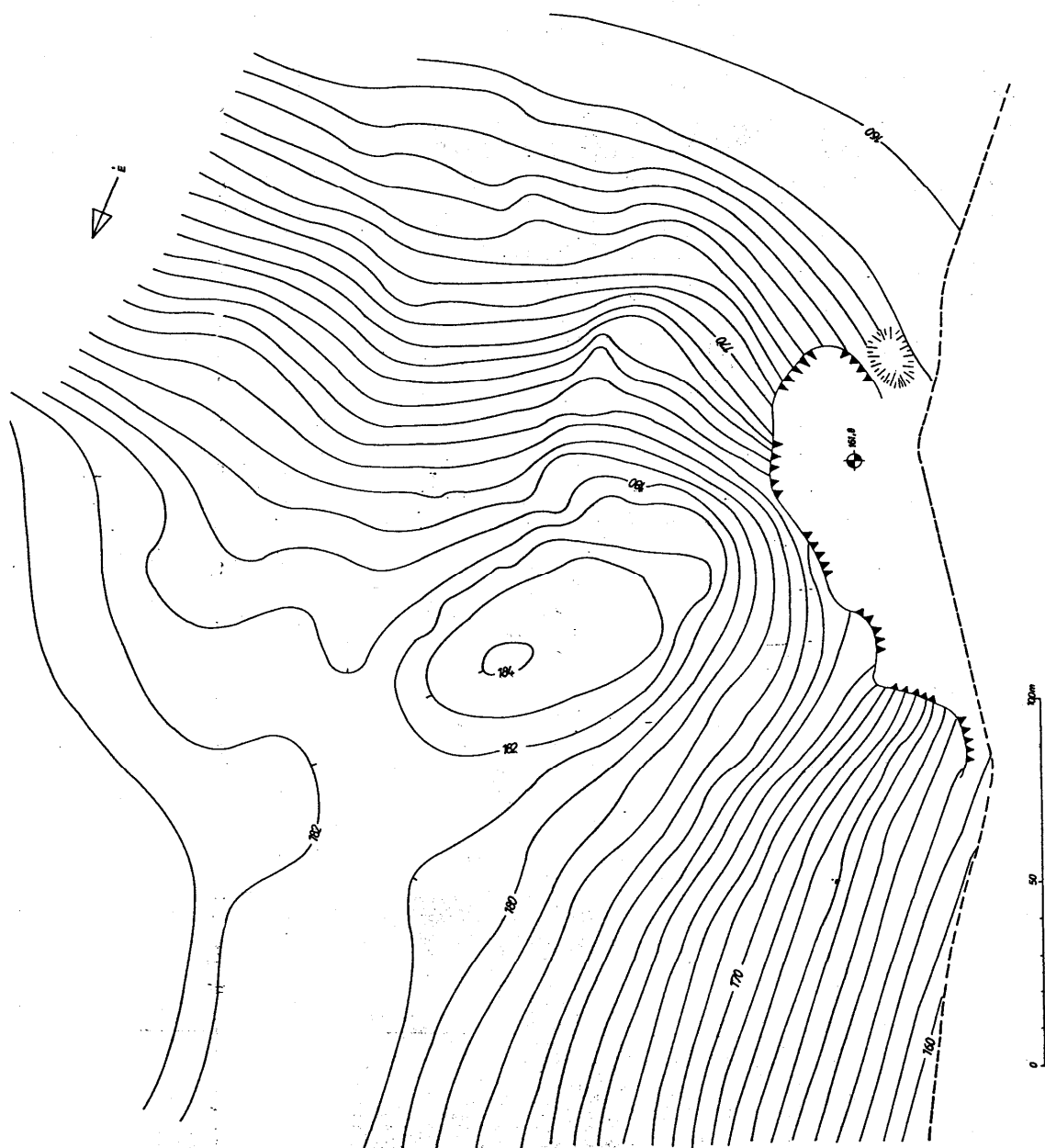
23. ábra. Erdőbénye – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1991)

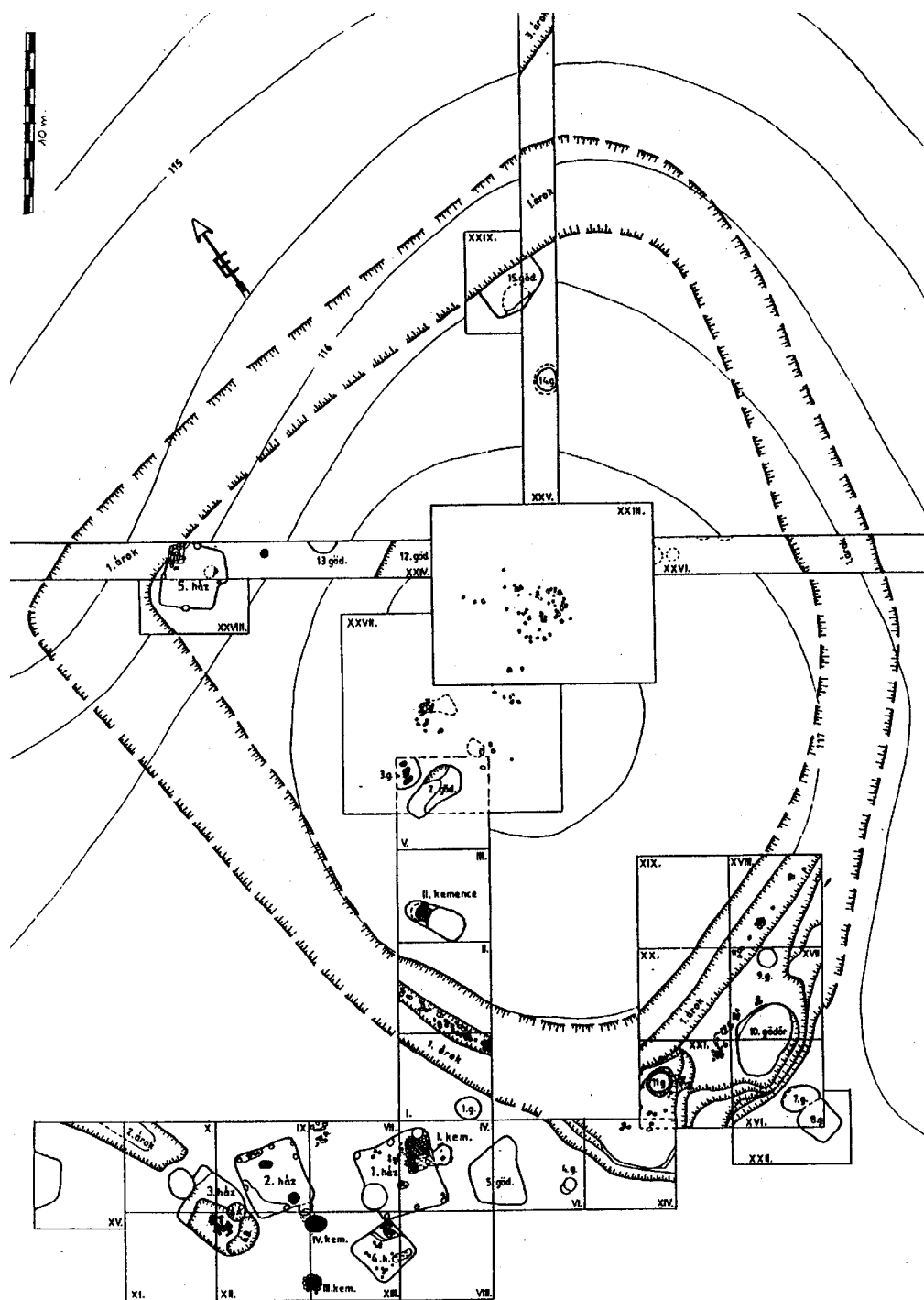
24. ábra. Felsődobsza – Várdomb (Nováki Gyula felmérése, 1992)

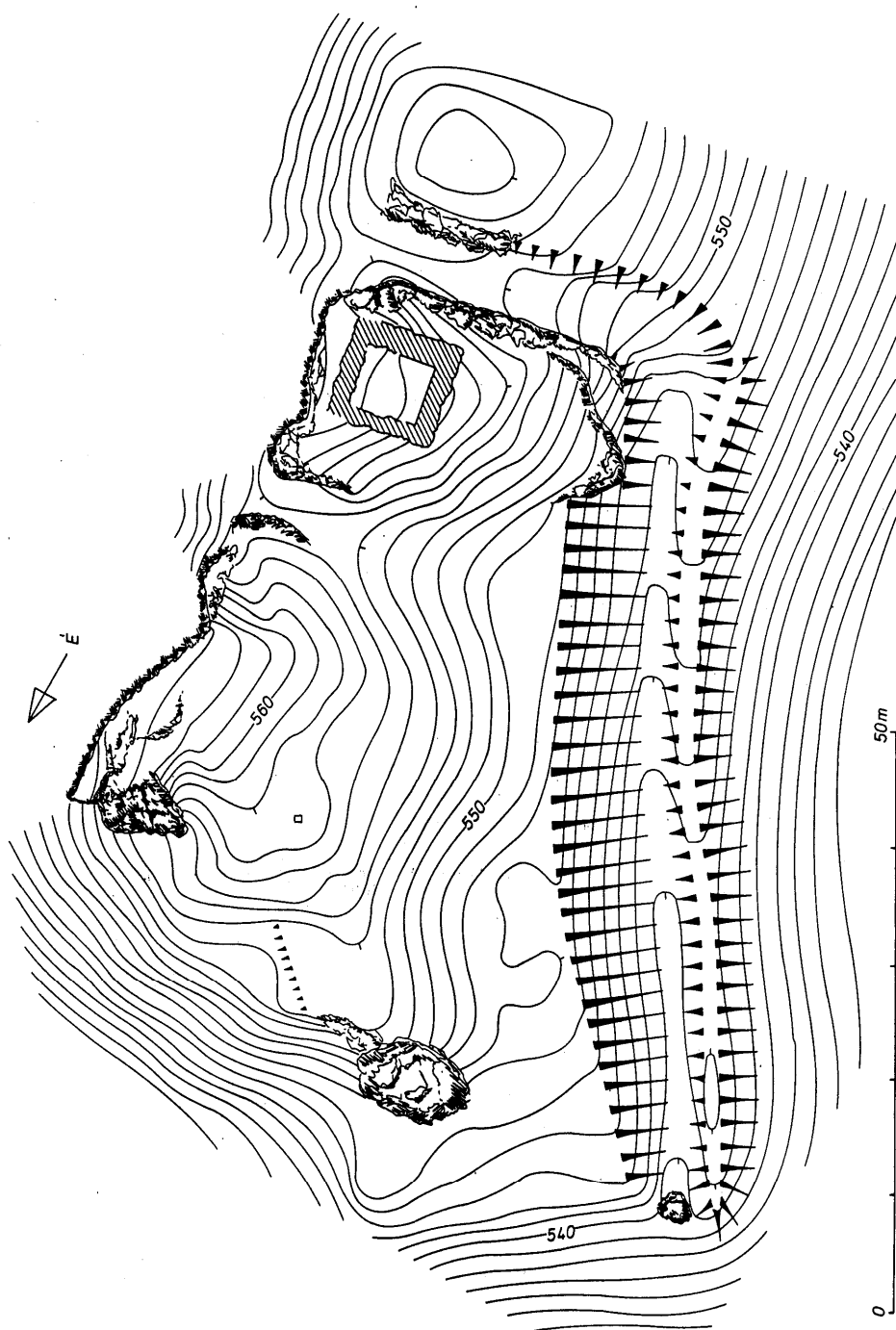
25. ábra. Felsővadász – Rákóczi-kastély földszinti alaprajz (Simon Zoltán felmérése, 2007)

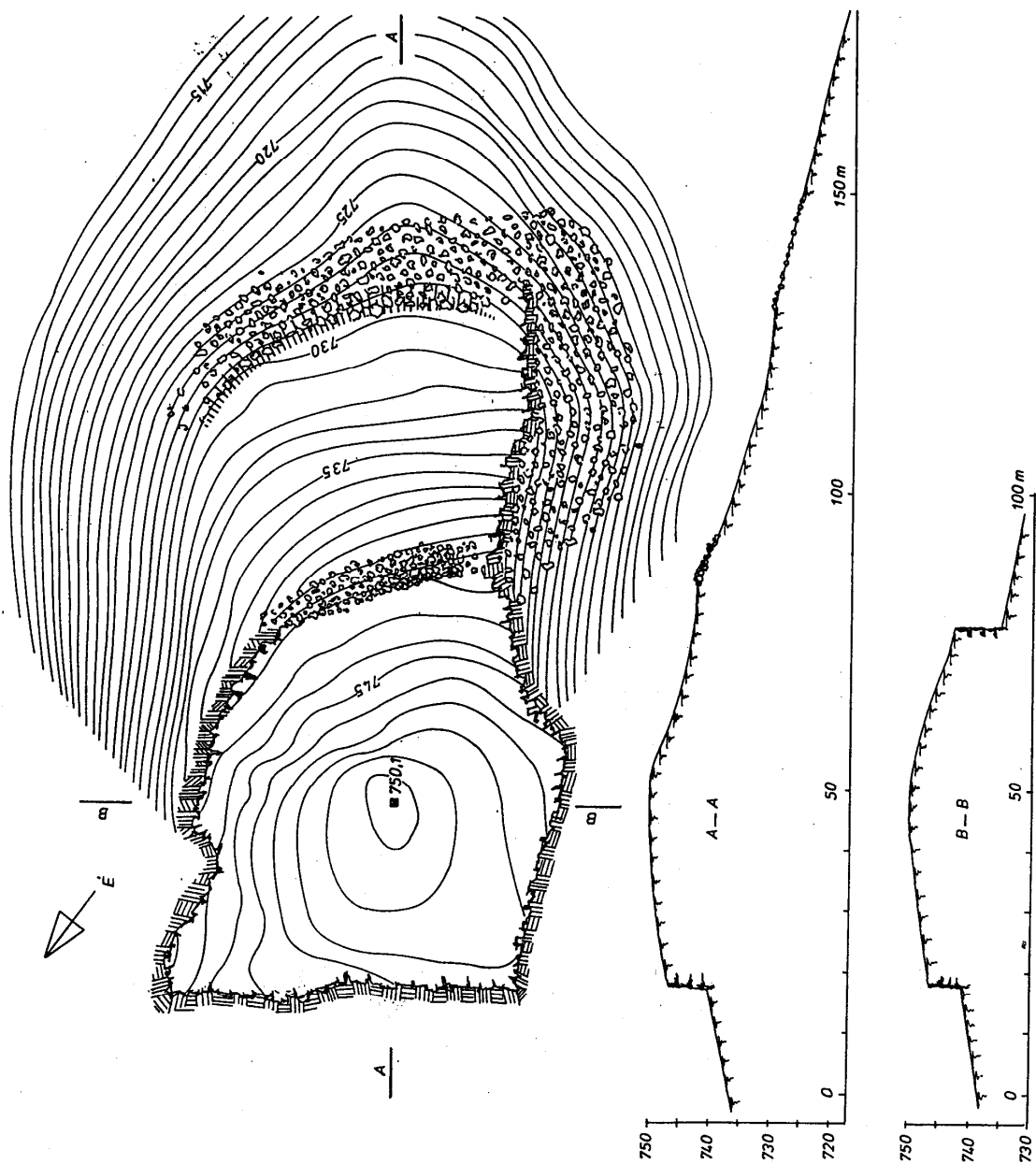
26. ábra. Felsővadász – Várdomb (Sándorfi György felmérése, 1983)

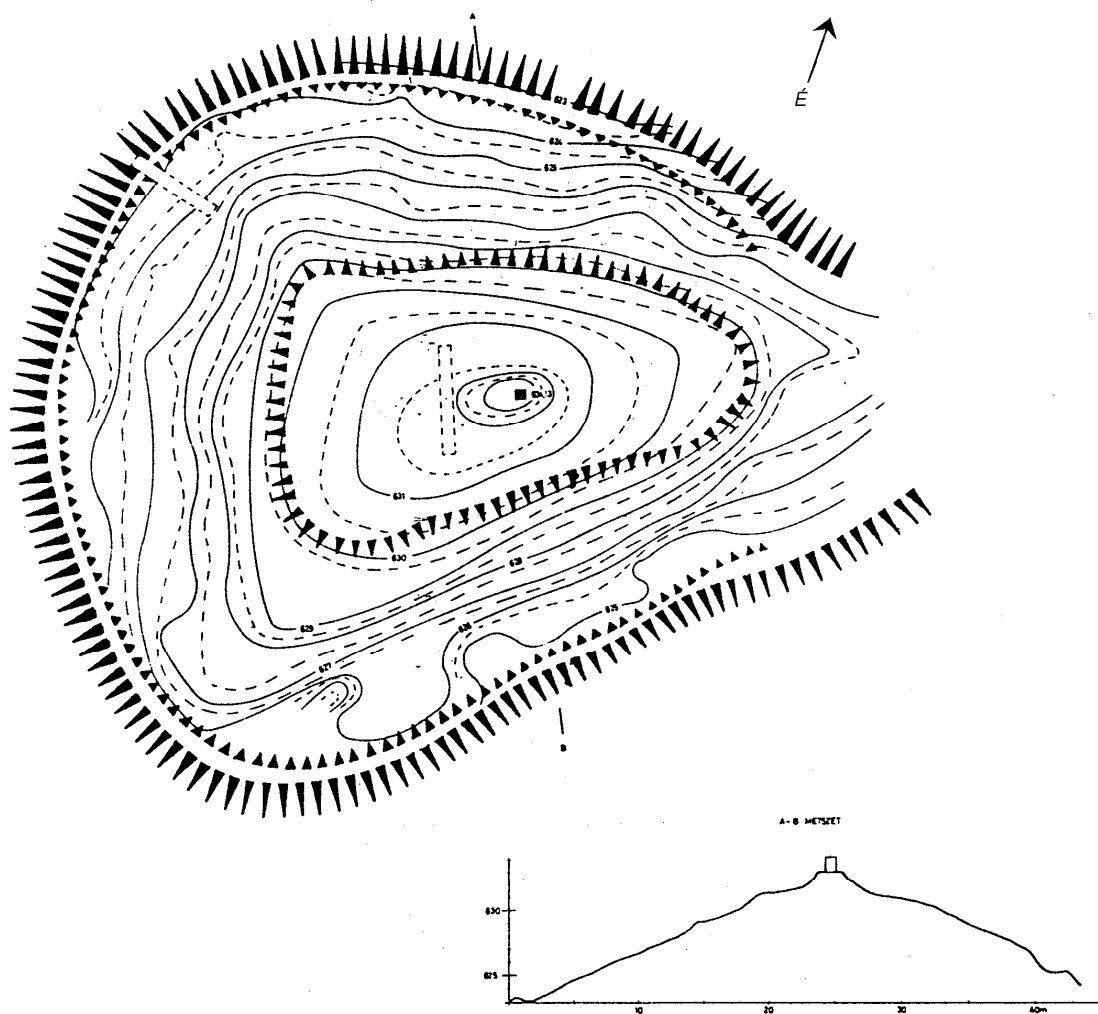
27. ábra. Felsőzsolca – Várdomb (Simonyi E., 2003. nyomán)

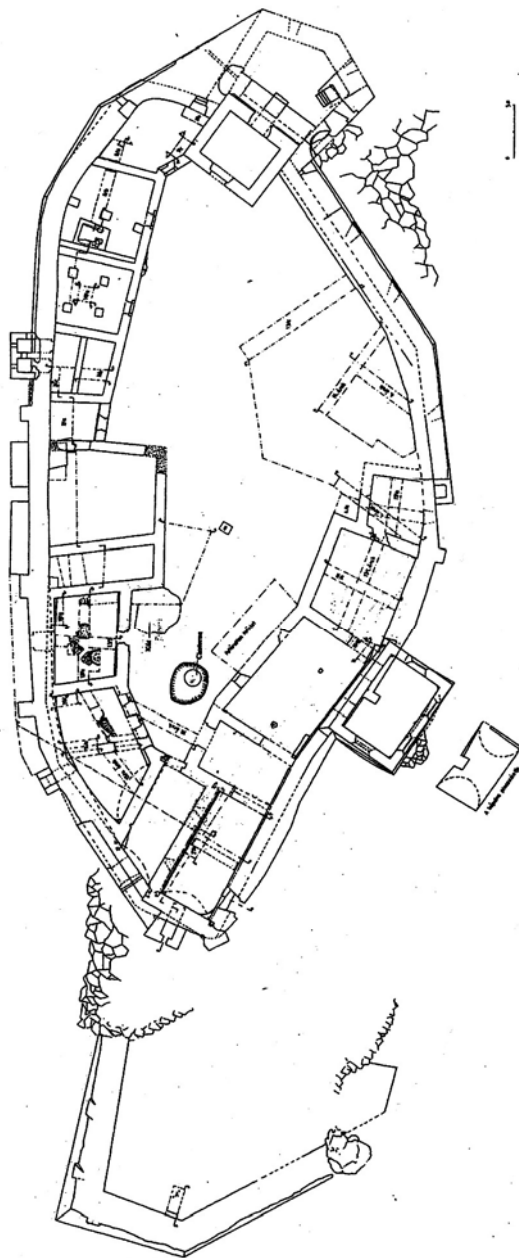
28 ábra. Fony – Amadévar (Nováki Gyula felmérése, 1992)

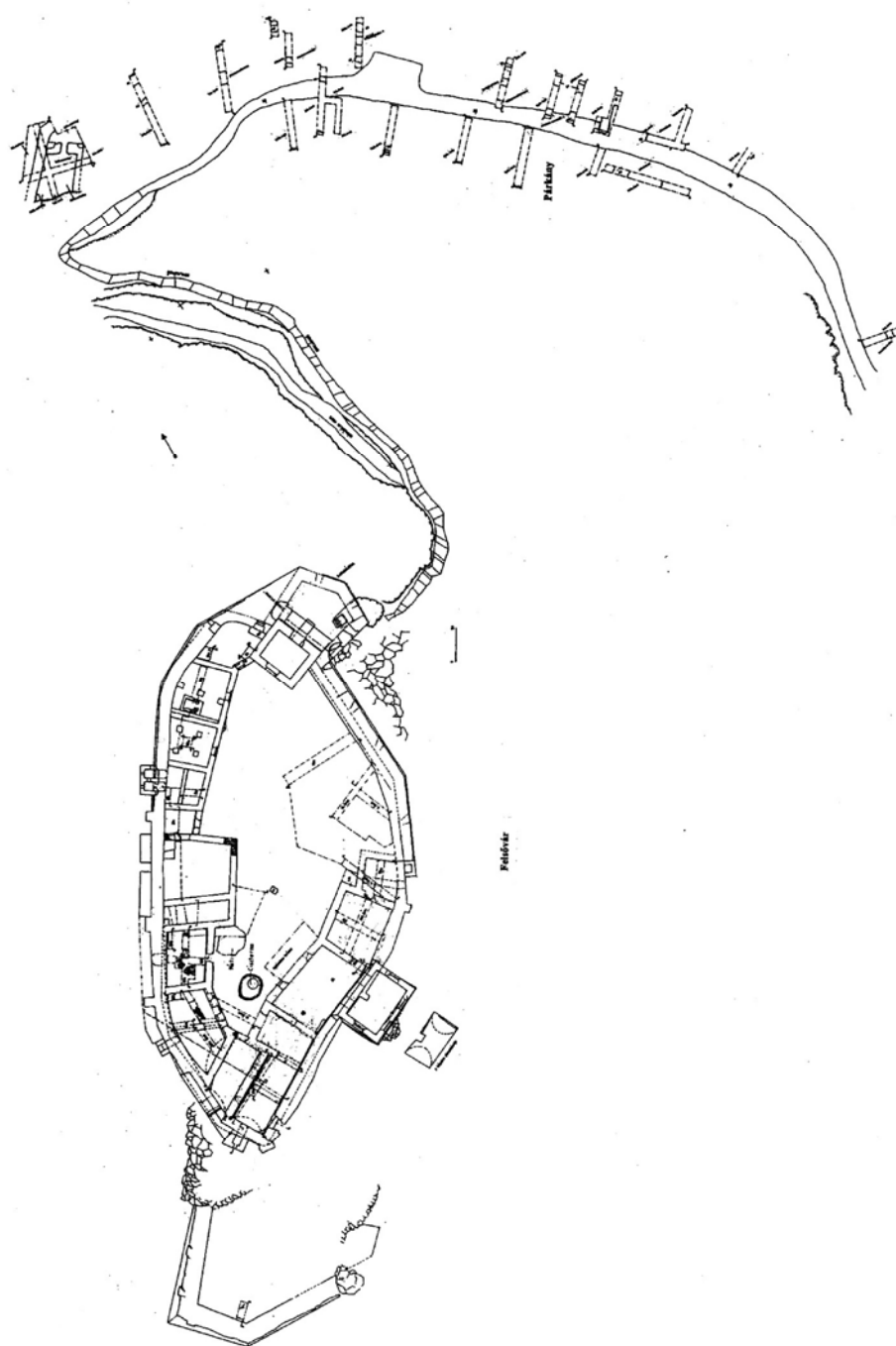
29. ábra. Fony – Süllyedt-Bánhegy (Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén felmérése, 1993)

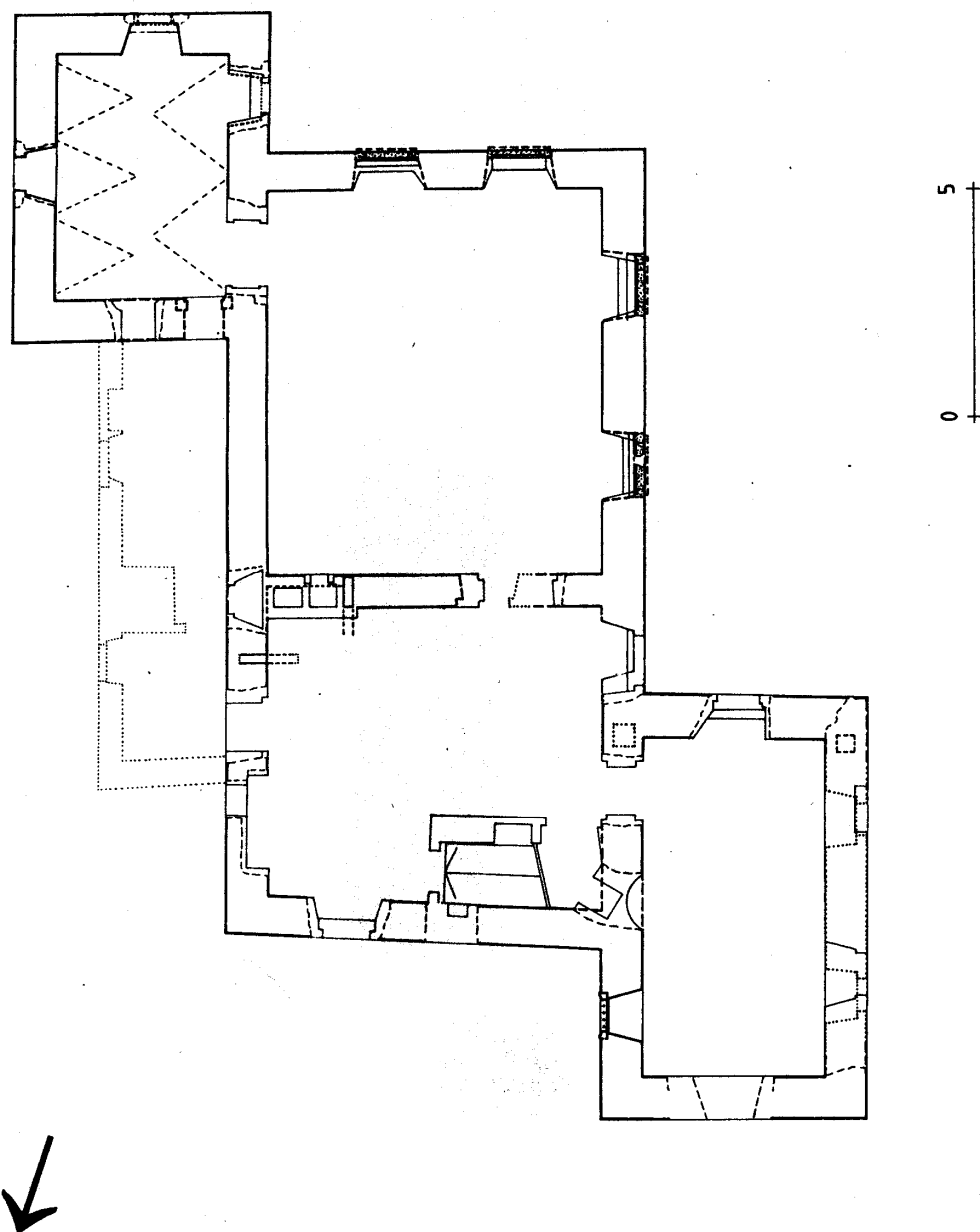
30. ábra. Füzer – Örhegy (Simon Z., 1992. nyomán)

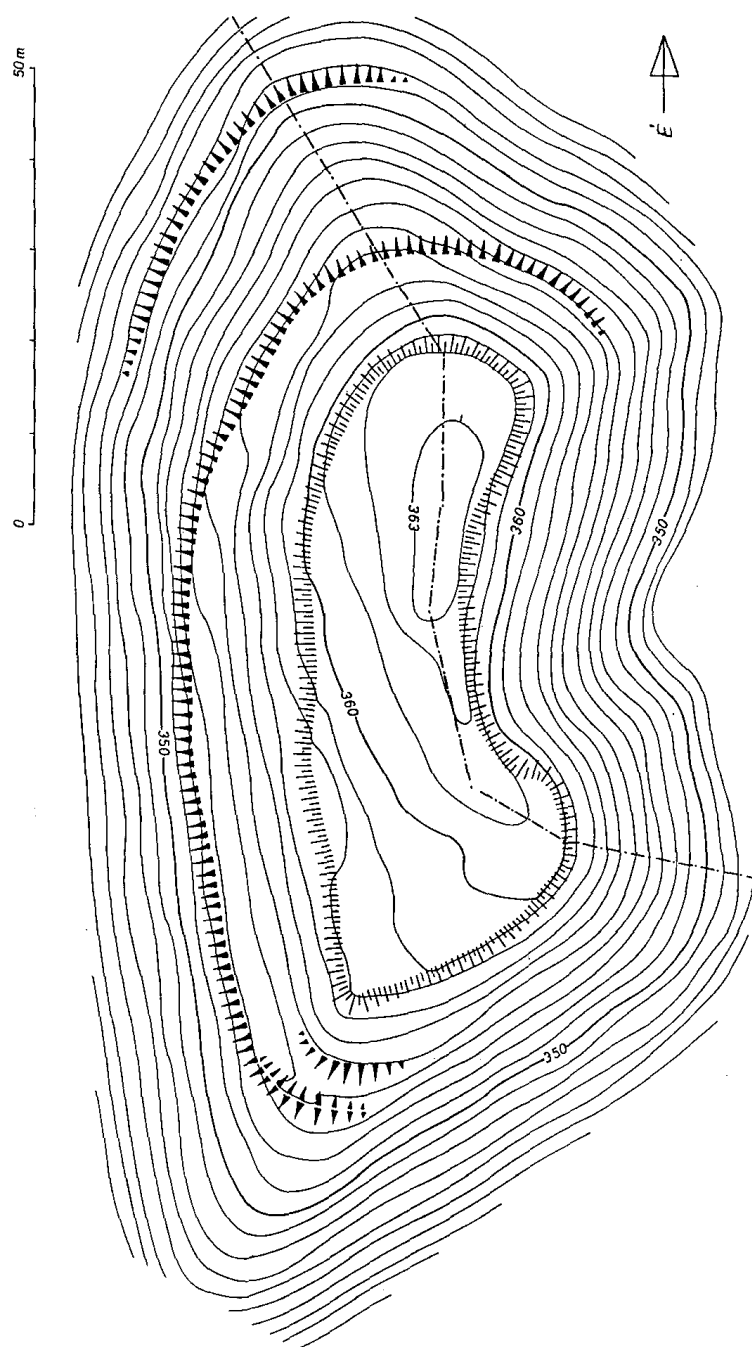
31/a. ábra. Füzer – vár, Felsővár (Simon Z., 2005a. nyomán)

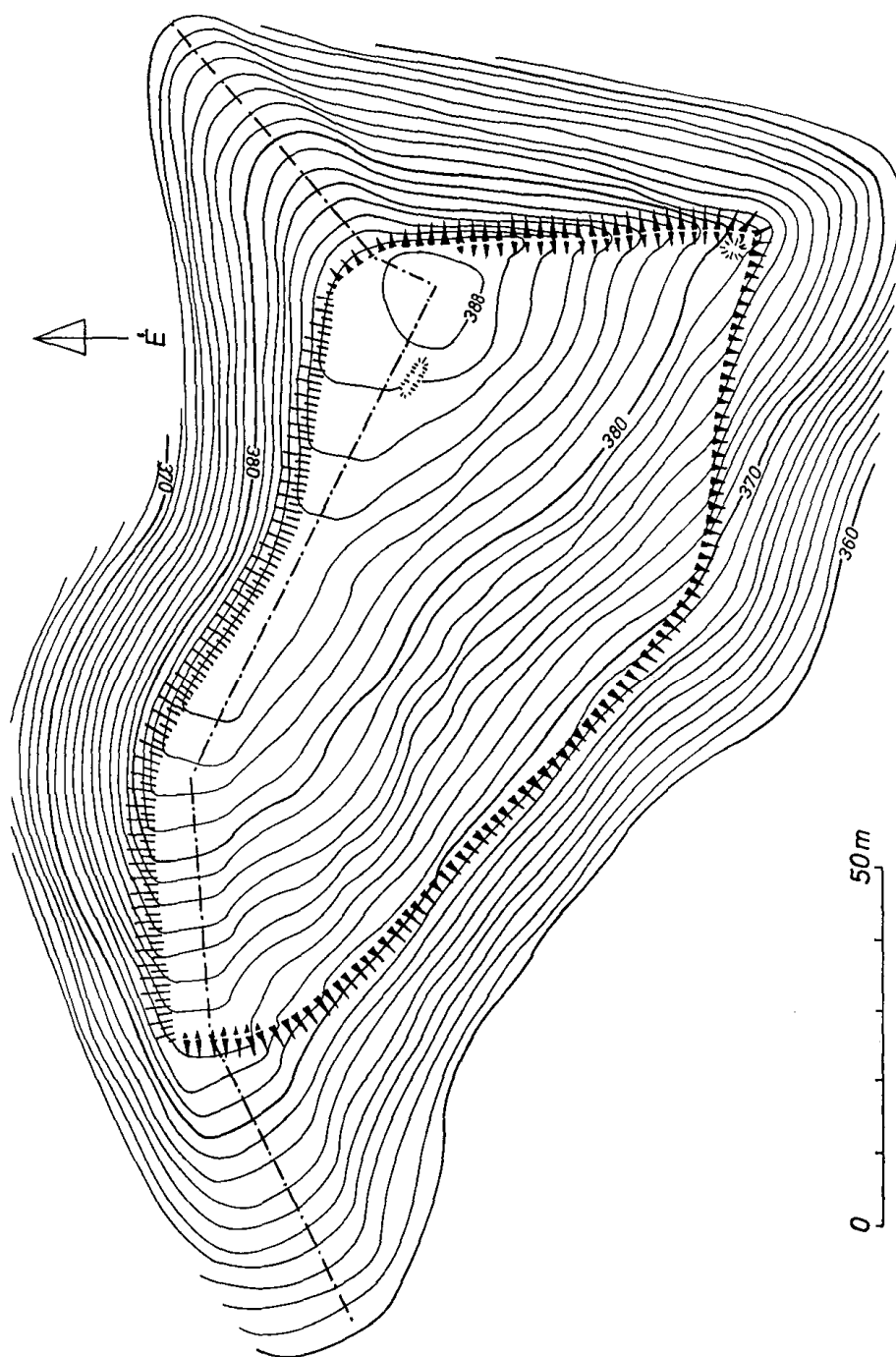
31/b. ábra. Füzer – vár, Felsővár és Pádkány (Simon Z., 2005a. nyomán)

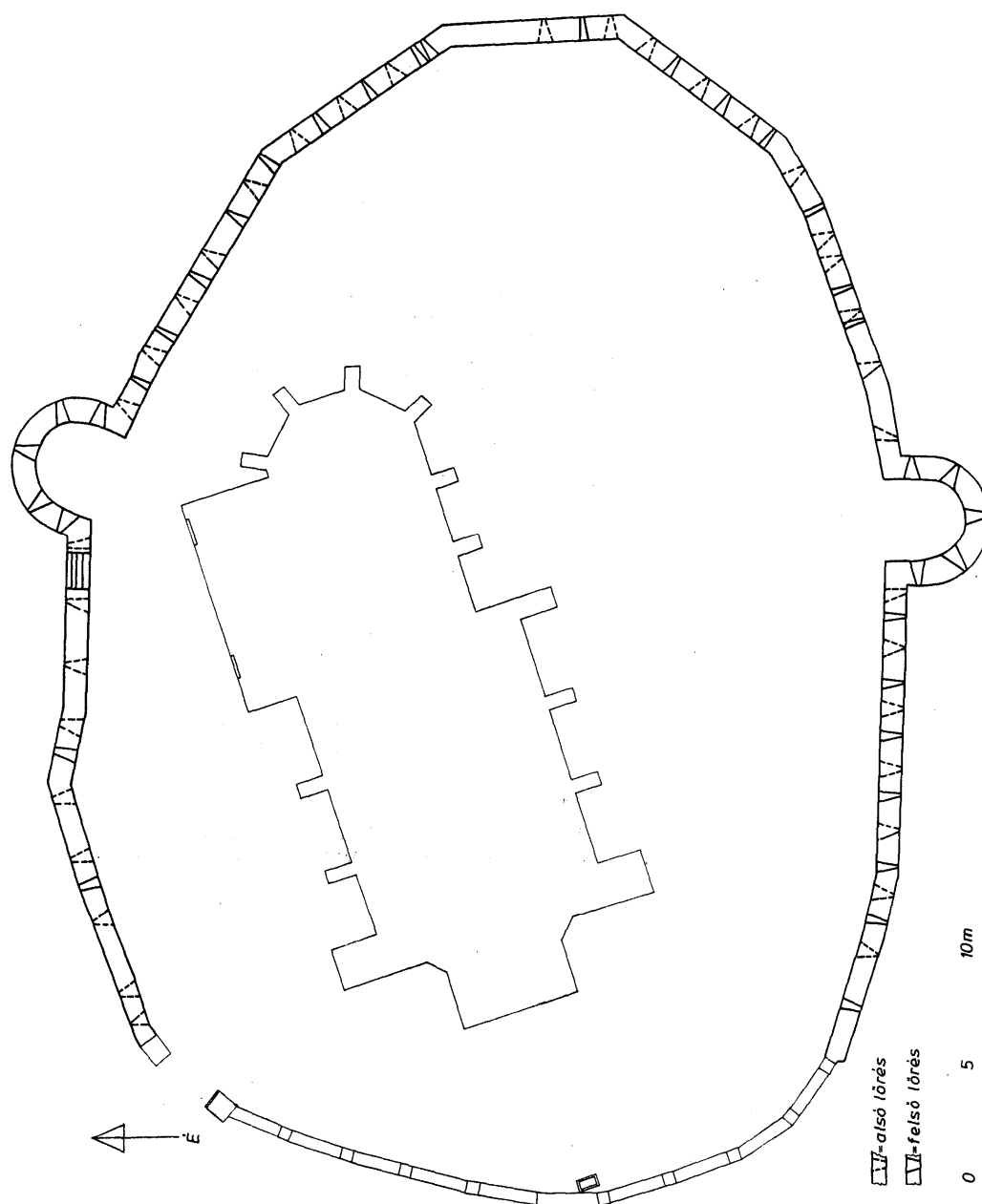
32. ábra. Golop – Kiskastély, emeleti alaprajz (Feld I., 2000. nyomán)

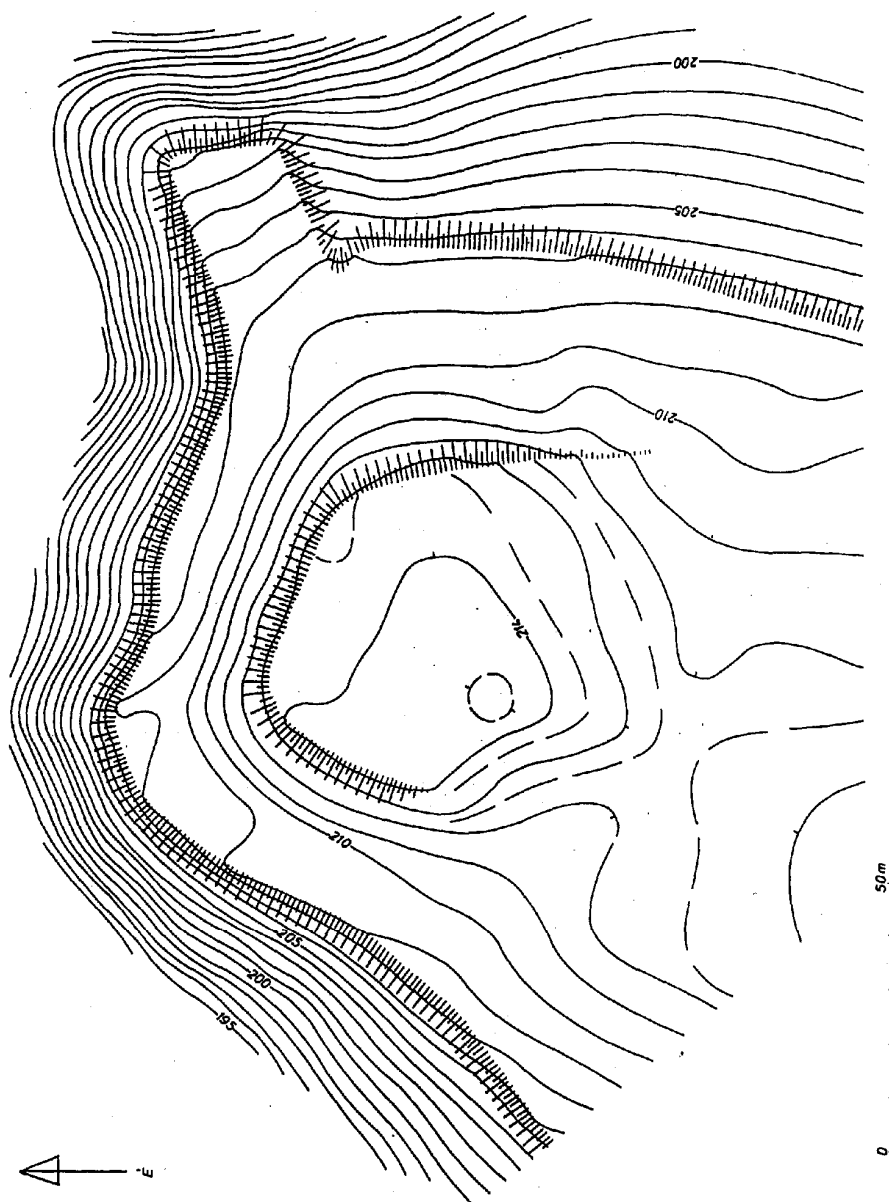
33. ábra. Hangony – Birinyivár (Nováki Gyula felmérése, 1992)

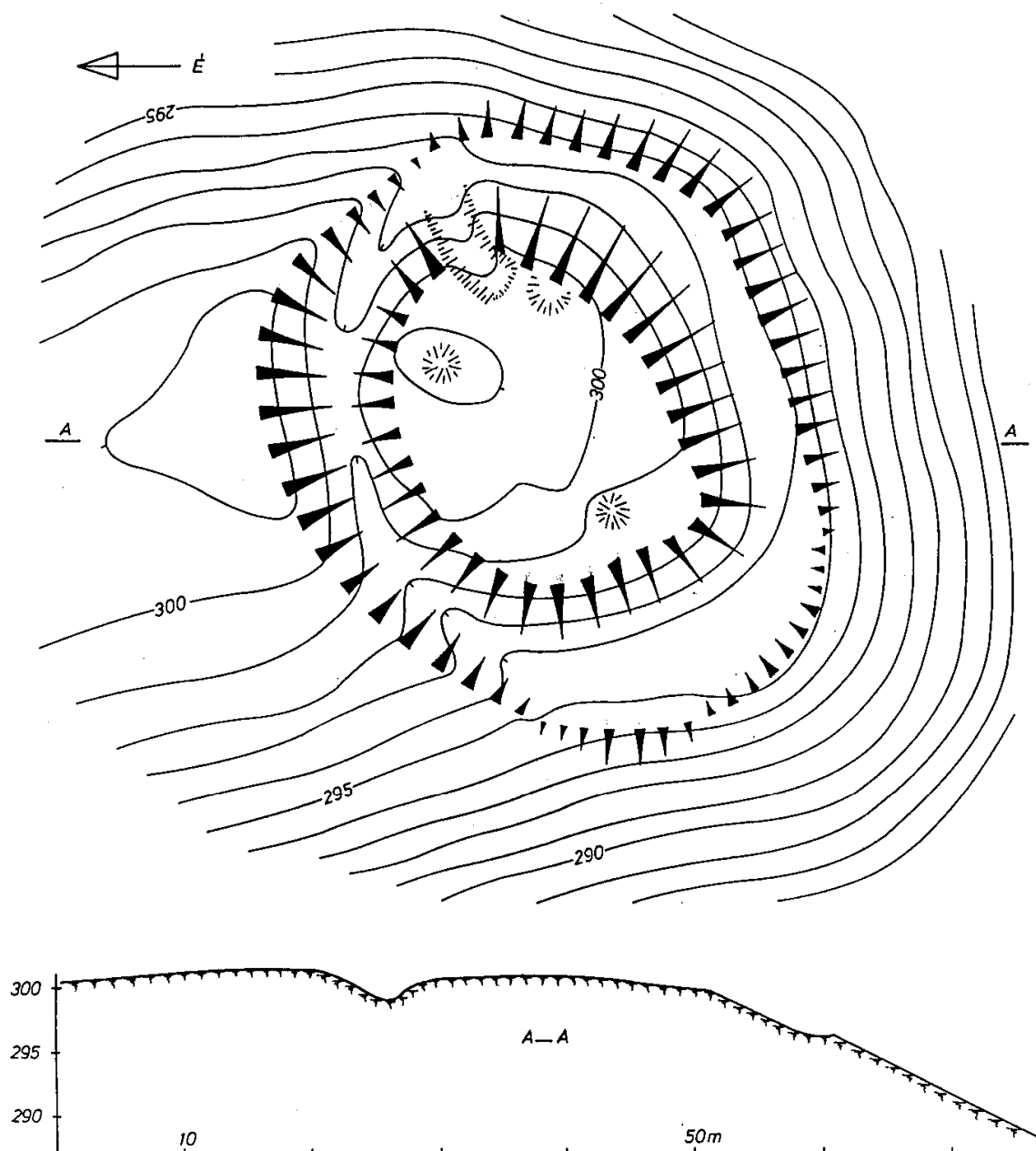
34. ábra. Hangony – Pogányvár (Nováki Gyula felmérése, 1992)

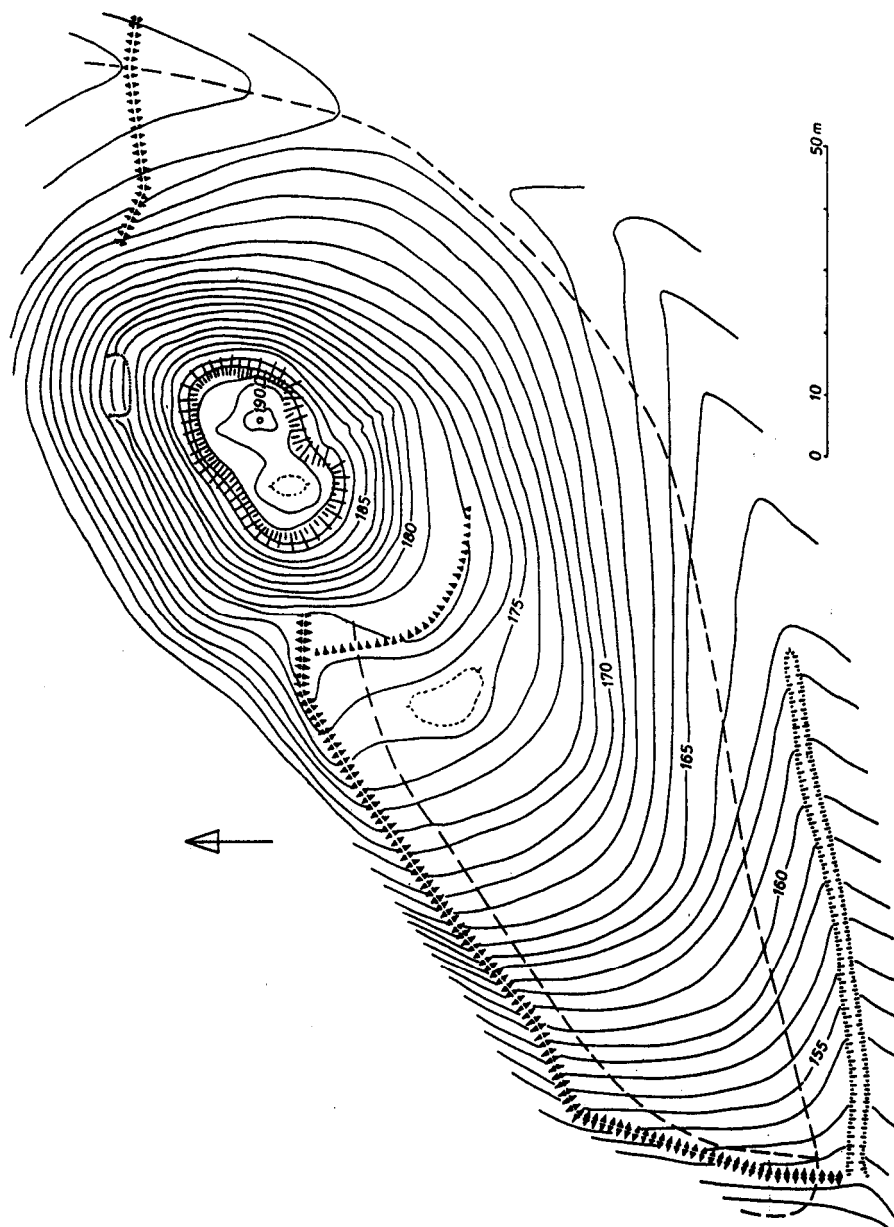
35. ábra. Hejce – r. k. templom erőd fala (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1991)

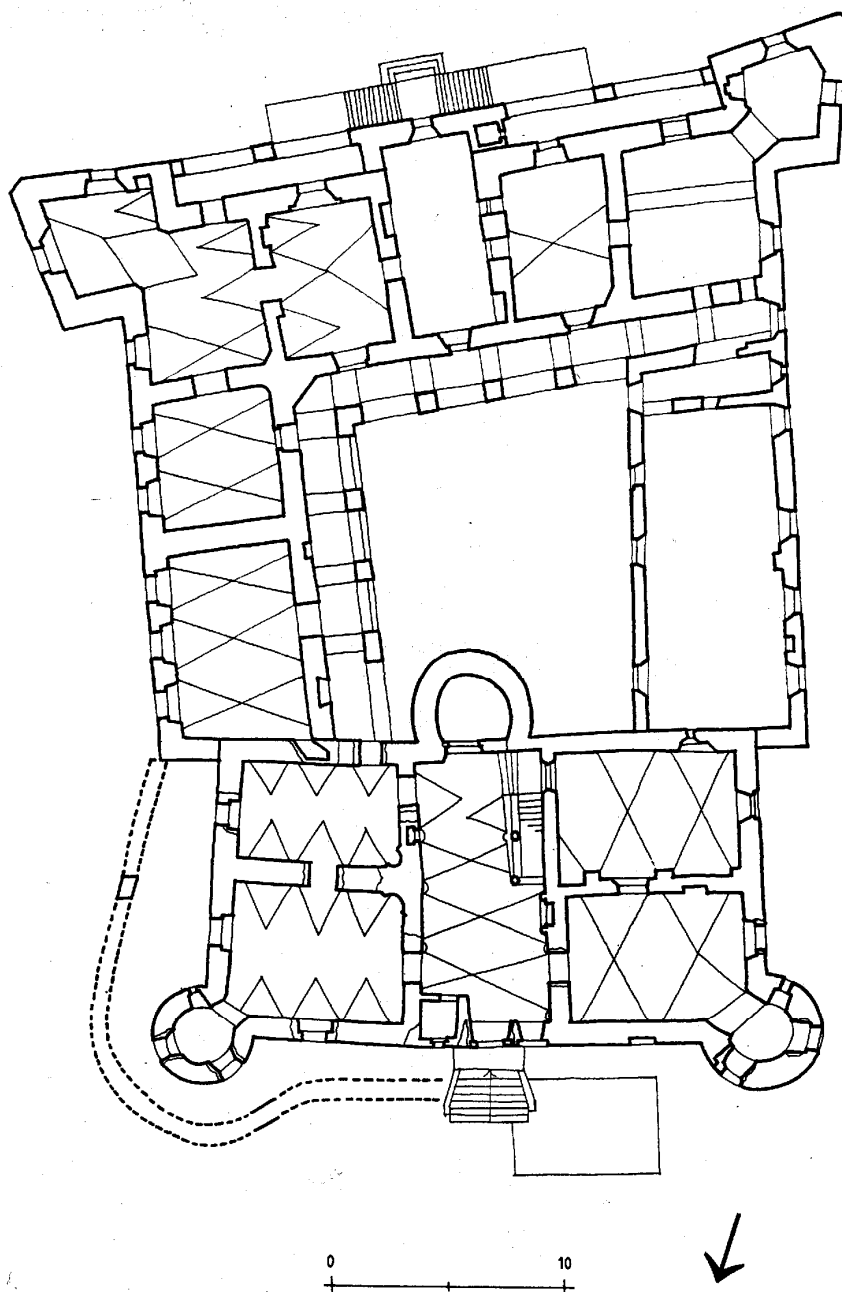
36. ábra. Hernádbüd – Várdomb (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1991)

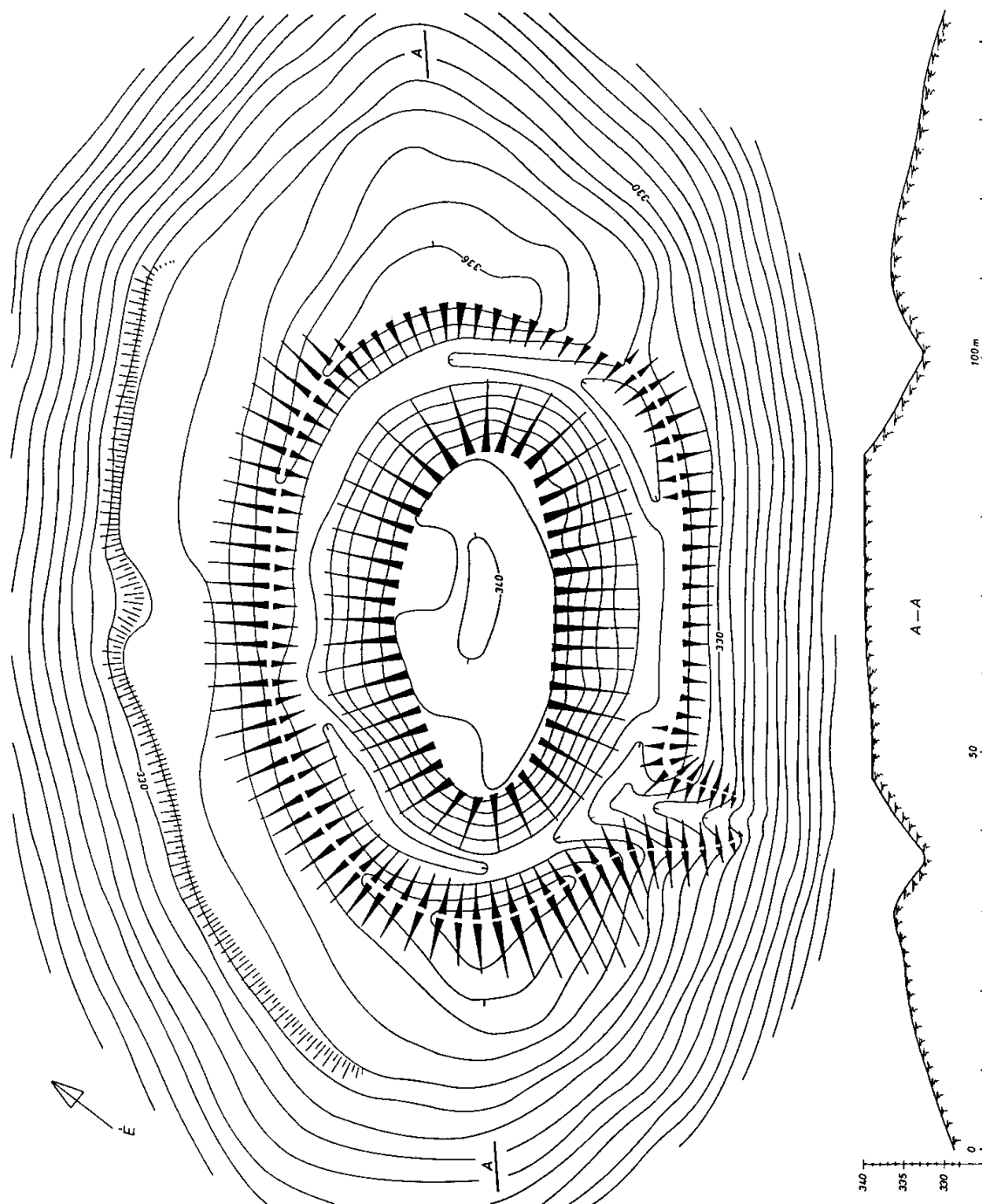
37. ábra. Imola – Bakbány-vár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1989)

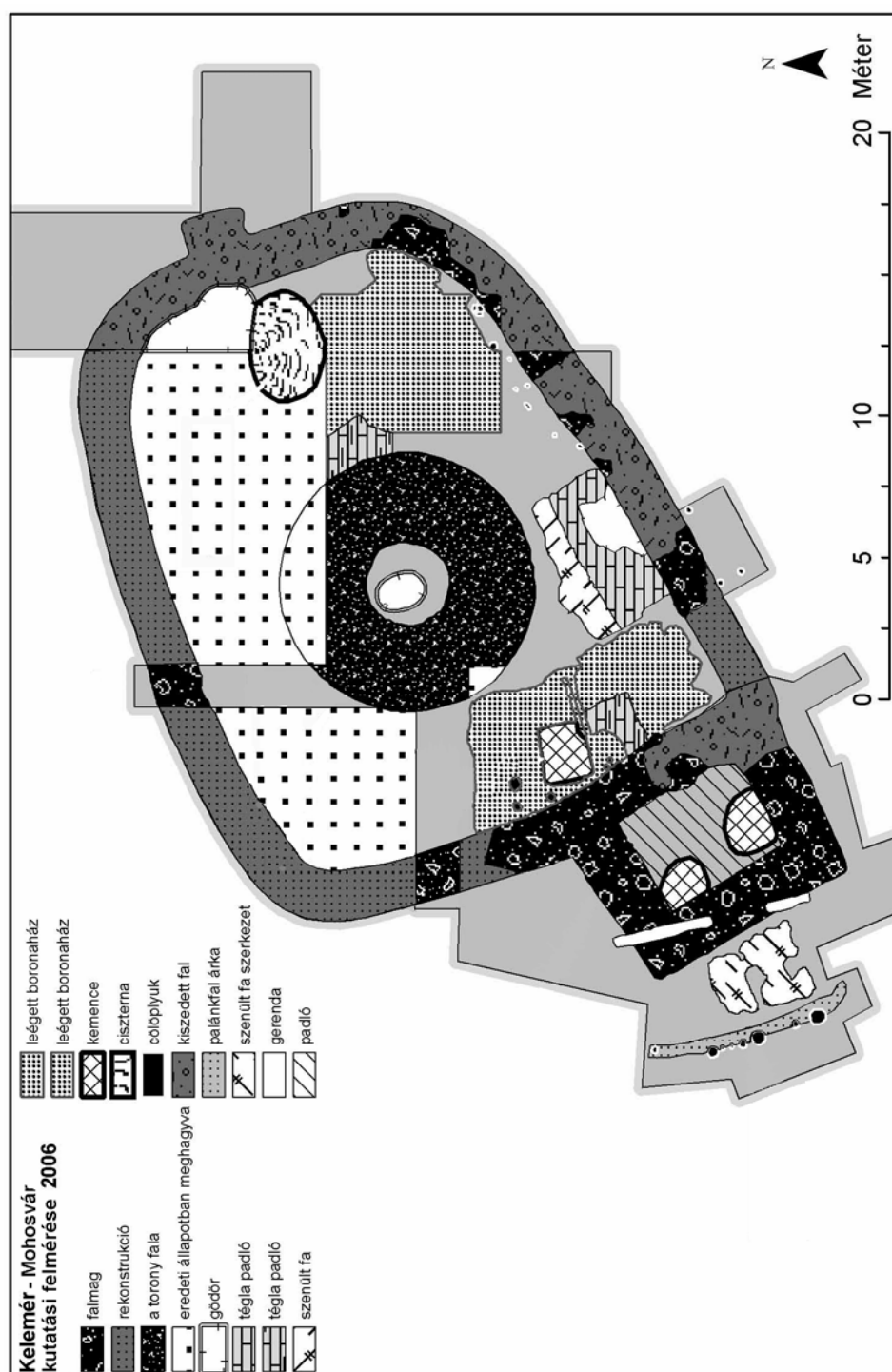
38. ábra. Kazincbarcika – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1983)

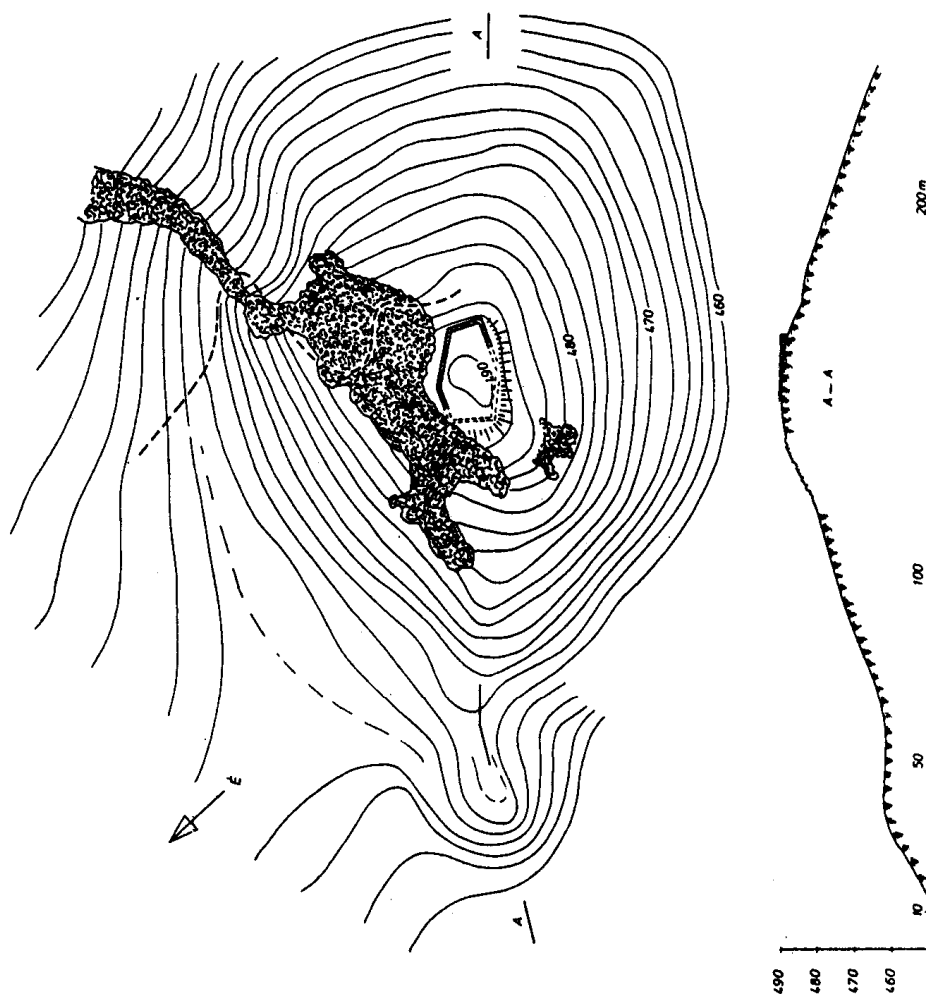
39. ábra. Kéked – kastély, földszinti alaprajz (Feld I., 2000. nyomán)

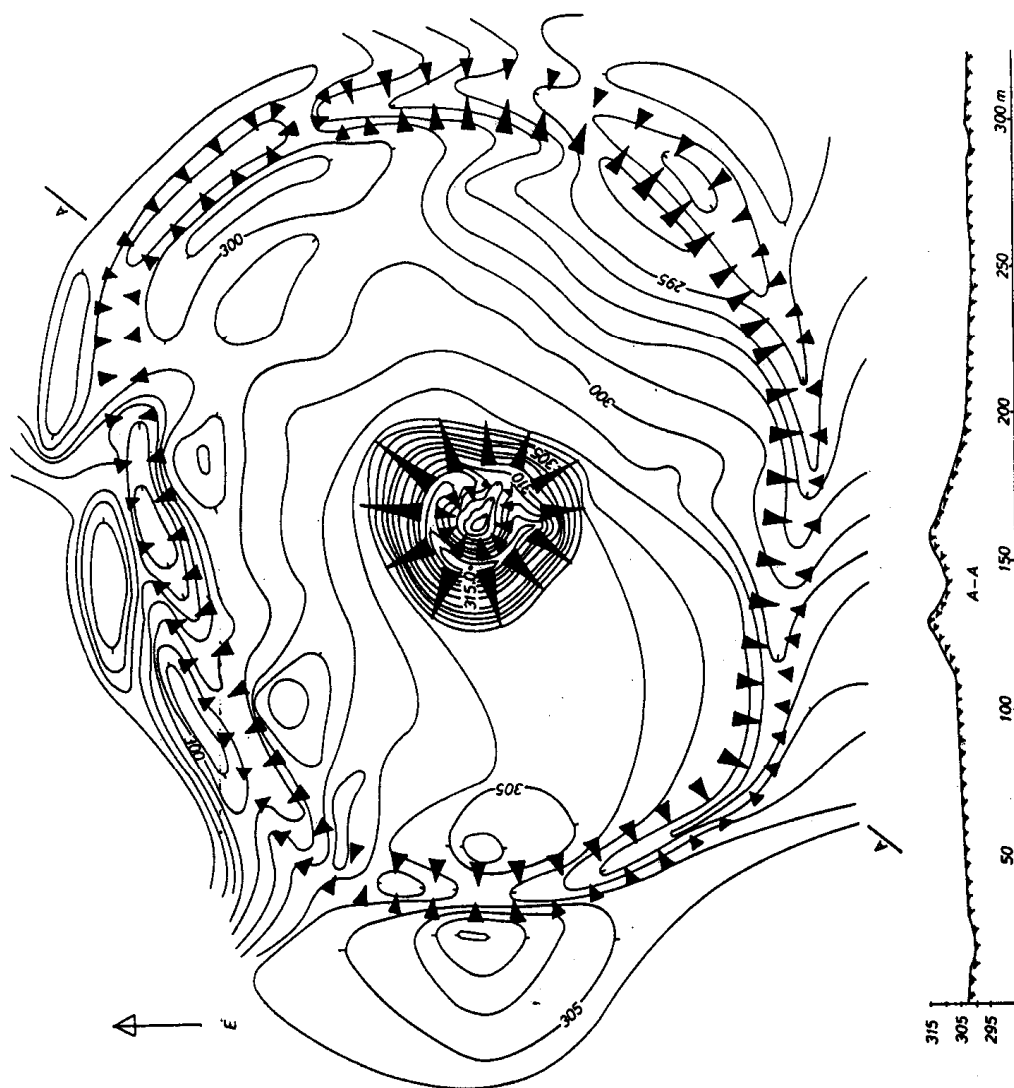
40/a. ábra. Kelemér – Mohosvár (Nováki Gyula felmérése, 1992)

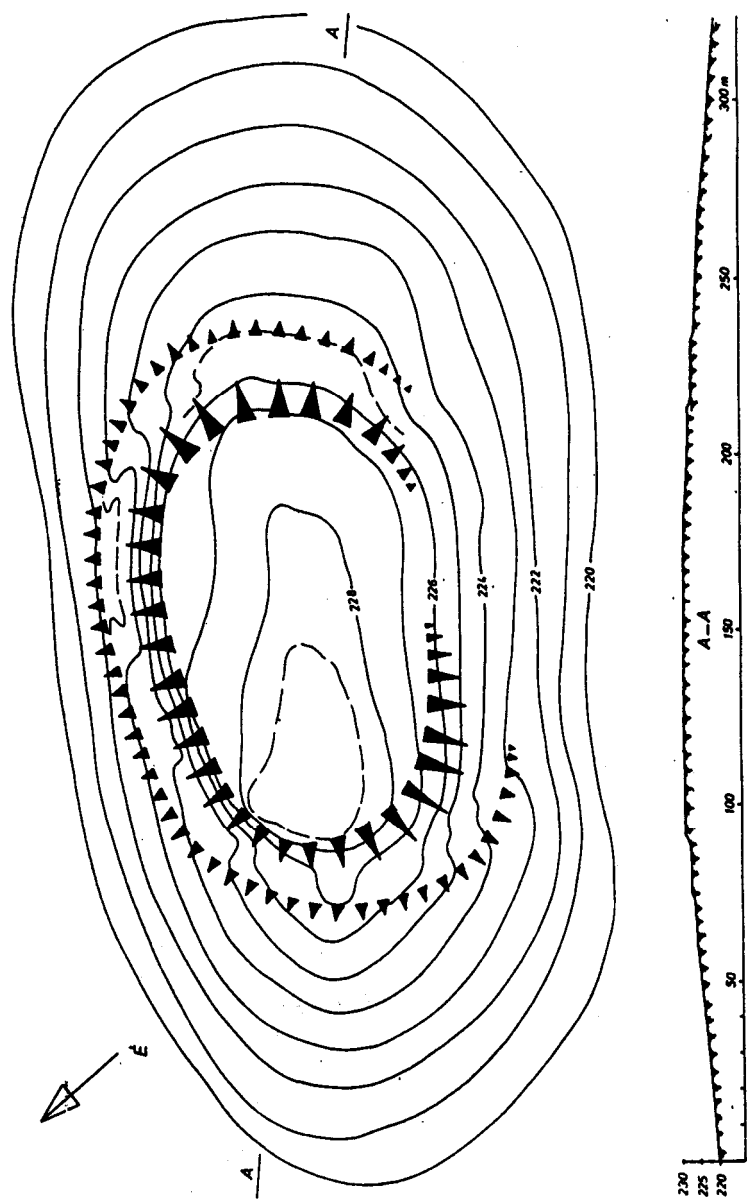
40/b. ábra. Kelemér – Mohosvár (Pusztai T., 2007. nyomán)

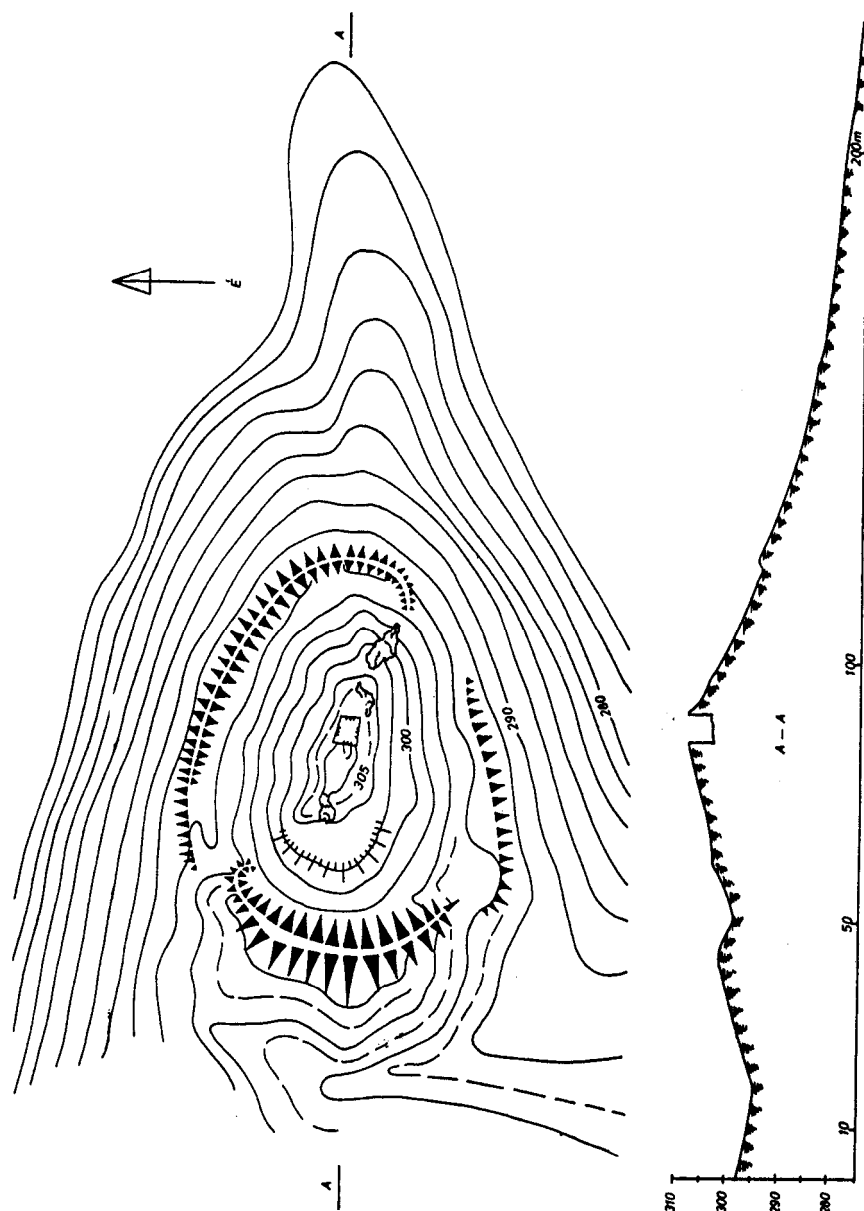
41. ábra. Kisgyőr – Alsó-Kecskevár (Ráksi Miklós és Matlák Sándor 1970. évi felmérése, Sándorfi György és Nováki Gyula 1977. évi kiegészítése)

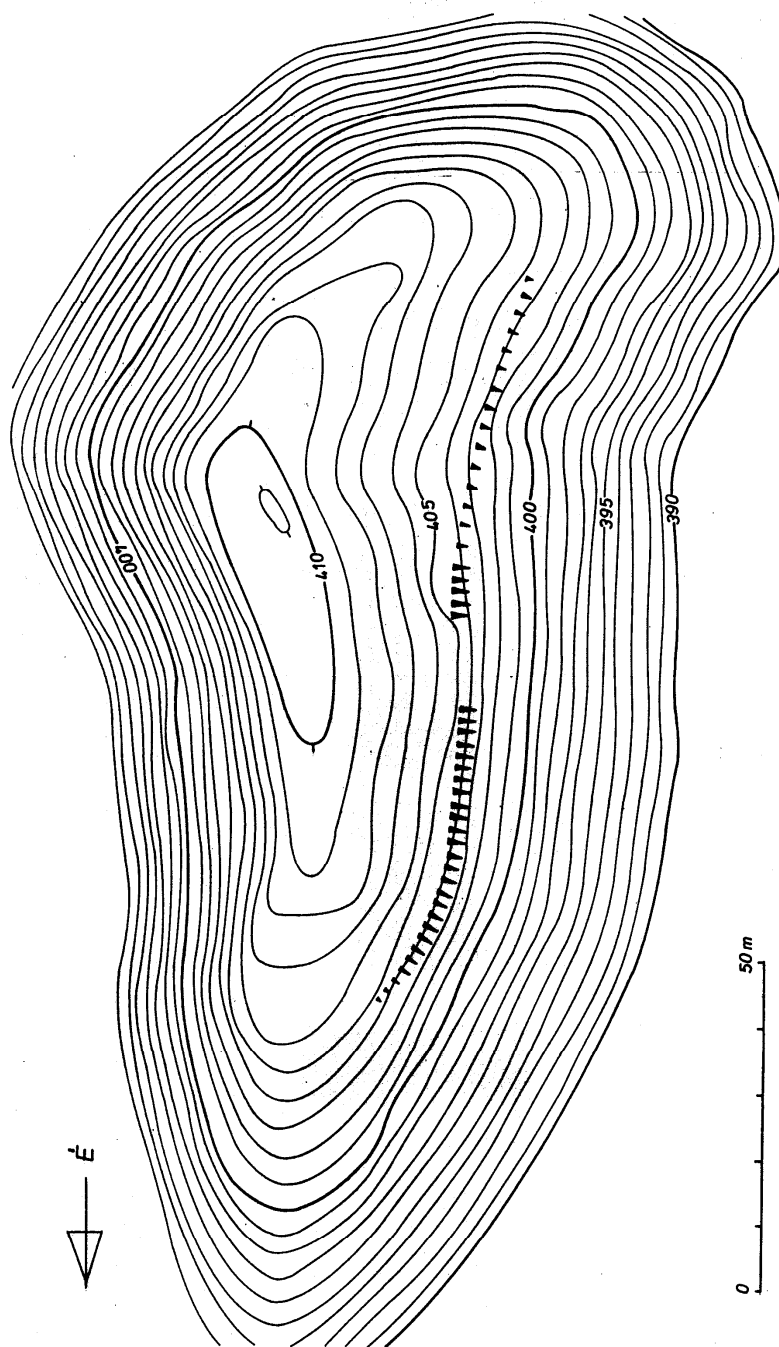
42. ábra. Kisgyőr – Halomvár (Lossos Miklós és Ráksi Miklós 1967. évi felmérése, Sándorfi György és Nováki Gyula 1977 évi kiegészítése)

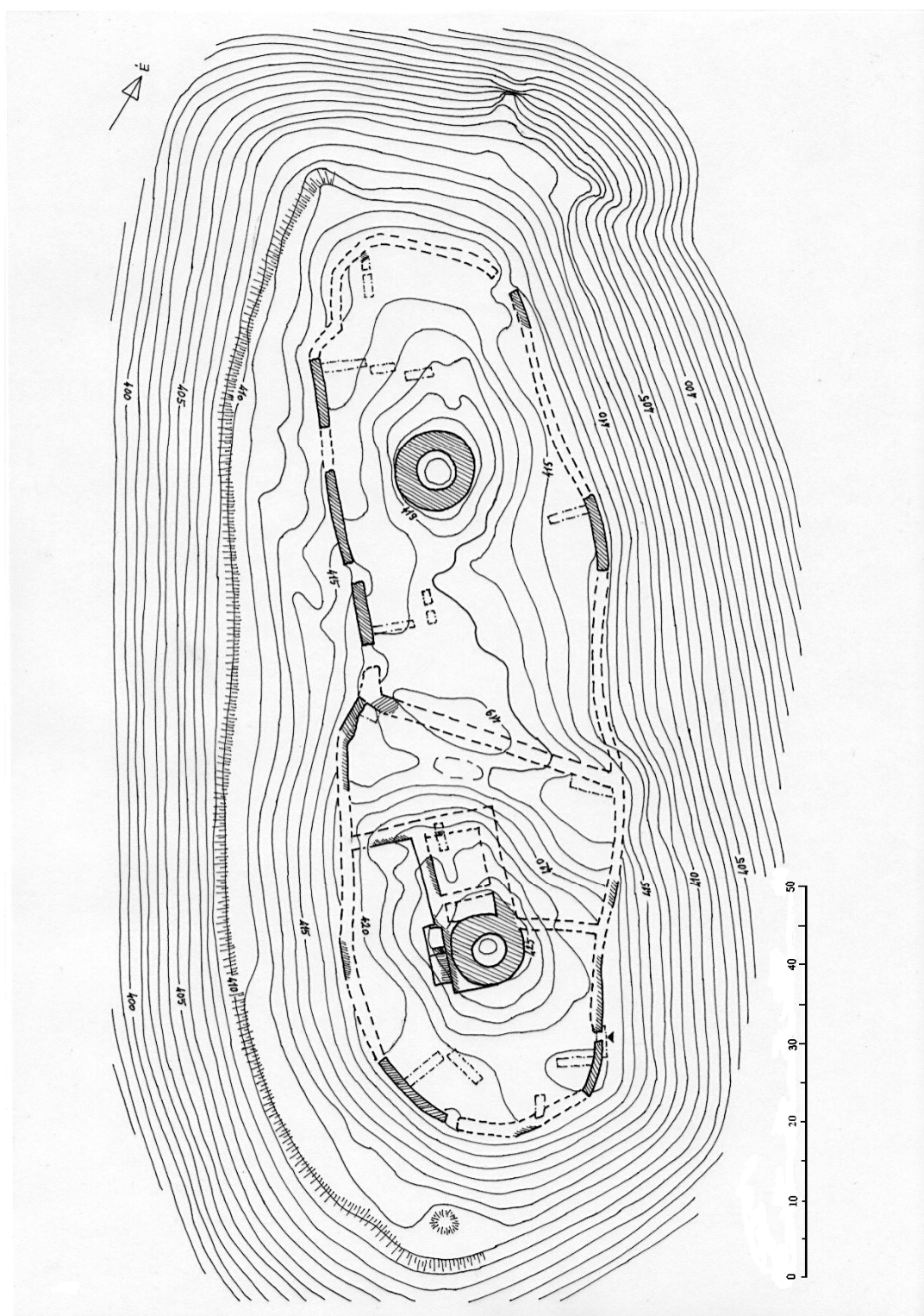
43. ábra. Kisgyőr – Hársasvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1977–1980 körül)

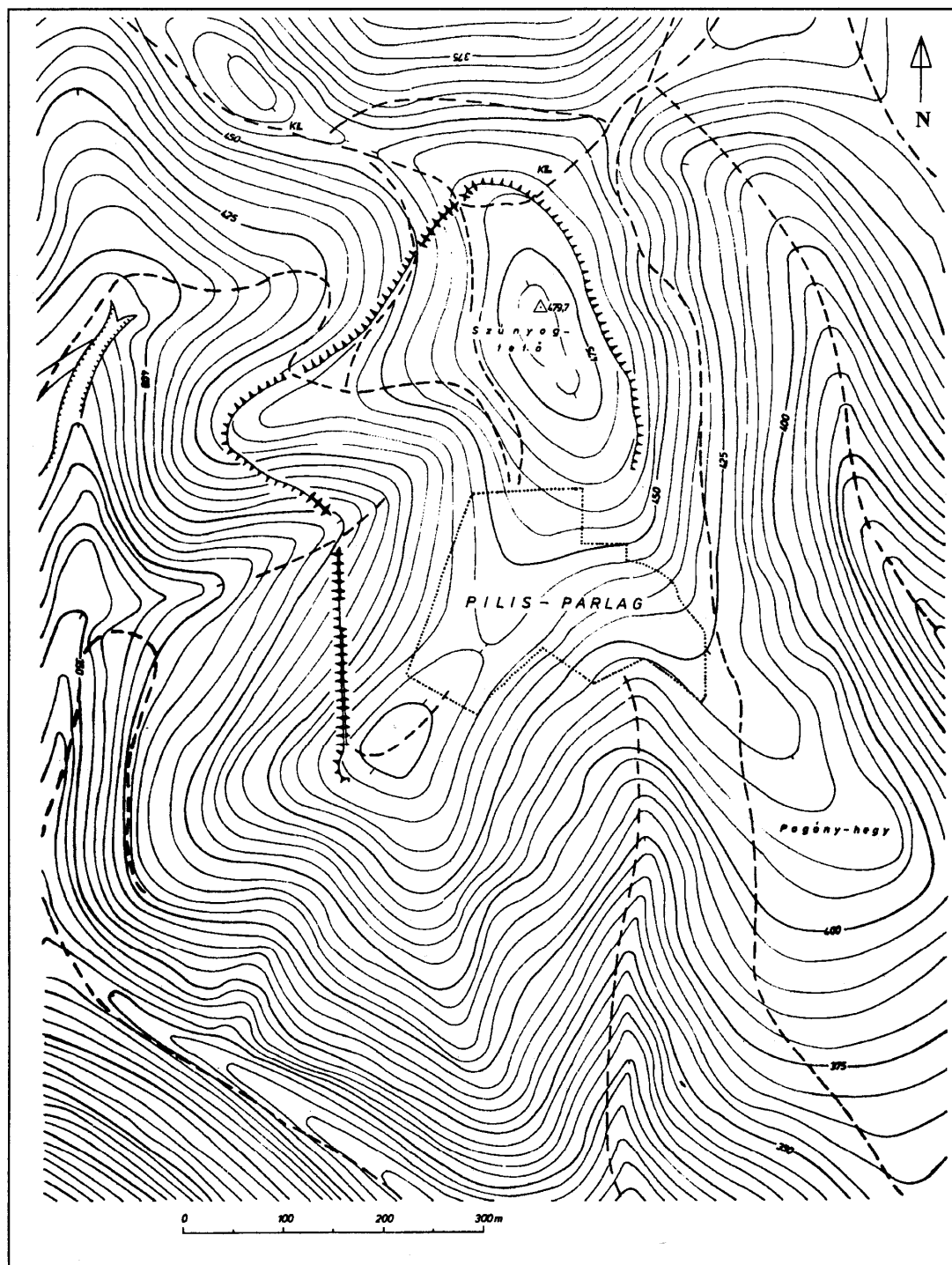
44. ábra. Kisgyőr – Várhegy (Majorvár) (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1977)

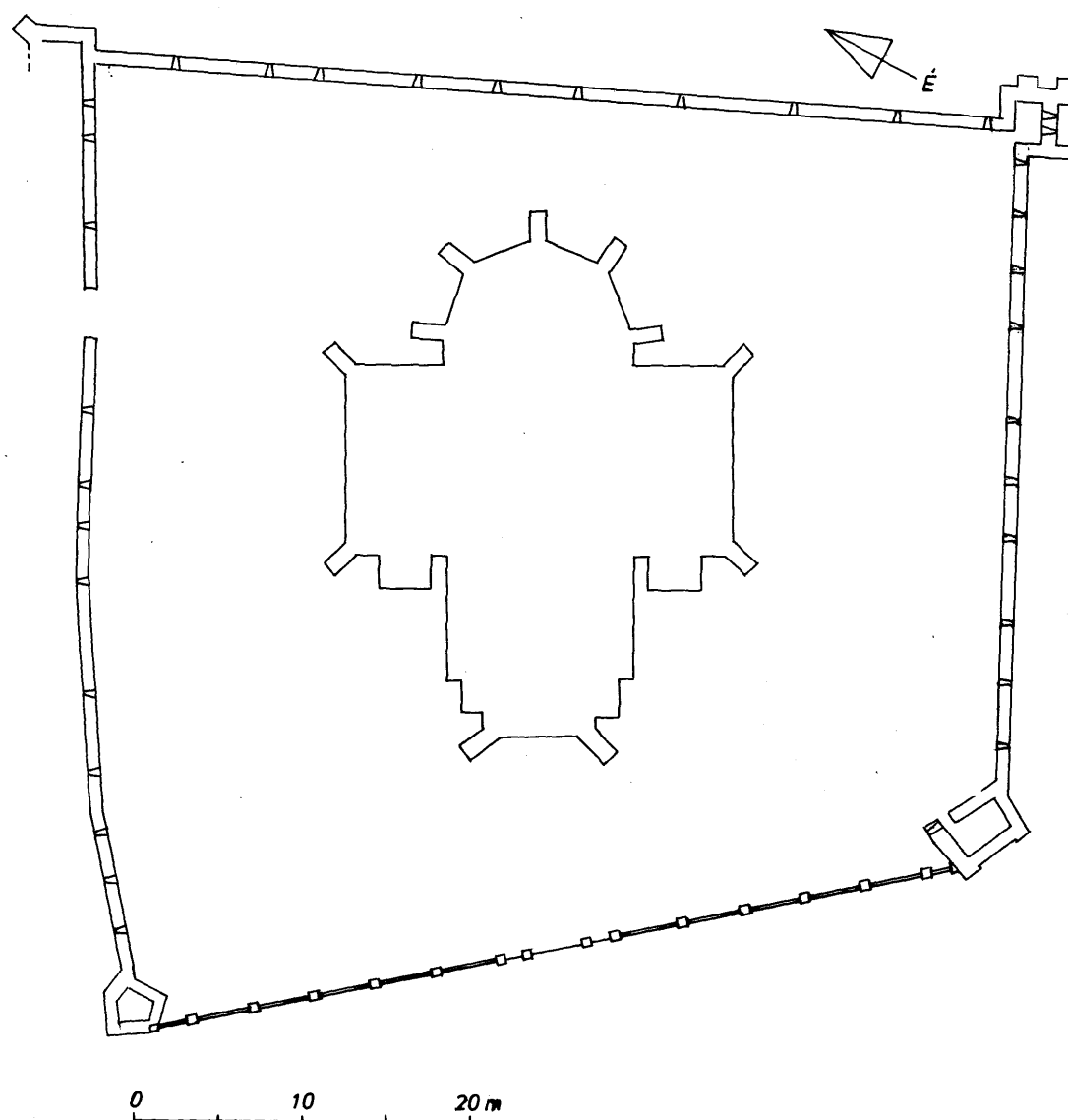
45. ábra. Kissikátor – Vár-hegyese (Nováki Gyula felmérése, 1992)

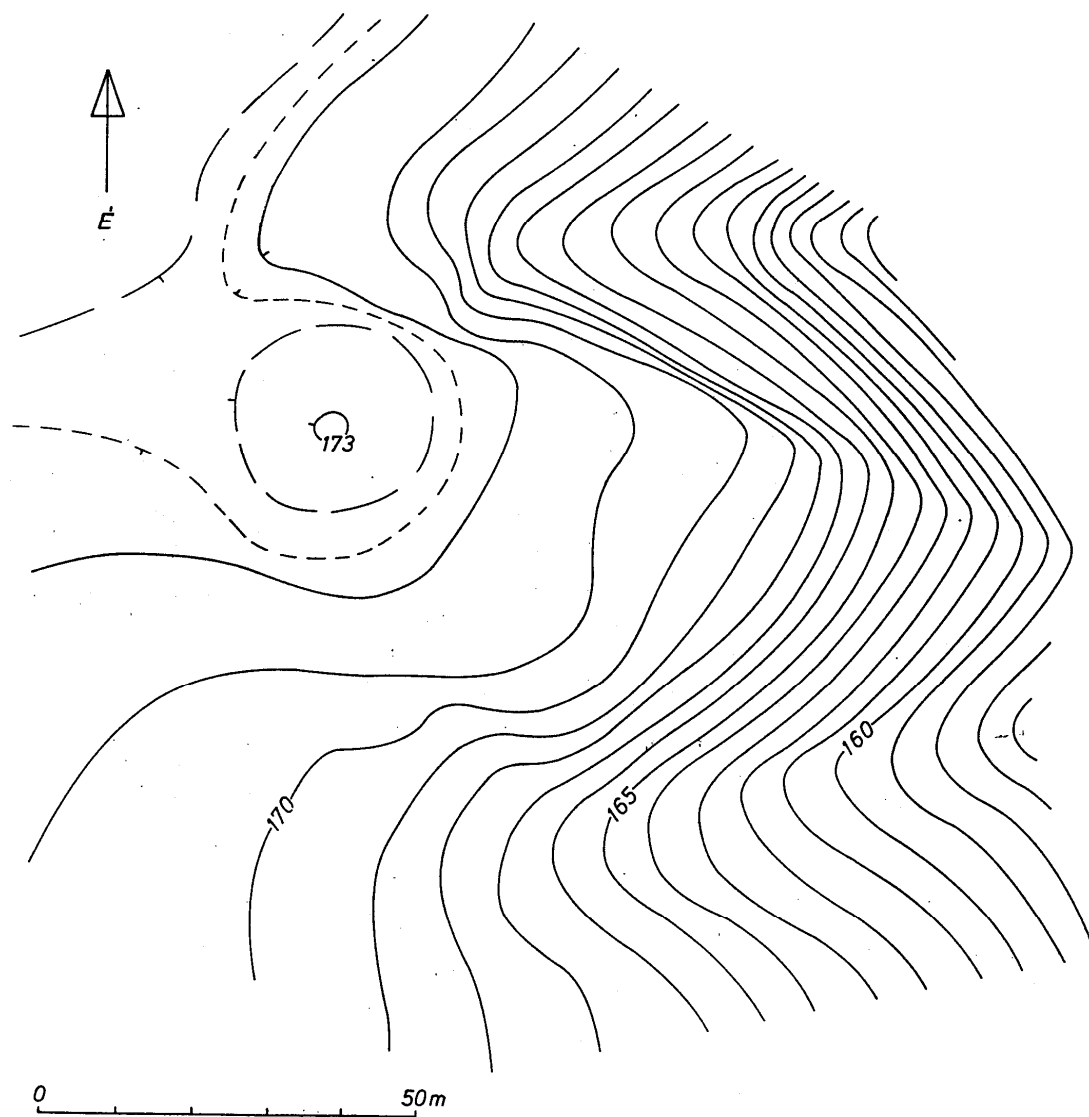
46. ábra. Komlóska – Pusztavár (Nováki Gyula felmérése, 1997 és Gál-Mlakár Viktor kiegészítése a kutatóárokokkal, 2006)

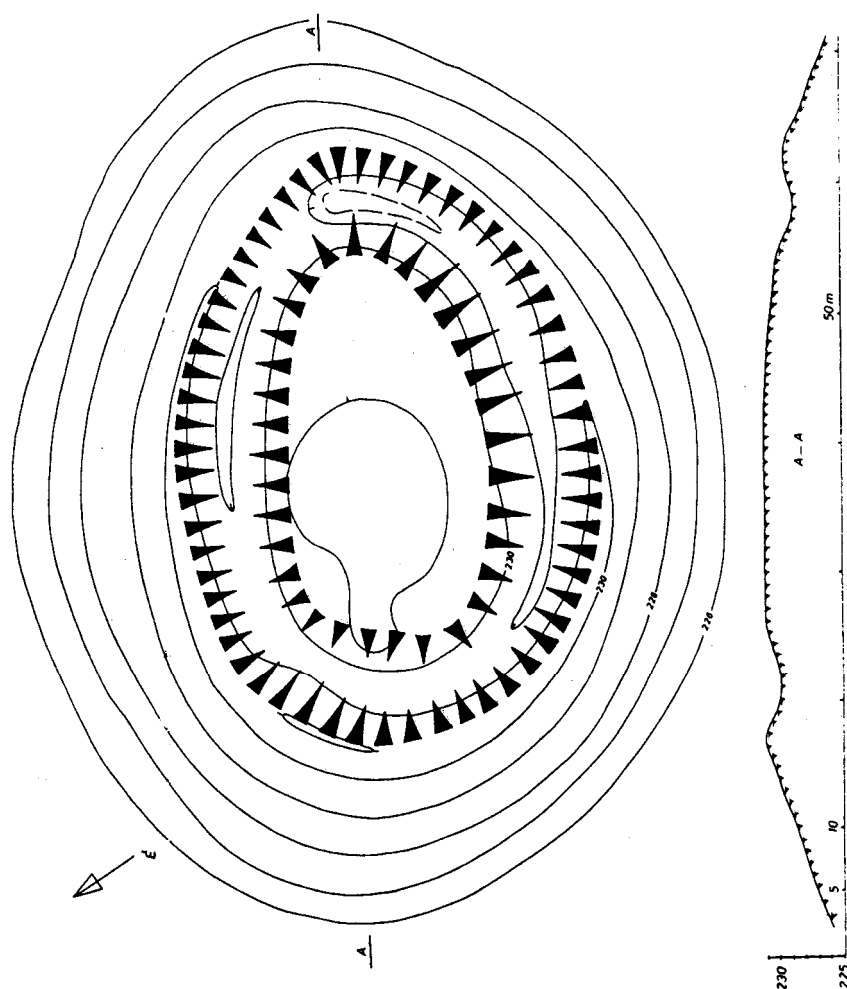
47. ábra. Martonyi – Szúnyog-tető (Pogány-hegy) (Nováki Gyula felmérése, 1998)

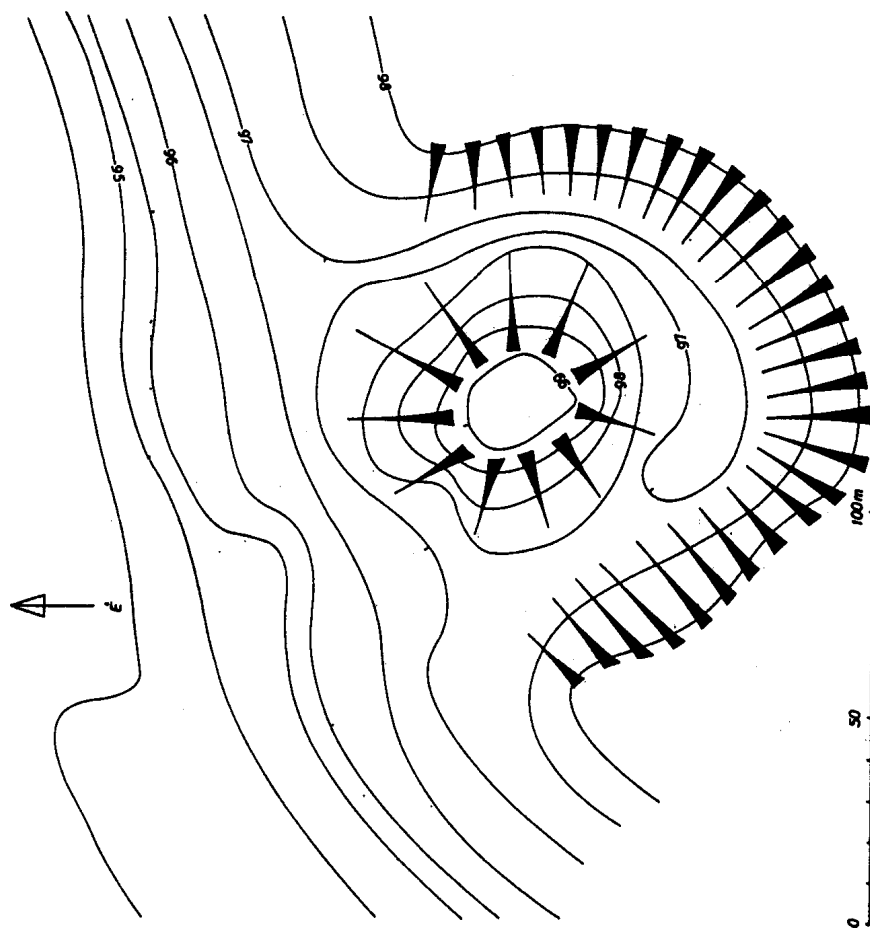
48. ábra. Megyaszó – ref. templom erődítménye
(Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén felmérése, 1997–1998)

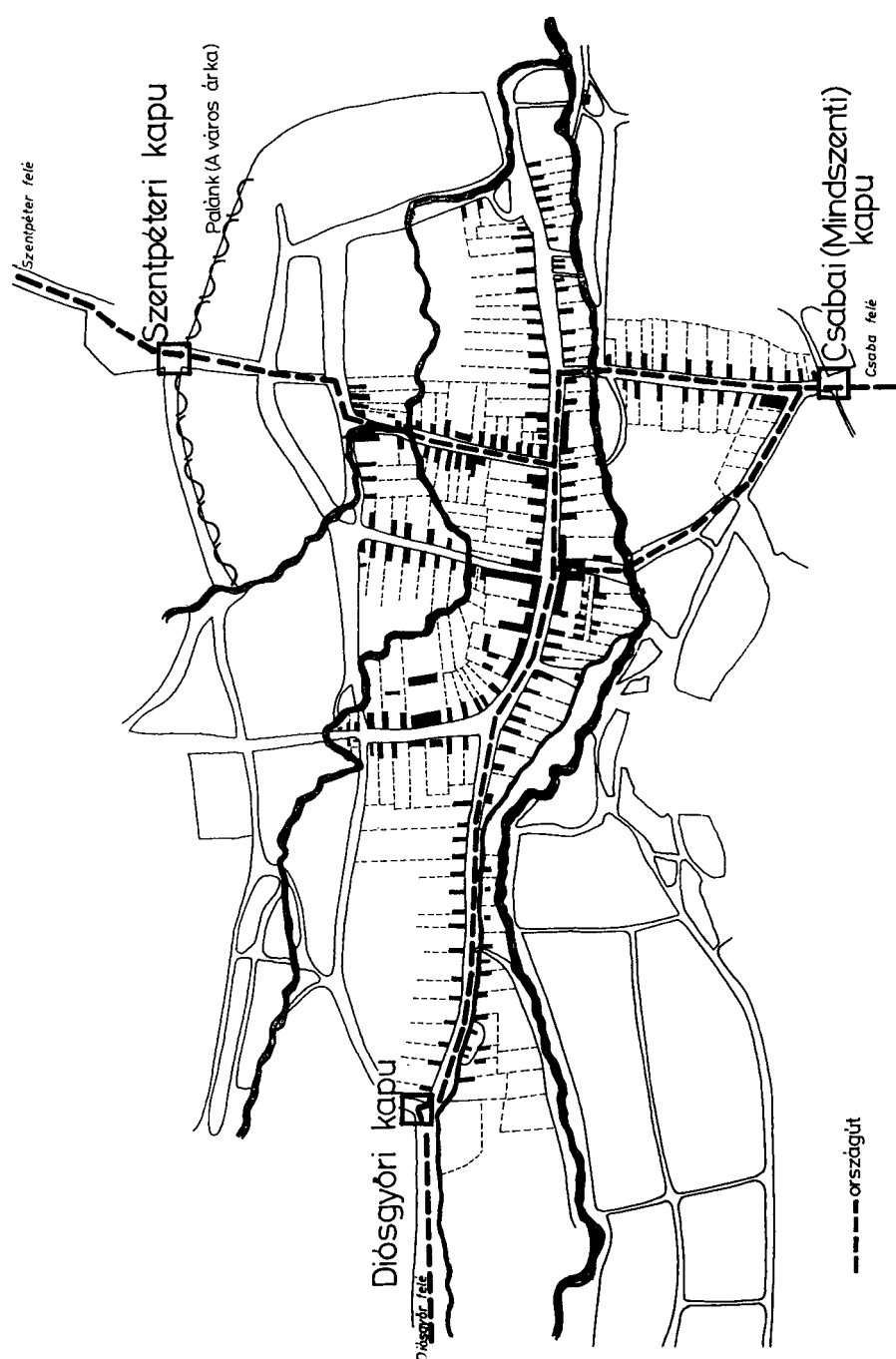
49. ábra. Mera – Földvár (Nováki Gyula felmérése, 1992)

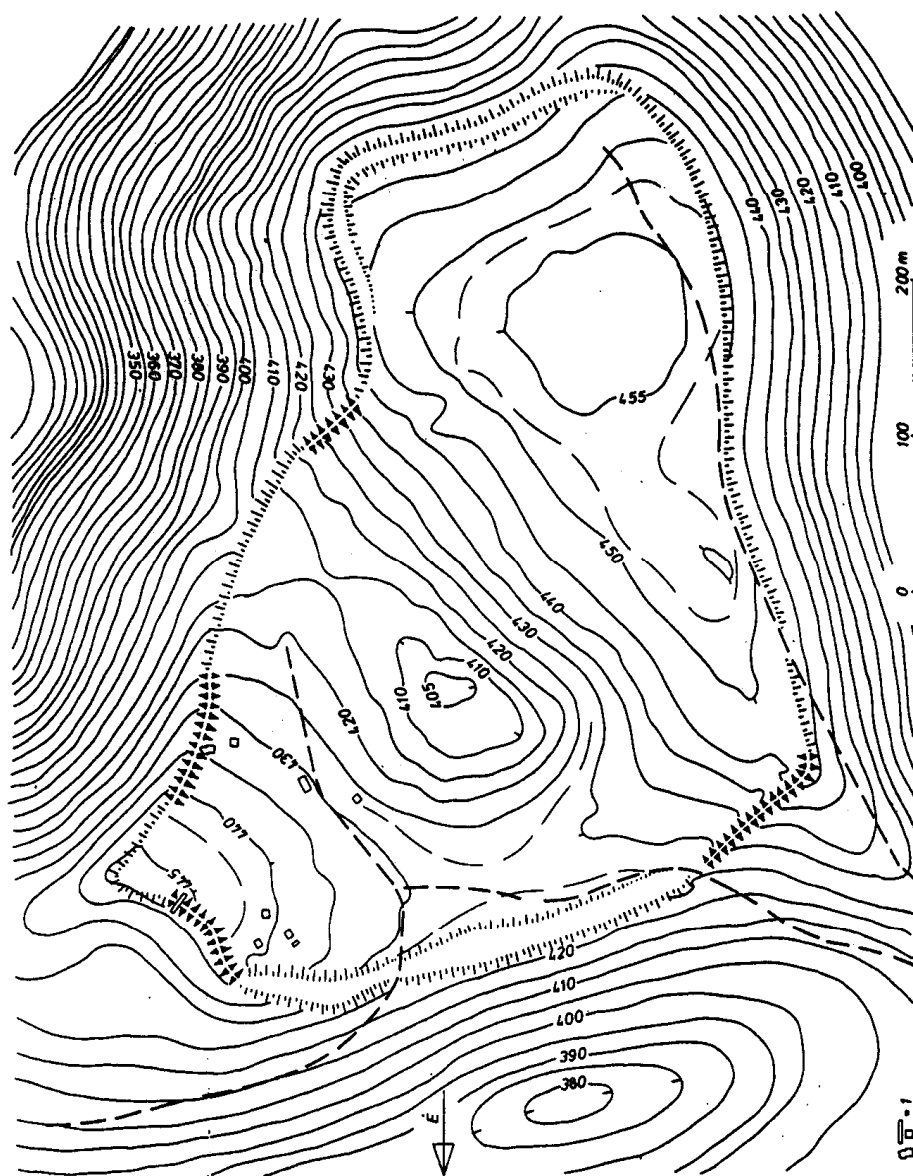
50. ábra. Meszes – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1983)

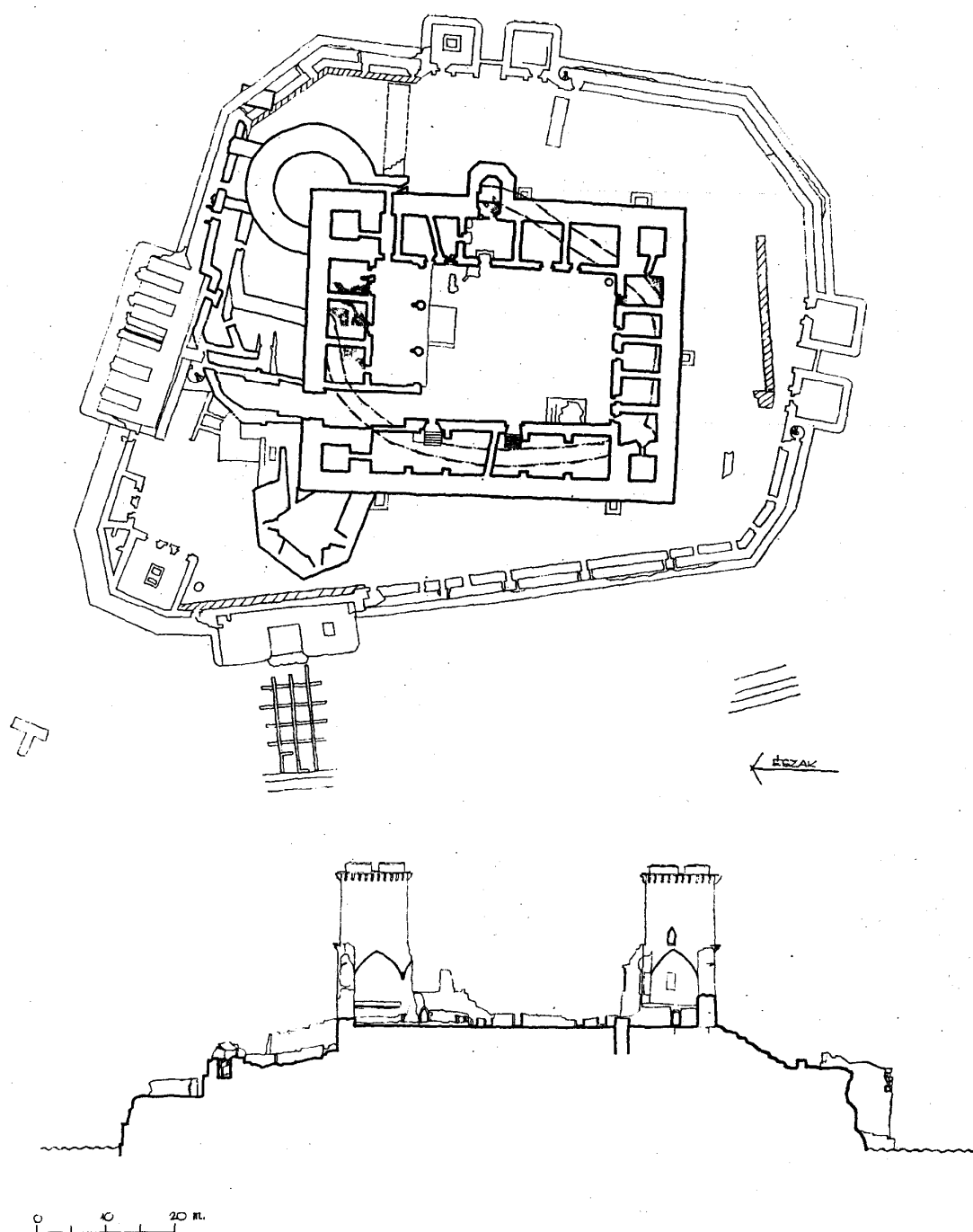
51. ábra. Mezöcsát – Laposhalom (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1978)

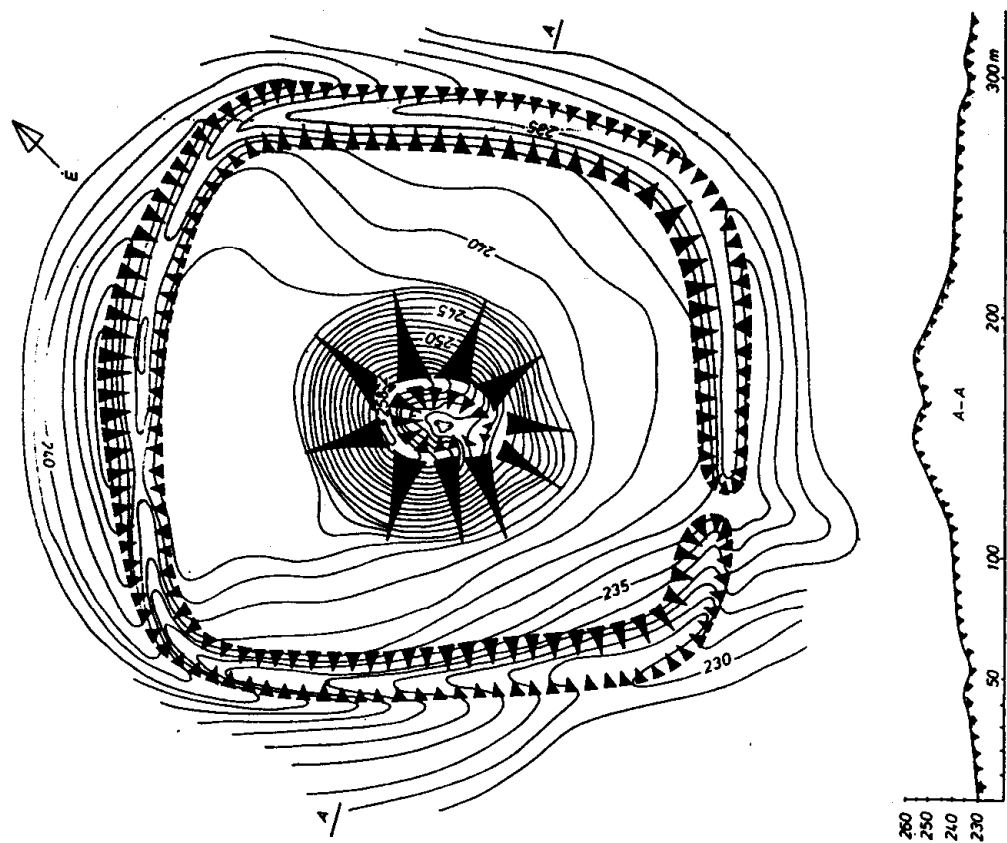
52. ábra. Miskolc – városerődítés (Gyulai É., 1998. nyomán)

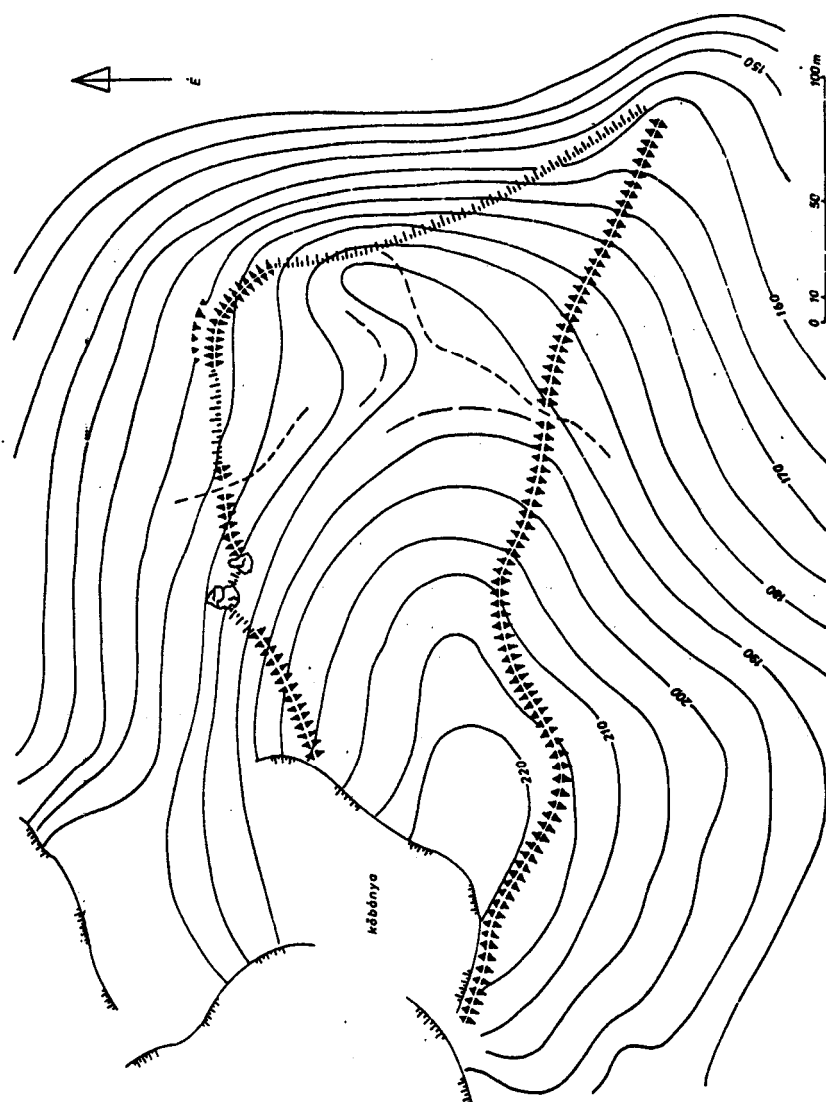
53. ábra. Miskolc-Bükk-szentlászló – Nagysánc a kutatóárok feltüntetésével
(Balás Vilmos 1958. évi felmérése, Sándorfi György és Nováki Gyula 1976. évi kiegészítése)

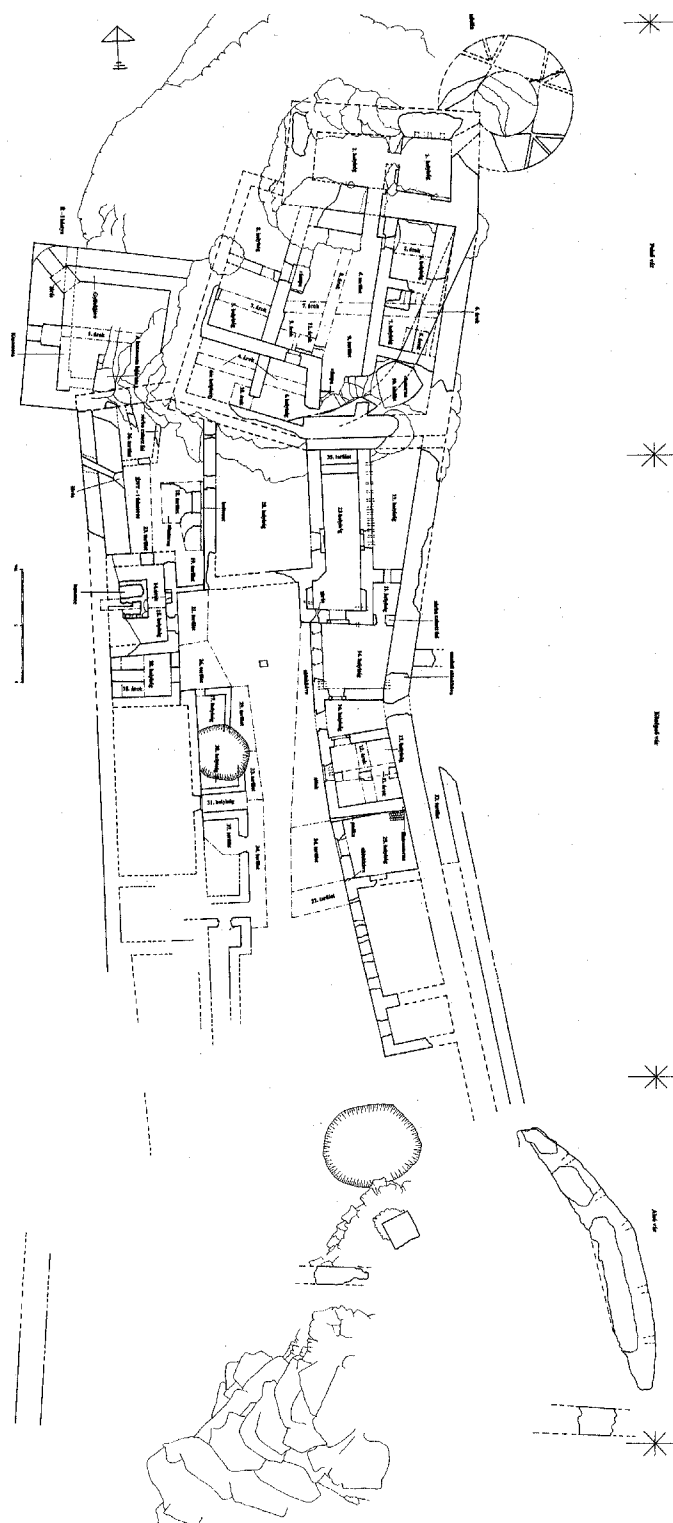
54. ábra. Miskolc-Diósgyőr – vár (Czeglédy I., 1966. nyomán)

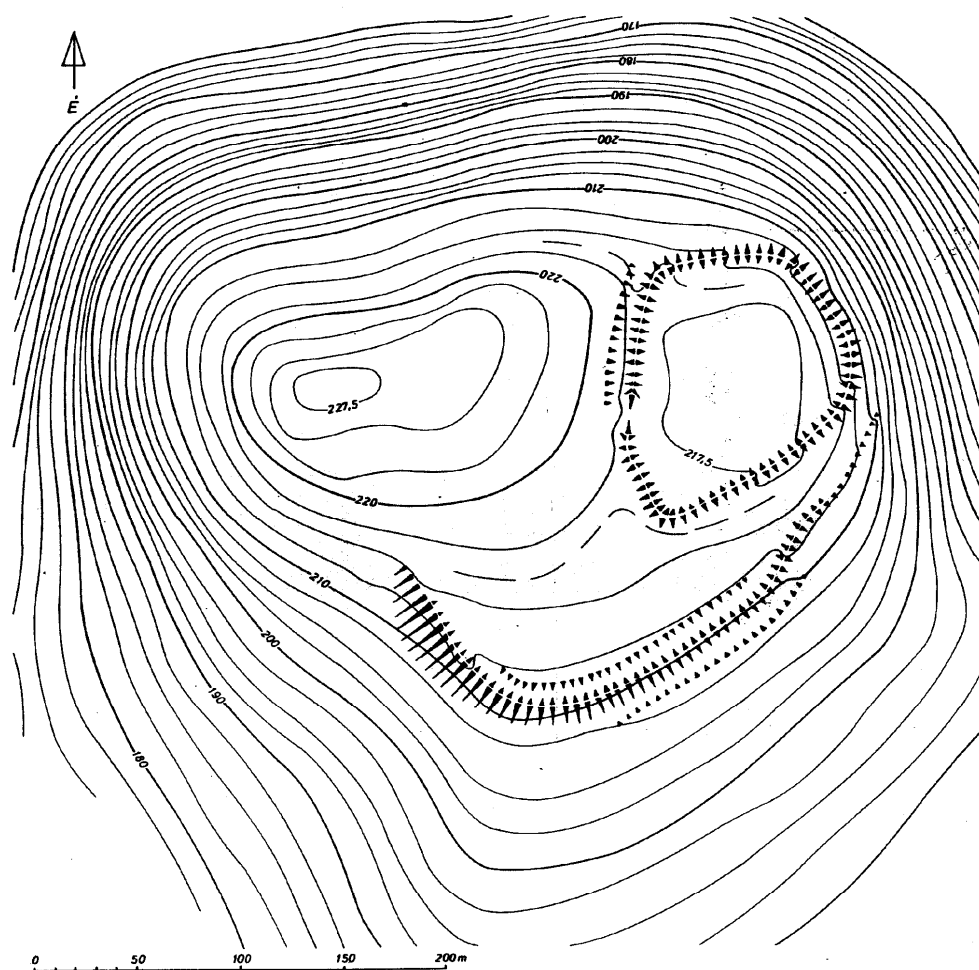
55. ábra. Miskolc-Tapolca – Leányvár (Lossos Miklós és Ráksi Miklós 1967. évi felmérése, Sándorfi György és Nováki Gyula 1987. évi kiegészítése)

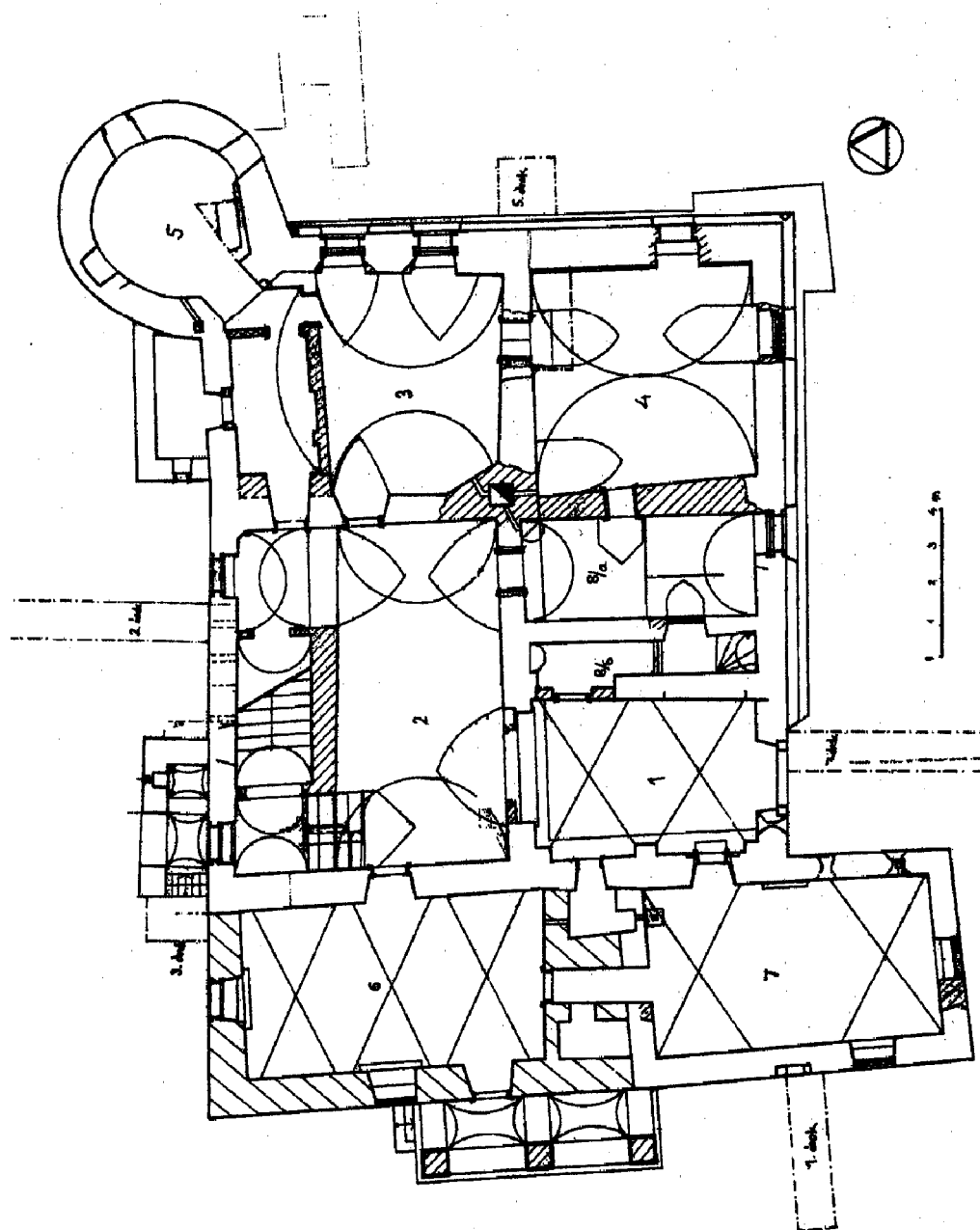
56. ábra. Miskolc-Tapolca – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1980 körül)

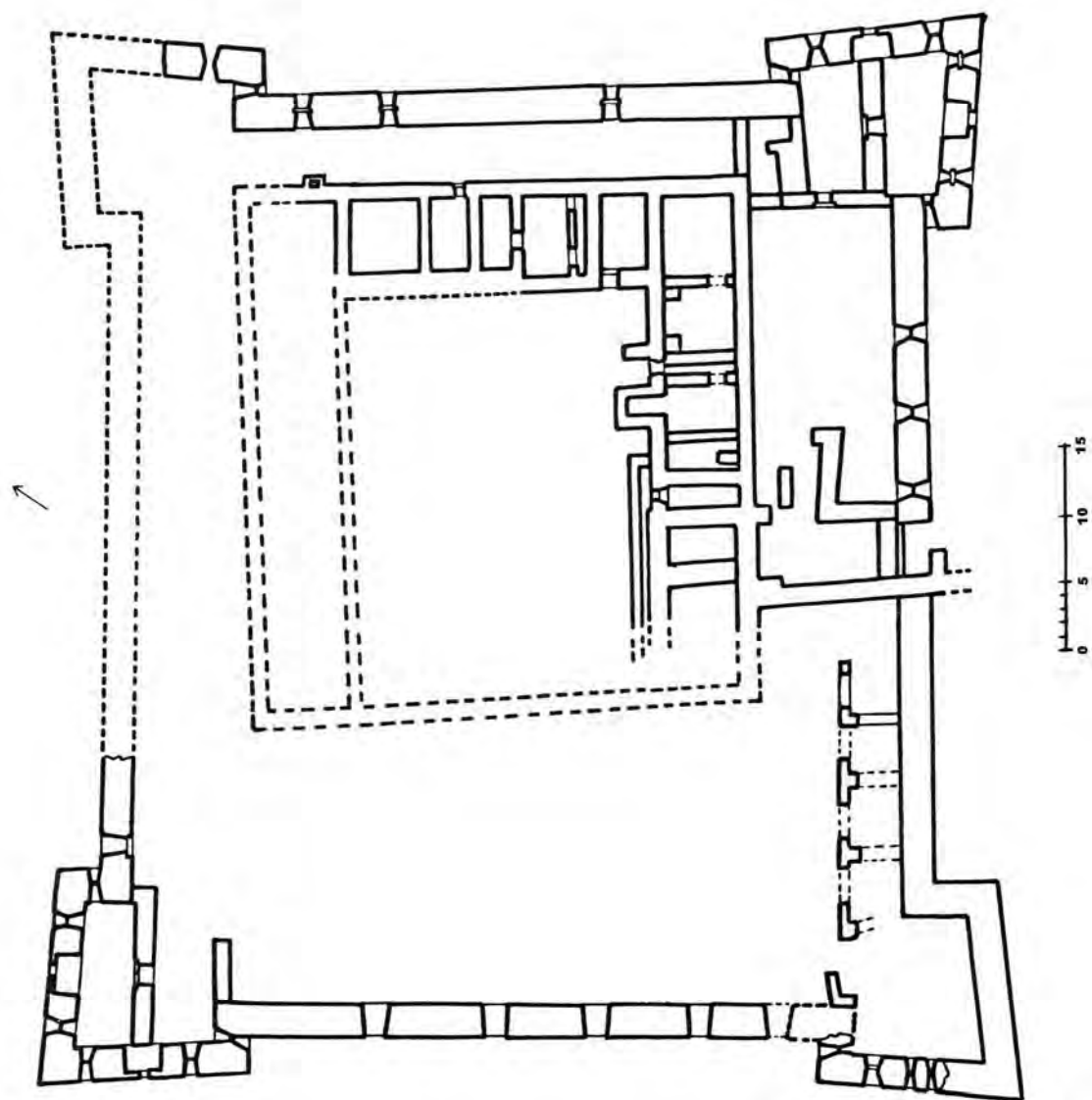
57. ábra. Mogyoróska – Regéc vára (Simon Z., 2007b. nyomán)

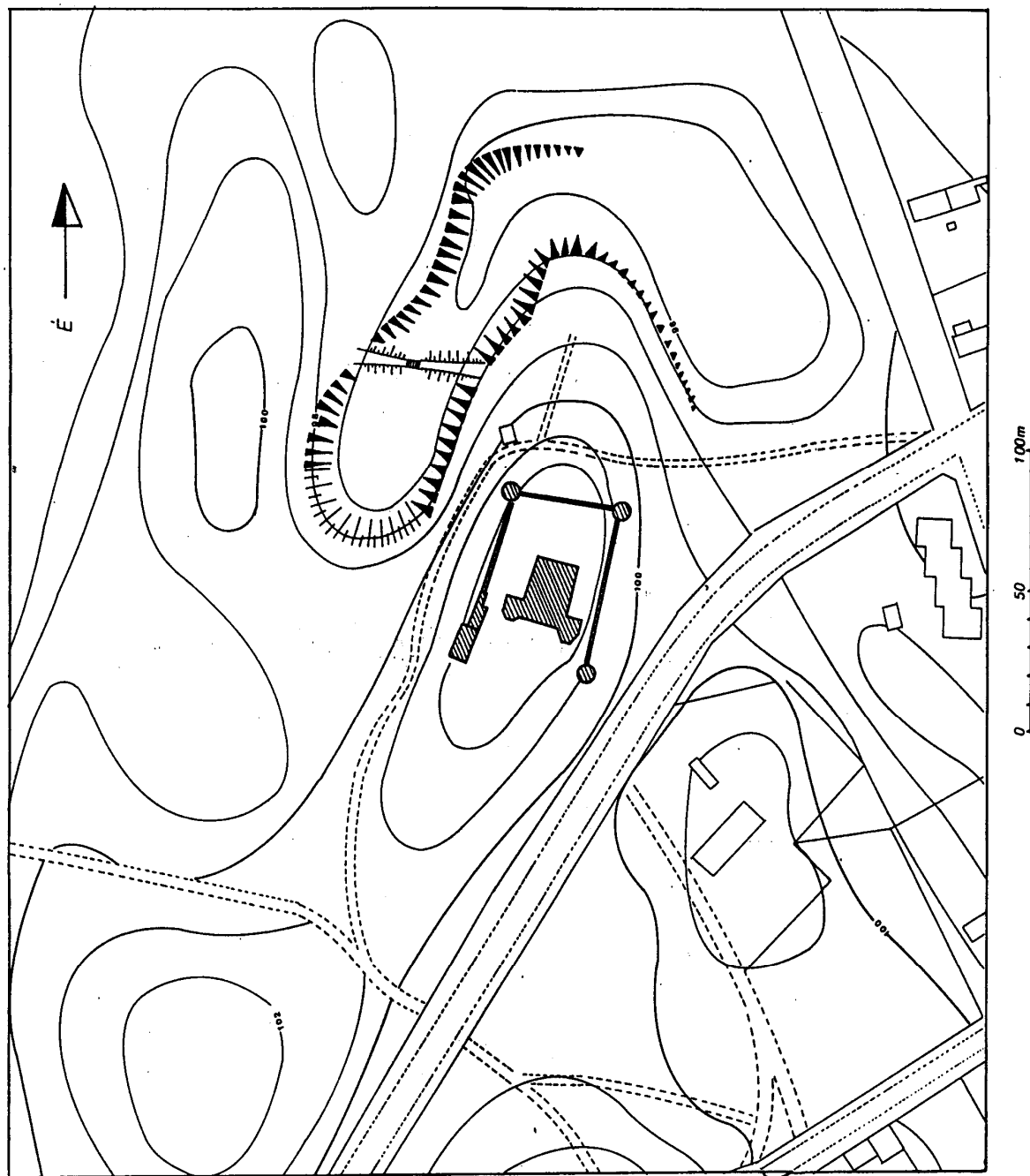
58. ábra. Monok – Ingvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1991)

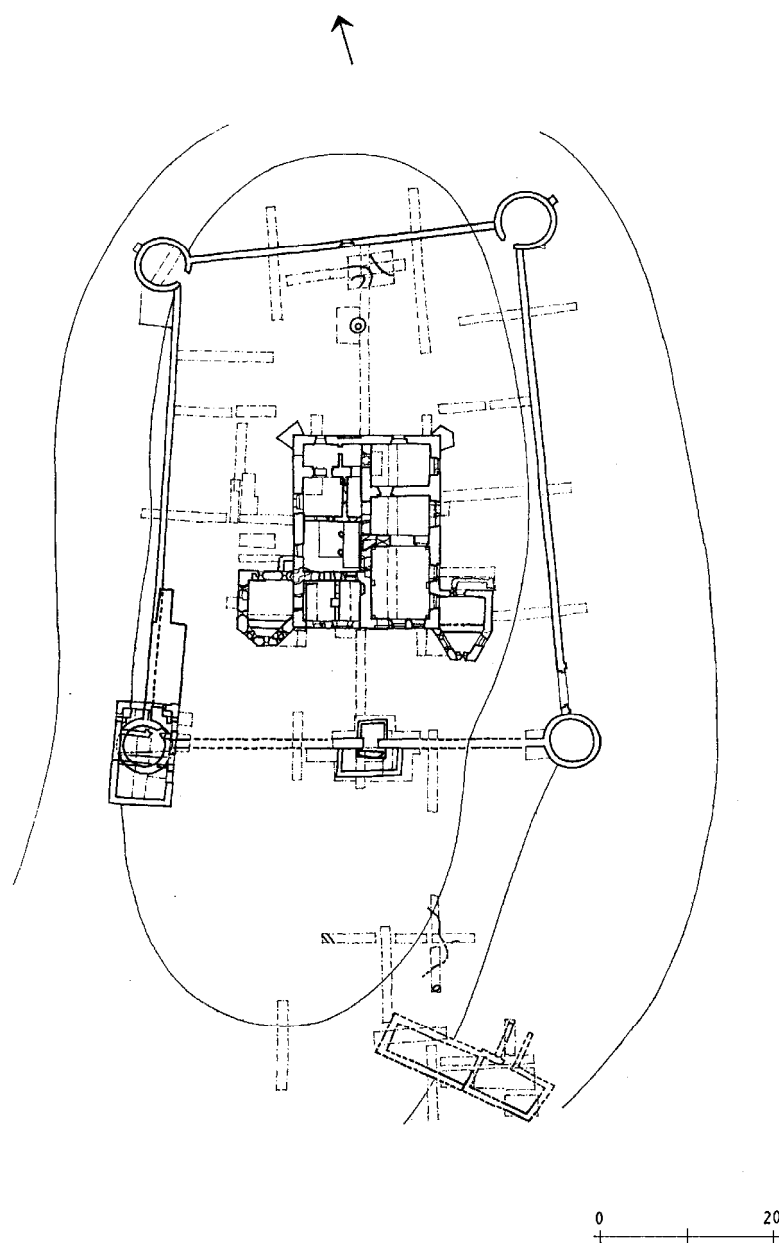
59. ábra. Monok – Kiskastély, a földszint kutatási felmérése (Feld I., 2003a. nyomán)

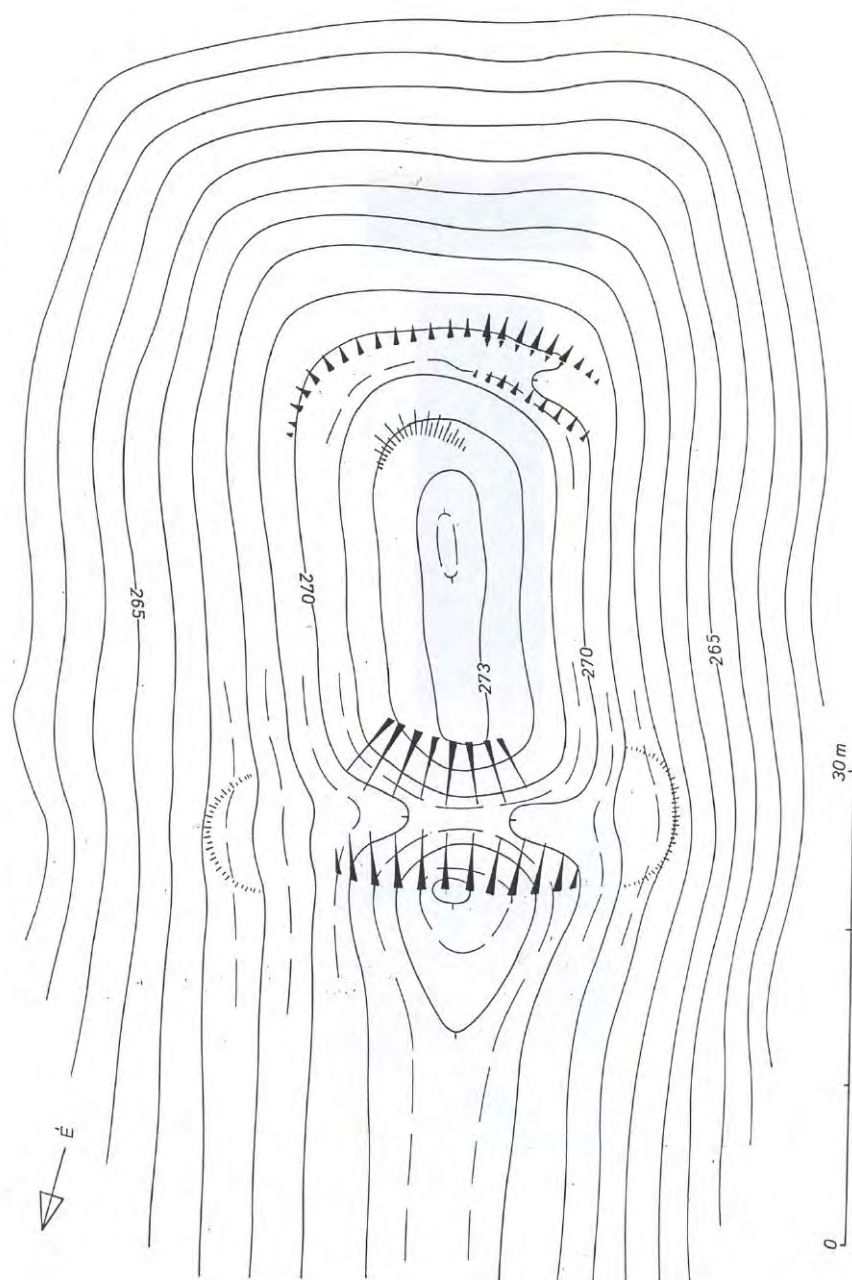
60. ábra. Ónod – vár (Révész L., 1992. nyomán)

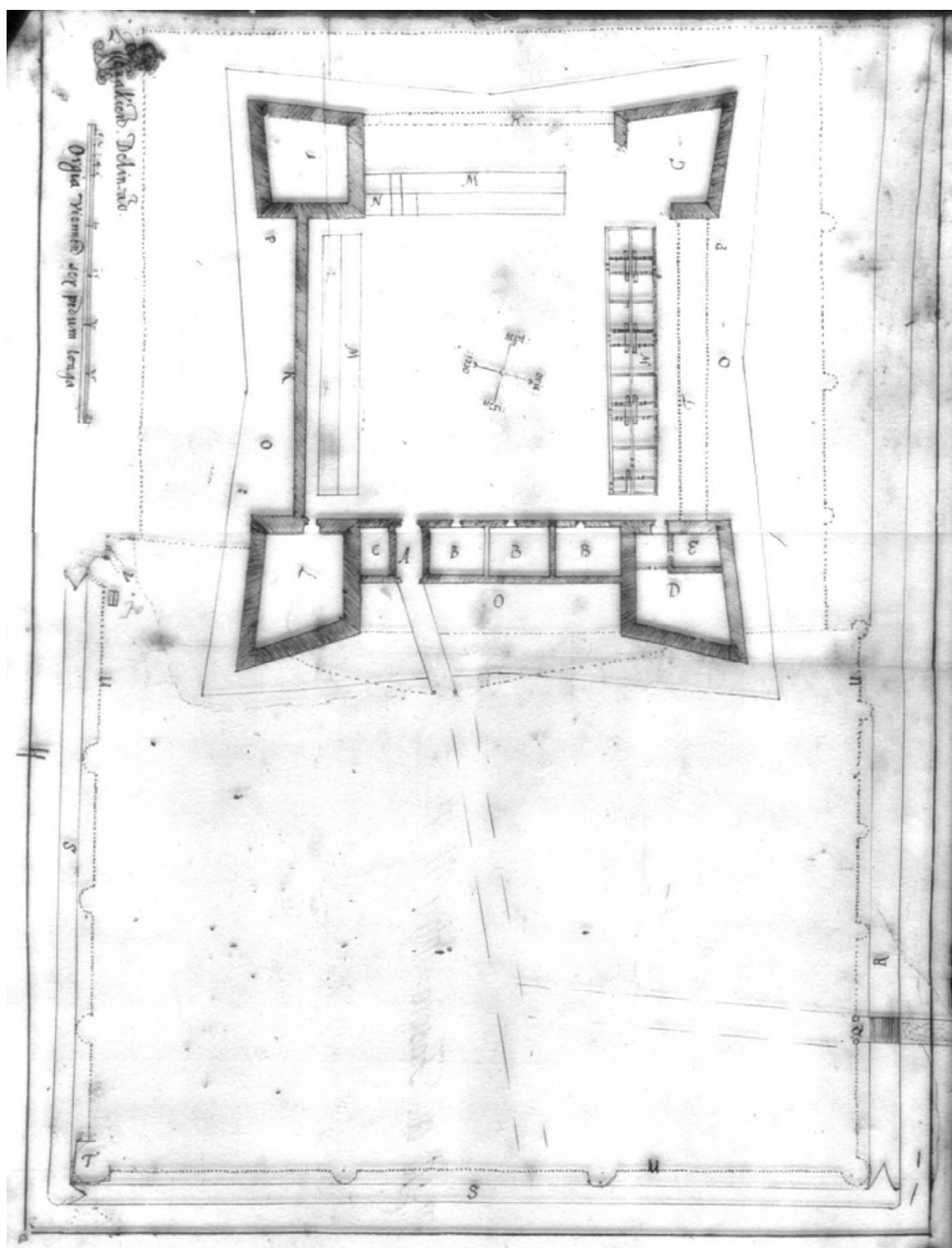
61/a. ábra. Pácin – kastély és környezete (Nováki Gyula és Sándorfi György felmérése, 1986)

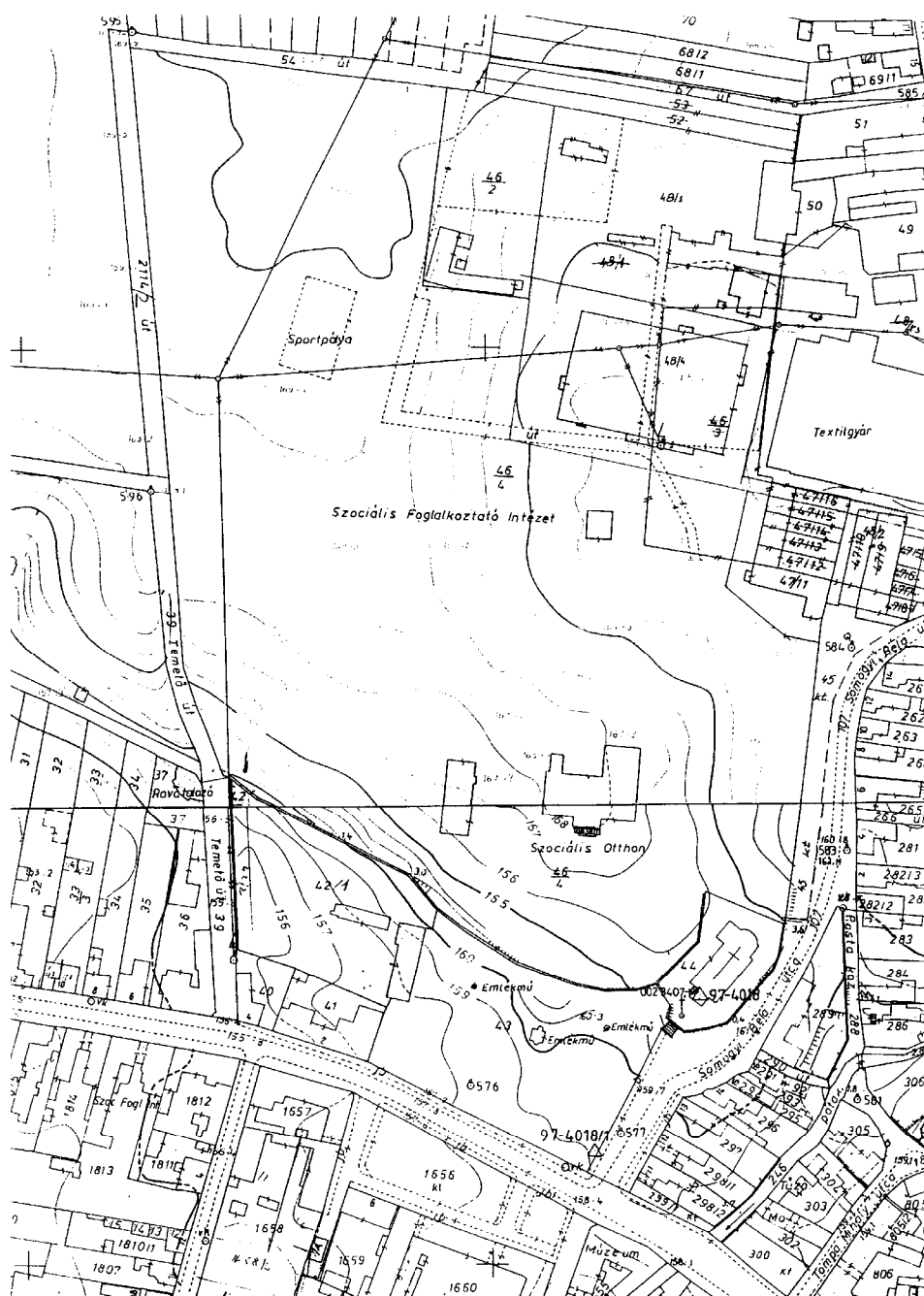
61/b. ábra. Pácín – a kastély földszinti kutatási felmérése (Feld I., 2000. nyomán)

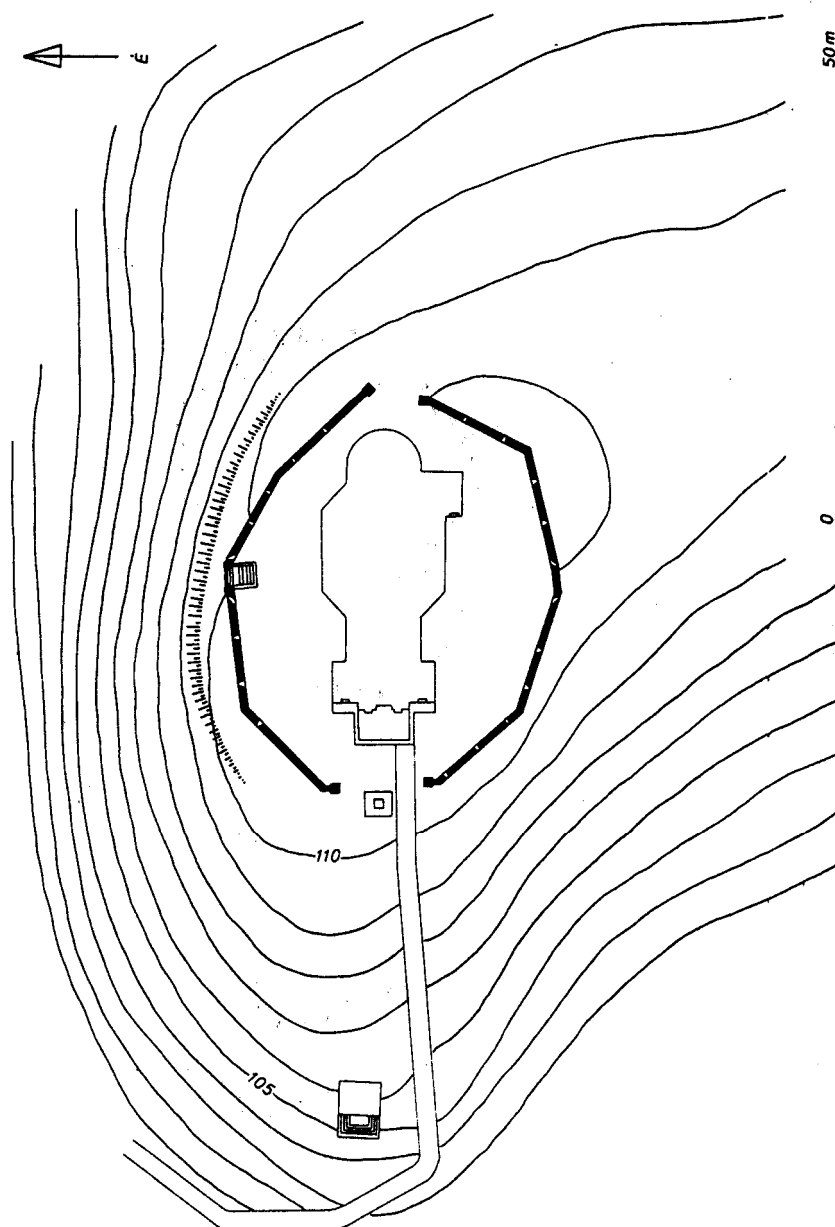
62. ábra. Putnok – Kakasvár (Nováki Gyula felmérése, 1992)

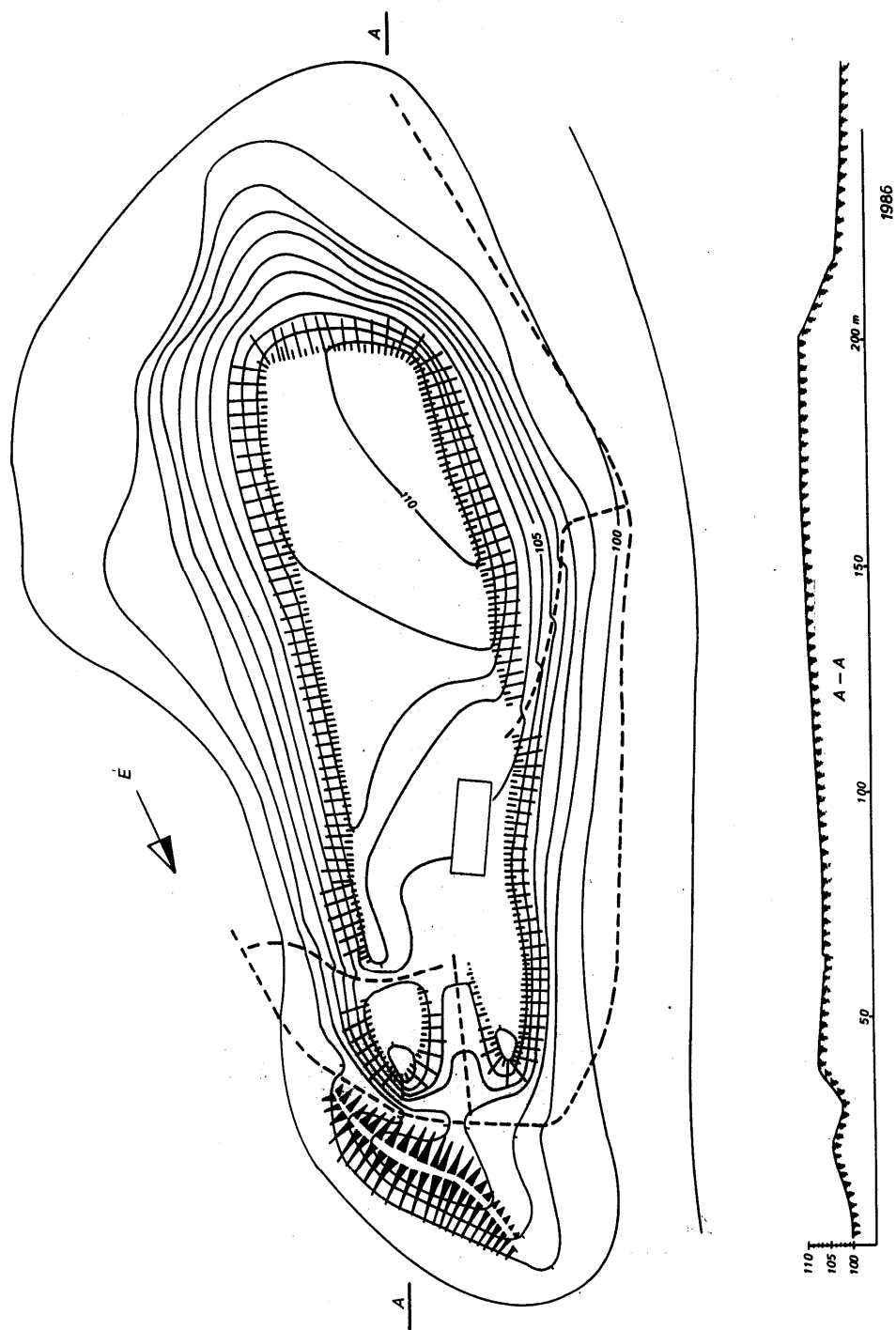
63/a. ábra. Putnok – vár és település-erődítés 1669 (MOL E 148 Fasc. 1094, Nr. 42.)

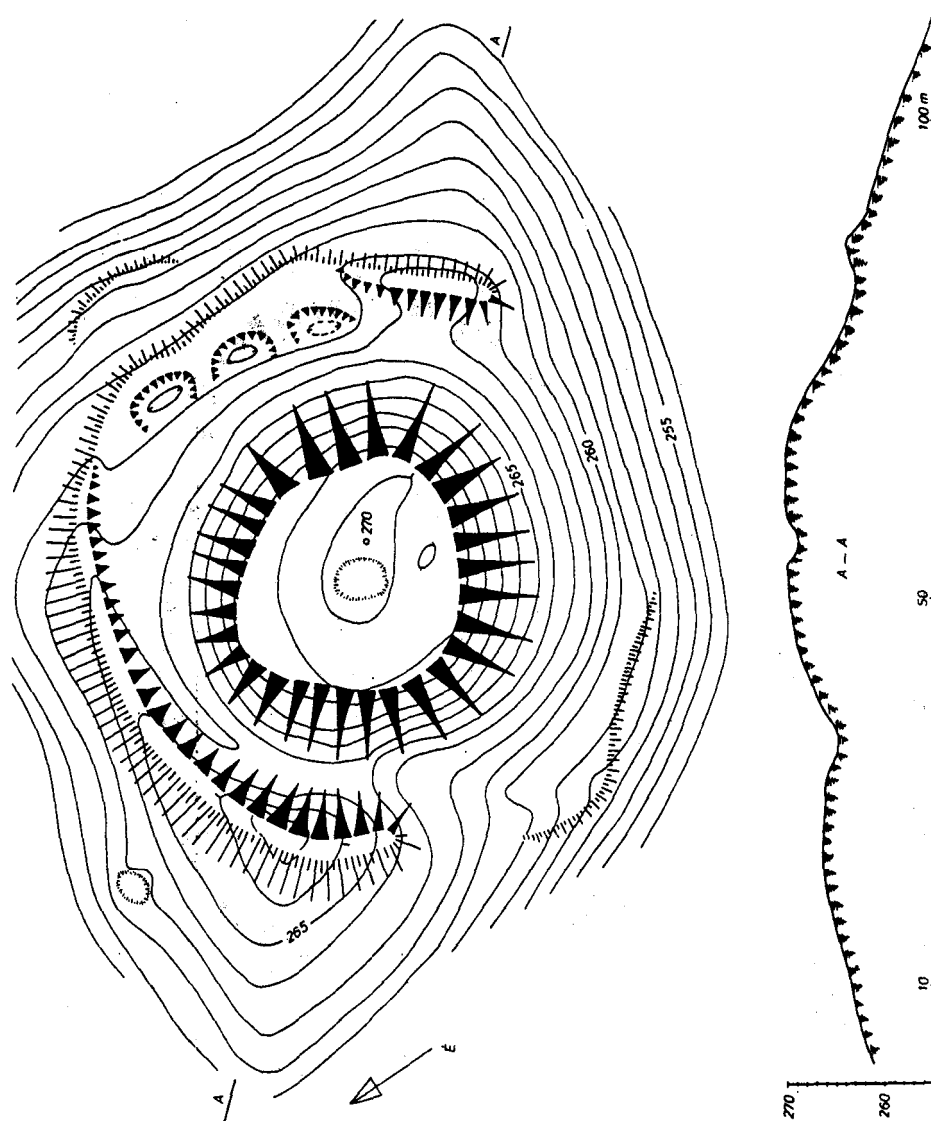
63/b. ábra. Putnok – vár és településrodtítás helye a mai településhálózatban
(M = 1 : 2880)

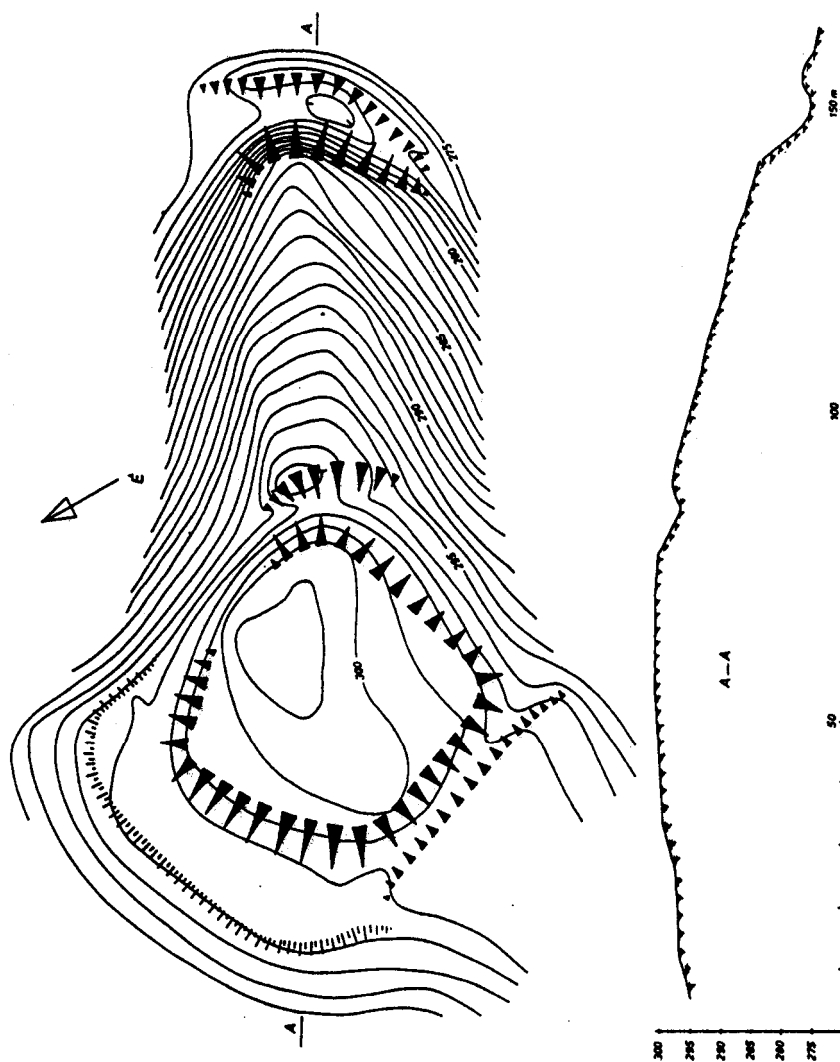
64. ábra. Rakaca – g. kat. templom erődfala (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1984)

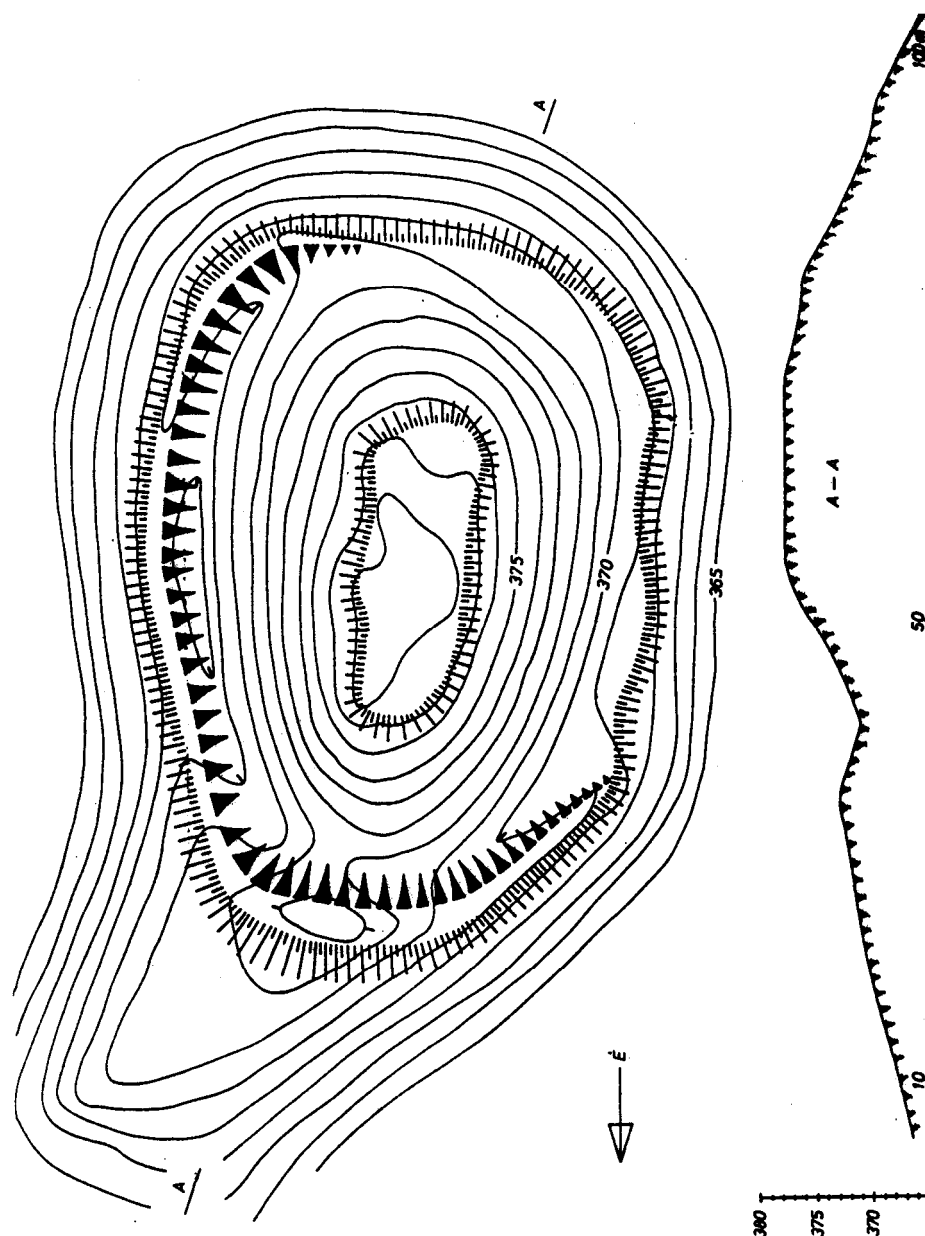
65. ábra. Révleányvár – Várdomb (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1986)

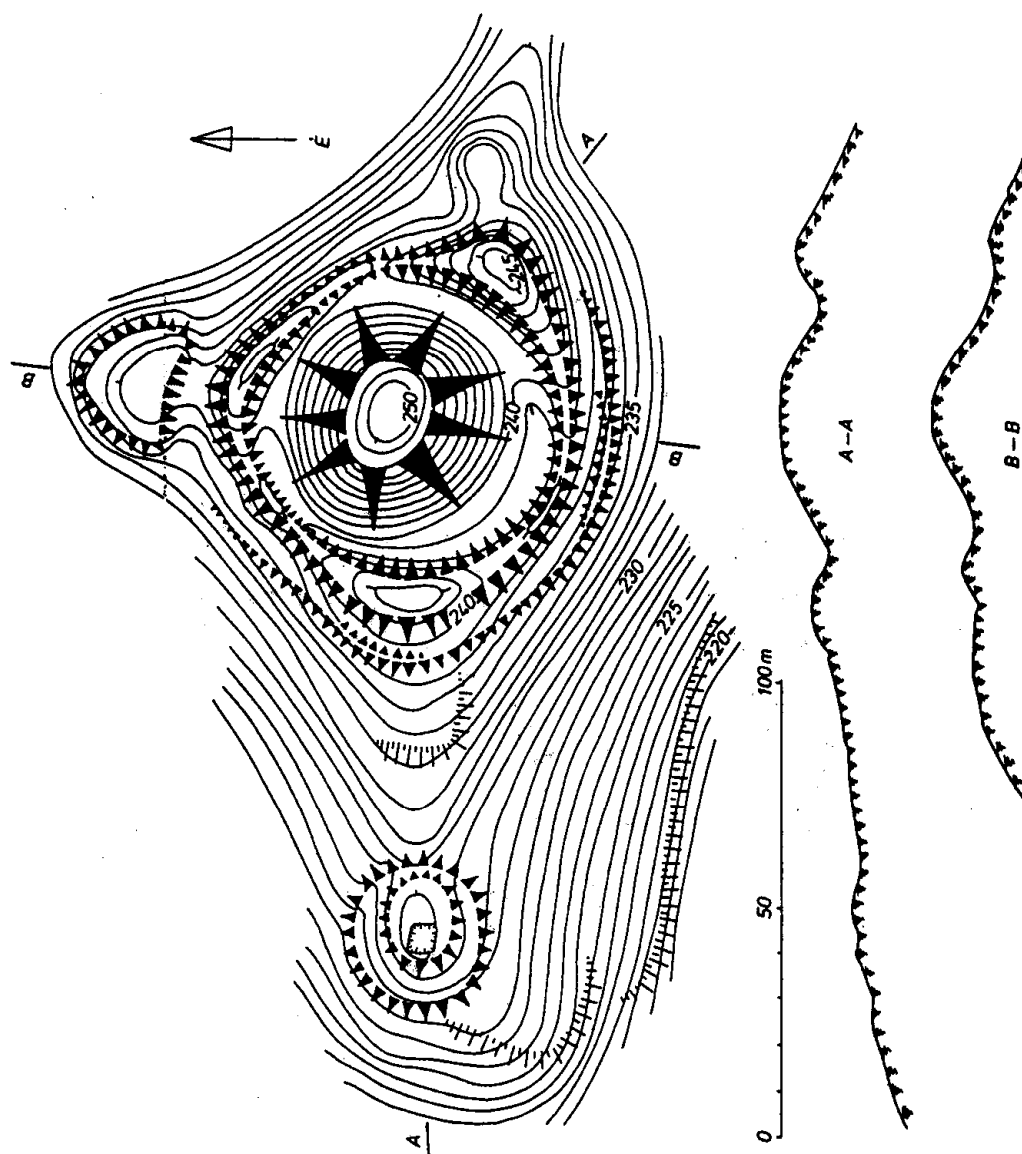
66. ábra. Sajógalgóc – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1983)

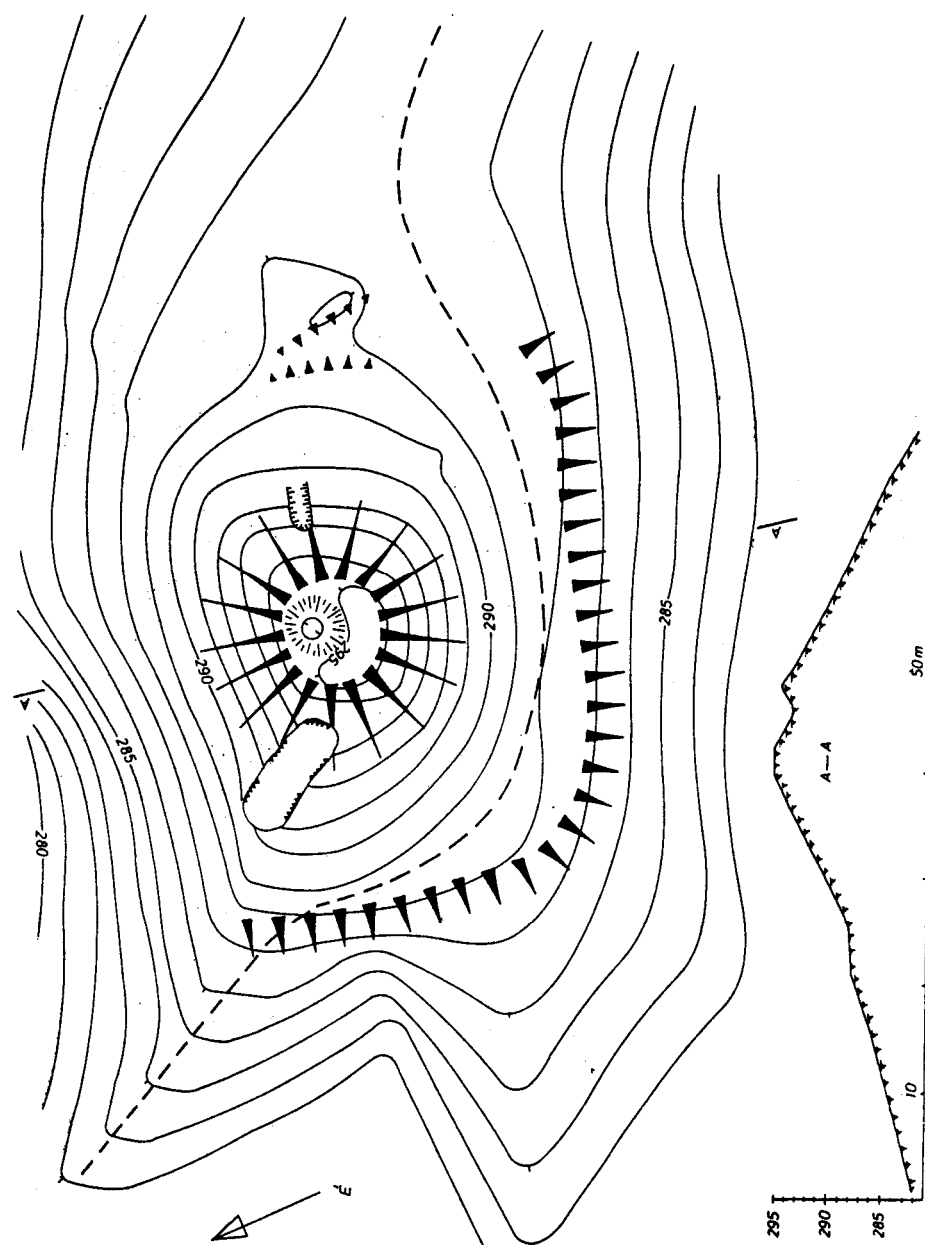
67. ábra. Sajóivánka – vár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1984)

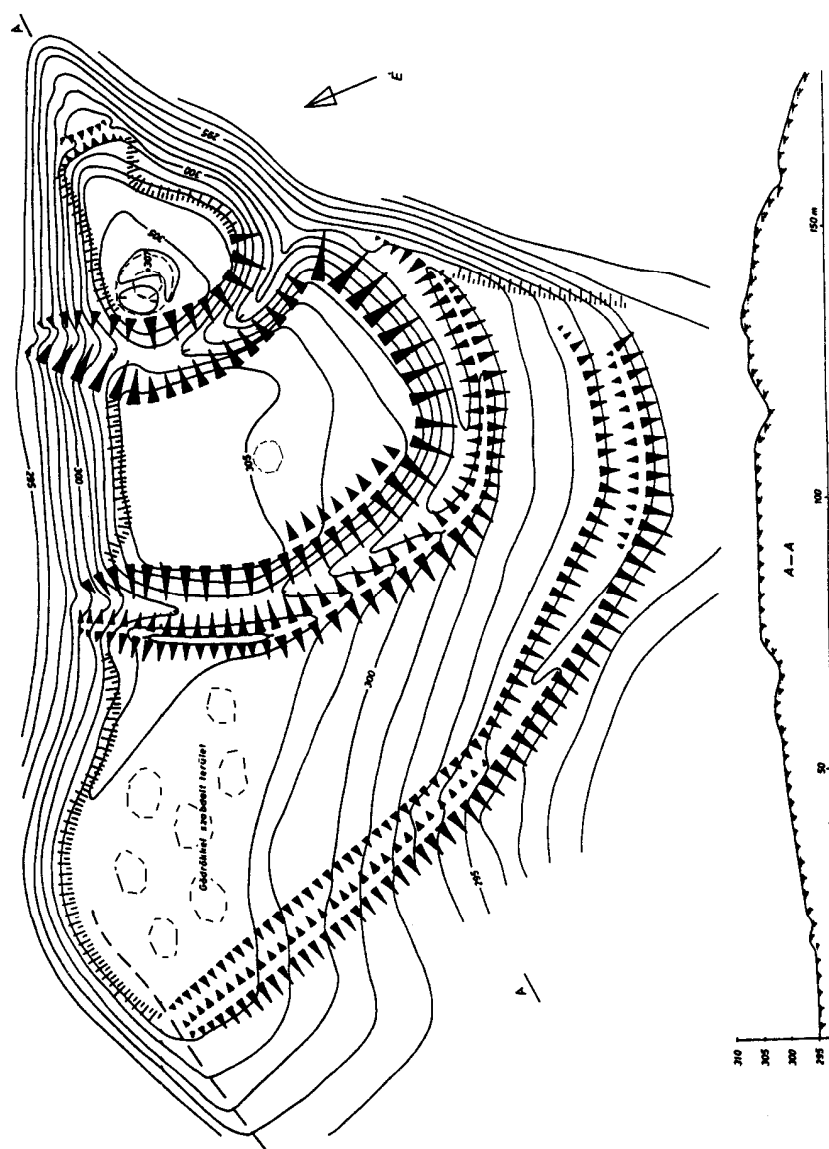
68. ábra. Sajómercse – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1985)

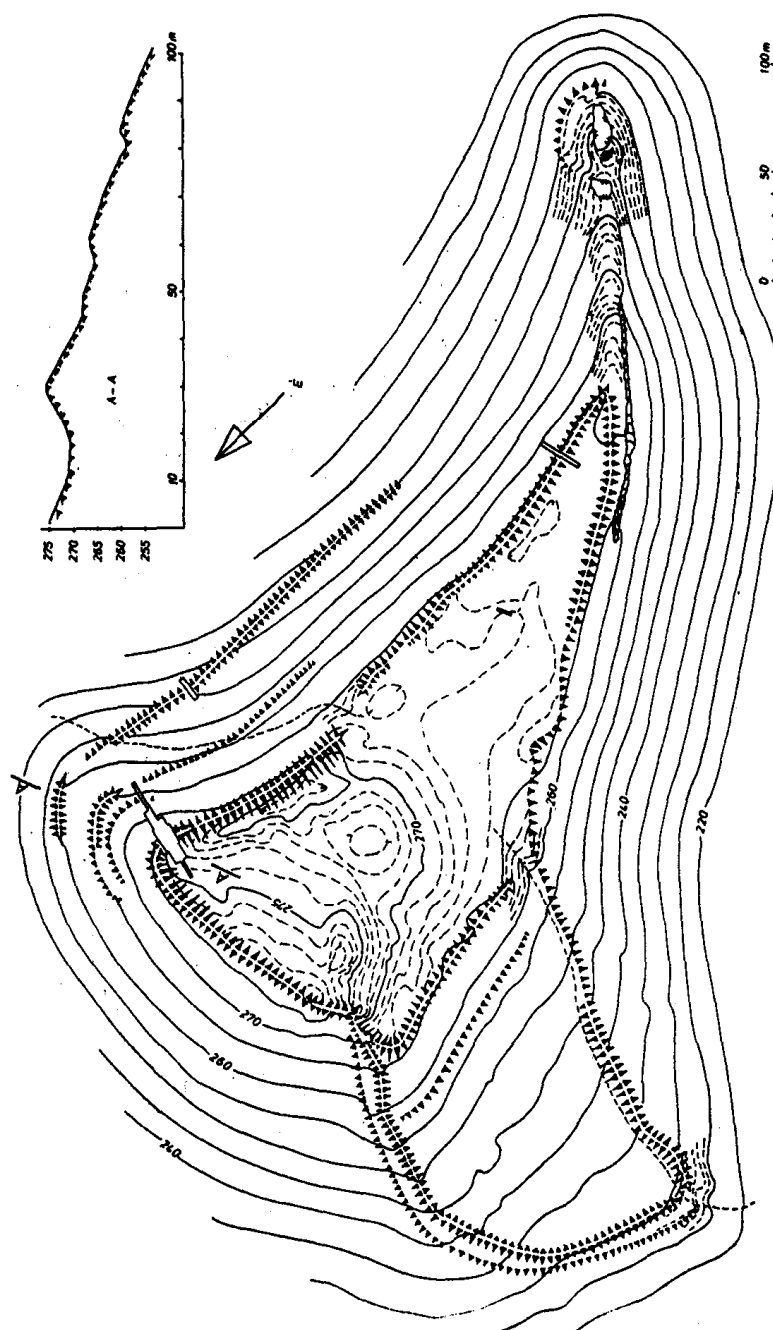
69. ábra. Sajónémeti – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1979)

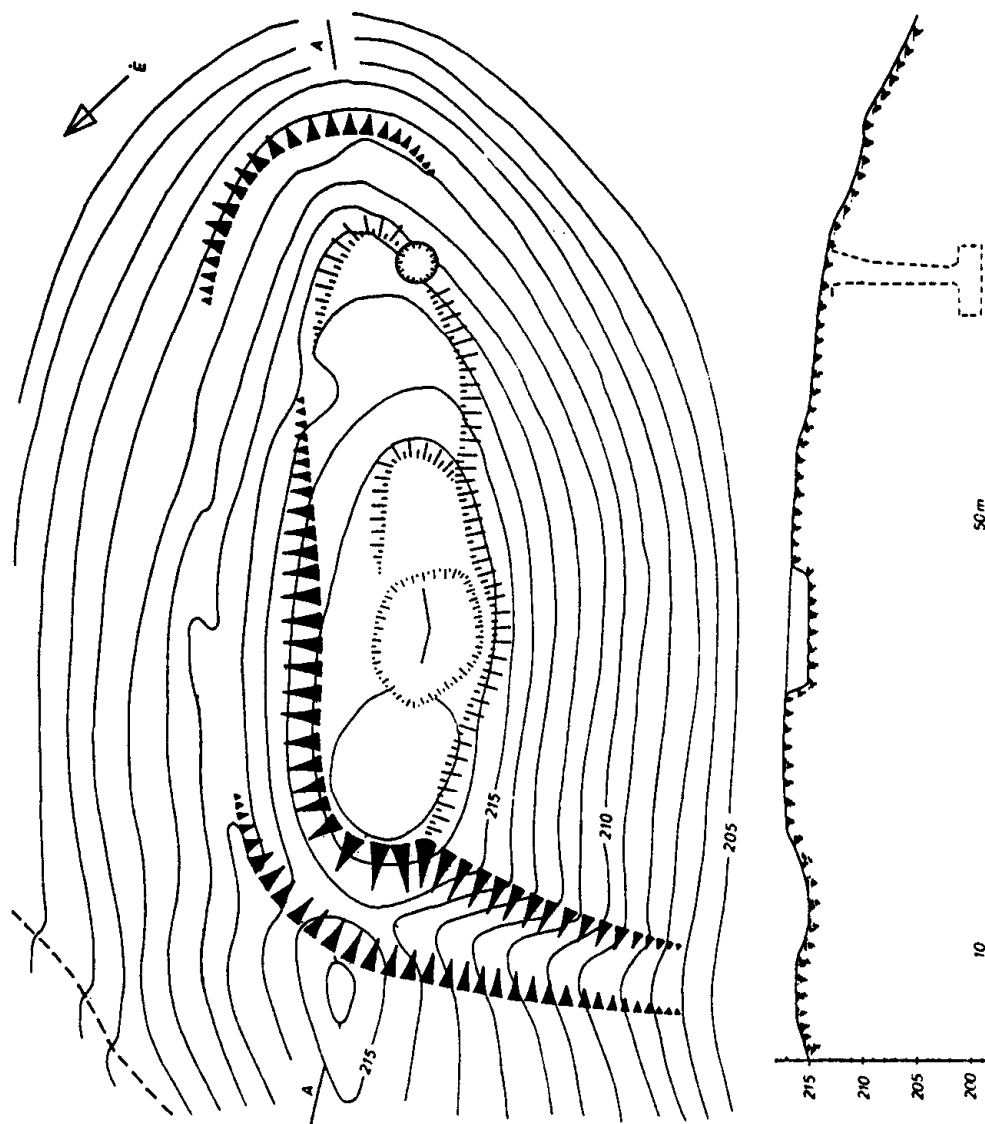
70. ábra. Sajószentpéter – Tömlöc-tető (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1988)

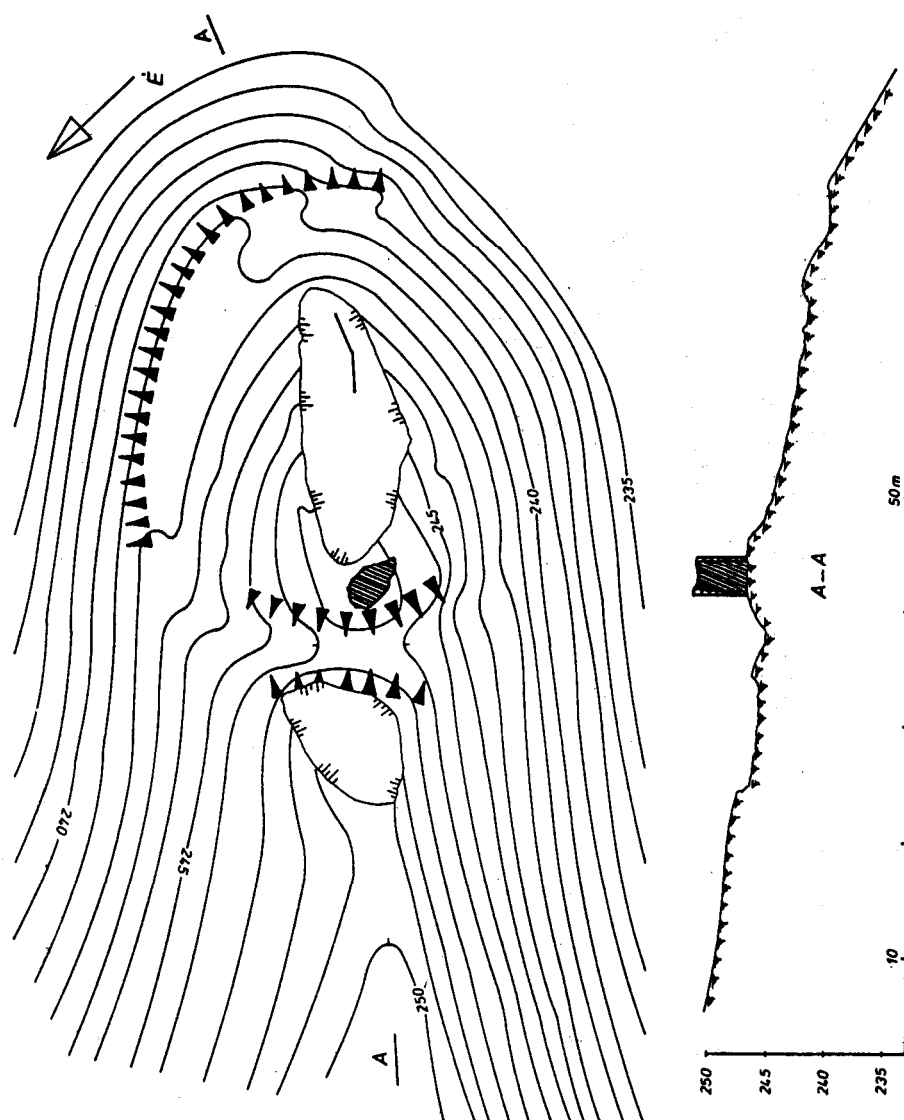
71. ábra. Sajóvelezd – Vártető (Sándorfi György és Nováki Gyula 1985. évi felmérése, Feld István 2003. évi kiegészítésével)

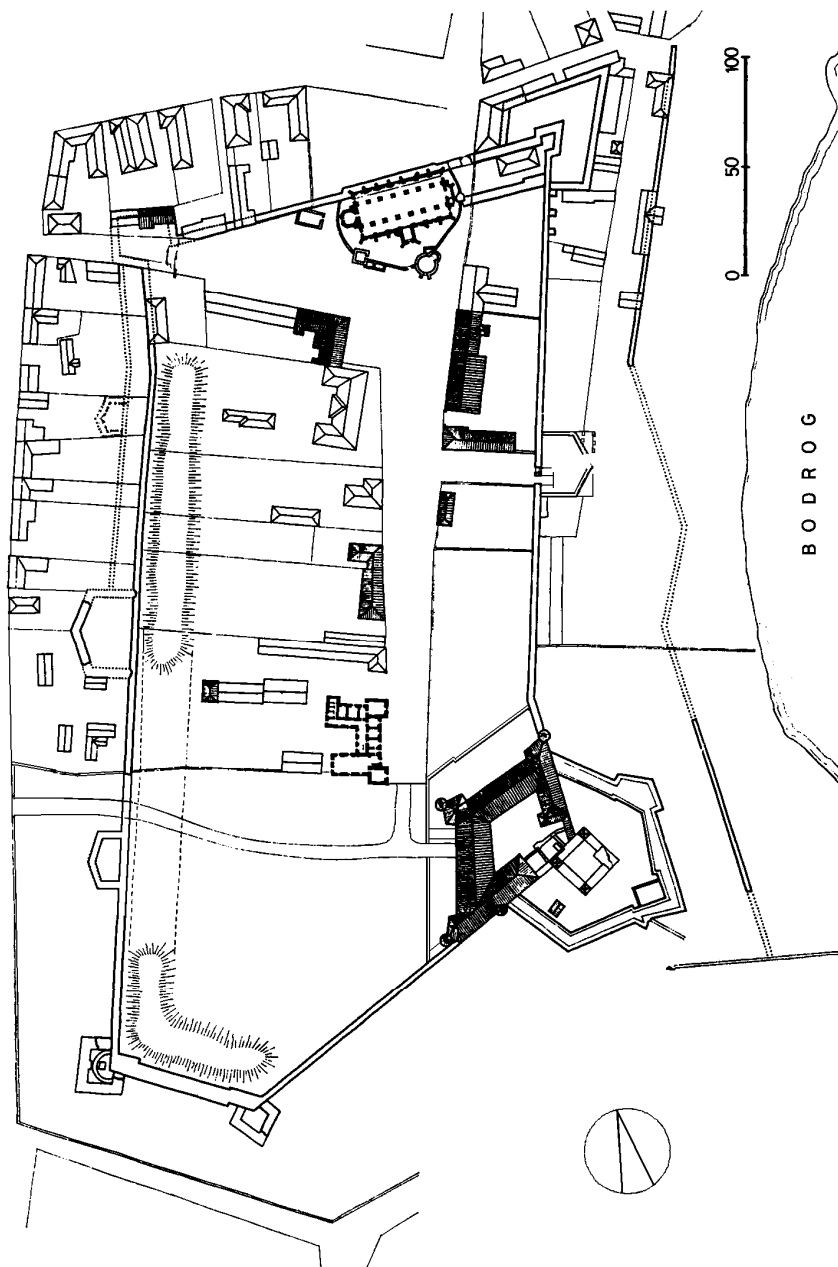
72. ábra. Sály –Latorvár-tető és Örsúr vára a kutatóárokok feltüntetésével
(Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1975, 1980, 1983)

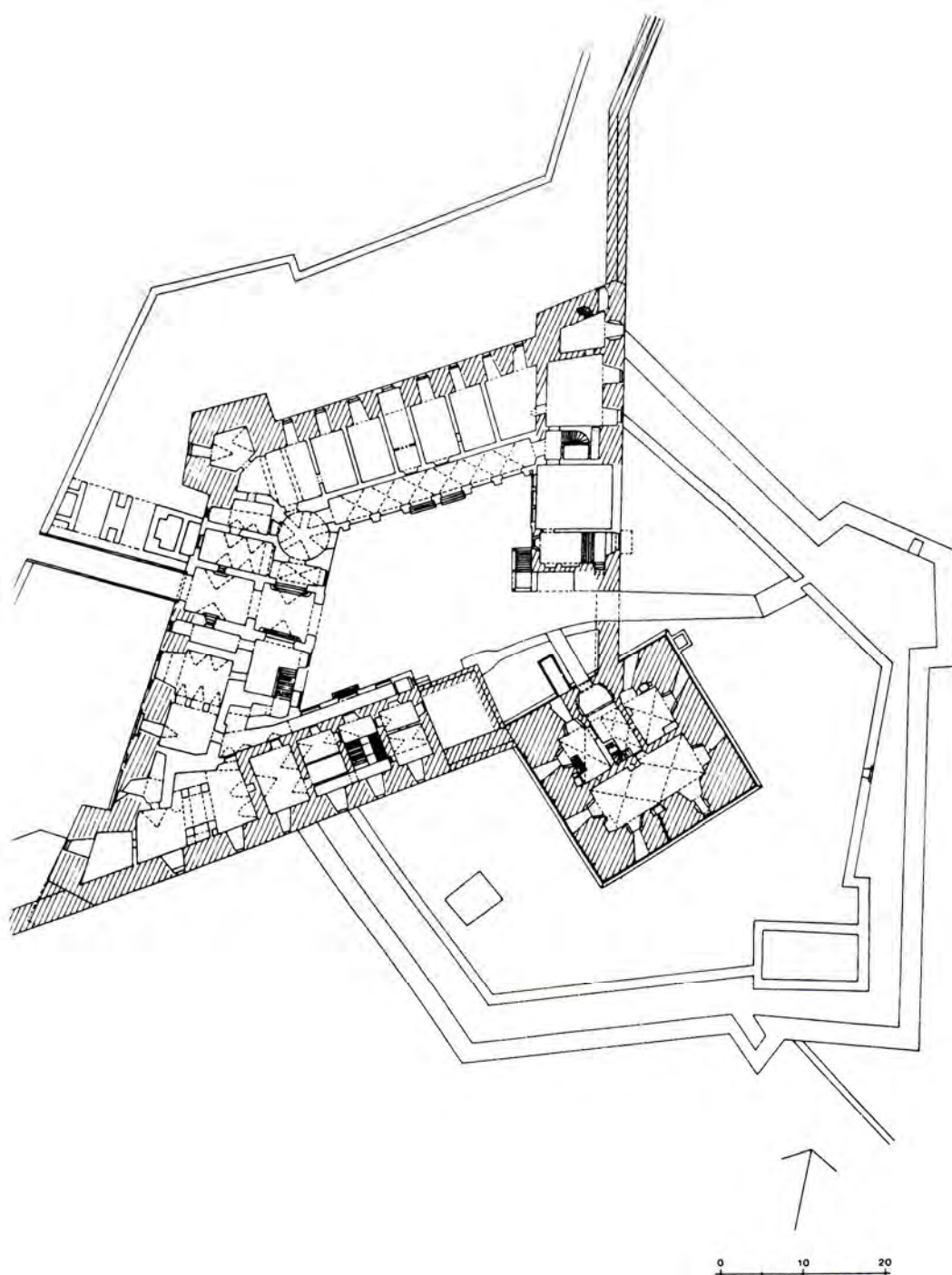
73. ábra. Sály – Léleklyuk-tető (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1982)

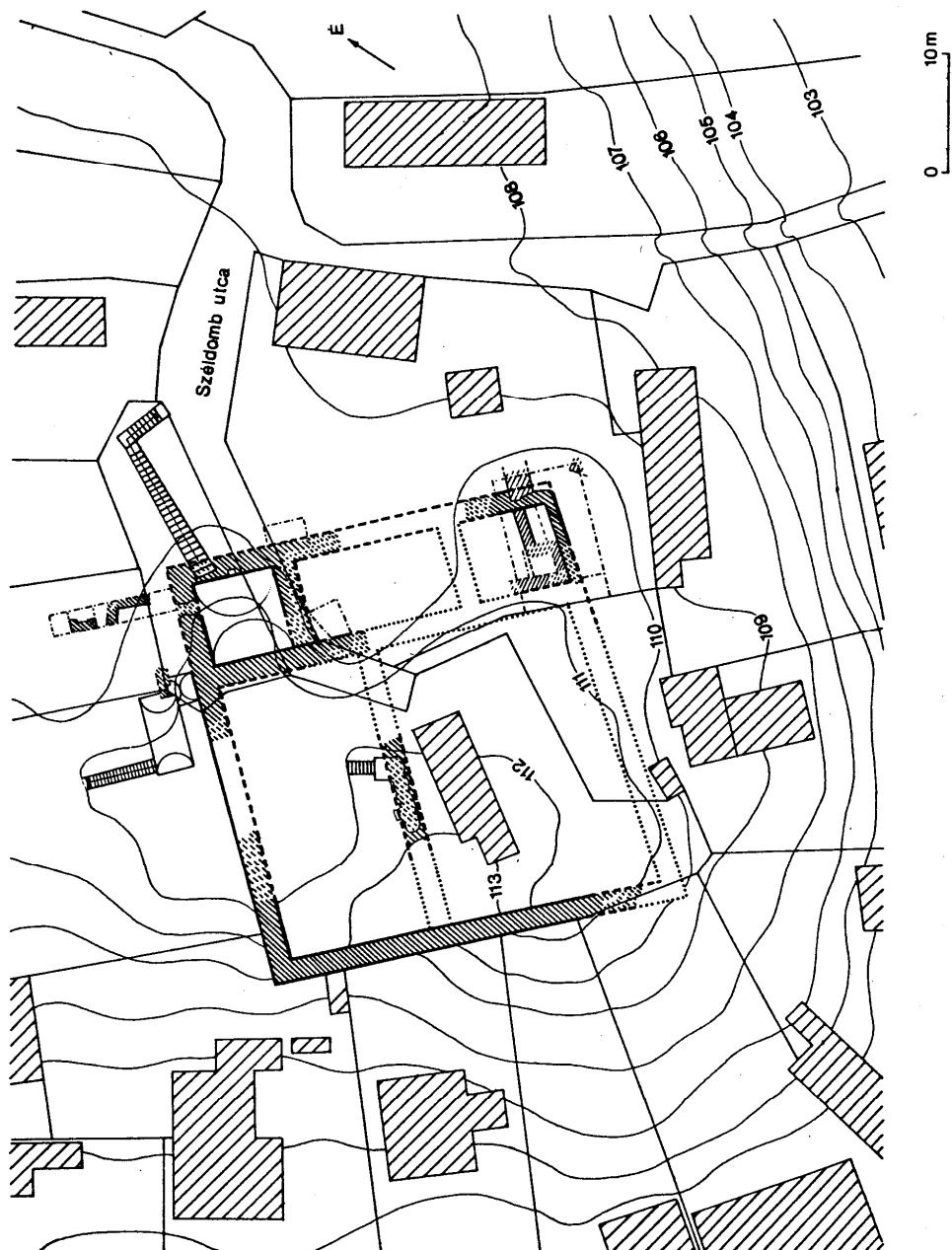
74. ábra. Sály – Latorvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1983)

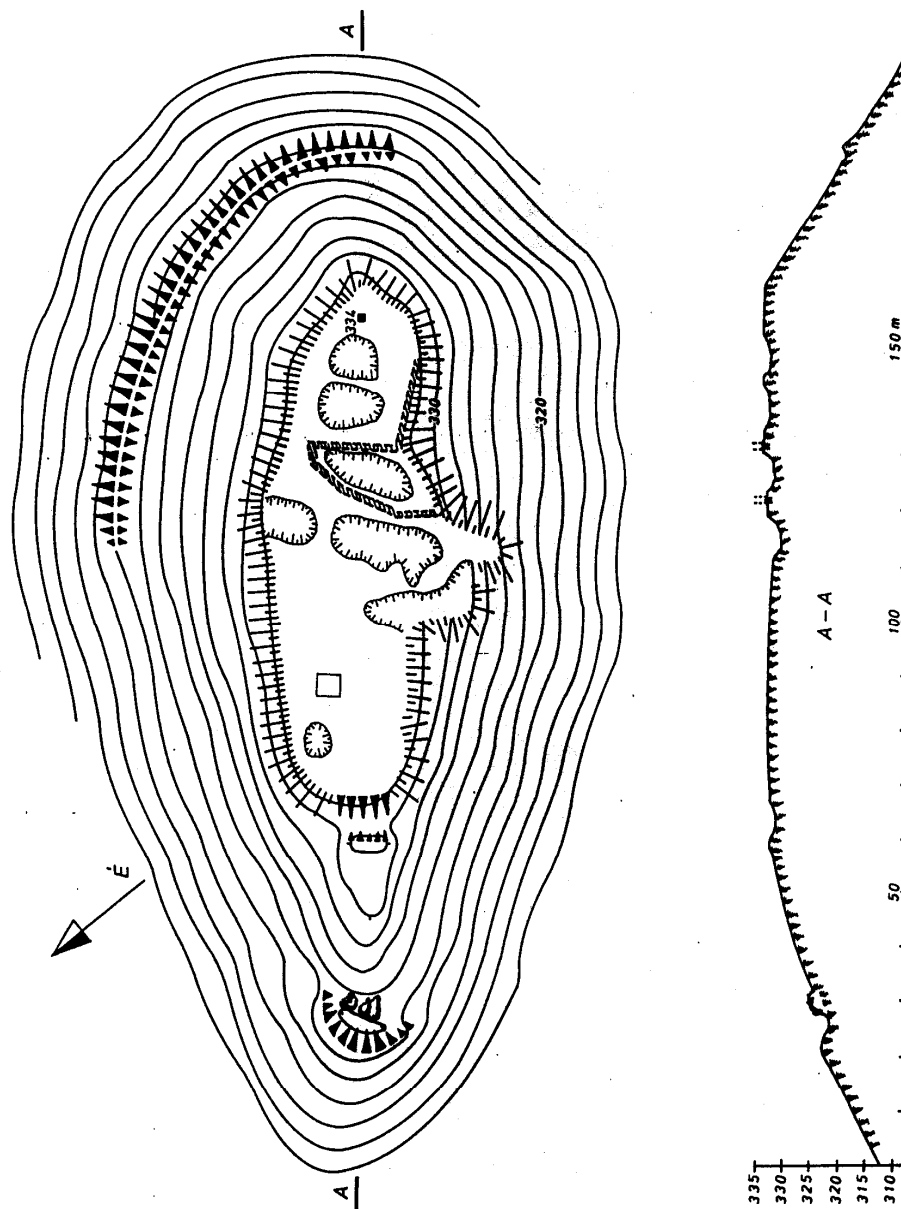
75/a. ábra. Sárospatak – vár és városerődítés, helyszínvázlat
(Détszy M., 2002. felhasználásával)

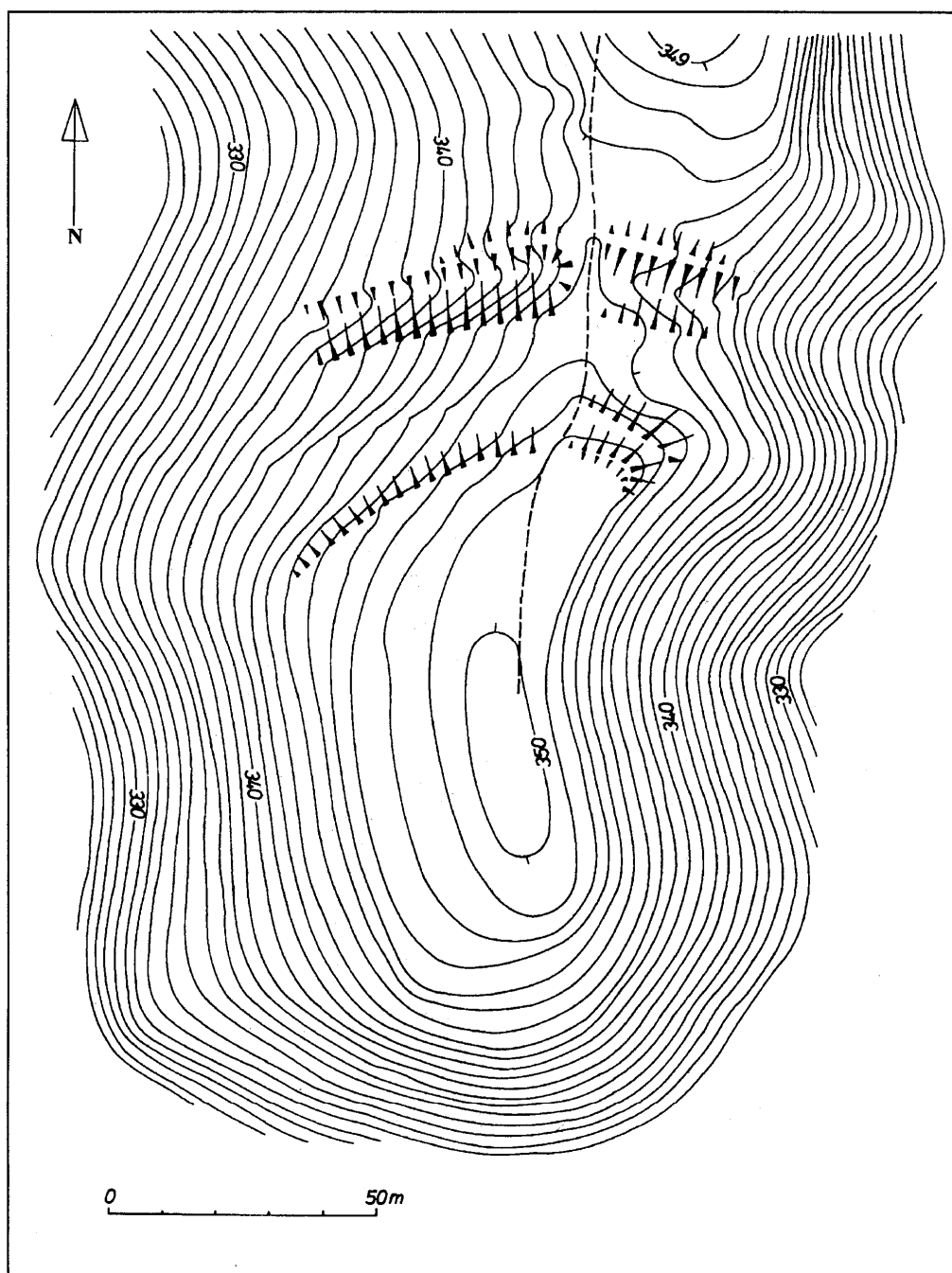
75/b. ábra. Sárospatak – vár, földszinti alaprajz a legkorábbi periódus jelzésével
(Feld I., 2000. nyomán)

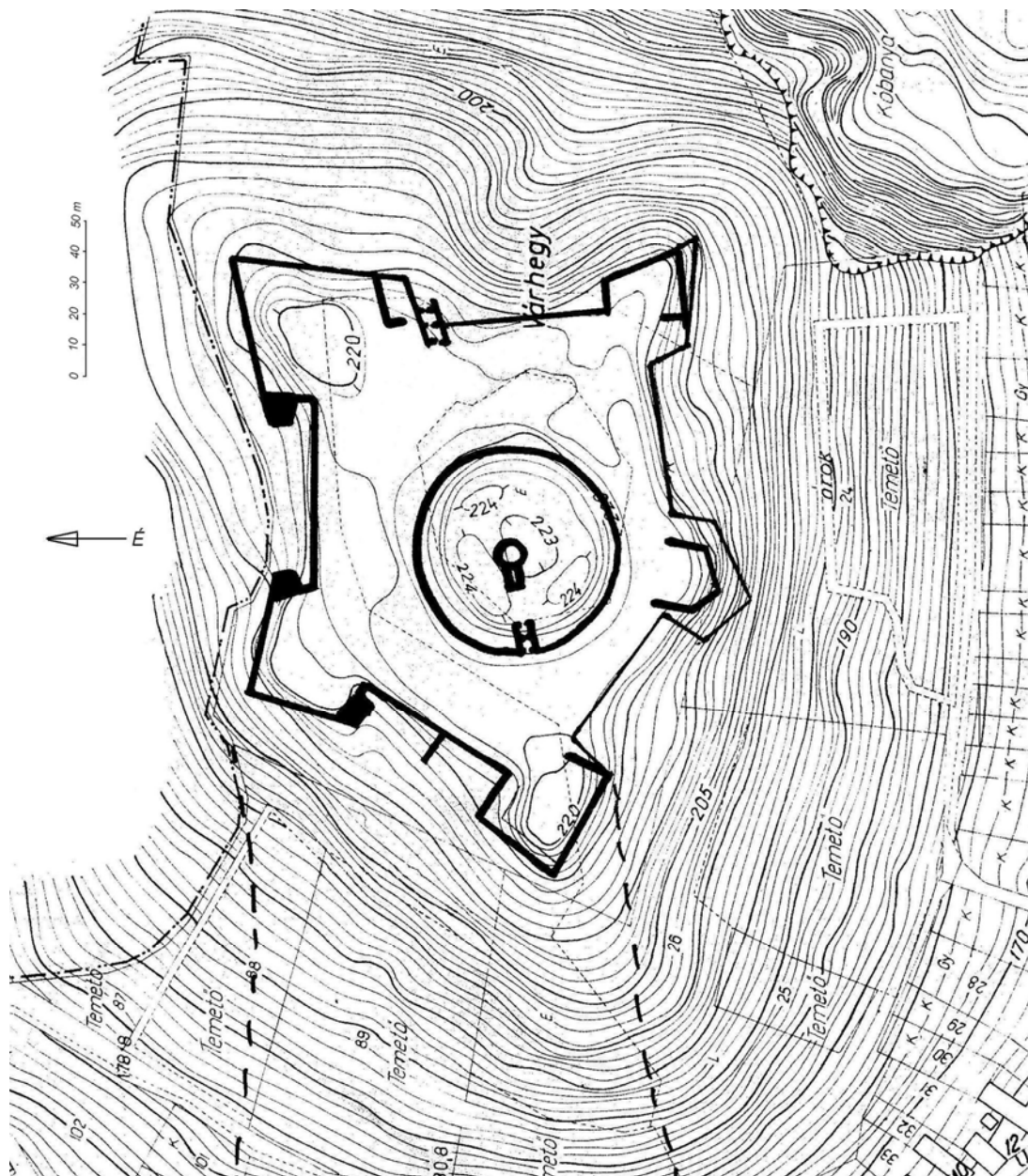
76. ábra. Sárospatak-Héce – castellum (Dankó K., 1992. nyomán)

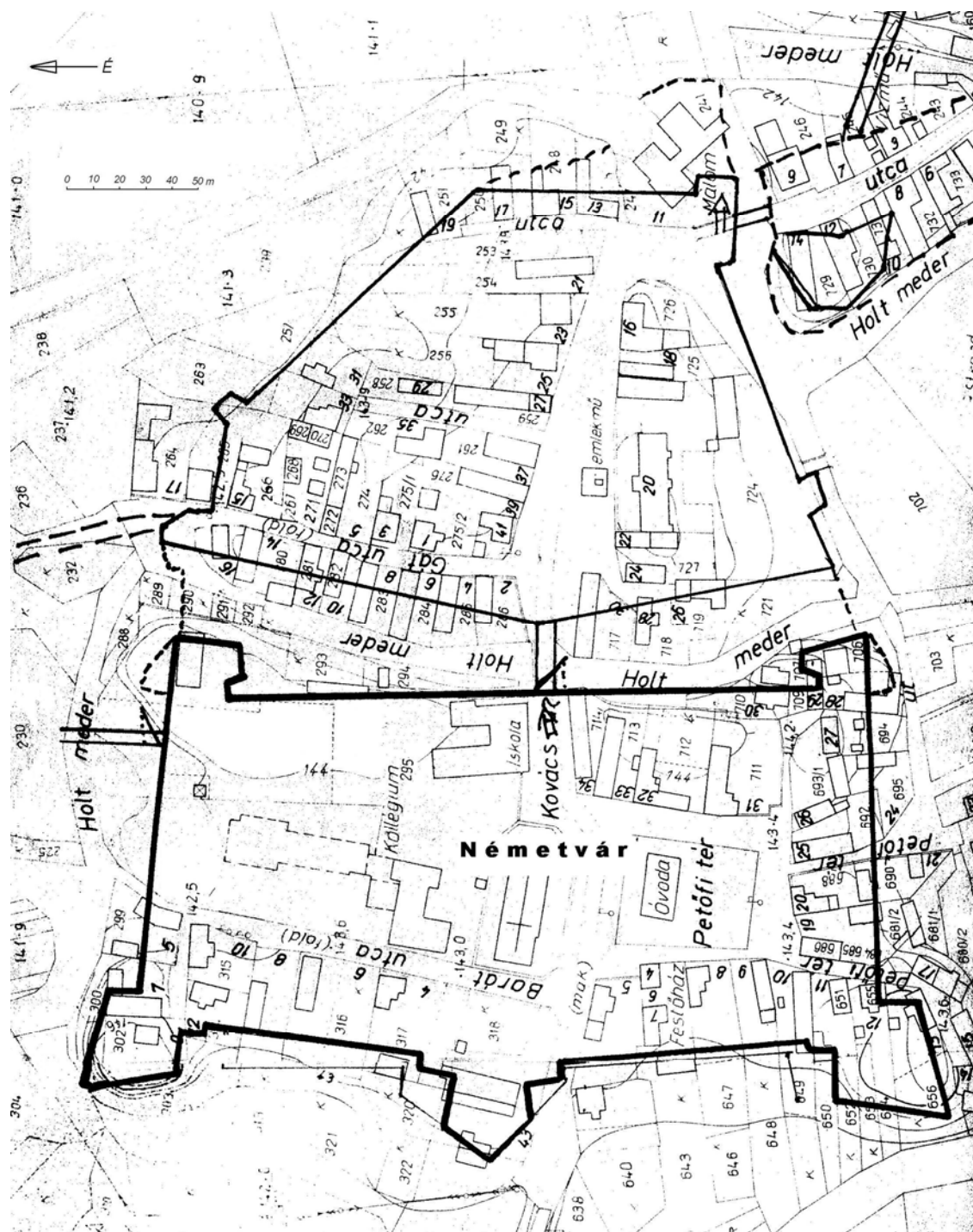
77. ábra. Sátoraljaújhely – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1986)

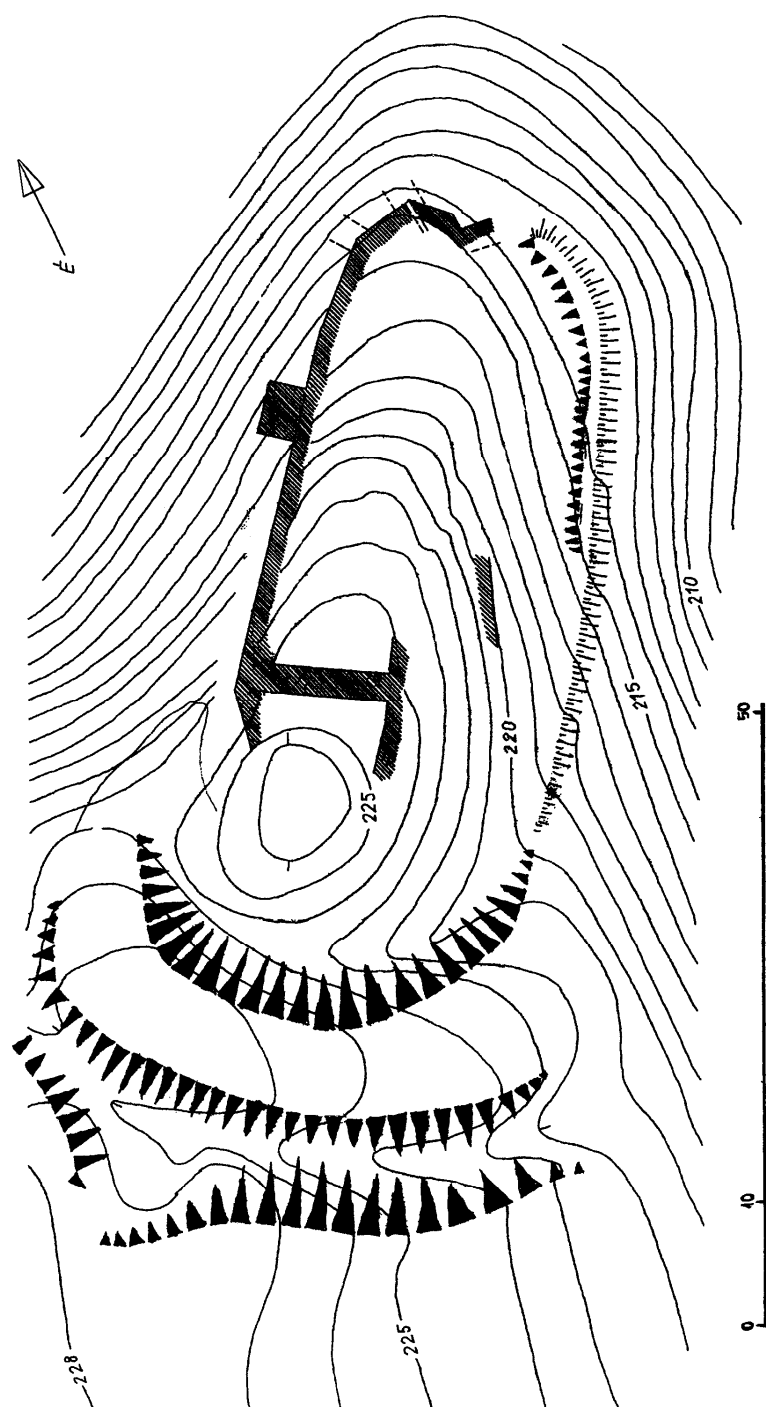
78. ábra. Serényfalva – Zsidóvár (Nováki Gyula felmérése, 2000)

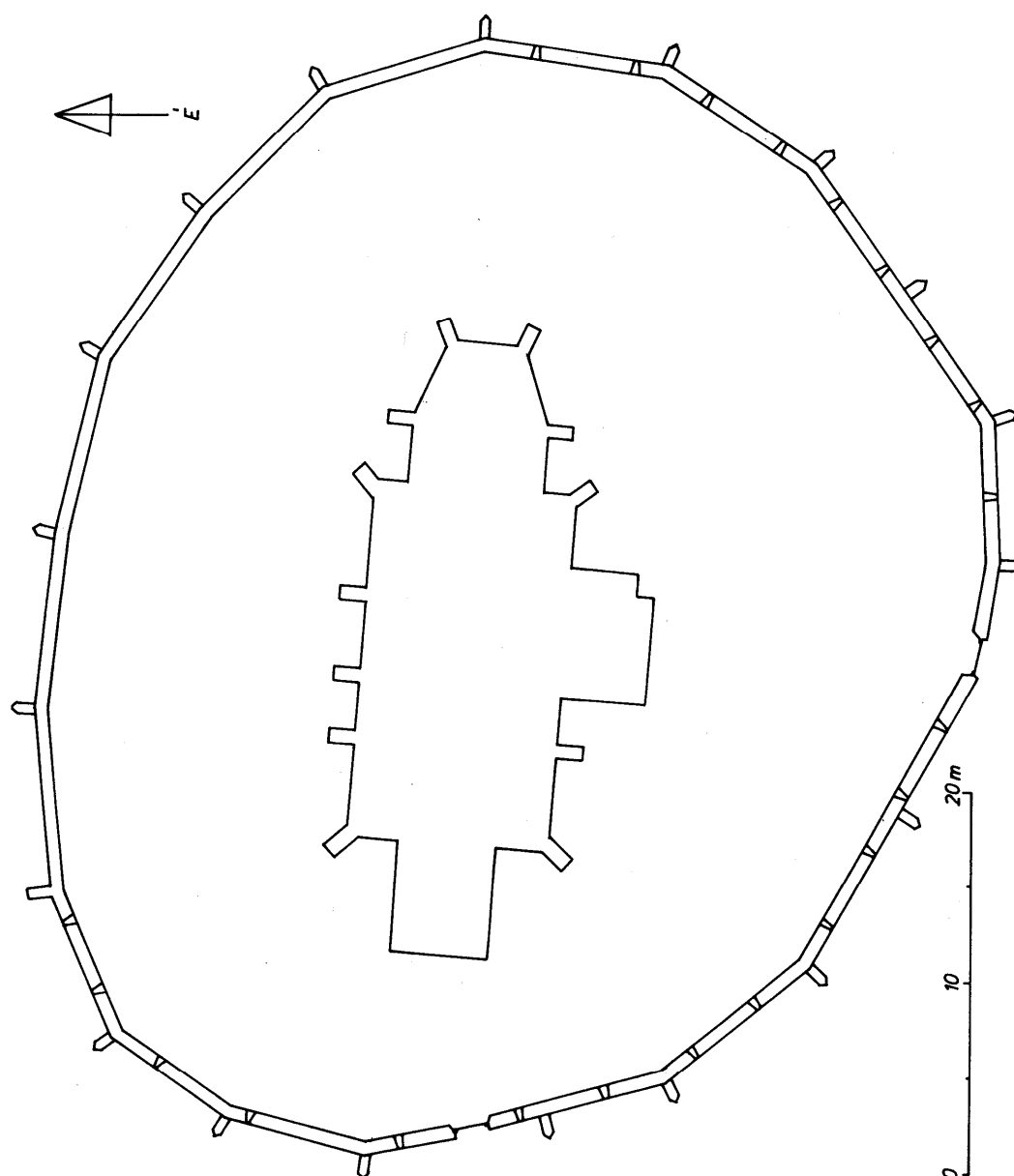
79/b. ábra. Szendrő – Felsővár (Várhegy) (Bodnár Tamás rekonstrukciója)

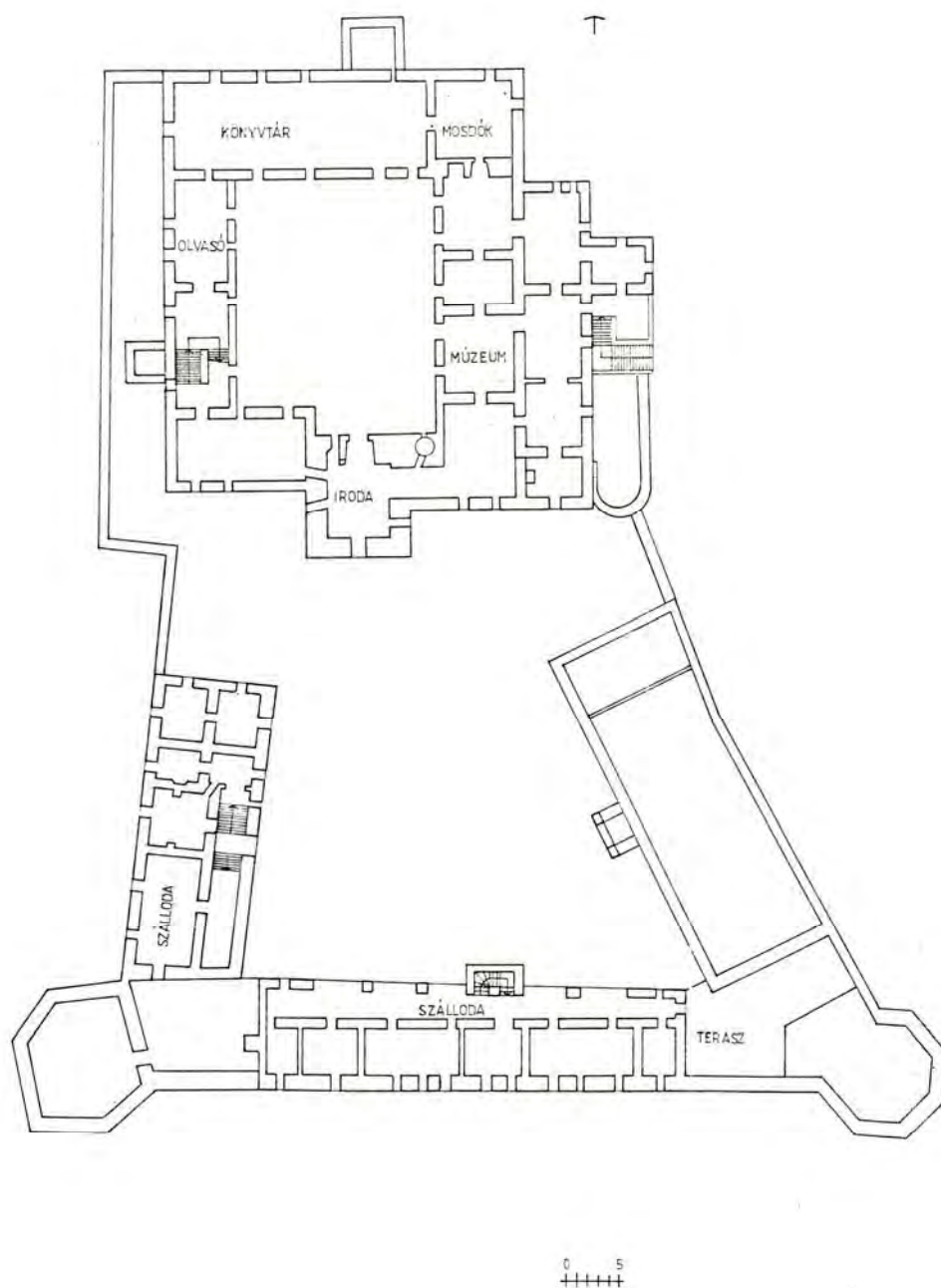
79/c. ábra. Szendrő – Németvár helye a mai településhálózatban (Bodnár Tamás rekonstrukciója)

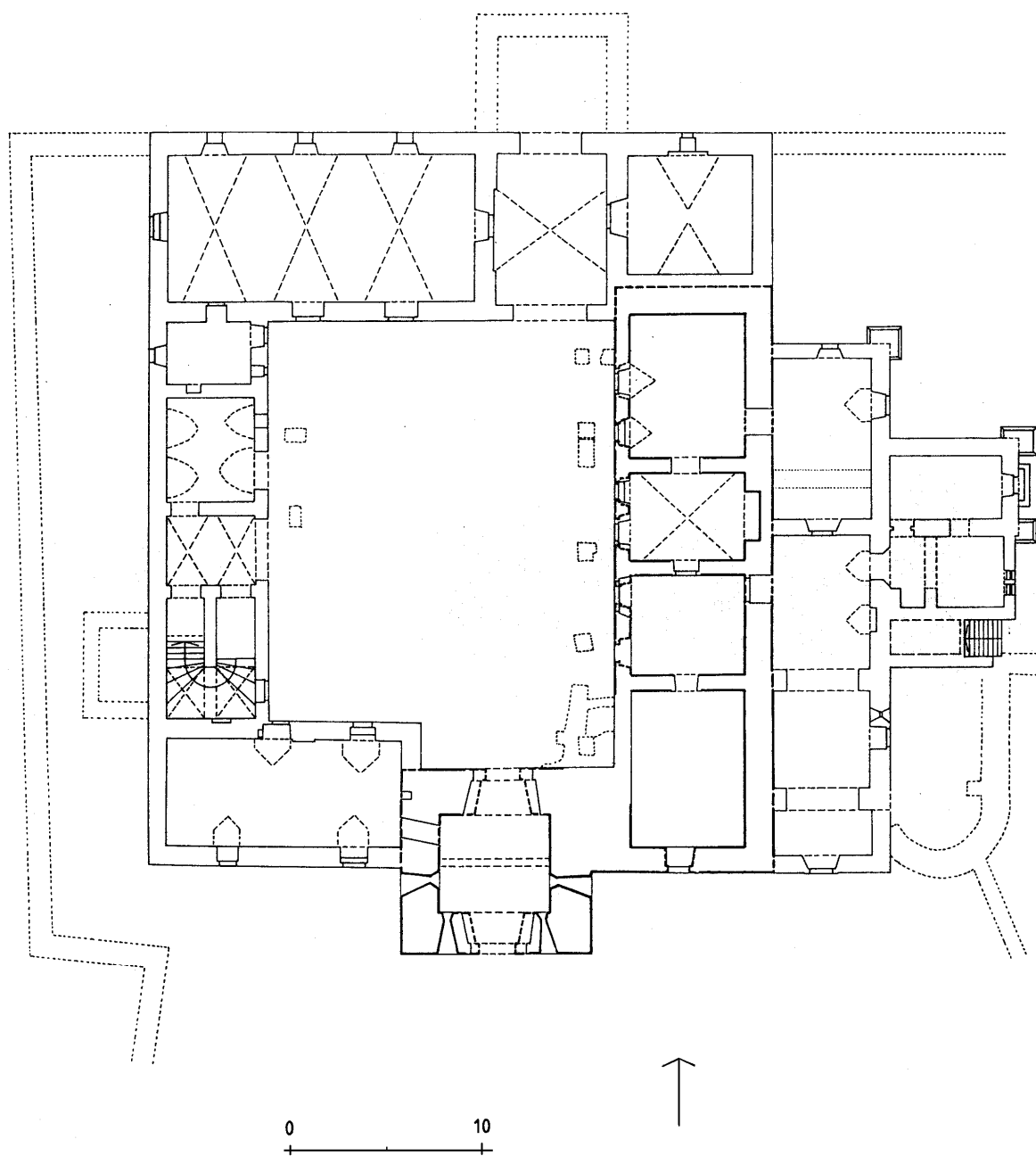
80. ábra. Szendrölád –Vár-tető (Sándorfi György és Nováki Gyula 1985. évi felmérése, Sárközy Sebestyén 2004. évi kiegészítése)

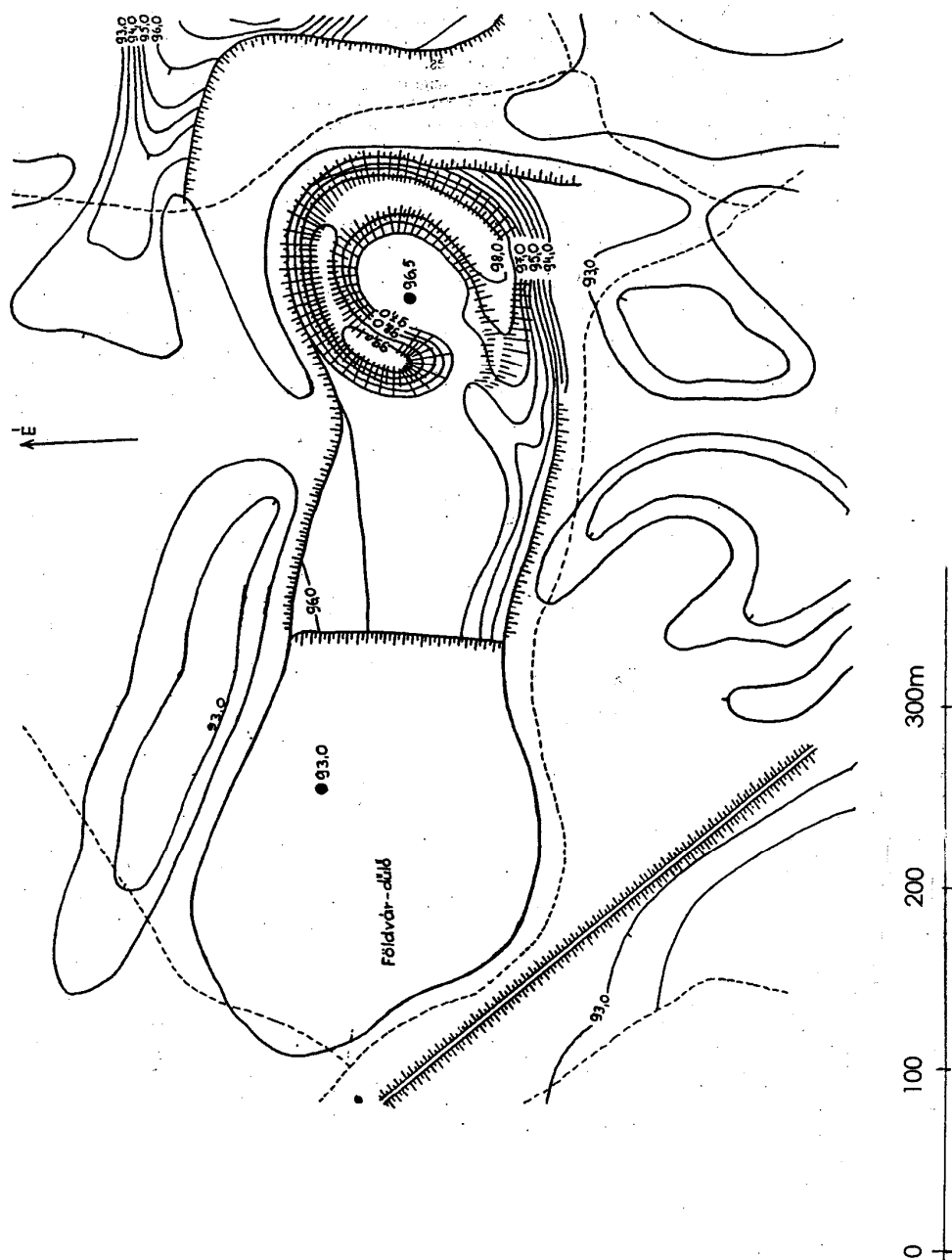
81. ábra. Szerencs – ref. templom erődfala (Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén felmérése, 1997)

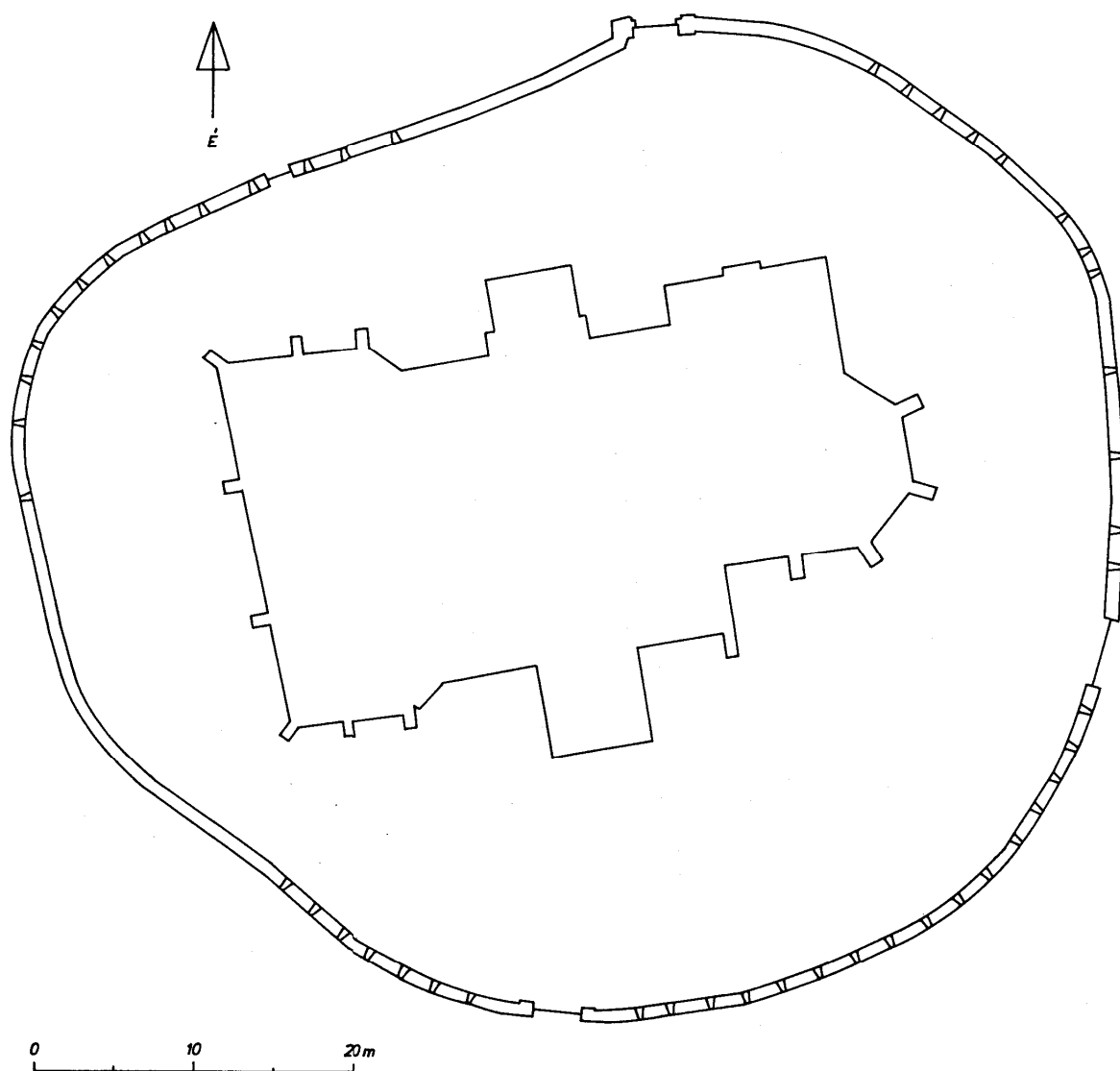
82/a. ábra. Szerencs – a vár helyszínrajza (László Cs., é.n. nyomán)

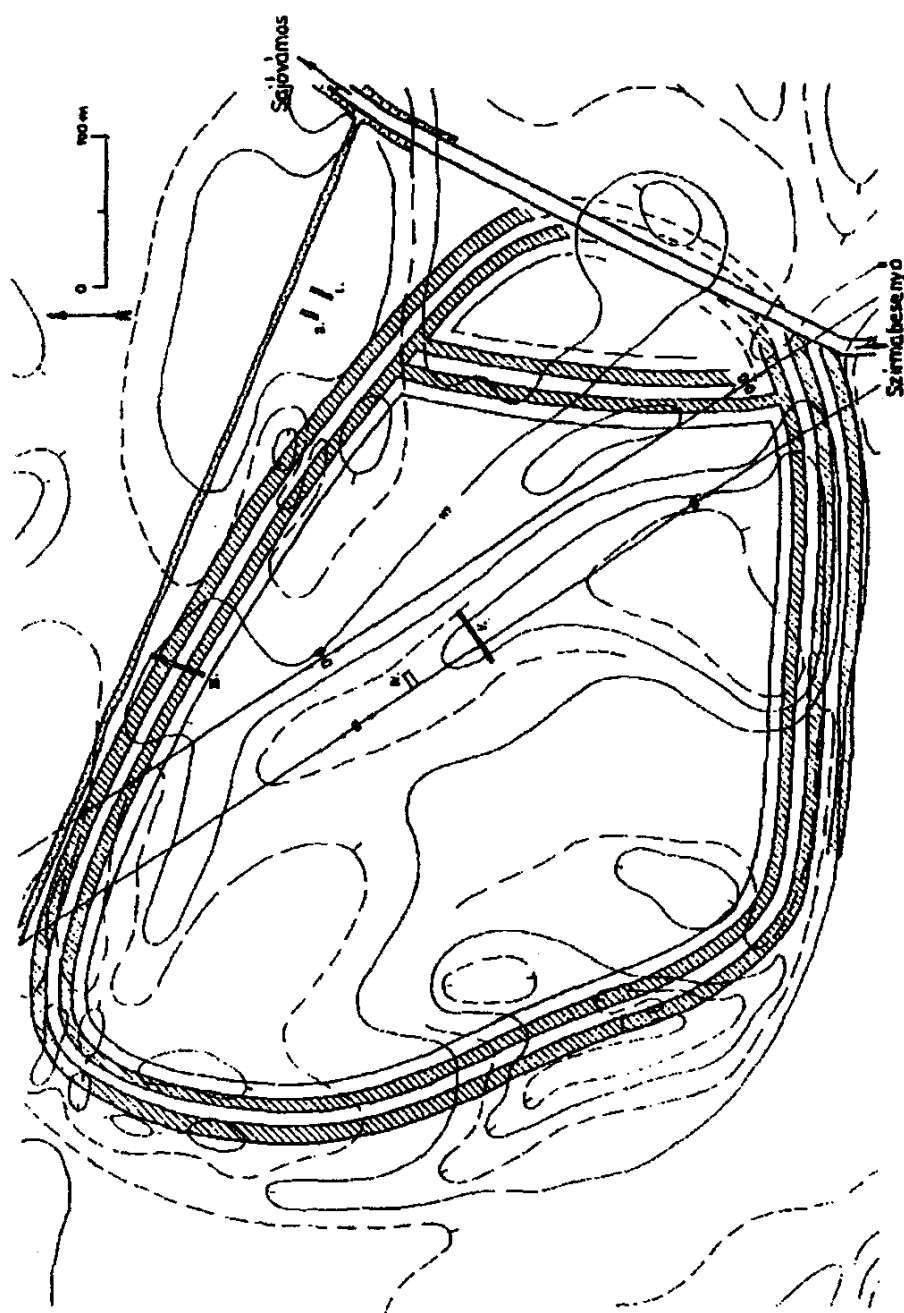
82/b. ábra. Szerencs – vár, a Belsővár földszinti alaprajz a legkorábbi periódus jelzésével (Feld I., 2000. nyomán)

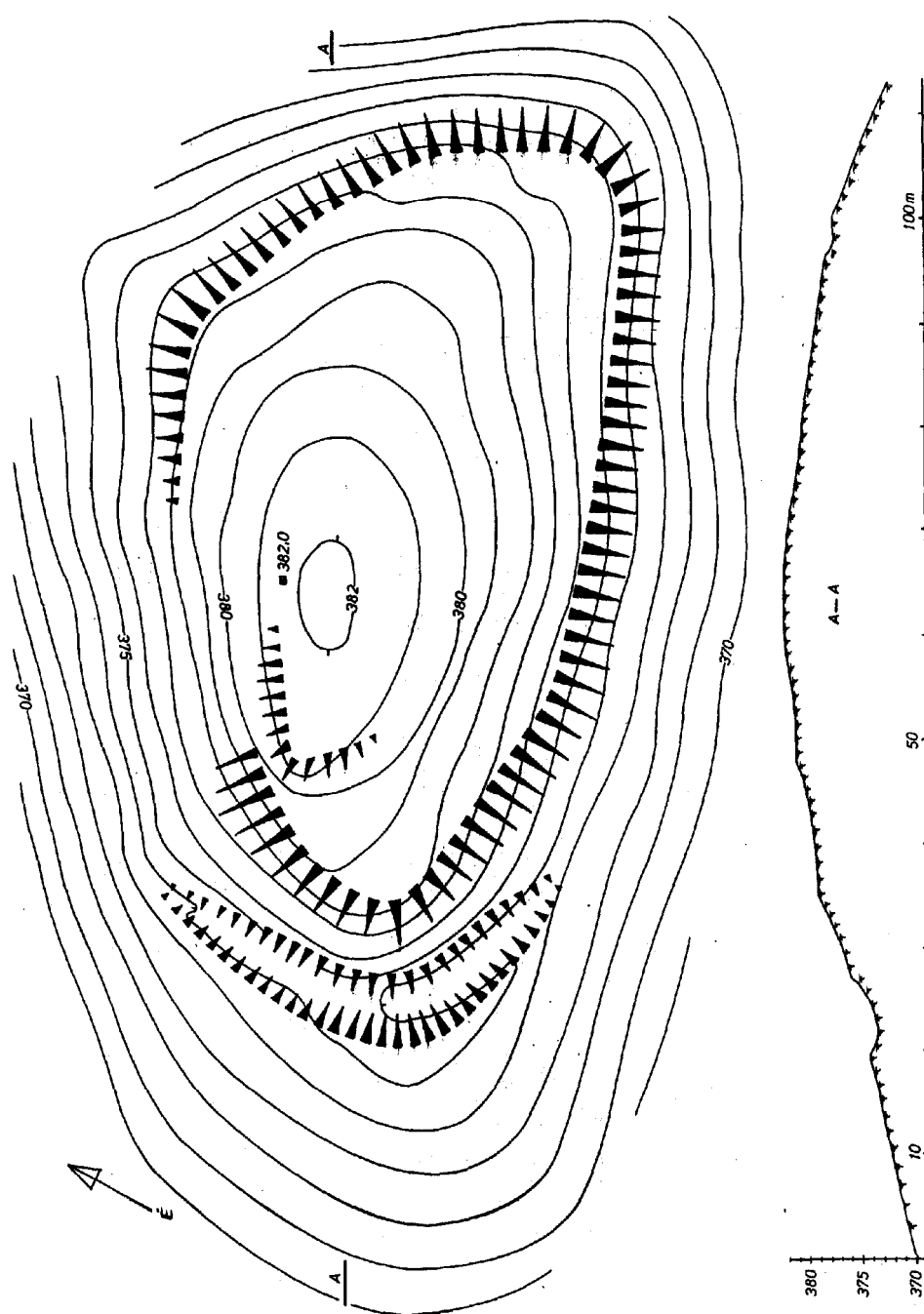
83. ábra. Szerencs – Taktaföldvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1978)

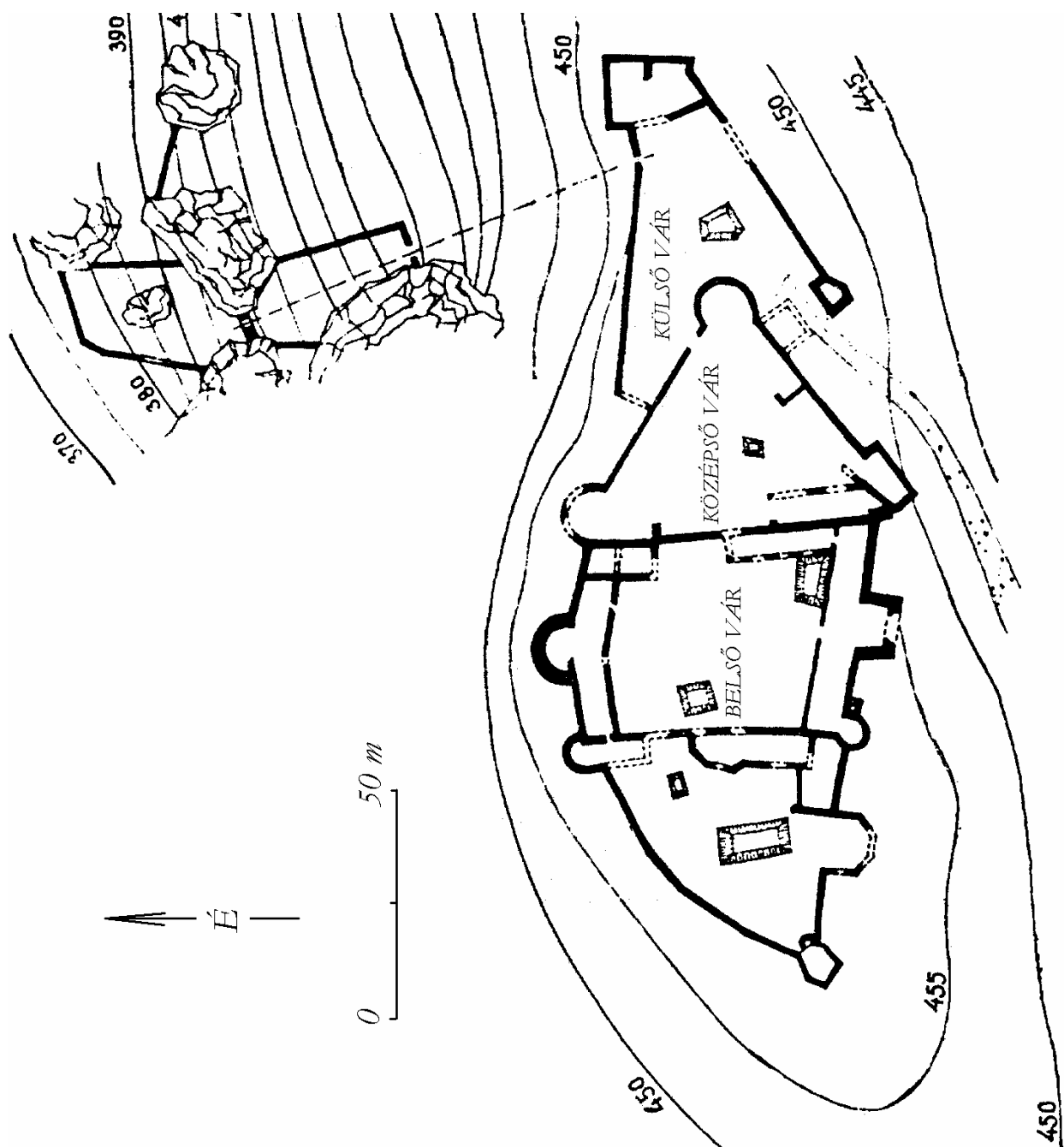
84. ábra. Szikszó – ref. templom erődfala (Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén felmérése, 1997)

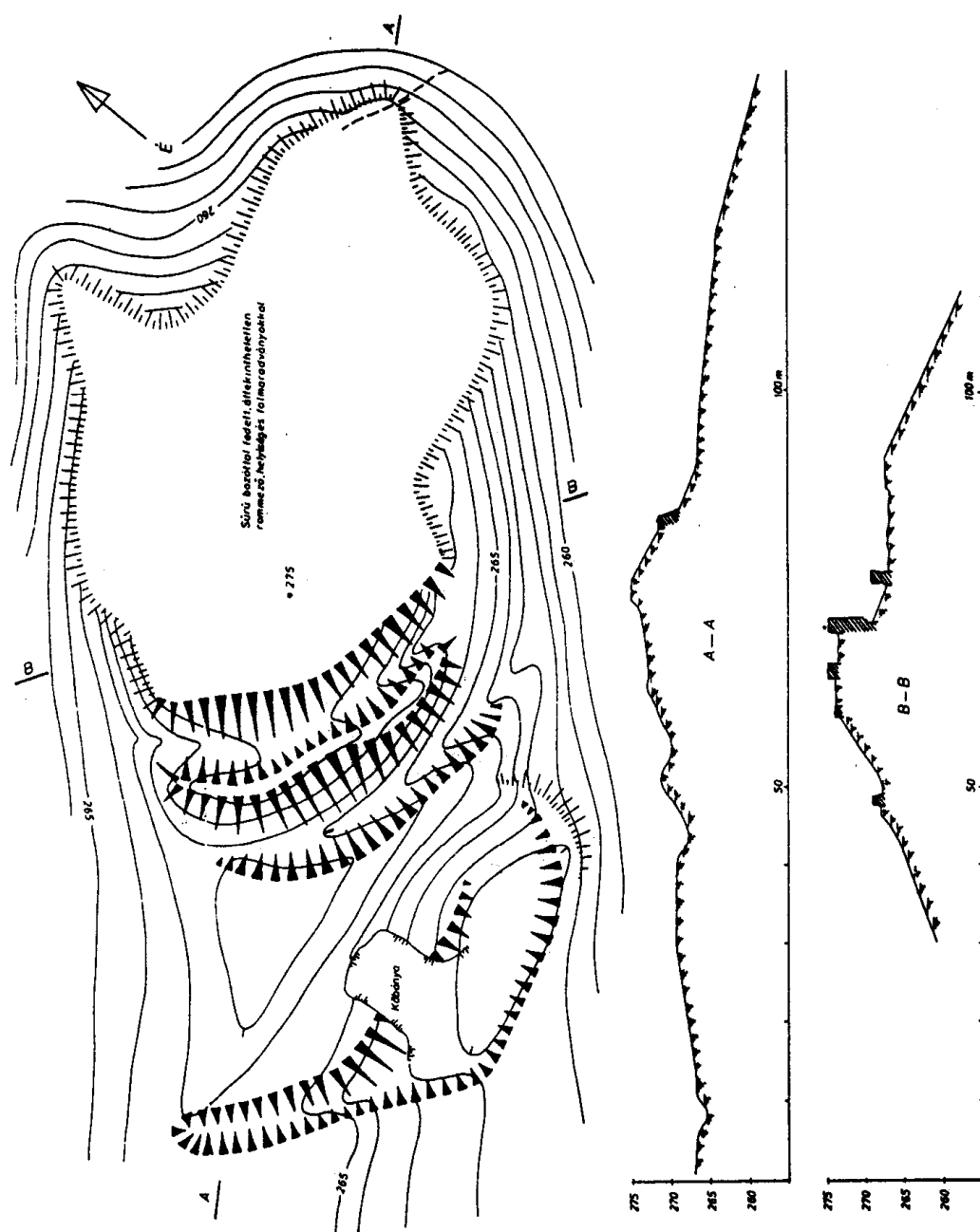
85. ábra. Szirmabesenyő – Háború-sánc (Hellebrandt M., 2000. nyomán)

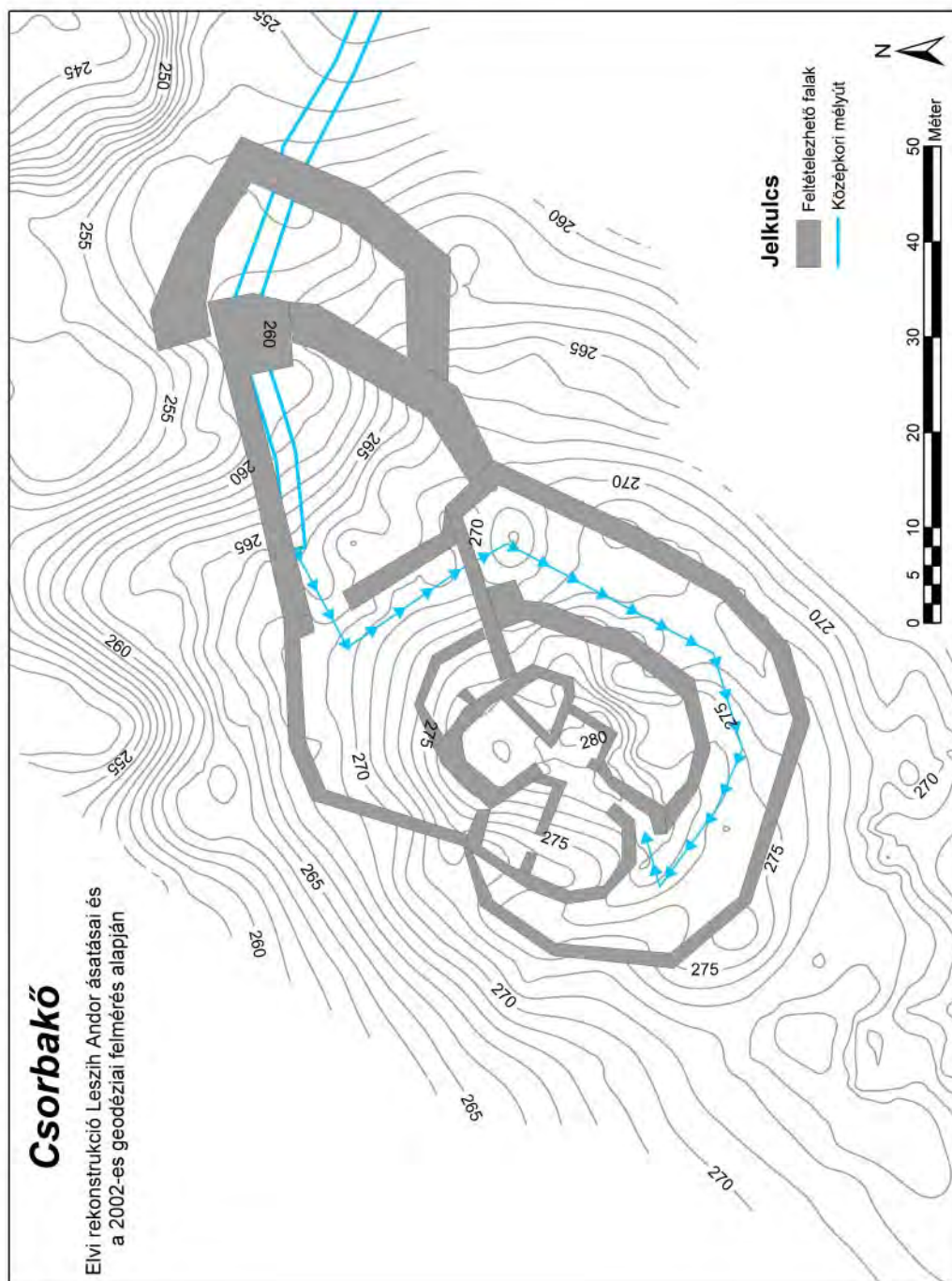
86. ábra. Szögliget – Óvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1988)

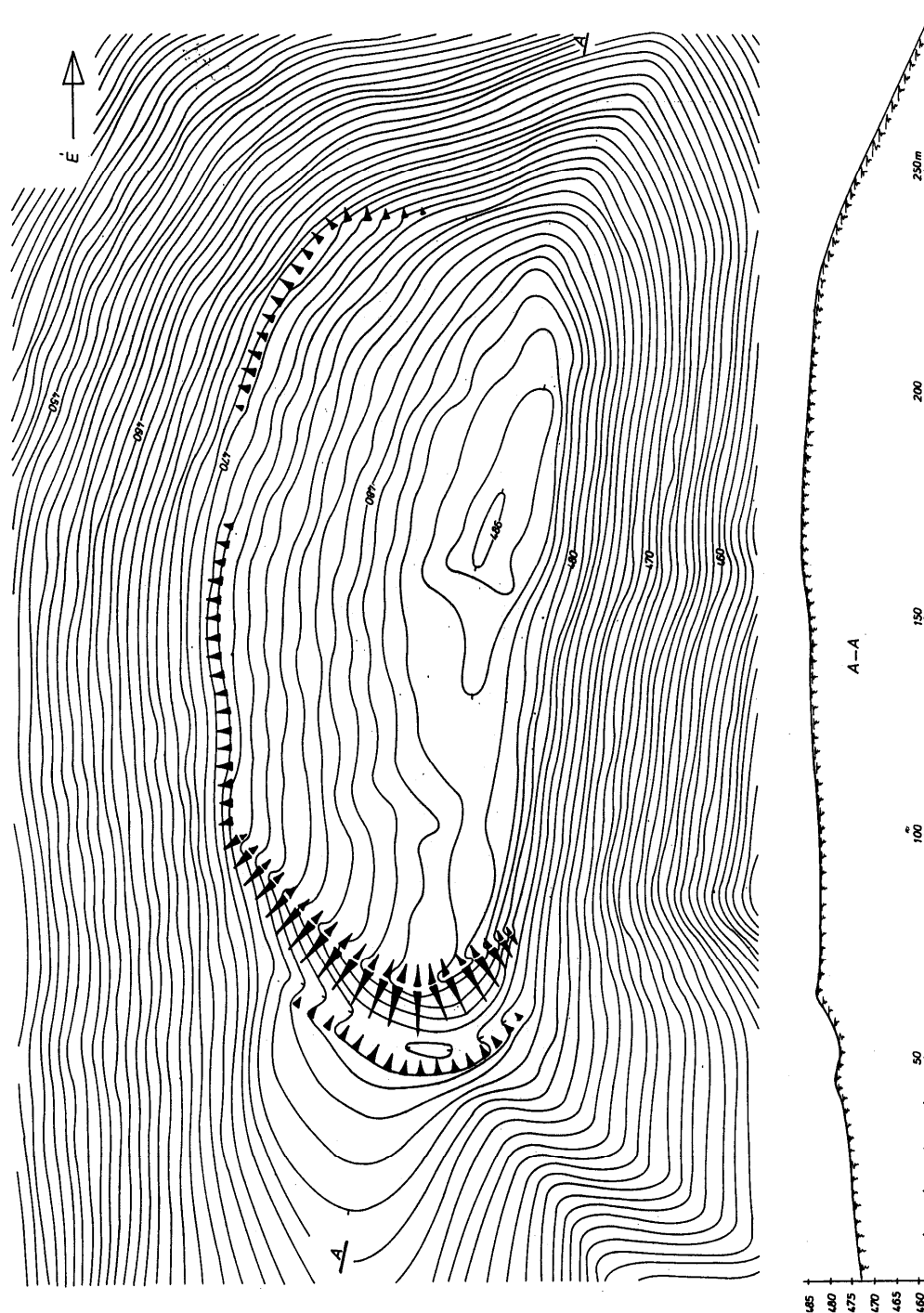
87. ábra. Szögliget – Szádvár (Szente József és Ferenczhalmy Zoltán felmérése, 1965)

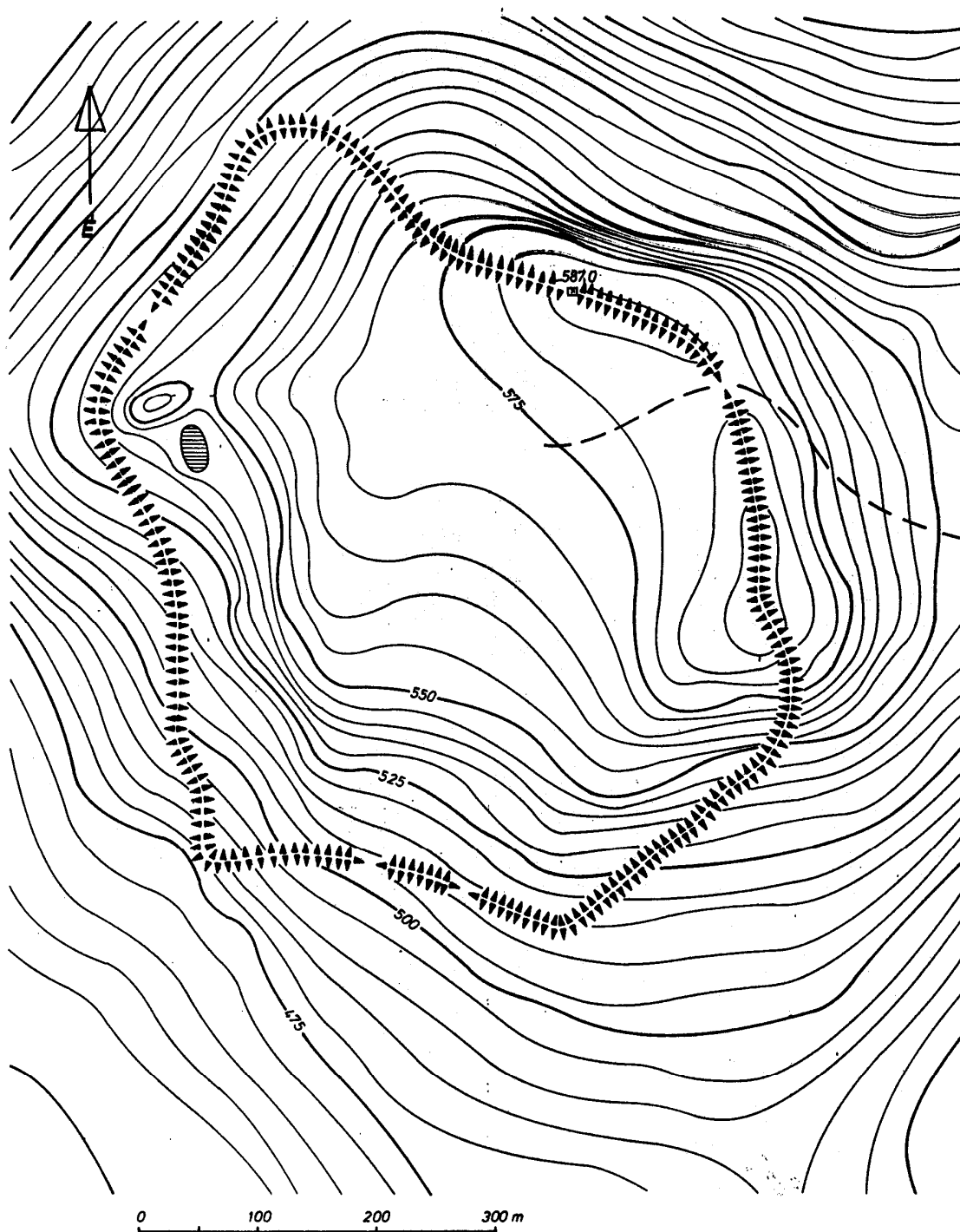
88/a. ábra. Szuhogy – Csorbakő vára (Sámdorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1985)

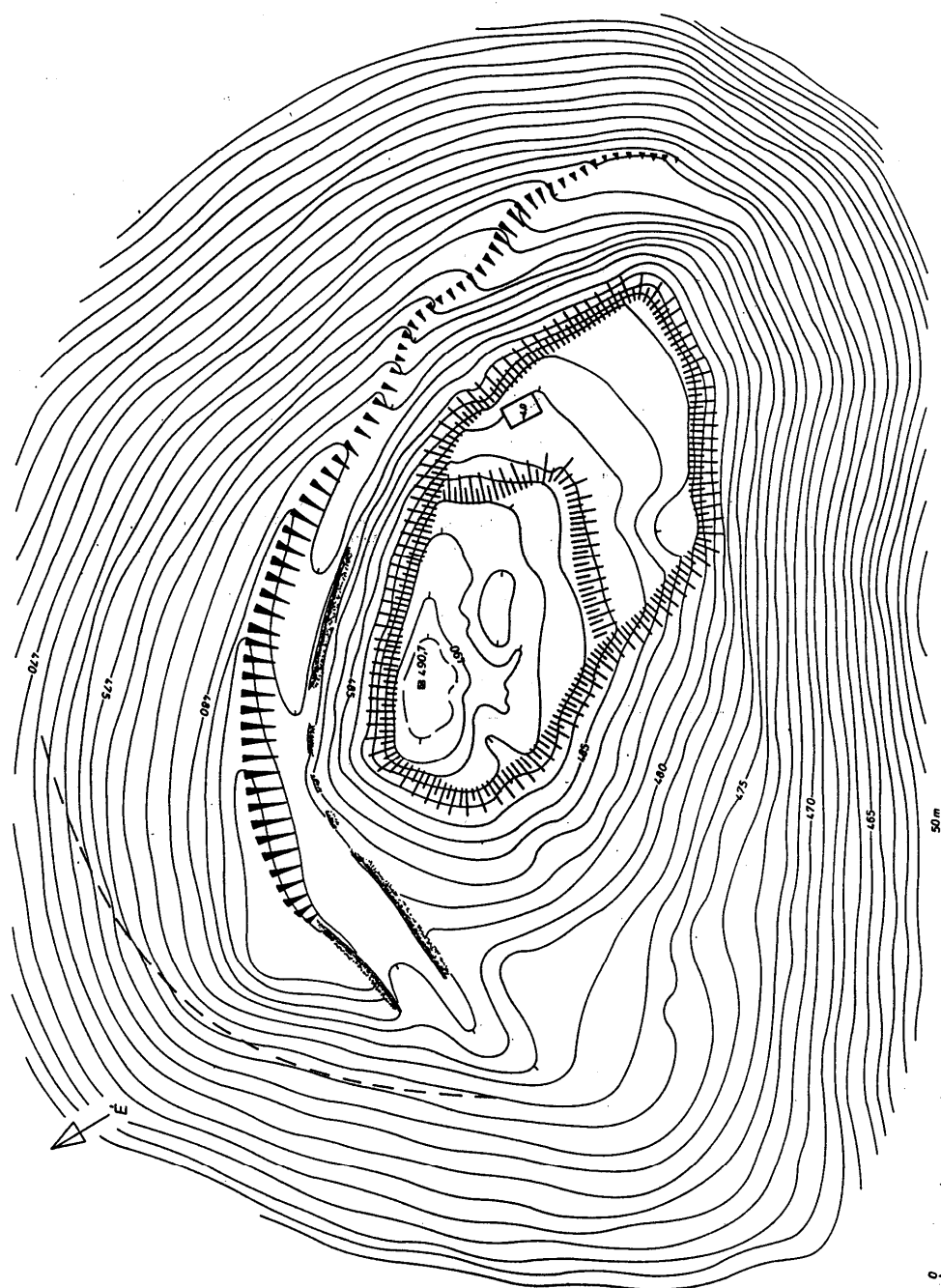
88/b. ábra. Szuhogy – Csorbakő vára (Szörényi Gábor András elvi rekonstrukciója és felmérése, 2002)

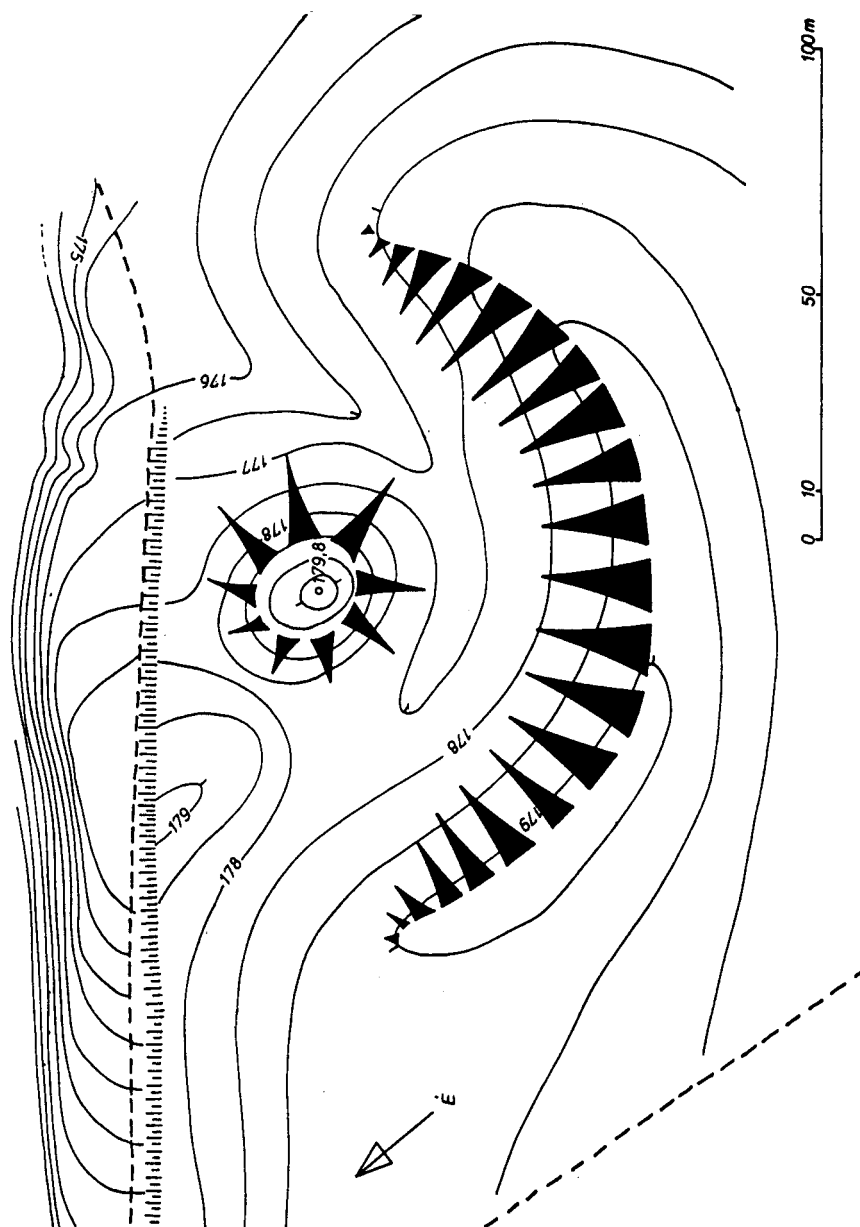
89. ábra. Tállya – Mekecsvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1990)

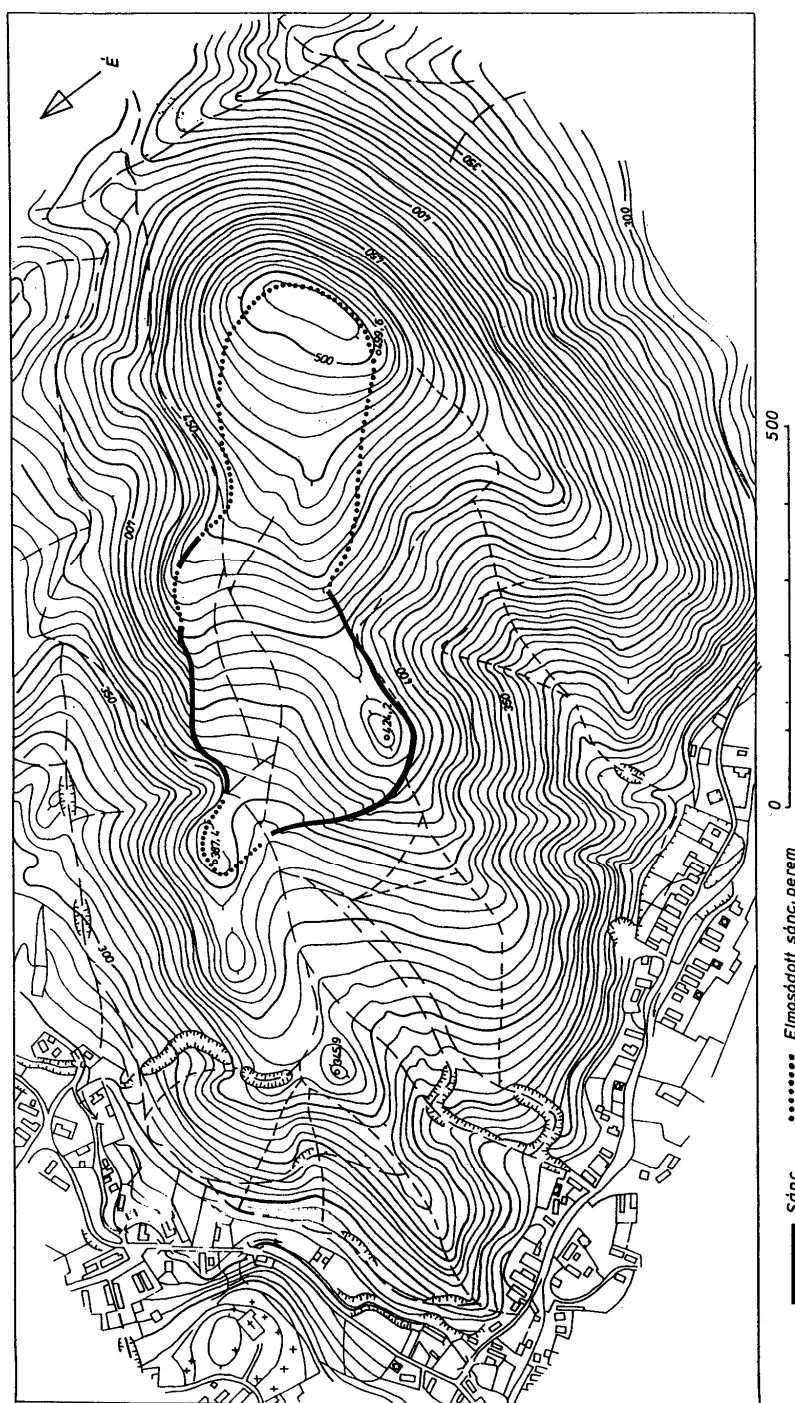
90. ábra. Tállya – Óvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1990)

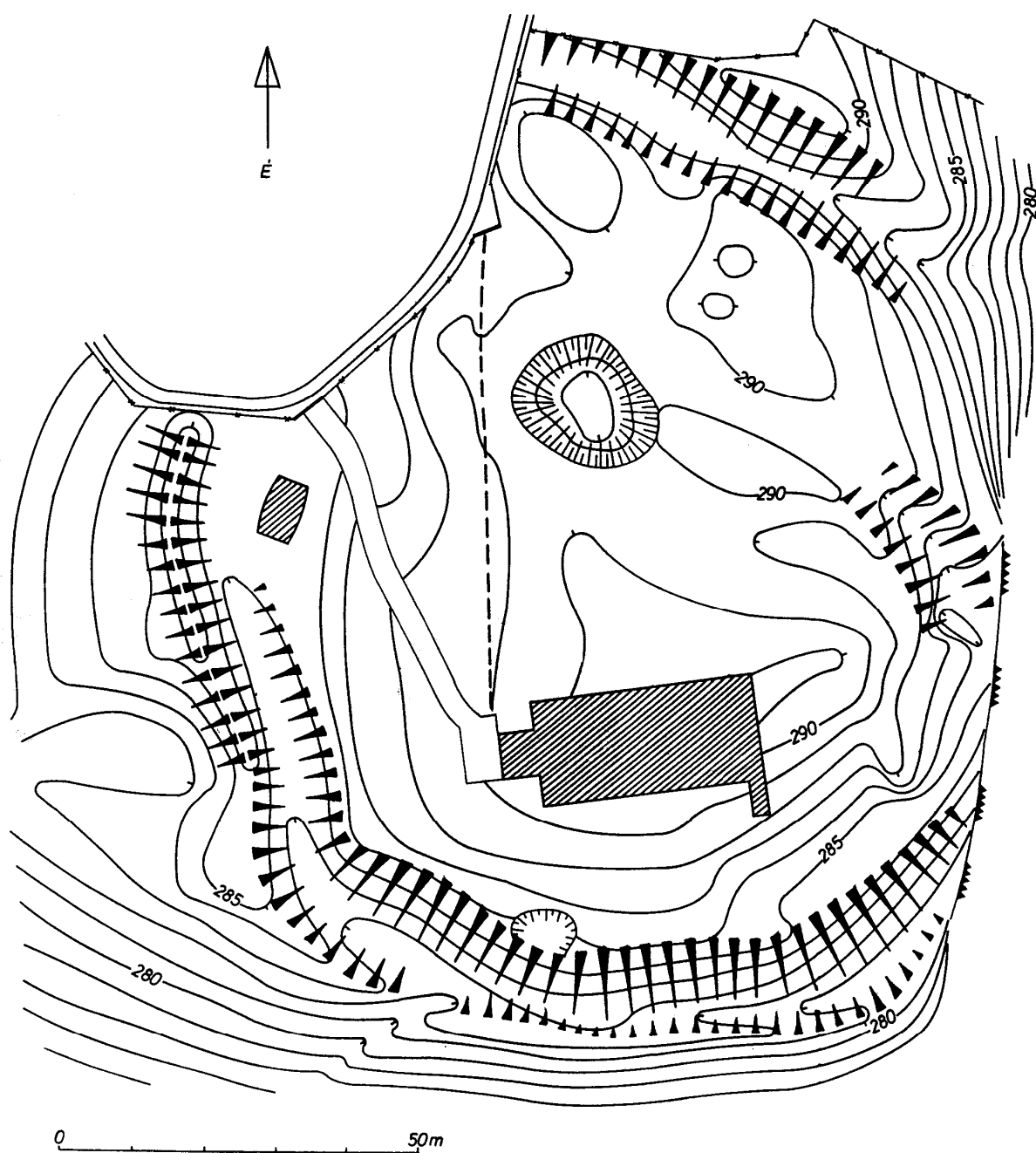
91. ábra. Tállya – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1991)

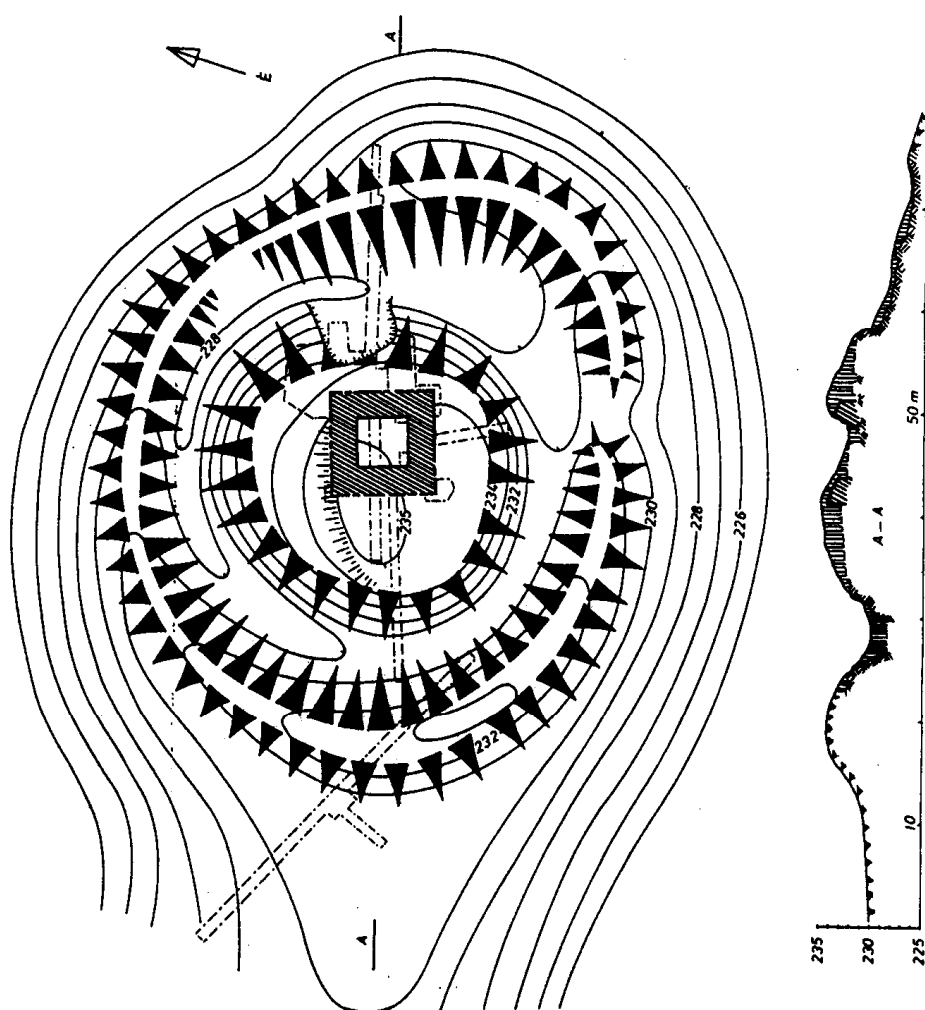
92. ábra. Tard – Tatárdomb (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1979)

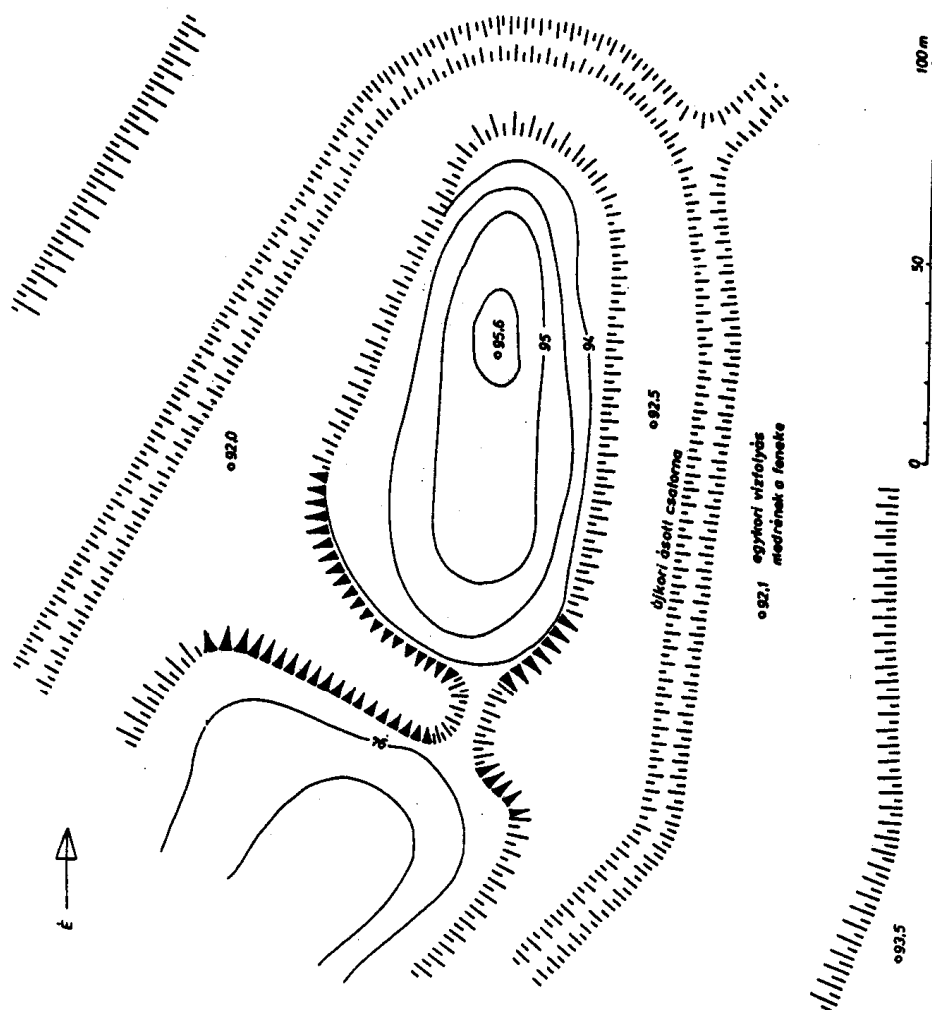
93. ábra. Telkibánya – Cser-hegy (Nováki Gyula és Sárközy Sebestyén felmérése, 1994)

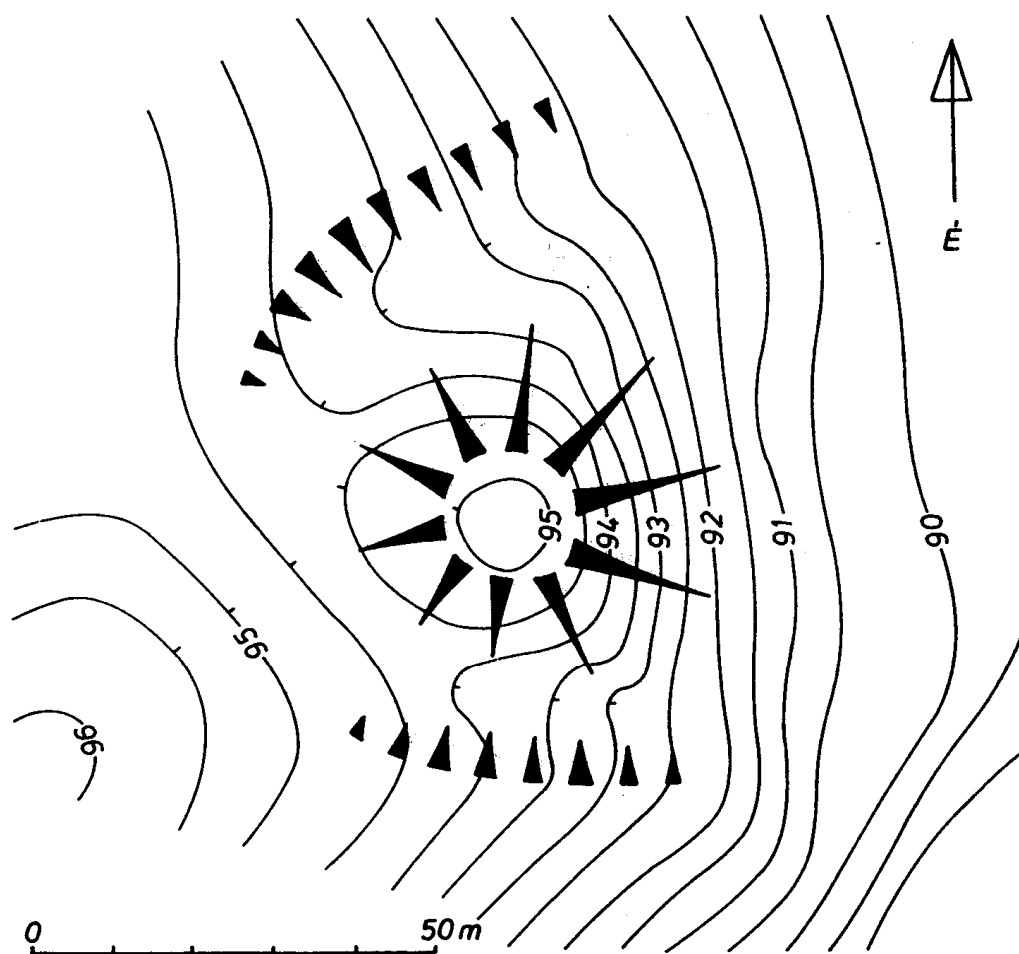
94. ábra. Telkibánya – Templomdomb (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1989)

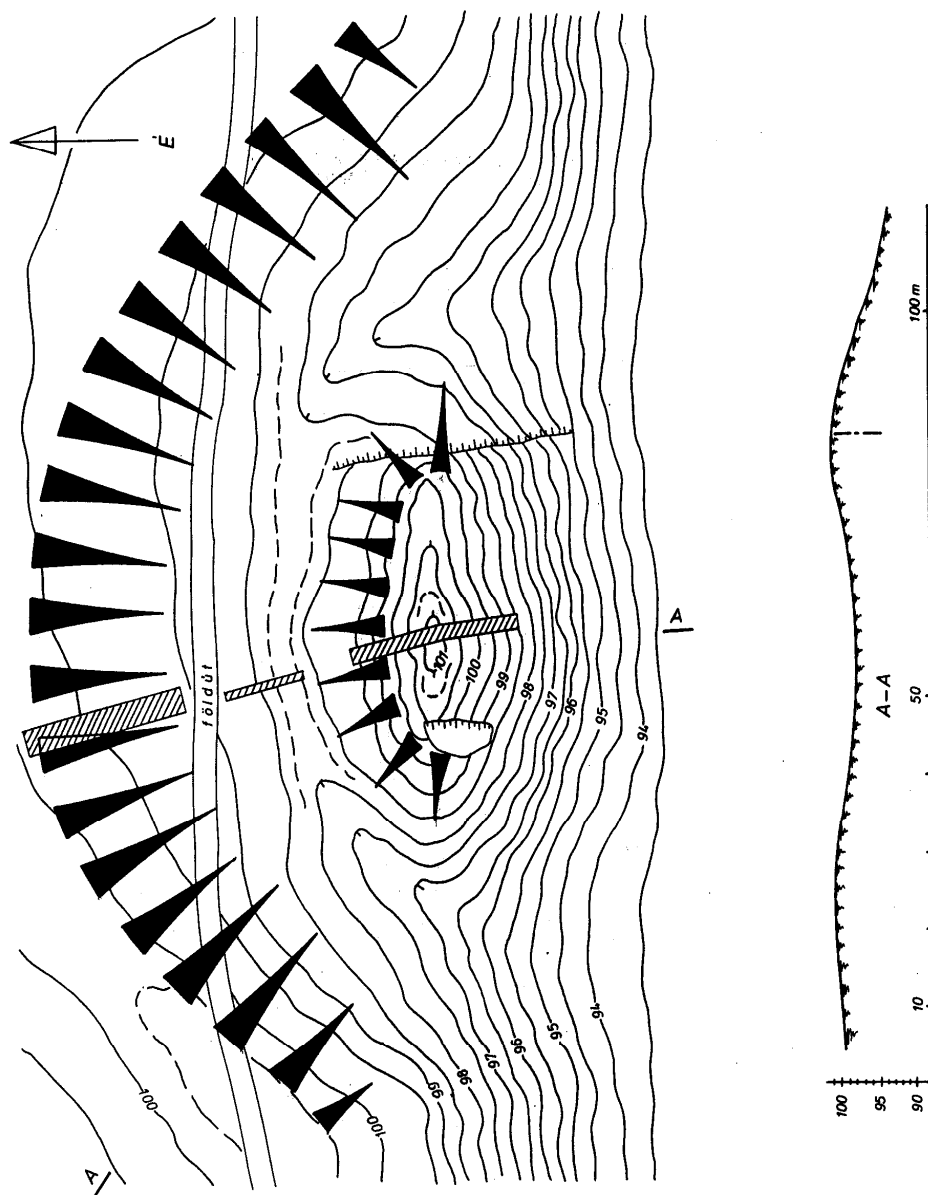
95. ábra. Tibolddaróc – Várhegy (Kácsi vár) a kutatóárokok feltüntetésével
(Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1977)

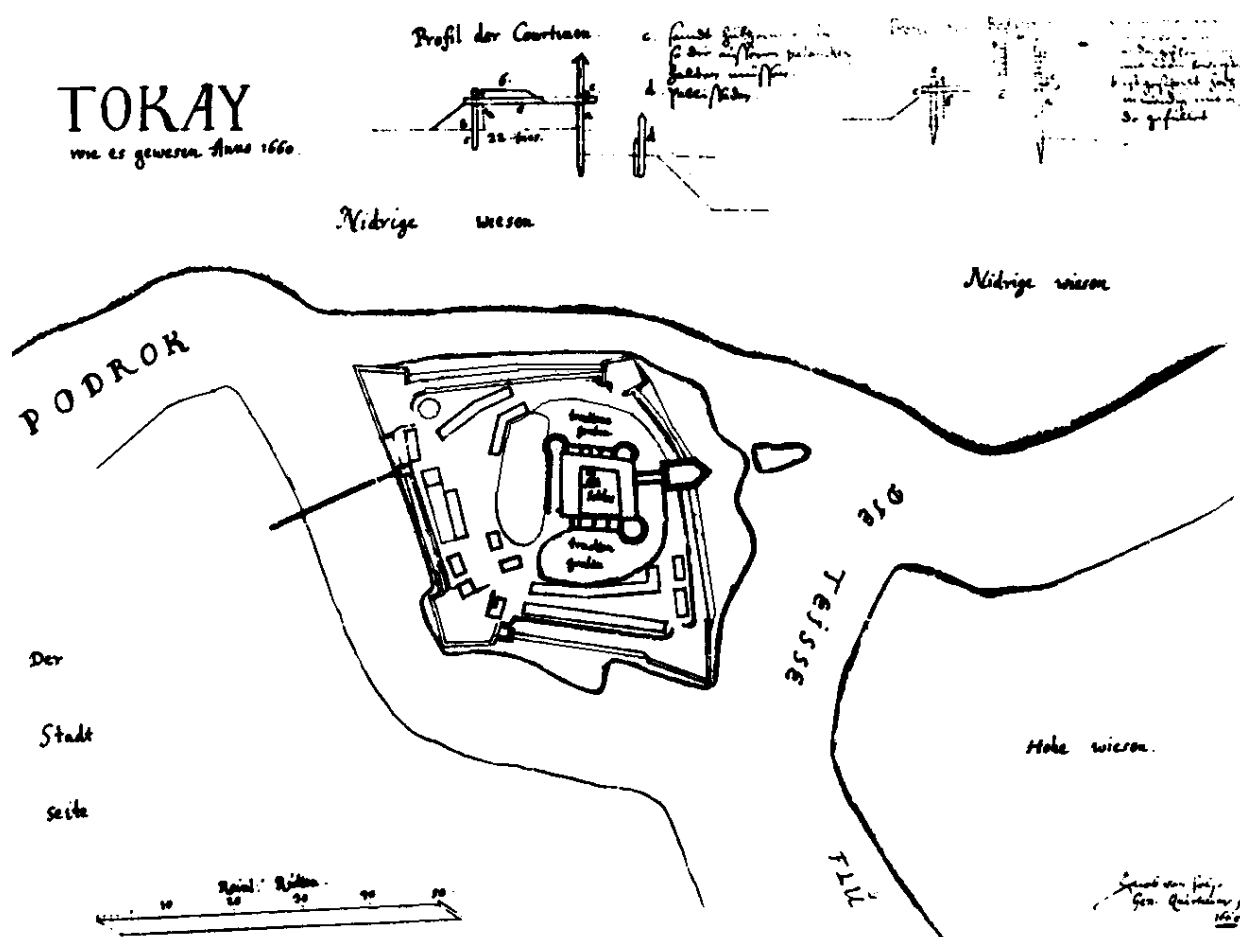
96. ábra. Tiszabábolna – Fehérló-tanya – Földvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1980)

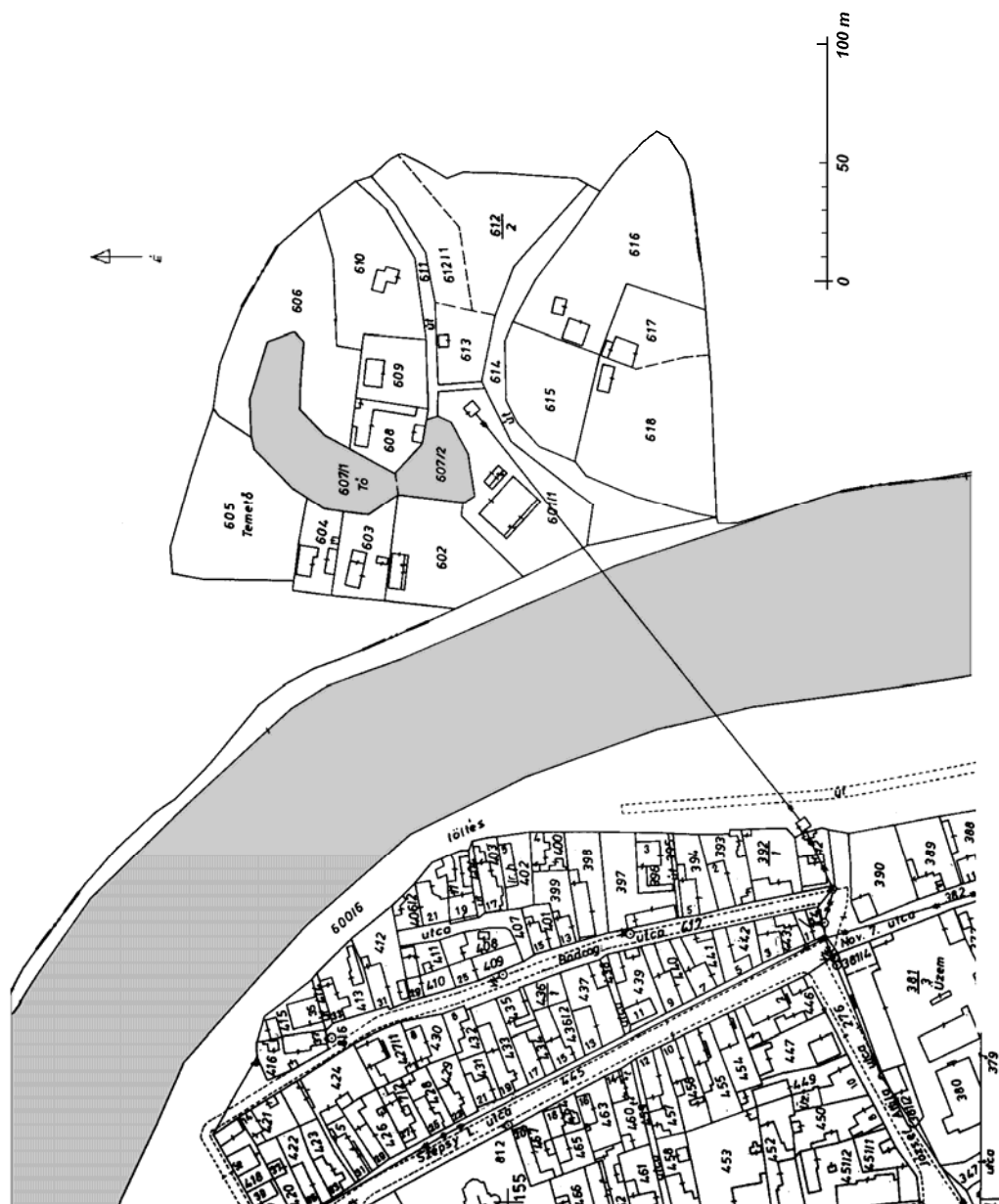
97. ábra. Tiszakeszi – Szódadomb (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1987–1988)

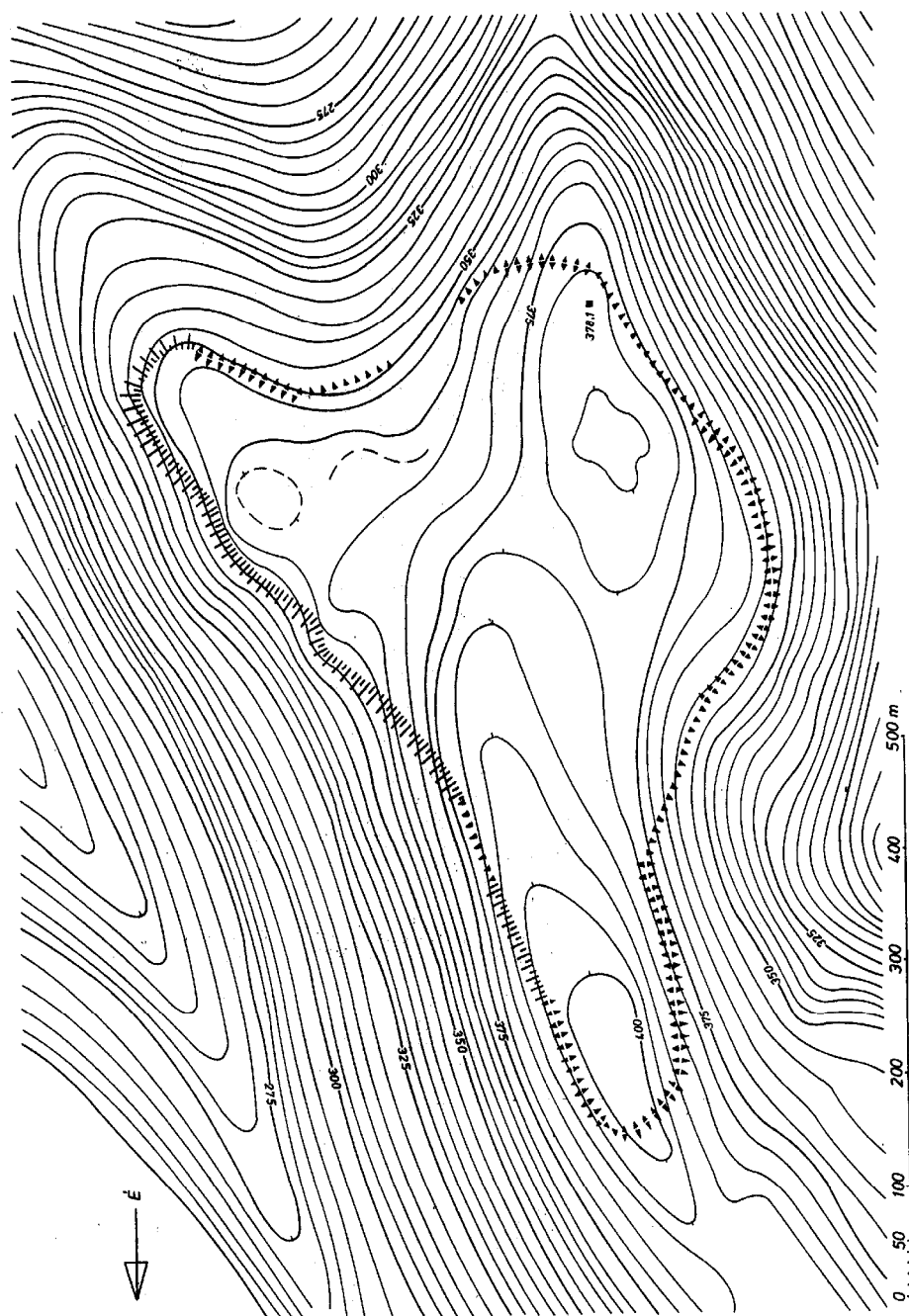
98. ábra. Tiszalúc – Dankadomb, a kutatóárokok feltüntetésével
(Kalicz N., 1968. nyomán, Sándorfi György és Nováki Gyula 1987. évi kiegészítése)

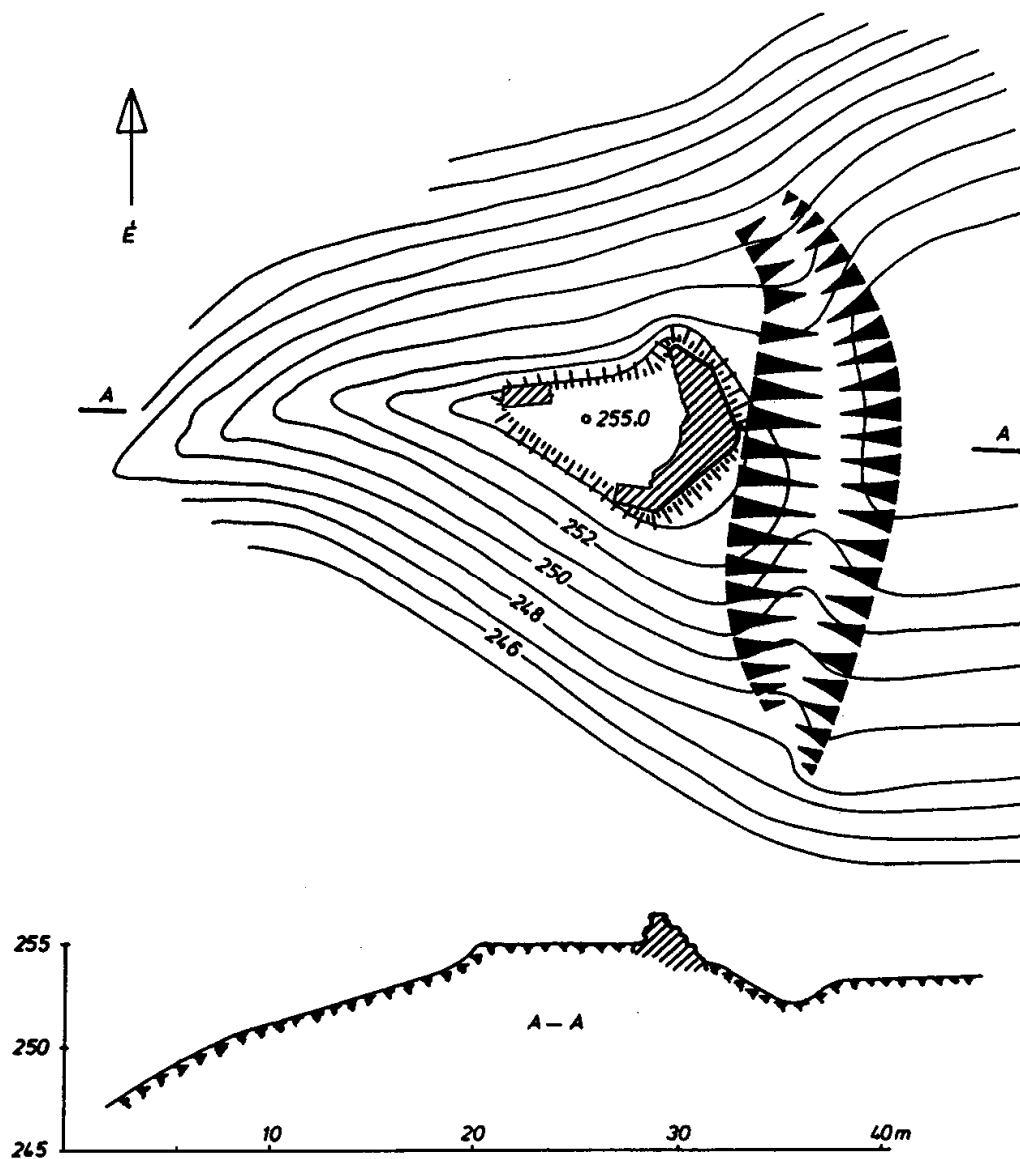
99/a. ábra. Tokaj – vár (Jacob von Holst felmérése 1660, Détshy M., 1995. nyomán)

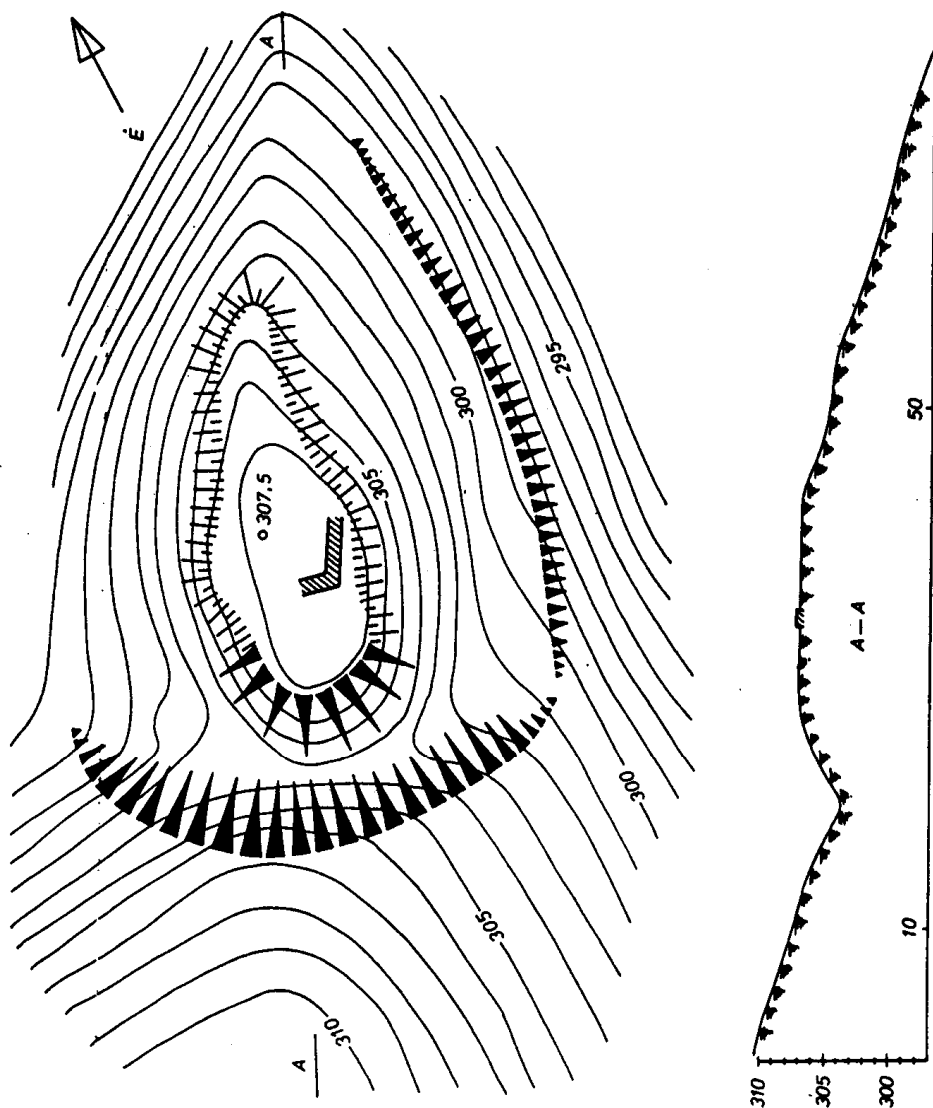
99/b. ábra. Tokaj – a vár területének mai telekrendszere

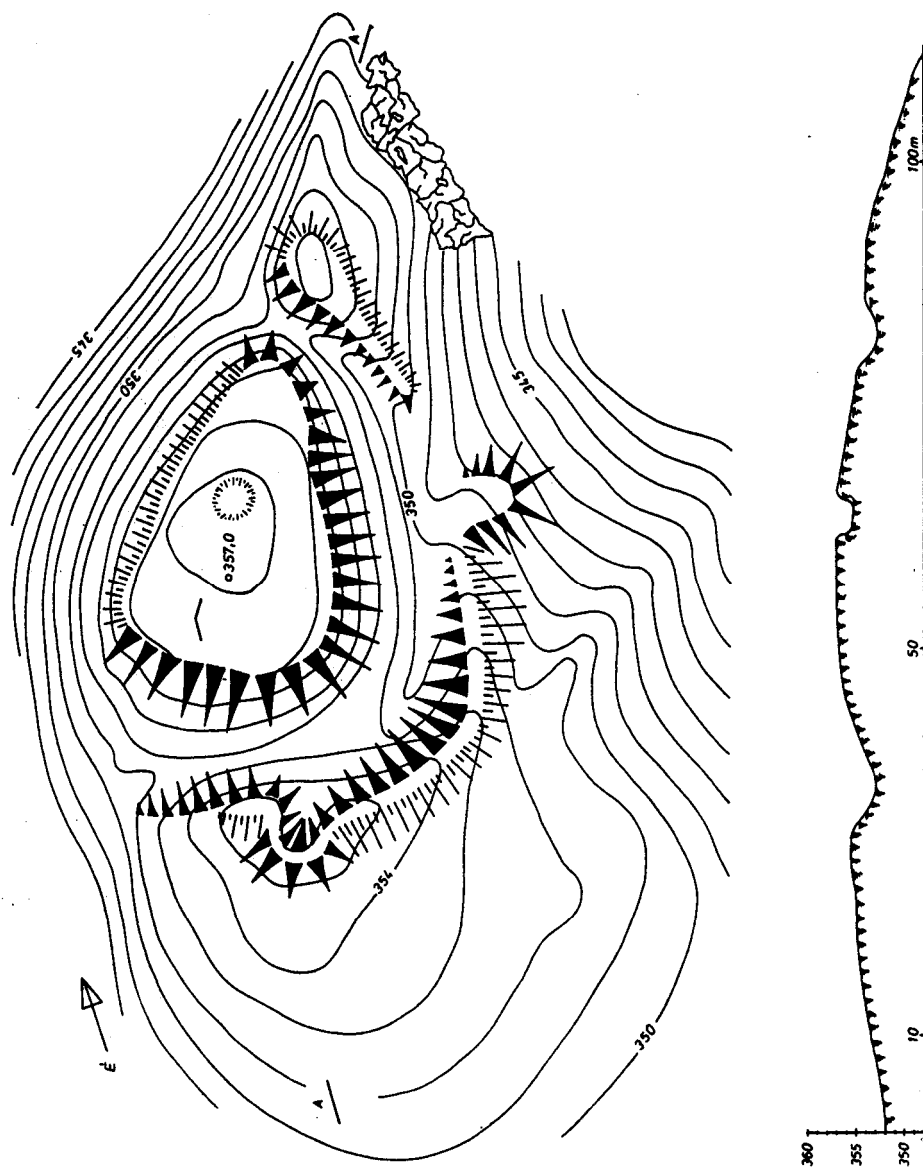
100. ábra. Tolcsva – Várhegy (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1987)

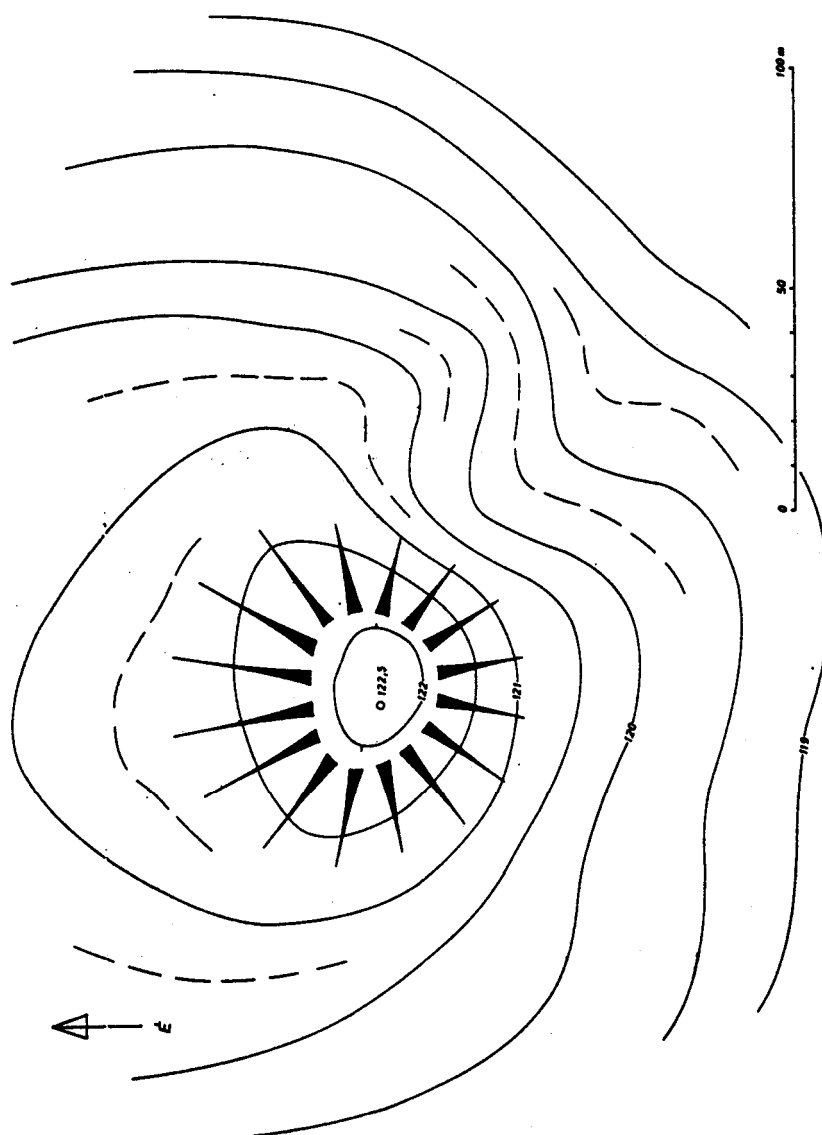
101. ábra. Uppony – Dedevár (Sándorfi György és Nováki Gyula 1984. évi felmérése, Feld István 2003. évi kiegészítésével)

102. ábra. Uppony – Földvár (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1984)

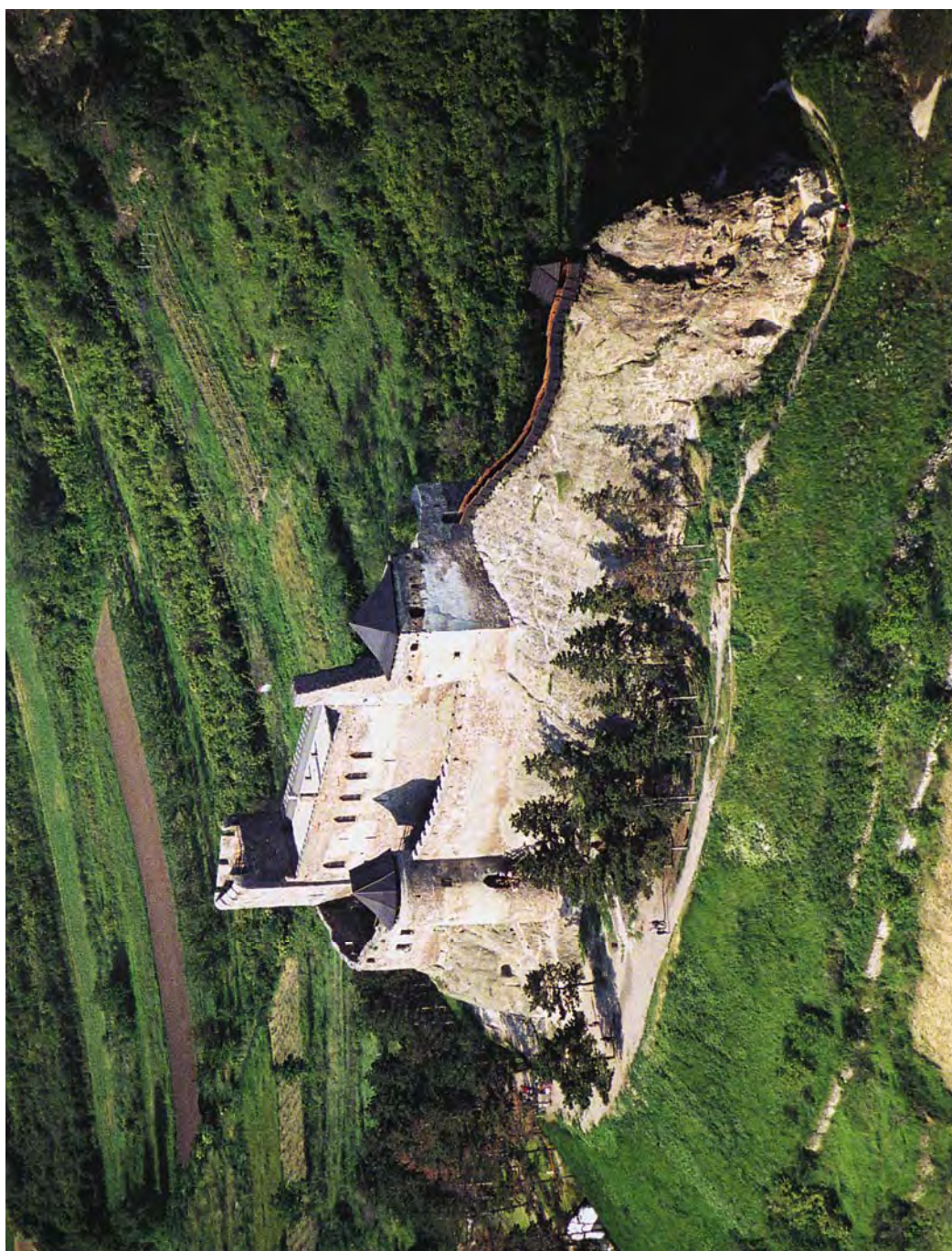
103. ábra. Vadna – Vártető (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1983)

104. ábra. Vatta – Testhalom (Sándorfi György és Nováki Gyula felmérése, 1980)

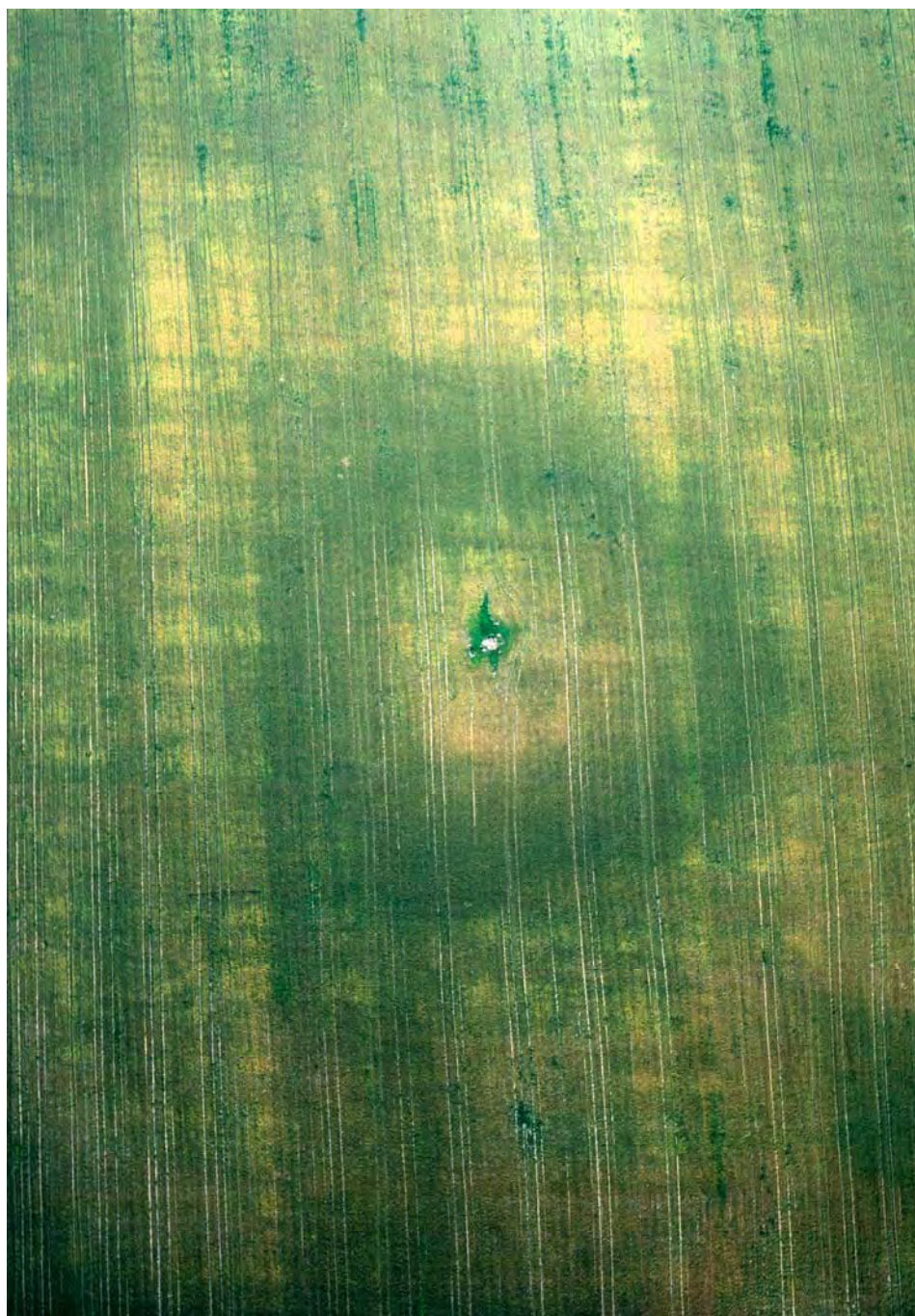
1. kép. Abaújvár – vár (fotó: Wolf M.)

2. kép. Boldogkő – vár (fotó: Civertan)

3. kép. Edelény-Borsod – Borsod vár (fotó: Czajlik Zoltán 2001)

4. kép. Emőd – Nagyhalom (fotó: Czajlik Zoltán 2006)

5. kép. Füzér – vár (fotó: Civertan 2005)

6. kép. Hejce – r.k. templom erődfala (fotó: Civertan)

7. kép. Hernádbüd – Várdomb (fotó: Czajlik Zoltán 2002)

8. kép. Komlóska – Pusztavár (fotó: Civertan)

9. kép. Miskolc-Diósgyőr – vár (fotó: Civertan)

10. kép. Mogyoróska – Regécvár (fotó: Civertan)

11. kép. Ónod – vár (fotó: Civertan 2005)

12. kép. Pácín – kastély (fotó: Civertan)

13. kép. Sajóalgód – Várhegy (fotó: Czajlik Zoltán 2006)

14. kép. Sajómercse – Várhegy (fotó: Czajlik Zoltán 2006)

15. kép. Sajónémeti – Várhegy (fotó: Czajlik Zoltán 2006)

16. kép. Sajóvelezd – Vártető (fotó: Czajlik Zoltán 2006)

17. kép. Sárospatak – vár (fotó: Civertan)

18. kép. Szendrő – Várhegy (Felsővár) (fotó: Czajlik Zoltán 2002)

19. kép. Szerencs – vár (fotó: Civertan)

20. kép. Szögliget – Szádvár (fotó: Czajlik Zoltán 2004)

Borsod-Abaúj-Zemplén megye erődítményei

1. Abaújvár – vár
2. Alsóvadász – Várdomb
3. Arló – Várhegy
4. Bánhorvát – Földvár
5. Boldogkőfalud – Várhegy
6. Boldogkőváralja – Boldogkővár
7. Boldogkőváralja – Tó-hegy
8. Borsodivánka – Nagyhalom
9. Borsodnádasd – Vajdavár
10. Bükkbány – Temető
11. Bükkaranyos – Földvár
12. Bükkserc – Füzértő
13. Cserépfalu – Mész-tető
14. Cserépfalu – Ódorvár
15. Cserépváralja – Cserépvár
16. Dédestapolcsány – Dédes vára
17. Dédestapolcsány – Verebce-tető
18. Edelény-Borsod – Borsod vára
19. Edelény-Borsod – Derékegyháza
20. Edelény – Ludmilla-díltő
21. Emőd – Nagyhalom
22. Encs-Fügöd – Várdomb
23. Erdőbénye – Várhegy
24. Felsődobsza – Várdomb
25. Felsővadász – kastély
26. Felsővadász – Várdomb
27. Felsőszolca – Várdomb
28. Fony – Amadévár (Gönc)
29. Fony – Sullyedt-Bán-hegy
30. Füzér – Órhegy
31. Füzér – vár
32. Golop – Kiskastély
33. Hangony – Birinyivár
34. Hangony – Pogányvár
35. Hejce – r. k. templom erődíjára
36. Hernádnád – Várdomb
37. Imola – Bakbány vár
38. Irota – Várdomb-tető
39. Kazincbarcika – Várhegy
40. Kékéd – kastély
41. Kelemér – Mohosvár
42. Kisgyőr – Alsó-Kecskevár
43. Kisgyőr – Halomvár
44. Kisgyőr – Hársasvár
45. Kisgyőr – Várhegy (Majovvár)
46. Kissikátor – Vár-hegyese
47. Komlóskő – Pusztavár
48. Martonyi – Szűnyog-tető (Pogány-hegy)
49. Megvaszó – ref. templom erődítménye
50. Méra – Földvár
51. Meszes – Várhegy
52. Mezőcsát – Laposhalom
53. Miskolc – város-erődítés
54. Miskolc-Bükk-szentlászló – Nagysánc
55. Miskolc-Diósgyőr – vár
56. Miskolc-Tapolca – Leányvár
57. Miskolc-Tapolca – Várhegy
58. Mogyoróskő – Regéc vára
59. Monok – Ingvár
60. Monok – Kiskastély
61. Ónod – vár
62. Ópácin – kastély
63. Putnok – Kakasvár
64. Putnok – vár
65. Rakaca – gör. kat. templom erődíjára
66. Révleányvár – Várdomb
67. Sajóalgóc – Várhegy
68. Sajóivánka – vár
69. Sajómercsse – Várhegy
70. Sajónémeti – Várhegy
71. Sajószentpéter – Tömblce-tető
72. Sajóvelezd – Vár-tető
73. Sály – Latorvár-tető
74. Sály – Órsűr vára
75. Sály – Léleklyuk-tető
76. Sály – Latorvár
77. Sárospatak – vár és város-erődítés
78. Sárospatak-Héce – castellum
79. Sátoraljaújhely – Várhegy
80. Serényfalva – Zsidóvár
81. Szendrő – Alsó-, Felső- és Németvár
82. Szendrőföld – Vár-tető
83. Szerencs – ref. templom erődíjára
84. Szerencs – vár
85. Szerencs – Taktaföldvár
86. Szikszó – ref. templom erődíjára
87. Szirmabesenyő – Háború sánc
88. Szögliget – Óvár
89. Szögliget – Szádvár
90. Szuhogy – Csorbakő vára
91. Tállya – Mekecsvár
92. Tállya – Óvár
93. Tállya – Várhegy
94. Tard – Tatárdomb
95. Telkibánya – Cser-hegy
96. Telkibánya – Templomdomb
97. Tibolddarc – Várhegy (Kácsi vár)
98. Tiszababolina – Fehérő-tanya – Földvár
99. Tiszakeszi – Szódadomb
100. Tiszalúc – Dankadomb
101. Tokaj – vár
102. Tolcsa – Várhegy
103. Uppony – Dedevár
104. Uppony – Földvár
105. Vadna – Vártető
106. Vatta – Testhalom
107. Alsószolca – castellum
108. Arló – castellum
109. Boldogkőfalud – Kincses-hegy
110. Borsodgeszt – castellum
111. Encs – Kastélydomb
112. Encs-Fügöd (Felsőfügöd) – castellum
113. Felsőgyagy – castellum
114. Gyagybátor – castellum
115. Garadna – település-erődítés
116. Gönc – település-erődítés
117. Hangács – castellum
118. Hernádnémeti – település-erődítés
119. Méra – Pető-hegy
120. Meszes – castellum
121. Mezőcsát – castellum
122. Mikóháza – castellum
123. Miskolc-Diósgyőr – város-erődítés
124. Nagybarca – castellum
125. Novajidrány – Sárvár
126. Ózd – Vasvár-tető
127. Sajókaza – ref. templom erődítménye
128. Sajólad – kolostor-erődítés
129. Sajóvámos – Várhely
130. Sárospatak – „Alsóvár”
131. Sárospatak – kolostor-erődítés
132. Szalonna – erődítmény
133. Szerencs – Köves-tető (Árpád-tető)
134. Szikszó – város-erődítés
135. Tállya – Pusztavár
136. Tállya – település-erődítés
137. Tarcál – település-erődítés
138. Tokaj – Abafi sánc
139. Tokaj – Óvár
140. Tokaj – település-erődítés
141. Tomor – castellum

Czajlik Zoltán:

Borsod – Abaúj – Zemplén megye várainak légi fényképezése

„A természet védelméről” szóló 1996. évi LIII. törvény 23. §-a alapján védelem alatt álló magyarországi földvárak légi fényképes állapotfelmérését 2000-ben kezdtük meg az Oktatási Minisztérium és a Környezetvédelmi Minisztérium támogatásával. Borsod – Abaúj – Zemplén megye nagyszámú váráról rövid idő alatt jelentős fotógyűjtemény jött létre, köszönhetően az Aggteleki Nemzeti Park, majd később a miskolci Herman Ottó Múzeum segítségének. Mindez azt eredményezte, hogy a természetvédelem és a régészet összefogásával a megye borsodi és abaúji részein 2006. év végére nemcsak az őskori, hanem a középkori földvárak túlnyomó többségének, továbbá sok kővárnak a légi fotója is elkészült, s megkezdődött a zempléni területek dokumentálása.

Munkánk alapjául Nováki Gyula több évtizedes földvárakra vonatkozó kutatásai szolgáltak. Felmérései és pontos topográfiai meghatározásai nagyban hozzájárultak fényképezéseink hatékony végrehajtásához. A légi fotózások előtt gyakran végeztünk terepi helyszínelést, amelyek legfontosabb célja a várak és környezetük növényzeti állapotának megismerése volt. Ez tette lehetővé a megfelelő időpontok kiválasztását a lehető legeredményesebb fényképezéshez. A fákkal, bokrokkal nem takart, legeltetett, esetleg szántóföldi művelés alatt álló területeken lévő földvárakat minden időszakban érdemes fényképezni, különösen szép eredményt hozhat azonban a tavaszi és a kora nyári időszak, amikor az esetleg már csak elmosódottan megfigyelhető erődítéseket a talaj, a növényzet és az árnyékhátas együttesen teszi jól láthatóvá (pl.: Hernádbüd – Várdomb 7. kép). Az erdők alatt megbúvó várak télen a hótakaró segítségével válnak megfigyelhetővé, amiben nemcsak a lomb hiányának, a kisebb növényeket és az avart elfedő hónak, hanem a ferde megvilágításnak (súrolófénynek) is fontos szerepe van.

A várak légi fényképezése nemcsak dokumentációs szempontból fontos, hanem egyes esetekben új tudományos eredményeket is hozhat. Az emődi Nagyhalom (4. kép) állapotfelmérése viszont azzal a szomorú tapasztalattal járt, hogy a korábban jó állagú bronzkori földvár eróziója a mezőgazdasági művelés következtében az utóbbi évtizedben jelentősen felgyorsult.

Kutatásainkat a Környezetvédelmi Minisztérium, az Oktatási Minisztérium, az Aggteleki Nemzeti Park és a miskolci Herman Ottó Múzeum támogatta.

László János: Légi fényképeim

Szeretem a levegőből és a földről is fényképezni műemlékeinket. Hosszú évek óta gyűjtöm a várak, kastélyok és kolostorok - romok és épen ránk maradt műemlékek - képeit. A légifotókat földi képekkel és leírásokkal egészítem ki, melyeket több fórum is közöl. Mostanában ebből a témából startlapokat - linkgyűjteményeket - is szerkesztek. Foglalkozom magyar várakat és kastélyokat bemutató könyvsorozat kiadásával, illetve egy könyvkiadó megbízásából több fotóalbumot készítek elő. Szeretném az illusztrált kártyáimon és képeslap formában népszerűsíteni Magyarország épített örökségeit. A weboldalamon 60000 légifotó látható hazánkról:

www.civertan.hu

A magyarországi várak kutatásával és a várakra vonatkozó adatokkal már a 19. század első felétől kezdődően sokan foglalkoztak, eleinte amatőrök, majd a különböző tudományágak képviselői. Az eltelt másfél évszázad óta – köszönhetően többek között az okleveles anyag kiadásának és a várrégészet kialakulásának – folyamatosan növekedett és egyre terjedelmesebb méretűvé vált az erősségekre vonatkozó ismeretek mennyisége.

Talán a feladat nagysága és a várakra vonatkozó adatok felkutatásának sokszor leküzdhetetlennek látszó nehézségei lehetnek az okai annak, hogy bár a Kárpát-medencében több ezer egykori erődített helyről van tudomásunk, eddig mégis viszonylag kis területről készült el ezek részletes topográfiai alapon történő közzététele.

Jelen összeállítás nem csupán az 1992. évi borsodi várkötet – már évek óta sokak által szorgalmazott – „javított” kiadása kíván lenni s nem csupán a különböző periodikumokban szétszórta, szétdarabolva megjelent újabb közlemények egységes újraközlésére és kiegészítésére vállalkozik – miközben bevallotta az azokban foglaltak képezik az alapját. A szerzők a várkutatás legújabb eredményei alapján alapvetően egy *topográfiai teljességre törekvő adattár* összeállítását tekintették feladatuknak.

A jelen munka tehát egy *segédkönyv* kíván lenni a történeti kutatás bármelyik területén tevékenykedő szakember s természetesen az érdeklődő laikus és lokálpatrióta számára, fő célja, hogy *magáról az erősségről, azaz a terepen megjelenő történeti forrásról, annak topográfiai helyzetéről, méretéről, jellegéről, ismert építményeiről és természetesen a kutatás eddigi eredményeiről* szolgáltatson megbízható adatokat. Arra azonban tudatosan nem kíván vállalkozni, hogy *az írott forrásanyag teljes, netán levéltári jelzeteket is tartalmazó adattára* legyen a középkor és a korai újkor erődítményei esetében.

A kötetben mintegy 120, a terepen azonosított erősség – alapvetően az erődítmények jellegéből és kutatottságukból következően – igen eltérő mélységű tárgyalása található.